

2014

VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

1-2 листопада 2014 р.

Проблеми та перспективи розвитку
науки на початку третього тисячоліття
у країнах Європи та Азії

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

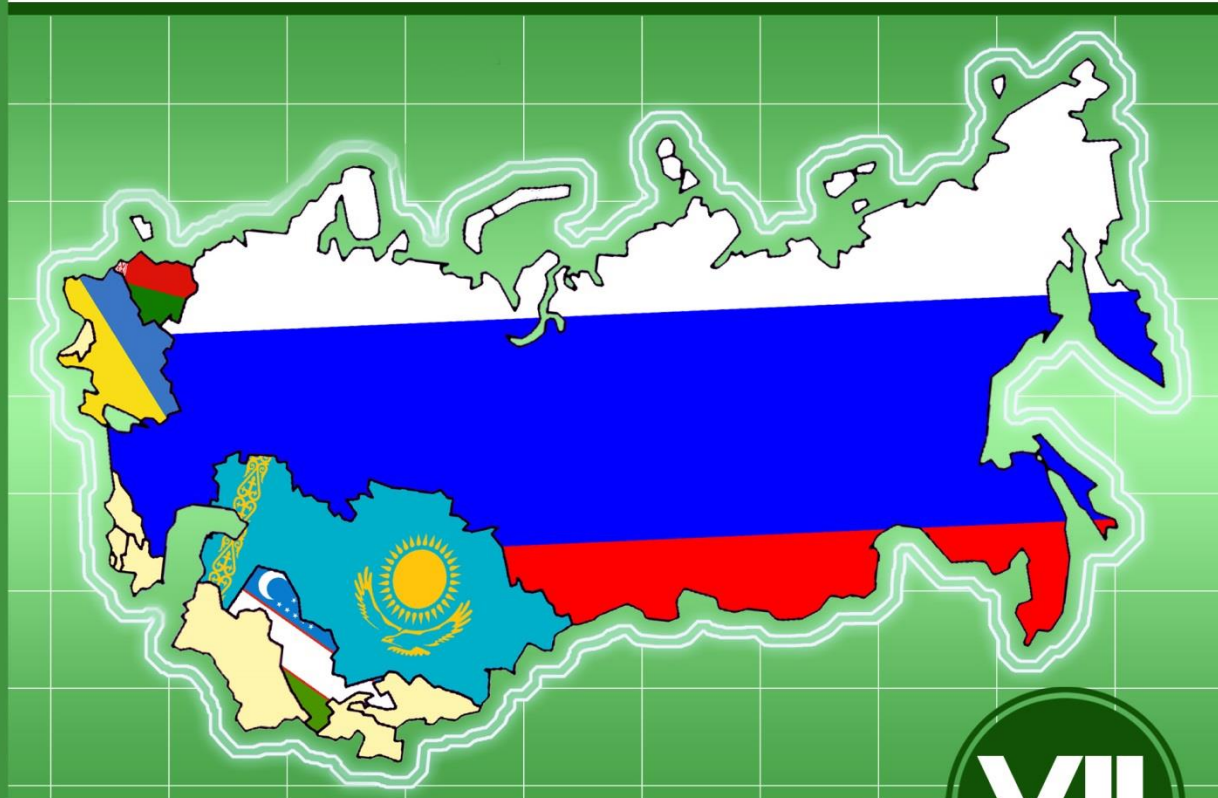
Соціологія

Сучасні інформаційні технології

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

Переяслав-Хмельницький
2014

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

1 – 2 листопада 2014 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

VII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

1 – 2 ноября 2014 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014 р. – 186 с.

Материалы VII Международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии» // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницький, 2014 г. – 186 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницький государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко – д.і.н., професор;
Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;
Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;
Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;
В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;
В.А. Вінс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;
С.М. Кикоть – к.і.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко – д.и.н., профессор;
Т.М. Боголиб – д.э.н., профессор;
Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;
Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;
В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;
В.А. Винс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровник – к.и.н.;
С.М. Кикоть – к.и.н.

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,
Ю.С. Табачок.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,
Ю.С. Табачок.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

**Андрей Гаврилов, Виталий Шейко,
(Северодонецк, Киев, Украина)**

РЕАБИЛИТАЦИ ДЕТЕЙ С ЦЕРЕБРАЛЬНОМ ПАРАЛИЧЕМ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕПИНГОВ

Особую актуальность в настоящее время приобретает проблема детской инвалидности. Наиболее распространенной формой считается детский церебральный паралич (ДЦП).

По данным ряда частота заболеваний составляет от 1,8 до 9 на 1000 детского населения [1, 2, 10, 11]. По данным ВОЗ 20-25% стационарных больных и до 40-45% амбулаторно-поликлинических больных (взрослых и детей) – инвалиды, которым требуется проведение постоянных комплексных реабилитационных медико-социальных мероприятий.

Дефицит двигательной активности для больных детским церебральным параличом является одной из важных и не в полной мере разрешенных в адаптивной, оздоровительной физкультуре, кинезиологии, восстановительной медицине, трудотерапии.

Анализ литературы показывает, что почти все дети и подростки с ДЦП характеризуются такими составляющими дезадаптации как высокая утомляемость, сниженный уровень интеллектуальной деятельности, адаптации к психическим и психоэмоциональным нагрузкам. Поэтому актуально именно расширение двигательной активности и снижение негативного влияния гиподинамии на больного ДЦП.

Проблемой реабилитации детей и подростков с диагнозом ДЦП в разных ее аспектах занимались К. Семенова (1986, 1996); М. Никитина (1992); О. Бадалян (2000); Мاستюкова Е.М. (1985); Bobath. В. (1986) [1, 2, 10, 11, 14].

Цель исследования: разработка комплексной системы физической реабилитации детей с ДЦП с применением тепингов, направленной на развитие физических качеств и коррекцию локомоторных нарушений, связанных с мышечным дисбалансом, гипертонусом, а также уменьшения негативного влияния гиподинамии.

Объект исследования: комплексная система реабилитации детей-инвалидов с моторно-двигательными нарушениями в условиях реабилитационного центра.

Предмет исследования: процесс физической реабилитации детей с ДЦП в реабилитационном центре, направленный на социально-бытовую, физическую адаптацию.

Для достижения цели использовали такие методы: антропометрические измерения; методы математической статистики [9, 12].

Наряду с традиционной программой реабилитации для ДЦП по В. Дубровскому мы применили тейпы. Тейпы (функциональные лейкопластырные повязки), которые разработал и внедрил в практику спорта В. Дубровский [3, 4, 5, 6, 7, 8].

Исследование проводилось в реабилитационном центре г. Северодонецка и Славянска

В медико-педагогическом эксперименте приняли участие дети-инвалиды с ДЦП в возрасте 6-12 лет с различными формами ДЦП. В экспериментальную группу (ЭГ) вошло 96 человек, а в контрольную группу «А» (КГА) – 26 человек и в контрольную группу «Б» (КГБ) вошли 32 юных спортсмена в возрасте 15-17 лет с травмами шеи, мышц плечевого сустава и верхней конечности, для решения вопроса о роли патогенеза в эффективности проведенных реабилитационных мероприятий.

Учитывая специфику двигательной патологии детей с ЦП, применение тейпов позволит активизировать больных в ходьбе и выполнении различных упражнений в исходном положении стоя.

Тейпирование при иммобилизации суставов не нарушает при этом целостности и подвижности сустава и не ограничивает движений. Применение тейпов в комплексной системе реабилитации оказывает положительное влияние на функциональное состояние и здоровье, антропометрические и другие показатели. В течение всего курса восстановительного лечения в реабилитационном (фитнес) центре выявлена эффективность реабилитационной программы.

Амплитуда движений в плечевом, локтевом, коленном и голеностопном суставах увеличилась на 26%, 24%, 31%, 28%, а в контрольной группе «А» соответственно на 14%, 11%, 21%, 16%, в контрольной группе «Б» движения в плечевом суставе составили 88%, в локтевом – 82%, лучезапястном – 86% ($p < 0,05$). Меньший эффект в экспериментальной и контрольной группе «А» связан с развитием контрактур в суставах, гипертонусом мышц.

Динамометрия у детей с ДЦП до эксперимента была снижена по сравнению со здоровыми сверстниками на 8 кг ($p < 0,01$) (таблица 1).

Таблица 1.

Показатели кистевой динамометрии.

	Практически здоровые дети	Контрольная группа "Б"	Контрольная группа "А"	Экспериментальная группа "А"
до лечения	25,8±0,6	26,8±0,2	17,8±0,5	17,6±0,3
после лечения	-	36,4±0,8*	20,1±0,4	28,4±0,6*

Примечание: * - достоверность изменений показателей $P < 0,05$.

Показатели кистевой динамометрии в экспериментальной группе в начале эксперимента составили 17,6±0,3 кг (69 % по сравнению с показателями практически здоровых детей), а к концу эксперимента -28,4±0,6 кг (110 % по сравнению с показателями практически здоровых детей), в контрольной группе «А» – 20,1±0,4 кг (78 % по сравнению с показателями практически здоровых детей) ($p < 0,05$), а в контрольной группе «Б» до лечения динамометрия правой кисти составляла 26,8±0,2 кг (104 % по сравнению с показателями практически здоровых детей), а после лечения 36,4±0,8 кг (141 % по сравнению с показателями практически здоровых детей) ($p < 0,05$).

Нормализация показателя динамометрии в экспериментальной группе связана с тренировками силовых качеств, снятием гипертонуса и негативного влияния гиподинамии, а в контрольной группе «Б» – снятием боли и раннего применения тренировок на блочных тренажерах. Так в экспериментальной группе, рост увеличился на 2,2 см (1,7%), а масса тела – на 3,9 кг (13%), а в контрольной группе – на 1,4 см (1,07%) и на 2,1 кг (7%). Увеличение роста и массы тела за период реабилитационной программы, свидетельствует об улучшении обменных процессов и общего функционального состояния организма, а также о хорошем и сбалансированном питании.

Таким образом, применение тейпов в сочетании с реабилитационной программой по В. Дубровскому у детей с ДЦП мы получили более выраженные положительные изменения в подвижности основных суставов, динамометрии и основных антропометрических показателей.

Включение в традиционную программу реабилитации детей с ДЦП тейпов (функциональные лейкопластырные повязки), которые ранее применялись только для реабилитации спортсменов, вызывало выраженный положительный эффект.

Перспективы дальнейшего исследования. Исследовать влияние, применение тейпов, как дополнение к традиционной реабилитационной программе, на функциональные характеристики организма детей с ДЦП.

Литература:

1. Бадалян Л.О. Невропатология. / Л.О. Бадалян, – М., Владос 2000., 224 с.
2. Бадалян Л.О. Детские церебральные параличи. / Л.О. Бадалян, Л.Т. Журба, О.В. Тимонина – Киев: Здоров'я, 1988. – 328.
3. Дубровский В.И. Гигиена физического воспитания и спорта. / В.И. Дубровский – М.: Владос, 2003.-510 с.
4. Дубровский В.И. Лечебная физическая культура. / В.И. Дубровский – М.: Владос, 2004. – 624 с.
5. Дубровский В.И. Лечебный массаж. / В.И. Дубровский – М.: Владос, 2005. – 464 с.
6. Дубровский В.И. Спортивная медицина. / В.И. Дубровский – М.: Владос, 2005, – 528 с.
7. Дубровский В.И. Восточный массаж. / В.И. Дубровский, А.В. Дубровская -М.: Мартин, 2002. – 142 с.
8. Дубровский В.И. Биомеханика. / В.И. Дубровский, В.Н. Федорова – М.: Владос, 2003. – 670 с.
9. Лакин Г.Ф. Биометрия / Г.Ф. Лакин. – М.: Высшая школа, 1973. – 344 с.
10. Мастюкова Е.М. Подготовка к обучению детей с особыми проблемами в развитии. / Е.М. Мастюкова, К.: Здоровье, 1985. – 126 с.
11. Никитина М.М. Выход есть всегда! / М.М. Никитина М., Физкультура и спорт, 1992. -112 с.
12. Підгорний В.К. Вікова фізіологія з основами масажу. / В.К. Підгорний Черкаси: Брама-Україна, 2007. – 312 с.
13. Семенова К.А. Патогенетическая восстановительная терапия ДЦП. / К.А. Семенова, А.Е. Шторенберг, В.В. Польских – К.: Здоровье, 1996. – 189с.
14. Bobath V. Our power is in Physical spirit / V. Bobath, K. Bobath // In Physical Education, Recreation and Sport: Lifelong Participation, 1986. – 232p.

Научный руководитель:

доктор биологических наук, профессор кафедры анатомии и физиологии человека, Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко Шейко Виталий Ильич.

**Абулкосим Исоков, Мавлюда Юлчиева,
Эльвира Латыпова, Абдугаффор Жабборов
(Ташкен, Узбекистан)**

ДОРИВОР МАВРАК (Salvia officinalis L.) ЎСИМЛИГИНИНГ ОНТОГЕНЕЛИЗИНИ ТОШКЕНТ ШАРОИТИДА ЎРГАНИШ

Ишнинг долзарблиги. Халқ таботатида ва замонавий тиббиётда кенг қўламда қўлланиладиган шифобахш гиёҳлар хом ашёлари билан фармацевтика саноатини тўла таъминлаш ихтисослаштирилган хўжаликларнинг ташкил топишига замин бўлди. Бунинг сабаби ўз-ўзидан маълумки хозирда аҳолининг доривор ўсимликларга бўлган талаби кун сайин ортиб бориши билан, доривор ўсимликларнинг табиатдаги табиий заҳиралари камайиб, уларнинг тарқалиш ареаллари кескин қисқариб боришидир. Шунинг учун хозирги кунда доривор ўсимликлар хом ашёси камайиб кетмоқда.

Шу сабабли табиатда турлари камайиб бораётган, доривор хусусиятга эга бўлган ўсимликларни интродукция қилиш, ўрганиш, кўпайтириш, экиб ўстириш ва хом-ашёсидан оқилонга фойдаланиш ҳамда муҳофаза қилиш хозирги даврнинг долзарб муаммоларидандир.

Мана шу муаммонинг олдини олиш ва аҳолининг доривор ўсимликларга бўлган талабини қондириш мақсадида кўпгина шифобахш гиёҳлар экиб ўстирилмоқда.

Ишнинг мақсади. Тиббиётда доривор мавракнинг барги ишлатилади. Баргнинг дамламаси буриштирувчи, дезинфекцияловчи ва яллиғланишга қарши таъсир этувчи восита сифатида юқори нафас йўллари яллиғланишида, томоқ, оғиз ва милк шиллиқ пардалари яллиғланишида оғиз чайиш учун қўлланилади.

Ер устки қисми ошқозон касалликларида, юрак тез урганда, дармонсизликда, безгак, буйрак касалликларини даволашда ишлатилади.

Доривор маврак барги томоқ, кўкрак, юқори нафас йўллари яллиғланиши, меъда касалликларида ва ич кетишига қарши ишлатиладиган йиғмалар – чойлар таркибига кирази [1, 804 б.].

Доривор маврак баргидан “Сальвин” доривор препарати олинади.

Унинг сувдаги ёки натрий хлориднинг изотоник эритмасидаги 0,1 ва 0,25% ли эритмалари оғиз бўшлиғидаги сурункали яллиғланиш касалликлари (гингивит, стоматит, пародонтоз) ни, йирингли ва суякларнинг оқма яраларини даволашда қўлланилади [2, с. 275].

Мавракнинг юқоридаги хусусиятларини инобатга олиб, уларни экиб ўстириш ва биологиясини ўрганишни ўз олдимишга мақсад қилиб қўйдик.

Усуллар. Доривор маврак ўсимлиги уруғларининг унувчанлигини аниқлаш учун ГОСТ 203666 ва М.К.Фирсова усулидан фойдаланилди [3, с. 295]. Ўсимликнинг биоморфологик хусусиятлари Т.А.Работнов, И.Г.Серебряков тавсия этган усуллар билан ўрганилди. Тадқиқот ўтказиш учун доривор маврак ўсимлигининг уруғлари ЎЗРФА Ўсимлик ва ҳайвонот лами генофонди институти, академик Ф.Н.Русанов номидаги Ботаника боғидан олинди. Тадқиқотлар Тошкент фармацевтика институти доривор ўсимликлар ўстириш майдончасида олиб борилди.

Натижалар. Уруғларнинг унувчанлиги экишга яроқлилигини белгиладиган энг муҳим белгилардан бири ҳисобланади. *Salvia officinalis* L. Уруғлари шарсимон, диаметри 2-2,5 см.ни ташкил этади. 1000 дона уруғнинг

оґирлиги 7г га тенг. Маврак ўсимлигини тупроққа экишдан олдин унинг уруғини унувчанлигини хона шароитида 15 кун давомида кузатилди. Ўсимлик уруғларининг хона шароитидаги унувчанлиги 86% ни ташкил этди.

Доривор маврак сугориладиган ерларда ёки лалмикор ерларда ҳам ўсадиган ёруғсевар, курғоқчиликка чидамли ўсимлик. Маврак экиладиган ерларни кузда 25 – 28 см чуқурликда чопиб қўйилди. Ўсимлик уруғларини кузда ва эрта баҳорда ҳам экиш мумкин. Экишдан олдин ер текисланади ва бегона ўт қолдиқларидан тозаланади.

Уруғларни март ойини охирида (24.03.12 й.) тупроқ ҳарорати 12 – 15⁰С бўлганда қатор оралари 60 – 70 см қилиб, 2 – 3 см чуқурликда экилади.

Экилган уруғлар 10 – 12 кунда униб чиқди ва палла барглари ҳосил бўлаётгани кузатилди. Уруғ паллабарглари шакли юмалоқ. Уруғ паллабарглари бандлари қисқа 0,1 – 0,3 мм ни ташкил этди. Асосий илдизи 3,5 мм бўлиб, майсанинг умумий узунлиги 1 см ни ташкил этди. Кузатишларнинг 10 куни ўсимликнинг уруғ паллабарглари ўсиб бандларининг узунлиги 2-4 мм ни ташкил қилди. Ўсимлик майса давридаёқ тукчалар билан қоплангани аниқланди. Майсанинг асосий илдизи 1-2 см, биринчи тартибли ён илдиз эса 0,2-0,4 мм га етди. Ўсимликнинг умумий узунлиги 0,9 см. Уларда дастлабки чин барглари ҳосил бўла бошлади. Барг пластинкасининг устки қисми безли тукчалар билан қопланган, шакли узунчоқ, эни 0,5 мм ни узунлиги 0,8 мм ни ташкил қилди. Асосий илдиз 4,5 см ни ён илдизлар 0,8-1 см га етди.

Майсалар аста – секин ўса бошлади ва уларни умумий узунлиги 3 – 3,8 см ни ташкил этди. Майсалар яхши ўсиши ва ривожланиши учун уларни оралари юмшатилади ва бегона ўтлардан тозалаб турилади. Баҳор ойларида ёғингарчилик натижасида доривор маврак экилган майдонларда қатқалоқлар пайдо бўлиши билан ўсимлик оралари юмшатилади ва шу билан бирга ҳар 20 см оралиғида 2 – 3 тадан ўсимлик қолдириб, ягона қилинди.

Дастлабки вегетация йилида ўсимликлар асосий поясининг узунлиги 48 см, барглари сони 26 тага етди. Асосий поянинг пастки қисмининг ёғочланиши 5 см ва шу жойдан тўкилган барглари сони 6,2 тани ташкил этади. 1 – вегетация йилида 1 – тартибли новдалар сони 10 та ва узунлиги 27 см, барглари сони 18 тага етди. Барг пластинкасининг узунлиги 9,4 см, кенлиги 2,8 см, барг банди 6,1 см ни ташкил этди. Биринчи вегетация йилида ўсимлик жадал ўсади, генератив аъзолари шаклланади.

Хулоса: доривор маврак ўсимлигининг уруғини кузда ва эрта баҳорда экиш мумкин. Биринчи йили экилган маврак баргини сентябрь ойининг охирида бир марта йиғиб олинади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Холматов Х.Х., Аҳмедов Ў.А. // Фармакогнозия – Т.: Ибн – Сино, 1995.- 804 б.
2. Халматов Х.Х. // Дикорастущие лекарственные растения Узбекистана – Т.: Медицина, 1964. – 275 с.
3. Фирсова М.К. // Семенной контроль – М.:Сельхозгиз, 1969. – 295 с.

Научный руководитель:
кандидат биологических наук Юлчиева Мавлюда Тургунбаевна.

Татьяна Кожедуб
(Гомель, Беларусь)

ПИЩЕВАЯ ЦЕННОСТЬ ДИКОРАСТУЩИХ МАКРОМИЦЕТОВ ОТНОСИТЕЛЬНО КАЛИЯ

Дикорастущие макромицеты, широко используются в качестве продукта питания населением Республики Беларусь. Грибы обладают хорошими вкусовыми качествами и высокими питательными свойствами.

Рассматривая химические особенности грибов, можно отметить, что в своем составе они содержат большое количество ценных компонентов необходимых для здоровья человека. Дикоросы являются источником клетчатки, витаминов группы В (В1, В2, В3, В6) а так же А, D, РР и других.

В макромицетах имеется значительное количество минеральных веществ, в основном калийные и фосфорнокислые соли, а так же кальций, железо, цинк, марганец, медь, никель, кобальт, хром, йод, молибден, фосфор, натрий и другие [1, с.31].

Доминирующим минералом в составе макромицетов является калий. В животном организме – это основной внутриклеточный катион главной функцией, которого является формирование трансмембранного потенциала, участие в поддержании электрической активности мозга, функционировании нервной ткани, сокращении скелетных и сердечных мышц, регулировании активности важнейших ферментов, участии в регулировании деятельности сердца.

Содержание этого элемента в грибной золе зависит от вида гриба, региона произрастания и варьирует в пределах 33-65%.

На стол к потребителю дикоросы попадают, пройдя определенную термическую обработку. Температурное воздействие способствует разрушению некоторых термолизинов – грибных ядов. При вываривании грибов снижается содержание тяжелых металлов (цинка, меди, кадмия) в 3-16 раз. Вываривание в растворе поваренной соли позволяет снизить содержание тяжелых металлов в 5-97 раз [2, с.89]. Вместе с тем происходит изменение биохимического состава и снижение пищевой ценности грибов, что вызывает в продуктах глубокие физико-химические изменения. Эти изменения могут приводить к потерям питательных веществ, существенно влияя на усвояемость и пищевую ценность продукта. Микроэлементный состав макромицетов так же изменяется.

Целью наших исследований послужило изменение концентрации ионов калия в плодовых телах дикорастущих грибов Гомельского региона при различных способах предварительной кулинарной обработки.

Сбор образцов съедобных макромицетов проводился в сентябре на пробных площадях в сосново-березовых насаждениях Терюхского лесничества Гомельского лесхоза. Для анализа были собраны четыре вида дикорастущих грибов наиболее популярных среди населения: лисичка обыкновенная – (*Cantharellus cibarius*), белый гриб – (*Boletus edulis*), сыроежка пищевая – (*Russula vesca*), подосиновик красно-бурый – (*Leccinum aurantiacum*).

Из свежих грибов каждого вида в трех повторностях готовили следующие водные вытяжки для анализа: вытяжка из гомогенизированных свежих плодовых тел; отваренных в дистиллированной воде (10, 20 и 30 минут). Было проанализировано содержание ионов калия в шляпках и ножках капрофоров грибов.

Для *Boletus edulis* были проведены дополнительные испытания по содержанию калия в сушеных грибах и отваренных в растворе поваренной соли. Пробы высушивали в сушильном шкафу до постоянного веса, затем

измельчали и готовили водную вытяжку. Содержание калия определяли в трёх повторностях и пересчитывали на килограмм сырой массы. Для вываривания макромицетов в соленой воде, использовали 1 Н раствор NaCl, примерно соответствующий рецептурам поваренных книг для приготовления блюд из грибов.

Содержание калия определяли с помощью системы капельного электрофореза «Капель – 103Р» с фотометрическим детектором и микролинзовой фокусирующей системой.

Для обработки результатов использовали стандартные программы Microsoft Excel 2010.

Полученные результаты указывают на существенное снижение ионов калия в пробах грибов *Cantharellus cibarius*, *Boletus edulis*, *Russula vesca*, *Leccinum aurantiacum*, подвергшихся предварительной кулинарной обработке.

Из таблицы 1 видно, что содержание калия доминирует в плодовых телах *Cantharellus cibarius* и составляет (в среднем 942 мг/кг сырого вещества). В грибах *Boletus edulis* (556 мг/кг сырого вещества), а *Russula vesca* накапливает калия (581 мг/кг сырого вещества). Наименьшее количество исследуемого макроэлемента содержится в макромицетах *Leccinum aurantiacum* и составляет 379 мг/кг грибов.

Таблица 1 – Соотношение ионов калия в пробах *Boletus edulis*, *Russula vesca*, *Cantharellus cibarius*, и *Leccinum aurantiacum* при вываривании в дистиллированной воде с различным временным интервалом.

Проба	Концентрация ионов калия, мг/кг сырого вещества			
	<i>Boletus edulis</i>	<i>Leccinum aurantiacum</i>	<i>Russula vesca</i>	<i>Cantharellus cibarius</i>
Нативная проба	556± 15,4	379± 14,7	581± 35,2	942± 40,3
Вываривание в H ₂ O 10 мин	125± 23,6	98± 13,2	160± 15,7	252± 16,8
Вываривание в H ₂ O 20 мин	113± 32,3	50± 5,4	120± 11,6	217± 19,7
Вываривание в H ₂ O 30 мин	92± 11,5	35± 3,7	70± 12,2	180± 10,4

Изменение концентрации изучаемого элемента при вываривании грибов на протяжении десяти минут имеет схожий характер. Во всех четырех образцах переход калия в раствор происходит чрезвычайно интенсивно и составляет в среднем 73-77%. После непродолжительной термической обработки в образцах остается 23-27% жизненно необходимого макроэлемента. Двадцатиминутное вываривание способствует дополнительному уменьшению концентрации калия в продукте от 2% для *Boletus edulis* до 12% для *Leccinum aurantiacum*.

На рисунке 1 в экспоненциальном формате представлены изменения концентраций ионов калия при различной временной интенсивности вываривания.

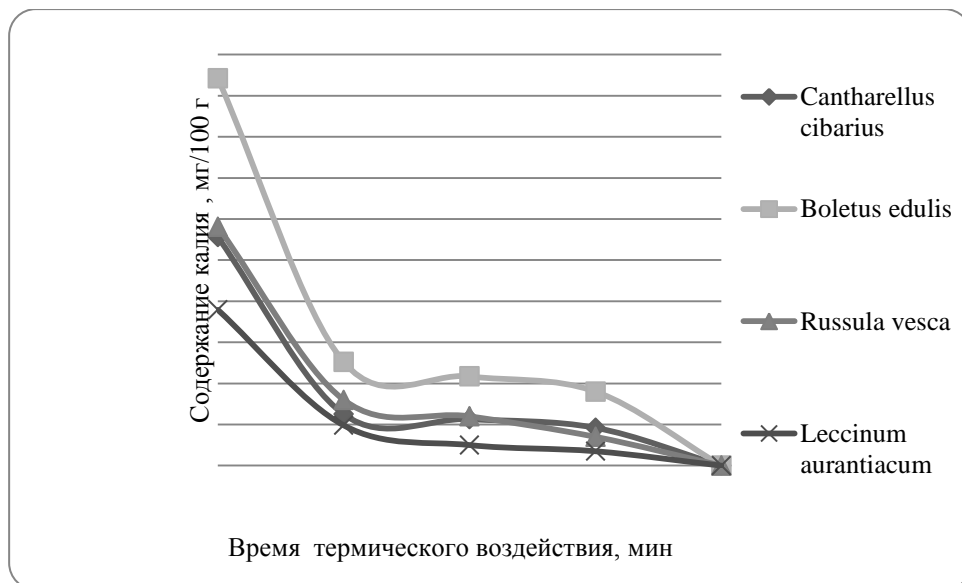

Рисунок 1 – Динамика содержания калия в пробах грибов при их вываривании в воде

Сравнивая динамику изменения концентрации калия в плодовых телах под действием термической обработки, следует отметить, что независимо от вида грибов более интенсивно происходит переход исследуемого макроэлемента в раствор в первые 10 минут вываривания.

Выведение калия из образцов изучаемых видов грибов при их кипячении в воде описывается следующими зависимостями:

$$y = 1114,6e^{-0,511x} \quad R^2 = 0,8 \quad (\text{Cantharellus cibarius});$$

$$y = 648,1e^{-0,55x} \quad R^2 = 0,7 \quad (\text{Boletus edulis});$$

$$y = 878,4e^{-0,664x} \quad R^2 = 0,9 \quad (\text{Russula vesca});$$

$$y = 634,2e^{-0,782x} \quad R^2 = 0,9 \quad (\text{Leccinum aurantiacum}),$$

где x – время термического воздействия;

R^2 – коэффициент аппроксимации.

Приготовление блюд из грибов требует использования поваренной соли.

Установлено, что после десятиминутной варки *Boletus edulis* в растворе NaCl содержание калия в образцах уменьшилось на 8% и составило 511 ± 9 мг/100 г сырого вещества.

Один из самых популярных способов предварительной обработки грибов является их сушка при температуре 45 – 70 °С. По нашим данным, содержание калия в высушенных *Boletus edulis* составляет 4340 мг/100 г сухого вещества, коэффициент высушивания 0,125. Такое количество соответствует содержанию $543 \pm 13,5$ мг/100 г сырой массы.

Из полученных данных следует, что во избежание потерь калия в плодовых телах макромицетов, заготавливаемых и употребляемых в пищу, целесообразно использовать либо сушку, либо варку плодовых тел в подсоленной воде. Вываривание грибов в воде не является эффективным способом кулинарной обработки, поскольку уменьшение концентрации калия на 73-77 % происходит в течение первых 10 минут термического воздействия.

Литература:

1. Беккер Е. Физиология и биохимия грибов// Беккер Е. Монография_ М: Изд-во Моск. ун-та, 1988.-230 с.
2. Кожедуб Т.Изменение концентрации тяжелых металлов в плодовых телах *Boletus edulis* и *Russula vesca* при различных способах кулинарной обработки/ Т.И Кожедуб, Д.Н. Дроздов // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины, 2013. – № 5(80). – С.86- 91.

Денис Дроздов, Андрей Кравцов
(Гомель, Беларусь)

ДЕЙСТВИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ НАГРУЗКИ НА ЛАБОРАТОРНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ КРОВИ ЧЕЛОВЕКА

Введение

На настоящий момент в научной литературе остается открытым вопрос о возможности использования показателей периферической крови в качестве оценки влияния физической нагрузки на организм человека. Установлено, что у спортсменов, под влиянием систематических тренировок происходит выраженные изменения в системе крови. Показано, что под влиянием тренировок увеличивается объем циркулирующей крови, общее количество гемоглобина, рассчитанное на килограмм массы тела в покое и после физической нагрузки, количество лейкоцитов в литре крови и величина гематокрита. Такие изменения носят приспособительный характер, и определяют функциональную устойчивость организма [1, с.16].

Регулярные физические упражнения приводит к биохимическим и физиологическим сдвигам в организме. В основе этих сдвигов лежит изменение направленности метаболизма. Происходит повышение скорости катаболических процессов, сопровождающихся выделением энергии и синтезом АТФ. Одновременно снижается скорость анаболизма. Это в свою очередь улучшает энергообеспечение работающих мышц, повышает мощность и продолжительность выполняемой работы [2, с.58].

Регуляция метаболических процессов осуществляется на уровне нейрогуморальной системы. В ответ на физическую нагрузку, повышается тонус симпатического отдела вегетативной нервной системы, вследствие чего, происходит повышение частоты дыхательных и сердечных сокращений, увеличивается скорости кровотока, расширяются кровеносные сосуды. Отток крови из депо (селезенки, лимфатических узлов, красного костного мозга, печени) приводит к перераспределению общего объема циркулирующей крови. Часть плазмы уходит из сосудистого русла в межклеточную жидкость, что увеличивает концентрацию, прежде всего, эритроцитов. Это позволяет перенести больше кислорода работающим мышцам. Результатом эритроцитоза является увеличение кислородной емкости крови, которая повышается на 4-10 % [3, с.15]. Недостатком уменьшения объема плазмы является увеличение вязкости крови, затрудняющее работу сердца.

При мышечной работе субмаксимальной мощности, вследствие накопления в крови лактата, величина рН снижается до 7,10-7,20. Первые порции лактата, диффундирующие из мышц в кровяное русло, нейтрализуются буферными системами крови. В дальнейшем, по мере исчерпания емкости буферных систем, возникает некомпенсированный ацидоз. Для дезактивации продуктов белкового обмена в крови необходимы дополнительные концентрации лейкоцитов в крови.

Таким образом, оценка реактивности эритроцитарного и лейкоцитарного пула может использоваться для изучения механизма адаптации организма к физической нагрузке [4, с.187].

В большинстве случаев в научной литературе представлены данные полученные на людях имеющих продолжительный и систематический спортивный стаж тренировок. Однако немалую долю тренирующихся составляют спортсмены-любители. Их занятия имеют другой режим тренировок, а, следовательно, и иной характер реактивности организма.

Цель работы изучить влияние физической нагрузки на показатели крови у лиц, не занимающихся спортом профессионально. Оценить вариацию основных морфологических показателей крови и границы реактивности системы крови до и после физической нагрузки.

Материал и методика исследований

Для достижения поставленной цели на базе УО «Гомельская федерация Джиу-джитсу» в течение двух месяцев обследовалась группа мужчин в возрасте от 20-ти до 35-ти лет, общим числом 33 человека. В течение 30 минут все участники выполняли: 15 минут бега, в умеренном темпе (30 м/мин), 15 минут силовых упражнений (подтягивания 20 раз в минуту, отжимания от пола 50 раз в минуту, приседания 50 раз в минуту). После этого, участники 30 минут выполняли элементы спарринга (броски). Начальный этап тренировки можно охарактеризовать как комплекс упражнений средней аэробной мощности, с уровнем потребления кислорода 55-65% от индивидуального максимального поглощения. Это упражнения, в которых, почти вся энергия мышц обеспечивается аэробными процессами. Заключительный этап тренировки (спарринг) сочетал скоростно-силовые упражнения со статическим напряжением мышечной системы (броски и захваты), и протекал преимущественно в анаэробном режиме [5, с.18].

Проведение обследования включало забор периферической крови до начала выполнения упражнений и сразу после окончания. Методика включала стандартный забор крови из пальца, и обработка её на гематологическом анализаторе SX 10000i.

Для оценки использовались результаты общего анализа крови до и после нагрузки. Статистическая обработка результатов выполнена с использованием прикладных программ MS Excel 2007 и Statistica for Windows 6.0. Оценка значимости различий осуществлялась на основе критерия Фишера. Влияния физической нагрузки на показатели крови оценено методом однофакторного дисперсионного анализа.

Результаты исследований и их обсуждение

Исследование периферической крови до физических упражнений показало, что концентрация гемоглобина в крови составила в среднем $150,48 \pm 1,24$ г/л, содержание эритроцитов в крови $5,00 \pm 0,08 \times 10^{12}$ /л, лейкоцитов $6,69 \pm 0,19 \times 10^9$ /л, т.е. данные показатели, находятся в пределах физиологической нормы, ($p > 0,05$). Вместе с тем, установлено, что показатели по гемоглобину и эритроцитам крови ближе к верхней границе физиологической нормы. После выполнения упражнений, для всех показателей наблюдается статистически значимое увеличение средних значений ($p < 0,05$). Наибольшие изменения характерны для эритроцитов (на 10 %) и лейкоцитов (на 9 %). Показатель эритроцитов после физической нагрузки превысил значение физиологической нормы для данной возрастной группы ($p < 0,05$).

Увеличение содержания гемоглобина и количества форменных элементов крови свидетельствует о наличии приспособительной реакции периферической крови на нагрузку.

Было установлено, что после физической нагрузки концентрация гемоглобина увеличилась более чем на 6 %, следовательно, увеличилась кислородная емкость крови (до 216 об. %). Показатель количества лейкоцитов в крови не превысил нормы, что не позволяет утверждать о наличии миогенного лейкоцитоза.

Наиболее выражена реакция эритроцитов, что свидетельствует о изменении физико-химических свойств крови (увеличении вязкости и понижении pH).

Используя метод однофакторного дисперсионного анализа, была оценена степени влияния физической нагрузки на показатели периферической крови.

По результатам дисперсионного анализа было установлено, что наибольшее влияние физическая нагрузка оказывает на динамику гемоглобина и эритроцитов (25 %), и в меньшей степени на увеличение лейкоцитов и тромбоцитов крови.

Для концентрации гемоглобина величина коэффициента вариации увеличилась не более чем на 2 % (с 4,73 до 4,82), для концентрации эритроцитов вариация уменьшилась на 11 % (с 9,0 до 8,03), для лейкоцитов на 6 % (с 16,56 до 15,64). Наличие отрицательной разницы между вариацией для эритроцитов и лейкоцитов до и после тренировки указывает на действие резервных сил организма. В тоже время динамика для тромбоцитов принимает дизруптивный характер – разброс значений увеличилась на 33 % (с 9,17 до 12,18).

Выводы

В ходе исследования установлено статистически значимое повышение количественных показателей крови под влиянием физической нагрузки. Наиболее реактивным звеном являются эритроциты, количество которых после нагрузки увеличилось на 10 % и превысило верхнюю границу физиологической нормы. В тоже время содержание лейкоцитов и тромбоцитов не превысила верхней границы нормы, наличие миогенного лейкоцитоза установлено не было.

Вариация значений концентрации гемоглобина и тромбоцитов увеличилась, а эритроцитов и лейкоцитов стала меньше. Это свидетельствует стабилизирующих механизмах регуляции уровня эритроцитов в крови. Наличие хорошо выраженного эритроцитоза и увеличение вариабельности количества тромбоцитов крови позволяют использовать данные показатели в качестве одного из возможных морфологических индикаторов реактивности периферической крови и состояния организма на физическую нагрузку.

Литература:

1. Александров, Н.П. Изменения в системе красной крови человека (эритроне) при адаптации к новым условиям / Н. П. Александров / Здоровье. – 2010. №1. – С. 16.
2. Горшкова Т.Н. Влияние мышечной деятельности на картину красной и белой крови юношей и взрослых спортсменов. / Т.Н. Горшкова // Проблемы физиологии спорта. – 1960. – С.58.
3. Горшкова Т.Н. Показатели крови при спортивной деятельности юношей и взрослых спортсменов / Т.Н. Горшкова // Проблемы физиологии спорта. – 1961. – С.15.
4. А. М. Ефименко, В. В. Ширяев, Н. В. Толкочёва. Особенности морфологического состава крови, функциональных свойств клеток и белков сыворотки крови в различные периоды тренировочного процесса стайеров / Ефименко А.М., Ширяев В.В., Толкачева Н.В. // Спортивная медицина. – 1978. – С. 187.
5. Бочкарева А.А., Лисова И.М., Джандарова Т.И. Влияние физических нагрузок на изменения суточной динамики клеток крови / А.А. Бочкарева. – БМИК, 2011. – №7. – С. 18.

**Шониёз Қурбонов, Карим Дўстов,
Абдулазиз Қурбонов, Олим Каримов
(Қарши, Ўзбекистон)**

ЎЗБЕКИСТОН ЖАНУБИДА ЁШ СПОРТЧИЛАР ОВҚАТЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин республикада жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга давлат миқёсида алоҳида эътибор берилиб, шу кунга қадар бу борада бир қатор улкан ташкилий ва амалий ишлар қилинди. Бунга мисол қилиб вилоятларда олимпия резервлари спорт ўқув масканларининг очилишини, нафақат шаҳарларда, узоқ-узоқ қишлоқларда барча керакли анжомлар ва қўлайликларга эга спорт залларининг қурилишини, хотин-қизлар спортини ривожлантириш борасидаги саъй-ҳаракатлар ва бошқаларни келтириш мумкин. Муҳими айтиб ўтилган тадбирларнинг амалга оширилиши ўзининг ижобий натижаларини бермоқда. Ўзбекистонлик спортчилар жаҳон ареналарида юсак муваффақиятларни қўлга киритиб Ўрта Осиё, Жаҳон чемпионатлари совриндорлари, рекордчилари бўлмоқда. Бунинг самараси кейинги йилларда республикада аҳолисининг сиҳат-саломатлиги тобора яхшиланиб ўртача умр кўришининг узайишида, ёшлар ва ўсмирларнинг жисмоний ўсиш ва ривожланишида кузатилмоқда [1, 4-б].

Бугунги ёшларнинг соғлом, ҳар томонлама бениҳсон шаклланиши ва ривожланишида жисмоний тарбия ва спортнинг ўрни беқиёсдигига шак-шубҳа йўқ. Жисмоний тарбия ва спорт бўйича олиб бориладиган машғулотлар, мусобоқалар ҳар бир организмдан керакли энергия сарфлашни тақозо қилади, энергия эса истеъмол қилинадиган кундалик озиқ моддалар (оқсиллар, ёғлар ва углеводлар) билан қабул қилинади. Кўп ҳолларда спортчиларнинг объектив ва субъектив сабабларга кўра тегишли ҳолда (миқдор, сифат ва овқатланиш тартибига кўра) овқатланмаслиги нафақат спорт натижаларининг ўсишига, балки улар организмнинг меъерий физиологик

функціями, сіхат-саломатлиги салбий таъсир қилади. Шуниси эътиборлики, ёш ўсучи организмнинг барча эҳтиёжлари учун зарур бўлган озиқ моддалардан ўз вақтида баҳраманд бўлмаслиги қайтарилмас ўзгаришларга олиб келиши тажрибаларда исботланган [5, 112-б]. Юқоридагиларни эътиборга олиб турилган мамлакатларда ҳар хил шароитда спорт билан шуғулланувчиларнинг ёши, жинси об-ҳаво шароитлари, озиқланиш удумлари, урф-одатларини ҳисобга олиб уларнинг амалдаги овқатланишини ўрганиб чиқиш ва уни зарур бўлганда тегишли коррекция қилиш масалалари билан шуғулланиш замонавий спорт физиологиясида долзарб муаммо бўлиб ҳисобланади [2, 77-б; 6, 4-б; 7, 166-б; 10, 185-б; 9, 13-б].

Айтиб ўтилганлардан келиб чиқиб биз ўз тадқиқотларимизда Ўзбекистон Республикаси Қарши шаҳрида жойлашган олимпия резервлари коллежида таълим олаётган курашчи спортчиларнинг амалдаги овқатланишини ўрганишни ўз олдимишга вазифа қилиб қўйдик.

Кузатув ишлари 2012 йилнинг қиш-баҳор ойларида 14-17 ёшли кураш спорти билан шуғулланувчи ўқувчилар устида олиб борилди. Амалдаги овқатланиш ҳозирги пайтда кенг қўлланиладиган анкета-сўров усули ёрдамида ўрганилди. Олинган натижалар Microsoft Excel ва Origin 6.1 махсус компьютер дастурларида статистик қайта ишланди.

Айтиб ўтиш жоизки, 14-17 ёшли махсус спорт турлари билан шуғулланмайдиган ўқувчиларнинг суткалик эссенциал озиқ моддаларга талаби 94-95 г оқсил, шунча миқдорда ёғ ва 400 г углевод қилиб белгиланган. Айнан шу ёшдаги у ёки бу спорт тури билан шуғулланувчиларда эса бу кўрсаткичлар оқсил ва ёғ ҳисобида 160 г, углеводлар ҳисобида эса 655 г га тенг [3, 88-б; 4, 196-б; 8, 11-б]. Айтиб ўтиш жоизки, ёш спортчилар учун тавсия қилинадиган озиқ моддаларнинг сезиларли даражада зиёд бўлиши нафақат уларнинг бевосита машқ қилиши билан боғлиқ, балки бу вақтда организмнинг интенсив ҳолда ўсиши ва ривожланиши билан ҳам тушунтирилади. Биз олган маълумотлар айнан шу нормативларга асосланган ҳолда таҳлил қилинган.

Тадқиқотларимиз давомида текширилувчиларнинг кундалик рацион таркибидаги асосий озиқ моддалардан ташқари витаминлар (B_1 , B_2 , B_6 , C , PP) ҳамда айрим минерал моддалар ҳақида ҳам маълумот олдик.

Олинган натижаларга кўра ёш курашчиларнинг сутка давомида истеъмол қилган овқати таркибида умумий оқсил миқдори $153,9 \pm 0,77$ г бўлиб, бу кўрсаткич қабул қилинган меъёрдан (160 г) айтарли фарқ қилмайди. Шу билан бир қаторда қабул қилинган умумий оқсилдаги ҳайвон оқсили (96 г) меъёр даражасига қараганда икки баробардан ҳам камлиги ($39,2 \pm 0,6$ г) қайд қилинди. Бу ҳолат анча ташвишли бўлиб, ёш спортчиларнинг меъёрий ўсиш ва ривожланишига салбий таъсир кўрсатиши турган гап. Чунки уларда мускул тўқималарининг ва бошқа ҳужайраларнинг янгиланиши ва қайтадан ҳосил бўлиши учун ҳайвон оқсиллари асосий пластик материал бўлиб хизмат қилади.

Ёш курашчиларнинг овқат рационалидаги ёғлар ҳақида гапирадиган бўлсак, бир қарашда ўзида катта потенциал энергия сақловчи бу озиқ моддага бўлган талаб қондирилгандек кўринади (қабул қилинган ёғ меъёрга нисбатан 98,4% ташкил қилади). Лекин ундаги ёғлар миқдори асосан ўсимлик ёғлари ҳисобидан эканлиги яна бир ташвишли ҳолдир (40 г ўрнига $98,0 \pm 0,8$ г). Ҳайвон ёғларига бўлган бундай тақчиллик ҳужайра ва тўқималар янгиланишида муаммолар юзага келтириши мумкин, чунки бундай ёғлар ҳужайра мембранасининг таркибий қисми бўлиб ҳисобланади. Ниҳоят эссенциал озиқ моддалардан углеводларга тўхталсак шу нарсани таъкидлаш керакки, ёш курашчилар осон ва тез ҳазм бўладиган ушбу энергия манбаига нисбатан талабларини ошиғи билан (111,2%) қондиришган (меъёрдаги 655 г ўрнига $728,5 \pm 3,3$ г умумий углевод истеъмол қилишган). Бу ҳолатни маҳаллий аҳолининг овқатланиш тарзида азалдан нон ва бошқа ун маҳсулотларига алоҳида ўрин бериб келганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Текширилувчиларнинг суткалик энергияга бўлган эҳтиёжи 105,2% га таъминланган ва бундай ҳолат асосан углеводлар ҳисобидан амалга оширилган. Маълумки ҳар қандай аҳоли гуруҳларининг кундалик таомланишида асосий озиқ моддалар, яъни макронутриентлардан (оқсиллар, ёғлар, углеводлар) ташқари энергия бермасида вужуддаги барча физиологик ва биокимёвий жараёнларнинг меъёрий ҳолда бориши учун зарур бўлган макронутриентлар (витаминлар ва минерал моддалар) ҳам муҳим ўрин тутди. Ёш курашчиларда эса ушбу омил улардаги ўсиш ва ривожланиш жараёнлари билан яқиндан боғлиқлиги туфайли янада аҳамиятлироқдир. Бундай макронутриентлардан бирортаси етишмаси, истеъмол қилинадиган таомлар таркибида оқсил, ёғ, углеводлар керакли миқдорда бўлсада, бундай овқатланиш мақсадга мувофиқ эмас. Зеро витаминлар ёки маъданли моддалар танқислиги ферментлар фаоллигини пасайтириб, ейилган овқатнинг ҳазм бўлиши қийинлашади ёки ички секреция безларидан ажраладиган гормонлар миқдори ўзгариб, танадаги моддалар ва энергия алмашинувида путур етади ва ҳоказо. Шу нуқтаи назардан текширилувчиларнинг кундалик овқатланишидаги айрим макронутриентлар миқдори ҳам ўрганилди.

Олинган натижаларга кўра ёш курашчиларнинг ўрганилган витаминларга бўлган талаби фақат тиамин (B_1 витамин) ҳамда никотин кислотасига (PP витамин) нисбатан меъёрида қондирилган ҳолос (тегишли ҳолда меъёрдаги 6 мг ва 40 мг ўрнига $6,63 \pm 0,1$ мг ва $35,7 \pm 0,24$ мг). Қолган витаминларнинг эса (рибофлавин – B_2 , пиридоксин – B_6 ва аскорбин кислота – C) керакли миқдордан анчагина камлиги аниқланди (меъёрга нисбатан тегишли ҳолда 46%, 47% ва 54,6%).

Минерал моддаларга бўлган талаб текширилувчилар таомланишида фақат иккита элементга, яъни магний (Mg) ва темир (Fe) нисбатан меъёр атрофида ёки ундан зиёд (тегишли ҳолда меъёрга нисбатан 105% ва 120,3%). Қолган элементлар (кальций – Ca , фосфор – P) эса меъёр кўрсаткичларидан анча камлиги (тегишли ҳолда 37,8%, 81,7%) билан характерланади. Шундай қилиб биз ўтказган тадқиқотлар асосида спортчиларнинг амалдаги овқатланиши бўйича қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

1. Ёш курашчиларнинг кундалик таомларида ҳайвон оқсили ҳамда ҳайвон ёғи шу ёш учун белгиланган меъёрга нисбатан анча паст.

2. Шунингдек баъзи бир витаминлар (B_2 , B_6 , C) ҳамда минерал моддалар (Ca , P) ҳам респондентлар овқатида сезиларли даражада кам учрайди.

3. Текширилувчиларнинг овқатланиш статусидаги қайд қилинган камчиликларни бартараф қилиш даставвал уларнинг меъёрий ўсиб ривожланишида, қолаверса спортда тегишли натижаларни қўлга киритишда муҳим аҳамият касб этади.

Юқоридагиларга эришиш учун бир қатор амалий ва профилактик тадбирларни амалга ошириш, жумладан ўқув маскани раҳбарлари, ўқитувчи-мураббийлар, ота-оналар ҳамда ёш спортчилар орасида рационал овқатланиш бўйича ташвиқот-тарғибот ишларини олиб бориш ижобий натижа беради, деб ҳисоблаймиз.

Адабіётлар:

1. Ўзбек спортининг ёрқин келажаги. «Халқ сўзи», 2014 йил, 4 июль, №129 (6059).
2. Калинин И.М., Пшендин А.И. Рациональное питание спортсменов. Киев, 1985 г. – 128 с.
3. Питание юных спортсменов. (Библиотека практического врача). Под.ред. д-ра мед. наук, проф. Л.А.Мостовой. Киев, «Здоровья», 1989. – 106 с.
4. Смоляр В.И. Рациональное питание. Киев, «Науково Думка», 1991. – 365 с.
5. Каримов О.Р. Пре- ва постнатал ривожланиш даврларида рациондаги оқсил тақчиллигининг протеолитик ферментлар тизими шаклланишига таъсири: Дис. ... биол. фан. номзоди. – Тошкент: ЎзР ФА ФБИ, 2001. – 157 с.
6. Глобальная стратегия по питанию, физической активности и здоровью. ВОЗ. – Женева, 2004. – 18 с.
7. Қурбонов Ш.Қ. Овқатланиш маданияти (монография). Тошкент, «Маънавият», 2005. – 208 б.
8. Ўзбекистон Республикаси аҳолиси турли гуруҳларининг озиқ моддалар ва энергияга бўлган физиологик талаб меъёрлари // Шарипова Н.В., Дўсчанов Б.О. ва б. СанПиН №0250-08. – Тошкент: ТТАУФ, 2008. – 38 б.
9. Дустов К.Т., Курбанов Ш.К. Структура питания юных борцов-курашистов в условиях юга Республики Узбекистан. Сборник материалов IV Межрегиональной научно-практической конференции ПФО «Актуальные вопросы питания населения». г. Нижний Новгород, 2014. – стр. 13-15.
10. Qurbonov Sh., Qurbonov A. To'g'ri ovqatlanish qoidalari / T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2014. – 232 b.

**Самадулла Мустафаев,
Мохидил Шаропова, Абдихафиз Рахимов
(Карши, Узбекистан)**

ЭКОЛОГИЯ БОБОВЫХ В СВЯЗИ С ВЫСОТНОЙ ПОЯСНОСТЬЮ

Становление на рубеже третичного и четвертичного периодов грандиозных горных систем, в том числе и Памиро-Алая, сопровождалось дифференцировкой флоры и растительности по макросклону. При этом флористический состав каждого пояса отражает, с одной стороны, его климатический и почвенно-гидрологический рожими, а с другой – историю флоры, ее древность и степень стабилизации. Если первое реализуется через спектры экоморф, то второй – через спектры жизненных форм флор того или иного пояса [4].

Рассмотрим особенности распределения экоморф по высотным поясам. Лугово-степные мезофиты высокогорные (*Medicago lupulina* L., *Astragalus aksuensis* Bunge, *A. schuganicus* B. Fedtsch., *A. subscaposus* M. Pop. ex Boriss., *Oxytropis tyftcantha* Gontsch., *Hedysarum songoricum* Bong., *Cicer flexuosum* Lipsky, *Vicia tenuifolia* Roth., *Lathyrus mulkak* Lipsky и др.) характерны для тау и яйлау, где они приурочены к северным, более влажным и менее прогреваемым склонам гор. Физиологической особенностью их является нежароустойчивость, летний ритм развития. Vegetацию они заканчивают в условиях прохладного климата гор высокогорий во второй половине лета.

Мизофиты сухостепные (*Melissitus popovii* (Korov.) Golosk., *Colutea paulsenii* Freyn et Sint., *Calophaca reticulata* sumn., *Astragalus macropodium* Lipsky, *A. isphahanicus* Boiss., *Oxytropis miclorocarpa* Gontsch., *Hedysarum magnificum* Kudr. и др.) распространены преимущественно в среднем и нижнем тау, однако некоторые из них встречаются на больших высотах, в относительно сухих местообитаниях. Большинство видов нежароустойчивы, заканчивают вегетацию до наступления жары.

Мезофиты полупустынные и пустынные в основном приурочены к предгорьям (адыр). К ним можно отнести почти все однолетние и следующие многолетние виды дикорастущих бобовых: *Astragalus rubromarginatus* Czerniak., *A. flexus* Fisch., *A. juniperetorum* Gontsch., *A. sewerzowii* Bunge, *A. petunnikowii* Litv. и др. большинство видов этой экологической группы – нежароустойчивые растения.

Ксеромозофиты распространены по сухим местообитаниям во всех поясах. Сюда относятся *Astragalus sieversianus* Pall., *A. terre-rubrae* Buntk., *Onobrychis saravschanica* B. Feltsch., *O. chorossanica* Bunge, *Psoralea drupacea* Bunge и др. эти виды обладают сравнительно высокой жароустойчивостью.

Ксерофиты – растения наиболее сухих местообитаний. Эта группа включает *Vexibia pachycarpa* (C. Mey) Yakovl., *Aamodendron conollyi* Bunge, *Halimodendron halodendron* (Pall.) Voss., *Astragalus macronyx* Bunge, *A. macrobotrys* Bunge, *Alhagi pseudalhagi* (Bieb.) Deav., *Cicer pungene* Boiss. и др.

Анализ показал, что большая часть дикорастущей флоры Южного Узбекистана – ксерофиты и ксеромезофиты (около 62%), менышая – мезофиты (около 32-34%) и лишь в небольшом составе (6-8%) представлены мезогрофиты.

Приуроченность некоторых представителей флоры бобовых к местам со значительным увлажнением в горах Южного Узбекистана, как и в других горных системах Средней Азии, сама по себе не является прямой причиной разнообразия мезогрофитных видов во флоре. Многие из этих видов в своем распространении связаны с древесно-кустарниковой растительностью, т.е. с затененными местообитаниями, однако видов, произрастающих при полном затенении, среди дикорастущей флоры Южного Узбекистана нет. Растений, переносящих частичное затемнение, также не очень много (27 около 11%). Таким образом, большая часть дикорастущих бобовых произрастающих в Южном Узбекистане, – гелиофиты – растения, хорошо переносящие прямую солнечную радиацию [4].

Анализируя поясное распределение видов, относящихся к различным жизненным формам, следует отметить, что многолетние растения изучаемого нами семейства обладают сравнительно узким экологическим диапазоном, чаще они встречаются в первом-втором поясах и очень редко – в третьем поясе. Наоборот, однолетние виды, являясь ингредиентами растительного покрова, нередко рудеральными, более лабильны в экологическом отношении и встречаются, как правило, в нескольких поясах (в яйлау однолетники отсутствуют).

Анализ спектра жизненных форм бобовых Южного Узбекистана в целом по семейству и более представительного рода *Astragalus* и характер эндемизма, свидетельствует в пользу принятой нами концепции автохтонного становления среднеазиатской флоры с центрами возникновения и развития этого процесса в горных системах. Сдвиг спектра жизненных форм верхних поясов в сторону фанерофитов и хамефитов; наиболее распространены во всех поясах продвинутые и пластичные биоморфы многолетних трав – гемикриптофиты и геофиты.

В заключение подчеркнем некоторые общие закономерности высотно-поясной приуроченности видов. Лишь незначительная часть бобовых Южного Узбекистана (19 видов, около 7,5%) распространена от низовьев до высот 2500-2700 м над ур.м. Число видов, общих для адыра, тау и яйлау, составляет не более 10; для адыра и тау – 105; для тау и яйлау – 42. Для остальной части видов характерна заметная дифференциация по высотным поясам. Так, в равнинных пространствах – чуле – распространено общей флоры бобовых. К поясу предгорий – адыру приурочено 139 видов (около 53,7%); в горах – тау – зарегистрировано 197 видов (более 76,1%); еще выше – в высокогорьях (яйлау) встречаются 50 видов (19,3%).

Из сказанного следует, что флора бобовых в данном районе в основном горная, но комплексы видов в горных поясах отличаются большим разнообразием. Богатство видового состава резко снижается с возрастанием абсолютной высоты; в высокогорье (за пределами 2700-3000 м над ур.м.) встречается лишь небольшое видов бобовых.

Еще раз подчеркнем, что данные проведенного наш эколого- географического анализа (проецирование признаков на высотнопоясную систему) свидетельствуют об автохтонности и самобытности флоры бобовых как Южного Узбекистана, так и Средней Азии, как части древнего Средиземья. Это положение, выдвинутое М.Г.Поповым (1927) и поддержанное многочисленными авторами (Закиров, 1955,1962; Гранитов, 1964; Камелин, 1973, и др.), на наш взгляд, не противоречит известному тезису о роли миграции растений и растительности аридных гор Средней Азии [1,2,5]. Нельзя сомневаться в том, что становление флоры чуля (Туран) хотя и шло своим путем, но находилось под влиянием флорогенеза горных территорий. Автохтонность же рассматривается в рамках крупных территориальных комплексов, в данном случае Средиземья в целом. Мы целиком согласны с положением Р.В.Камелина (1973, с 9): "Флорогенез всегда протекал автохтонно, независимо от автохтонности или аллохтонности слагающих флору элементов, он свойствен определенному пространству, хотя элементы флоры географически и генетически разнородны" [3].

Литература:

1. Закиров К.З. К проблеме зональности и терминологии ботанической географии в средней Азии. – Бюл. САГУ, Ташкент, 1947, вып 25.
2. Закиров К.З. Флора и растительность бассейна реки Зеравшан. Ташкент 1955.
3. Камелин Р.В. Филогенетический анализ естественной флоры горной Средней Азии. Ленинград 1973.
4. Мустафаев С.М. Дикорастущие бобовые растения – источник кормовых ресурсов Л., 1982. 282 с.
5. Попов М.Г. Основные черты истории развития флоры Средней Азии – Бюл. САГУ. 1927, вып 15

Намазбай Орманов, Рахат Пернебекова,
Айгуль Ибрагимова, Ляззат Орманова
(Шымкент, Қазақстан)

ФОСФОРҒА СЕЗІМТАЛДЫҒЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ЖАНУАРЛАР ҚАНЫНДАҒЫ АНТИТОТЫҚТЫРҒЫШ ЖӘНЕ АНТИРАДИКАЛДЫ ЖҮЙЕСІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІНІҢ ФОСФОРМЕН ЖІТІ УЫТТАНУЫ КЕЗІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕРІ

Бүгінгі күні адам организміне көптеген өндірістік химиялық заттардың және дәрі-дәрмектердің әсері күннен күнге кең тарап бара жатыр. Олардың организмге уытты немесе жанама әсерлерінен дерттік өзгерістер пайда болатыны көпшілікке белгілі. Бұл ксенобиотиктердің әсерлерінен дерттердің даму мүмкіншіліктері организмнің даралық сезімталдығына байланысты болады [1,2,3].

Жұмыстың мақсаты. Фосфорға сезімталдығына байланысты жануарлар қанындағы антиотықтырғыш (АТБ) және антирадикалды белсенділіктерінің (АРБ) көрсеткіштерінің фосформен жіті уыттануы кезіндегі жағдайын зерттеу.

Зерттеу әдістері. Қанның сарысуында АТБ-ін [4] және АРБ [5] спектрофотометриялық әдісімен зерттедік. Сараптауға ыңғайлы болу үшін ксенобиотиктің әсерінен липидтердің еркін радикалды үрдістерінің негізгі жағдайын бағалау үшін ЛЕРТ-АТЖ тепе-теңдігін анықтауда БК-ін [5] есептеу өрнегі қолданылды.

Зерттеу нәтижелері. Қан эритроциттеріндегі диенді қоспалар мен липидтердің гидроасқын тотығы және тиобарбитурат қышқылымен әрекеттесетін өнімдер деңгейлерінің жануарлардың фосфорға сезімталдығына байланысты өзгеруі тікелей өлшемділік қатынаста, яғни «сезімтал», «өте сезімтал» және «төзімді» топтардың арасында тікелей байланыс орын алды ($r_1=+0,63$; $r_2=+0,53$; $r_3=+0,60$). Бұдан липидтердің асқын тотығының өзгеруі жануарлардың фосфорға тұрақтылығына немесе сезімталдығына байланысты екені белгілі себеп шарттардың бірі болып табылады. Фосфорға «төзімді» немесе сезімтал топтарының жануарлар эритроциттеріндегі липидтердің асқын тотық өнімдерінің көрсеткіштері 1-ші кестеде және 1-ші суретте көрсетілген.

1-кесте – Жануарлардың қан эритроциттеріндегі липидтердің асқын тотық өнімдерінің фосфорға сезімталдығына байланысты жағдайы

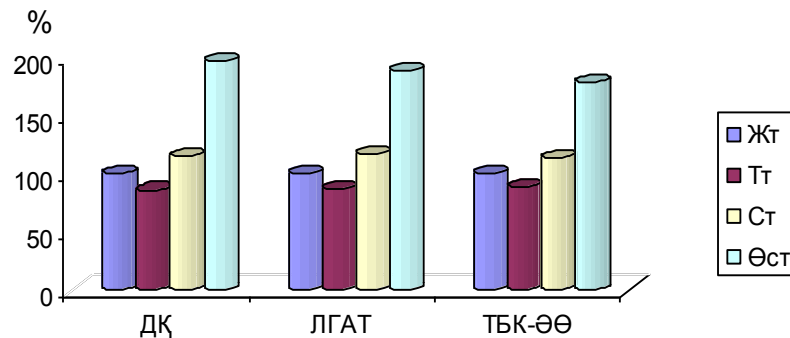
Көрсеткіштер	Топтар	Топтар			
		Жалпы n-100	төзімді (n=74)	Сезімтал (n=18)	өте сезімтал (n=8)
ДҚ (отб/10 ⁶ жасуша)	1	15,3±0,32	13,1±0,18*	17,6±0,26*	30,1±0,36*
	2	15,7±0,70	12,1±0,60	20,1±1,10**	39,6±1,70**
ЛГАТ (отб/10 ⁶ жасуша)	1	5,9±0,22	5,1±0,22	6,9±0,30*	11,7±0,59*
	2	6,2±0,37	4,8±0,21	8,1±0,40**	15,4±0,77**
ТБК-ӨӨ (мкмоль/мг)	1	5,2±0,21	4,6±0,12	5,9±0,18*	9,3±0,36*
	2	5,5±0,33	4,5±0,20	6,8±0,27**	11,9±0,60**

* $p < 0,05$ - жалпы топпен салыстырғандағы нақты көрсеткіш;
ДҚ–диенді қоспалар; ЛГАТ–липидтердің гидроасқын тотығы; ТБК-ӨӨ- тиобарбитурат қышқылымен-
әрекеттесетін өнім; 1-болмыстық көрсеткіш;
2- фосформен әсер еткеннен кейінгі көрсеткіш

Фосфорға «төзімді» немесе «сезімтал» топтарының жануарлар эритроциттеріндегі липидтердің асқын тотық өнімдерінің көрсеткіштері 1-ші кестеде және 1-ші суретте көрсетілген.

«Төзімді» топта диенді қоспалар көрсеткіші жалпы топқа қарағанда 14,4%-ға кемісе, «сезімтал» топта 15,0%-ға ғана өсті, «өте сезімтал» топта 2,0 есеге жуық жоғары болды (1-кесте, 1-сурет). Фосформен әсер еткеннен соң жалпы топта болмыстық көрсеткішімен салыстырғанда парықты өзгермеді, «төзімді» топта өзгеріссіз болса, «сезімтал», «өте сезімтал» топтарда 14,3%-ға, 31,6%-ға сәйкес жоғарылады.

Липидтердің гидроасқын тотығы «төзімді» топта жалпы топқа қарағанда парықты өзгермеді «сезімтал» топта 16,9%-ға өсті, «өте сезімтал» топта 1,9 еседей жоғары болды (1-кесте). Фосформен әсер еткеннен соң жалпы топта және «төзімді» топта болмыстық көрсеткішімен салыстырғанда өзгермеді, «сезімтал», «өте сезімтал» топтарда 17,4%-ға, 31,6%-ға сәйкес жоғарылады.

ДҚ- диенді қоспалар; ЛГАТ – липидтердің гидроасқын тотығы; ТБК- өӨ- тиобарбитурат қышқылымен әрекеттесетін өнім; ЖТ- жалпы топ, ТТ- төзімді топ, СТ- сезімтал топ, ӨСТ- өте сезімтал топ;

1 сурет – Қан эритроциттеріндегі липидтердің асқын тотық өнімдерінің фосфорға сезімталдығына байланысты өзгеруі

Осындай өзгерістер соңғы өнімдерінің бірі тиобарбитурат қышқылымен – әрекеттесетін өнімдерді анықтағанда да орын алды. Фосфорға «төзімді» топта жалпы топқа қарағанда өзгеріссіз болса, «сезімтал» топта 13,5%-ға ғана өсті, «өте сезімтал» топта 1,8 есеге жуық жоғары болды. Фосформен әсер еткеннен соң жалпы топта, «төзімді» топта болмыстық көрсеткішімен салыстырғанда өзгермеді, «сезімтал», «өте сезімтал» топтарда 15%-ға, 27,9%-ға сәйкес жоғарылады.

Сонымен, жануарлардың фосфорға сезімталдығына байланысты қан эритроциттеріндегі липидтердің асқын тотығының өнімдері көбейді және олардың ең көп артуы «өте сезімтал» топта байқалды.

Қан құрамындағы антирадикалды және антиототықтырғыш көрсеткіштері фосформен жіті уыттану кезінде жалпы топта бақылау топтамасына қарағанда 24,5%-ға және 27,9%-ға, «төзімді» тобында 20,1%-ға және 23%-ға сәйкес төмен, «сезімтал» тобында бұл көрсеткіштердің мәні сәйкес бақылау топтамасының 59,8% және 55,8% құрады, яғни азаю деңгейі 40%-ға және 44,2%-ға тең болды. Бұл жануарлар қанындағы антирадикалды және антиототықтырғыш белсенділіктері «өте сезімтал» топта ең кіші мәнге ие болды, антирадикалды және антиототықтырғыш белсенділіктері сәйкес бақылау тобының 50,1% және 42,1% құрады.

Қандағы асқын тотығының және антиототықтырғыш жүйесінің біріктірілген көрсеткіші (БК) жалпы топта бақылау топтамасына қарағанда 4 еседен артық жоғарылады. Фосфорға «төзімді» топта бақылау топтамасының көрсеткішіне қарағанда 48%-ға, «сезімтал» топта 2,2 еседей, «өте сезімтал» топта оның деңгейі 3,2 еседен жоғары болды.

2-кесте. Фосфорға сезімталдығына байланысты жануарлар қанындағы антиототықтырғыш және антирадикалды белсенділіктерінің көрсеткіштерінің фосформен жіті уыттануы кезіндегі өзгерістері

Көрсеткіштер	Топтар	Топтар			
		Жалпы n=100	Төзімді n=74	Сезімтал n=18	өте сезімтал n=8
АРБ (шб)	1	59,2±2,4	63,9 ± 1,3	47,0 ± 2,0*	35,8 ± 1,9*
	2	44,7±2,6**	51,1 ± 3,1**	30,6 ± 3,1**	17,9 ± 1,1**
АТБ (шб)	1	35,6±1,9	39,4 ± 1,5	28,6 ± 1,1*	21,4 ± 2,4*
	2	25,7±1,2**	29,6 ± 1,1**	17,1±1,2**	9,0±0,70**
БК (шб)	1	1,0±0,06	0,81±0,05	1,32±0,09*	3,2±0,07*
	2	4,18±0,20**	1,20±0,08**	2,86±0,17**	10,4±0,62**

* p<0,05- жалпы топпен салыстырғандағы нақты көрсеткіш;
АРБ – антирадикалды белсенділік; АТБ – антиототықтырғыш белсенділік;
1-болмыстық көрсеткіш; 2- фосформен жіті уыттануы

Қан құрамындағы антирадикалды және антиототықтырғыш көрсеткіштері фосформен жіті уыттану кезінде жалпы топта бақылау топтамасына қарағанда 24,5%-ға және 27,9%-ға, «төзімді» тобында 20,1%-ға және 23%-ға сәйкес төмен, «сезімтал» тобында бұл көрсеткіштердің мәні сәйкес бақылау топтамасының 59,8% және 55,8% құрады, яғни азаю деңгейі 40%-ға және 44,2%-ға тең болды. Бұл жануарлар қанындағы антирадикалды және антиототықтырғыш белсенділіктері «өте сезімтал» топта ең кіші мәнге ие болды, антирадикалды және антиототықтырғыш белсенділіктері сәйкес бақылау тобының 50,1% және 42,1% құрады.

Қандағы асқын тотығының және антиототықтырғыш жүйесінің біріктірілген көрсеткіші жалпы топта бақылау топтамасына қарағанда 4 еседен артық жоғарылады. Фосфорға «төзімді» топта бақылау топтамасының көрсеткішіне қарағанда 48%-ға, «сезімтал» топта 2,2 еседей, «өте сезімтал» топта оның деңгейі 3,2 еседен жоғары болды.

Сары фосфордың әсерінен қанның антиоксидант жүйесі көрсеткіштерінің ең үлкен төмендеуі «өте сезімтал» тобында орын алды, ал «сезімтал» топта орта жағдайда болды да, «төзімді» тобында ауытқулар үлкен мәнге ие

болмады. Фосформен жіті уыттану нәтижесінде сары фосфорды 10мг/кг дене массасына енгізгеннен кейін жануарларда липидтердің асқын тотығының және антиоксиданттық жүйесі көрсеткіштерінің өзгерістері бойынша жіті уыттану фосфорға «төзімді» топқа қарағанда, «сезімтал», әсіресе «өте сезімтал» топтарда ауыр өтеді.

Сонымен, қандағы антитотықтырғыш жүйесінің деңгейі жануарлардың фосфорға сезімталдығына тікелей байланысты. Фосфорға «төзімді» топбындағы жануарларда қанның хемиллюминесценттік қасиеттері, липидтердің асқын тотығу өнімдері шамалы ғана өссе, «сезімтал» топта ортаңғы деңгейде, ал «өте сезімтал» топта жоғары деңгейде өсті. Ал антиоксиданттық жүйесінің көрсеткіштеріне келсек, фосфорға «төзімді» жануарлар қанында олар парықты өзгеріске ұшырамады, «сезімтал» топта шамалы ғана өзгерді, ал «өте сезімтал» топта көбірек төмендеді.

Әдебиеттер:

1. Әділбекова Д.А. Дені сау адамдардың қанының әлсіз жарқырауының фосфорға сезімталдығына байланысты өзгеруі // ОҚММА хабаршысы, Шымкент, 2006. – №3 (29). – С. 46-48.
2. Әділбекова Д.А. Дені сау адамдардың фосфорға сезімталдығына байланысты қанның жасушаларындағы липидтердің асқын тотығының жағдайы // ОҚММА хабаршысы, Шымкент, 2006. – №3 (29). – С.45-46.
3. Орманов Н.Ж., Орманова Л.Н., Джакипбекова З.К., «Состояние антиоксидантной системы крови у больных ХИСФ в зависимости от чувствительности к желтому фосфору» Материалы международной научно-практической конференция «Приоритетные направления развития науки и образования: будущее и стратегия» посвященной 70-летию президента Казахстана университета Дружбы народов, академик, д.х.н., профессора А.М. Куатбекова. 2012.333-336.
4. Спектор Е.Б., Аненко А.А., Политова Л.Р. Определение общей АОА плазмы крови и ликвора // Лабораторное дело. -1984.-№1. -С. 26-28.
5. Орманов Н.Ж., Әділбекова Д.А., Жұмабаев У.А., Қорғанбаева З.С. Ксенобиотиктердің әсерінен болатын липидтердің еркін радикалды асқын тотығу үрдістерінің және антитотықтырғыш жүйесінің ағзада болатын интегралды көрсеткішін және патологиялық жағдайда дәрілерді анықтау тәсілі // Инф.лист № 34-06. -Шымкент, 2006. – С.6.

Намазбай Орманов, Рахат Пернебекова,
Айгуль Ибрагимова, Ляззат Орманова
(Шымкент, Қазақстан)

ЖАНУАРЛАРДЫҢ ҚАН ЭРИТРОЦИТТЕРІНДЕГІ ЛИПИДТЕРДІҢ АСҚЫН ТОТЫҚ ӨНІМДЕРІНІҢ ФОСФОРҒА СЕЗІМТАЛДЫҒЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ЖАҒДАЙЫ

Организмнің фосфорға деген даралық сезімталдығы әртүрлі болатыны белгілі. Фосфор қоспаларымен сүлде уыттануы жұмысшыларда әр түрлі кезеңдерде пайда болады, мәселен, кейбіреулері бірден ауырады, фосфор өндірісінің кейбір жұмысшыларында кәсіптік ауру 7-10 жылдан кейін пайда болса, кейбір жұмысқа орналасқан адамдар тез арада дертке ұшырайды, ал басқаларында 15-20 жылдан кейін кездеседі, кейбіреулер көптеген жылдар бойы фосфор өндірісінде жұмыс істесе де ауырмайды [1]. Оларда бұл аурудың көріністері 20-25 жылдық еңбек стажына қарамай кездеспейді. Бұл фосформен кәсіптік уыттану жұмысшылардың фосфорға сезімталдығына тікелей байланысты екенін дәлелдейді [2,3,4]. Осыған байланысты адамның фосфорға даралық сезімталдығын алдын-ала анықтау жолдары осы күнге дейін белгісіз болып келеді. Оны анықтау арқылы фосфор өндірістеріне жұмысшыларды таңдап алуды ретке келтіріп, кәсіби аурулардан болатын дерттік асқинулардан алдын-ала сақтандыру мүмкіншіліктері туындар еді.

Жұмыстың мақсаты: Фосфорға сезімталдығына байланысты жануарлардың эритроциттерінде липидтердің асқын тотықтарының (ЛАТ) өнімдерінің көрсеткіштерін бағалау.

Зерттеу әдістері. Науқастардың қан эритроциттеріндегі диенді қоспалардың (ДҚ), липидтердің гидроасқын тотықтарының (ЛГАТ), тиобарбитурат қышқылымен әрекеттесетін өнімдері (ТБК-ӨӨ) Гаврилов В.В., Мишкорудная М.И., Мирончик В.В. [5], Арутюнян А.В., Андреева Л.И., [6,7] әдістерімен анықталды.

Зерттеу нәтижелері. Хемиллюминесценттік әдіспен алынған зерттеу нәтижелері сау жануарлардың қанының эритроциттеріндегі липидтердің асқын тотығу мөлшерін спектрофотометриялық әдіспен анықтағанда толық дәлелдеме тапты.

Қан эритроциттеріндегі диенді қоспалар мен липидтердің гидроасқын тотығы және тиобарбитурат қышқылымен әрекеттесетін өнімдер деңгейлерінің жануарлардың фосфорға сезімталдығына байланысты өзгеруі тікелей өлшемділік қатынаста, яғни «сезімтал», «өте сезімтал» және «төзімді» топтардың арасында тікелей байланыс орын алды ($r_1=+0,63$; $r_2=+0,53$; $r_3=+0,60$). Бұдан липидтердің асқын тотығының өзгеруі жануарлардың фосфорға тұрақтылығына немесе сезімталдығына байланысты екені белгілі себеп шарттардың бірі болып табылады. Фосфорға «төзімді» немесе сезімтал топтарының жануарлар эритроциттеріндегі липидтердің асқын тотық өнімдерінің көрсеткіштері 1-ші кестеде және 1-ші суретте көрсетілген.

1-кесте – Жануарлардың қан эритроциттеріндегі липидтердің асқын тотық өнімдерінің фосфорға сезімталдығына байланысты жағдайы

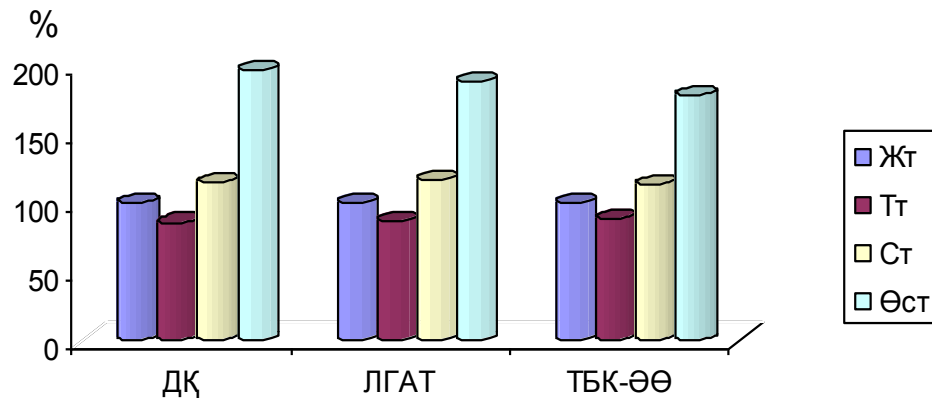
Көрсеткіштер		Топтар			
		Жалпы n=100	төзімді (n=74)	Сезімтал (n=18)	өте сезімтал (n=8)
ДҚ (отб/10 ⁶ жасуша)	1	15,3±0,32	13,1±0,18*	17,6±0,26*	30,1±0,36*
	2	15,7±0,70	12,1±0,60	20,1±1,10**	39,6±1,70**
ЛГАТ (отб/10 ⁶ жасуша)	1	5,9±0,22	5,1±0,22	6,9±0,30*	11,7±0,59*
	2	6,2±0,37	4,8±0,21	8,1±0,40**	15,4±0,77**
ТБК-ӨӨ (мкмоль/мг)	1	5,2±0,21	4,6±0,12	5,9±0,18*	9,3±0,36*
	2	5,5±0,33	4,5±0,20	6,8±0,27**	11,9±0,60**

* $p<0,05$ - жалпы топпен салыстырғандағы нақты көрсеткіш;
ДҚ–диенді қоспалар; ЛГАТ–липидтердің гидроасқын тотығы; ТБК-ӨӨ- тиобарбитурат қышқылымен-әрекеттесетін өнім; 1-болмыстық көрсеткіш;
2- фосформен әсер еткеннен кейінгі көрсеткіш

Фосфорға «төзімді» немесе сезімтал топтарының жануарлар эритроциттеріндегі липидтердің асқын тотық өнімдерінің көрсеткіштері 1-ші кестеде және 1-ші суретте көрсетілген.

«Төзімді» топта диенді қоспалар көрсеткіші жалпы топқа қарағанда 14,4%-ға кемісе, «сезімтал» топта 15,0%-ға ғана өсті, «өте сезімтал» топта 2,0 есеге жуық жоғары болды (1-кесте, 1-сурет). Фосформен әсер еткеннен соң жалпы топта болмыстық көрсеткішімен салыстырғанда парықты өзгермеді, «төзімді» топта өзгеріссіз болса, «сезімтал», «өте сезімтал» топтарда 14,3%-ға, 31,6%-ға сәйкес жоғарылады.

Липидтердің гидроасқын тотығы «төзімді» топта жалпы топқа қарағанда парықты өзгермеді «сезімтал» топта 16,9%-ға өсті, «өте сезімтал» топта 1,9 еседей жоғары болды (1-кесте). Фосформен әсер еткеннен соң жалпы топта және «төзімді» топта болмыстық көрсеткішімен салыстырғанда өзгермеді, «сезімтал», «өте сезімтал» топтарда 17,4%-ға, 31,6%-ға сәйкес жоғарылады.

ДҚ- диенді қоспалар; ЛГАТ – липидтердің гидроасқын тотығы; ТБК- ӨӨ- тиобарбитурат қышқылымен әрекеттесетін өнім; ЖТ- жалпы топ, ТТ- төзімді топ, СТ- сезімтал топ, ӨСТ- өте сезімтал топ;

1 сурет – Қан эритроциттеріндегі липидтердің асқын тотық өнімдерінің фосфорға сезімталдығына байланысты өзгеруі

Осындай өзгерістер соңғы өнімдерінің бірі тиобарбитурат қышқылымен – әрекеттесетін өнімдерді анықтағанда да орын алды. Фосфорға «төзімді» топта жалпы топқа қарағанда өзгеріссіз болса, «сезімтал» топта 13,5%-ға ғана өсті, «өте сезімтал» топта 1,8 есеге жуық жоғары болды. Фосформен әсер еткеннен соң жалпы топта, «төзімді» топта болмыстық көрсеткішімен салыстырғанда өзгермеді, «сезімтал», «өте сезімтал» топтарда 15%-ға, 27,9%-ға сәйкес жоғарылады.

Сонымен, жануарлардың фосфорға сезімталдығына байланысты қан эритроциттеріндегі липидтердің асқын тотығының өнімдері көбейді және олардың ең көп артуы «өте сезімтал» топта байқалды.

Негізінен липидтердің асқын тотық өнімдерінің деңгейі организмде болатын антиоксиданттық жүйесінің деңгейіне тікелей байланысты [7].

Фосфорға «төзімді» топта фосформен әсер еткеннен кейін прооксидант жүйесінің белсенділіктері айтарлықтай өзгермеді. Фосфорға төзімділік көрсеткіш 47,7% жоғары болды. Фосфорға «сезімтал» топта прооксидант жүйесінің белсенділігі шамалы (15%- 30,2%-ға), «өте сезімтал» топта 2,8 есе қатты көтерілді.

Әдебиеттер:

1. Орманов Т.Н., Орманов Б.Н. Состояние монооксигеназной системы гепатоцитов при остром токсическом гепатите в зависимости от чувствительности к желтому фосфору и его коррекция иммуномодулином и тимогеном // Вестник ЮКГМА. – 2001.- № 4. – С. 141-143.
2. Орманов Н.Ж., Жумабаев У.А. Использование хемилюминесцентного свойства сыворотки (плазмы) крови для диагностики хронической интоксикации соединениями фосфора // Методические рекомендации. –Шымкент, 1993. – 10 с.
3. Орманов Н.Ж. Использование хемилюминесцентного метода в диагностике и прогнозировании состояния здоровья рабочих фосфорного завода // В методическом указании «Всесоюзной школы – семинара» по «Био-Термо-Хемилюминесценции» (квантовая биология). – Москва-Суздаль, 1990. – часть II. – С. 33.
4. Ormanov N.Zh., Pernebekova R.K., Ormanova L.N., Ibragimova A.G., Korganbayeva Z.S., Zholyzbekova L.D., Syzdykova S.A. Dynamics of characteristics of lipids and antioxidant system peroxidation of the phosphorus plant workers blood depending on individual sensitivity to yellow phosphorus under the influence of liquorice herbal medicinal product // «Life Science Journal». – 2014. – №11(2s). – 170-173.
5. Андреева Л.И., Кожемякин Л.А., Кишкун А.А. Модификация метода определения перекисей липидов в тесте с тиобарбитуратовой кислотой // Лабораторное дело. – 1988. – №11. – С.41-43.
6. Коробейникова Э.Н. Модификация определения продуктов перекисного окисления липидов в реакции с тиобарбитуратовой кислотой // Лабораторное дело. – 1989. – №7. – С.8-10.
7. Арутюнян А.В., Дубинина Е.Е., Зыбина Н.А. Методы оценки свободнорадикального окисления и антиоксидантной системы организма // Спб.: ИКФ-Фолиант; 2000. – С.104.
8. Адильбекова Д.А., Орманов Н.Ж., Кудабаяев А.К. Разработка и внедрение новых фитопрепаратов для профилактики и лечения профинтоксикации соединениями фосфора // Материалы международной конференции «Новые технологии в медицине и фармации» посвященный 10-летию независимости РК, Астана, 2001. – С. 395.

Павло Пантелєєв, Віталій Шейко
(Северодонецьк, Київ, Україна)

ІМУННИЙ СТАТУС ОРГАНІЗМУ ЛЮДЕЙ З КОРОТКОЗОРИСТЮ ВІД -3 ДО -6 ДІОПТРИЙ

Враховуючи наявність ретино-епіфізарно-гіпоталамічних і прямих ретино-гіпофізарних взаємозв'язків, обширність зв'язків неокортексу з нейроструктурами зорової сенсорної системи (ЗСС), а також спряжене функціонування спеціалізованих елементів нервової та імунної систем на всіх ієрархічних рівнях регуляції організму, перспективними для сучасної фізіології слід вважати дослідження, які спрямовані на з'ясування функціонального взаємозв'язку між станом зорової сенсорної системи та показниками системного імунітету. Відомо, що інтенсивність імунної відповіді залежить від ступеня збудженості центральної нервової системи (ЦНС), що тим самим підтверджує вплив нервової системи на імунну. Функціональні перебудови в діяльності нервових структур відповідають активним процесам в периферичних органах імунітету та імунокомпетентних клітинах (ІКК) [1, 2, 3].

Метою нашого дослідження стало вивчення показників системного імунітету у людей які страждають на набуто короткозорість від -3 до -6 діоптрій.

Дослідження проводилися на базі приватної офтальмологічної клініки "Corvis" м. Северодонецька, гематологічні дослідження проводилися на базі відділення клініко-лабораторної та імунологічної діагностики дитячої обласної клінічної лікарні м. Северодонецьк (Луганської області).

Діагноз короткозорість встановлював лікар-офтальмолог. Стан системного імунітету характеризували такі показники: загальна кількість лейкоцитів, нейтрофілів, моноцитів, лімфоцитів; визначали загальну кількість Т-лімфоцитів та всіх їх субпопуляцій (Т-хелпери/індуктори, Т-супресори/цитотоксичні) за допомогою методики моноклональних тіл, концентрація Іg М, А, G в сироватці периферійної крові [4, 5, 6].

Було обстежено 140 пацієнтів віком від 24 до 35 років.

Результати дослідження стану системного імунітету представлені в таблиці 1.

Таблиця 1. **Абсолютні і відносні показники функції системи імунітету практично здорових людей з набутою короткозорістю (від -3 до -6 діоптрій)**

Показники	Практично здорові люди (n=70) M±m	Короткозорі особи (n=70) M±m	P
Лейкоцити, Г/л	6,70±0,12	6,10±0,18	>0,05
Нейтрофіли, Г/л	4,10±0,03	3,50±0,14	<0,05
Нейтрофіли, %	62,00±0,09	55,00±0,11	<0,05
Лімфоцити, Г/л	2,20±0,01	1,90±0,64	>0,05
Лімфоцити, %	32,80±0,07	31,40±0,08	>0,05
Моноцити, Г/л	0,36±0,05	0,22±0,01	<0,05
Моноцити, %	5,40±0,04	4,35±0,04	<0,001
CD3+-лімфоцити, Г/л	1,81±0,04	1,00±0,03	<0,001
CD3+-лімфоцити, %	82,27±0,36	50,00±0,25	<0,001
CD4+-лімфоцити, Г/л	0,86±0,04	0,37±0,14	<0,001
CD4+-лімфоцити, %	47,51±0,14	38,00±0,12	<0,001
CD8+-лімфоцити, Г/л	0,32±0,02	0,21±0,05	<0,001
CD8+-лімфоцити, %	17,68±0,07	23,00±0,09	<0,001
Природні кілери, Г/л	0,63±0,02	0,33±0,18	<0,05
Природні кілери, %	14,90±0,15	6,10±0,05	<0,04
CD9+-лімфоцити, Г/л	0,36±0,02	0,34±0,05	>0,05
Ig M + Ig G + Ig A, г/л	18,19±1,25	18,1±1,22	>0,05
Ig M, г/л	1,24±0,15	1,1±0,04	>0,05
Ig G, г/л	15,10±0,8	16,00±0,03	>0,05
Ig A, г/л	1,85±0,2	1,65±0,1	>0,05

Примітка. P розраховано відносно показників практично здорових осіб.

У осіб з короткозорістю знижена абсолютна кількість лейкоцитів на за рахунок нейтрофільних лейкоцитів та моноцитів. Відносна кількість нейтрофілів і моноцитів також знижена. Значно (p<0,05) знижена абсолютна та відносна кількість природних кілерів, які знищують патологічно змінені клітини (табл. 1).

Вивчення відносних змін показників гуморальної ланки системного імунітету засвідчують про зменшення як відносної так і абсолютної кількості в периферійній крові організму осіб з короткозорістю набутої форми клітин лімфоїдного ряду, спостерігається зменшення кількості CD19+-лімфоцитів (В-лімфоцити) та Іg М і Іg А, які забезпечують гуморальний захист організму людини (табл. 1).

У людей з набутою короткозорістю встановлений глибокий дефіцит загального типу Т-лімфоцитів, а також всіх його субпопуляцій – Т-хелперів/індукторів і цитотоксичних Т-супресорів; природних кіллерів.

В осіб з короткозорістю суттєві порушення виявлені з боку провідної ланки системного клітинного імунітету, а саме серед Т-лімфоцитів та їх імунорегуляторних субпопуляцій. В гуморальній ланці встановлено зниження загальної кількості В-лімфоцитів та Іg М і Іg А. Також спостерігалось зниження абсолютних та відносних показників неспецифічного протиінфекційного захисту організму, який представлений нейтрофілами та моноцитами.

Таким чином, в осіб з набутою короткозорістю, від -3 до -6 діоптрій, суттєві порушення виявлені з боку провідної ланки системного клітинного імунітету, а саме серед Т-лімфоцитів та їх імунорегуляторних субпопуляцій. Менш виражені порушення виявлені в гуморальній ланці системного імунітету, а саме зменшення загальної кількості В-лімфоцитів та концентрації Іg М і Іg А в периферійній крові. Стосовно неспецифічної ланки системного імунітету, який представлений нейтрофільними лейкоцитами та моноцитами, слід відзначити виражене зменшення як відносних так і абсолютних показників вказаних клітин.

Література:

1. Демирчоглян Г.Г. Тренируем зрение / Г.Г. Демирчоглян – М.: Физкультура и спорт, 2002. – 28 с.

2. Дехтяренко Т.В. Биогенные стимуляторы и иммунореактивность / Т.В. Дехтяренко, Р.Ф. Макулькин – Одесса: Маяк, – 1997. – 375 с.
3. Знаменская Л.К. Роль клинического иммунолога в работе врача-офтальмолога / Л.К. Знаменская // Офтальмологический дискуссионный клуб // eyecenter.com.ua.
4. Иммунологические методы / Под ред. Г. Фримеля. – М. Медицина, 2003. – 340 с.
5. Исследование системы крови в клинической практике // Под ред. Г.И. Козинца и В.А. Макарова. – М.: Триада-Х, 1997. – 480 с.
6. Лабораторные методы исследования в клинике / Под ред. Миньшикова В.В. – М.: Медицина, 1987. – 368 с.

Науковий керівник:

доктор біологічних наук, професор кафедри анатомії і фізіології людини, Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка Шейко Віталій Ілліч.

**Алимардон Рахматуллаев, Бобир Хамидов,
Азиза Тураева (Карши, Узбекистан)
Гулчехра Набиева
(Ташкент, Узбекистан)**

СИСТЕМАТИКА ДОЖДЕВЫХ ЧЕРВЕЙ В УЗБЕКИСТАНА

Одной из актуальных проблем современной биологии и сельского хозяйства является разработка высокоэффективных методов повышения плодородия почв, обеспечивающих охрану окружающей среды.

Повышение плодородия почвы является одним из факторов роста благосостояния людей. Изучением свойства почвы и изысканием путей повышения ее плодородия занимаются многие отрасли науки. Почва – сложное природное тело, а ее формирование длительный и трудный процесс. Плодородие определяется обилием минеральных веществ, их доступностью для растений, водным и воздушным режимами, обуславливающими структуру почвы. Образование этих важных свойств почвы во многом зависит от почвенных организмов и их жизнедеятельности.

В качестве одного из таких направлений можно рассматривать изучение дождевых червей [2, с. 80; 4, с. 19; 11, с. 92; 12, с. 78].

О полезном значении дождевых червей в почве известно давно. В книге Ч.Дарвина находим следующие слова: «Плуг принадлежит к числу древнейших и имеющих наибольшее значение изобретений человека; но ещё задолго до его изобретения почва правильно обрабатывалась червями и всегда будет обрабатываться ими» [6, с. 132]. Весьма сомнительно, чтобы нашлись ещё другие животные, которые в истории земной коры заняли бы столь видное место.

Особенно большое значение для почвы имеют копролиты-выделения кишечника червей. В них обильно развиваются микроорганизмы, и формируется почвенный гумус.

Отдельные сведения о дождевых червях в Узбекистане имеются в работах учёных СНГ и в мира [1, с. 42; 3, с. 38; 5, с. 43; 8, с. 69]. Систематика дождевых червей в Узбекистана известно из сборов А.П. Федченко, обработанных В.Михаельсеном [13]. Сведения по Михаельсеном в Ташкентском регионе обитает *Allolobophora taschkentensis* Michaelsen, в пустынно-степной зоне распространен крупный *Helodrilus jassyensis* (данном-*Aporectodea jassyensis*), известно из долины Пскема. Очевидно в культурнополивных почвах, описан *Allolobophora fedtschenkoi* Michaelsen. В окрестностях Самарканда обнаружены *Helodrilus roseus* Savigny (данном-*Aporectodea roseus*), *Helodrilus foetidus* Savigny (данном- *Eisenia. fetida*) и *Helodrilus fedtschenkoi* Michaelsen (данном – *Allolobophora fedtschenkoi*).

Таково, вкратце, содержание обстоятельного исследования известного почвоведом Н.А.Димо о деятельности дождевых червей в почвах Узбекистане [7].

Во всему мире известно более 1500 видов дождевых червей, в Узбекистане – 21. Почти половина видов, обнаруженных в Узбекистане, считается эндемиками. Обилие видов – Республике, что в свою очередь может быть связано с разнообразием почвенно-климатических условий региона [9, 10].

Т.С. Перель и А.Ю.Рахматуллаев приведен основанный на новых таксономических признаках определитель 6 род, 1 подродов *lumbricidae* и впервые составленный полный, содержащий 21 видов определитель видов дождевых червей в Узбекистана [9, 10].

Обнаруженных видов дождевых червей в Узбекистане.

Род *Allolobophora* Eisen, 1874 emend. Perel, 1976

Подрод *Svetlovia*

Allolobophora (S.) *taschkentensis* Michaelsen, 1900

A.(S.) *kaznakovi* (Michaelsen, 1910)

A.(S.) *ferganae* (Malevic, 1949)

A.(S.) *arnoldiana* (Perel, 1971)

A.(S.) *chlorocephala* Perel, 1977

A.(S.) *microtheca* Perel, 1977

A.(S.) *graciosa* Perel, 1977

A.(S.) *umbrophila* Perel, 1977

A.(S.) *ophimorpha* Perel, 1977

A.(S.) *stenosoma* Perel, 1977

Род *Aporectodea* Orley, 1885

Aporectodea roseus (Savigny, 1826)

A. caliginosa caliginosa (Savigny, 1826)

A.(C.) *trapezoides* (Duges, 1828)

A.jassyensis (Michaelsen, 1891)

Род Eisenia Malm, 1877 emend. Michaelsen, 1990, emend. Perel, 1974

E. fetida (Savigny, 1896)

E. nordenskioldi (Eisen, 1879)

Род Eisenilla Michaelsen, 1900

Eiseneilla tetraedra (Savigny, 1826)

Род Dendrobaena Eisen, 1873 emend. Pop, 1941

Dendrobaena veneta (Rosa, 1886)

D.byblica (Rosa, 1893)

Род Dendrodrilus omodeo, 1956

подвид Dendrodrilus rubidus

Dendrodrilus rubidus tenuis (Eisen, 1874)

Род Octolasion Orley, 1885

Octolasion lacteum (Orley, 1885)

Распространение дождевых червей в агроценозах виды эндемики Средней Азии *Allolobophora*(S.)*taschkentensis*, *A.(S.)ferganae*, *A.(S.)kaznakovi*, *A.(S.) arnoldiana*, *A.(S.) chlorocephala*, *A.(S.) microtheca*, *A.(S.) umbrophila*, *A.(S.) ophimorpha*, *A.(S.) stenosoma*, *Eiseneilla tetraedra*, обнаружены в предгорных агроценозах *Aporrektodea roseus* Бостанлыкского и частично Верхнечирчикского района, Ташкентского оазиса. В равнинных частях Узбекистана эти виды отсутствуют. Характерные для Средиземноморья виды *-D.byblica*, и *A.jassyensis* обнаружены только в равнинной части Узбекистана. *Aporrektodea roseus*, отмеченный некоторыми авторами как космополит [9]. В наших сборах встречается только в предгорной части оазиса (Бостанлыкский и Верхнечирчикский районы).

A.(C.)trapezoids, *A. caliginosa caliginosa*, *Octolasion lacteum* и *Dendrodrilus rubidus tenuis* распространены во всех обследованных агроценозах и относятся к наиболее часто встречаемым и многочисленным формам в почве. По характеру вертикального распределения обнаруженные виды дождевых червей можно распределить на поверхностно-подстилочные и норные виды. К первой группе относятся. *E. fetida*, *E. nordenskioldi* и *D.veneta*, встречающиеся преимущественно под опавшими гниющими листьями и нередко в большом количестве. Все остальные виды относятся к норным видам. Среди отмеченных видов, *D.byblica* преимущественно встречается в почве под овощебахчевыми культурами и на индивидуальных участках [14, с. 158].

Следовательно, комплексное изучение биологии и экологии дождевых червей в различных экосистемах Узбекистана, для сохранения биоразнообразия и улучшения плодородия почв, несомненно, представляет большой теоретический и практический интерес.

Методологические принципы регионального изучения дождевых червей положительно влияют на динамику численности, в результате чего повышается естественное плодородие почв.

Исследование распространения дождевых червей в различных агроценозах способствует более полному изучению их в экосистеме. В процессе установления статистической картины пространственного распределения дождевых червей, естественно возникают вопросы об экологической специфичности видов, о возникновении, развитии и становлении фауны, что крайне важно для многих практических и общетеоретических задач почвенной зоологии.

Литература:

1. Алимжонов Р.А. Плотность почвенной фауны поливных люцерников на севере Узбекистана // Труды. сектор. Зоология АН Уз ССР. – Ташкент, 1946. – с. 41-51.
2. Аскарходжаев Н. и др. О пищевом предпочтении дождевых компостных червей из различных областей Узбекистана. // Материалы по изучению Русских почв. Выпуск 8(35). Изд. Санкт-Петербургского университета. 2014, с. 80-81.
3. Бродский А.Л. Исследования по фауне почв. -. Ташкент. 1937, с. 31-53.
4. Валиханов Н.Н. Турли агроценозларда таркалган олегохетларнинг хозирги ахволи// Зоология фанининг муаммолари (зоология институти ёш олимларининг 43 илмий анжумани маърузаларининг тезислари): Илмий маколалар туплами. – Тошкент, 1994, 19 б.
5. Гафурова Л., Кадирова Д., Саидова М., Рахматуллаев А., Эргашева О. Некоторые аспекты биоиндикации эродированных почв предгорий и низкогорий Туркестанского хребта. Международная конференция // «Биодиагностика» в экологической оценке почв и сопредельных сред. Москва, 2013. – с. 43.
6. Дарвин Ч. Образование растительного слоя деятельностью дождевых червей и наблюдения над образом жизни. Государственное изд. Биологической и медицинской литературы. Перевод М.А. Мензбира с английского издания 1881. – М., -Л., 1936, с. 117-235.
7. Димо Н.А. Земляные черви в почвах Средней Азии. Ж.: Почвоведение. М., 1938. №4, с. 494-506.
8. Мавлонов О.М., Рахматуллаев А.Ю. О численности и биомассе дождевых червей люцерновых полей в севообороте // Узб. биол. журнал 1999. №3, 68-70 б.
9. Перель Т.С. Распространение и закономерности распределения дождевых червей фауны СССР. М.: Наука, 1979, с. 69-75.
10. Рахматуллаев А.Ю. Распространение и вертикальное дождевых червей в агроценозах Ташкентского оазиса //Автореф.дисс.канд.биол.наук. Ташкент, 2004. С. 18.

11. Сапарбеков А. Влияние освоения целинных земель на формирование почвенной фауны в Бухарской и Джизакской областях // Экология и биология животных Узбекистана: Изд. Фан – Ташкент, 1988, с. 87-98.
12. Сатторов Д.С., Мавлонов О.М., Усмонова А.З., Турсунов А.Т. Зоологическая характеристика почв южного Узбекистана. // Актуальные проблемы комплексного изучения природы и хозяйства южных районов Узбекистана: II-часть – Карши, 1991. С. 78.
13. Michaelsen W. Zur Kenntnis der lumbriden und ihrer Verbreitung – Ежегодник Зоологического музея Импер. академии наук, 1910, 15, с.1-75.
14. Ergasheva O., Raxmatullaev A., Mahkamova D. Earthworms and their ecological importance. The soil resources of Uzbekistan: Status, protection and the perspectives of their rational using. The collection of scientific articles. Tashkent, 2013. 157-159 p.

Ёрқин Раҳматуллаев, Икром Чўлиев
(Қарши, Узбекистон)

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИДА ЯШАЙДИГАН ҚИШЛОҚ МАКТАБИ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ АМАЛДАГИ ОВҚАТЛАНИШИНИ ЎРГАНИШГА ДОИР

Республикаимизда 2014 йил “Соғлом бола йили” деб эълон қилинди ва Президентимиз томонидан 2014 йил 19 февралда ПҚ-2133 сонли “Соғлом бола йили” Давлат дастури тўғрисида қарор қабул қилинди. Бу қарор мустақиллигимизнинг илк кунларидан бошлаб жисмонан соғлом ва маънан етук баркамол авлодни тарбиялашга қаратилган давлат сиёсатининг узвий давоми бўлиб ҳисобланади. Қолаверса, жисмонан ва ақлан соғлом, ҳар тамонлама баркамол авлодни тарбиялашга ҳукуратимиз томонидан алоҳида эътибор қаратилган ва қаратиб келинмоқда.

Республикаимизда қабул қилинган “Таълим тўғрисида” ги қонун ҳамда кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури ва уларни босқичма-босқич амалга ошириш жараёнида таълим сифатини янада яхшилаш, ўқувчи-ёшларга билим беришда барча ўқув юртлири, шу жумладан, мактабларда дарс ўтиш ва уни ўзлаштиришнинг жаҳон стандартлари даражасига кўтариш халқ таълими ходимлари, ўқитувчи ва мураббийлар олдидаги маъсулиятни янада оширади. Шу билан бир қаторда кейинги йилларда замонавий ўқув биноларнинг қурилиши, уларнинг замон талаблари даражасида жиҳозланиши, компьютер, ахборот-телекоммуникация воситалари билан таъминланиши, давлат таълим стандартларининг қабул қилиниши, янги педагогик технологияларнинг жорий қилиниши ва бошқалар таълим сифатини яхшилашга хизмат қилиб келмоқда. Бир вақтнинг ўзида мактаб ўқувчилари зиммасига ўқиш ва ўқитиш билан боғлиқ бўлган янги нерв-эмоционал юктамалар тушиб, бу ҳол ўқувчиларнинг сиҳат-саломатлигига, улар ҳаётида соғлом турмуш тарзини жорий қилишга алоҳида эътибор беришни талаб қилади. Чунки ўқувчи организми унга дарсларни ўзлаштириш борасида бериладиган ўқув юктамаларидан ташқари интенсив ўсиш ва ривожланиш хусусиятига ҳам эга. Буларнинг барчаси ўсувчи организмнинг ташқи муҳитдан тегишли миқдорда ва таркибда озиқ моддалар қабул қилишни тақозо қилади [3, 13-б; 4, 118-б; 5, 63-б; 7, 40-б; 8, 35-б; 11, 178-б].

Болалар ҳамда ўсмирлар организмнинг жадал ўсиши ва ривожланиши руҳий-ҳиссий ҳолатлари, ақлий ҳамда жисмоний фаолиятлари улар вужудида кечадиган физиологик ва биокимёвий жараёнларга ҳамбарчарс боғлиқ бўлади. Шунга мувофиқ ҳолда уларнинг амалдаги овқатланиши ўрганиш муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга. Жумладан, уларнинг ёши, жинси, яшаш шароити ва бошқа омилларга боғлиқ ҳолда асосий (оқсиллар, ёғлар, углеводлар) ва қўшимча (витаминлар ва минерал моддалар) озиқ моддалар билан таъминланиши меъёрий ўсиш ва ривожланиш, ақлий ва жисмоний камолотга етиш, фанлардан яхши ўзлаштириш, ҳар хил касалликлардан ҳимояланиш ва ноқулай муҳит омилларига чидамлигини оширишда алоҳида аҳамият касб этади [3, 21-б; 4, 118-б; 5, 64-б; 7, 40-б; 8, 35-б; 9, 102-б; 10, 28-б].

Шу нуқтаи назардан қишлоқ шароитида яшайдиган мактаб ёшдаги болаларнинг амалдаги овқатланиши, яъни уларнинг асосий ва қўшимча озиқ моддалар билан таъминланишини ўрганиш илмий ва амалий жиҳатдан физиология олдидаги долзарб вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Кузатувлар Қашқадарё вилояти Қарши туман ХТБ га қарашли 4-, 8-, 9-, 11-, 12- ва 38 – ўрта мактабларда таҳсил олаётган 11-16 ёшли ўқувчилари устида ўтказилди. Уларнинг амалдаги овқатланиши анъанавий анкета-сўров усулида ўрганилди [1, 32-б]. Истеъмом таомларидаги асосий озиқ моддалар, витаминлар ҳамда минерал моддаларнинг миқдори мавжуд методик қўлланмалар ва махсус жадваллар ёрдамида ҳисоблаб чиқилди [2, 14-153-б].

Олинган натижаларга кўра 11-13 ёшли ўғил ва қиз болаларнинг кунлик истеъмом таомлари таркибидаги оқсилларнинг миқдори тегишли ҳолда 70,0±2,7 ва 74,5±2,4 г га, 14-16 ёшлиларда эса 78,2±2,9 ва 72,3±2,3 г га тенг бўлиб, бу кўрсаткичлар меъёр даражасидан биринчи гуруҳдаги ўғил ва қиз болаларда тегишли ҳолда 22,2 ва 9,2% га иккинчи гуруҳда эса тегишли ҳолда 20,3 ва 19,7% га кам таъминланган.

Шунингдек, 11-13 ёшли ўғил болаларнинг кунлик рационидagi ҳайвон оқсилларининг миқдори 14,8±0,5 г ни, шу ёшдаги қиз болаларда эса 15,1±0,6 г ни ташкил қилади. Бу кўрсаткичлар улар учун тавсия қилинган меъёрга нисбатан тегишли ҳолда 72,6 ва 69,1 % га кам. 14-16 ёшли ўғил ва қиз болаларнинг овқатидаги ҳайвон оқсилларининг миқдори эса тегишли ҳолда 16,4±0,6 ва 15,5±0,6 г га тенг бўлиб, бу уларнинг ҳайвон оқсилларига бўлган кунлик меъёрий талабини тегишли ҳолда 27,8 ва 28,8 % га таъминланганлигини қайд қилиш мумкин.

Кузатувларимиздан олинган натижалар шу нарсадан далолат берадики, мактаб ўқувчиларининг кунлик овқатидаги умумий ёғ миқдори ҳам меъёрга нисбатан анча кам. Чунончи, 11-13 ёшли ўғил ва қиз болаларда ушбу кўрсаткич меъёрдаги 92 ва 84 г ўрнига тегишли ҳолда 45,8±2,5 ва 46,7±5,2 г га тенг. 14-16 ёшли ўғил ва қиз болаларда эса ёғ миқдори тегишли ҳолда 48,9±2,6 ва 43,05±2,5 г ни ташкил этади.

Умумий ёғ таркибидаги ўсимлик ёғларининг миқдори ушбу контингент учун ўртача 20% ни ташкил қилиши лозим [3, 32-б; 4, 118-б; 7, 30-б, 11, 180-б], шунга мувофиқ ҳолда 11-17 ёшли ўқувчиларининг кунлик овқатидаги ўсимлик ёғларининг меъёрий миқдори ўртача 18 г ни ташкил қилади (11-13 ёшли ўғил ва қиз болаларда тегишли ҳолда 18 ва 16 г, 14-17 ёшлиларда эса мос ҳолда 20 ва 18 г). Биз олган натижаларда, 14-17 ёшли ўғил ва қиз болаларнинг ўсимлик ёғлари билан таъминланиши меъёр даражасида эканлиги қайд қилинди (тегишли ҳолда 20 ва 18 г).

Мактаб ўқувчиларининг углеводларга бўлган кунлик талабининг қондирилиши меъёр даражасига яқин ёки ундан бироз зиёд (11-13 ёшли қизларда 11% га зиёд). Чунончи, 11-13 ёшли ўғил ва қиз болаларнинг кунлик

овқатидаги углеводларнинг миқдори тегишли ҳолда $361,1 \pm 17,7$ ва $395,0 \pm 16,5$ г га тенг. Меъёр эса бу озиқ моддаларга нисбатан тегишли ҳолда 390 ва 355 г ни ташкил қилади [6, 11-б].

Ўқувчилар кунлик овқатнинг умумий энергетик қиймати ҳақида шуни айтиш мумкинки, 11-13 ёшли ўғил ва қиз болаларда бу кўрсаткич тегишли ҳолда $2136,5 \pm 60,0$ ва $2298,5 \pm 67,0$ ккал ни ташкил қилади (меъёр тегишли ҳолда 2500 ва 2750 ккал). Иккинчи гуруҳда эса бу рақамлар ўғил ва қиз болаларда тегишли ҳолда меъёридаги 3000 ва 2600 ккал ўрнига $2341,5 \pm 70,5$ ва $2084,0 \pm 60,0$ ккал га тенг.

Ўқувчилар кунлик овқатидаги умумий энергетик қийматнинг оқсил, ёғ ва углеводлар ўртасида тақсимланиши ҳам меъёрга нисбатан фарқ қилади. Жумладан, бу кўрсаткич меъёридаги 14:31:55% ўрнига 13,5:18,6:67,9% ни ташкил қилади. Бундан ташқари, асосий озиқ моддаларнинг миқдори ўртасидаги нисбат эса 1:0,6:5,2 ни ташкил этади (меъёр 1:1:4) [6, 11-б].

Текширилувчиларнинг истеъмол таомларидаги минерал моддалардан магний ва темирнинг миқдори меъёр даражасида эканлиги ва кальций, фосфор, рух ҳамда йод элементларининг миқдори эса меъёрга нисбатан тегишли ҳолда ўртача 69,4%, 35,8%, 40,3% ҳамда 52,7% камлиги қайд қилинди.

Худди шунингдек, айрим витаминларнинг миқдори ҳам меъёр рақамларига нисбатан анча кам. Чунончи, ўқувчиларнинг кунлик овқатидаги А, С ва В₁₂ витаминларининг миқдори меъёрга нисбатан тегишли ҳолда ўртача 50,9%, 74,6% ҳамда 51,6% га тенг.

Олинган натижаларни таҳлил қилиб, хулоса қилиш мумкинки, қишлоқ мактаби ўқувчиларининг овқатланиш статуси асосий озиқ моддалардан ёғ ва оқсилларнинг, айрим витаминларнинг (А, С ва В₁₂) ҳамда баъзи бир минерал моддаларнинг меъёр даражасидан сезиларли миқдорда камлиги билан характерланади. Бу ҳол ўқувчиларнинг сиҳат-саломатлигига, фанларни ўзлаштиришига ҳамда меъёрий ўсиб, ривожланишига салбий таъсир кўрсатмасдан қолмайди. Шу муносабат билан ушбу контингент вакилларининг рационал овқатланишини ташкил қилиш борасида тегишли чора-тадбирлар кўриш лозим ва бу ҳолат ўқувчи ёшларнинг жисмонан ва ақлан камолатга етишида алоҳида аҳамият касб этади.

Адабиётлар:

1. Методические рекомендации по вопросам изучения фактического питания и состояния здоровья населения в связи с характером питания / Зайченко А.И., Волгарев М.Н., Бондарев Г.И и др. – Москва. - 1986. – 86 с.
2. Химический состав пищевых продуктов: Книга 1: Справочные таблицы содержания основных пищевых веществ и энергетической ценности пищевых продуктов / Под ред. проф., д-ра техн. наук И.М. Скурихина, проф., д-ра мед. наук М.Н. Волгарева – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ВО «Агропромиздат», 1987. – 224 с.
3. Дорохина М.А., Скалзуб Л.С., Роговая А.Л. Организация питания школьников в сельской местности. – М.: Экономика, 1991. – 127 с.
4. Смоляр В.И. Рациональное питание. – Киев: Наукова Думка, 1991. – 368 с.
5. Tania P. Bartkiw Сбалансированное питание у детей // Всемирный форум здравоохранения. – Москва. – 1993. – №4. – С. 63-65.
6. Нормы физиологических потребностей в пищевых веществах и энергии для различных групп населения Узбекистана: СанПиН №0035-95. – Ташкент, 1995. – 23 с.
7. Қурбонов Ш.Қ., Қурбонов А.Ш. Овқатланиш физиологиясининг асослари. – Қарши: Насаф, 2000. – 72 б.
8. Воронина Н.В. Характеристика пищевого статуса выпускников общеобразовательных школ // Педиатрия. – Ташкент, 2001. - №1. - С.35-37.
9. Рацион, питание и предупреждение хронических заболеваний: Доклад совместного консультативного совещания экспертов ВОЗ/ФАО, серия технических докладов 916. – Женева, 2003. – 196 с.
10. Михалюк Н.С. Оценка фактического питания различных возрастных групп детского населения. Вопросы питания. 2004, №4, стр. 28-32.
11. Qurbonov Sh.Q., Qurbonov A.Sh. To'g'ri ovqatlanish qoidalari. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2014. – 232 b

Г.О. Сейдалиева
(Бишкек, Киргизия)

ПЕРЕПЕЛОВОДСТВО КАК ПЕРСПЕКТИВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ПТИЦЕВОДСТВА

Использование продукции перепелов в различных отраслях промышленности, обусловили распространение перепеловодства во многих странах мира, особенно в Японии. Здесь перепеловодство является второй по величине отраслью птицеводства после куроводства. Следует отметить, что перепеловодство также хорошо развито в странах Европы – Франции, Италии, Германии, Польше, Югославии, Чехословакии и Венгрии.

Перепеловодство является относительно новой отраслью птицеводства в Казахстане. Она открыла возможность значительного расширения ассортимента продукции птицеводства за счет производства новых высокопитательных, диетических продуктов питания – перепелиных яиц и мяса. Лечебные свойства перепелиных яиц и мяса еще 300 лет назад указывал древнейший китайский ученый и медик Ли Ши Ушень.

Важнейшим звеном в технологии производства птицеводческой продукции, является получение высококачественных инкубационных яиц и при том равномерно в течение года. Производство инкубационных яиц подразделяются на процессы получения яиц с целью воспроизводства чистопородной птицы при разведении по линиям и для вывода гибридной птицы при оценке сочетаемости и расширенном её воспроизводстве в соответствии с назначением хозяйств.

Процессы производства инкубационных яиц в племенных хозяйствах начинаются с вывода и выращивания ремонтного молодняка, комплектования и воспроизводства родительского стада и завершаются сбором, сортировкой, упаковкой и реализацией готовой племенной продукции. Необходимо отметить, что в получении высококачественных инкубационных яиц и последующей хорошей продуктивности большое внимание уделяется применению способа производства яиц через создание родительского стада.

Следует указать, что придание промышленного способа производства продукции птицеводства привело к созданию специализированных инкубационных аппаратов, что позволяет успешно выводить цыплят во все месяцы года. Круглогодичная инкубация снимает сезонность воспроизводства птицы и создает предпосылки для

непрерывного производства яиц и мяса. По отдельным данным отмечается, что ежегодно в инкубаторы закладываются свыше 2 млрд. яиц и выводят примерно 1,6-1,8 млрд. голов молодняка птицы всех видов.

Технология инкубации имеет три характерных этапа: прединкубационная обработка яиц, инкубирование и обработка цыплят и оборудования после окончания инкубации.

Началом подготовки яиц к инкубации является сбор и предварительная их сортировка в птичнике. При этом отбраковывают битые яйца, с загрязненной скорлупой, очень мелкие, двухжелтковые и без скорлупы. Предварительно отобранные для инкубации яйца укладывают в чистые прокладки.

Инкубационные яйца должны иметь чистую гладкую скорлупу, без шероховатостей, наростов и поясов, овальную форму, слегка зауженную на остром конце. Воздушная камера должна быть неподвижная и располагаться в тупом конце. Желток должен занимать центральное положение с небольшим смещением в сторону тупого конца. В яйце не должно быть инородных включений (темные или красные пятна). Градинки должны удерживать желток в центре яйца (при вращении яйца желток малоподвижен).

Инкубационные яйца хранят в специальных помещениях – яйцескладах при температуре 8-15°C, относительной влажности 80-85 %, кратности воздухообмена 5 раз в час. В этих условиях можно хранить перепелиные яйца не более 3 дней.

Для хорошего развития зародышей необходимы определенные условия, изменяющиеся в соответствии с их возрастом. Если режим инкубации соответствует хорошему и своевременному усвоению питательных веществ яйца и обеспечивает нормальное дыхание зародыша, значит, он установлен правильно.

Режим инкубации яиц создается определенным сочетанием физических факторов: температуры, относительной влажности воздуха и воздухообмена. Для повышения вывода молодняка используют также такие приемы, как поворачивания яиц, охлаждение и др.

Оценка качества молодняка – неотъемлемая часть биологического контроля. Отдельное рассмотрение требует вопрос биологической роли света в жизнедеятельности живого организма. Специальными исследованиями была установлена зависимость изменения живой массы у млекопитающих от света.

После накопления экспериментальных данных о роли естественного света в различных физиологических функциях домашних птиц, внимание исследователей было направлено на изучение другого вопроса. Возможность регулирования половой периодичности у животных и птиц с помощью искусственного света и может ли такой источник света заменить естественный, и если да, то в какой мере, каков должен быть оптимальный уровень интенсивности и продолжительности искусственного освещения для стимуляции репродуктивной функции птиц.

Наблюдения показывают, что если искусственное освещение в птичниках в зимнее время является недостаточно ярким, когда применяется, например слабые электрические лампочки или тусклые керосиновые лампы, то такое освещение никакого стимулирующего эффекта на яйценоскость не оказывает, более того, при слабом освещении птица не сходит даже с насеста.

По мнению некоторых исследователей, интенсивность и длительность действия света не являются единственными факторами, влияющими на реакцию животных, часто значение имеет увеличение периодов светового воздействия и дробление этих периодов.

В настоящее время установлена определенная зависимость проявления суточной периодичности в деятельности организма животных от различных факторов среды: температуры, условий освещения, относительной влажности воздуха, условий содержания, сезона года, а также от пола, возраста, адаптации физиологического состояния организма (полового возбуждения, беременности, режима питания, уровня пищевой возбудимости и т.д.). Результаты этих исследований показывают, что степень воздействия указанных факторов, на суточную периодичность животных не равнозначна.

По мнению отдельных ученых, суточная периодичность жизнедеятельности животных обуславливается условиями освещения, соотношением светлых и темных частей суток. Другие исследователи утверждают, что периодичность в физиологических отправлениях животного организма определяется, прежде всего, пищевым фактором – условиями добывания пищи и уровнем пищевой активности. Имеются отдельные работы исследователей, где приводятся данные, что и суточная периодическая активность не всегда контролируется условиями внешней среды.

Подобные противоречивые точки зрения показывают, что физиологические механизмы, регулирующие суточную периодичность деятельности организма, изучены пока недостаточно. А между тем только применение методов экспериментального анализа позволит проследить причинно – следственные связи животных с конкретными факторами внешней среды. Большое значение при этом имеет регуляция взаимоотношений организма и внешней среды.

Что касается актуального для практиков птицеводов вопроса – о значении дополнительного освещения на повышение продуктивности с. – х. птиц, то следует отметить, что в настоящее время имеются данные, полученные в специальных исследованиях и проверенных в условиях производства, на большом поголовье птиц, которые с несомненностью доказывают эффективность света в увеличении яйценоскости сельскохозяйственных птиц.

Литература:

1. Альпейсов Ш.А., Абрикосова В.И., Егоров Н. П., Молдажанов К.А. Птицеводство в фермерских, подсобных и приусадебных хозяйствах – важный резерв производства яиц и мяса. Методические рекомендации (Текст) // Алматы, 2003. 19 с.
2. Котарев В., Глинкина И. Особенности перепелов японской и эстонской пород. // Птицеводство. 2007. №6.

Гульназ Сулекешова
(Уральск, Казхстан)

ФИТОХИМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Мир растений – величайшее чудо природы, наше целительное богатство и царство красоты. Каждое растение представляет собой своеобразную фабрику, в которой происходит синтез самых разнообразных редчайших и полезных для человека веществ. Многие лекарственные растения прошли через века, дарили здоровье десяткам поколений. Они прочно вошли в современную медицину и по-прежнему продолжают целить больных. Правильное применение лекарственных трав содействует излечению многих болезней [1].

В настоящее время лекарственные растения пользуются все большим спросом. Лечебные препараты, приготовленные из растительного сырья, составляют около трети от общего объема выпускаемых препаратов. Эффективность лечения растениями проверена народным опытом, врачебной практикой и не нуждается в рекламе.

Несмотря на успехи в химии лекарственных веществ, использование целебных растений приобретает все большие масштабы. Опыт практической медицины показывает, что разумное сочетание сильнодействующих синтетических средств с фитопрепаратами часто приводит к успешному лечению заболеваний. В настоящее время у многих людей наблюдается непереносимость некоторых синтетических препаратов и антибиотиков, возникают побочные явления при их применении и иногда так называемая лекарственная болезнь (болезнь от лечения) [2]. Поэтому неудивительно, что интерес к лекарственным растениям все возрастает. Особенно он возрос у лиц пожилого и старческого возраста, которым свойственны хронические заболевания. Эти заболевания требуют длительного приема лекарств, и в случае употребления синтетических средств, чуждых человеческому организму, велика опасность побочных эффектов. Растительные препараты более близки к природе человека и могут применяться длительное время. Предпочтительны фитопрепараты также при лечении детей. Не менее важно значение растений и в профилактике заболеваний [3].

Одним из главных этапов изучения лекарственных растений является анализ их химического состава. Тотальный химический анализ лекарственных растений позволил выделить несколько групп биологически активных действующих веществ растений: алкалоиды, сердечные гликозиды, сапонины, флавоноиды, полимерные фенольные соединения, антрахиноны, кумарины, органические кислоты, липиды, витамины и др.

В связи с этим проведено фитохимическое изучение плодов рябины обыкновенной (*Sorbus aucuparia* L) и черноплодной рябины (*Aroniae melanocarpa* Elliot), произрастающих в Западно-Казахстанской области для выявления биологически активных веществ.

Рябина обыкновенная (*Sorbus aucuparia* L) и черноплодная рябина (*Aroniae melanocarpa* Elliot) встречаются преимущественно в Северо-Казахстанской и Восточно-Казахстанской областях, а также в Костанайской, Карагандинской, Акмолинской, Актюбинской, Западно-Казахстанской областях.

Рябина обыкновенная (*Sorbus aucuparia* L) может встречаться в природе в виде дерева (до 1,5 м) или куста. Она имеет густую крону, молодые ветки рябины серовато-красные, опушенные, с большими пушистыми почками. Цветки рябины красной – белые, расположены в зонтичных соцветиях. Плоды – ягодоподобные, шаровидные, оранжево-красные, размером примерно с горошину, горьковатые и терпкие на вкус. Созревают в сентябре и до зимы не осыпаются, а остаются на дереве даже зимой. От приморозивания плоды рябины красной теряют свою горечь и терпкость, приобретают приятный сладковатый вкус. Красная рябина богата аскорбиновой кислотой (витамина С в рябине не меньше, чем в лимоне, и гораздо больше, чем в малине, землянике и яблоках) и каротином. Плоды рябины содержат сахарозу, глюкозу, фруктозу, сорбит, манит, органические кислоты (яблочную, лимонную, винную, сорбиновую), витамины В1, Е, катехины, фенолкарбоновые кислоты, дубильные вещества, флавоноиды, герероциклические кислородосодержащие соединения и фосфолипиды (кефалин, лецитин). В листьях рябины обнаружены фенолкарбоновые кислоты, флавоноиды и антоцианы [4].

Черноплодная рябина (*Aroniae melanocarpa* Elliot) – это небольшой кустарник или деревце, высотой до 2,5 метров. Плоды имеют округлую форму, черного цвета с сизым налётом (до 12 мм в диаметре). На вкус плоды аронии сладкие, чуть кисловатые, с вяжущим и терпким вкусом. Сок плодов аронии обладает высокой красящей способностью, имеет цвет от рубинового до чернильно-фиолетового.

Темные ягоды черноплодной рябины имеют богатейший состав витаминов: провитамин А (каротин), С, Е и К, рибофлавин, тиамин и фолиевая кислота. Ягоды богаты фосфором, магнием, марганцем, железом, органическими кислотами, а также дубильными и пектиновыми веществами. В аронии содержится в 20 раз больше витамина Р, чем в яблоках или апельсинах, и в 2 раза больше, если сравнивать с черной смородиной. Кроме того, ягоды черноплодной рябины богаты йодом: этого вещества в них содержится в 4 раза больше, чем в малине или землянике.

По содержанию витамина Р, нужного для капилляров и правильной деятельности щитовидной железы, ее можно поставить на одно из первых мест среди других плодовых растений. Ценность его в том, что он укрепляет нервную систему, устраняет раздражительность, бессонницу и общую слабость организма [4].

В народной медицине ягоды рябины используют как мочегонное и желчегонное средство, для снижения артериального давления, успешно лечат цингу, применяют как натуральное потогонное и слабительное средство. Рябиновый сок обладает противомикробным действием, снимает отечность, снижает уровень холестерина в крови, останавливает кровотечение, нормализует обмен веществ, а также является противораковым средством [5].

О свойствах, строении и применении рябины в литературе написано много. Однако, сведений количественного состава органических соединений этого растения, практически нет. Поэтому была проведена работа по определению количественного содержания некоторых основных компонентов обыкновенной и черноплодной рябины, произрастающих в Западно-Казахстанской области.

В таблице 1 приведены экспериментальные данные по содержанию биологически активных веществ в плодах обыкновенной рябины (*Sorbus aucuparia* L) и черноплодной рябины (*Aroniae melanocarpa* Elliot).

Таблица 1

Содержание БАВ в плодовойгодном сырье

Образцы	Свежесобранные		Замороженные		Сушеные	
	мг/100г		мг/100г		%	
Рябина обыкновенная (<i>Sorbus aucuparia</i> L)						
Аскорбиновая кислота	180±0,9	161±0,9	89	109±0,9	61	
Органические кислоты	5,36±0,02	4,61±0,02	86	3,24±0,02	60	
Каротиноиды	0,3±0,2	0,3±0,2	100	0,2±0,2	67	
Дубильные вещества	0,3±0,2	0,3±0,2	100	0,2±0,2	67	
Рябина черноплодная (<i>Aroniae melanocarpa</i> Elliot)						
Аскорбиновая кислота	142±0,9	124±0,9	87	91±0,9	64	
Органические кислоты	3,6±0,02	2,2±0,02	61	1,6±0,02	44	
Каротиноиды	3,1±0,2	2,8±0,2	90	2,1±0,2	68	
Дубильные вещества	2,8±0,2	2,1±0,2	75	2,0±0,2	71	

Методом бумажної хроматографії було встановлено наліччє наступних органічних кислот (таблиця 2) [7,8].

Таблиця 2

Кислота	Значення Rf органічних кислот			
	аскорбинова	яблучна	лимонна	янтарна
Плоды				
Обыкновенная рябина	Rf = 0,43	Rf = 0,60	Rf = 0,59	Rf = 0,78
Черноплодная рябина	Rf = 0,36	Rf = 0,54	Rf = 0,47	Rf = 0,62

Кроме карбоновых кислот методом тонкослойной хроматографии было установлено наличие никотиновой кислоты с Rf=0,57 для черноплодной рябины.

Таким образом, фитохимический анализ плодов обыкновенной рябины (*Sorbus aucuparia* L) и черноплодной рябины (*Aronia melanocarpa* Elliot), показал, что плоды этой культуры являются ценными источниками аскорбиновой кислоты, каротиноидов, органических кислот, дубильных веществ. Выявлено, что содержание витамина С, каротиноидов, органических кислот, дубильных веществ при различных способах их хранения уменьшаются в ряду: свежесобранные плоды рябины > замороженные > сушеные плоды рябины. Результаты исследования дают возможность заключить, что плоды черноплодной рябины и рябины обыкновенной, применяемые в качестве противовоспалительных средств нужно заготавливать в ранние сроки, где больше содержание органических кислот. Плоды рябины в качестве источника витамина С лучше использовать преимущественно в свежем виде.

Литература:

1. Кортинов В.Н., Кортинов А.В. «Лекарственные растения», 1998. -241с.
2. Козьянов С.Н., Козьнов А.С. «Лекарственные ягодные растения», 1991г. – 458с.
3. Шарин В.И. и др. «Количественный анализ растительного сырья» – М.: Лесная промышленность, 1976–72с.
4. Бурмистров А.Д. «Ягодные культуры», 1972. -383 с.
5. Плешнев В.В. «Практикум по биохимии растений» – М.: Колос 1976–256 с.
6. Абдыкаликова К.А. «Фитохимический анализ лекарственных растений» Мет. Пособие для спец. практикума. Костанай: КГУ им. А. Байтурсынова, 2002–60с. -2 часть.
7. Абдыкаликова К.А. «Фитохимический анализ лекарственных растений» Мет. Пособие для спец. практикума. Костанай: КГУ им. А. Байтурсынова, 2002–60с.-1 часть.

N.X. Xakimov, M. Q. Xamrayeva
(SamDU, Samarqand, O'zbekiston)

TOG'NING YUQORI MINTAQALARIDA O'SUVCHI YOYVOYI DORIVOR O'SIMLIKLARINING NEMATODOFAUNASI VA UNING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

Tog'larning dengiz sathidan 1600-2000 metr balandlikdagi mintaqalarida o'ziga xos ekologik muhit mavjudki, bunday sharoitda o'suvchi turli-tuman o'simliklar, jumladan yovvoyi dorivor o'simliklarning ham o'ziga xos fitonematodali faunasi shakllangan bo'ladi. Bunday faunani o'rganish va olingan ma'lumotlarni tahlil qilish o'z-o'zidan ravshanki ham nazariy va ham amaliy ahamiyatga ega. Ushbu yo'nalishda Zarafshon tog' tizmasining pastki mintaqalari va tog' oldi hududlarida tarqalgan yovvoyi dorivor o'simliklarning ayrim turlarini nematodofaunasini o'rganishga qaratilgan, lekin to'la bo'lmagan ba'zi ma'lumotlar bor. (To'laganov A.T., 1958; Adilova N. B., 1981; Hakimov N.X., 2008).

Zarafshon tog'larining baland mintaqalaridan biri Omon qo'ton maskani tarkibiga kiruvchi Taxta qoracha manzili hududida tarqalgan ayrim yovvoyi dorivor o'simliklardan bo'yimodaron, sariq andiz, dorivor qoqio't, oddiy sachratqi, tog' rayhoni, dorivor gulxayri va sariq qashqarbeda kabilar tadqiqot obyekt sifatida tanlab olindi. Ushbu o'simliklardan va ularning rizosferasi tuprog'ining 20 sm gacha chuqurlikdagi qatlamlaridan 280 ta namunalar olinib, laboratoriya sharoitida kayta ishlov berilib, Bermanning voronkali usulidan foydalanib, nematodalar ajratib olindi va 4% li formalin eritmasida fiksatsiyalandi.

Fiksatsiyalangan nematodalar terib olinib, gliserin-spirit aralashmasida tozalanib, vaqtinchalik mikropreparatlar tayyorlanib, ularning turlari hamda individualari miqdori aniqlab olindi.

Tadqiqot ishlari jarayonida obyekt qilib olingan yovvoyi dorivor o'simliklarda topilgan nematodalar 66 turni tashkil etdi. Turlarni taksonomik birliklar bo'yicha tahlil qilganimizda, ular nematodalar (*Nematoda*) sinfining uchta (*Chromodorea*, *Adenophorea*, *Rhabditea*) kenja sinfi va 8 ta (*Plectida*, *Monhysterida*, *Enoplida*, *Mononchida*, *Dorylaimida*, *Rhabditida*, *Aphelenchida*, *Tylenchida*) turkumlariga mansibli aniqlandi. Har bir turkumning tarkibidagi turlar soniga e'tibor beriladigan bo'lsa, ularning anchagina qismi (56%) *Tylenchida* (21 tur) va *Rhabditida* (16 tur) ga mansubligi ma'lum bo'ldi. *Aphelenchida* va *Dorylaimida* turkumlari 9-10 tadan, qolgan turkumlar esa 1-2 turlarga ega bo'lishi aniqlandi. Sistematik ro'yxatda ayrim avlodlar, jumladan *Eudorylaimus*, *Panagrolaimus*, *Aphelenchoides*, *Tylenchus*, *Ditylenchus* kabilar o'zalarining 3-6 tadan turlari bilan namoyon bo'lishdi.

Tadqiqot olib borilgan hudud sharoitida dorivor o'simliklarning nematodofaunalarini tarkibini tahlil qiladigan bo'lsak, ularning vegetativ a'zolari va rizosferalari tuprog'ida topilgan turlar soni va individualari miqdori deyarli bir xil, lekin shunday bo'lsa ham ayrim farq qiluvchi xususiyatlar bo'lishi aniqlandi. Masalan, bo'yimodaron va dorivor qoqio'tning nematodofaunasi 30-31 turdan iborat bo'lsa, sariq andiz, oddiy sachratqi va tog' rayxonida-27-28 tur, dorivor gulxayri va sariq qashqarbeda faunalarini 25-26 turdan iborat bo'ldi. Bundan tashqari har bir o'simlik turi o'zining xususiy turlariga ham ega ekanligi aniqlandi. Masalan, bo'yimodaron faunasi uchun xarakterli tur *Notylenchus abulbobus* hisoblansa, sariq andiz faunasi uchun xarakterli turlar *Neotylenchus consobrinus* va *Radopholus similis* dan iborat bo'ldi. Bunday xususiy turlar boshqa dorivor o'simliklar nematodofaunasida ham mavjud bo'ldi. Masalan, dorivor qoqio't faunasida *Plectus cirratus*, *Seinura oxitura*, *Nothotylenchus acris*, *Ditylenchus intermedius*, oddiy sachratqi uchun *Eudorylaimus muchabbatae*, *Diplogaster rivalis*, *Lelenchus discrepans*; tog' rayhoni uchun *Mylonchulus sigmaturus*, *Tylenchus filiformis*, *Neotylenchus intermedius*; dorivor gulxayri uchun *Proteroplectus longicaudatus*, *Alaimus primitives* va nihoyat sariq qashqarbeda uchun *Panagrolaimus armatus*, *Seinura demani*, *Hexatyelus viviparous* kabilar aynan aytilgan o'simliklar faunasi uchun xos turlar hisoblanadi.

Dorivor o'simliklarda topilgan nematodalar o'zlarining tarqalish darajasi va yashash joylari bilan ham farq qilishini kuzatish mumkin. Masalan bo'yimodaronning vegetativ a'zolari va rizoferasi tuprog'ida topilgan 31 turning 16 turi o'simlik tanasida, 15 turi esa faqat rizofera tuprog'i qatlamlarida uchratildi. Lekin ushbu joyda shuni qayd qilish o'rinliki o'simlikning ildiz sistemasida uchralgan turlarning 6 tasi yer usti qismlari va rizofera tuprog'ida ham yashashi aniqlandi. Bunday turlarga *Heterocephalobus elongatus*, *Chiloplacus lentus*, *Aphelenchoides parietinus*, *Ditylenchus destructor* kabilarni ko'rsatish mumkin. Nematoda turlarining bunday holatda tarqalishini boshqa dorivor o'simliklar faunasida ham qayd etildi.

Dorivor o'simliklarda topilgan barcha nematodalarni o'simliklarga nisbatan munosabati va oziqlanish usuli hamda oziqa turiga binoan tuproqda erkin yashab, mikroorganizmlar bilan oziqlanuvchilar (pararizobiontlar), tuproqda yashab, organik chirindi bilan oziqlanuvchilar (saprobiontlar) va zamburug' hamda o'simliklar shirasi (suyuq tirik to'qima) bilan oziqlanuvchi turlar yoki parazit fitonematodalarga ajratish mumkin. Tuproqda yashovchi ayrim turlar ham mavjudki, ular ba'zan o'simlik tanasiga kirib, uning to'qimalari bilan oziqlanishga o'tadi. Bunday turlar yarim saprobiont (devisaprobiont) lar deyilib, o'simlikka deyarli zarar keltirmaydi hamda kasallik (nematodoz) alomatlarini ham paydo qilmaydi.

Faunasi o'rganilgan yovvoyi dorivor o'simliklarning nematodalari tarkibida parazit fitonematodalar 16 turni tashkil etdi. Lekin ular orasidan ayrimlari, jumladan soxta afelenx (*Paraphelenchus pseudoparietinus*), oddiy afelenx (*Aphelenchoides parietinus*), ayri dumli afelenx (*A. bicaudatus*), poya nematodasi (*Ditylenchus dipsaci*), maysa pratilenxi (*Pratylenchus pratensis*) kabilar deyarli barcha dorivor o'simliklarning vegetativ a'zolari va rizofera tuprog'ida topildi. Parazit fitonematodalar tarkibini tahlil qilar ekanmiz, hududda shimol bo'rtma nematodasi (*Meloidogyne hapla*) ning mavjudligi e'tiborni o'ziga jalb etadi. Tadqiqot obyektlaridan 2 tur yovvoyi dorivor o'simliklari- bo'yimodaron va sarq qashqarbedaning ildiz sistemasining bo'rtma nematodasi bilan kuchsiz zararlanganligi aniqlandi. Ushbu holat tog'ning yuqori mintaqasida o'suvchi ayrim yovvoyi o'simliklar ushbu parazitni o'zida saqlashda hamda keng maydonlarda (agrosenzlarda) tarqalishini ta'minlovchi tabiiy manba rolini bajarishi mumkin degan xulosaga ham olib keladi.

Bo'rtma nematodasidan tashqari hududda dorivor o'simliklar orasida ayrim parazit turlardan *Neotylenchus abulbosus*, *N. Consobrinus*, *Rodopholus simulis*, *Nothotylenchus acris* kabilar hududda juda ham siyrak yoki kam tarqalganligi ma'lum bo'ldi. Chunki ushbu parazitlar bo'yimodaron va qoqio'tning rizoferasi tuprog'ining 10-20 sm li qatlamida topilda, boshqa dorivor o'simliklar faunasida ular uchratilmadi.

Xulosalar:

- Omon qo'ton maskaniga qarashli Taxta qoracha manzilining yuqori tog' mintaqasida tarqalgan 7 tur yovvoyi dorivor o'simliklarning nematodafanasi 66 turni tashkil etdi.
- Dorivor o'simliklarning nematodofunasini tarkibidagi parazit fitonematodalarning aksariyati o'z xo'jayinlarining vegetativ a'zolarida (ildiz sistemasida) va rizofera tuprog'ining 0-10 sm li qatlamida joylashganligi qayd qilindi.
- Dorivor o'simliklari nematodafaunasini tashkil etuvchi turlarning 16 tasi (25%) parazit fitonematodalardan iborat bo'ldi, hamda ularning 5 ta turi hududda keng tarqalganligi aniqlandi.

Adabiyotlar:

1. Адилова Н.Б. Нематоды некоторых дикорастущих лекарственных растений. Первая конференция (IX совещание) по нематодам растений, насекомых почвы и вед. Тез. даке. и сообщ. Ташкент, 1981.
2. Тулаганов А.Т. Нематоды сельскохозяйственных культур Узбекистана и борьба с ними (Нематоды диких и сорных растений). Изд. СамГУ., Самарканд, 1958.
3. Хакимов Н. Х. Экологические особенности фитонематод дикорастущих лекарственных растений. Биология, экология ватупроқшуносликнинг долзарб муаммолари. Республика илмий амалий конф. Материаллари. Тошкент, 2008.

Икром Чулиев, Ёркин Рахматуллаев
(Карши, Узбекистан)

ВЛИЯНИЕ ПРОИЗВОДНЫХ ГЛИЦИРРЕТОВОЙ КИСЛОТЫ НА ПАССИВНУЮ ПРОНИЦАЕМОСТЬ МЕМБРАН МИТОХОНДРИЙ

Высокая чувствительность к действию мембраноактивных соединений, характерна для внутренних мембран митохондрии (Мх), изменение проницаемости которых достаточно легко измерить с помощью ион-селективных электродов, по регистрации светорассеяния, дыхания или других параметров функционального состояния [4, с. 96-102; 5, с. 2375-2379.]. Это обстоятельство даёт основание использовать функциональное состояние Мх в качестве информативной и удобной тест-системы. Производные глицирретовой кислоты (ГрК) эффективно влияли на структурные перестройки в липидных мембранах, при этом мембранная активность зависела от природы заместителя в молекуле [2 а, с. 13-14.]. При исследовании мембраноактивных свойств производных ГрК показано, что в присутствии ГрК и производных ГрК с заместителем пиперидин дозозависимо увеличивается проводимость бислоевых липидных мембран в среде, содержащей 10 мМ КСl [2 б, с. 15-16.]. В связи с вышеизложенным нами было исследовано действие ГрК и ее производных на проницаемость мембран Мх.

Результаты по исследованию влияния производных ГрК – морфолин-ГЦ и 4-пиридил-ГЦ-амида на кинетику набухания Мх в изоосмотических средах с различными одно- и двухвалентными катионами приведены на таблице 1. Из таблицы 1. видно, что морфолин-ГЦ и 4-пиридил-ГЦ-амид в концентрациях, начиная с 25 мкМ, вызывают увеличение проницаемости мембран Мх по всем исследуемым катионам (табл. 1.).

Таблица 1.

Действие морфолин-ГЦ и 4-пиридил-ГЦ-амида на пассивную проницаемость мембран митохондрий печени крыс

Наименование вещества	Концентрация мкМ.	Проницаемость A/Ao					
		H ⁺	K ⁺	Na ⁺	Ca ²⁺	Mg ²⁺	Ba ²⁺
Контроль	-	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Морфолин-ГЦ	25	7,2±0,16	5,5±0,08	3,2±0,07	13,7±0,25	2,4±0,05	2,2±0,03
	50	11,3±0,17	9,8±0,15	5,6±0,08	18,4±0,28	4,1±0,06	3,6±0,05
	100	17,4±0,25	11,7±0,17	7,0±0,11	25,2±0,31	5,0±0,07	4,5±0,07
4-пиридил-ГЦ-амид	25	6,5±0,08	5,0±0,07	3,0±0,04	10,3±0,16	2,4±0,03	2,2±0,02
	50	10,8±0,15	9,1±0,13	5,5±0,08	16,5±0,24	4,2±0,06	3,6±0,05
	100	15,0±0,24	10,8±0,15	6,5±0,09	22,0±0,28	5,0±0,07	4,5±0,07

*Примечание: А - проницаемость мембран в присутствии препаратов, А₀ - в контроле.

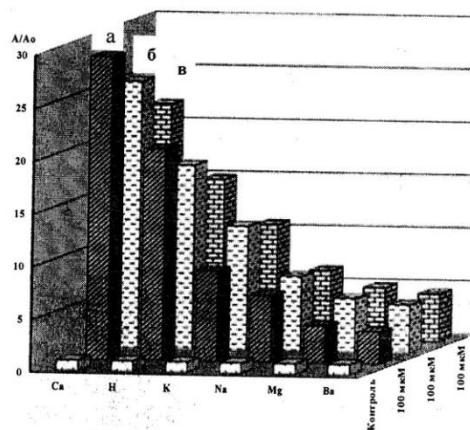

Рис 1. Действие ГрК (а) и ее производных морфолин-ГЦ (б) и 4-пиридил-ГЦ-амида (в) на пассивную проницаемость мембран митохондрий печени крыс.

(Условия эксперимента см. раздел Материалы и методы;

А – проницаемость мембран в присутствии препаратов. А₀ – контроль; n =6, P<0,05).

В целом, индуцированное производными ГрК в относительно высокой дозе (100 мкМ) изменение проницаемости внутренней мембраны Мх может быть представлено следующим отношением:

Глицирретовая кислота –

$$Ca^{2+}: H^+: K^+: Na^+: Mg^{2+}: Ba^{2+} = 1: 0,69: 0,3: 0,22: 0,12: 0,1$$

100 мкМ морфолин-ГЦ –

$$Ca^{2+}: H^+: K^+: Na^+: Mg^{2+}: Ba^{2+} = 1: 0,70: 0,50: 0,31: 0,19: 0,17.$$

100 мкМ 4-пиридил-ГЦ-амид –

$$Ca^{2+}: H^+: K^+: Na^+: Mg^{2+}: Ba^{2+} = 1: 0,68: 0,49: 0,29: 0,22: 0,20.$$

В этих расчетах увеличение проницаемости Мх для первого катиона в ряду отношений принято за 1.

Ранее в нашей лаборатории Камбуровой В.С. [1, с. 110] было показано, что ГрК, в отличие от глицирризиновой кислоты (ГзК), в низких концентрациях увеличивает пассивную проницаемость мембран Мх для различных катионов и обладает Ca²⁺ – ионофорными свойствами. Изученные нами производные ГрК, которые ингибировали активность ЦсА-чувствительной поры Мх (цитизин-этил-ГЦ, цитизин-изопропил-ГЦ и 2-пиридил-ГЦ-амид) в концентрациях 25-100 мкМ не действовали на пассивную проницаемость мембран Мх для катионов и сахарозы.

Далее мы в своих исследованиях сравнивали эффекты производных ГрК с эффектом ГрК на пассивную проницаемость внутренних мембран митохондрий (рис.1.). При действии исследуемых двух соединений ГрК с заместителями морфолин- и пиридил-, пассивная проницаемость мембран Мх для ионов Ca²⁺ увеличивается в 25 и 22 раза соответственно по сравнению с контролем. Эти показатели ниже, чем в случае ГрК. Протонная проницаемость мембран Мх также ниже в присутствии производных ГрК, чем под действием ГрК (рис.1.). Необходимо отметить, что в наших экспериментах наибольшая селективность наблюдалась для ионов Ca²⁺. При изучении мембраноактивных свойств ГрК, на основании полученных данных сделано предположение, что ГрК обладает Ca²⁺- ионофорными свойствами [1, с. 110].

Таким образом, исследуемые производные ГрК модифицируют пассивную проницаемость мембран Мх, причем, мембраноактивные свойства производных ГрК зависят от типа скелета молекулы, заместителей и их места расположения.

Литература:

1. Камбурова В.С. Регуляция циклоспорин А – чувствительной поры митохондрий: эффекты глицирризиновой кислоты и ее агликона: Дисс. ... канд. биол. наук. Т.: 2001. – 110 с.
2. Зиятдинова Р.Х., Изотова Л.Ю., Тукфатуллина И.И. Исследование действия производных глицирретовой кислоты на структурные перестройки в липидных мембранах // Структура и функции биологических мембран. Тезисы научной конф. 17-18 мая. Ташкент, 2001. – С.13-14.
3. Зиятдинова Р.Х., Бессонова С.В., Шленский В., Джураев А.Ж., Салахутдинов Б.А., Арипов Т.Ф. Мембраноактивные свойства производных глицирретовой кислоты. // Структура и функции биологических мембран. Тезисы научной конф. 17-18 мая. Ташкент, 2001. – С.15-16.
4. Duchon M.R. Roles of mitochondria in health and disease. // Diabetes. – 2004. – V.53. (Suppl. 1). – P.96-102.
5. Salvi M., Fiore C., Armanini D., Toninello A. Glycyrrhetic acid-induced permeability transition in rat liver mitochondria. // Biochem Pharmacol. – 2003. – V.66(12). – P.2375-2379.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ**Ерлан Кеукенов
(Астана, Казахстан)****КАРТОГРАФИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ЧОКАНА ВАЛИХАНОВА**

Имя казахского просветителя Ч. Ч. Валиханова стоит в одном ряду с именами выдающихся ученых мира. Ему принадлежат труды по географии, геологии, геодезии, истории, этнографии, экономике, социологии которые служат и будут служить новым поколениям географов, определяя актуальность их географических исследований в познании тайн природы.

Географическое наследие Ч.Ч. Валиханова характеризуют его как путешественника и ученого, преданного науке. Его отличал героизм, проявленный в трудных условиях поездок, плодотворность и разносторонность работ, талантливость сделали Чокана всесторонне образованным географом-путешественником своего времени. Географические характеристики посещенных им районов отличались широтой охвата явлений. В отношении точности и подробности характеристик изученных местностей, детальности описания быта намного превышают труды многих его современников. А схематические зарисовки с картографическими приложениями отличавшиеся точностью и достоверностью, которые он составлял в процессе своих путешествий являлась важным справочником для многих русских ученых, государственных и военных деятелей того времени.

Схематические карты Ч. Валиханова в основном отражали маршруты его путешествий и, конечно, не обладали всеми достоинствами современной картографической науки. Но в то время они давали первые сведения о пройденных маршрутах. В них были показаны основные географические объекты: горы, плато, реки, населенные пункты и др. объекты среды посещения.

Схематическая карта «Перевалов Центрального Тянь-Шаня» была первой картой такого рода в истории изучения этого района. Ч.Ч. Валиханов довольно точно передал на ней ориентацию хребтов. Направление их почти совпадает с направлением этих же хребтов на современной карте. Даны названия рек, берущих начало в Центральном Тянь-Шане, и их притоков. Верно указаны истоки рек, стекающих с северных склонов Терской Алатау (реки Зауку, Кзылсу, Джаргалан, Турген-Аксу, Текес, Тюб). В реках, берущих начало в южных склонах горы Чахорхорум, угадываются истоки р. Нарын. Самая крупная река с ее многочисленными правыми притоками, указанная в восточной части карты, должна быть рекой Сарыджас. Однако эта карта имеет некоторые недостатки и ошибки. Главный ее недостаток – пространственное искажение. Горы Чахорхорум и другие хребты, простирающиеся с северо-востока на юго-запад, т. е. центральный участок карты Валиханова, имеют большую протяженность, чем она указана на оригинале Чокана. Но следует сразу же сделать оговорку, что Ч.Ч. Валиханов не проходил от истоков р. Нарын к вершине Хан-Тенгри, вследствие чего не имел достоверных данных о протяженности этого пути. Возможно, что Ч.Ч. Валиханов стал жертвой зрительного обмана. С перевала Джетым-Асу он смог наблюдать величественную панораму Хан-Тенгри, намного возвышающегося над другими горами Центрального Тянь-Шаня. Абсолютная высота «Царя духов», по мнению Валиханова, должна была составлять не менее 20 тысяч футов (6096 м), а снежная линия на северном склоне лежит на высоте 11530 футов (3529 м).

Если сравнить эти данные с современными, то получим следующую картину: высота Хан-Тенгри – 6955 м, вместо 6095 м (по Валиханову), а максимальная высота снеговой линии Центрального Тянь-Шаня составляет 4200 м, против 3520 м у Чокана (а если учесть, что снеговая линия в некоторых местах спускается ниже, то расхождения получаются еще меньше).

Но, пожалуй, самый интересный и важный материал был собран Ч.Ч. Валихановым за время пребывания в Восточном Туркестане. В архиве рукописей Ч.Ч. Валиханова, помимо его записей в дневниках, имеется множество зарисовок, топографических и географических карт.[1]

Наиболее интересна карта Центральной Азии, сделанная Чоканом на страницах его дневника. Эту карту Чокан составил как на основании собственных исследований, так и из других источников (сведения, полученные от различных купцов, из китайских источников, от местных жителей и т. д.). Это предположение в какой-то степени подтверждается тем фактом, что в районах, лежащих севернее Джунгарии – в областях к югу и востоку от Кашгарии Чокан Валиханов не бывал, поэтому географические объекты на их территории занесены в эту карту. На ней охвачена довольно обширная площадь Западного Китая и прилегающих к ней областей: юго-западная часть Монголии, востока Средней Азии и даже северная часть Индии.

Это была первая достоверная карта неведомой Кашгарии и граничащих с ней районов. Хотя на ней нанесены лишь горные хребты, озера, реки и населенные пункты, это нисколько не принижает достоинств этой замечательной карты. В период, когда усиленно развивались экономические связи России со странами Востока, работа молодого ученого с картографическими приложениями являлась как бы важным справочником для многих русских ученых, государственных и военных деятелей.

Карта Центральной Азии, составленная Ч.Ч. Валихановым, имеет как положительные стороны, так и некоторые недостатки. Ориентация и направление основных горных хребтов, окружающих Кашгарию, дана Валихановым с большой точностью. Исключение составляют лишь некоторые хребты, в частности, Тянь-Шань, Тарбагатай, и Монгольский Алтай.

Так, горы Тянь-Шань на карте Валиханова находятся к югу от г. Хотан и окаймляют Восточный Туркестан с юга. На самом же деле Тянь-Шань расположен гораздо восточнее, а на этом месте расположены горы Куэнь-Лунь. На это, по-видимому, просто описка. Дело в том, что в своем «Отчете о состоянии Алтышара», Чокан явно пишет: «Восточный Туркестан с трех сторон замкнут горами: на севере Тянь-Шанем, на западе Болором и на юге Куэнь-Лунем». Как видно, Чокан все-таки знал, что Кашгарию с юга окаймляют горы Куэнь-Лунь, а не Тянь-Шань.

Как известно, Монгольский Алатау простирается от широты оз. Зайсан до параллели г. Урумчи и имеет направление с северо-запада на юго-восток. На карте же Валиханова этого не наблюдается. Здесь Монгольский Алтай примыкает к восточным отрогам Тянь-Шаня и, сливаясь с ним, уходит куда-то на восток. Поэтому эту неточность можно отнести к ошибке, допущенной Валихановым, как и ту, что хр. Тарбагатай имеет широтное простираение, а не меридианальное, как это дано у Чокана.

Гидрография на этой карте нанесена довольно подробно. Здесь Чокан отметил все основные реки Малой Бухарин и их крупные притоки. Однако и тут есть некоторые недостатки. Так, р. Юлдуз, берущая начало в горах Мусур-Даба, на карте Ч.Ч. Валиханова является притоком реки Текес, а не реки Хайдык-Гол (Конче-Дарья), как это

есть на самом деле. Истоки Текеса даны на этой карте неверно, но все же Чокан знал, что верховья этой реки находятся в горах Терсей Алатау, а не в горах Музарта. На своей карте «Перевалы Центрального Тянь-Шаня» Ч.Ч. Валиханов очень точно определил истоки Текеса. А ведь эту карту он сделал раньше, чем карту Центральной Азии, следовательно, он имел сведения об истоках Текеса.

Интересно отметить, что на карте Чокана р. Конче-Дарья, вытекающая из оз. Бостаннор (Баграшкуль), впадает в р. Тарим. Сейчас же Конче-Дарья имеет сток непосредственно в озеро Лобнор с севера, а с Таримом она связана лишь сухой протокой, которая во время половодья соединяет эти две реки. Этот факт говорит о том, что река за сравнительно короткий срок может изменить свое направление и выработать новое русло.

Обобщая все сказанное, можно отметить, что, несмотря на ошибки, карта Центральной Азии является одной из наиболее удачных картографических работ Чокана Валиханова.

Среди картографических произведений великого казахского ученого большой интерес представляет «Карта казахской степи XVIII века» (1850). Она была выполнена пером, без указания масштаба. В правой стороне снизу имеет подпись Валиханова и дату «27 января 1850»

Карта удивительно полно охватывает почти всю территорию современного Казахстана от восточного побережья Каспийского моря до границ «Китайской империи» с запада на восток и от Западной Сибири до границ Средней Азии (низовьев Амударьи и Сырдарьи) с севера на юг.

Ценность карты, на наш взгляд, заключается в том, что Ч.Ч. Валиханов на основе исторических данных восстановил наиболее важные географические объекты на территории Казахстана, известные в XVIII в. Прежде всего гидрографическую сеть, устройство рельефа и главные транспортные артерии, пересекающие территорию казахских степей с севера на юг: от г. Семипалатинска на оз. Иссык-Куль, от крепости Коряковский на р. Иртыше через Урочище Баянаул и Яман Сарысу на Туркестан, от г. Петропавловска (две дороги) на г. Атбасар и горы Улытау к р. Сырдарье, а также вдоль р. Ишима и Тургая на пески Каракумы (приаральские – А. Б.) и укрепление Раимское, от которого дорога вела в Бухарское владение. И, наконец, от крепости Троицкой через р. Тобол и Тургай на Раимское и далее через пески Кызылкумы в Бухару. Дорога через Кызылкумы пересекает сухие русла р. Сырдарьи (они на карте не имеют названий, в этой области показаны пунктирные линии), отходящие от основной реки. По всему видно, что эти русла представляют собой ныне пересохшие русла Джана-Дарьи. Следовательно, эта река в рассматриваемый Ч.Ч. Валихановым период была безводной, хотя в последующие времена то заполнялась водой, то высыхала.

У Ч.Ч. Валиханова имеется еще одна карта, составленная им в 1852 г. – схематическая карта Тургайской степи и Кушмурунского округа, которая вычерчена пером. По сравнению с картой 1850 г. вторая карта охватывает меньшую территорию, но по степени подробности в показе населенных пунктов – урочищ, городов, крепостей и т. д., а также природных объектов – рек, озер и отчасти некоторых элементов рельефа, превосходит первую. Кроме того, схематическая карта 1852 г., в отличие от исторической карты 1850 г., содержала многие географические объекты, известные ко времени ее составления [2].

Большого внимания заслуживает «Карта казахской степи середины XIX века». Судя по надписи, сделанной в левом углу листа, эта карта была вычерчена Чоканом 9 января 1856 г., т. е. в ту пору, когда ему было всего 20 лет.

Карта имеет большое практическое значение, так как при сравнении ее с современной картой Казахстана можно установить, что представляли собой некоторые географические объекты в то время. В первую очередь следует отметить, что по сравнению с другими картами Валиханова у этой есть одно важное преимущество – это относительное соблюдение масштабности, делающее карту более ценной в своем практическом применении.

В период, когда усиленно развивались экономические связи России со странами Востока, работы Ч.Ч. Валиханова с картографическими приложениями являлись важным справочным пособием для многих русских ученых и государственных деятелей. Их архивных документов видно, что рукописи его и карты прошли через руки многих ученых, высокопоставленных чиновников. Их читали офицеры Генерального штаба, руководители военного министерства, Министерства иностранных дел, члены Государственного совета и Кабинета министров. Материалами и консультациями Ч.Ч. Валиханова пользовались такие авторы, как А.Ф. Голубев, Д.И. Романовский, их пользователи П.П. Семенов-Тянь-Шанский, М.И. Венюков, Ф.Р. Остен-Сакен, Е.П. Ковалевский, А.А. Татарин и многие другие. [3]

Как говорилось уже выше, Валиханов внес немалый вклад в географическую науку, описаний земель, картографическим методам в частности, что говорит о его высоких заслугах в этой отрасли. Широкое поле для развертывания научной деятельности открылось перед Ч.Ч. Валихановым в 1855-1856 гг. во время его путешествий по Центральному Казахстану, Тарбагатаю, Семиречью и в составе научной экспедиции на оз. Иссык-Куль. Путевые дневники этих путешествий Ч. Валиханова снабжены схематическими картами маршрута и различными зарисовками. Благодаря его зарисовкам и карт-схемам были получены достоверные сведения об этих местностях и получены карты для ориентировки этих мест. Ценный картографический был собран Ч.Ч. Валихановым во время его дипломатической миссии в Кульджу. Им была составлена схематическая карта его дипломатической миссии в Кульджу. Им была составлена схематическая карта по пути от Алтын-Эмельского хребта до г. Кульджи. Ряд карт составлен Ч.Ч. Валихановым на основе изучения исторических источников в период подготовки к путешествиям. Таковыми являются «Схематическая карта Монголистана», составленная по книге «Тарихи-Рашиди», «Маршруты М. Габдулмажитова от Иссык-Куля до Кашгара» и др. [4]

Подводя итоги полученным в ходе наших исследований, касающемуся изучению и исследованию географического наследия Ч.Ч. Валиханова, можно сделать вывод в том, что Ч.Ч. Валиханов достиг успехов практически во всех направлениях, на которые он ориентировался и во всех дисциплинах, которые он изучал и исследовал, оставил не затоптанный след в развитии географической науки того времени и внес значительный вклад.

Литература:

- 1 Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений в пяти томах, т. II. Алма-Ата
- 2 Веселовский И. Предисловие к сочинениям Валиханова Ч. Ч.- Записки РГО, 1904, т. XXIX.
- 3 Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений в пяти томах, т. III. Алма-Ата
- 4 Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений в пяти томах, т. V. Алма-Ата

Научный руководитель:

доктор географических наук, профессор Бейсенова Алия Сарсеновна.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ**Нәзгул Әужанова, Кенжегүл Асқарбекова
(Талдықорған, Қазақстан)****МЕКЕТЕПТІ КӨГАЛДАНДЫРУ АРҚЫЛЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

Мектеп оқушыларының экологиялық білімі мен тәрбиесін қалыптастыруда: экологиялық сауаттылық; экологиялық білім; экологиялық этика; экологиялық мәдениетті оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес бойына сіңіре білу кезек күттірмейтін мәселенің бірі.

Мектепте жүйелі жүргізілген табиғатты қорғау, көгалдандыру жұмыстарының нәтижесінде бастауыш сыныптарында негізі қаланған өсемдікті сезіну, оны өз қолымен жасау, талғамын жетілдіру жұмысы жалпы орта білім алу, яғни, базалық білім алу барысында одан ары жалғасын таппақ. Бұл кезде оқушы өзін қоршаған ортадағы өсімдіктердің қыр-сырын терең білуге талпынады. Сөйтіп, оқушы өсімдіктерді аулада, бөлмеде өсіру, оларды күтіп баптау әдіс-тәсілдерін іздеп, жаратылыстану бағытындағы пәндерге қызығушылық таныта бастайды. Оқушының мұндай қызығушылығы көгалдандыру саласына деген мотивін тудырады. Мотив оқушының өсімдіктер әлемі туралы білуге талпынуына түрткі болады. Білуге, ұғып, өз қолымен істеуге үйренген оқушының бос уақыты болмайды. Бос уақыты болмаған оқушы әлеуметтік өмірдегі жағымсыз мінез-құлықтан (девианттық) аулақ болып өсетініне күмән жоқ. Сонымен қатар бос жүруге дағдыланбаған жеткіншек үнемі еңбек етуге талпынып, уақытын тиімді, пайдалы нәрселерді үйренуге жұмсайды.

Білім беру мекемесінің ауласын көгалдандыру жолға қою алдымен сол мекемелердің басшыларына байланысты. Іскер басшы мектепте білі беру сапасының арттырудың жаңа технологиясын енгізумен қатар, оқушының жеке басының тұлғалық қалыптасып дамуына ықпал ететін экологиялық, қоршаған ортаны қорғау, өсемдікке баулу жолдарын жетілдіруді ешқашан назарынан тыс қалдырмайды.

Экологиялық тәрбиенің нәтижелілігі оқушының өзіне, өзінің сеніміне көз жеткізуінде. Оқушының өсемдікке деген сүйіспеншілігінің қалыптасуы нәтижесінде халық, Отан алдындағы жауапкершілігі артады. Әлемде түрлі мемлекеттерде көгалдандыру мәдениеті ұлттық мәдениеттің көрінісі болып табылады. Мәселен, жапон халқы баланы бірінші сыныптан гүл егу, икебана жасау мәдениетіне үйретеді. Біздің мектептерде де көгалдандыру бағытында түрлі жұмыстар жүргізілуі қажет. Жалпы білім беретін мектеп оқушыларымен жүргізілетін жұмыстар экологиялық білім жүйесінің негізін қалап, болашақта икемдігіне, қабілетіне қарай мамандық таңдауына, өмірден өз орнын табуына ықпал ететіндей нәтижелі болуы тиіс.

«Атадан мал қалғанша, тал қалсын» дегендей, жалпы өміріміздің өсімдіктер әлемімен тікелей байланысты екенін естен шығармауымыз керек. Егер өсімдіктің маңыздылығын ұл-қыздарымызға қазірден бастап насихаттайтын болсақ, олардың бойларын табиғат әлеміне деген сүйіспеншілікке, мейірімге үйретеріміз даусыз. Осыған орай «Гүлстан» журналының қолдауымен өскелең ұрпақты гүл мәдениетіне үйрету, қоршаған ортаны қорғауға баулу, көгалдандырудың қажеттігін түсіндіру, оқушылармен экологиялық бағытта жұмыс жүргізу үшін «Гүлстан» гүл үйірмесі қаламыздағы Бақтыбай Жолбарысұлы атындағы №18 мектеп-лицейі мен Мағжан Жұмабаев атындағы №19 мектеп-гимназиясындағы жұмыс жасауда. Бұл гүл үйірмесінің мақсаты жас жеткіншектерге гүл мәдениетін, қоршаған ортаны қорғау мәдениетін насихаттау, экологиялық тәрбие беру, мектеп ауласын гүлдендіру және отаншылдыққа, патриотизмге тәрбиелеу. Қазақ тілінде тұңғыш өсімдіктер жайлы жазатын «Гүлстан» журналының маңыздылығын біріміз білсек, біріміз білмейміз.

Мектепте көгалдандыру мәселесін мұғалімдерге жүктеп қойғандықтан, оқушылар да тыс қалмайды: гүл күтуді, оны суғаруды оқушыларға үйретеміз. Баланың бойына табиғатқа деген махаббатын сөндіріп алмай, күннен-күнге оқушылардың қызығушылықтарын оятып, экологияға байланысты жұмысысымызды одан ары күшейтуіміз керек.

Оқушыларды ауладағы ағаштар мен гүлдерді, бөлме гүлдерін суғаруға баптап күтуге үйрету арқылы өсімдіктер әлемінің қыр-сырын ұғындыра түсумен қатар, еңбекке баулуға да мол мүмкіндік бар.

Көптеген дамыған елдерге көз салар болсақ, Венгрияда арнайы гүл маманы тіптен жоқ екен. Себебі ол елдің заңына сәйкес әрбір азамат гүл өсіріп, көгалдандыруды өзінің міндеті деп есептейді. Ал, Жапонияда бірінші сыныптан бастап гүл өсіру мен көгалдандыру пәндік сабақ ретінде өткізіледі. Филиппинде әр азамат жылына аз дегенде алты ағаш егіп, көгалдандыруға ат салыспаса, азаматтығынан айырылады. Міне, осындай мысалдардан-ақ біз көгалдандырудың әлемдік деңгейде қандай орны бар екенін көре аламыз. Көгалдандыру ісін мектептен бастауымыздың себебі де осы еліміздегі кенжелеп тұрған саланы болашақ ұрпаққа үйретіп, әдемілікке бой құмар, жаны сұлу, елінің ертеңгі көгалдандыруына өз үлесін қосатын патриот ұрпақты қалыптастыру. Мектептегі көгалдандыру ісі тек мектептегі биология пәнінің мұғалімдеріне қатысты емес, әрбір мектеп басшылары мен мұғалімдер, ата-аналар да бұл мәселеге өз үлесін қосуы керек.

Мектептегі көгалдандыру жұмыстарын жүргізгенде міндетті түрде алқаптың ауа райы, топырақ құрамы, жер бедері сияқты ерекшеліктері ескеріледі, суаруға қажетті су көздері қарастырылады. Осы факторлар бойынша отырғызылатын өсімдіктер құрамы да анықталады. Шөптесін өсімдіктердің жас өркендері мен тұқымдары әр аймақта орналасқан питомниктерден алынады.

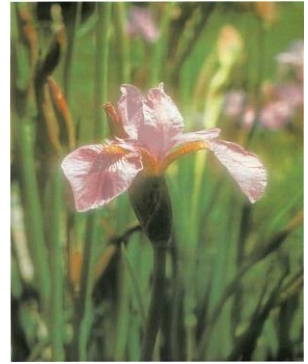
Шоғыр қоңырауғұл, колокольчик – Campanula (Қоңырауғұлдер тұқымдасы – Campanulaceae) [4, 5].

Ең танымал және Қазақстанда кездесетін 12 түрдің арасындағы көп тарағаны. Оңтүстік шөлден басқа Қазақстанның барлық аймағында – шабындықтар мен орман алаңқайларында, таулар мен жазықтарда кездеседі. Бұл көпжылдықтың мықты тамыр сабағы (50 см-ге дейін биік), жұмыртқа тәрізді созыңқы жапырағы бар [1, 118 б.]. Басқа гүлдерден гүлдерінің орналасу ерекшелігімен ажыратылады. Дара емес тығыздала сабақ ұшына жақындап топтама гүлдің басын құрайды. Әр гүлде бес тостағанша, күлте және аналық, одан кейін үш бөлек тозаң түйіні бар. Өсіп кеткен күлтелер ұзын түтік құрайды, олардың түбінде омарталық бездер орналасқан (шырынды). Осыған байланысты гүлде айқас тозаңдану жүреді, оған тек үлкен жәндіктер (аралар т.с.) қатысады. Қоңырауғұл жаздың ортасында маусым-тамызда гүлдейді, тамыз-қыркүйекте жеміс береді. Тұқымы өте ұсақ пісіп-жетілген қауашақта пайда болатын арнайы тесік арқылы төгіледі де желмен таралады. Гүлдерінің түсінің алуан түрлілігіне байланысты ХҮІ ғасырдың ортасынан бері түр ретінде жоғары бағаланып келеді.

Құртқашаш, касатик – Iris (Құртқашаштар тұқымдасы – Iridaceae) [4, 5].

Қазақстанда кездесетін 19 түрдің ішіндегі Республиканың тек солтүстігінде, орманды, далалы аймақтарда кездеседі. Бұл шөптесін көпжылдық өсімдік-тамыры бұтақталған түбін тығыздап алып қайың жанында, түбінде, орманның ашық жерлерінде, ылғалды шалғындарда өседі. Жапырағы жіңішке (1 см-дің айналасында), таспа тәрізді, тегіс, желпуіш тәрізді шоқтана жиналған. Сабағы тік, биік (100 см-ге жетеді), жапырақтары дара, гүл саны 2-3, диаметрі 5-7 см-ге жетеді. Түстері жиі өзгереді – қою сия түстен, көкшіл, көгілдір, бозғылт, кейде таза ақ түсті. Қысқа түтіктегі гүл серігі алты бөліктен тұрады, төмен өскен және екі шеңберге орналасқан. Сыртқы жапырақшалар ішкілеріне қарағанда ашыңғы керіліп, иіліп тұрады, ал ішкілері тігінен жоғарыға бағытталған. Осы тұқымдасқа жататын барлық (өкілдердікіндей) түрлер сияқты аталық мұнда үшеу. Жоғарыдан қарағанда олар байқалмайды. Сібір құртқашашы әдетте маусымда гүлдейді, жемісі тамыз айында жетіледі [1, 201 б.]. Көбею жолдары – тұқым арқылы және вегетативті түрде (тамыр арқылы). ХҮІ ғасырдың аяғында мәдени түрде өсіруге (байқау) тәжірибе жасалған, бұл түр үздік декоративті өсімдік ретінде танымал. Оның суыққа төзімділігі мен жылдам көбейетіндігін гүл өсірушілер мен сұрыптаушылар жоғары бағалауда.

Қызғалдақ, тюльпан – Tulipa, (Лалагүлділер тұқымдасы – Liliaceae) [4, 5].

Қазақстанның далалы, шөлді және шөлейтті кеңістігіне тән түр. Каспий маңынан бастап Шығыс аласа тауларына және Республиканың ең солтүстік шекарасынан бастап, Балхаш көліне дейінгі аралықта кездеседі. Өте тартымды, көктемде (сәуір-мамыр) гүлдейтін өсімдік. Барынша үлкен пиязшығы қара қошқыл құрғақ қабыршақпен қапталған және тегіс жалаңаш сабағының биіктігі 40 см. Жапырағы (жиірек олар үшеу) созыңқы, бас жағына жақын кішірейеді, гүлден қысқа. Гүлі тостаған тәрізді-таспа пішінді, биіктігі 7 см-ге дейін, жағымды, жеңіл хош иісті. Түсі әр түрлі – ақ, сары, күлгін, қызыл, ақшыл-көгілдір тіпті сиякөк. Гүлдің ортасы сары немесе қара ноқатты. Аталық жіпшелері және тозандары сары немесе қара. Қызғалдақ сәуір-мамыр айларында гүлдейді. Жемісі үлкен, құрғақ ұшқырлы, қауашақтары 200 не одан көбірек жақсы жетілген тұқымдардан тұрады. Жабайы түрде Кавказда, Қырымда және солтүстік Иранда кездесетін түрлердің тарихы қазіргі бақшада өсірілетін қызғалдақтардың тарихымен байланысты.

Голландиялық сұрыптаушылардың көмегімен әлемде қызғалдақтардың жоғарғы сорттары шығарылды. Бұл кішкентай елде бірде-бір жабайы қызғалдақ жоқ, ХҮІ ғасырдың ортасында белгілі ғалым және бағбан Карл Клузиус сол жерге (Голландия) Австралиядан алып келінген «түрік» қызғалдағын өсірген. Европалықтар үшін таңқаларлық өсімдіктің тұқымы мен пиязшығын өзінің императорына 1554 жылы елші Ожир де Бруссек Константинопольдағы ұлы Сулейманның бақтарынан алып, түрік сұлтаны Австрияға салып жібереді. 1560 жылы Австрия ғалымы Конрад Гесснер алғашқы ғылыми суреттемесін жасап, алып келген түрге «түрік қызғалдағы» деген атау береді.

Қашқараул, астра – Aster (Күрделі гүлді тұқымдасы – Astereae) [4, 5].

Құрғақ шабындықтарда, далаларда, тасты беткейлерде, өзен жағалауларында Республиканың шығыс бөлігіндегі дала және, орманды дала зоналарында, барлық тауларда (Алтайдан батыс Тянь-Шаньға дейін) Альпі белдеуіне дейін көтеріле өседі. Оның сырт пішіні астраға ұқсас екені әркімге белгілі. Бір немесе бірнеше сабақтары бар, биіктігі 40 см-ге дейін, қысқа да жуан тамыр сабақтан шығады. Жапырақтары сұрғылт-жасыл, тамыр мойнындағылары сопақша, сабақтарының жапырақтары отырмалы. Гүлшоғыры тұқымдастардың басқа өнімдерінікіндей, себеттер. Бұл түрдің себеттері жалғыздан, үлкен, диаметрі 5 см-ге дейін. Жиегіндегі гүлдері аналық, тілге ұқсас, көк сия түсті, сирек күлгін немесе аппақ түсті, ішкілері көп санды, қос жынысты, түтікті, ашық сары түсті гүл тәжімен. Гүлдеу мерзімі шілде-тамыз. Жемістері – ұсақ, жалпақтау тұқымдары ұзын, ақшылдау айдарлы («парашют тәрізді») – желмен таралады.

Бұйра лалагүл, махровая лилия – Lilium martagon (Лалагүлдер тұқымдасы – Liliaceae) [4, 5].

Туыстың Қазақстандағы жалғыз жабайы түрде өсетін табиғаттағы өкілі. Аралас және жапырақты ормандарда, шалғындықта және тау беткейлерінде, кейде субальпілік белдеуіне дейін көтеріледі. Алтай және Тарбағатай таулары, Жоңғар Алатауының солтүстік беткейінде (Шығыс Қазақстан және Алматы облыстары) өседі. Кейбір авторлардың анықтауы бойынша орманды дала аймағының солтүстігінде, солтүстік Қазақстан облысында қайың түбінде сирек кездеседі. Лалагүлдің жерасты органдары мүшелері жалтыраған сары түсті, қатпарланған қабыршақты көпжылдық пиязшық. Сабағы биік (1,5 м). Жапырағы ланцетті, төменгілері шоғырланған, жоғарғылары кезекті. Жас және ескірген гүлдері дара. Жиі олар көптен (онға дейін) бас жағындағы шашақта ұзын салбыраған гүлтабанына жиналған. Гүлдері ірі (диаметрі 4 см-ге дейін), ашық күлгін бояуымен, күңгірт дақтармен ерекшеленеді. Салбыраған гүлдің барлық алты жоғары қайың жапырақшалары сәл ғана оралған, бұйралау. Осыдан келіп түрдің орысша атауы шығады. Аталықтары ірі қошқыл күлгін тозандарымен тиімді оқшауланады. Тозандар өздерінің ортаңғы бөліктерімен жіпшелерге ілінген, сондықтан ашық гүл ішінде тербеліп тұрады.

Қалампыр, гвоздика пышная – Dianthus superbus (Қалампырлар тұқымдасы – Caryophyllaceae).

Қазақстандық 32 түрдің ішіндегі ең тартымдысы. Құрғақ шалғындықтарда және

Тянь-Шань, Жоңғар Алатауының белдеулеріндегі шыршалы және аршалы ормандарда кездеседі. Шөптесін көпжылдық, жатаған, кіндік тамырсабағымен генеративті және қысқарған вегетативті өркендер бөліп шығаратын сабақтары әдетте бірнешеу. Биіктігі 60 см, жұптаса орналасқан, таспалы қандауыр жапырақтарымен. Гүлдері ірі, бозғылт күлгін, цилиндр тәрізді, тостағаншасымен, 5 желекті, тақталары жіңішке шашақты бөліктерге терең бөлінген.

Әдебиеттер:

1. Арыстанғалиев С.А., Рамазанов Е.Р. Қазақстан өсімдіктері. – Алматы: Санат, 1977. – 294 б.
2. Әметов Ә.Ә., Мырзақұлов П.М. Жоғары сатыдағы өсімдіктер систематикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2000. – 374 б.
3. Иллюстративный определитель растений Казахстана. – Алматы, 1972. – 408 с.
4. Қалиев Б. Өсімдік атаулары. Орысша-қазақша сөздік. – Астана: «1С-Сервис» ЖШС, 2005. – 144 б.

Наталія Глухова, Людмила Пісоцька
(Дніпропетровськ, Україна)

ВЕЙВЛЕТ-АНАЛІЗ КІРЛІАНОГРАМ ПИТНОЇ ВОДИ

Довготривалий інтерес сучасної науки до фундаментальних досліджень властивостей води та водних розчинів ґрунтується на тому факті, що й досі під час фізико-хімічних експериментів виявляються незвичайні аномальні її властивості, існування яких «не вписується» у відомі класичні моделі.

Однією з характерних ознак водного середовища в цілому є суттєва динаміка властивостей. На молекулярному рівні це проявляється у вигляді фазових переходів [1, 2]. Другою специфічною ознакою води є існування її як відкритої системи, що реагує на зовнішні впливи. Вода здатна сприймати зовнішні поля випромінювання різноманітної фізичної природи, натомість і вона сама при певних умовах є джерелом полів випромінювання енергії.

При детальному дослідженні властивостей води, її слід розглядати, як складну структуровану систему, що будується згідно з фрактальним принципом [3]. Відповідно молекулярна побудова води утворюється як самоподібна структура, кожний окремий елемент якої містить інформацію про структуру в цілому (що підтверджує одну з фундаментальних ознак фракталів).

Останні досягнення в області дослідження фізичних властивостей води свідчать про необхідність ретельного вивчення її квантових властивостей [4]. У рамках дослідження рідкого стану водного середовища з точки зору квантової електродинаміки доказано, що вода являє собою сукупність когерентних доменів [2]. Конкретний розмір когерентного домену обумовлений довжиною хвилі квантового переходу з основного стану у збуджений. Енергетично основний та збуджений стани когерентних доменів відрізняються. Значення різниці в енергіях напряму корельовано з довжиною хвилі фотону м'якого рентгенівського випромінювання. Необхідно враховувати, що кожний когерентний домен оточений полем, яке існує за його межами. Зв'язки між різними доменами утворюються саме завдяки існуванню полів, які, торкаючись одне одного нібито «склеюють» окремі домени у конгломерати.

Для дистильованої води характерно, що когерентні домени утворюють конгломерати, але не формують спільної когерентності між собою. Відсутність спільної когерентності не дозволяє дистильованій воді суттєво реагувати на зовнішні впливи.

На основі вивчення моделей кластеризації рідкої води встановлено, що утворення когерентних станів води з фрактальною структурою покращує біоенергетичні властивості питної води. Вживання людиною когерентної води підвищує зв'язаність у фрактальний стан біологічних рідин в організмі та фізіологічно відновлює функції серцево-судинної системи [5].

Стандартні класичні методи фізико-хімічного аналізу стану водного середовища не дозволяють виконувати дослідження квантових властивостей води. Перспективною альтернативою у цьому напрямку є метод дослідження води у ході активного вимірювального експерименту, при якому дослідний зразок розташовується в електромагнітному полі високої напруги (ефект Кірліан) [6, 7].

Дослідження квантових характеристик води проводиться шляхом фіксації відбитого випромінювання від поверхні розчину у полі високовольтного розряду. Власне світіння води, що безпосередньо віддзеркалює її енергетичні властивості, підсилюється в електромагнітному полі та фіксується на рентгенівській плівці у вигляді специфічного зображення – кірліанограми.

Шляхом поширення спектра електромагнітного впливу у режимі збудження газорозрядного випромінювання дослідного зразка будується картина зображення, на основі кореляції параметрів якого зі змінами складу водного розчину, здійснюється аналіз стану водного середовища.

Було проведено ряд досліджень [1, 2], за результатами яких встановлено, що вода з природних джерел, властивості якої сформувалися унаслідок довготривалого впливу зовнішнього середовища, володіє більш суттєвим енергетичним потенціалом, ніж водопровідна або стічна. Таким чином, фізико-хімічні властивості когерентних доменів у складі води є необхідним підґрунтям для накопичення енергетичного потенціалу, що може «реєструвати» зовнішні впливи.

Для деталізації при виявленні характерних ознак (паттернів) кірліанограм, що обумовлено різними фізико-хімічними властивостями зразків води, використаний апарат вейвлет-аналізу [8]. У порівнянні з традиційними методами обробки сигналів та зображень із застосуванням перетворення Фур'є, вейвлет-аналіз у багатьох прикладних галузях демонструє більш високу інформативність результатів, гнучкість алгоритмів, можливість обробляти тонкі особливості сигналів та зображень, недоступні для виявлення та ідентифікації при класичних методах обробки.

Операція прямого неперервного вейвлет-перетворення виконується за правилом:

$$W_f(a, b) = |a|^{-1/2} \int_{-\infty}^{\infty} f(t) \psi^* \left(\frac{t-b}{a} \right) dt$$

де a та b – параметри, які визначають відповідно масштаб та зміщення функції Ψ ; Ψ – аналізуючий вейвлет; * – символ комплексного спряження; $f(x)$ – досліджувана функція (вихідні дані для перетворення або аналізу); $W_f(a,b)$ – набір вейвлет-коефіцієнтів.

Таким чином, вейвлет-перетворення (*wavelet transform*) розбиває дані або функції на складові з різними частотами, кожна з яких на наступному етапі може бути вивчена з іншим розрешенням, тобто масштабом [8]. Метод заснований на фундаментальній концепції представлення довільних функцій на основі здвигів та масштабувань однієї локалізованої хвилі (вейвлет-функції).

Оскільки у контексті розв'язання завдання цифрової обробки зображень вихідна досліджувана функція є дискретною, тобто складається з обмеженої послідовності окремих значень яскравості пікселів, то при такому характері вхідної послідовності використовується дискретне вейвлет-перетворення:

$$W_A(a,b) = \frac{1}{n(a,b)} \sum_{k=0}^{N-1} f_k \Psi^* \left(\frac{t_k - b}{a} \right).$$

Для цифрової обробки зображень газорозрядного випромінювання зразків води (рис. 1 та 3 а) використовується дискретне двовимірне вейвлет-перетворення. Результати цифрової обробки зображень кірліаногам представлено у вигляді контурних карт (рис. 1 та 3 б, в, г) та тривимірних карт поверхонь (рис. 2 та 4).

При двовимірному вейвлет-аналізі вхідна функція представляє собою двовимірну матрицю, що містить значення яскравості пікселів напівтонового растрового зображення газорозрядного випромінювання води. Структура вейвлет-розкладання включає вектор коефіцієнтів апроксимації та вектор коефіцієнтів деталізації.

Використання при кратне масштавному вейвлет-аналізі спеціальних масштабуючи функцій забезпечує побудову послідовності наближень для кірліанограми таким чином, що кожне наступне наближення відрізняється від попереднього масштабним фактором 2.

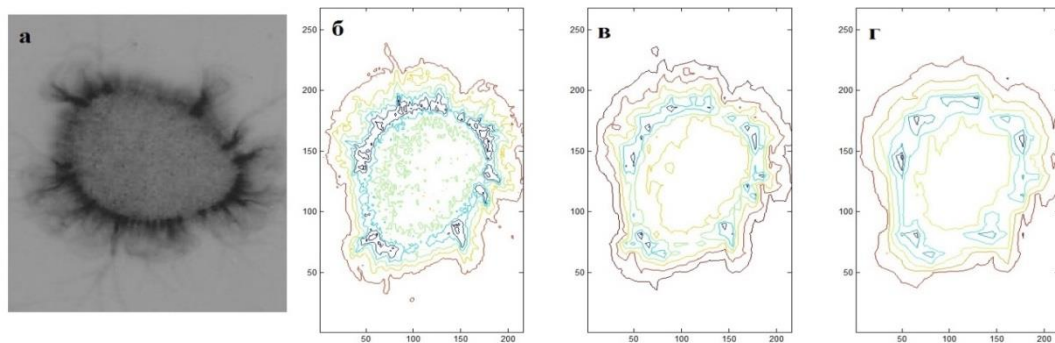

Рис. 1. Кірліанограма зразка водопровідної води та відповідні результати двовимірного вейвлет-перетворення

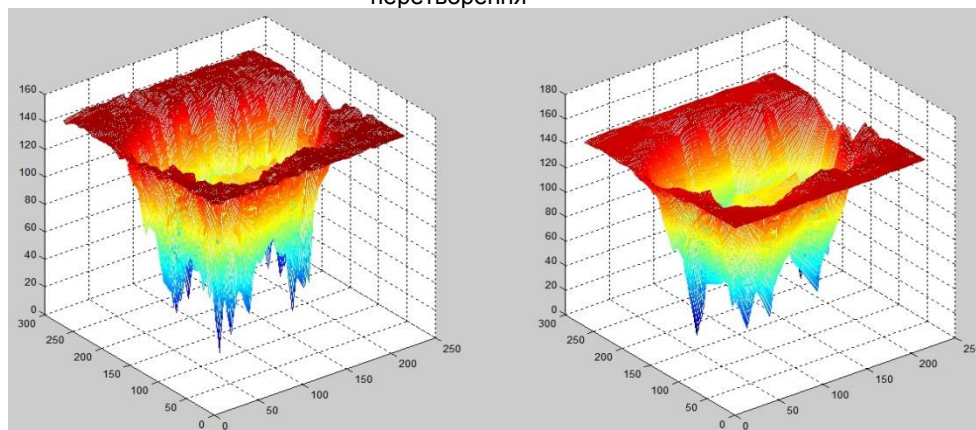

Рис. 2. Карті поверхонь для кірліанограми зразка водопровідної води

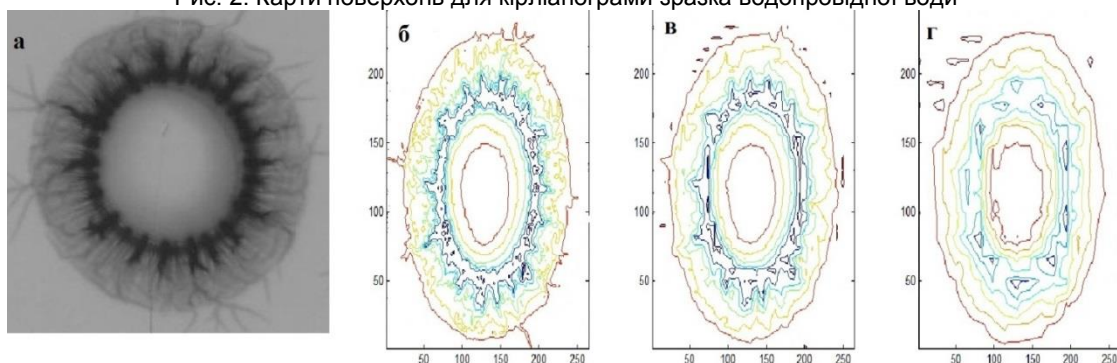

Рис. 3. Кірліанограма зразка питної води «Прозора» та відповідні результати двовимірного вейвлет-перетворення

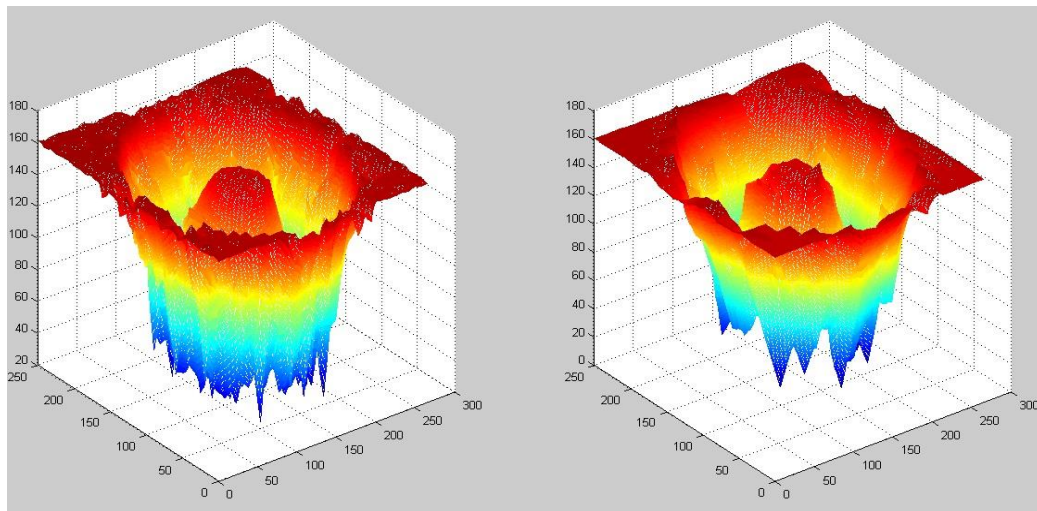

Рис. 4. Карты поверхонь для кірліанограми зразка води «Прозора»

Висновки. Власне світіння води, що безпосередньо віддзеркалює її енергетичні властивості, підсилюється в електромагнітному полі, що забезпечує ефективність методу класичної кірліанографії при дослідженні квантових властивостей води. Використання вейвлет-перетворення при цифровій обробці зображень кірліанівського світіння води на рентгенівській плівці дозволяє на різних рівнях деталізації аналізувати отриманні зображення.

В цілому для зображень некогерентної води, що має неупорядковану структуру, характерна фіксація на зображенні газорозрядного випромінювання «зернистих» включень у внутрішньому колі світіння зразка. На приведених у роботі результатах досліджень такі включення наявно спостерігаються у зразка водопровідної води у центральному колі зображення (рис. 1 б). Навпаки, для очищеної питної води «Прозора» внутрішнє коло при аналогічному представленні на контурній карті (рис. 3 б) повністю порожнє, що дозволяє зробити висновок про відсутність у воді забруднюючих домішок та більш добрі її біоенергоінформаційні показники. Ці висновки також підтверджуються на основі аналізу карт поверхонь. Для забрудненої води центральна частина тривимірної фігури виявляється утопленою, для очищеної питної – центральна частина має виражену правильну геометричну форму.

Ознакою когерентного стану з упорядкованою структурою для зразка води є широка рівномірна корона світіння. На рис.1 б-г з різним ступенем деталізації відслідковується нерівномірна за шириною корона, спостерігаються місця «випадіння» окремих променів світіння. Для очищеної питної води характерна більш широка, рівномірно гілляста корона світіння. Саме ця ознака ефективно відслідковується на контурних картах, які забезпечують кратне масштабу аналіз з різними значеннями коефіцієнтів деталізації вейвлет-перетворення.

Література:

1. Краснобрыжев В.Г. Квантовые эффекты в природной воде // В.Г.Краснобрыжев, М.В. Курик / Квантовая Магия. – 2010. – Том 7, вып. 4. – С. 4132-4138.
2. Краснобрыжев В.Г. Свойства когерентной воды // В.Г. Краснобрыжев, М.В. Курик / Квантовая Магия. – 2010. – Том 7, вып. 2. – С. 2161-2166.
3. Курик М.В. Мицеллярность и фрактальные кластеры биологических структур// М.В. Курик /Изв. АН СССР, серия. Физ. 1991, 55(9), 1798-1803.
4. Краснобрыжев В.Г. Внутренние качества питьевой воды // В.Г. Краснобрыжев, М.В. Курик // Физика сознания и жизни, космология и астрофизика. – 2014. – №2 (38). – С.52-58.
5. Johansson B. Do quantum state oscillations in natural drinking water benefit human health? // Benny Johansson/ Conference on the Physics, Chemistry and Biologi of Water. – 2014, www.waterconf.org/participants-materials.
6. Песоцкая Л.А. Анализ изображений кирлиановского свечения капель воды / Л.А. Песоцкая, Н.В. Глухова, В.Н. Лапицкий // Науковий вісник Національного гірничого університету. – 2013. – №1. – С.91-96.
7. Глухова Н.В. Спосіб експрес-оцінки стану рідинно-фазного об'єкта // Глухова Н.В., Пісоцька Л.А., Горова А.І., Патент на кор.модель. Пат. 86701 Україна: МПК G-1N 21/17. Заявлено 25.06.2013; опубл. 10.01.2014/
8. Daubeches, I. Ten Lectures on Wavelets/ I. Daubeches. – MIAN, Philadelphia, 1992.

Ольга Корнеева
(Астана, Казахстан)

К ВОПРОСУ ОЦЕНКИ СОСТОЯНИЯ ЗДОРОВЬЯ ЖИТЕЛЕЙ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Здоровье является важнейшей общечеловеческой ценностью и свидетельствует о физическом и духовном благополучии, об умении распределять энергию и внимание между разными сферами жизнедеятельности, об ответственности за продолжение рода и благополучие будущих поколений. В уставе Всемирной организации здравоохранения говорится о высшем уровне здоровья как об одном из основных прав человека, согласно данному документу **здоровье** – «состояние полного физического, душевного и социального благополучия, а не только отсутствие болезней и физических дефектов».

Президент Республики Казахстан Назарбаев Н.А. в своем Послании народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» подчеркнул, что одним из направлений государственной политики на новом этапе развития нашей страны должно стать улучшение качества медицинских услуг и развитие высокотехнологичной системы здравоохранения [1].

Акмолинская область находится на севере Республики Казахстан, почти в центре Евразийского материка, как и вся территория государства, она удалена от океанов, рельеф территории области разнообразный: большую часть занимают степи, мелкосопочники, равнинные слаборасчлененные и речные долины, горы, покрытые лесами. Климат области резко континентальный. Лето короткое, теплое, зима продолжительная, морозная, с сильными

ветрами и метелями. Минимальная температура воздуха составляет свыше минус 40°C, максимальная достигает плюс 44°C. Почвы представлены обыкновенными черноземами и каштановыми, отличающимися тяжелым механическим составом, повышенной солончатостью и засолением, низкой водопроницаемостью. На территории области сосредоточены разведенные уникальные по своему составу и масштабности запасы золота, серебра, урана, молибдена, технических алмазов, каолина и мусковита, а также железной руды, каменного угля, доломита, общераспространенных полезных ископаемых, минеральных вод и лечебных грязей. Измеряемая ценность имеющихся запасов минеральных ресурсов составляет не менее 20 млрд. долларов США, а прогнозных ресурсов – более чем на 100 млрд. долларов США. Гидрография области представлена крупнейшей рекой Ишим (приток Иртыша), и его притоками, большая часть рек мелководна, не судоходна, летом часть из них пересыхает и вода становится солоноватой. Питание рек осуществляется в основном из талых вод, в меньшей степени – из грунтовых источников. Имеются десятки озер, наиболее крупные из них соленые – Тенгиз, Калмык-Коль, имеются и пресные, но более мелкие Ала-Коль, Шоинды-Коль.

Наличие большого объема полезных ископаемых, таких как уран и молибден, а также слабо развитая гидрографическая сеть свидетельствуют об отложении и накоплении в почве и водах тяжелых металлов и фторидов, также область относится к биогеохимической провинции с низким содержанием йода. Это обуславливает некоторые закономерности в состоянии здоровья всего населения, постоянно проживающего на территории области. Наиболее распространены среди населения заболевания связанные с нарушением обмена веществ (заболевания эндокринной системы) и заболевания верхних дыхательных путей.

Среди эндокринных заболеваний наибольшей частотой встречаемости характеризуются: сахарный диабет (от общего количества заболеваний эндокринной системы 31,5%), гипертиреоз (12,7%), эндемический зоб (12,7%), аутоиммунный тиреоидит (11,5%), гипотиреоз (11,5%) и Базедова болезнь (4,8%). Более половины данных заболеваний связаны с недостатком йода и нарушением работы щитовидной железы [2].

Щитовидная железа вырабатывает йодированные гормоны тироксин и трийодтиронин и нейодированный гормон тиреокальцитонин. Тироксин и трийодтиронин оказывают очень сильное влияние на рост и развитие детского организма. Их действие определяет нормальный рост, нормальное созревание скелета (костный возраст), нормальную дифференцировку клеток головного мозга и интеллектуальное развитие, нормальное развитие структур кожи и ее придатков, увеличение потребления кислорода тканями, ускорение использования углеводов и аминокислот в тканях. Причиной проблем работы щитовидной железы, таких как замедление выработки гормонов или их переизбыток, является повышенное содержание тяжелых металлов в почве и воде, а также недостаток в них йода, что обуславливает отсутствие необходимого его количества в пище и организме человека. Таким образом, работа щитовидной железы усложняется и ведет за собой нарушения в развитии организма, такие как кретинизм, высокая утомляемость, мышечный тремор и другие нарушения работы центральной нервной системы.

Проведенные исследования по загрязнению объектов окружающей среды и продуктов питания приоритетными тяжелыми металлами показали, что имеет место загрязнение почвы Акмолинской области такими тяжелыми металлами как: никель, хром, кобальт, железо. Содержание их в образцах почвы превышает предельно допустимую концентрацию (ПДК) в несколько раз. Поскольку на данной территории отсутствуют крупные промышленные предприятия, а, следовательно, пылевые и газовые выбросы, которые могут содержать указанные загрязнители, то относительно высокая концентрация их, связана с природными аномалиями и биогеохимическими процессами почвообразования. Комплексный показатель опасности загрязнения почв металлами 1-го класса опасности (свинец, цинк) характеризует степень загрязнения почв как «допустимая»; а тяжелыми металлами 2-го класса (кобальт, никель, медь, марганец, ванадий) – как «умеренно загрязненная». Повышенная концентрация железа в поверхностных и подземных водах связана с особенностями почв и обусловлена высоким содержанием в них водорастворимых соединений железа. Почвы региона имеют потенциальную способность сорбировать и накапливать тяжелые металлы, что диктует необходимость проведения постоянного аналитического контроля их концентрации в почве [3].

Существует несколько путей решения данной проблемы: ликвидировать недостаток йода, употребляя аптечные препараты (йодосодержащие витамины), включить в рацион морепродукты, при приготовлении пищи добавлять йодированную соль. Населению области необходимо проходить своевременные медицинские обследования, для того чтобы следить за содержанием в организме необходимого количества йода и микроэлементов.

В результате нарушения работы эндокринной системы и использования для питья и приготовления пищи воды из подземных источников часто встречаемым диагнозом является флюороз зубов (эндемический флюороз зубов) – хроническое заболевание, встречающееся в местностях с избыточным содержанием фтора в питьевой воде. Акмолинская область является естественной биогеохимической провинцией по избыточному содержанию фтора. Содержание фторидов в водах, используемых в быту и употребляемых в пищу, составляет 1,3 мг/л, что соответствует второму классу опасности [4]. Флюороз обусловлен длительным поступлением в организм микроэлемента фтора и выражается образованием на поверхности эмали пятен и дефектов различной величины, формы и цвета, как правило, поражаются только постоянные зубы, в тяжелых случаях поражаются кости скелета. Оптимальной концентрацией фтора в воде считается 1 мг/л, а при концентрации более 1 мг/л развивается флюороз. Особенно подвержены заболеванию дети в возрасте 3-4 лет, если они прожили в местности с повышенным содержанием фтора в питьевой воде более 5-ти лет. Фтор является нейротропным ядом, поэтому функциональные изменения в ЦНС проявляются в развитии тормозных процессов, снижении подвижности нервных процессов и др. Профилактика флюороза сводится, в первую очередь, к смене источника питьевой воды, необходимо максимально исключить искусственное вскармливание и прикорм для новорожденных, пища как детей, так и взрослых должна быть богата белками, витаминами группы В, С, D. Необходимо вводить в рацион соли кальция и фосфора, исключить из рациона продукты, содержащие много фтора – морскую рыбу, жирное мясо, топленое масло, крепкий чай, использовать зубные пасты, содержащие глицерофосфат кальция.

Одним из наиболее распространенных хронических аллергических заболеваний характерных для жителей Акмолинской области является бронхиальная астма. Ключевым звеном бронхиальной астмы как заболевания верхних дыхательных путей является бронхиальная обструкция (сужение просвета бронхов), которая обусловлена формированием специфических иммунологических (сенсibilизация и аллергия) или неспецифических механизмов, которые проявляются повторяющимися эпизодами свистящих хрипов, одышки, чувства заложенности в груди и кашля.

Симптомы бронхиальной астмы могут дебютировать в любом возрасте, но обычно возникают в детстве и сохраняются в зрелом возрасте, снижая уровень качества жизни пациента и его социальную адаптацию.

В Казахстане за последние 5 лет заболеваемость бронхиальной астмой увеличилась в 2,2 раза. На первом месте по обращаемости в медицинские учреждения находится в Акмолинской (90,5 случая на 100 тыс. населения), Северо-Казахстанской (60,7), Костанайской (50,4), Южно-Казахстанской области (42,8). Количество хронических больных, особенно впервые обратившихся за медицинской помощью, продолжает неуклонно расти по всем возрастным группам на 7-8 % ежегодно [5]. Заболеваемость, выявляемая при медицинских осмотрах, превышает уровень заболеваемости по обращаемости, в среднем, в 3 раза, при этом отмечается тенденция к ежегодному росту аллергической патологии верхних дыхательных путей [6].

На современном этапе изучение влияния различных природных и социально-экономических факторов на здоровье населения является одним из наиболее активно разрабатываемых направлений медицинской географии. Особую важность приобретают исследования, в задачу которых входят медико-географическая оценка и территориальная дифференциация состояния здоровья населения на региональном уровне. Для обеспечения социального благополучия необходимо постоянное ведение экологического мониторинга, позволяющего контролировать состояние окружающей среды и, как следствие, состояние здоровья населения. В течение длительного времени регион испытывает значительные техногенные нагрузки как крупный промышленный центр и транспортный узел. Наблюдаемая интеграция Астаны и Акмолинской области создает дополнительные проблемы экологического, социального и экономического характера. Таким образом, исследование медико-географической обстановки данного региона, анализ связей между здоровьем населения и географическими свойствами территории, включая широкий спектр факторов как локального, так глобального действия, разработка механизмов решения проблем здоровья населения, является чрезвычайно актуальным.

Литература:

1. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан 2050» – новый политический курс состоявшегося государства» от 14.12.2012
2. Оспанов М.А. Заболеваемость злокачественными новообразованиями и особенности распространения в Акмолинской области. Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. мед. наук. Алматы, 2010 г. – 17 с.
3. Черепанова Л.Ю. Гигиеническая оценка состояния окружающей среды и здоровья сельского населения зерносеющего региона Республики Казахстан. Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. мед. наук. Астана, 2009 г. – 21 с.
4. РГП «КАЗГИДРОМЕТ» Департамент экологического мониторинга: «Информационный бюллетень о состоянии окружающей среды Щучинско-Боровской курортной зоны. Выпуск 1 (21)» 1 квартал 2012 года.
5. Статистический сборник «Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения в 2011 году». – Астана: 2012 г.
6. Бармагамбетова А.Т. «Организация медицинской помощи больным с бронхиальной астмой». – Атырау: 2013. – 5 с.

Научный руководитель:

кандидат биологических наук, доцент Инкарова Жансулу Ишановна.

Іңкәр Рахманова
(Талдықорған, Қазақстан)

АЛТЫНЕМЕЛ ҰЛТТЫҚ САЯБАҒЫНА САЯХАТ

2014 жылдың маусымайында Алтынемел ұлттық саябағы орналасқан Бесши ауылының әкімінің қолдауымен өткізілген «Ұлттық парктер шеруі» атты салтанатты жиынға барғанда көзім жетті. Бұл жиынға жер жанаты Жетісу жерінде орналасқан Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік Университетінің ұлағатты ұстаздары жетекшілік етуімен барған болатынбыз.

Алтынемел – Жоңғар Алатауы оңтүстік сілемдерінің арасында орналасқан ұлттық табиғи парк. Жер көлемі – 520 мың гектар. Парк аумағында туристерді қатты қызықтыратын бірегей табиғи құрылымдар және байырғы тарих ескерткіштері орналасқан.

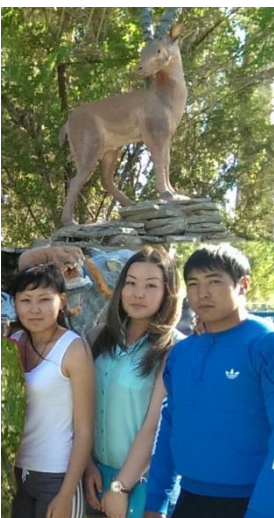
Алтынемелдің флорасы мен фаунасы

Алтынемел өсімдік пен жануарлардың ерекше түрлеріне бай. Саябақта өсімдіктердің 634 түрі өседі, олардың 41 сирек кездесетін, ал 27-уі эндемик өсімдіктер, яғни сол жерде ғана кездесетін өсімдіктер қатарына жатады [1].

Сондай-ақ бұл жерде алып шегірін ағашы 700 жылдан астам уақыт бойы өсіп келеді. Оның алыптығы сонша, сегіз адам бірігіп қана оны қапсыра құшақтай алады. Бұл шегіріннің жанындағы бұлақтан Шыңғысхан жауынгерлері шөлін қандырған деседі. Бұл жерде қабығы өте қатты ағаш та бар, бұл ағаштан ежелгі адамдар садақтарына жебе дайындаған. Бұл ағашты «тас ағаш» деп те атайды.

Саябақта тіршілік ететін жануарлардың ішіндегі 56 түрі Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген. Олардың ішінде жабайы сабаншы, Орта Азиялық өзен кәмшаты және тағы басқалары бар. Осы жерде тіршілік ететін құстардың 40 түрі Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген. Қазақстанда мекен ететін жорғалаушылардың жартысынан артығы Алтынемел суларында тіршілік етеді. Іле өзені мен Қапшағай су қоймасы сазан, жайын, ақтабан, көксерке, ақбалық т.б. балықтарға бай.

Іле өзенінің құмды жағалауында дем алып, күнге күйіп, жылы суында шомылуға болады. Осы жерде тұрып, өзеннің ар жағынан көрінетін, 100 метрлік қызыл тасты жартас көрінісін тамашалауға болады.

Саябақ территориясында төмендегідей бедерлер кластары бар. Олар – таулар, тау жазықтары, төбелер мен жазықтар. Негізгі бөлігін теңіз деңгейінен 1200-2500 м биіктікке жеткентау массивтерінен құралған. Терең тау жыралары мен жер қыртысының 26 түрі байқалады. Флораның 1800-і биік өсімдік түрлері, оның ішінде 21 түрі Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген. Сонымен қатар, саябақта эндемикалық және аз кездесетін өсімдіктердің 60 түрлері өседі.

Саябақ территориясы фаунаға бай. Жалғыз омыртқалылардың 260 түрі немесе Қазақстанның омыртқалылар фаунасының 31,2 %-ы мекен етеді. Жыл құстары мен қыстайтын құстардың 400-ден астам түрлері, оның ішінде Қазақстанның Қызыл кітабына 40 түрі енгізілген. Саябақты мекендеген сүтқоректілердің негізгі түрлері: қарақұйрық, арқар, сібір тауешкісі, түркмен құланы, қар барысы, тас сусары, бүркіт, сабанша, қара ләйлек, қырғи, сұңқар, сапсанлашын, жыланжегіш қыран сынды құстар мен аңдар Қазақстанның Қызыл кітабы мен Халықаралық Қызыл кітапқа кіреді.

Бақ жануарлар әлеміне де бай. Омыртқасыздардың ішінде ең көп кездесетіні – өрмекшітәрізділер мен жәндіктер. Жәндіктердің 5000-нан аса түрі белгілі, оның 25 түрі Қазақстанның «Қызыл кітабына» енгізілген. Мысалы, Галузо отынкескіш қоңызы, Сольский барылдауық қоңызы, дала сколиясы, жолақты тораңғы көбелегі, т.б. Омыртқалы жануарлар фаунасы да бай. Балықтың 20 түрі, оның ішінде 3 түрі эндемиктер (балқаш алабұғасы, балқаш шармайы, бір түсті салпыерін) болып саналады. Қосмекенділерден жасыл құрбақа, қызылаяқ бақа және көлбақа бар. Бауырымен жорғалаушылардың 25 түрі кездеседі. Мысалы, қалқантұмсық жылан, дала тасбақасы, жалтырауық жармасқы, оңжылан, т.б. Құстардың 200 түрінің 174 түрі саябақта ұялайды. 18 түрі «Қызыл кітапқа» енгізілген, мысалы, қара дегелек, балықшы түйғын, жұртшы, үкі, т.б. Сүтқоректілердің 70-тен астам түрі мекендейді, олардың ішінде ортаазия тас сусары, шұбар күзен, ортаазия өзен құндызы, Тянь-Шань арқары және бозтүсті ергежейлі қосаяқ қорғауға алынған. Саябақта 1976 – 77 жылдардан бері ақ бөкендер, 400-ден аса құлан мекендейді. Табиғатта сирек кездесетін бір түр – Пржевальский жылқысы дүние жүзінде бірнеше зообақта ғана сақталған. 2003 жылы саябаққа Германиядан бірнеше жылқы әкелініп, жерсіндірілді. Саябақта табиғат шежіресі жүргізіліп, жан-жақты жабдықталған бірнеше туристік маршруттар жұмыс істейді.

Саябақ археологиялық ескерткіштер мен ежелгі таңбалар және суреттер салынған үңгірлермен тастарға бай. Сақ дәуірінде салынған «Бесшатыр» обаларының маңызы үлкен. Ш.Ш.Уәлихановтың тарихи-мемориалдық мұражайы осында орналасқан. Саябақта өсімдіктердің 1800 түрі: балқаш сексеуілі, баянша, шырша, үйеңкі, тораңғы, қызыл тал, жиіде, жынғыл, сексеуіл, қылша, т.б. өседі. Саябақтың жануарлар әлемі де алуан түрлі: сүтқоректілерден құлан, қарақұйрық, арқар, түлкі, тас сусары, қоян; құстардың 15 түрі: бүркіт, тазқара, ителгі, кекілік, қырғауыл, бұлдырық; балықтардан сазан, көксерке, ақмарқа, табанбалық, т.б. кездеседі. Омыртқасыз жануарлар дүниесі толық зерттелмеген. Саябақта 17 қорықша бекеті және бірнеше туристік маршрут жұмыс істейді.

Қызыл кітапқа тіркелген өсімдіктер тізімі– Қазақстан өсімдіктер әлемінің асыл қазынасы – Қызыл кітапқа енгізілген өсімдіктер жайлы төменгі кесте ұсынылған. 140 түрдің таралуы, олардың қорғау мен мәдени түрде өсірілуі жайлы мәліметтер берілген.

Өткен ғасырдың 60-шы жылдарында адамзат алдында өсімдіктер әлемінің қорғауға тікелей кірісу туралы мәселе туындады. Дүние жүзі көлемі және жекелеген мемлекеттер ішінде жануарлар мен өсімдіктерді қорғау туралы комиссиялар құрылып, сирек кездесетін және құрып бара жатқан түрлер тізімі жасалды.

Қызыл кітап – бұл қауіп – қатер дабылы. Түрдің бұл кітапқа енгізілуі, оған ерекше көңіл бөлу керек екендігін білдіреді, көбіне арнайы қорғау шаралары қажет, әйтпесе түрдің мүлдем жоғалып кетуі мүмкін. Қазақстан үкіметі 1978 жылдың қаңтарында Қызыл кітапты құру туралы қаулы шығарды. Мүк, қына, санырауқұлақтарды қосқанда, құрамында 300 түрден аса өсімдіктер бар кітап, 1981 жылы академик Б.А.Быковтың жетекшілігімен жарық көрді.

Қызыл кітапқа енгізілген өсімдік ерекше қорғауға алынады. Оларды жинауға тыйым салынған (тек ерекше жағдайда арнайы рұқсатпен ғана). Қызыл кітапқа енгізілген өсімдіктерді заңсыз жинаса немесе зақымдаса, әрбір данасына 360 теңге айып төлейді) 2001 жылы 12 қыркүйектегі №1186 Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы).

Қызыл кітап– сирек кездесетін түрлердің санының қазіргі жай-күйін көрсететін құжат.Қазақстанның Қызыл кітабында сирек және жойылып бара жатқан түрлердің тізіміне енгізілген жабайы омыртқалылардың 87 түрінің және өсімдіктердік 303 түрінің қазіргі таралуы, санының жай-күйі, биологиясы туралы мәліметтер келтірілген[2].

Қызыл кітапқа ресми енгізілген өсімдіктердің 16 түрі Батыс Алтай мемлекеттік табиғи қорығының аумағында тіркелген. Алайда Алтай ботаника бағының ғылыми қызметкері б.ғ.к. Ю.А. Котуховтың жұмысының нәтижесінде сирек, осалдау және жойылып бара жатқан түр мәртебесіндегі тағы да 50 түр анықталды.

Адамдар мыңдаған жылдар бойы өсімдіктер мен жануарлар дүниесін пайдаланып келді және де өзінің жан-жақты тіршілігінде жануарлар мен өсімдіктердің пайдалы қорын қолданып ғана қойған жоқ, сонымен бірге табиғатты өзгерту арқылы көптеген түрлердің өмір сүру жағдайларына әсер етті. Табиғатқа антропогенді ықпал етудің әсерінен жер бетінде өсімдіктер мен жануарлардың кейбір түрлерінің жойылу процесі басталды.

Ғылыми- техникалық прогресс адамдардың қолына табиғат әлеміне әсер ететін күшті құралдар берді. Бұл құралдар қаншалықты пайдалы болса, соншалықты зиянды. Адамдар көбінесе кейде түсінбей, кейде салақтықтан табиғатты қалпына келтіру үшін ұзақ уақыт қажет болатынын ойламастан, оған қалай болса солай қарайды. Сыңсыған орманның орнындағы жанған түбірлер, су шайып өткен тау беткейлеріндегі жыртылған жерлер, ағаш ағызу кезінде ластанған өзендер. Осының бәрі сирек кездесетін көптеген бағалы аңдар мен өсімдіктердің құруына әкеп соғады.

Табиғатта пайда болған әрбір түр өзінші бірегей және ешқашан қайталанбайды, сондықтан да оның жойылуы– орны қайта толмайтын нәрсе. Және де бұл жоғалту қауымдастықтың бүтінділігі мен табиғаттағы жалпы тепе- теңдіктің бұзылуына әкеп соғады. Сондықтан да қазіргі кезде табиғатты қорғау мәселесі дүниежүзілік мәселеге айналып отыр. Бұл мәселе бүкіл әлемде маңызды мемлекеттік мәселе ретінде қаралады.

Дәрілік өсімдіктер (лат. *Plantae medicinalis*), шипалы өсімдіктер – медицинада және мал дәрігерлігінде емдеу және аурудың алдын алу мақсатында қолданылатын өсімдіктер. Дәрілік өсімдіктердің емдік қасиеті олардың құрамында стероид, тритерпен, алкалоид пен гликозидтердің, витаминдердің, эфир майлары мен тұтқыр заттар сияқты түрлі химиялық қосылыстардың болуына байланысты. Қазақстанда өсетін алты мыңнан астам өсімдік түрінің

бес жүздей түрі дәрілік өсімдіктерге жатады. Дәрілерді дайындау үшін шикізат ретінде пайдаланылатын дәрілік өсімдіктер бөлек іріктеледі. Дәріні көбінесе жабайы өсімдіктерден алады.

Дәрілік өсімдіктер кептірілген шөп, тұнба, қайнатынды, шай, ұнтақ және т.б. түрінде қолданылады. Дәрілерді дайындау үшін шикізат ретінде пайдаланылатын дәрілік өсімдіктер бөлек іріктеледі. Дәріні көбінесе жабайы өсімдіктерден алады. Көптеген өсімдіктердің емдік қасиеттері бар. Оларды дәрілік өсімдіктер дейді. Осы заманғы кейбір ең таңдаулы дәрілер жабайы шөптерден жасалған. Сонымен қатар адамдар пайдаланып жүрген дәрілік шөптердің бәрі бірдей медициналық тұрғыдан өз бағасын алған жоқ, ал ондай шөп қолында барлар кебіне оны қате пайдаланады. Өз өлкеңіздегі осындай шөптерді зерттеуге тырысыңыз және қайсысының емдік қасиеті бар екенін анықтаңыз.

Кейбір дәрілік шөптер, егер оларды ұсынылғанынан артық мөлшерде қабылдаған жағдайда, өте улы келеді. Бұл орайда, осы заманғы дәрілер әлдеқайда қауіпсіз, себебі олардың мөлшерін оңай анықтауға болады.

Әнші құм сиқыры

Алтынемел құмдарындағы «Әнші құм» немесе «Айғай құм» – танымал жерлердің бірі. Оның алып жатқан жерінің үлкен болуы сонша, ұзындығы екі-үш километрге дейін, ал биіктігі шамамен 120 метрге жетеді. Бұл құмның бір ерекшелігі – құрғақ күндері әуенді дыбыстар шығарады. Оның әуені бірнеше шақырымдарға жайылып, алыстан да естіліп тұрады. Кейбір пікірлерге сүйенсек, құмның ұсақ бөлшектері бір-біріне үйкелген кезде осындай әуенді дыбыстар шығады екен: жеңіл самал жел шикылдаған дыбыстар шығарса, қатты жел жуан дауысты аспап дыбысына ұқсас әуен шығарады. Алайда, желсіз күнде де құмның әуенін тыңдауға болады. Осы сиқырына байланысты, құм жайында көптеген аңыздар пайда болған.

Құмның тағы бір ерекшелігі – ол басқа құмдар секілді орнын ауыстырып, көшіп жүрмейді, керісінше, мыңдаған жылдар бойы Алтынемел аумағында, бір орында тұр. Осы жерде тұратын адамдар айтатын аңыздарға сүйенсек, дәл осы құмның астында Шыңғысхан және оның сенімді жауынгерлері жерленген екен. Ал сиқырлы құмның әуендететіні – ханның рухы ұрпағына өз жеңістері жайында сыр шерткені.

Бесшатыр қорғаны және қазақ жеріндегі Стоунхендж

Алтынемелдің көрнекті орындарының ішіндегі ең танымалы – Бесшатыр хан қорғандары. Сыртынан қарағанда, биіктігі жиырма метр болатын қарапайым төбелерге ұқсайды. Ғалымдардың айтуынша, бұл жерде біздің заманымызға дейінгі VII-III ғасырларда өмір сүрген сақ көсемдері жерленген.

Қорғандарды бойлай, бетінде жануарлар бейнесі қашалған 45 кесек тас тізіліп тұр. Осы ерекше тастарды алғаш көрген туристер оларды ағылшынның танымал Стоунхенджімен салыстырған еді.

Сонымен қатар, осы жерде белгілі Тамғалы тас – тастарға салынған ежелгі суреттер ескерткіші орналасқан. Бұл суреттер екі мың жылдан астам уақыт бұрын, шамамен біздің заманымызға дейінгі XVI-XIV ғасырларда салынған еді. Негізінен бұл суреттер – Үндістан мәдениеті білгірлерінің арасында танымал буддистік жазбалар мен құдайлар бейнесі. Тамғалы таста VIII-IX ғасырлардан қалған түркі сына жазуы да сақталған. Бұл жазу қыпшақтардан қалған болуы мүмкін.

Қатутау және Ақтау

Қатутау және Ақтау және олардың ерекше көрінісі де Алтынемелдің танымал көрнекті жерлерінің бірі. Қатутауда бұрын болған шағын жанартаулар оған ерекше келбет берген. Бұл тау негізінен атқылап жатып, бірден қатып қалған жанартау лавасы болып келеді. Мыңдаған жылдар өтсе де, ерекше қалыптар, яғни пішіні мен үлкендігі әр түрлі ойықтар, саңылаулар, иірімдер сол күйі сақталып қалған. Бұл пішіндер бірде сөреге ұқсаса, бірде ыдысқа, бірде хан тағына ұқсайды[3].

Ақтаудың ерекшелігі – қызыл, жасыл, қызғылт, тіпті көгілдір түсті теңіз шөгінділері тас беткейлерді жауып тұрады. Бұл тау бұрын осы жерде болған теңіздің орнында пайда болыпты, ал теңіз тау бетінде өз ізін қалдырған. Археологтар бұл жерден тіпті динозаврдың сүйектерін да тапқан, ал одан кейін тіршілік еткен түрлердің қалдықтарын қазірдің өзінде табу қиын емес.

Әдебиеттер:

1. Официальный сайт Государственного национального природного парка «Алтын-Эмель».
2. Планы КЕГОС – угроза Чарыну и Алтын-Эмелю.
3. PaleoKazakhstan.info: Илийский Ақтау.

Ғылыми жетекшісі проф. Нәзгүл Әужанова

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Азиз Ахмеджонов
(Самарканд, Узбекистан)

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ПЕРСОНАЛНИ РАЎБАТЛАНТИРИШ ВА КАДРЛАР СИФАТИНИ ОШИРИШНИНГ АСОСІЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ҳозирги даврда ишлаб чиқариш, техника ва технология ҳамда илм-фаннинг тезкор ривожланиши юқори савияли, салоҳиятли мутахассисларга бўлган талабни ошириб бормоқда. Бунда юқори малакали кадрлар тайёрлаш имконини берадиган олий таълим сифатини ошириш муҳим ўрин тутди. Олий таълим сифати таълим хизмати бозорининг шаклланишига, унинг самарадорлигига, таълим сифатини баҳолаш механизмларига боғлиқ.

Олий таълим муассаса (ОТМ)ларидаги таълим сифатини таққослаш усули – ОТМлар рейтингидир. Рейтинг таълим хизмати истеъмолчиларига – таълим олувчиларга, кадрларга буюртма берувчиларга ва таълим тизимини бошқарув органларига таълим муассасалари нуфузига оид маълумот тақдим этиш мақсадида амалга оширилади. Рейтинг ОТМнинг ёки унинг мавжуд таълим йўналишлари ва мутахассисликлари бўйича фаолиятини акс эттирувчи кўрсаткичлар мажмуасидан иборат бўлиб, уларнинг таълим тизимидаги мавқеини белгилайди [1].

Рейтинг – бу баҳоланаётган бир таълим муассасининг бошқасидан устунлигини тавсифлайдиган сон бўлиб, у кўпинча алоҳида кўрсаткичлар йиғиндисига асосланадиган шартли интеграл кўрсаткич сифатида ҳисобланади. Рейтингни аниқлаш таълим хизмат кўрсатиш сифатини оширишга қаратилган бўлиб, у:

- таълим хизмати кўрсатиш бозорини ривожлантириш ҳамда такомиллаштириш;
- таълим тизими бошқарув органлари, кадрларга буюртма берувчилар, ота-оналар ва таълим олувчиларга таълим муассасалари нуфузига оид маълумот тақдим этиш мақсадида амалга оширилади.

Жаҳон тажрибаси рейтинг асосан қуйидаги уч туркум кўрсаткичларни баҳолашга қаратилганлигини кўрсатади:

- иш фаолияти натижаларида эришилган кўрсаткичларни баҳолаш;
- таълим муассасанинг амалдаги ҳолатини тавсифлайдиган кўрсаткичларни баҳолаш;
- муассасанинг ички имкониятларини ишга солиш ҳисобига эришиладиган кўрсаткичларни баҳолаш.

Бунда талабалар сифатли таълим олишлари учун яратилган шарт-шароитларга, талабаларнинг ўз мутахассисликлари бўйича ишга жойлашганликларига оид кўрсаткичларни баҳолаш алоҳида ўрин тутди.

Олий таълим соҳасидаги сифат кўп ўлчамли, унинг бутун вазифаси ва фаолият турларини қамраб олувчи тузилма ҳисобланади. Сифат муаммоларини ҳал қилишда унга таъсир этувчи омиллар бутун мажмуини уларнинг ўзаро алоқадорлиги ва шу билан бирга ҳаракат қилишлигида бошқаришлик зарур, яъни тизимли ёндошишдан фойдаланиш лозим.

Олий таълим муассасасини бошқаришнинг муҳим механизми бўлиб, унинг фаолиятини таълим хизмати кўрсатувчилар – ишлаб чиқарувчилар (илмий педагогик, педагог кадрлар) ва талабгорлар (ўқитилаётганлар, уларнинг ота-оналари, ходимларини буюртма қилувчилар) томонидан назорат қилиш ҳисобланади. Ўз-ўзини назорат қилиш натижалари олий таълим муассасасини ривожлантириш режасини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш асос бўлиб хизмат қилади.

Ўқув тарбиявий жараёни бошқаришнинг таъсирчан усули бўлиб, педагогик мулоқот, ишонтириш, асослаш ва мунтазам назорат ҳисобланади. Педагогик мулоқот жараёнида ўқитувчи таълим ва тарбия бўйича ўз хизмат мажбуриятларини амалга оширади. Буларнинг самарадорлиги эса раҳбар танлаган усул ва талабаларни йўналтиришга боғлиқ.

Мунтазам назорат «қайта алоқа» вазифасини бажаради ва қуйидаги мақсадга қаратилган:

- ўқиётганларнинг режалаштирилган ўқув мақсадларини ўрганишдаги натижаларини белгилаш ва баҳолаш;
- таълимнинг паст натижалари сабабини аниқлаш;
- ўқув тарбия жараёнининг боришини баҳолаш ва уни тартибга солиш таъсирий чораларини амалга ошириш.

Олий таълим – инсон омилига қаратилган инвестиция, жамият, давлат, умуман, ана шу инвестициядан манфаатдор, чунки таълим даражасини ошириш иқтисодий ўсишни меҳнат унумдорлигини оширишни, ижтимоий муаммоларни ҳал этишни таъминлайди.

ОТМларнинг персонал таркиби муайян таркибий қисмлардан иборат. Персонал таркиби бўйича профессор-ўқитувчилар таркиби алоҳида функционал аҳамият касб этади. Педагог кадрлар ишининг мураккаблиги шундан иборатки, улар нафақат касбий соҳада билимларини доимо тўлдириб боришлари керак, балки таълим бериш усулларини ҳам такомиллаштириб боришлари зарур. Бунда талабаларга ахборотлар қанчалик тушунарли ва тўлиқ бўлиши ўқитувчи қобилиятининг келгусида ривожланиш даражасига боғлиқ. Талабаларни қизиқтириш ва уларни интенсив мустақил ишлашга рағбатлантириш учун психологик кўникмаларни эгаллаши зарур.

Ўқув жараёнида профессор-ўқитувчиларнинг турли кўринишлардаги фаолиятларини қўшиб олиб боришларини ҳисобга олсак, уларнинг масъулияти бир қатор функционал вазифаларни бирга олиб боришида намоён бўлади. ОТМлар ходимларининг ҳам педагогик, ҳам илмий фаолиятини қарайдиган бўлсак, уларнинг меҳнати мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришга қодир бўлгуси мутахассислар – битирувчилар таълим сифати ҳисобланади.

Ҳақиқатда персонал хизмати фаолиятининг йўналишлари жалб қилиш, мослашиш, ходимлар ривожланиши, мустаҳкам жамоа шаклланиши, мотивация, ижтимоий кафолатлар каби тамойилларга асосланади. Бироқ сифат сиёсатини жорий этиш ўз таъсирини ўтказди. Шундай экан, сифат тамойилларини амал қилиши ўқув юртининг барча қисимларида оммалашиб боради.

Бизнинг фикримизча, ОТМларида персонални бошқариш самарадорлигини оширишнинг асосий жиҳатлари ва йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши зарур:

- мутахассисликлар ва касблар бўйича педагогик кадрлар билан таъмин этилганлигини ўрганиш ва унга баҳо бериш;
- ўқув жараёни самарадорлигини тўғри ҳисобланганини, унинг ўқув нормаларида тўғри акс этганини аниқлаш;
- ОТМ фаолиятида ўқув жараёнини ташкил этиш ҳолатига ва унинг даражасига баҳо бериш;

- ОТМда персонал меҳнатини рағбатлантириш ва ўқув жараёни билан боғлиқ психологик вазиятга баҳо бериш;
- кадрлар кўнимсизлиги кўрсаткичларини аниқлаш ва ўрганиш;
- соҳада мутахассисликлар бўйича педагогик кадрлар захираларини аниқлаш, улардан янада тўлароқ ва самаралироқ фойдаланиш чораларини ишлаб чиқиш.

Персонали бошқариш сифати ходимлар билан ўзаро алоқага асосланади. Ушбу босқичда ишчи ўринлари сонини режалаштириш, штатлар тақсмоти амалга оширилади, рағбатлантириш тизими шаклланади. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, асосий масала – бошқарув жараёнларининг сифати ҳисобланади.

Ушбу жараёни Маслоу пирамидасига таққослашимиз мумкин, янги бир босқичга кўтарилиш мунтазам олға интилишни талаб этади. Демак, ходимлар билан сифатли ўзаро муносабатларни, жамоадаги ижобий муҳитни, рағбатлантириш механизминини, қулай меҳнат шароитларини таъминламасдан кейинги босқичда кўтарилиш мураккаб ҳисобланади.

1-расм. Кадрлар бўлимининг ОТМда сифатни бошқариш тизимидаги фаолият даражаси

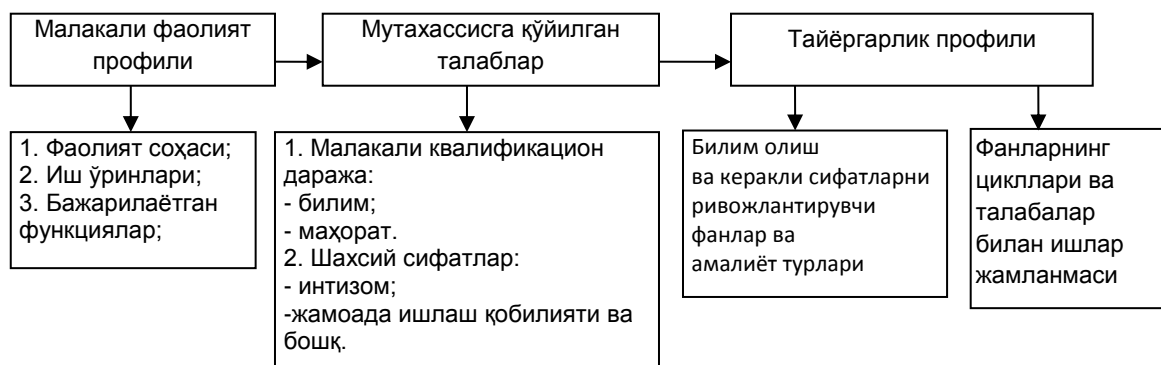
Профессор-ўқитувчиларга муносиб меҳнат шароитларини таъминламай туриб бошқарув жараёнларининг ва таълимнинг сифати ҳақида тўхталиш мумкин эмас.

Умуман олганда бошқарув жараёнларининг кўрсаткичлари тузилиши ва таълим сифати бевосита боғлиқдир, чунки таълим даражаси сифати бошқарув жараёнларини тўғри ташкил этиш орқали эришиш мумкин.

Олий таълимда тасдиқланган мутахассисликлар номенклатураси ва “мутахассис модели” яъни ўқитиладиган фанлар биргаликда уйғунлаштирилиб олиб борилади.

Бизнинг фикримизча “мутахассис модели” уч қисмдан иборат бўлиши мақсадга мувофиқ бўлади:

- мутахассиснинг малакавий фаолиятининг профили;
- мутахассис жавоб бериши лозим бўлган талаблар;
- олий таълим муассасасида унинг тайёргарлиги профили.

2-расм. Мутахассис модели тузилмаси*

Моделдаги мутахассисларни тайёрлаш ва фаолият йўналиши узвийликда яратилиши лозим бўлиб, асосий мақсад бир бирига мос келадиган моделларни топишга йўналтирилади. Мутахассисни тайёрлаш моделининг асосий мақсади маҳоратли, рақобатбардош ва янги меҳнат шароитларига тез мослашувчан мутахассисни тайёрлаш ҳисобланади.

Рақобатбардошлик потенциали ОТМ муассасасида ўқиш жараёнида шаклланади ва ривожланади. Рақобатбардош хатти-харакатлар фаолиятда бошқа номзодлардан қолиб кетмаслик ва бошқаларга нисбатан ўз устунлигини исботлашда намоён бўлади.

Рақобатбардош хусусиятларни намоён қилиш ижтимоий иқтисодий шарт-шароит, меҳнат бозорининг ва ишлаб чиқариш соҳасининг ҳолатига боғлиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ахунова Г. Ўзбекистонда таълим хизматлари маркетинги муаммолари. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлиги, Тошкент Давлат иқтисодий университет. – Т.: Иқтисод-Молия, 2005 й. – 244 б.

2. Рахимова Д.Н., Абдурахманов О.К., Зокирова Н.К. Образовательный маркетинг и рынок труда.-М.: «Сов.писатель», 2005. – 114 с.

**Зульфия Каирканова, Тамерлан Сагадиев
(Астана, Казахстан)**

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИНЦИПОВ ЭТИКИ БУХГАЛТЕРОВ

Целью данной статьи является проблема соблюдения этики бухгалтеров. На основании Кодекса Этики Профессиональных Бухгалтеров мы явно видим, с чем приходится сталкиваться бухгалтеру по отношению к людям тех же профессий. Основная проблема данного сектора заключается в том, что во-первых, не соблюдаются моральные принципы, во-вторых, принципы бухгалтерского учета.

Если не соблюдаются принципы бухгалтерского учета, такие как:

- Принцип автономности – предполагает, что та или иная организация существует как единое самостоятельное юридическое лицо; имущество организации строго обособлено от имущества ее совладельцев, работников и других юридических лиц. Данные бухгалтерского учета представляют единую систему, отвечающую задачам управления имуществом, обязательствам и хозяйственным операциям, осуществляемым организацией в процессе ее функционирования. Элементы учета, не оказывающие влияния на хозяйственные процессы, изъяты из системы учета как излишние. В бухгалтерском учете и балансе отражается только то имущество, которое признается собственностью именно этой конкретной организации.

- Принцип двойной записи – заключается в отражении хозяйственных явлений, фактов и операций, предопределенном использованием двойной записи на счетах, одновременно и на одинаковую сумму по дебету одного счета и кредиту другого бухгалтерского счета.

- Принцип действующей организации – предполагает, что организация нормально функционирует и сохранит свои позиции на рынке в обозримом будущем, погашая обязательства перед поставщиками и потребителями и иными партнерами в установленном порядке. Этот принцип обуславливает необходимость увязки активов организации с ее будущей прибылью, которая может быть получена при помощи этих активов. Особое значение названный принцип приобретает при оценке имущества и обязательств организации.

- Принцип объективности (регистрации) состоит в том, что все хозяйственные операции должны находить отражение в бухгалтерском учете, быть зарегистрированными на протяжении всех этапов учета, подтверждаться оправдательными документами, на основании которых ведется учет.

- Принцип осмотрительности (консерватизма) предполагает определенную степень осторожности в процессе формирования суждений, необходимых при расчетах, производимых в условиях неопределенности, что позволяет избежать завышения активов (или доходов) и занижения обязательств (или расходов). Соблюдение принципа осмотрительности способствует предотвращению возникновения скрытых резервов и чрезмерных запасов, сознательного занижения активов (или доходов) либо преднамеренного завышения обязательств (или расходов). Пренебрежение указанным принципом приведет к тому, что бухгалтерская отчетность перестанет быть нейтральной и, следовательно, утратит надежность.

- Принцип начислений (условные факты хозяйственной деятельности) – все операции записываются по мере их возникновения, а не в момент оплаты и относятся к тому отчетному периоду, когда была совершена данная операция. Этот принцип условно можно разделить:

- на принцип регистрации дохода (выручки) – доход отражается в том периоде, когда он признан, а не произведена оплата;

- принцип соответствия – доходы отчетного периода должны быть соотнесены с расходами, благодаря которым доходы были получены; расходы (доходы), относящиеся к соответствующим доходам (расходам), признанным в каждом отчетном периоде, учитываются отдельно.

- Принцип периодичности – регулярное, периодически повторяющееся балансовое обобщение учетной информации – составление бухгалтерского баланса и других форм отчетности за год, полугодие, квартал, месяц; названный принцип обеспечивает сопоставимость отчетных данных, позволяет по истечении определенных периодов исчислить финансовые результаты.

- Принцип конфиденциальности заключается в том, что содержание внутренней учетной информации составляет коммерческую тайну организации, за разглашение которой и нанесение ущерба интересам хозяйствующего субъекта предусмотрена ответственность.

- Принцип денежного измерения предполагает количественное измерение фактов хозяйственной деятельности и применение в качестве единицы измерения валюты страны.

- Принцип преемственности – разумная приверженность национальным традициям, достижениям отечественной науки и практики.

Соблюдению основных принципов этики может угрожать широкий круг обстоятельств и взаимоотношений. Обстоятельства или взаимоотношения могут стать причиной более одной угрозы, а одна угроза может привести к нарушению более одного основного принципа этики. Большинство угроз можно разделить на следующие виды:

а) угрозы личной заинтересованности, которые могут возникнуть вследствие финансовых или других интересов профессионального бухгалтера и ненадлежащим образом повлиять на его суждение или поведение;

б) угрозы самоконтроля, которые могут возникнуть в случаях, когда профессиональный бухгалтер в ходе выполнения текущего задания не может надлежащим образом оценить результаты предыдущего вынесенного суждения или услуг, оказанных самим профессиональным бухгалтером или иным работником той организации, в которой работает профессиональный бухгалтер (организация-работодатель);

в) угрозы заступничества, которые могут возникнуть в случае, если профессиональный бухгалтер будет продвигать позицию заказчика услуг или работодателя до такой степени, что объективность профессионального бухгалтера будет находиться под угрозой;

г) угрозы близкого знакомства, которые могут возникнуть в результате длительных или тесных взаимоотношений с заказчиком услуг или работодателем, когда профессиональный бухгалтер излишне проникается его интересами или соглашается с его действиями;

д) угрозы шантажа, которые могут возникнуть в случаях, когда с помощью угроз (реальных или воспринимаемых как таковые) профессиональному бухгалтеру пытаются помешать действовать объективно.

Меры предосторожности, которые могут устранить указанные угрозы или свести их до приемлемого уровня, подразделяются на:

- а) предусмотренные профессией, нормативными правовыми актами;
- б) обусловленные рабочей средой.

Меры предосторожности, предусмотренные профессией, нормативными правовыми актами, включают:

- а) требования к образованию, профессиональной подготовке и опыту, необходимым для занятия профессиональной деятельностью;
- б) требование постоянного повышения профессиональной квалификации;
- в) руководство по корпоративному поведению (управлению);
- г) профессиональные стандарты;
- д) мониторинг со стороны профессии или надзорных органов и дисциплинарные процедуры;
- е) внешние проверки уполномоченными третьими лицами отчетов, документов, сообщений и иной информации, подготовленных профессиональным бухгалтером.

Разделы 2 и 3 Кодекса Этики Профессиональных бухгалтеров рассматривают меры предосторожности, обусловленные рабочей средой, для публично практикующих профессиональных бухгалтеров и профессиональных бухгалтеров, работающих в организациях соответственно.

Определенные меры предосторожности могут увеличить вероятность выявления или пресечения неэтичного поведения. Такие меры включают:

а) эффективную, широко освещаемую систему работы с жалобами и претензиями, управление которой осуществляется организацией-работодателем, профессиональными организациями или регулирующими органами, позволяющую коллегам, работодателям и представителям общественности обращать внимание на факты непрофессионального или неэтичного поведения;

- б) четко определенную обязанность сообщать о нарушениях требований этики.

Отличительной чертой бухгалтерской профессии является готовность действовать ответственно в интересах общественности, напоминает gaar.ru. Кодекс профессиональной бухгалтерской этики от Совета по международным стандартам бухгалтерской этики (IESBA) содержит в себе требования и руководства для бухгалтеров и аудиторов, стремящихся выполнять свой профессиональный долг.

Профессиональный бухгалтер, выполняя свою работу, должен следовать фундаментальному принципу конфиденциальности. Это означает отношение к любой информации, которую он или она получает по ходу деловых отношений с клиентом, как к засекреченной. Раскрытие этой информации третьей стороне требует определенной авторизации, за тем исключением, когда это уже является профессиональной обязанностью или доступным выбором.

Хотя это руководящее положение по теме конфиденциальности довольно прямолинейное, фактическое его соблюдение может подчас поставить профессионала в очень непростую или просто стрессовую ситуацию. На первый взгляд, он или она ни в коем случае не должны закрывать глаза на нарушение, несоблюдение законов или требований, фактическое или планируемое – своим клиентом, работодателем или же лицом на руководящей должности.

Прекрасно понимая, как обстоят дела на самом деле, представители Совета по международным стандартам бухгалтерской этики (IESBA) провели серию круглых столов, в том числе в странах Азиатско-Тихоокеанского региона. Так, Гонконг распахнул свои двери 20 мая. Обсуждения, на которых присутствовало большое число экспертов из самых разных групп (аудиторы, инвесторы, регуляторы и т.д.), причем не только и Гонконга, но и Индонезии, Японии, Малайзии, Новой Зеландии и Сингапура, прошли в весьма оживленной обстановке при активном обмене мнением.

Один из наблюдателей с этого круглого стола (а именно – автор оригинального материала, доктор Кончита Манабат, она же президент Центра Развития Финансов и член консультативного совета IESBA) отмечает общую точку зрения, которой придерживались участники обсуждений. А именно – что профессиональный бухгалтер в ситуации обнаружения нарушения или просто наличия соответствующих подозрений, неважно, допускается ли оно клиентом, работодателем или руководящим персоналом, все же обязан сообщить о нем авторитетным органам, невзирая на сопутствующие риски. Единственное, где участники заметно расходятся во мнении – это в определение того самого органа, которому следует отчитаться. Кончита Манабат пишет, что отрадно видеть такое единство во мнениях, к тому же отвечающее фундаментальным принципам конфиденциальности и раскрытия информации.

В заключении хотелось бы написать о том, что в каком бы мы обществе не жили, сколько бы ни было людей в вашей специальности, нужно улучшать себя: читать, соблюдать этикет, быть профессионалом своего дела. Это, по крайней мере, повысит интеллигенцию профессиональных бухгалтеров.

Источники:

1. <http://www.ipbr.org>
2. <http://www.damu.kz>
3. <http://npv.kz>

Научный руководитель:

Магистр «Оценки», старший преподаватель АО «Финансовая академия» кафедры «Учет и аудит»
Каирканова Зульфия Раисовна.

Зульфия Каирканова, Эльмира Сагимбаева
(Астана, Казахстан)

УЧЕТНАЯ ПОЛИТИКА ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Все субъекты, малого, среднего и крупного бизнеса, действующие на территории Республики Казахстан, обязаны вести бухгалтерский учет и финансовую отчетность согласно Закону РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28 февраля 2007 г № 234.

При составлении финансовой отчетности необходимо учитывать ее основные качественные характеристики, приведенные в Концептуальной основе для подготовки и представления финансовой отчетности, утвержденной приказом Министерства финансов РК от 29.10.2002 г. № 542.[1]

Занять лидирующее положение на рынке, повысить эффективность работы персонала, создать оптимальную структуру управления – вот первоочередные задачи руководителя предприятия.

Учетная политика представляет собой совокупность способов для ведения учета и раскрытия финансовой отчетности в соответствии с их принципами и основами. Учетная политика – это способы и методы учета, регулируемые нормативными актами, с одной стороны, и учитывающие особенности деятельности предприятия, с другой. То есть это свод правил, обязательных для предприятий всех отраслей народного хозяйства и регламентирующий все действия бухгалтерии, которая как самостоятельная структура занимает обособленное место среди других структур предприятия. Впервые положение об учетной политике было введено в США. В 1934 году в условиях отсутствия Нормативных актов по бухгалтерскому учету Конгресс США поручил Комиссии по ценным бумагам и биржам разработать положение по учетной политике для фирм, котирующих свои ценные бумаги. Это обстоятельство преследовало цель навести определенный порядок и обеспечить предсказуемость в практике учета после кризиса 1929 г. [2]

В Казахстане действует метод начисления при определении суммы доходов и суммы затрат. Тем не менее, у каждого субъекта могут быть свои принципы признания доходов и затрат, свои статьи расходов: существуют отраслевые особенности, которые обрабатываются различными специальными документами. Например, в транспортных предприятиях активно используются путевые листы и товарно-транспортные накладные, в строительных – сметы расходов, акты приема-передачи строительных объектов и акты поэтапного завершения строительных работ, на других – производственные листы, наряды и т.д.

Руководитель предприятия совместно с бухгалтером и другими специалистами, или предприниматель самостоятельно разрабатывают и принимают учетную политику. Услуги по составлению учетной политики могут оказать аудиторские и консалтинговые фирмы. Но никто, кроме руководителя и предпринимателя не знает всех технологических тонкостей данного предприятия. Если учетная политика разрабатывается посторонним лицом, предприниматель должен понимать каждую строку и активно участвовать в разработке.

Все субъекты, малого, среднего и крупного бизнеса, действующие на территории Республики Казахстан, обязаны вести бухгалтерский учет и финансовую отчетность согласно Закону РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28 февраля 2007 г № 234. Требования Закона распространяются на индивидуальные предпринимателей. Согласно статье 8 Закона руководитель или индивидуальный предприниматель согласовывает и утверждает учетную политику, обеспечивает организацию бухгалтерского учета. Учетная политика утверждается в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан и уставом (положением) организации.[3]

Учетная политика – явление, сравнительно новое для казахстанского учета. Отечественная практика пока не может похвастаться большим практическим опытом и теоретическими наработками в данной области. Поэтому это именно тот случай, когда целесообразно воспользоваться зарубежными моделями, а не «изобретать велосипед», что и было сделано при разработке соответствующей нормативной базы. Наряду с преимуществами учетная политика имеет ряд проблем. В первую очередь, это несовершенство законодательной базы по бухгалтерскому учету. Во-первых, ныне существующие законодательные документы не могут предусматривать всех особенностей деятельности предприятий. В связи с чем предприятия вынуждены разрабатывать собственные положения, которые они должны четко обосновать и аргументировать. Во-вторых, в нормативных актах, где говорится о способах бухгалтерского учета в первую очередь принимаемых СБУ, очень часто встречаются слова и словосочетания «может использовать», «могут быть», «разрешается» и т.д. Таким образом, не ясно: любая ли вариантность, допускаемая нормативными актами по бухгалтерскому учету, является элементом учетной политики. В-третьих, обсуждения требуют вопрос о сроках внесения изменений в учетную политику организаций. С одной стороны, СБУ «Учетная политика организации» не исключает возможности внесения изменений в содержание учетной политики организации в течение отчетного года.

Учетная политика действует на протяжении всего существования предприятия, поэтому, разрабатывая ее, необходимо учесть мельчайшие детали, предусмотреть будущие планы (например, расширение бизнеса, появление новых видов деятельности). Тем не менее, если возникают обоснованные причины, допускаются изменения и дополнения к учетной политике, которые могут быть вызваны также изменениями в законодательстве.

Законодателям необходимо обеспечить такую технологию создания нормативных и законодательных актов, которые бы не толкали предприятия на поиски ответов на вопросы, какое же законодательство в данном случае «лучше нарушить». В целях обеспечения системности, последовательности и полноты изложения было бы уместно осуществить выбор от одного МСФО к другому, т.е. сначала определить способы, альтернативы в отношении которых предусмотрены МСФО 1, затем МСФО 2 и т.д.. При этом составители приказа должны ясно осознавать, что довольно сложно, а порой невозможно осуществить выбор в отношении объектов, характеризующихся высокой степенью индивидуальности и (или) еще не встречавшихся в хозяйственной жизни организации.[4]

В конечном счете, правильно сформированная и корректно выполняемая учетная политика не только избавит от возможных штрафов (налоговых органов и внебюджетных фондов), но и, что не менее важно, позволит реально снизить убытки и увеличить эффективность бизнеса. Сегодня становится очевидной также тесная связь между учетной политикой и автоматизацией учетных процессов, так как возникает потребность в наращивании объема необходимой информации. Поэтому учетная политика является реальным инструментом управления и действенным помощником руководителя. Вместе с тем, реализация концепции учетной политики, обеспечивая простор и независимость в деятельности субъектов, ущемляет интересы внешних пользователей, поскольку практически узаконивает возможность введения их в заблуждение, исключая сопоставимость информации о

результатах діяльності підприємств, використовуючих різну учетну політику. Баланс інтересів при цьому оказується порушеним в користь підприємства. Совершенствує стандарт учетної політики, следует виходити з представлений о бухгалтерському учете как совокупности общественных отношений. В заключение подчеркнем, что необходимо внесение конкретных изменений в стандарты, которые регулируют бухгалтерскую деятельность, включая и учетную политику субъектов Казахстана, опираясь на мировые достижения в этой области.

Учетная политика действует на протяжении всего существования предприятия, поэтому, разрабатывая ее, необходимо учесть мельчайшие детали, предусмотреть будущие планы (например, расширение бизнеса, появление новых видов деятельности). Тем не менее, если возникают обоснованные причины, допускаются изменения и дополнения к учетной политике, которые могут быть вызваны также изменениями в законодательстве. Чем подробнее составлена учетная политика, тем легче в будущем вести диалог с Налоговым комитетом, другими контролирующими органами, потому что, составляя учетную политику, вы обдумываете все по шагам, учитываете различные ситуации, возникающие в вашем бизнесе, до мелочей, обоснованно подтверждаете свою позицию. Например, если вы работаете по общеустановленному режиму налогообложения, часто приходится доказывать представителям Налогового комитета что расходы, которые вы понесли, связаны с получением дохода. Например, расходы на обучение специалиста, на выдачу спецпитания определенным категориям работников, хозяйственные (санитарные) нужды, аренду личного транспорта. Такие расходы должны быть нормируемыми, подтверждаться расчетами, сметами, калькуляционными картами, путевыми листами. Если вы возмещаете работнику стоимость проезда, когда его работа носит разъездной характер, следует оформлять маршрутный лист. Заранее подготовленный документ выглядит всегда убедительнее, чем сиюминутные слова объяснения, которые часто воспринимаются как оправдание. [5]

Список использованной литературы:

1. Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28 февраля 2007 г № 234
2. Бухгалтер и налоги. Алматы, 2004, № 3
3. Сейдахметова Ф.С. Современный бухгалтерский учет. Алматы, 2000 г.
4. <http://buhgalteriya.kz/>
5. <http://otherreferats.allbest.ru/>

Научный руководитель:

Магистр «Оценки», ст.преподаватель каф. «Учет, аудит и ИТ»
АО «Финансовая академия» КаиркановаЗульфияРаисовна

Олена Орленко
(Херсон, Україна)

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО МІНІМІЗАЦІЇ АГРОРИЗИКІВ КРУП'ЯНОЇ ІНДУСТРІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В Україні процеси реформування аграрного сектору проходять повільними темпами. Однією з причин такого стану є те, що на початку реформ в аграрному виробництві не були враховані можливі ризики реформування та їх вплив на результати діяльності сільгосппідприємств, а також не були напрацьовані адекватні інструменти та механізми їх мінімізації[7]. Стає зрозумілим, що система мінімізації агроризиків, як комплекс ефективних механізмів та інструментів держави та приватного сектору, є необхідною складовою частиною ринкової інфраструктури та одним з базових елементів сталого розвитку круп'яної індустрії.

На сьогодні існує ряд методів щодо класифікації джерел ризику: ризик – це можливість втрати частини активів, недоотримання або неотримання прибутку в результаті впливу несприятливих факторів під час проведення господарської діяльності [6]. Або ризик – імовірність виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, доходу, майна, коштів у зв'язку з випадковою зміною умов економічної діяльності, впливом несприятливих обставин. Ризик є об'єктивним елементом підприємницької діяльності [5]. Але в сільськогосподарському виробництві ризик є значно більшим в силу ознак, характерних тільки для цього виду господарювання. Сезонність виробництва, довгий термін обігу капіталу, значна залежність від природо-кліматичних умов, велика кількість суб'єктів господарювання, неможливість узгодження між ними усіх видів діяльності – це далеко не повний перелік усіх факторів.

В круп'яної індустрії можна виділити декілька видів ризиків в залежності від їх природи та впливу: виробничі ризики – виробництво і переробка сировини, дистрибуція; маркетингові ризики – ціни, дистрибуція, потреби та бажання споживачів; фінансові ризики – рентабельність виробництва, вартість фінансових ресурсів, девальвація, інфляція, тощо; юридичні та інфраструктурні ризики – юридичні, робоча сила, зовнішнє середовище, суспільна політика. Перелік видів і ризиків, наведений в таблиці 1 не є повним, але він показує наскільки складним є процес визначення ризиків і розробки стратегії з управління ризиками для кожного підприємства круп'яної індустрії.

Таблиця 1

Основні види ризиків у діяльності підприємств круп'яної індустрії

Природа виникнення	Вид ризику	Основна ознака (прояв)
Господарська діяльність підприємств АПК	Виробничий	Збої у системах виробництва, постачання, збуту внаслідок власних дій
Дії органів влади, протиріччя інтересів різних груп населення	Соціально-економічний	Зміна господарського клімату
Зворотна реакція природи	Еколого-економічний	Екодеструктивні зміни в довкіллі
Дії ринкових механізмів, а також конкурентів і економічних контрагентів підприємств АПК	Ринковий	Втрата конкурентоспроможності, загострення у відносинах з економічними контрагентами
Катастрофи, революції і т.п.	Форс-мажорних обставин	Непередбачувані раптові негативні впливи на господарську діяльність

Виробничі ризики продовжують значно впливати на діяльність сільськогосподарських підприємств. Підприємства впроваджують нові і прогресивні технології, але вони повністю не виключають ризики, а тільки

змінюють природу та вплив ризиків. Іригація, нові сорти, засоби захисту рослин дозволяють зменшити вплив погодних умов, хвороб і шкідників, але потребують більше спеціальних знань, більше фінансових ресурсів і ретельного управління підприємством [3].

Переробні підприємства іноді прагнуть мінімізувати виробничі ризики своїх партнерів і співробітничать з виробниками. Основними видами такого співробітництва є створення вертикально інтегрованих агробізнес структур і укладення виробничих контрактів. У довгостроковій перспективі ці види співробітництва допомагають стабільно працювати всім сторонам цих контрактів [2]. Негативною рисою інтеграції і виробничих контрактів є необхідність виконання своїх обов'язків незалежно від ситуації на ринку. Українські сільгоспідприємства іноді віддають перевагу поставкам продукції на ринок свіжого виду і порушують умови виробничого контракту, якщо ціна свіжого виду значно вища за ціну ринка переробки.

Українські сільськогосподарські підприємства зазвичай приділяють більше уваги виробничим ризикам, так як основною ціллю своєї діяльності вважають кількість і якість одержаної продукції, а не фінансовий результат. В той же час треба відмітити, що маркетинг продукції є основною проблемою для виробників сільськогосподарської продукції [4]. У неврожайні роки, що викликані частіше всього несприятливими погодними умовами, виробники мають можливість продавати продукцію по завищеним цінам. Зазвичай підприємства, які мають високий рівень виробничої культури і страхують врожай, у неврожайні роки отримують непогані доходи, так як споживачі погоджуються більше платити за продукцію. В таких випадках переробники і дистриб'ютори переміщують ризики на споживачів. Однією із стратегій управління такими ризиками є імпортування продукції з інших регіонів або країн.

При надмірній пропозиції продукції, посередники та переробники занижують закупівельні ціни, так як краще знають ринки споживання і не хочуть приймати на себе маркетингові ризики. Виходом з цієї ситуації може бути зберігання продукції, але виробники часто не мають достатніх власних сховищ або не можуть забезпечити належний режим зберігання. Таким чином, в ситуаціях перевиробництва продукції, маркетингові ризики переміщуються на виробників. Необхідно зауважити, що посередники, переробники і дистриб'ютори, проміжні ланки агробізнес ланцюга, завжди приймають на себе частину фінансових і маркетингових ризиків. При настанні фінансових ризиків – девальвації, інфляції, різкій зміні процентних ставок по кредитам – середні ланки агробізнес ланцюга мають обмежені можливості з передачі частини ризиків іншим ланкам. Виробники мають можливість реалізувати продукцію в більш сприятливі строки або передбачити в контракті валютне застереження. В той же час, ринок споживання сільськогосподарської і переробленої продукції звичайно є нееластичним і різке підвищення або зниження цін не викликає відповідної реакції споживачів.

Фермери більшості країн визначають маркетингові і цінові ризики як найважливіші і найзначніші, від яких залежить виживання їх господарств. Характеристика ринків і ступінь їх організації впливають на рівень та можливість перерозподілу ризиків в агробізнесі [1]. Можна виділити декілька факторів, які визначають критичність маркетингових ризиків для сільськогосподарських підприємств:

- виробники сільськогосподарської продукції постачають свою продукцію на порівняно нееластичні ринки;
- цінових індикаторів або немає – контракти на поставку і вертикально інтегровані системи встановлюють прийнятні для переробників ціни (переробка овочів, вирощування та переробка м'яса птиці, тощо); – або ціни визначаються ринками, на яких домінують декілька великих фірм і організацій (ринки ф'ючерсів США, світова торгівля зерном);

- максимальний рівень виробництва узгоджується з метою індивідуального виробника отримати максимальний дохід, так як індивідуально сільськогосподарські підприємства не мають значного впливу на формування цін. Але перевиробництво продукції викликає значні коливання цін і, в результаті, знижують доходи підприємств;

- інтеграція в агробізнесі збільшила вплив на ринок більшості агробізнес партнерів, крім виробників сільськогосподарської продукції і кінцевих споживачів. Виробники мають приймати ціни, запропоновані переробниками та іншими партнерами, або шукати альтернативні канали збуту. Споживачі можуть тільки погоджувати ціни на товари із своїм бажанням і спроможністю заплатити за ті чи інші продукти харчування. Завдяки впливу на ринок, інтегровані агробізнес системи мають більше можливостей переміщувати неприйнятні для них ризики на крайні ланки агробізнес ланцюга – на виробників сировини і кінцевих споживачів;

- деякі сектори сільськогосподарської продукції стали дуже концентровані, в результаті чого індивідуальний виробник на має впливу на ринок. Такі дрібні виробники або йдуть з ринку, або стають трохи більше ніж просто працівник великого агробізнес підприємства.

До інструментів і механізмів, які дозволяють мінімізувати виробничі та ринкові ризики в агропромисловому комплексі (АПК), слід віднести: диверсифікацію, фінансово-кредитне забезпечення, складські документи на зерно, ринкову інфраструктуру, фінансовий лізинг, страхування, держпрограми підтримки. Зазначимо, що кожен із вищезгаданих інструментів має певні переваги та недоліки, які проявляються залежно від сфери їх імплементації. Саме тому слід чітко розуміти, які саме інструменти є найперспективнішими для мінімізації негативного впливу того чи іншого ризику.

Література:

1. Гришова І.Ю. Механізми страхового захисту підприємств аграрної сфери / І.Ю. Гришова, О.М. Галицький // Економіка АПК. – 2012. – №9. – С.60-64.
2. Ванькович Д. Критерії інвестиційної привабливості аграрного комплексу України та їх аналіз [Текст] / Д. Ванькович, О. Духенюк // Економіст. – 2013. – № 12. – с. 36-40.
3. Гайдучський А.П. Міжкраїнова оцінка інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки [Текст] / А.П. Гайдучський // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 12(42). – с. 100-107.
4. Гудзь О.Є. Страхування агоризиків та напрями розвитку агро страхування в Україні / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 72-76.
5. Дмитренко О.М. Роль стратегічного планування в діяльності сільськогосподарських підприємств / О.М. Дмитренко // Економіка АПК. – 2012.-№1.-С.43-47.
6. Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків: [Монографія] /М.С. Клапків – Тернопіль: Економічна думка, Карт-Бланш, 2012. – 570 с.
7. Масляніцина О.В. Сучасні тенденції розвитку світового ринку зерна та їх вплив на вітчизняний ринок//Вісник Державного агроєкологічного університету.-2010. – №1. – С. 323–329.

Дина Сагимбаева
(Астана, Казахстан)

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ НА МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

За последнее десятилетие Международные стандарты финансовой отчетности претерпели значительные изменения в сторону усложнения требований к учету и все большей детализации раскрытия информации.

В силу того что требования разрабатывались для удовлетворения информационных потребностей пользователей отчетности крупных компаний, чьи ценные бумаги обращаются на финансовых рынках, следование им в полном объеме существенно увеличивало нагрузку на предприятия малого и среднего бизнеса, даже несмотря на некоторые послабления, предусмотренные в стандартах для данной категории компаний. В результате было принято решение о необходимости разработки отдельного упрощенного стандарта для малых и средних предприятий. 9 июля 2009 г. долгожданный стандарт был официально опубликован и вступил в силу с момента опубликования. Стандарт будет действовать как самостоятельный документ наряду с полной версией МСФО.

МСФО для МСП представляет собой самостоятельный документ объемом 230 страниц. Изложение материала организовано по 35 темам и сопровождается словарем, иллюстративной финансовой отчетностью со списком необходимых раскрытий [1].

Основной целью разработки международного стандарта финансовой отчетности (МСФО) для малых и средних предприятий (МСП) является создание платформы сбора подходящей, надежной и полезной информации, на которой могут быть основаны качественные и понятные стандарты учета для МСП.

МСФО для МСП является автономным стандартом, который включает принципы, основанные на существующих МСФО, которые были упрощены для того, чтобы удовлетворять потребностям предприятий, для которых этот стандарт создан. Существует ряд стандартов финансовой отчетности и требований к раскрытию информации, которые не являются подходящими для пользователей финансовой отчетности малых и средних предприятий. Как результат, в данном стандарте не раскрыты следующие вопросы:

- Доход на акцию;
- Промежуточная финансовая отчетность;
- Раскрытие по сегментам;
- Страхование (потому что страховые компании не имеют право использовать этот стандарт)
- Активы для продажи [2]

В трактовке по МСФО малые и средние предприятия (далее – МСП) – это непубличные коммерческие компании, составляющие финансовую отчетность общего назначения для внешних пользователей. В стандарте не приведено количественных критериев, определяющих понятие «малые и средние предприятия», таких как объем выручки, величина активов, количество наемных работников и т. п. Базисным критерием, по МСФО предлагает определять, может ли компания использовать данный стандарт, является именно «непубличность» компании.

Основной категорией предприятий, подпадающих под действие стандарта, являются компании с численностью сотрудников порядка 50 человек, однако это могут быть и очень крупные предприятия, ценные бумаги которых не обращаются на рынке, и микрокомпании с численностью сотрудников менее 10 человек.

В конечном итоге, решение о том, какие предприятия должны применять МСФО для МСП, должны принимать законодатели на местном уровне. Именно они должны детализировать критерии МСП. Если предприятие принимает решение следовать требованиям МСФО для МСП, оно должно следовать всем требованиям этого стандарта, предприятие не имеет право выбирать некоторые требования из МСФО для МСП, а некоторые из основных МСФО [4].

Основные цели стандарта:

- упростить требования к учету для малых и средних предприятий
- уменьшить затраты и усилия компаний для подготовки финансовой отчетности
- показать информацию, учитывая специфику малых и средних предприятий, что позволит широкому кругу пользователей принимать экономические решения
- финансовая отчетность должна также отражать вовлеченность менеджмента в разумное руководство предприятием

Основной причиной выделения стандартов для МСП являются существенные затраты на ведение учета, которые для малого бизнеса непропорционально велики. Затраты на соответствие основным МСФО не оправдывают потребности пользователей в информации. Кроме того, концептуальные основы современного учета разработаны с учетом требований крупных предприятий, а значит, не совсем подходят для пользователей отчетности МСП. МСП используют финансовую отчетность для принятия ограниченного круга решений, потому как операции МСП менее комплексные, и как результат, МСП не нужны изолированные методики анализа финансовой отчетности [3].

Стандарт также нацелен на удовлетворение информационных потребностей пользователей финансовой отчетности МСП, которых больше интересуют краткосрочные денежные потоки, ликвидность и платежеспособность компании, нежели стоимость компании на рынке [5].

Основными пользователями финансовой отчетности МСП являются владельцы, не принимающие участия в управлении бизнесом; банки; поставщики; кредитно-рейтинговые агентства; покупатели. Так, для банков, предоставляющих кредиты, важны данные о текущей ликвидности компании, доходности активов, соотношении долга и собственных средств компании, значении коэффициента покрытия процентных выплат. Поставщики, предоставляющие товары в кредит, также хотят оценить текущее финансовое положение покупателя, прежде чем продавать товары или услуги в кредит, в особенности, если покупателем выступает небольшая компания.

МСФО для МСП является ответом на необходимость разработки единой цельной системы учета для малых и средних предприятий развивающихся стран, которая будет проще, чем основные МСФО. МСФО для МСП должен привести к улучшениям в вопросах сопоставимости для пользователей отчетности, и вопросах уверенности в результатах учета у МСП, а также снизить значительные затраты на подготовку отчетности на местном уровне [6].

Подводя итог, можно сказать, что целью при разработке стандарта для малых и средних предприятий было, с одной стороны, удовлетворение потребностей пользователей отчетности компаний малого и среднего бизнеса, а с другой – снижение стоимости составления отчетности [3].

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» <http://online.zakon.kz>
2. МСФО в Казахстане: Принципы перехода и применения Э. О. Нурсейитов, Д. Э. Нурсейитов
3. Международные стандарты финансовой отчетности: теория и практика/ справочное руководство. –Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2007. – 568 с.
4. Дюсембаев К. Ш. «Анализ финансовой отчетности», Экономика, Алматы 2009, Учебник
5. Е.Ю. Ремизова, Е. С. Султанова, МСФО. Учет и отчетность, Издательство: Омега-Л 2013, 144 стр.

Научный руководитель:

старший преподаватель кафедры «Учет, аудит и ИТ», Исакова Айгуль Болатбековна.

Инна Снигур
(Гомель, Беларусь)

ОТРАСЛЕВОЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

Кредитоспособность заемщика зависит от многих факторов, каждый из которых должен быть оценен и изучен. Значимой и весьма сложной для аналитика проблемой является определение изменения всех факторов, причин и обстоятельств, влияющих на кредитоспособность в перспективе.

Цель анализа кредитоспособности заемщика состоит в комплексном изучении его деятельности для обоснованной оценки возможности вернуть предоставленные ему ресурсы и предполагает решение следующих задач:

- 1) обоснование оптимальной величины предоставляемых кредитором финансовых ресурсов и способов их погашения;
- 2) осуществление текущей оценки финансового состояния заемщика и прогнозирование ее изменения после предоставления кредитных ресурсов;
- 3) выявление факторов кредитного риска и оценка их влияния на принятие решений о выдаче кредита заемщику.

В банковской практике с учетом мирового опыта у каждого банка имеются, как правило, собственные разработки и требования для оценки кредитоспособности кредитополучателей. В соответствии с ними используются различные системы показателей, методики их расчета, для одних и тех же показателей могут устанавливаться различные нормативные значения, по-разному решаются вопросы по отнесению потенциальных кредитополучателей к тому или иному классу кредитоспособности в зависимости от уровня тех или иных показателей. Для оценки кредитоспособности кредитополучателя банки используют всю доступную информацию по всем сферам их финансово-хозяйственной деятельности. Кредитоспособность необходимо оценивать не отдавая предпочтения какому-либо ее фактору, а рассматривая все факторы в комплексе. Любой из них может оказаться решающим как в позитивном, так и в негативном смысле. В этом случае конкурентные преимущества будут иметь высокотехнологичные банки, которые способны при относительно низких издержках обработать колоссальный объем операций, обеспечить оперативный и индивидуальный подход к клиентам, быстро реагировать на изменяющуюся внешнюю среду и максимально точно оценивать и прогнозировать кредитные риски, связанные с потенциальными кредитополучателями.

Присвоение кредитного рейтинга организациям, то есть оценка их кредитоспособности, производится с целью определения их способности своевременно и в полном объеме исполнять текущие и будущие обязательства, а также – с целью определения степени риска.

На основании присвоенного организации кредитного рейтинга принимается решение о возможности осуществления активной банковской операции, определяются условия её проведения, способ и размер обеспечения. Кредитный рейтинг в банке определяется при рассмотрении вопроса об осуществлении кредитной операции, а также ежеквартально в процессе мониторинга.

При определении кредитного рейтинга изучается и оценивается деятельность организации по следующим направлениям:

- финансовое состояние;
- кредитная история;
- наличие признаков финансовой неустойчивости должника.

Однако, можно отметить, что все методики по определению кредитного рейтинга носят одинаковый характер. В банк обращаются организации различных отраслей экономики. Из них организации отрасли промышленности, торговли, сельского хозяйства и другие. Данные отрасли нуждаются в отдельном подходе. В методиках применяются нормативные значения коэффициентов, таких как:

- коэффициент текущей ликвидности;
- коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами;
- коэффициент обеспеченности финансовых обязательств активами;
- рентабельность продукции.

Для каждой отрасли есть своё пороговое значение этих показателей, которое влияет на количество присвоенных баллов, но этого не достаточно, чтобы учесть всю специфику отрасли [1, с. 32-34].

В методиках можно выделить ряд недостатков, устранение которых позволит улучшить оценку кредитоспособности организаций, нуждающихся в кредитной поддержке банка.

К недостаткам методик, на наш взгляд, следует отнести отсутствие мер стимулирующего характера для клиентов, которые по состоянию на отчетную дату характеризуются значительным улучшением или стабильностью значений показателей, а также не имеют данных в отчетности, свидетельствующих о трудностях осуществления деятельности.

Кожному значенню показателя присваюється определене количество баллов, причём, чем хуже значение коэффициента, тем большее число баллов. Об улучшении значения показателя за исследуемый период по сравнению с предыдущим свидетельствует меньшее количество баллов или их отсутствие.

Например, оборачиваемость является важным показателем эффективности использования оборотных средств, поскольку характеризует скорость их оборота от момента оплаты материальных ценностей до возвращения денежных сумм за реализованную продукцию на банковский счёт. С ускорением оборота при том же объёме реализуемой продукции предприятию требуется меньше оборотных средств.

Ускорение оборачиваемости оборотных средств имеет большое значение, так как уменьшается потребность предприятий в оборотных средствах, что позволяет использовать денежные и материальные ресурсы более эффективно.

Поэтому, на наш взгляд, для организаций, обращающихся в учреждение банка за кредитной поддержкой, ускорение оборачиваемости целесообразно было бы учесть при определении их кредитного рейтинга.

В связи с этим приобретает особую актуальность задача построения отраслевого подхода к оценке кредитоспособности организации.

Есть рекомендации по совершенствованию методик оценки кредитоспособности, которые можно применить ко всем отраслям. Из них:

- организациям, оборачиваемость краткосрочных активов которых ускорилась за отчётный период, присваивать минус 5 баллов (что снизит итоговую сумму и повысит итоговый балл кредитного рейтинга);

- организациям, на балансе которых в отчётном периоде отсутствует просроченная дебиторская задолженность, присваивать минус 5 баллов (что снизит итоговую сумму и повысит итоговый балл оценки кредитного рейтинга);

- организациям, на балансе которых в отчётном периоде отсутствует просроченная кредиторская задолженность, присваивать минус 5 баллов (что снизит итоговую сумму и повысит итоговый балл оценки кредитного рейтинга);

- исключить из действующих методик показатель, характеризующий долю неденежных форм расчёта в оплаченной выручке от реализации.

Для отрасли сельского хозяйства целесообразно дополнить методику оценки кредитоспособности критерием, характеризующим возможность сельскохозяйственной организации покрывать текущие обязательства доходами.

Для этого необходимо сопоставление величины имеющегося долга с годовым объёмом полученной выручки от реализации продукции в виде формулы (1):

$$K_{\text{долг}} = \frac{Z_{\text{кр}}}{V_{\text{р}}}, \quad (1)$$

где $K_{\text{долг}}$ – коэффициент долговой нагрузки;

$Z_{\text{кр}}$ – краткосрочная задолженность;

$V_{\text{р}}$ – выручка от реализации.

Экономический смысл коэффициента долговой нагрузки заключается в том, что он показывает, какая часть краткосрочной задолженности приходится на 1 рубль годовой выручки от реализации продукции. Его использование требует чёткого определения граничных значений показателя, разделяющих смежные интервалы (группы) так, чтобы сельскохозяйственные организации внутри одной группы были более однородными.

Данный показатель является, на наш взгляд, особенно актуальным в агропромышленный сектор экономики. Сельское хозяйство характеризуется длительным операционным циклом, здесь естественный процесс выращивания животных и растений обуславливает длительный кругооборот оборотных средств, авансированных в производство. В растениеводстве он равен году, в животноводстве – 9 месяцев. В связи с этим большая часть продукции организации сельского хозяйства реализуется в конце года, что определяет неравномерность поступления выручки.

Отрасли промышленности имеют свои отличительные черты.

При размещении многих отраслей обрабатывающей промышленности важно учитывать влияние преобладающих факторов во всей их совокупности. Так, энергоёмкость выступает как главный фактор при размещении производства синтетического каучука, химических волокон, пластмасс, смол, а также отраслей цветной металлургии (алюминиевой, магниевой, никелевой).

Многие отрасли добывающей промышленности ориентируются на сырьевой фактор – это черная металлургия, тяжелое металлоёмкое машиностроение, производство минеральных удобрений, цементная, стекольная, сахарная, целлюлозно-бумажная. В их производстве расход сырья в несколько раз превышает вес готовой продукции.

На трудоёмкость как главный фактор в своем размещении ориентируются станкостроение, приборостроение, электротехническая и радиотехническая промышленность, а также текстильная, швейная, обувная, трикотажная.

На потребительский фактор ориентируются нефтеперерабатывающая промышленность, резинотехническая, кирпичная, сельскохозяйственное машиностроение, хлебопекарная, кондитерская, молочная и мясная.

Во всех отраслях наряду с преобладающим фактором большое влияние на размещение оказывают и другие факторы. Например, в черной металлургии полного цикла на размещение влияют сырьевой и топливно-энергетический факторы.

На формуле 2 показано определение показателей экономической эффективности размещения производства ведется также с использованием показателей рентабельности P .

$$P = \frac{Ц - С}{К} * 100 \quad (2)$$

где $Ц$ – цена;

$С$ – себестоимость единицы продукции;

$К$ – удельные капитальные вложения на единицу продукции;

$Ф$ – сумма основных средств.

Показатель рентабельности обеспечивает соизмерение прибыли от реализации продукции с капитальными вложениями или основными средствами.

В современных условиях проблема оценки финансового состояния организации с точки зрения её кредитоспособности является одной из важнейших в банковской практике при предоставлении кредитов.

Таким образом, банки должны более гибко подходить к своим клиентам, учитывая их специфические особенности. Рассмотрены два коэффициента для отрасли сельского хозяйства и промышленности. Данные коэффициента могут быть включены к методике оценки кредитоспособности.

Литература:

1. Лысюк, Р. С., Щуплова Р. С. Методики анализа и оценки кредитоспособности клиентов банка / Р. С. Лысюк, Р. С. Щуплова // Бухгалтерский учёт и анализ. – 2010. – №11. – С.31-38.

Научный руководитель:

профессор, кандидат экономических наук Бабына Владимир Филиппович.

**Ярослав Чайковський
(Тернопіль, Україна)**

АНАЛІЗ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ КРЕДИТНОГО ПРОЦЕСУ В ПАТ «ОЩАДБАНК»

Актуальність теми дослідження. Активізація підприємницької діяльності ділових суб'єктів різних організаційних форм вносить пошквалення у процес пошуку альтернативних джерел фінансування, зокрема банківських кредитів. Погіршення в останні роки фінансового стану окремих банків передовсім спричинено збитками у кредитній діяльності. Виникли вони внаслідок несплати процентів за користування кредитами та неповернення самих кредитів, головною причиною чого є недосконала система оцінки кредитних проєктів і недостатня обґрунтованість наявних методик розрахунку реальної величини ризику, притаманного кредитним операціям. Це зумовлює актуальність розроблення більш ефективних методів управління кредитним процесом.

Огляд літератури з теми дослідження. Вивченню питань організації кредитної діяльності банківських установ присвячено значну кількість праць вітчизняних і зарубіжних економістів, що характеризує важливе місце даної проблеми у числі пріоритетів банківської діяльності та обґрунтуванні шляхів її оптимізації. Суттєві надбання у дослідженні цих питань належать таким вітчизняним ученим як О. В. Дзюблюк [2], Б. Л. Луців [3], А. М. Мороз та інші. Проте, невирішеними частинами загальної проблеми є недостатня увага, приділена основним засадам комплексного управління кредитним процесом банківської установи.

Метою статті є аналіз кредитної діяльності та загальна характеристика організації процесу кредитування в установах ПАТ «Державний ощадний банк України».

Виклад основного матеріалу. Ощадбанк – єдиний серед українських банків, який відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» має закріплену державну гарантію збереження вкладів громадян та їх видачі за першою вимогою.

Ощадбанк незмінно належить до першої групи банківських установ України та станом на 01.01.2014 року за основними фінансовими показниками діяльності зберіг свої позиції в ТОП-5 вітчизняних банків. Зокрема [4, с. 12]:

- перше місце – за розміром власного капіталу;
- друге місце – за обсягами активів;
- четверте місце – за обсягом прибутку.

Ощадбанк залишається одним із лідерів кредитування реального сектора економіки України і посідає друге місце серед банків України за наданими кредитами (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кредитного портфелю провідних банків України за 2005 – 2013 рр. [1]

Банк	Кредитний портфель банків, млн. грн.							Питома вага банків України в кредитному портфелі, 2013, %
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
1. ПриватБанк	28768	41694	72789	74992	101855	122922	113726	16,38
2. Ощадбанк	4457	8864	34883	44601	44778	58838	51187	7,37
3. Укрексімбанк	13993	22350	38332	48309	52094	52753	40422	5,82
4. Дельта банк	1121	2597	3112	4200	12313	18052	18021	2,59
5. Промінвестбанк	14494	21177	24093	24462	25712	29227	29486	4,25
6. UniCredit (Укрсоцбанк)	12690	24164	43689	40557	37474	37251	23689	3,41
7. Райффайзен банк Аваль	21735	37253	54728	48725	43854	42725	26071	3,76
8. Брокбізнесбанк	4581	7203	10664	11390	12482	13510	13870	2,00
Інші банки								54,42

Аналіз табл. 1 дає змогу побачити, що найбільшу частку в кредитному портфелі банків України станом на 01.01.2014 року займає Приватбанк (16,38%). Протягом 2013 року Ощадбанк упевнено займав друге місце на ринку кредитування. Станом на 01.01.2014 року частка Ощадбанку на цьому ринку становила 7,37%, а обсяг наданих кредитів склав понад 51187 млн. грн.

Це створювало умови для економічного зростання та посилення позитивного впливу Ощадбанку на соціально-економічний розвиток областей та України в цілому.

Активна діяльність Ощадбанку за 2013 рік характеризується значним кількісним зростанням. Активи Ощадбанку за 2013 рік зросли на 18591328 тис. грн., або на 22,3%, і досягли 102007116 тис. грн. на 01.01.2014 року (табл. 2).

Таблиця 2

Структура активів Ощадбанку [4, с. 52]

Показники активів	На 01.01.2013 р.		На 01.01.2014 р.		Відхилення за 2013 р.	
	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%	Тис. грн.	%
1. Грошові кошти та рахунки у Національному банку України	3870886	4,6	4816954	4,7	+946068	+0,1
2. Кошти в банках	14845996	17,8	7618215	7,5	-7227781	-10,3
3. Кредити, надані клієнтам	51337576	61,5	52179567	51,2	+841991	-10,3
4. Інвестиції, наявні для продажу	10073668	12,1	33569706	32,9	+23496038	+20,8
5. Основні засоби та матеріальні активи	2985175	3,6	3450559	3,4	+465384	-0,2
6. Інші активи	302487	0,4	372115	0,4	+69628	-
7. Усього активів	83415788	100	102007116	100	+18591328	-

Таке зростання відбулось в основному за рахунок збільшення наявних для продажу інвестицій на 23496038 тис. грн., або в 3,3 раза (див. табл. 2) [4, с. 13].

Для структури активів Ощадбанку за 2013 рік характерне зменшення частки більш дохідних активів – кредитів, наданих клієнтам. Кредити, надані клієнтам, зросли на 841991 тис. грн., або на 1,5%, обсяг яких на початок 2014 року склав 52179567 тис. грн. Однак, частка кредитів, наданих клієнтам, зменшилася на 10,3% і на 01.01.2014 року склала 51,2% від обсягу активів (див. табл. 2).

Станом на 01.01.2014 року кредитний портфель фізичних осіб становив 5192422 тис. грн., що на 140693 тис. грн., або на 2,8%, більше, ніж на 01.01.2013 року (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка кредитного портфеля фізичних осіб АТ "Ощадбанк" за 2005-2013 рр.

Сума іпотечних кредитів становить 1383509 тис. грн., або 30,4% кредитного портфеля фізичних осіб, споживчі кредити, забезпечені нерухомістю, – 1675333 тис. грн., або 36,8%, кредити на купівлю транспортних засобів – 426300 тис. грн., або 9,4%, заборгованість за кредитними картками – 686121 тис. грн., або 15,1% кредитного портфеля фізичних осіб (табл. 3) [4, с. 17].

Таблиця 3

Кредитний портфель фізичних осіб Ощадбанку станом на 01.01.2014 року

Активи	Тис. грн.	%
1. Усього	5192422	100,0
2. Споживчі кредити, забезпечені нерухомістю	1675333	36,8
3. Іпотечні кредити	1383509	30,4
4. Заборгованість за кредитами під платіжні картки	686121	15,1
5. Кредити на купівлю транспортних засобів	426300	9,4

У табл. 4 показано кредитний портфель юридичних осіб у розрізі галузей економіки Ощадбанку України станом на 01.01.2014 р. Найбільшу питому вагу становлять кредити у нафтогазову та хімічну промисловість – 26,91%.

Таблиця 4

Структура кредитного портфеля АТ «Ощадбанк» у розрізі секцій видів економічної діяльності на 01.01.2014 року

Секції видів економічної діяльності	%
1. Нафтогазова та хімічна промисловість	26,91
2. Будівництво та нерухомість	22,54
3. Енергетика	19,41
4. Сільське господарство та харчова промисловість, виробництво промислових та товарів народного споживання	10,57
5. Гірничодобувна та металургійна промисловість	4,70
6. Будівництво та ремонт доріг	3,92
7. Машинобудування	1,45
8. Транспорт	0,80
9. Інші	0,23

Ефективність кредитної діяльності банківської установи безпосередньо залежить від того, наскільки якісно здійснено структурування процесу банківського кредитування, наскільки чітко визначені завдання основних етапів цього процесу та функції працівників, які відповідають за проведення кредитних операцій.

Організація процесу кредитування в установах ПАТ «Ощадбанк» включає наступні тринадцять елементів (табл. 5).

Протягом 2013 року Ощадбанк надавав комплекс стандартних банківських послуг для клієнтів:

- надання грошових коштів шляхом використання різних типів кредитних продуктів (овердрафт, кредитування в разовому порядку, відновлювальні та не відновлювальні кредитні лінії та ін.);
- надання гарантій, поручительств та інших зобов'язань за третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- реструктуризація кредитів клієнтів та ін.

Таблиця 5

Організація процесу кредитування у ПАТ «Ощадбанк» [5]

Організація процесу кредитування	
1. Етапи кредитного процесу	8. Контроль за заставленим майном (майновими правами)
2. Оцінка кредитоспроможності позичальника	9. Контроль за погашенням кредиту і сплатою процентів
3. Розгляд повного пакета документів та укладання кредитного договору	10. Відстроченні погашення кредиту
4. Забезпечення кредиту	11. Дії Банку при виникненні простроченої заборгованості за кредитом та процентами
5. Видача кредитних коштів	12. Моніторинг кредитних операцій
6. Формування кредитної справи	13. Формування резерву під можливі втрати за кредитними операціями
7. Контроль за цільовим використанням кредиту	

Зниження ризиків за кредитами було досягнуто шляхом [4, с. 23]:

- стандартизації та оптимізації бізнес-процесів з кредитування;
- реструктуризації кредитів клієнтів як юридичних, так і фізичних осіб, які мають тимчасові фінансові труднощі;
- посилення контролю процесів класифікації кредитного портфеля за групами ризику та формування резервів під кредитні банківські операції;
- удосконалення процесу моніторингу стану кредитного портфеля та процедур виявлення потенційних проблемних кредитів.

Провівши аналіз кредитної діяльності та дослідження загальної характеристики організації процесу кредитування в установах ПАТ «Ощадбанк» можна зробити наступні висновки:

1. Серед різноманітних банківських операцій і послуг, що здійснює Ощадбанк, значне місце займають кредитні операції.
2. Найбільшу питому вагу в структурі активів займають кредити, надані клієнтам – 51,5%, однак питома вага яких за 2013 рік знизилась з 61,5% на 10,3%.
3. Ощадбанк пропонує кредитні продукти призначені для різних категорій клієнтів з урахуванням специфіки їхньої діяльності.
4. За результатами 2013 року Ощадбанком забезпечено ефективну кредитну діяльність.
5. Протягом 2013 року Ощадбанк упевнено займав друге місце на ринку кредитування клієнтів. Станом на 01.01.2014 року обсяг наданих кредитів Ощадбанку склав понад **59,7 млрд. грн.**

Література:

1. Аналіз банків України: огляди, графіки, факти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bankografo.com/>
2. Дзюблук О. В. Оптимізація управління ризиком портфеля кредитних вкладень банку в контексті подолання наслідків світової фінансової кризи [Електронний ресурс] / О. В. Дзюблук // Вісник ТНЕУ. – 2011. – № 2. – С. 21-30. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vtneu/2011_2/2_2011/02Dzbl.pdf
3. Луців Б. Л. Банківська діяльність у сфері інвестицій [Текст]: навчальний посібник / Б. Л. Луців. – Тернопіль: Економічна думка, Карт-бланш, 2001. – 320 с.
4. Річний звіт за 2013 рік. Публічне акціонерне товариство «Державний ощадний банк України». – 2014. – 62 с. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.oschadnybank.com/upload/iblock/70c/70c0107e70aedd23b3c6fdf97307c53c.pdf>
5. Теоретичні і прикладні аспекти організації банківської діяльності (на прикладі ПАТ «Державний ощадний банк України»): Навчально-методичний посібник / Б. П. Адамик, Н. Д. Галапуп, О. О. Іващук, З. К. Сороківська, Г. І. Сп'як, Я. І. Чайковський; За ред. О. В. Дзюблук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – 258 с.

Аліна Шавлай
(Вінниця, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ, ЯК ЗАСОБУ ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ ПІДПРИЄМСТВ

Головною умовою сталого і ефективного функціонування економіки країни є постійне вдосконалення діючих систем управління підприємствами на базі використання сучасних досягнень менеджменту і підприємництва. Особливу роль на підприємстві відіграють принципи, методи та способи мотивування праці, які виступають ведучим організаційно-економічним інструментом управління трудовою діяльністю працівників підприємств. У зв'язку з цим важливого значення набуває вирішення як теоретичних, так і практичних проблем управління трудовою діяльністю персоналу шляхом застосування нових соціально-економічних методів мотивації праці, що надади б змогу підвищити зацікавленість робітників продуктивно і якісно працювати на підприємствах різних галузей економіки.

Окремі аспекти проблеми мотивування як важливого напрямку формування сучасної системи управління підприємствами постійно привертають увагу вчених-економістів. У вітчизняній і зарубіжній літературі висвітлені різні питання трудової мотивації. Одним з перших вивчав цю проблему з економічних позицій класик Адам Сміт. Головним мотивом діяльності людини, на думку Адама Сміта, є економічний інтерес, природне бажання поліпшити свій добробут. Вагомий внесок у дослідження перспективних і реальних проблем мотивації трудової діяльності зробили такі вчені, як Г.В. Осовська, О.В. Крушельницька, Я. П. Пустовар, А. М. Колот, І. П. Дубова та інші.

Метою статті є визначення й дослідження основних методів ефективного розвитку мотивації та стимулювання персоналу як інструмента вдосконалення діяльності підприємства.

Визначення мотивації підтверджують, що поняття мотиву перетворилося в «мішок» тому, що мотивація – досить об'ємна, складна, багаторівнева сфера, в якій об'єднано різноманітні речі.

Розуміння змісту мотивацій – головний показник професійної майстерності доброго керівника. Знання про вчинки людей – необхідна передумова для того, щоб допомогти їм реалізувати власні мотиви та попередити випадки, коли мотивації можуть викликати певні ускладнення. Кожна людина має свої інтереси та потреби, цінності, у задоволенні яких полягає зміст людського життя.

Мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, визначають поведінку, форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей організації.

Мотивація ефективної праці робітників займає одне з ключових місць у системі внутрішньо фірмового управління. Вона доповнює адміністративне управління, що полягає в розробці і виконанні планових завдань, посадових та інших інструкцій, методичних положень і вказівок, наказів, розпоряджень і являє собою непряме, опосередковане управління через інтереси робітників з використанням специфічних форм і методів забезпечення їх матеріальної і моральної зацікавленості щодо праці, у досягненні її результатів [4, с. 205].

Мотивація трудової діяльності – це свідомий вибір людиною тієї чи іншої поведінки в процесі, що зумовлена впливом мотивів і посилювальних стимулів.

Оскільки людей можливо виділити п'ять основних рівнів потреб (за А. Маслоу), варто розрізнити п'ять видів управління видів управління мотивацією праці: матеріальне стимулювання, нематеріальне стимулювання, залучення до процесу прийняття рішень та управління, розвиток трудової кар'єри, поліпшення якості робочої сили.

Структура мотиваційних факторів є складною. Мотиваційні фактори розрізняються відповідно до потреб, які людина намагається задовольнити через трудову діяльність, до тих благ, які потрібні людині для задоволення своїх потреб, за тією ціною, яку працівник готовий заплатити за отримання необхідних йому благ.

Мотиваційна поведінка працівника формується під впливом таких факторів: зміст праці, визнання її іншими, усвідомлення своїх досягнень, об'єктивна оцінка керівництвом, прагнення до службового зростання, почуття відповідальності, самореалізація у праці [1, с. 59].

Групова мотивація працівників перебуває під впливом дещо іншого комплексу факторів: політики підприємства, методів кадрового менеджменту, стилю керівництва, компетентності керівників, умов праці та психологічного клімату у колективі, соціальної та матеріальної винагороди, гарантованості збереження робочого місця [2, с. 134].

Матеріальне стимулювання регулює поведінку працівника на основі використання різних грошових виплат і санкцій і є засобом задоволення основних фізіологічних потреб. Нематеріальна орієнтація не заперечує тяжіння до матеріального успіху, але розглядає його лише як передумову для самовираження і реалізації вищих інтересів і потреб, безпосередньо не пов'язаних зі споживанням [3, с. 77]. Трудова діяльність за умов забезпечення певного рівня матеріального достатку, має дати можливість для реалізації отриманих знань, розвитку власних здібностей, надати моральне задоволення від власної трудової діяльності. Відповідно формулюються нові вимоги до змісту праці, її умов, психологічного клімату в колективі тощо.

Цікавим способом удосконалення мотивації праці є мотивація вільним часом або модульна система компенсації вільним часом. Особливість мотивації вільним часом полягає в тому, що розходження в навантаженні працівників, які обумовлені роботою в різний час доби і дні тижня, компенсуються безпосередньо наданням вільного часу, а не грошовими надбавками, як це прийнято в традиційній системі. Використання гнучких форм зайнятості (скорочений робочий день, гнучкий графік та ін.) надає можливість вибору працездатному населенню між робочим часом та відпочинком [5, с. 3].

До моральних способів мотивації відноситься визнання заслуг (особисте та публічне). Суть особистого визнання полягає в тому, що працівники, які позитивно виділилися у справах підприємства, згадуються в доповідях вищому керівництву фірми чи особисто представляються йому, одержують право підпису відповідальних документів, у розробці яких вони брали участь, персонально вітаються дирекцією з нагоди свят чи сімейних дат.

Яскравими та ефективними прикладами мотивації працівника можна вважати: «дошку пошани», поздоровлення з днем народження, вимпели та кубки найкращому співробітнику, прописані критерії та етапи горизонтального та кар'єрного зростання, включення працівників в процес прийняття оперативних рішень тощо. Не менш важливі чинники, "працюють", в основному, на підвищення якості трудового життя (організація харчування за рахунок компанії, забезпечення співробітників проїзними квитками, надання форми на конкретних робочих місцях).

При системі мотивації слід попередньо провести опитування чи анкетування персоналу про вид мотивування, якому кожен з них надає перевагу. Прикладом можуть слугувати надання безвідсоткової позики на

покращення умов проживання, придбання товарів тривалого користування (у даному випадку стимулом буде не сума позики, а сама можливість вирішити матеріальні проблеми за допомогою компанії), повна чи часткова оплата відпочинку оплата мобільного зв'язку.

Ефективне управління виробничо-господарською діяльністю підприємств значною мірою залежить від використання вміло налагодженого мотиваційного механізму.

Вітчизняні промислові підприємства мають значні резерви підвищення мотивації праці персоналу, виходячи з його раціональної оцінки, використання яких дозволяє отримати високі соціально-економічні результати без вкладення значних додаткових засобів. Це обумовлює необхідність інноваційних розробок у галузі економіки праці, що дозволяють оцінити працю персоналу, підвищити його ефективність і сформувавши відповідну систему мотивації, спрямовану на забезпечення ефективності виробничої діяльності та конкурентоспроможності підприємства.

Підприємство ПуАТ «Червоний жовтень» на даний момент перебуває не в кращому економічному положенні через те, що в 2011 році значно знизився експорт до Росії. Завод ще не пройшов етап економічної кризи, а тому на даний момент досить складно шукати кошти на вдосконалення достатньо застарілої матеріальної бази, тому приходиться робити ставку на маркетингову діяльність. Завод втратив багатьох крупних споживачів, що забезпечували постійний попит на продукцію.

Основними проблемами, що стосуються мотивації персоналу, є зниження продуктивності праці персоналу та висока плинність кадрів. Дані проблеми є ще одним підтвердженням того, що на підприємстві існує гостра необхідність переглянути існуючу систему стимулювання та замінити її на більш ефективну.

Аналіз функціонування господарчих суб'єктів показує, що мотивація праці та професійного зростання є важливим фактором успішного розвитку. Навіть успішні підприємства постійно відчувають проблеми, які пов'язані із втратою грамотних та ініціативних фахівців. Це свідчить про недостатню мотивацію їхнього професіоналізму. Якщо для одних підприємств з низьким рівнем спеціалізації праці ця проблема не актуальна, оскільки заміну працівнику, який звільнився, може бути знайдено (або підготовлено іншого працівника) у короткі строки, то для інших втрата кваліфікованих кадрів обертається справжньою катастрофою.

Отже, для ефективної роботи українських підприємств керівникам, необхідно надавати великого значення посиленню мотивації працівників, що пов'язано не лише з матеріальним стимулюванням, але й можливістю кар'єрного росту, застосуванню творчих здібностей, участі в управлінні підприємством, тобто зацікавленості працівника в результатах праці.

Література:

1. Дубова І.П. Удосконалення системи мотивації працівників споживчої кооперації // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. – Львів.: Держ. ун-т "Львівська політехніка", 2010. – 57–61 с.
2. Колот А.М. Мотивація персоналу: Підручник. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, ISBN 966-574-412-7 2009. – 340 с.
3. Куприянова З. Два опроса населения о мотивах трудовой деятельности // Вопросы экономики. – 2009. – №1. – 77-78 с.
4. Осовська Г.В. Управління трудовими ресурсами: [навч. посібник.] / Г.В. Осовська, О.В. Крушельницька – К.: Кондор, 2010. – 245 с.
5. .Пустовар Я.П. Мотиваційний аспект менеджменту персоналу // Вісник ХДУ.-Харків. – 2011.- № 508.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Богацька Наталія Миколаївна.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Ботирали Вахобов
(НамДУ ўқитувчиси)

ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА ТУРК ЭТНОГРАФИК ГУРУҲЛАРИНИНГ ЖОЙЛАШУВИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Ўзбек халқи этник таркибини шаклланишида этнографик гуруҳларнинг ўрни катта. Шундай этнографик гуруҳлардан бири турклар бўлиб, улар ўзбек халқининг асосий қатламларидан бири ҳисобланади.

VI-XIII асрларда турк ва мўғул қабилалари Марказий Осиёга кириб келиб, қадимий эроний тилли халқларини сиқиб чиқарган ва ўзбек халқининг асосини ташкил этганлар. Бу халқларнинг алоҳида гуруҳлари ва қабилалари XX асрнинг бошларига қадар ярим кўчманчилик турмуш тарзини давом эттириб, кўчманчи ва ярим кўчманчилар сингари узоқ вақт мобайнида уруғ қабилавий номларини сақлаб қолганлар.

Турклар (кенг маънода) Фарғона водийсида Шайбонийхон ўзбеклари келгунига қадар истиқомат қилганлар. Уларнинг маълум қисми эроний тилли аҳоли билан аллақачон аралашиб кетган, маълум қисми XX аср бошларига қадар ўз ҳаёт тарзларини сақлаб қолганлар.

XIX аср охири – XX асрнинг бошларида “турк” этноними билан ўзларини атаб келаётган ушбу этнографик гуруҳнинг қайси этник жамоага мансублиги¹, Марказий Осиё ҳудуди, жумладан Фарғона водийсида жойлашиб, турғунлашуви масаласида тадқиқотчилар орасида турлича қарашлар шаклланган.

Тадқиқотчиларнинг бир гуруҳи турклар ҳақида тўхталиб, уларни ўзбек уруғлардан бири деб ҳисоблаганлар². Жумладан, А. Д. Гребенкин туркларни ўзбеклар таркибида бўлганлигини таъкидлагани ҳолда, улар (турклар) ўзларини ўзбек эканликларни инкор қилишмаганини ва уларни келиб чиқиши ўзбекларга оид эканликларини рад этмаганликларини асосида уларни ўзбеклар таркибига киритган. Шу билан бирга Фарғона туркларини алоҳида ўзига хос қабилавий гуруҳ сифатида тавсифлаган³.

А. И. Макшеев туркларни умуман номаълум халқ сифатида эътироф этган⁴. Шу каби фикрни кейинчалик И. И. Зарубиннинг тадқиқотида ҳам учратиш мумкин⁵. В. П. Наливкин, Л. Н. Соболев, В. И. Кушелевский ва Н. А. Аристовлар Фарғона туркларини ўзбек уруғлари сифатида қайд этганлар⁶. Октябрь тўнтаришига қадар бўлган давр адабиётларида муаллифлар туркларни йирик қабилавий гуруҳ деб ҳисоблашиб, улар тил, турмуш тарзи, маданияти жиҳатидан ўтроқ ўзбек аҳолисига яқин бўлсада, лекин этнографик жиҳатдан мустақил этнос эканлигини қайд этганлар. И. И. Зарубиннинг фикрига кўра, турклар ўзбек қабиаларининг қолдиқлари бўлиб, ўзларини ўзбеклардан алоҳида сифатида қараб, уруғ уюшмаларини сақлагани ҳолда турмуш тарзи ва тил диалектларидаги ўзига хос фарқлар мавжуд бўлган⁷. И. П. Магидовичнинг фикрига кўра, турклар йирик қабилавий иттифоқ бўлиб, улар Фарғона ва Самарқанд вилоятларида қадимдан истиқомат қилганлар⁸.

Шу билан бирга туркларга илмий адабиётларда Марказий Осиё ҳудудига шайбонийлардан анча аввал келиб ўрнашган турк, турк-мўғул қабиаларининг авлодлари сифатида қараш ҳам мавжуд деб қаралади⁹.

Я. Р. Винников дала тадқиқотлари ва Н. Г. Маллиц, М. Ф. Гавриловнинг берган маълумотларига таяниб Ўратепа атрофида истиқомат қилган турклар Шайбонийхон билан бирга кўплаб ўзбек қабилари келгунига қадар яшаганликларини қайд этиб, уларни Шайбонийхон истилоси даврида келган ўзбек уруғларидан ажралиб туришини таъкидлаган¹⁰.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур “Бобурнома” асарида туркий қабиаларнинг аксарияти то кўчманчи ўзбеклар келгунига ҳам Фарғона водийсида ўтроқлашиб улгурганлигини қайд этган. Бобурнинг фикрига кўра Фарғона водийсида XV–XVI асрлар чегарасида турклар мавжуд бўлиб, улар Фарғона водийсининг шарқий қисмини эгаллаган бўлса, ғарбий қисмини сартлар эгаллаган¹¹.

“Бобурнома”да Андижоннинг жанубий ва шарқий томонидаги тоғли ҳудудларда истиқомат қиладиган ашпориён, тўруқшорон ва чакрак қабиалари ҳақида маълумотлар бор¹².

Туркларнинг кўчиб келиб жойлашуви даври ҳақида икки хил қараш мавжуд. И. М. Золотарева туркларни антропологик жиҳатидан тожик антропологик типига яқинлигига асосланиб, турк этнографик гуруҳи Фарғона

¹ Абдуллаев У.С. Фарғона водийсида этносларо жараёнлар. – Т., 2005. – Б.12.

² Гребенкин А.Д. Узбеки. // Русский Туркестан. Сборник, изданий по поводу политехнической выставки. Вып.11. – М., 1872. – С. 78-80; Миддендорф А.Ф. Очерки Ферганской долины. – СПб., 1882 – С. 410-411; Список народностей Союза Советских республик под редакцией И.И. Зарубина. АН, СССР.– Л., 1927.– С. 33.; Наливкин В.П. Краткая история Кокандского ханства. – Казань. 1886. – С. 6.

³ Гребенкин А.Д. Узбеки. // Русский Туркестан. Сборник, изданий по поводу политехнической выставки. Вып.11. – М., 1872. – С. 78-80, 105.

⁴ Макшеев А. Географические, этнографические и статистические материалы о Туркестанском крае //ЗИРГООС. Т. II. – СПб., 1871. – С. 38.

⁵ Зарубин И.И. Население Самаркандской области. Тр. Комиссии по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран. Т.10. –Л., 1926. – С. 17.

⁶ Наливкин В. П. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886.– С. 6; Соболев Л.Н. Географические и статистические сведения о Зеравшанском округе с приложением списка населенных мест округа. Зап. РГО по отд статистики, т. 4.–1874. – С. 294. Кушелевский В. И. Материалы для медицинской географии и сани тарного описания Ферганской области /В 3 т., т. 2. – Новый Маргилан, 1891.– С. 146.; Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей сведения об их численности // Живая старина. Вып. III-IV. – СПб., 1896 – С. 411.

⁷ Зарубин И.И. Список народностей Туркестанского края. Тр. Комиссии по изучению племенного состава населения России и сопредельных стран. Т.9. – Л., 1925. – С. 17-18

⁸ Магидович И.П. Материалы по районированию (Средней Азии, кн.1.ч.1). Территория и население Бухары и Хорезма.–Т., 1926.– С. 199-200.

⁹ Кармышева Б.Х. Этнографическая группа «тюрк» в составе узбеков. Советская этнография, № 1.- М., 1960. – С. 3-4

¹⁰ Винников В.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып.2. – М., 1959. – С. 397

¹¹ Губаева С. С. Этнический состав население Ферганы в конце XIX-начале XIX (по данным топономии). –Т., 1983. – С. 49.

¹² Захир ад-дин Мухаммед Бобур. Бобур-наме. <http://vostlit.info/Texts/rus7/Babur/framepred.htm>; Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Шарқ . 2002. – Б.51-52, 68; Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Ўқитувчи. 2008. –Б.47.

водийсида қадимдан яшаб келади, ҳар ҳолда бу ерга турклар XVI асрга қадар Даштиқипчоқ ўзбекларидан аввал келиб жойлашганлар деб ҳисоблайди¹³.

Ш. И. Иноғомов, Я. Р. Винников ва С. С. Губаевалар тадқиқотларига кўра, турклар Фарғона водийсига Ўратепа, Зомин, Самарқанд ҳудудларидан тахминан XVIII-XIX асрларда кўчиб ўтганлар¹⁴.

Я. Р. Винников дала материалларига асосланиб Фарғонага Ўратепадан туркларнинг кўчиб ўтиши даврини XVIII асрнинг иккинчи ярми деб ҳисоблайди¹⁵.

Тадқиқотчи С. С. Губаева турклар ҳақида фикр юритар экан, турк номи билан машҳур бўлган этнографик гуруҳ Фарғона водийсига Ўратепа ва Хўжанд учун Бухоро амирлиги ва Қўқон хонликлари ўртасидаги низолар даврида, яъни XVIII аср охири – XIX аср бошларида кўчиб келишган ва уларнинг водийда қариндошлари ҳам бўлса керак деб ҳисоблайди¹⁶.

Фарғона водийси туркларнинг кўчиб юрадиган ҳудудларидан бири бўлиши мумкин, Ўратепа, Зомин, Сурхондарё ва Тошкент билан бир қаторда умумий тарқалган жойларидан бири бўлиши ҳам мумкин¹⁷. Турклар ўзларининг подалари (чорвалари) билан кўчиб юришлари асносида келганлар. Бу ҳудудлардан Фарғонага кўчманчилик қилиб келишиб, кейин қайта ортга қайтганлар. Кўрсатилган ҳудудлардаги кўплаб турклар ўзларининг ватанлари сифатида Фарғона водийсини билганлар. Масалан, Г.Ф. Благова ва Х.Д. Даниёров Жиззах турклари Андижонни¹⁸, А.Ф. Миддендорф Самарқанд воҳаси турк-бағринлари Марғилон атрофларини¹⁹, М.Ф. Гаврилов Ўратепа турк-лўлакилар Хўжанд атрофларини ўзларининг ватанлари деб ҳисоблашганларини таъкидлаб ўтган²⁰.

Фарғона водийси чегараларида турклар Шайбонийхон истилоидан сўнг ўзбеклар томонидан тоғолди ва тоғ томонларга сиқиб чиқарилган²¹. В.П. Наливкин, Ш. Иноғомов ва Я.Р. Винниковларнинг маълумотларига кўра турклар Фарғона водийсининг жанубий–шарқий ҳудудларида жойлашиб қолганлар²².

Я.Р. Винников ва Ш.И. Иноғомовлар томонидан тузилган Фарғона водийсининг этник харитасида ҳам турклар яшаб турган аҳоли манзилгоҳларининг жойлашуви айнан шу тарзда кўрсатилган²³.

Турклар жойлашувида асосий муҳим омил сифатида ўзларининг асосий машғулотлари учун қулай ерларни танлашган. Турклар кўчишлар даврида қўйчилик учун маъқул ерларни танлашган. Одатда Фарғона водийсида бундай ерлар экинлардан бўш бўлган адирлар ҳисобланган. Водийдаги адирлар (эфирли ўсимликлар билан қопланган баланд бўлмаган тепаликлар) ва экинлардан ҳоли бўлган адиролди теккисликларни ташкил этган²⁴.

Ўтроқлашаётган турклар табиийки ўзларининг кўчманчилик ҳудудларида ўз пода (чорва)лари яқинларида жойлашганлар. Шунинг учун туркларнинг манзилгоҳлари, Фарғона водийсининг жануб томонида ғарбий чегарасидан то шарқий чегарасигача ўраб турувчи адирлар ва адиролди яқинларида жойлашган. Туркларнинг бундай тарзда жойлашуви уларнинг бу ҳудудда яқин вақт XVIII – XIX асрлар давомида пайдо бўлганликларидан далолат беради²⁵.

Туркларнинг кўрсатиб ўтилган жойлардан бошқа ҳудудларда яъни айрим жамоаларини водийнинг ўрта қисмида учраши уларнинг айтарли қисмининг дарёларнинг юқори қисмларидан кенгроқ ерларга водийнинг янги суғориладиган ерларига кўчиши билан боғлиқ дейиш мумкин.

Барча кўчманчи ва ярим кўчманчи чорвадор халқлар каби турклар учун ҳам уруғ-қабилавий бўлиниш характерли бўлган. Марказий Осиё ҳудудида туркларнинг тўртта йирик қабилиси – турклар, барлос (балос), мусобозори ва калтатойлар яшаганлар²⁶.

Фарғона водийсида турк этнографик гуруҳидан барлослар, калтатойлар ва турклар каби йирик қабила-уруғлари яшаганлар. Тадқиқотчи С. С. Губаева Фарғона водийсининг қатор қишлоқларида туркларнинг йирик гуруҳлардан ташқари уруғ қабила номлари бошқа ерларда учрамайдиган майда бўлинмалари ҳам яшаганликларини топонимик маълумотларга асосланиб кўрсатган. Масалан, Ўш вилоятининг Аравон тумани ҳудудида туркларнинг каррак, бешкарам, кўкяллабош, ёмонтурк, чоғлар, калтатўпи, супанлик, қинғирлар, сутхўр, калтатой, Андижон вилоятининг Хўжаобод тумани ҳудудида барлос уруғининг қувақалмак, супанлик, япалоқбош, кистакўз, сингари майда қавмлари яшаганлиги аниқланган²⁷.

У. С. Абдуллаев Андижон вилояти туманларида туркларнинг майда қавмлари мавжуд бўлганлигини ва улар Марҳамат туманида асосан барлос уруғига тегишли туркитўғен, сутхўр, япалоқбош, супанлик, ёртонлар, кистакўз, мирзалар, палаватўпи, ва молтўпи каби майда қавмлари қайд этган²⁸.

Туркларнинг майда бўлинмалари водийнинг Қува, Қувасой, Охунбобоев, Марҳамат, Аравон, Хўжаобод, Булоқбоши, Асака, Қўқон, Марғилон туманлари ҳудудида, катта бир гуруҳи Хўжанд шаҳри теварагида жойлашган Ўратепада ҳам яшаганликлари ҳам кўрсатиб ўтилган²⁹.

¹³ Губаева С. С. Этнический состав населения Ферганы в конце XIX-начале XIX (по данным топонимии). –Т., 1983.– С. 68.

¹⁴ Иноғомов Ш. И. Этнический состав населения и этнографическая карта Ферганской долины в границах Уз ССР. ДисС. ... канд.ист.наук. – Т., 1959.; Винников В.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып.2. – М., 1959. – С. 395-396

¹⁵ Винников Я. Р. Родо-племенной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии // ТКАЗЭ. Т. I. – М. 1956.– С. 174.

¹⁶ Губаева С. С. Этнический состав населения Ферганы в конце XIX-начале XIX (по данным топонимии). – Т., 1983.– С. 49, 69

¹⁷ Кармышева Б. Х. Очерки этнической истории южных районов Узбекистана и Таджикистана. –М.,1976.– С. 175.

¹⁸ Благова Г. Ф., Данияров Х. Д. Говоры «тюрков» Узбекистана в отношениях к языку староузбекской литературы//ВЯ. 1966. № 6.– С. 92

¹⁹ Миддендорф А. Ф. Очерки Ферганской долины. – Спб., 1882.– С. 411.

²⁰ Гаврилов М. Ф. Материалы к этнографии «тюрков» Ура-Тюбинского района //ТСАГУ. Серия II. Orientalia. Вып. 2. – Ташкент, 1929.– С. 8

²¹ Кармышева Б.Х. Этнографическая группа «тюрк» в составе узбеков. // СЭ. № 1 – М., 1960.– С. 5; Кармышева Б.Х. о некоторых древних тюркских племенах в составе узбеков(по этнографическим данным). // Материалы XXV Международного конгресса востоковедов. - М.,1960.– С. 8.; Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Узбекистана и Таджикистана.// Материалы VII Международного конгресса антропологических и этнографических наук. – М., 1964. – С. 5.

²² Наливкин .. – С. 6, 99; Винников В.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып.2. – М., 1959. – С. 393-399.

²³ Винников Я. Р. Родо-племенной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии // ТКАЗЭ. Т. I. – М. 1956.; Иноғомов Ш. И. Этнический состав населения и этнографическая карта Ферганской долины в границах УзССР. ДисС. ... канд.ист.наук. – Т., 1959.

²⁴ Губаева С. С. Населения Ферганской долины в конце XIX - начале XX в.(этнокультурные процессы). – Т. 1991.– С. 36.

²⁵ Кармышева Б.Х. Этнографическая группа «тюрк» в составе узбеков. // СЭ. № 1 – М., 1960.– С. 17.

²⁶ Кармышева Б.Х. Этнографическая группа «тюрк» в составе узбеков. // СЭ № 1 – М., 1960. – С. 3-4

²⁷ Губаева С. С. Этнический состав населения Ферганы в конце XIX- начале XX в(по данным топонимии). –Т., 1983. – С. 69-70.

²⁸ Абдуллаев У.С. Фарғона водийсида этноспаро жараёнлар. – Т., 2005

Туркларнинг компакт тарзда жойлашуви Андигон вилоятининг Мархамат, Хўжабод, Асака, Бўз, Жалолқудуқ туманларининг қишлоқларида кузатиш мумкин. Андигон вилояти Мархамат туманининг Ўқчи қишлоғидаги турклар қирғиз ва ўзбеклар орасида яшайдилар. Фарғона вилоятининг Данғара туманидаги Оқжар ва Янгиҳаёт қишлоқ ҳудудларида ўзбеклар орасида бирга яшаганлар³⁰.

Мархамат туманида турклар вақти вақти билан ўзбеклар, қисман қирғизлар билан бирга Гаргар, Шукур, Ровот ва яна шу туманнинг 11 та қишлоғида яшаганлар.

Андигоннинг Мархамат туманининг Қорабағиш, Қорақўрғон, Кўтарма, Шукурмерган, Қўшчи, Қўрғонтепа, Янгиқишлоқ, Хўжаариқ, Қақир ва Қўлла қишлоқларида яшаганлар. Шу туманда асосан турк-барлослар ва нисбатан кичикроқ бўлинмалар яшаганлар: туркитўғон, сутхор, яполоқбош, ёртанлар, кистакўз, мирзалар, калава-тўпи, малтўпи қисмлари жойлашган.

Андигон вилоятининг Хўжабод туманинг Булоқбоши, Ширмонбулоқ ва Найман қишлоқларида асосан барлослар ва майда қисмлар: қува-қалмоқ, супанлик, япалақбош, кистакўзлар яшаганлар. Туманнинг топонимларида барлос этноними учрайди.

Жалолқудуқ туманидаги Барлос, Турк, Гарагур, Найман, Бўтқа-турк, Така, Иккинчи Турк ва Бозор-Хидирша турк қишлоқлари ҳисобланган. Қора-тейит, Қурама, Ёмон-турк ва яна бешта ҳудудида турклар аҳолини аксариятини ташкил этган. Қўрғонтепа туманида учта қишлоқда, Асака туманида Ниёз-Ботир, Қайрағоч ва Туркия номи билан аталувчи қишлоқларида турклар рўйхатга олинган³¹.

Фарғона вилоятининг Қува туманида барлослар рўйхатга олинган, шу билан бирга қароунас ёки карагунас, қува-қалмоқ, жиннилар, бангилар, бузахор, куруглукказан. Жиннилар, бангилар, бузахорлар шу номлардаги қишлоқларда яшаганлар. Шу ерда Барлос ва Турк деб номланадиган қишлоқлар мавжуд. Фарғона вилоятининг Қувасой туманида туркларнинг супанлик, яполоқбош, годж каби қисмлари истиқомат қилишган. Уларнинг қишлоқларини аҳоли орасида норасмий Туркқишлоқ деб аталади.

Фарғона вилоятининг Ёзёвон туманида туркитўғон, Янгиқўрғон туманида амонкутчи уруғлари яшаганлар. Туркларнинг морияк ва хаутак уруғлари Хўжанд вилоятининг Нау туманида шу номдаги қишлоқларда истиқомат қилишган³².

Фарғона вилоятининг Қўқон туманидаги Оқжар, Абдуҳолик, Бешкала, Қорашаҳар ва Шўр қишлоқларида компакт тарзда жойлашганлар. Қува туманида фақатгина Турк қишлоғида, Марғилон туманида икки қишлоқ – Бешсарой ва Араб-мозорда аҳолининг 20% ни ташкил этган.

Қўқон туманидаги 1233 кишидан иборат турклар Фарғонанинг ғарбий қисмида, Сирдарёнинг қирғоқларида жойлашган Оқжар қишлоғида истиқомат қилишган.

Тошлоқ тумани Бесарак ва Куларик қишлоқларида, Асака тумани Туркия қишлоқларида ҳам кузатилган³³.

Ўш вилоятининг Аравон тумани Ариқ, Оқтош, Бешкарам, Дон, Дўнқишлоқ, Каррак, Кўкялябош, Туркобод, Сутхор, Қайрағоч, Қақир, Ямантурк, Тулейкан ва яна 9 та қишлоқларида туркларнинг: каррак, бешкарам, кўкялябош, ёмонтурк, гўжлар, тангриқ, кечатогор, калпатўпи, супалик, қинғирлар, сутхор, калтатой каби қисмлари яшаганлар ва уларнинг номларибилан боғлиқ этнонимлар айримлари топонимларда ўз аксини топган.

Ўш вилояти Ўзган туманининг Куйбишев колхозни, Аравон туманининг Чекобод ва Қайрағоч, Жилинди, Ильичевка ва Дамбулак, Заргар, Бештепа ва Чимбой, Жалолобод вилоятининг Турк (Фозилман) ва Қипчоқ қишлоқларида яшаганлар³⁴.

Турклар бу ерларда қишлоқларда истиқомат қилиб, аҳолининг аксариятини ташкил этган. Кейинчалик ўзбеклар таъсири остида турклар шарқ ва шимолий шарқий томонларга силжий бошлаганлар. Натижада туркларнинг ўзбек қишлоқлари билан аралашиб кетиши бошланган. Ўзбеклар орасида турклар алоҳида гуруҳ сифатида ажралиб қола бошлайди. Баъзи ҳолларда Ўш вилоятининг Заргар ва Ўзганнинг шарқий қисмида бўлгани каби қирғизлар орасига тушиб қоладилар³⁵.

Турклар ҳеч қайси бир қабила ва уруғлар билан иттифоқ тузишмаган. Турклар ўзларини турмуш тарзларини бошқалар билан аралашиб кетмаслиги ва ўзига хосликни сақлаб қолишга қанчалик интилимасинлар, атрофдаги ўзбек ва қирғизлар билан бўлган алоқалар тил, турмуш тарзи ва маданиятдаги ўзгаришларга олиб келди.

Фарғона турклари генеологиясини тузиш ҳозирда анча мушкул. XIX асрда бошланган ўзбеклар билан консолидацион жараёнлар натижасида уруғ қабилавий бўлинишларининг йўқолиб бориши, ҳозирда тобора кучайиб бормоқда. Ахборотчилар фақатгина оилавий – қариндошлик гуруҳлари номларини биладилар холос. Айрим ҳолларда кўпинча барлослар ва калтатой қабилаларига оидлиги билан чекланади³⁶.

С.С. Губаева томонидан тўпланган материаллар туркларнинг Фарғона водийсидаги жойлашуви, айрим уруғ қабилавий таркиблири ҳақидаги маълумотларни тўлдиради. Тадқиқотчи туркларнинг уруғ қабилавий бўлинишларини ҳозирда аниқлаш қийинлигини қуйидагича изоҳлайди: “Туркларнинг орасидаги кекса ёшдагилари ҳозирда қабила номларини ҳамisha ҳам билавермайдилар. Туркларнинг атрофидаги аҳоли уларни умумий “турк” номи билан билганлар. Балки шунинг учун аввалги тадқиқотчиларнинг изланишларида туркларнинг уруғ қабилавий бўлинишлари акс этмаганлигини изоҳлаши мумкин”³⁷.

В.Р. Винников қуйидаги хулосаларни беради: Андигон вилоятининг Мархамат, Асака, Хўжабод, Жалолқудуқ туманлари ва Ўш вилояти туманларида истиқомат қилувчи турклар ўзларини алоҳида этнографик гуруҳ

²⁹ Иноғомов Ш.И. Этнический состав населения и этнографическая карта Ферганской долины в границах УзССР. Автореф. дисс. ... к. и. н. Ташкент, 1959; Винников Я. Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине. //СЭС. II. – М., 1959. – С. 389.

³⁰ Винников В.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып.2. – М., 1959. – С. 389.

³¹ Иноғомов Ш. И. Этнический состав населения и этнографическая карта Ферганской долины в границах УзССР. Дисс. ... канд.ист.наук. – Т., 1959. – С. 71.

³² Губаева С. С. Этнический состав население Ферганы в конце XIX-начале XIX (по данным топономии). –Т., 1983.– С. 70-71.

³³ Иноғомов Ш. И. Этнический состав населения и этнографическая карта Ферганской долины в границах УзССР. Дисс. ... канд.ист.наук. – Т., 1959. – С. 71.

³⁴ Винников В.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып.2. – М., 1959. – С. 394.

³⁵ Винников В.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып.2. – М., 1959. – С. 396.

³⁶ Губаева С. С. Населения Ферганской долины в конце XIX - начале XX в.(этнокультурные процессы). – Т. 1991.– С. 37.

³⁷ Қаранг: Губаева С. С. Этнический состав население Ферганы в конце XIX-начале XIX (по данным топономии). –Т., 1983.; Губаева С. С. Населения Ферганской долины в конце XIX - начале XX в.-Т. 1991.

эканликлари тўғрисидаги тасаввурларини сақлаб қолганлар. Уларга қайси миллатга мансубликлари сўралганда улар ҳар доим ўзларини аниқ ҳолда турк деб атайдилар. Шу билан бирга уларнинг атрофларида жойлашган ўзбеклар, қирғизлар, уйғурлар ва маҳаллий қишлоқлар аҳолиси уларни алоҳида этнографик гуруҳлар сифатида ажратадилар³⁸.

Туркларнинг этник мансублиги масаласидаги яхлит фикрнинг йўқлиги, айтиш мумкинки маълум даражада аҳолини рўйхатга олиш маълумотларида ҳам ўз аксини топди.

1890 йилги маълумотларга кўра, Марғилон уезди Аравонсой волостида туркларнинг 629, унга қўшни Кулинсой – 946, Сегазинсой – 769, Шахрихонсой – 539, Қоратепа – Чаукентда – 401 та хўжалиги истиқомат қилган³⁹ (жами 3284та хўжалик).

Фарғона водийси турклари 1897 йил ва 1926 йилги аҳолини рўйхатга олиш ишларида “халқ” (элат) сифатида ҳисобланган⁴⁰. 1917 йилги ва 1920 йиллардаги аҳолини рўйхатга олиш материалларида алоҳида қабилавий гуруҳ сифатида қайд этилади⁴¹.

1897 йилда туркларнинг Фарғонадаги умумий сони 14441 нафарни, 1926 йилда эса 24279 нафарни ташкил этган.

1904-1907 йилларда туркларни сони 2-3 минг атрофларида ўзгариб турган 1914 йилга келиб туркларнинг сони 24 мингга етиб борган. Туркларнинг алоҳида хусусиятлари ҳақида В.П. Наливкин уларни ташқи кўриниши европаликларга хос бўлиши, барқарор ўзликни англаш ва яримкўчманчилик турмуш тарзи сақлаб қолганлиги ҳақида маълумотлар берган. Бундай хусусиятларни таъкидлагани ҳолда туркларни ўзбеклар таркибидаги бўлинма деб ҳисоблаган. Фарғона вилояти статистик қўмитаси мутахассис вакиллари бу хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда туркларни алоҳида элат (миллат) деб қайд қилишган ва ҳисоблашган⁴².

1917 йилги маълумотларга кўра, Фарғона ва Самарқанд туркларининг сони 29476 киши ҳисобланиб, ҳудудлар бўйича турклар сони ажратиб кўрсатилмаган.

1917 ва 1926 йиллардаги аҳолини рўйхатга олиш ишларида турклар этнографик гуруҳ сифатида 60 мингдан ортиқ киши (Фарғона водийсида 24 мингга яқин) рўйхатга олинган, қипчоқлар 33,5 минг киши, курамалар 50 минг киши. Бу гуруҳларнинг ҳаммаси ўзбек тилли ҳисобланганига қарамай ўзларини ўзбеклардан алоҳида ҳисоблашган. Хусусан Фарғона турклари ўзларининг паспортларига “миллати” деган қисмига (графасига) одатда ўзларининг қабилавий номларини акс эттирганлар⁴³.

1924 йилда миллий ҳудудий чегараланиш даврида турклар масаласи Қирғизистон ва Ўзбекистон ўртасида кескин ихтилофларга сабаб бўлган. Қирғизистон тарафи турклар яшайдиган ҳудудларни уларни ўзбекларларга ўхшамаганлиги ва хўжалигида чорвачилик билан шуғулланганликлари учун Қирғизистон таркибига киритишни қаттиқ талаб қилган⁴⁴.

1926 йилги аҳолини рўйхатга олиш ишларида 20063 нафар турклар Андижон ва Фарғона вилоятларида⁴⁵, 4216 нафар турклар Қирғизистоннинг Ўш ва Жалолобод вилоятларида⁴⁶ рўйхатга олинган ва умумий ҳисобда 24279 нафар киши халқ (элат) ҳисобланган.

1926 йилги рўйхатга Фарғона туркларининг қишлоқларда истиқомат қилувчилари 20179 киши (4 киши шаҳар аҳолиси). Ш. И. Иноғомовнинг қабилавий ўзликни англаш фақат қишлоқларда сақланиб қолган ва турк қабилалари вакиллари шаҳарга келгандан сўнг қипчоқ ва курамалар сингари шаҳар аҳолисига айланар эди деб ҳисоблайди⁴⁷.

1926 йилги аҳолини рўйхатга олиш ишларида уруғ қабилавий гуруҳларни акс этганини кўриш мумкин. Ўзбекларнинг маълум қисмлари (ярим кўчманчилар) ўзларида уруғ қабилавий бўлинишларини сақлаб қолган эдилар.

Собиқ Совет ҳукумати ўрнатилган дастлабки йилларида социалистик миллатларни шакллантириш бошланиши этнографик гуруҳларга мансублик миллий ўзликни англашдан унчалик аҳамият касб этмаган ҳолатлар аҳолини рўйхатга олиш ишларида акс этган⁴⁸.

Турклар асосан 1926 йилги маълумотларга кўра 20175 киши Фарғона водийсининг жануби – шарқий қисмида истиқомат қилганлар, 11238 киши Марҳамат туманида, 6641 киши Хўжабод туманида, 1233 киши Қўқон туманида, 501 киши Қува туманида, 398 киши Қўрғонтепа туманида, 157 киши Асака туманида ва бошқа туманларда 1 – 5 кишидан истиқомат қилганлар⁴⁹.

Бунга мисол бўлиб, қатъий этник ўзликни англаш моддий ва маънавий маданиятдаги айрим фарқлар, оила ва жисмоний кўринишдаги фарқларни мисол келтириш мумкин. 1926 йилда этник ўзини англаш бўйича Жалолобод ва Ўш вилоятларида туркларнинг сони 3628 киши⁵⁰, она тили бўйича туркларнинг сони 3540 киши бўлган⁵¹. Фарғона водийсининг 66 та колхозидан 22 тасида турклар ишлашади. Винников таъкидлаганидек эркак, аёл, ҳатто ёшлар ва колхоз зиёлилари ҳам ўзларини турк деб атаганлар. Улар ўзларини ўзбек эмасликларини ҳужжатлар асосида (паспорт ва ҳарбий гувоҳнома) кўрсатишга ҳаракат қилишган⁵².

³⁸ Винников В.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып.2. – М., 1959. – С. 396.

³⁹ Губаева С. С. Населения Ферганской долины в конце XIX - начале XX в.-Т. 1991 С. -37

⁴⁰ Қаранг: Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Т.89. Ферганская область.– СПб., 1904. – С. 60-61.; Всесоюзная перепись населения 1926 года. Т.VIII. Казахская АССР. Киргизская АССР. – М., 1928. – С. 216-219; Всесоюзная перепись населения 1926 года. Т.XV. Узбекская ССР. – М., 1928. – С. 145-149.

⁴¹ Материалы Всероссийских переписей 1917г... – С. 24.

⁴² Абашин С. Население Ферганской долины (к становлению этнографической номенклатуры в конце XIX – начале XX века) // Ферганская долина: этничность, этнические процессы, этнические конфликты. – М., 2004. – С. 63.

⁴³ Развитие советских наций и расцвет культуры народов СССР. <http://genling.ru/books/item/f00/s00/z0000003/st007.shtml>

⁴⁴ Койчиев А. Национально-территориальное размежевание в Ферганской долине (1924-1927гг.).– Бишкек, 2001.– С. 49-51.

⁴⁵ Всесоюзная перепись населения 1926г.Т.XV. – С. 145-146

⁴⁶ Всесоюзная перепись населения 1926г.Т.VIII. – С.216-219.

⁴⁷ Иноғомов Ш. И. Этнический состав населения и этнографическая карта Ферганской долины в границах УзССР. ДисС. ... канд.ист.наук. – Т., 1959.– С. 70.

⁴⁸ Развитие советских наций и расцвет культуры народов СССР <http://genling.ru/books/item/f00/s00/z0000003/st007.shtml>

⁴⁹ Иноғомов Ш. И. Этнический состав населения и этнографическая карта Ферганской долины в границах УзССР. ДисС. ... канд.ист.наук. – Т., 1959.– С. 71.

⁵⁰ Всесоюзная перепись населения 1926 Т.8. – С. 217-219.

⁵¹ Всесоюзная перепись населения 1926 Т.8. – С. 221.

⁵² Винников В.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып.2. – М., 1959. – С. 397.

1952 йилда туркларининг умумий сони 20 мингдан ортиқ эди. Улар Жалолобод вилоятининг икки колхозида, Ўш вилоятининг 10 та колхозида, Андижон ва Фарғона вилоятларининг 54 та колхозида истиқомат қилганлар⁵³.

Ўрганилаётган давр XIX-XX асрда Фарғона водийсида ижтимоий-иқтисодий жараёнлар айрим хўжалик тури билан шуғулланувчиларини ўз фаолиятларини ўзгартиришга мажбур қилди. Ярим кўчманчи ва ўтроқ аҳоли ўртасида кечаётган консолидация жараёнлари жадаллашди. Турклар ўтроқлашиш натижасида ўтроқ аҳолига хос хўжалик турлари билан шуғуллана бошлаганлар. Масалан, Ўш вилоятининг Жалолобод ва Ўзган туманларида турклар ўтроқ аҳоли таъсирида гуруч етиштира бошлаганлар.

Туркларнинг ўтроқлашувини асосий сабабларидан бири бу ўзбеклардаги каби кўчманчиларнинг жамоа ўртасидаги табақалашуви ва ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар билан боғлиқ эди. Айни вақтда, уларнинг маълум қисми узоқ асрлар давомида ўзининг этник жиҳатларини сақлаб қолган ва ушбу хусусиятлари билан ён-атрофдаги бошқа этнослардан фарқланиб турганлар.

Туркларни тил жиҳатидан маълум қисмларида диалектлар сақланиб қолганлигини ҳисобга олинмаса, уларни ўзбек ёки қирғизларга кўшиш мумкин. Турклар ўзбеклар орасида ўзбек тилини, тожиклар орасида тожик тилини, қирғизлар орасида қирғиз тилларини қабул қилганлар ва шу билан бирга ўз диалектларини маълум даражада сақлаб қолганлар⁵⁴. Ҳозирги кунда туркларнинг аксарияти ўзларнинг тилларини йўқотиб, ҳатто оилаларида ҳам ўзбек тилида сўзлашадилар. Андижон ва Фарғона водийсида истиқомат қилувчи туркларнинг аксарияти ўзбек тилида сўзлашадилар. Турклар ўзларининг кўшилари ўзбеклардан моддий ва маънавий маданият элементларини ўзлаштирганлар.

Максим Кириченко
(Харків, Україна)

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ПЕРЕЯСЛАВ В РУСЬКИХ ЛІТОПИСАХ

Відомо, що на території середньовічної Русі існувало кілька міст з астіонімом «Переяславль» (Переяслав), між якими існував певний історичний взаємозв'язок. Для князівств, до яких вони належали, Переяслави були найважливішими релігійними центрами та їх історичні долі були тісно переплетені з політичними столицями: Києвом, Рязанню, Володимиром, Москвою. Боротьба за володіння політичною владою в руських князівствах часто супроводжувалася боротьбою за контроль над відповідним Переяславом, що вказує на важливу роль цих міст в історії Русі. Особливо яскраво ця роль проявилася на прикладі історії Переяслава Руського, нині Переяслава-Хмельницького, – найстарішого з руських «Переяславлів». У даній роботі зроблена спроба висвітлити особливості розвитку Переяслава Руського на матеріалі літописних згадок цього міста за період з 907 р., коли місто згадується вперше, по 1324 р., бо саме в цей рік литовський князь Гедимін поширив свою владу на Переяслав Руський (з цією подією пов'язана найпізніша згадка міста в літописних пам'ятниках). Відсторонившись від численних, але незначних на даному етапі дослідження, згадок Переяслава Руського в літописах, дозволимо собі зупинитися лише на найбільш суттєвих з них.

Найбільш ранні згадки про Переяслав Руський передає «Повість минулих літ» під 907 і 945 рр. в тексті договорів руських князів Олега та Ігоря з візантіяцями. Переяслав тут включено до руських міст, що мають отримувати візантійську данину. Список цих міст в різних літописах переданий зі своїми особливостями, але перша трійка залишається незмінною – це споконвічна «Руська земля» [1, с. 30] – Київ, Чернігів і Переяслав [напр. 2, стб. 31].

Не дивлячись на згадування Переяслава в договорах з греками першої половини X ст., «Повість минулих літ» містить розповідь про заснування цього міста Володимиром Великим у 993 р. Ця розповідь передається в безлічі списків з деякими ключовими особливостями, які дозволяють розділити ці повідомлення на три групи.

1) Найпоширенішою версією є та, в якій розповідається про закладення князем Володимиром міста Переяслава на місці одержання перемоги руського юнака над відомим печенігом. Виходячи з цієї версії місто було названо Переяславом, «бо переяв славу князів отрок» [напр. 1, стб. 122-124, переклад за виданням 3, с. 600].

2) Інша група списків вказує на те, що ім'я російського героя було Переяслав, на честь якого і було назване зведене місто [напр. 4, с. 41-42].

3) Третя група літописців передає легенду в скороченому варіанті, в якому повідомляється лише про здобуту перемогу і закладання міста, але не вказується з якої саме причини він був названий Переяславцем [напр. 6, с. 173].

Всі літописі, які передають легенду, сходяться в тому, що місцем події була переправа на річці Трубіж, «де нині Переяслав», а в якості часу події вказують 993 р., крім Лаврентіївського списку (992 р.) [2, стб. 122] та Новгородського 4-го літопису (991 р.) [7, с. 92].

Цікавою особливістю виділяється Мазуринській літописець – в його тексті, після згаданого оповідання про виникнення Переяслава Руського, поміщена розповідь про виникнення ще одного Переяслава – касожського. Подію цю вплетено в оповідь про перемогу тмутараканського князя Мстислава над лідером касогів Редедю [8, с. 49]. Опис перемоги Мстислава має спільні риси з описом перемоги руського воїна на Трубєжі, а також, на думку С. А. Циганкова, з рядом автохтонних легенд, з чого згаданий автор дійшов висновку про тмутараканські корені обох літописних легенд [9, с. 6]. На жаль, ні в одному з наведених С. А. Циганковим варіантів місцевих легенд про Редедю не згадується виникнення будь-якого міста [9, с. 5-6]. Не виключено, що почерпнута автором «Повісті минулих літ» легенда про битву в землі касогів стала одним із прототипів для побудови легенди про виникнення Переяслава на Трубєжі.

Важливу для конструювання історичної ролі Переяслава Руського деталь – згадку про установа першої митрополії в цьому місті – передає під 1089 р. «Повість минулих літ». Однак і це повідомлення, уплетене в контекст розповіді про будівництво митрополитом Єфремом нових будівель в Переяславі, має ряд різночитань у літописах. Більшість списків, що передають цю розповідь, містять фразу, яка пояснює читачам причину уваги митрополита до

⁵³ Винников В.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып.2. – М., 1959. – С. 399

⁵⁴ Винников В.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып.2. – М., 1959. – С. 397

міста: «Бє бо преже в Переяславлі митрополія» [напр. 2, стб. 208]. В Никонівському літописі, зазначення переяславської митрополії розширено згадуванням про те, що в цьому місті багато жило митрополитів, а також там поставляли єпископів [10, с. 116]. Однак, в деяких літописах, розповідь про будівельну кампанію митрополита Єфрема в Переяславі не супроводжується вказівкою на колишню митрополію в цьому місті [напр. 11, стб. 200].

Цікава деталь, що відноситься до характерних особливостей історії Переяслава Руського та його послідовників, починає проявлятися з князування Всеволода Ярославича. Під 1093 р., повідомляючи про смерть Всеволода, автор «Повісті временних літ» зазначає, що батько, Ярослав Мудрий, любив його більше понад інших своїх синів [10, с. 85]. Ярослав, як передає літопис, висловив побажання Всеволодові зайняти київський престол після старших братів по праву, але без кровопролиття [2, стб. 215-216]. Як відомо, після смерті Ярослава, Всеволод отримав Переяслав. Мабуть, закріплюючи це місто за своїм улюбленим сином, Ярослав бажав зміцнити його шанси на отримання київської влади. Отримавши Київ, Всеволод передав Переяслав своєму улюбленцю. Книга Степенева царського родоводу повідомляє про отримання Переяслава Володимиром Всеволодовичем Мономахом відразу ж після смерті великого князя Всеволода [12, с. 158]. «Повість минулих літ» вказує на те, що Переяслав після смерті Всеволода дістався Ростиславу Всеволодовичу, а Володимир відправився в Чернігів. Але вже в 1094 року в ній повідомляється, що Мономах «пішов із города на стіл отчий у Переяслав» [2, стб. 226, переклад за виданням 3, с. 707], після того як був вигнаний з Чернігова Олегом Святославичем Стародубським. Однак, в «Повчанні» Володимира Мономаха міститься фраза, яка свідчить про отримання Володимиром Переяслава ще за життя батька: «І весною посадив мене отець у Переяславі попереду братів» [2, стб. 248, переклад за виданням 4, с. 47]. На думку Д. С. Лихачова, Мономах цією фразою хотів підкреслити, що призначенням в Переяслав він був виділений батьком з усіх руських князів [13, с. 445]. Варто відзначити, що після невдалої боротьби чернігівського князя Олега з Володимиром Мономахом, в землях, що належали Олегу, виник перший «наслідувач» руського Переяслава – Переяславль Рязанський.

Ставши, свого часу, київським князем, Володимир Мономах садив на князування в Переяславі кількох своїх синів. Останній з них, Мстислав, зайняв київський стіл після смерті батька. Про те, що Мстислава було покликано киянами з Переяслава, уточнює Густинський літопис [14, с. 77]. Інші літописи не містять таких подробиць і повідомляють лише про те, що Мстислав сів у Києві, а його брат Ярополк в Переяславі. Після смерті Мстислава кияни послали в Переяслав за Ярополком, який, затвердившись в Києві, привів у Переяслав свого племінника, сина Мстислава Всеволода. Лаврентіївський літопис робить важливе уточнення: Ярополк дав йому Переяслав відповідно до обіцянки, що він дав Мстиславу за бажанням їхнього батька, Володимира Мономаха [15, стб. 301]. Таким чином, відбулася спроба закріпити Переяслав, а, отже, і Київ, за гілкою Мстиславичей в обхід лестничного права. На це звернули увагу і законні претенденти на майбутній престол – молодші сини Мономаха Юрій та Андрій. Новгородський перший літопис і літопис Софійський передають їх висловлювання з цього приводу: «це Ярополк, брат наш, по смерті своїй хоче дати Київ Всеволоду, племіннику своєму» [напр. 16, с. 22; переклад автора]. Юрій Довгорукий не дав бути і дня Всеволоду в Переяславі, вигнавши його з міста. З цієї події починається тривала і запекла міжусобна війна Старших і Молодших Мономаховичів, а також чернігівських князів Ольговичів за київську спадщину, що значною мірою проявилось в боротьбі за володіння Переяславом. Примітно, що в один з моментів свого розпаду зайняти Переяслав Руський, Юрій Довгорукий заснував в своїх землях новий Переяслав – Заліський.

1169 р. Київ було розорено військами Андрія Боголюбського. Південна Русь втратила престиж для Заліських князів, але вони продовжували контролювати Переяслав Руський, направляючи сюди єпископів [15, стб. 414; 4, с. 122] і князів [5, с. 123; 17, с. 134].

Під 1239 р. літописи розповідають про навалу Батия на Південну Русь і про розорення Переяслава Руського [напр. 14, с. 118]. Після цього місто на довго зникло з літописів, що у великій мірі може бути наслідком зміщення центру літописання на Північ Русі.

Сплеск згадок Переяслава припадає на той період, коли в першій половині XIV ст. великий князь литовський Гедимін підкорив міста Південної Русі. Хроніка Литовська й Жмойтська, перераховуючи руські міста, над якими поширилася влада литовського правителя, вказуючи Переяслав, додає: «...замку столечнаго княжат руских» [18, с. 38, 211]. Виходячи з цієї гіпотези, що Переяслав міг бути платформою для сходження великокнязівських синів на Київський стіл, можна було б побачити в цій фразі натяк на вказану традицію, тобто на Переяслав як на «дитячу столицю». На те, що мова йде про дітей князя вказує зменшено-пестливий суфікс «-ат» в слові «княжат». Однак, в литовській хроніці слово «княжата» повторюється досить часто і, в деяких випадках, по відношенню до князів якого-небудь регіону в цілому, що виключає вказування на родову ієрархію. Тому складно судити – чи йде мова в хроніці про столицю дітей великого князя київського або ж про самих київських князів. Так чи інакше, ця фраза явно виділяє Переяслав серед інших міст Русі.

Таким чином, літописні згадки Переяслава Руського, хоча і вносять деяку плутанину в питання його походження і не розкривають повністю причини придбання містом особливого ставлення з боку священнослужителів і військово-політичної еліти, все ж дають уявлення про високе становище Переяслава серед руських міст і його значної ролі в історії території нашої держави. Матеріали літописів, в тій чи іншій мірі, здатні підкріпити гіпотези деяких авторів про ставлення середньовічних правителів до Переяслава, як до останнього ступеня на шляху до набуття влади над столицею, а також виявити той період, коли ця традиція могла зародитися і стати предметом наслідування для нових Переяславів.

Література:

1. Насонов А.Н. Русская земля и образование территории древнерусского государства: Историко-географическое исследование / А. Н. Насонов. – М., 1951. – 263 с.
2. Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись. Вып. 1. Повесть временных лет. – Л., 1926. – 540 столбц. + 30 с.
3. Золоте слово. Хрестоматія літератури України–Русі епохи середньовіччя IX–XV століть: у 2 кн. / упорядники В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконті, 2002. – Кн. 1. – 2002.
4. Золоте слово. Хрестоматія літератури України–Русі епохи середньовіччя IX–XV століть: у 2 кн. / упорядники В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконті, 2002. – Кн. 2. – 2002.
5. Полное собрание русских летописей. Т. 41. Летописец Переяславля Суздальского (Летописец русских царей). – М.: Археографический центр, 1995. – 184 с.
6. Полное собрание русских летописей. Т. 28. Летописный свод 1497 г. Летописный свод 1518 г. – М., Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1963. – 410 с.

7. Полное собрание русских летописей. Т. 4. Новгородская четвертая летопись. Вып. 1. – СПб., 1915. – 320 с.
8. Полное собрание русских летописей. Т. 31. Летописцы последней четверти XVII в. – М.: Наука, 1968. – 262 с.
9. Цыганков С. А. Поединок Мстислава с Редедей и его отражение в фольклоре. / С. А. Цыганков // Вестник Санкт-Петербургского Университета. – 2008. – Сер. 2. – Вып. 4. – Ч. 1. – С. 3–9.
10. Полное собрание русских летописей. Т. 9. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 288 с.
11. Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. – СПб., 1908. – 938 столбц. + 108 с.
12. Полное собрание русских летописей. Т. 21. Ч.1. Книга степенная царского родословия. – СПб., 1908. – III–VII, – 342 с.
13. Повесть временных лет. Ч. 2. Приложения. Статьи и комментарии Д. С. Лихачева / под. ред. В. П. Адриановой-Перетц. – М.; Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1950. – 556 с.
14. Полное собрание русских летописей. Т. 40. Густынская летопись. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – 202 с.
15. Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись. Вып. 2. Суздальская летопись по лаврентьевскому списку. – Л., 1927. – 446 столбц. + 4 с.
16. Полное собрание русских летописей. Т. 3. Новгородская летопись старшего и младшего изводов. – Л., 1950. – 568 с.: ил.
17. Полное собрание русских летописей. Т. 7. Летопись по воскресенскому списку. – СПб., 1856. – V–X, 345 с.
18. Полное собрание русских летописей. Т. 32. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. – М.: Наука, 1975. – 235 с.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, професор Куделко С. М.

**Людмила Лановюк
(Київ, Україна)**

АРХИТЕКТУРНІ ШЕДЕВРИ Д. ДЯЧЕНКО

У царині архітектури початку XX ст. українські митці прагнули відшукати втрачений національний стиль, творчо переосмислюючи традиції народної дерев'яної архітектури і «козацького бароко». У цьому напрямку плідно працював Д. Дяченко, один із засновників самобутнього архітектурного стилю – українське необароко.

Родинне коріння Д. Дяченко варто шукати на Полтавщині, яскраві архітектурні зразки якої не могли залишити байдужим митця. Фахову освіту він одночасно здобуває у Петербурзькій академії мистецтв (слухає окремі лекції) та на архітектурному відділенні Інституту цивільних інженерів. Під час літніх канікул, будучи членом студентського гуртка «Громада», їздить по Україні, вивчає архітектурні пам'ятки та замальовує старовинні споруди (церкви, дзвіниці, монастирі, вітряки тощо).

Ще у студентські роки Д. Дяченко створив чимало проектів будівель, частину з яких було втілено в життя: головний вхід на Всеросійську сільськогосподарську виставку в Москві та земська лікарня у м. Лубнах на Полтавщині. Як конкурсант він представив свої проекти приміщень залізничного вокзалу м.Києва, міської управи м.Ковеля, Церковно-археологічного музею м.Кам'янця-Подільського, Держпрому та будівлі уряду в Харкові та ряд інших. У всіх цих проєктах шліфувався стиль архітектора, навіяний національними традиціями української архітектури [1, с. 8].

Після успішного завершення навчання Д. Дяченко працював на посаді інженера спочатку у Полтавській, а згодом у Київській губерніях. Очолював Товариство українських архітекторів. Деякий час обіймав посаду ректора, заснованого за його участі Київського архітектурного інституту (нині Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури). У цей же час він видав книгу «Будови села», а також створив два альбоми «Проекти будинків для селян», у яких, на думку академіка архітектори В.Чепелика, «виявляється щире прагнення архітектора поліпшити побутові умови в житлах і громадських будинках, знайти найефективніші конструкції, разом з тим у них постійно виявляється бажання надати архітектурі рис українського народного стилю. В одних проєктах він підіймається до рівня досконалості видатних народних майстрів, в інших подає приклади стилізації «під народну» архітектуру» [5].

Найбільш яскраво новаторство Д. Дяченка відобразилося у проєктуванні ним корпусів Київського сільськогосподарського інституту (нині Національний університет біоресурсів і природокористування України (НУБіП України), споруджених у мальовничому Голосіївському лісі. Замовлення на розробку проєктної документації Д. Дяченко отримав у 1923 р. За планом, створеним 1925 р., комплекс інституту мав складатися із 12 споруд, що утворювали єдиний архітектурний ансамбль. Щоправда, час вніс свої корективи у плани. Власне Д. Дяченко брав участь у зведенні шести корпусів – лісотехнічного, агрохімічного, хліборобського, або землеробства і механізації, факультетів; «професорського корпусу» та двох студентських гуртожитків. Архітектор ревно відносився до свого дітища. Він тижнями жив у бараках разом з виконробами і простими робітниками, особисто керуючи будівництвом. Цікаво, що у будівництві перших корпусів використовували цеглу, заготовлену для найвищої у Російській імперії дзвіниці (110 м) Іонінського монастиря на Звіринці, спроектованої архітектором В. Ніколаєвим. Спорудженню цієї колосальної будівлі завадили смерть автора проєкту, початок Першої світової війни та брак коштів.

На думку дослідників історії архітектури, споруди у Голосіїві не є рівноцінні в мистецькому аспекті. Зокрема, декор студентських гуртожитків з міркувань економії спрощено до мінімуму. Інші ж споруди є зразками високого архітектурного мистецтва з бездоганними білоблукитними фасадами з українським національним колоритом [4].

Першим споруджено двоповерховий (нині триповерховий) необароковий корпус лісотехнічного факультету (1927р.) – один із найсамобутніших і найоригінальніших в архітектурній спадщині сучасної України. У його плануванні Д.Дяченко використав функціональні принципи, які створювали максимум комфорту для навчання студентів. Тут були, зокрема, великі аудиторії з природним освітленням та ефектний вестибюль, оточений галереями з аркадами. Головний фасад прикрашають три ризаліти, що виступають, центральний з яких поділений по вертикалі шістьма пілястрами з капітелями з рослинним декором. Завершує фасад великий бароковий фронтон. Поверхню стін між ризалітами на різних поверхах заповнено арками та пілястрами. Поверхи розмежовує складнопрофільний карниз. Над арковими та прямокутними вікнами розміщено трикутні фронтончики-сандрики [3, с. 92]. На думку академіка В.Чепелика навчальному корпусу «... притаманні святковість, гарний настрій, патетика і навіть триумфальне звучання» [4].

1927 р. було завершено і двоповерховий будинок для професорів і викладачів Інституту, у якому Д. Дяченко до необарокових елементів додав модернові. Дах прикрашено «заломом» та мансардними вікнами з бароковим обрамленням. Головний фасад оформлено аркадою, а вікна ризалітів, що виступають, прикрашено трикутними сандриками. Портал будинку увінчано стилізованим ліпним бароковим картушем.

1929 р. було збудовано корпус землеробський, в оформленні якого наявні архітектурні елементи, використані архітектором під час створення двох попередніх корпусів. Стіни обабіч центрального входу декоровано чотирма гранчастими пілястрами, що підтримують складнопрофільований карниз. Над ним – трикутний фронтон з бароковою ліпниною – листям аканту, та трьома арковими вікнами з сандриками. Бічні крила корпусу на висоту двох поверхів прикрашено аркадами, в яких розміщено два яруси вікон прямокутної і сегментоподібної форми – данина стилю «модерн».

Агрохімічний інститут (1931 р.), що також поєднав у собі риси необароко і модерну, складається з двох об'ємів: триповерхового корпусу та двоповерхового крила з мансардними вікнами та дахом із «заломом». Центральною віссю фасаду крила є видовжене модернове вікно, що освітлює внутрішні сходи другого та третього поверхів. Стіни розчленовано пілястрами і над вікнами оздоблено декоративними архівольтами (дугами). Головний фасад, декорований двома ризалітами і складнопрофільними карнизами, завершується бароковим фронтоном з ліпним зображенням хімічної реторти. Пілястри ділять його на п'ять частин; центральне вікно третього поверху декороване бароковим «розірваним» сандриком [3, с. 93].

На початку 1930-х років необарокові споруди Д. Дяченка піддано різкій критиці. Це було обумовлено початком боротьби з «проявами українського націоналізму» в мистецтві та зміною політичної кон'юнктури в архітектурі. У цей час у фаворі можновладців опинився помпезний стиль «ампір» – холодний, часто незграбний, уособлення величчя й могутності радянської імперії. Тож українське необароко та його автор вже не вписувалися у шкалу радянської естетики. Нападки посилювалися після перенесення у 1934 р. столиці з Харкова до Києва та розробки генерального плану перебудови міста з метою перетворення його на «зразкове соціалістичне». У ньому не було місця для оригінальних споруд, які, на думку тогочасних «експертів», не становили ані художньої, ані історичної цінності та нагадували про «тяжкі часи» для українського народу. Згідно з цим «планом» підлягали знищенню Софійський та Михайлівський Золотоверхий монастирі, на місці яких передбачалося влаштувати велику площу, оточену урядовими спорудами. Лише небагато сміливців – представників української інтелігенції, серед них і Д. Дяченко – наважились виступити на захист приречених пам'яток. За цей вчинок майже всі вони зазнали репресій і загинули у сталінських таборих [1, с. 8].

Органи ДПУ вперше заарештували Д. Дяченка у Києві 1931 р. Традиційно банальне звинувачення – «участь у контрреволюційній націоналістичній діяльності» – не підтвердилося. Архітектор залишився на волі. Однак після цього він уже не створював необарокових споруд, а обмежився конструктивізмом (до якого радянська влада ставилася лояльно) у поєднанні зі «сталінським ампіром» з елементами класицизму. У цьому стилі виконано проекти зоотехнічного факультету Сільськогосподарського інституту (нині НУБіП України) та Торгівельної академії (нині Міністерство освіти і науки України). І хоча ці твори поступаються створеним раніше, проте вони не позбавлені індивідуальності та привабливості. У 1937 р. Д. Дяченко, рятуючись від переслідувань, виїздить до Москви. Вдруге його заарештували 1941 р. і засудили до восьми років таборів, у яких він помер 1942 р. від виснаження й голоду. Архітектора було реабілітовано у 1957 р. [2, с. 6].

Сьогодні для широкого загалу стали відкриватися імена багатьох політичних діячів, науковців, митців, які залишилися вірними своїм переконанням. Ім'я архітектора Дмитра Михайловича Дяченка у пантеоні видатних діячів української культури, знищених тоталітарним режимом, має знайти свою нішу.

Література:

1. Анисимов А. Гений украинского необарокко. Изгой советской архитектуры / А. Анисимов // Киевский телеграфЪ, 10 апреля 2010 р. – С.8.
2. Дмитро Дяченко: Талановитий архітектор та самовіданий патріот // Армія України, 30 серпня 2001 р. – С. 6.
3. Попельницька О. 100 великих діячів культури України / О. Попельницька, М Оксеніч. – К., 2010. – 464 с.
4. Чепелик В. Зодчий ун-ту: [Про архіт. Нац. аграр. ун-ту] / В. Чепелик // Освіта. – 1996. – 28 серп.
5. Чепелик В. Творець українського необароко: [Про Д.М. Дяченка, ректора Київ. архіт. ін-ту (1921–1931 рр.)] / В. Чепелик // Хроніка 2000. – 1997. – № 17–18.

Галина Лисенко, Світлана Волкова
(Дніпропетровськ, Україна)

ІВАН ШТЕШЕНКО ПРО РОЗБУДОВУ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Сучасне суспільство переживає кризу в усіх сферах життя: економічному, політичному, духовному. Особливо привертають увагу проблеми освітянського сектору, де вочевидь прослідковується розбіжність між нагальними потребами суспільства у питанні підготовки підростаючого покоління і реальним станом речей. Незважаючи на той факт, що Україна відзначила вже 23-ю річницю від дня проголошення незалежності, проблема формування у молоді національних почуттів і гордості за свою державу лишається нерозв'язаною. Так само відкритим стоїть питання ефективної діяльності вітчизняної школи на шляху виховання національно свідомого молодого покоління. Можливо, проблема полягає в недостатній підготовці педагогічних кадрів у цьому напрямку? Можливо, необхідно залучити історичний досвід з даної проблеми і подивитись, яким чином вирішувалось завдання розбудови національної системи освіти і здійснювалася підготовка педагогічних фахівців у накресленому напрямку у недалекому минулому? До нагоди стане діяльність видатного педагогічного діяча періоду Української національно-демократичної революції 1917-1920 років Івана Матвійовича Штешенка, ґрунтовне вивчення педагогічної спадщини якого може суттєво збагатити процес виховання молоді України в руслі відродження національної культури.

Історіографія. Історія розвитку вищої педагогічної освіти є об'єктом досліджень таких науковців, як Л. П. Вовк, А. С. Дем'янчук, В. К. Майборода, О. В. Сухомлинська. ґрунтовних досліджень діяльності І. Штешенка до періоду незалежності не було, оскільки його ім'я довгий час несправедливо замовчувалося. У 2001 році відбувся захист кандидатської дисертації І. М. Соїко на тему «Педагогічна діяльність Івана Штешенка», в якій авторка,

проаналізувавши життєвий і творчий шлях видатного педагога, спробувала максимально визначити його доробок для сучасної педагогічної науки.

Мета статті – довести необхідність залучення у сучасний педагогічний процес надбань наших попередників на прикладі педагогічної спадщини Івана Матвійовича Стешенка.

Завдання: 1) виявити основні педагогічні закономірності ідей І.Стешенка щодо навчання й виховання підростаючого покоління; 2) дослідити ефективні шляхи й форми виховання учнів у видатного освітнього діяча й педагога; 3) обґрунтувати наукові основи їх застосування у практиці сучасної школи.

Виклад матеріалу. Іван Матвійович Стешенко (1873-1918) – керівник і організатор розбудови української національної школи, розпочав свою педагогічну діяльність у Фундуклеївській жіночій гімназії міста Києва. Активна політична позиція стала на заваді викладацькій діяльності і спричинила п'ятимісячне ув'язнення. Окрім участі у численних українських політичних об'єднаннях, він також приєднався до Товариства українських поступовців, програма-мінімум якого передбачала українізацію народного шкільництва, допущення українознавчих дисциплін у середні і вищі навчальні заклади тощо. У своїх численних статтях Іван Матвійович активно обстоював думку про створення національної школи і запровадження української мови в усіх сферах життя [3, 496]. На початку Української національно-демократичної революції його було обрано до Центральної Ради від просвітніх організацій Києва. Тоді І. Стешенко зосередив всю свою енергію на організації національної системи освіти, очоливши Товариство шкільної освіти, узявши активну участь у роботі I Всеукраїнського вчительського з'їзду (5-6 квітня 1917 року). Обійнявши посаду Генерального секретаря Народної освіти у червні 1917 року, він домігся прийняття на II Всеукраїнському вчительському з'їзді резолюції про організацію нової школи в Україні – національної за формою і змістом. Вона мала бути єдиною, загальноосвітньою, обов'язковою, безплатною і світською, зорієнтованою на національну творчість, краєзнавчий матеріал, вікові й індивідуальні особливості дітей [3, 498].

Під керівництвом І. Стешенка була розроблена концепція національної школи в Україні визначними педагогами того часу – І. Огієнком, О. Музиченком, С. Постернаком, С. Русовою, С. Сірополком [1; 4]. У реалізації цієї концепції велика роль відводилася вчителю – «джерелу освіти» [1, с. 19], зокрема вчителю українознавства – «мозку», «виразнику кращих змагань і стремління його (українського народу)» [1; 5].

Глибокий психологізм ідеї народності школи і виховання має непересічну цінність як для тодішньої, так і для сучасної педагогічної науки і практики, оскільки, за висловом І. Стешенка, національні цінності є серцевиною освіти і виховання. Перекоаний патріот, він стверджував, що зміст освіти і виховання тільки тоді буде успішним і творчо розкриє й розвине індивідуальні здібності дітей, їх інтелектуальні можливості й нахили, коли буде співзвучним із багатовіковою культурою рідного народу. Педагог наполягав на тому, щоб на уроках у школі і в домашні завдання включали матеріали про Україну, її природні багатства, національних героїв, етногенез української нації, історичну пам'ять. Головне у вихованні, як відзначав І. Стешенко, – правильно визначити цілеспрямованість: вчити дітей, як треба поводитись, поєднуючи особисті потреби із суспільними інтересами; інтегрувати у вихованні кращі загальнолюдські якості з національними; дбати про збереження національного обличчя. Виховання на основі попередньої культури є загальним педагогічним законом [2].

Генеральний Секретаріат освіти, очолюваний Іваном Матвійовичем, швидко посприяв якісним і кількісним змінам у системі освітньо-виховних установ України: було здійснено реструктуризацію управління, поділено школи на два ступені, відокремлено професійну освіту від загальної, розбудовано мережу опікунських виховних закладів тощо [2].

Документи Генерального секретаріату освіти свідчать про ставлення його членів в цілому, і Івана Матвійовича зокрема, до освітнянських проблем: про глибокий демократизм і національну спрямованість запланованих заходів, коли інтереси національних меншин враховувались на рівні із освітнянськими потребами корінного населення. Завдяки невтомній праці І. Стешенка як гуманіста стала можливою реалізація принципу національно-персональної автономії, покладеного в основу законодавства про національну школу.

Великого значення надавав предметам – українознавству та українській мові. У зверненні від 14 жовтня 1917 році «До українців поза межами України суцільно» І. Сошенко закликав не забувати виховної мудрості нашого народу. «Люди єднаються в один народ не тільки тим, що живуть в одній землі: їх єднає також мова, стародавній батьківський звичай...», «...дбаймо, щоб не згубити ознак народу нашого, пам'ятаймо, хто ми й звідкіля, яких батьків діти», «будемо творити дальше життя; тоді не викориниться рід наш і не посміються над нами чужі люди, що досі нашу мову, наш звичай, нашу правду вважали за ніщо» [4].

Вважаючи за необхідність готувати педагогів нової школи, І. Стешенко ініціював відкриття восени 1917 року Українського народного університету та Української науково-педагогічної академії. Остання мала готувати вчителів українознавства для середньої школи і згуртувала для реалізації цієї мети кращі сили педагогів вищої школи – І. Огієнка, С. Русову, О. Музиченка, В. Зінківського та ін. Впродовж 1918 року в Україні також було відкрито 9 учительських інститутів і мережу двосеместрових курсів.

Значну увагу І. Стешенко приділяв родинній, батьківській педагогіці та християнському віровченню. Він сформулював низку основних завдань педагогів: 1) формування у дітей дійової відкритості до світу людей як потреби особистості; 2) виховання соціальних навичок поведінки; 3) розвиток усвідомленого ставлення дитини до себе як вільної самостійної особистості, рівної з іншими людьми, як члена суспільства, та до своїх обов'язків, що визначаються зв'язками з іншими людьми; 4) розвиток інтересу до людей; 5) формування готовності сприймати інформацію й соціальний досвід; 6) виховувати у дітей радість, співчуття, бажання пізнавати людей, робити добрі вчинки, діяти за принципами гуманізму, справедливості [2].

Належне значення у формуванні особистості належить, зокрема, вищій педагогічній освіті в Україні і освіті за кордоном – так вважав І. Стешенко: «Дбайте і ви про рідну освіту, відкривайте в себе школи на рідній мові», «...єднанням та спільними силами добуваймо кращу долю всьому нашому народові, де б він не жив, чи на землі своїх предків, нашій і вашій Україні, чи на далекій чужій землі» [1; 4].

На думку І. Стешенка, основними формами педагогічної роботи з дітьми та юнацтвом, які сприятимуть формуванню національної свідомості і продовжуватимуть гуманістичні традиції вітчизняної етнопедагогіки, можуть стати: екскурсії до визначних історичних місць рідного краю; зустрічі та знайомства з цікавими людьми, знавцями культурної спадщини народу; ознайомлення дітей та вивчення з ними національних звичаїв, обрядів, народних свят, ігор, українських народних пісень і танців; виготовлення національних виробів, елементів державної атрибутики, національного одягу; організація виставки «Скарби з бабусиної скрині»; конкурсу на кращий малюнок, аплікацію, вишивку на тему «Рідна Україна»; ознайомлення з кращими літературними творами письменників України,

українськими народними казками; ярмарка-продаж національних кондитерських, кулінарних і художніх виробів шоколярів [2].

Після зміни влади І. Стешенко став генеральним комісаром народної освіти у Міністерстві освіти Гетьманату, потім отримав запрошення на посаду завідувача кафедри українського письменства у Кам'янець-Подільському університеті, але невідомі злочинці обірвали життя національно свідомого українця у липні 1918 року. Безперечною залишиться заслуга Івана Матвійовича у створенні базових засад національної освіти.

Коло наукових проблем професора І. Стешенка: українське мовознавство, зокрема, формування мовленнєвої культури молоді; літературознавча науково-пошукова робота з метою повернення народу кращих творів видатних вітчизняних літераторів; культурологічна діяльність, спрямована на вивчення, збереження і розвиток історичних, соціальних та етнопедагогічних традицій українського народу; організація навчально-виховного процесу, збагачення його змісту, розширення спектру напрямів; здійснення педагогічно-видавничої роботи в системі національної освіти та виховання [2].

Серед практичних досягнень Івана Матвійовича: реформування напрямів і змісту національної освітньо-виховної системи; збереження й розвиток гуманістичних традицій етнопедагогіки; впровадження соціальної відповідальності державних органів влади за забезпечення висококваліфікованими фахівцями установ освіти і виховання; створення належних матеріальних умов; використання фундаментальних базових принципів навчання й виховання; спрямування діяльності теоретиків та практиків педагогіки на досягнення визначених І. Стешенком цільових установок виховного процесу [2].

Висновки. Усі напрями діяльності Івана Матвійовича Стешенка пов'язані із проблемами навчання і виховання дітей та молоді, а кінцевою метою його зусиль була розбудова національної системи освіти і виховання на основі гуманістичних принципів. Багатогранність його особистості проявилась у різноманітних видах діяльності – педагогічно-організаторській, літературно-критичній, перекладацькій, політичній, які у сукупності спрямовувались на виховання національно свідомого, широко обізнаного молодого покоління.

Педагогічна спадщина І. Стешенка містить невичерпне джерело ідей і поглядів щодо відродження й розвитку національної педагогіки, практичної діяльності української національної школи, поширення української літературної мови та літератури, підготовки вчительських кадрів, опрацювання принципів і змісту виховної роботи [2].

Актуалізація досягнень і знахідок педагогічної системи І. Стешенка – це систематична, цілеспрямована і науково обґрунтована робота з вивчення його спадщини, поширення знань про його педагогічні погляди серед педагогів, науковців і, насамперед, серед працівників системи національного виховання [2].

Література:

1. Коротєєва-Камінська В. О. Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект): Навчальний посібник / В. О. Коротєєва-Камінська. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 304 с.
2. Соїко І. М. Педагогічна діяльність Івана Стешенка / Автореферат на здобуття наук. ст. канд. пед. наук / Соїко І. М. – Луганськ, 2001.
3. Українська педагогіка в персоналіях: У 2-х книгах. Навч. пос. / За ред. О. В. Сухомлинської. – Кн. 1. Х – ХІХ століття. – К.: «Либідь», 2005. – 624 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2581. – Оп.1. – Спр. 28. – Арк. 6–10.
5. ЦДАВО України. – Ф. 165. – Оп.1. – Спр. 7.

Муроджон Насриддинов
(НамДУ ўқитувчиси)

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ БОШҚАРИШНИНГ ИЛМИЙ ПЕДАГОГИК МУАММОЛАРИ

Жамиятнинг ривожланиши, Давлатларнинг жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига уйғунлашуви ўзига хос мураккаб жараён бўлиб, бу замонавий билимларни пухта эгаллаган мутахассисларни жадал тайёрлашни тақозо этади. Бугунги кунда малакали менежерлар тайёрлаш ҳар қандай соҳанинг истиқболлини белгиловчи асосий омиллардан деб қаралаётгани бежиз эмас. Чунки эндиликда менежмент фани бошқариш илми, раҳбарлик санъати сифатида чуқур ва ҳар тамонлама ўрганилмоқда, бу борада хорижда йиғилган тажрибалар умумлаштирилиб, танқидий таҳлил этилмоқда ҳамда амалий натижалардан ижобий фойдаланилмоқда.

Идеал бошқарув масаласи инсониятнинг қадим-қадимдан тўлқинлантириб, янгилик сари интилишга ундаб келмоқда. Платоннинг “Республика” си, Фаробийнинг “Фозил шаҳарлар аҳолисини мослиги”, Томас Морнинг “Утопияси”, қолаверса “Темур тузуклари” ни ушбу масалага боғланганлиги асрлар мобайнида инсон тафаккурини янада эркинлаштиришда одилонга ҳаракатининг моҳияти бўлган.

Бошқарув мураккаб касблардан бири, у нафақат тўла маълумотга балки етарли илмий тайёргарликка ҳам эга бўлишни талаб қилади. Ғарб адабиётларида бошқарувнинг, яъни менежментнинг, жуда кўп тушунчалари ўрин олган. Улардан учтасини келтирамиз.

1.Ташкилотнинг мақсад ниятларига, унда ишловчи одамлар ҳаракатини йўналишларига солиш ҳисобига эришиш.

2.Ташкил этилмаган, бир неча одамларни самарали, мақсад сари йўналтирилган ва унумли меҳнат гуруҳини ташкилотга айлантирадиган махсус фаолият туридир.

3.Ташкилотни орзу ниятларига эришишдаги мақсад ва моддий ресурсларни аниқ йўналишда ишлатилиши эвазига эришиладиган режалаштириш, ташкил қилиш, бошқариш ва назорат қилиш жараёнидир.

Бу тушунчалар турлича бўлишига қарамай учта бир хил маънога эга;

- бошқарувда аниқ мақсад борлигини кўрсатиш;

- бу турдаги фаолиятнинг алоҳида ақлий тавсифи борлиги ажралиб кўрсатилади;

- ҳар бир ташкилотда бошқарувнинг ўрни борлигидан ахборот берилади.

Бошқарувнинг маъноси ва моҳиятини яхши тушиниб уни ички тушунчалар тоифалари билан бўладиган ўзаро муносабатлари билан бирга қараш мақсадга мувофиқдир.

XVIII асрнинг охирларида Англияда бўлган саноат инқилоб бошқарувга бўлган қизиқишни янада кучайтирди. Шу даврдан бошлаб ходимларнинг тайёрлашга алоҳида эътибор берилди бошланади. Аммо XIX асрнинг иккинчи ярмида ва XX аср бошида техника ҳамда технологиянинг такомиллашуви ишлаб чиқаришнинг кескин ўсиш бошқаришнинг мураккаблаштириб юборди ва уни махсус билимларни талаб этувчи фаолиятнинг махсус соҳасига айлантирди. Ушбу муоммоларни хал этиш учун бошқарувдаги тажрибани умумлаштириб, ишлаб чиқариш ва ходимларнинг бошқаришнинг самарали усулларини излашга олиб келди.

Жамият цивилизацияси ва унинг демократик бошқаруви инсонпарвар маърифий – тарбиявий мақомига боғлиқ бўлиб, шу асосда демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш, адолатли фуқоро жамиятини шакллантиришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Ўзбекистон истиқлолини дастлабки кунлариданоқ мутлақо янигига меҳнат ва мазмунга асосланган таълим тарбия тизимини тубдан ислох этиш вазифасини давлат иши даражасига кўтарилди.

Мустақил давлатимизда таълим жараёнининг шакллантириш ва бу борада кенг қамровли билимлар олиш Ўзбекистон Республикасини Конституциясида, унинг асосида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” да шунингдек тизимли меърий ҳуқуқий мақомга эга.

Таълим соҳасида давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

-Таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги;

-Таълим узлуксизлиги ва изчиллиги;

-Ўрта махсус, касб – хунар таълимининг йўналишини академик лицейда ёки касб – хунар коллежида ўқишни танлашни ихтиёрийлиги;

-Таълим тизимини дунёвий характерга эга эканлигини;

-Давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиллиги;

-Умумий ўрта, касб – хунар таълимининг мажбурлиги;

-Таълим тизимида давлат ва бошқарувнинг уйғунлаштириш.

Таълим тизимида таълим –тарбия жараёнини илмий асосда ташкил этишга ҳамда умумий манфаатлар уйғунлиги асосида тизим олдига қўйилган мақсадларга эришишга қаратилган фаолиятлар жараёнини бошқариш раҳбарнинг барча жамоа аъзоларига таъсир этиши бўлиб, педагог ходимлар ва ёрдамчи персонал фаолиятларини ташкил қилиш ва мувофиқлаштиришда, шунингдек тизимнинг ички имкониятлари ва маблағларидан фойдаланишда ўз ваколати доирасидаги тўғри мақсадга йўналтирилган фаолиятдир.

Педагог ходимларнинг шахсий хислатлари ва касбий қобилиятларини шакллантириш даражаси балан таълим тизимида қўйилаётган замонавий талаблар ўртасидаги зиддиятлар;

Таълим тизимида вужудга келаётган ташаббус ҳамда қўлланилаётган ва яратилаётган янгиликларни жорий этиш суръати билан илмий-методик таъминотлар ўртасидаги номувофиқлик;

Таълим тизимининг интегратив табиатига мос ёндашувлар ва уларни шакллантириш технологияларининг мавжуд эмаслиги;

Таълим тизимини бошқариш фаолиятининг самарадорлиги–бу бошқарув қонуниятлари усул ва методлари ҳамда инновацион технологияларга асосланган бошқарув фаолияти асосида ташкил этилган таълим-тарбия жараёнининг натижавийлиги ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар – тараққиёт омили. – Т.: Ўзбекистон 1995.
2. Муҳиддинов А.Г. Ўқув жараёнида нутқ фаолияти. – Т.: Ўқитувчи, 1995.
3. Рашидов А. Миллий анъаналар тарбия манбаи. // Халқ таълими журнали 1992 й. 1-сон.
4. Маҳкамов У, Тилабоева Н. Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. – Т.: 2003
5. Абдурасулов М. Ўзбек маорифатпарвар шоирлари, илм маорифат ҳақида. Т.: «Ўқитувчи». 1992
6. Давлетшин. Замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси. Т.: Ўзбекистон 1999
7. Очиллов Малла. Муаллим қалб меъмори. Сайланма. Т.: Ўқитувчи, 2000. Фарғона зиёси.-2008-№2.16-бет

Марія Поливач
(Київ, Україна)

ІСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ ГОДІВЛІ ТВАРИН ТА ТЕХНОЛОГІЇ КОРМІВ ІМ. П.Д. ПШЕНИЧНОГОНУБІП УКРАЇНИ

Проблема складання максимально поживного та якісного корму для годівлі тварин, стояла першочерговим завданням для людей з початку одомашнення тварин. Адже від рівня годівлі, вмісту в кормах поживних речовин, співвідношення між окремими елементами живлення залежать продуктивність і здоров'я тварин.

Впровадження прогресивних методів виробництва, зберігання і використання кормів є одним з основних резервів збільшення виробництва продукції тваринництва. При цьому, як і кожна складова системи годівлі сільськогосподарських тварин, повинні розглядатися як важливий економічний фактор виробництва продукції тваринництва, оскільки у структурі собівартості продукції частка кормів при виробництві молока становить не менше 50 – 55 %, яловичини – 65 – 70 %, свинини, яєць і м'яса птиці – 70 – 80 % [5].

Метою даної статті є висвітлення маловідомих сторінок становлення та діяльності сучасної кафедри годівлі тварин та технології кормів ім. П.Д. Пшеничного; показ ролі академіка П.Д. Пшеничного, як талановитого організатора, науковця та педагога; ознайомлення із внеском кафедри у підготовку професійних кадрів, коротко вказати на її досягнення в сьогоденні.

Задля якісного ведення сільського господарства на українських землях потрібна була значна кількість кваліфікованих кадрів. Основним джерелом насичення держави кваліфікованими кадрами базових галузей сільського господарства є створення якісних освітніх вищих навчальних закладів. Таким вищим навчальним закладом у Києві став відкритий у 1898 р. КПІ, який складався з чотирьох факультетів: хімічного, механічного,

інженерного і агрономічного (або сільськогосподарського) [12, с. 1]. 3 останнього – сільськогосподарського факультету – і почалася історія розвитку зоотехнічної науки в Києві та початкові умови для становлення сучасної кафедри годівлі тварин та технології кормів ім. П.Д. Пшеничного в Національному університеті біоресурсів і природокористування України (НУБіП України).

Першим деканом сільськогосподарського відділення Київського політехнічного інституту був професор, відомий зоотехнік Микола Петрович Чирвинський (1848-1920 рр.), який заступив на свою посаду в серпні 1898р. Саме завдяки його старанням були організовані й добре обладнані лабораторії, кабінети, музей, що включав 120 експонатів, різні колекції та зразковий на той час скотний двір.

На кафедрі загальної зоотехнії у той час працювали також відомі вчені, серед них: П.О. Широких (1900-1912 рр.) та І.В. Бельговський (1903-1914 рр.) [3, с. 124–125]. У подальшому, коли І.В. Бельговський почне викладати в Харківському зоотехнічному інституті на кафедрі технології кормів і годівлі тварин, то він разом зі своїм учнем П.Д. Пшеничним, створить наукову школу годівлі сільськогосподарських тварин – школа «Бельговського-Пшеничного».

Після того, як М.П. Чирвинський 30 липня 1904 р. відмовився від посади декана сільськогосподарського факультету, його місце посів професор Камілл Гаврилович Шіндлер [1, с. 25], який у сфері своєї діяльності також справив помітний вплив на розвиток зоотехнії та кафедри у навчальному закладі.

Професор Камілл Гаврилович Шіндлер (1869 – 1940 рр.) на високий для того часу рівень поставив справу вивчення сільськогосподарських машин і знарядь та їхнього дослідного випробування.

У подальші роки – з 1915 р. кафедру загальної зоотехнії тимчасово очолював професор спеціальної зоотехнії В.П. Устьянцев, а з кінця 1916 до 1920 рр. – професор І.П. Марков [3, с. 125].

В.П. Устьянцев (1875-1935 рр.) відомий в історії зоотехнічної науки як автор багатьох оригінальних досліджень із зоотехнії та наукових праць з годівлі сільськогосподарських тварин, один із перших вчених з вивчення загального та мінерального обміну речовин у сільськогосподарських тварин, організатор та керівник у галузі тваринництва, талановитий професор і педагог вищої сільськогосподарської школи та громадський діяч.

У 1915-1917 рр. в зв'язку з подіями Першої світової війни, КПІ, як і ряд інших вузів, не функціонував. Навчання у вузі відновилося у 1918 р. Станом на 1 червня цього року, на сільськогосподарському відділенні навчалася 297 студентів, закінчили – 15, вибуло 122 (із них 112 – через неможливість платити за навчання). Восени 1918 р. було прийнято 132 студента назад, і ще 214 осіб – вільні слухачі.

За перші повоєнні роки і в період громадянської війни, незважаючи на політичні зміни в Україні, КПІ залишався вищою школою старого типу. Як і чимало інших вищих навчальних закладів, він зберігав сталу структуру: в інституті функціонували чотири факультети – механічний, інженерний, хімічний і агрономічний, а влітку 1918 р. було створено електротехнічний факультет та вуз проіснував до листопада 1918 р. Вже після остаточного встановлення радянської влади на Україні, декретом радянського уряду наприкінці січня 1919 р. усі вузи України підпорядковувалися Наркомосу республіки і бралися на утримання держави [6].

В той час, головою правління ради сільськогосподарського факультету у 1918-1920 рр. був відомий проф. В.В. Колкунов, заступником – проф. П.Є. Вотчал, деканом – шанований у наукових колах проф. зоології М.Ф. Кашенко.

Микола Феофанович Кашенко (1855-1935рр.) – біолог, ембріолог, селекціонер, один із перших українських академіків, доктор медицини та зоології, засновник акліматизаційних садів у Томську та Києві. З 1919-1935 рр. був директором акліматизаційного саду АН (Академія наук) Української РСР в Києві [8]. Разом з вченим В.О. Караваєвим створив зоологічний музей ВУАН у Києві і був першим його директором (1919-1926 рр.) [7].

Подальша доля кафедри загальної зоотехнії пов'язана з кількома окремо створеними від КПІ вузами. Це – Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут (КВЗІ) з двома факультетами: ветеринарним та зоотехнічним (створений у 1921 р.), який у 1930 р. розділився на два самостійні інститути – ветеринарний та зоотехнічний; та Київський сільськогосподарський інститут ім. Х. Раковського (КСГІ), заснований 1922 р.

У період 1931-1935рр. Київський ветеринарний інститут проводить по два набори студентів на рік і у передвоєнний час стає одним із найбільших навчальних закладів цього профілю в колишньому СРСР. У роки Великої Вітчизняної війни з 1941 по 1944 рр. Київський ветеринарний інститут був евакуйований до м. Свердловська, де діяв як факультет у складі сільськогосподарського інституту [9]. Після звільнення Києва від німців, інститут повернувся до столиці і розмістився на вул. Тимофіївській.

Натомість Зоотехнічний інститут у 1934 р. був переведений до Дніпропетровська і реорганізований у Дніпропетровський сільськогосподарський інститут з двома факультетами – агрономічним і зоотехнічним. Туди ж переїхали професори-зоотехніки: В.І. Упоров, Ф.О. Юрків, Н.Ф. Щербина, доцент М.О. Селех. Пізніше інститут перенесли до Кам'яця-Подільського.

Утворений на базі КПІ Київський сільськогосподарський інститут ім. Х. Раковського (КСГІ) був однофакультетним вузом з двома відділеннями – лісовим і зоотехнічним. Посаду декана зайняв професор С.Ф. Веселовський, якого невдовзі змінив доцент І.М. Щоголів [2, с. 38]. Саме в цьому вузі продовжив роботу зоотехнічний факультет КПІ. Згодом кафедру зоотехнії було перейменовано на кафедру загального тваринництва, яку з 1934 р. по 1941 р. очолював професор Ф.О. Юрків [3, с. 125]. На жаль інформації про науковця практично не лишилося. В роки окупації кафедра загального тваринництва не працювала. І лише починаючи з 1944 р. вона відновила свою роботу у складі КСГІ.

Після низки перетворень і розділень вузів та Другої світової війни лише 1944 р. Постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 1 квітня була відновлена діяльність інститутів КСГІ і КПІ в м. Києві [13, С. 106] та розпочата реевакуація професорсько-викладацького складу, обладнання та майна інституту. Інститут розмістився в передмісті м. Києва – Голосієво.

Після утворення Української сільськогосподарської академії в 1954 р. постало питання про об'єднання його з Київським ветеринарним інститутом. І лише 2 квітня 1957 р. відповідно до наказу міністра сільського господарства УРСР до УСГА приєднали Київський ветеринарний інститут [2, с. 109].

У різні роки її очолювали В.А. Смоляр, Д.К. Міхновський, Ю.Г. Шматок, М.Д. Макаренко і професор М.М. Колесник. Провідними викладачами кафедри були Н.Д. Рознатовська і С.І. Чорний. У 1953 р. кафедра загального тваринництва була розділена на дві кафедри: спеціальної зоотехнії, завідувачем якої призначили доктора біологічних наук, професора М.М. Колесника і загальної зоотехнії, яку очолив доктор сільськогосподарських наук, професор П.Д. Пшеничний [3, с. 125].

5 жовтня 1954 р. – Павло Дмитрович був призначений ректором Української ордену Червоного Прапора сільськогосподарської академії (чи Української сільськогосподарської академії (УСГА)), яка постановою Ради Міністрів СРСР № 1320 від 1 липня 1954 р., об'єднала в собі Київський сільськогосподарський і лісогосподарський інститути [4, Арк.26-27].

З відкриттям у 1957 р. зоотехнічного факультету при навчальній частині Української академії сільськогосподарських наук (УАСГН) на базі кафедр загальної зоотехнії та годівлі сільськогосподарських тварин колишнього Київського ветеринарного інституту було створено кафедру годівлі сільськогосподарських тварин, яку очолював П.Д. Пшеничний з 1957 р. до 1974 р. [14, с. 159].

П.Д. Пшеничний був людиною енциклопедичної компетентності, допитливим експериментатором, оригінальною особистістю. Де б він не працював і яку б роботу не виконував, його вирізняли вимогливість та принциповість, обов'язковість і чесність, різнобічність та надзвичайна працелюбність, жадоба пошуків нових шляхів у науці.

Висока наукова ерудиція, енергійна практична діяльність, чудові людські якості – сердечність, доброзичливість, порядність, чуйність, нетерпимість до недоліків – створили Павлу Дмитровичу незаперечний авторитет серед вітчизняних та зарубіжних вчених [3, с. 8-9].

У 1974 р. зоотехнічний факультет було перейменовано на зооінженерний факультет, а з 2004 р. – факультет технології виробництва і переробки продукції тваринництва [11]. В роки незалежності України, наказом від 30 березня 2001 р. по НУБіП України було перейменовано кафедру «Годівлі сільськогосподарських тварин і технології кормів» на «Годівлі сільськогосподарських тварин і технології кормів ім. П.Д. Пшеничного».

В різні роки зоотехнічний факультет очолювали професори М.А. Кравченко (1957-1958 рр.), К.Б. Свечин (1958-1960 рр.), М.М. Колесник (1960-1964 рр.), доценти А.М. Жадан (1964-1966 рр.), М.Д. Мосолов (1966-1970 рр.), професори М.С. Борщ (1970-1973 рр.), Г.Т. Кліценко (1973-1981рр.), доцент А.І. Вертійчук (1981-1986 рр.), професори Б.М. Гопка (1986-1997 рр.), М.О. Захаренко (1997-2001 рр.), доцент Ю.В. Засуха (2001-2005 рр.), доцент М.Ю. Сичов (2005-2012 рр.), з 2012 р. – доцент М.В. Себа [10].

Підсумовуючи статтю, варто відзначити талант і невтомну працю постатей, які заклали основи української зоотехнічної науки. Вони стали взірцями для сучасних й прийдешніх поколінь. Серед таких професіоналів яскраво виділяється Пшеничний Павло Дмитрович – засновник та керівник напротязі багатьох років кафедри годівлі сільськогосподарських тварин при УСГА. Його життєвий шлях – є яскравим прикладом самовідданого служіння своєму народові, взірцем вірності професійним обов'язкам. На разі функціонує наукова школа академіка, яка вдосконалює досягнення П.Д. Пшеничного та впроваджує в життя нові технології. Наукові досягнення Павла Дмитровича не втратили своєї актуальності, потребують подальшого вивчення і систематизації.

Література:

1. Діденко, В. В. Нарис історії Національного аграрного університету [Текст]: до сторіччя заснування / В. В. Діденко. – К.: Аграрна наука, 1998. – 175 с.
2. Діденко, В. В. Нарис з історії Національного аграрного університету [Текст] / В. В. Діденко. – 2-ге вид., випр. і допов. – К.: Аграрна наука, 2008. – 232 с. – Бібліогр.: с. 208-220. – До 110- річчя від дня заснування.
3. Відомий вчений і педагог у галузі зоотехнії – Павло Дмитрович Пшеничний [Текст] / І. І. Ібатуллин, В. Д. Столюк, І. М. Березюк та ін.; за ред. І. І. Ібатулліна. – К.: НАУ, 2003. – 200 с. – (до 100-річчя від дня народження).
4. Архівні матеріали – ВП НУБіП України, ф. Особова справа Пшеничного П.Д., арк.26-27.
5. Годівля тварин [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://stud24.ru/zoology/godvlya-tvarin/77040-243039-page1.html> – Назва з екрану.
6. Зеркалов Д. В. НТУУ «КПІ». Минуле і сьогодення [Електрон. дані]: Монографія / Д. В. Зеркалов. – Електр. текст. дані. – К.: Основа, 2012. – 735 с.
7. Кащенко Микола Феофанович [Електронний ресурс] – Вікіпедія – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Кащенко_Микола_Феофанович. – Назва з екрану.
8. Кащенко Микола Феофанович [Електронний ресурс] – Вісті АН(Академія наук) СРСР. Серія біологічна», 1951 № 4. – Режим доступу: http://vseslova.com.ua/word/Кащенко_Николай_Феофанович-45769u. – Назва з екрану.
9. НУБіП Україна. Факультет ветеринарної медицини. Історія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nubip.edu.ua/node/1165/1>. – Назва з екрану.
10. НУБіП Україна. Факультет технології виробництва і переробки продукції тваринництва. Історія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nubip.edu.ua/node/1173/1>. – Назва з екрану.
11. НУБіП України. Про університет. Факультет технології виробництва і переробки продукції тваринництва [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://profcom.kiev.ua/about/about_perer.htm. – Назва з екрану.
12. Положение о КиевскомполитехническоминститутеИмператораАлександра II [Електрон. дані] – К.: Типография «Работник», 1898. – Електр. текст. дані. Київ: НТБ НТУУ «КПІ», 2010. – 17 с.
13. Живора С.М., Васильєва Н.В. Аграрна освіта в Наддніпрянській Україні (кінець XIX – 1950-ті рр.) / Живора С.М., Васильєва Н.В. // Вісник аграрної історії. Збірник наукових праць / Гол. ред. А.М. Журба. – К.: СГД ФО Круц. В.М., 2012. – Випуск № 3. – С. 106.
14. Колектив кафедри годівлі сільськогосподарських тварин і технології кормів П.Д. Пшеничного. До 100-річчя від дня народження Академіка Павла Дмитровича Пшеничного // Аграрна наука і освіта. – 2004. Том 5.- № 1-2. – С.159.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент Лановюк Людмила Петрівна.

СЕКЦИЯ: МАТЕМАТИКА

Ольга Зюзина, Дмитрий Наумов, Александр Воронков
(Краснодар, Россия)

МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ И МОДЕЛИРОВАНИЕ В АРХИТЕКТУРЕ

В архитектуре тесно переплетены и строго уравновешены наука, техника и искусство. Гармоничное единство этих начал позволяет создавать памятники, совершенство которых не подвластно времени. Египетские пирамиды, греческий Акрополь, римские акведуки, таинственные средневековые замки, восточные мечети и минареты, кружево готических соборов – яркие свидетельства мастерства ремесленника, вдохновения художника, логики ученого. Не даром в Древней Греции к искусству относились в равной мере архитектура, музыка и математика. История архитектуры богата самыми разными стилями, формами и, конечно, геометрическими закономерностями. Издавна известен способ возведения подвесных мостов из канатов. Подвисяющие тросы придают этим мостам характерную форму параболы. В 1781 году был построен цепной подвесной мост в Верлитцком парке (Германия), имеющий такую же форму. Можно привести много примеров применения цилиндрических поверхностей при сооружении церквей и крепостей. Например, в церкви Николая в Магдебурге (проект К. Ф. Шинкеля, 1821 – 1824 г.) церковные интерьеры имеют ясный и геометричный вид, который придает им цилиндрический свод. Также очень часто использовались при строительстве сводов римские и готические крестовые своды на нервюрах. Их основная форма состояла из двух или нескольких перекрещивающихся цилиндрических поверхностей. Например, такой свод имеет крепость немецкого рыцарского ордена в Мальборке. У известнейшего испанского архитектора Антонио Гауди (1852 – 1926) часто встречаются конструкции с параболическими арками, создающими впечатление фантастических, как бы вылепленных от руки криволинейных форм. Огромная параболическая триумфальная арка из нештукатуренных кирпичей, сооруженная для католической приходской церкви по проекту П. Корфа, придает величие всему ее убранству. Разнообразное применение в архитектуре нашли эллиптические и параболические поверхности, в частности для возведения куполов церквей. Например, купол собора св. Петра в Риме (1593 г.), купол зала столетий во Вроцлаве (1912 – 1913 г.) имеют соответственно эллиптическую и параболическую форму, что позволило увеличивать длину пролетов купольных сооружений. [1] А открытие в 1747 году в Париже первой инженерной школы (Школы мостов и дорог) ввело в норму отделение инженерных специальностей от архитектуры. При этом была нарушена пропорция содержания в ней художественной и рациональной составляющих. Математика, являвшаяся одним из элементов рациональной, относительно формализуемой области архитектуры, оказалась на периферии проектной деятельности.

В настоящее время в учебном процессе существует разрыв между математикой и архитектурой. Российские ученые предлагают восстановить существовавшие прежде связи, нежели поддерживать искусственное разделение. Они считают, что для того, чтобы ликвидировать этот разрыв, необходимо вновь ввести математические методы в архитектурное проектирование, и в первую очередь в учебное. Архитектурное проектирование подразумевает обучение студента творческому методу зодчего, который он будет применять в своей будущей практической деятельности. Особое значение в этом случае приобретает аналитическая геометрия, изучающая пространственно сложные поверхности, каждая точка которых определяется в пространстве аналитической функцией действительного параметра, изменяющегося в некоторой области. [3]

Таким образом, подробное и полное исследование свойств и форм линий и поверхностей, изучаемых в аналитической геометрии для студентов, обучающихся по направлению 270800 "Строительство", очень важно. Интересно им будет узнать и об оптических свойствах эллипса, гиперболы и параболы, чтобы в дальнейшем можно было использовать эти знания при проектировании зданий, мостов, эстакад и т.д.

Тенденция к росту и ускоряющиеся темпы урбанизации превращают крупные города в плотно застроенные образования, сложные для восприятия и ориентации в них. В мегаполисах процесс развития и приобретения новых городских функций достигает колоссальных размеров и протекает с огромной скоростью. В результате происходящих метаморфоз город превращается в трудно регулируемый организм, где заполнение пространств основано на искусственных включениях элементов в ткань. Таким образом, в сложившейся ситуации возникает необходимость в радикальных методах градостроительства, позволяющих рационально использовать территории под застройку с учетом всех влияющих на нее факторов. На данный момент прослеживается тенденция ориентирования многих научных работ, посвященных вопросам градостроительства, на поиск новых методов анализа и регулирования развития городской структуры, для чего делают попытки привлечь смежные науки к решению существующих и возможных в дальнейшем градостроительных задач.

Одним из эффективных средств разрешения возникшей проблемы является математика – наука, с древних времен сопутствующая градостроительной. Применяя математические средства и методы для организации городского пространства, можно упорядочить и классифицировать элементы, составляющие исследуемый объект, выявить и проанализировать их взаимосвязи, степень влияния друг на друга. Другими словами, конструктивный характер математики может быть применен для систематизации накопленных эмпирических знаний о формировании города, прогнозирования и оптимизации его дальнейшего развития.

Стоит отметить, что математические методы в последнее время активно проникают в различные сферы человеческой деятельности, в том числе происходит математизация наук, связанная со стремительным ростом интереса к междисциплинарному направлению поиска новых идей и концепций, с возрастающими темпами развития и расширениями границ каждой конкретной науки, а также с экспансией самой математики. Ее применение оказывается удивительно плодотворным, поскольку, используя ее опыт, можно аккумулировать и систематизировать знания любой практической деятельности человека. Поэтому вопрос применения математических методов в градостроительстве актуален и требует тщательного изучения.

Существующие математические модели включают в себя лишь те элементы и процессы, которые допускают числовое (количественное) выражение, хотя математика имеет в арсенале более эффективные методы описания и анализа объектов и явлений, а также позволяет абстрагироваться от конкретного предмета исследования, выделяя лишь его существенные свойства и характеристики; формализация способна заменять объекты реальности набором символов некоторого искусственного языка. Это свойство математики в контексте градостроительства не раскрыто.

Но с возникновением ЭВМ у архитектора появилась возможность применения новых методов проектирования с использованием математического аппарата, который избавляет специалиста от механической, непроизводительной работы, позволяет избегать ошибок при строительстве, более рационально использовать ресурсы, и при минимальных затратах добиваться более значительных результатов, а также дает возможность сосредоточиться на творческих аспектах проектирования. При этом архитектор должен ясно представлять себе возможности применения новых методов для решения архитектурно-планировочных задач, уметь правильно сформулировать задачу и получить ясный и понятный ответ на все поставленные вопросы. [2]

В настоящее время в учебном процессе существует разрыв между математикой и архитектурой. Российские ученые предлагают восстановить существовавшие прежде связи, нежели поддерживать искусственное разделение. Они считают, что для того, чтобы ликвидировать этот разрыв, необходимо вновь ввести математические методы в архитектурное проектирование, и в первую очередь в учебное. Архитектурное проектирование подразумевает обучение студента творческому методу зодчего, который он будет применять в своей будущей практической деятельности.[4]

Говоря о мостах следует сказать несколько слов о готовящейся реконструкции дорог и транспортных развязок в г. Краснодаре. Так, в месте пересечения улиц Старокубанской и Ставропольской (рис 1) в 2014-2015 г.г. планируется приступить к строительству развязки в трех уровнях. На верхнем уровне по ул. Ставропольской предусматривается путепровод с двумя полосами автомобильного движения в каждом направлении и трамвайным движением. На нижнем уровне – тоннель по улице Старокубанской. На среднем уровне будет оставлено кольцевое движение для автомобилей и троллейбусов с подземными пешеходными переходами по всем направлениям. Затраты на строительство, перенос коммуникаций и компенсационные выплаты, связанные с выкупом прилегающих участков, составят порядка 5,5 млрд. рублей.

Рис.1

Глава Краснодара также подчеркнул, что оптимизация транспортных потоков и увеличение пропускной способности основных магистралей должна быть синхронизирована с развитием и модернизацией дорог местного значения. В противном случае, будущие крупные жилые массивы неминуемо окажутся «запертыми» в утренние и вечерние часы пик.

Внедрение математических методов в сферу архитектурного проектирования невозможно без их первоначальной переработки архитектурной наукой. Первое условие математизации – обобщение достигнутого и выделение некоторого количества основных положений (аксиом), которые содержали бы точное описание взаимосвязей между элементарными понятиями и служили бы определениями этих понятий.[3]

Применение математических методов в архитектуре – это новое направление, оно не ставит целью сделать из архитекторов математиков, а просто должно помочь архитекторам создавать необычные, красивые архитектурные объемно-пространственные композиции, которые будут отвечать триаде Витрувия – прочность, польза, красота, и помогут решать поставленные перед архитекторами сложные задачи. [4]

Литература:

1. Пучков Н.П., Четвертнова Т.В. Математика в архитектуре – Тамбов: Издательство ТГТУ – 2001, с. 21
2. Кострова Л.А. Математические методы в архитектурном проектировании // Подготовка инженерных кадров в контексте глобальных вызовов XXI века: Тр. Междунар. науч.-практ. конференции. – Алматы.: КазНТУ, 2013.-Том IV. С. 25-27
3. Горнева О.С., Титов С.С. Проблемы интеграции математических методов в архитектурное проектирование // «Архитектон: известия вузов» № 41 Март 2013
4. Витюк Е.Ю. Математические методы организации пространственной структуры города // автореферат на соискание академической степени магистра архитектуры, Направление 521700 – Архитектура, Специализация 521701 – Теория и история архитектуры, Екатеринбург 2008, С. 20.

Научный руководитель:

Кандидат технических наук Зюзина Ольга Николаевна.

SOME CHARACTERISTIC of SPECTRAL DENSITY

In given mark is researched some characteristic of spectral density and function of the casual process $\xi(t)$ and cite an instance, which study the relationship between spectral density and function.

The Similar problems are considered in work [1],[2].

For stationary process $\xi(t)$ since unceasing time fair spectral presentation

$$\xi(t) = \int_{-\infty}^{+\infty} e^{it\lambda} \Phi(d\lambda),$$

where $\Phi(\lambda)$ - casual F_n the process with increments.

Spectral measures F_n if they exist on ensemble $\Pi^n = \{\lambda_i : -\infty < \lambda_i < +\infty, i = 1, 2, \dots, n\}$ their own factor Furie are assigned

$$S_n(t_1, \dots, t_n) = \int_{\Pi^n} \exp\left\{i \sum_{k=1}^n t_k \lambda_k\right\} F_n(d\bar{\lambda})$$

In the event of stationary process $\xi(t)S_n(t_1, \dots, t_n)$ the invariants on shift; but spectral measures F_n they are written in the manner of

$$F_n(M) = \int_M f_n(\lambda_1, \dots, \lambda_n) \delta(\lambda_1, \dots, \lambda_n) d\bar{\lambda}$$

where $M \subset \Pi^n$ function $f_n(\lambda_1, \dots, \lambda_n)$ we shall consider to be determined in space R^n variable $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ by means of equality (4), if ruling part (4) absolutely reconverges. We shall Notice that $f(\lambda) = f_2(\lambda, -\lambda)$ as function one variable, is usual spectral density of the stationary process.

The more important circumstance is that spectral density (sp.pl.) and function of the casual processes present itself interconversions Furie i.e. they are bound integral dependency of the type:

$$f(\lambda) = \int_{-\infty}^{+\infty} R(\tau) e^{-j\lambda\tau} d\tau, R(\tau) = \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} f(\lambda) e^{-j\lambda\tau} d\lambda$$

We shall Consider examples

$$1) R(\tau) = A_0^2 A_0 = const;$$

her spectral density (sp.pl.) is of the form of:

$$f(\lambda) = 2\pi A_0^2 \delta(\lambda)$$

where $\delta(\cdot)$ – delta function Dirak

$$R(\tau) = \frac{A_1^2}{2} \cos \lambda_1 \tau, A_1 = const;$$

Spectral density will

$$f(\lambda) = 2\pi \frac{A_1^2}{4} [\delta(\lambda - \lambda_1) + \delta(\lambda + \lambda_1)];$$

We shall Consider certain class of spectral density, having important importance at study managerial system.

$$f(\lambda) = N \text{ under } |\lambda| \leq \lambda_n; f(\lambda) = 0, \text{ under } |\lambda| > \lambda_n$$

Function is of the form of

$$R(\tau) = \frac{1}{\pi} \int_0^{\lambda_n} f(\lambda) \cos \lambda \tau d\lambda = \frac{N}{\pi} \int_0^{\lambda_n} \cos \lambda \tau d\lambda = \frac{N}{\pi \tau} \sin \lambda_n \tau;$$

Let sp.pl. is of the form of:

$$f(\lambda) = \frac{N}{1 + \lambda^2 T^2} = \frac{\mu^2 N}{\mu^2 + \lambda^2},$$

$\mu = \frac{1}{T}$ -the factor, defining bandwidth. Function for this process

$$R(\tau) = \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} \frac{2\mu D}{\mu^2 + w^2} e^{jw\tau} dw = D e^{-\mu|\tau|}; D = \frac{N}{2T}$$

If, for instance, write formula

$$R(\tau) = D e^{-\mu|\tau|} \cos \beta \tau, D - \text{dispersion}$$

If function is of the form of:

$$R(\tau) = D_\theta e^{-\mu|\tau|} \left(\cos \beta |\tau| + \frac{\mu}{\beta} \sin \beta |\tau| \right)$$

That corresponding to spectral density

$$f(\lambda) = \frac{\mu}{\beta} D_\theta \left[\frac{2\beta - \lambda}{\mu^2 + (\beta - \lambda)^2} + \frac{2\beta + \lambda}{\mu^2 + (\beta + \lambda)^2} \right] = \frac{2aD_\theta}{|1 + a j\lambda + b(j\lambda)^2|^2}$$

$a = 2\mu(\mu^2 + \beta^2)^{-1}, b = (\mu^2 + \beta^2)^{-1}.$
 $D_\Omega = (\mu^2 + \beta^2) D_\theta.$

We shall Consider process $\xi(t), -\infty < t < +\infty$, absolutely unceasing spectral density $f(\lambda)$ we form from process $\xi(t)$ stationary sequence

$\tilde{\xi}_k = \xi(k\Delta), \{k = \dots, -1, 0, 1, \dots, \Delta \in (0, +\infty)\}$
 spectral density (sp. pl.) which, obviously, is of the form of

$$\tilde{f}(\mu) = \frac{1}{\Delta} \sum_{k=-\infty}^{+\infty} f\left(\frac{\mu + 2\pi k}{\Delta}\right), -\pi \leq \mu \leq \pi;$$

Often sequence of the observations $\tilde{\xi}_k$ is a sample through equal gap of time from process with unceasing parameter, for instance hourly counting out the temperature or daily counting out level water. We shall build statistics

$$\tilde{f}_N(\mu) = \frac{1}{2\pi N} \int_{-\pi}^{\pi} \varphi_N(\alpha - \mu) \left| \sum_{k=1}^N \tilde{\xi}_k e^{-ik\alpha} \right|^2 d\alpha,$$

in which $\varphi_N(\cdot)$ - certain kernel of the type

$$\varphi_N(\alpha) = \begin{cases} \frac{1}{B_N} \varphi\left(\frac{\alpha}{B_N}\right), & -\pi B_N < \alpha \leq \pi B_N \\ 0, & \text{if } \alpha \in [-\pi, \pi] \setminus [-\pi B_N, \pi B_N] \end{cases}$$

$\varphi(\cdot)$ - certain limited function, satisfying condition

$$\int_{-\pi}^{\pi} \varphi(\nu) d\nu = 1,$$

$\{B_N, N = 1, 2, \dots\}$ - numeric sequence, such that $B_N \rightarrow 0, NB_N \rightarrow 0$ under $N \rightarrow \infty$; and $\varphi(-\pi) = \varphi(\pi) = 0$,

$\varphi(\cdot)$ - absolutely unceasing and her(its) derivative integrable with square on $[-\pi, \pi]$

The Theorem. If functions $f_i(\lambda)$ even, monotonous decrease on $[-\pi, \pi]$,

$$f^{(i-1)}(\lambda) \leq f^{(i)}(\lambda) \leq A_i, \quad A_i = \int_{-\infty}^{+\infty} f_i(\lambda) d\lambda < \infty, \quad i = 1, 2$$

$$\int_{-\infty}^{+\infty} |f'(\lambda)|^2 d\lambda = A_3 < \infty,$$

then under $-\frac{\pi}{\Delta} \leq \lambda \leq \frac{\pi}{\Delta}, (-\lambda \leq \mu \leq \pi)$ equitable correlation

$$\left| f^{(i-1)}(\lambda) - \Delta^2 \tilde{f}^{(i-1)}(\Delta\lambda) \right| \leq \frac{1}{\pi} \cdot A_i \Delta, \quad i = 1, 2$$

and

$$P\{|\tilde{f}_N(\mu) - M\tilde{f}_N(\mu)| \geq y\} \leq 2 \exp\left\{-\frac{\pi^2 y^2 NB_N}{C_1(\varphi)A(\Delta)C_2(\varphi)A(\Delta) + 2\pi y}\right\},$$

where $C_1(\varphi) = \inf_{a>0} (2a + 1)C_2(\varphi) + \frac{2}{a} \sqrt{\pi(a + 1)} \int_{-\pi}^{\pi} |\varphi'(\mu)|^2 d\mu$

$$C_2(\varphi) = \int_{-\pi}^{\pi} |\varphi(\mu)| d\mu; \quad A(\Delta) = \int_{-\infty}^{\infty} f(\lambda) d\lambda + \frac{2\pi}{\Delta^{3/2}\sqrt{3}} \sqrt{2A_2^2 \Delta + \pi A_3}$$

Proof is conducted exactly such way, either as in

Literature:

1. В.Г. Алексеев. О равномерной сходимости оценок спектральной плотности гауссовского стационарного случайного процесса. // Проблемы передачи информации, т.21, вып.3, 1993, с.53-59.
2. Т.Л. Малевич. Некоторые оценки для вероятностей событий, порождаемых гауссовскими процессами и полями и применение к вопросам пересечения уровня. // Теория вероятностей и ее применения, т.19, вып.1, 1974, с.140-151.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Ірина Гринчук (Тернопіль, Україна),
Оксана Яременюк (Теребовля, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ФОРТЕПІАННИХ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ У ПРАКТИЦІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Сучасна музична педагогіка трактує процес фахової підготовки майбутнього музиканта-педагога як процес формування творчої особистості, спрямований на саморозвиток студента через осмислення особистісних стратегій, формування ціннісного ставлення до навколишнього світу, світу мистецтва, до реалій педагогічної діяльності (Г. Падалка [6], О. Ростовський, О. Рудницька [7], О. Олексюк та ін.).

Така конструктивна і творчавзаємодія викладача і студента повинна опиратися на стимулювання багатомірних осмислень художнього образу, актуалізацію емоційно-ціннісного ставлення, інтерпретування глибинних значень мистецтва, пошук особистісних художніх смислів у процесі полісуб'єктного спілкування [1].

У фаховій підготовці майбутнього музиканта-педагога чи майбутнього музиканта культурно-просвітницького спрямування, які слугують зберігачами і передавачами надбань світової та національної музичної культури, стає особливо актуальною проблема формування аналітико-інтерпретаційного мислення як здатності до педагогічно спрямованого осмислення музичної реальності, самовираження у мистецькій діяльності [6; 7].

Важливим напрямком удосконалення аналітико-інтерпретаційної діяльності, музичної культури загалом виступає формування музично-стильового досвіду майбутнього вчителя музичного мистецтва, який поєднує сформовані уміння атрибуції стильових ознак на всіх рівнях (епохально-історичний, національний, індивідуальний: композиторський та виконавський) з власне інтерпретаторськими вміннями співтворчості [5].

Процес аналізу музично-стильових явищ [2; 3; 4], як специфічний прояв музично-аналітичного мислення, опирається на відповідний рівень музично-стильових уявлень, котрі виступають результатом осмисленого сприйняття відповідної сукупності творів певного стилю, що характеризують його домінуючі ознаки у розвитку, «кристалізації», видозміні. Сформовані музично-стильові уявлення майбутнього вчителя музичного мистецтва сприяють адекватному осягненню та відтворенню явищ музичного мистецтва у виконавській та педагогічній діяльності.

У дослідженнях з проблем мистецької освіти (Л. Філоненко) окреслюється значення творчого опанування майбутніми музикантами-педагогами виконавського репертуару, зокрема, спадщини українських композиторів. Означена проблема поєднує в собі як виконавсько-інтерпретаційний, так і просвітницько-виховний аспекти, оскільки одним із важливих завдань педагога є виховання школярів на основі опанування української музичної культури в контексті європейської і світової, що забезпечить розвиток духовності учнів, становлення їх морально-естетичних цінностей, глибоке особистісне розуміння сутності мистецтва, культурно-історичних традицій народу.

Виконавська підготовка майбутнього фахівця синтезує у собі не лише досвід та уміння творчої інтерпретації музичних творів, а й рівень мистецької, культурологічної компетентності студента, яка опирається на музикознавчу інформацію, слухацький досвід, набутий впродовж вивчення спеціальних фахових дисциплін [1].

Отже, важливе місце у процесі підготовки майбутніх фахівців у галузі мистецької та культурно-просвітньої діяльності займають виконавські дисципліни, зокрема клас «Основного музичного інструменту (фортепіано)», де закладаються основи виконавської майстерності, формується досвід аналізу та інтерпретації музичної літератури різних жанрів та стилів.

У цьому контексті важливою постає проблема вибору навчального та концертного репертуару, який повинен відповідати критеріям художньої цінності, актуальності для вирішення завдань формування низки виконавських навичок технологічного (моторно-технічного) та художньо-інтерпретаційного плану. Вагоме місце в програмах з основного інструменту належно займає український фортепіанний репертуар, який дає змогу студентам опанувати зразками різних музичних жанрів у їх епохальному, національному та індивідуальному стильовому вимірах.

З метою збагачення репертуарного списку творами українських композиторів нами підготовлено до друку два посібники, які вміщують зразки фортепіанної мініатюри українських композиторів (друга половина ХХ – початок ХХІ століть)» (Тернопіль, 2013, 2014) [8; 9].

Коротко висвітлимо їх структуру та зміст. Метою обох посібників є представлення різнопланового та різножанрового сучасного українського фортепіанного репертуару, що доповнюється відповідними теоретико-методичними поясненнями щодо сучасних засад фортепіанної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва у пояснювальній частині, у розділах, що подають короткі відомості про авторів запропонованих творів, рекомендації щодо їх виконання. Посібники вміщують змістовні додатки, перелік рекомендованої літератури.

Так, у першому із збірників [8] вміщені аналітичні викладки сучасних засад мистецької педагогіки щодо завдань загальної шкільної освіти, проаналізовано ряд методик організації слухання музики школярами, висвітлено методичні аспекти використання фортепіанних творів на уроках музичного мистецтва.

У другому збірнику [9] подано методичні матеріали, які забезпечують змістове наповнення аналітико-інтерпретаційної діяльності студентів у контексті пізнання цілісного світу музичних смислів та образів, що стане основою їх творчості як майбутнього вчителя і виконавця.

Аналізуючи нотний матеріал, підкреслимо, що в обох посібниках увазі викладачів та студентів представлено твори українських композиторів, датовані другою половиною ХХ – початком ХХІ століть.

До першого збірника включені фортепіанні твори таких митців як О. Білаш («Гуцульська писанка» та «Баркарола»), Ф. Надененко («Бурлеска»), В. Філіпенко («До тебе»). Зацікавлення студентської аудиторії викликали твори сучасних композиторів В. Квасневського («Скерцо», «Думка»), Б. Севастьянова («Вальс»), Л. Жульєвої (концертна п'єса «Косарі»). До збірника увійшли 2 фортепіанні цикли: «Волинські акварелі» М. Вериківського та «Київський триптих» Б. Фільца.

Серед імен авторів другого збірника – класики українського музичного мистецтва (М. Колесса, А. Кос-Анатольський, М. Скорик), відомі фортепіанні композитори (М. Гржибовський, А. Коломієць, Ю. Щуровський, Л. Шукайло), молоді сучасні автори (О. Бордюгова, О. Кимлик), які представляють музичні традиції різних регіонів України. Збірник вміщує 13 мініатюр і 2 фортепіанні цикли: «Три коломийки» М. Колесси та «Буковинську сюїту» А. Кос-Анатольського.

В рамках публікації наведемо приклад поданого інформативного матеріалу до аналізу-інтерпретації творів, включених до збірників, зокрема, до «Буковинської сюїти» А. Кос-Анатольського:

«Сюїта (фр. *suite*), початково (XVI ст.) – цикл танців, у XIX – XXст.–циклічнамузична форма, утворена з кількох контрастних частин.

Виконання циклічних форм потребує від студентів належної піаністичної підготовки, сценічної витримки, відповідного рівня художньо-образного мислення, уміння об'єднати окремі контрастні твори в єдину інтерпретаторську концепцію.

«Буковинська сюїта» складається з трьох частин: «Коломийка», «Елегія» («Над Прутом»), «Аркан». Цикл побудований за принципом контрасту частин: коломийка, аркан – українські народні танці, які відтінює елегія «Над Прутом», матеріалом якої стала однойменна пісня І. Воробкевича. Отже, контраст циклу не тільки жанровий (танець – пісня – танець), а й тематично-образний.

«Коломийка» (коротка пісня, яка може виступати як приспівка до танцю або існувати незалежно від нього) сповнена грації та елегантною легкості. «Танцювальна», не переобтяжена фактура, варіантність в проведенні основної теми, легкі акценти на слабкі долі, «делікатні» форшлаги надають п'єсі вишуканості. Одночасно – хроматичні послідовності октавами в протилежному русі, акордова фактура в кульмінаціях, підсилена *glissando*, посилення гучності і темпу створюють ефект динамізму, концертності.

Елегія–вокальний чи інструментальний твір задумливого, сумного характеру. П'єса кантиленного плану, невелика за масштабами (проста тричастинна форма), однак ставить завдання формування культури звуку, глибокого туше, диференційованого прослуховування фактури, набуття навичок володіння «запізнюючою» педаллю.

«Аркан» (аркан – давній український чоловічий танець, поширений на Західній Україні) – кульмінація циклу. Насичена фактура, густа педаль, гучна звучність (*pp*–*ff*), розширення діапазону викладу до 7-ми октав створюють ефект сили, героїзму, мужності, нескореності. П'єса найбільш об'ємна, динамічна і вимагає від виконавця відповідної піаністичної підготовки. Техніка *martellato* потребує рівності в проведенні мелодичної лінії, «схованої» в октавних та акордових послідовностях. Для досягнення цієї мети необхідно мислити структурами в межах речень, цілих побудов. Перелічені вище завдання стимулюють удосконалення піаністичного рівня виконавця, що дозволить в усьому обсязі розкрити образно-емоційний зміст циклу.

Яскрава образність, фольклорна основа, жанрова програмність, концертний характер циклу дозволяє рекомендувати його як до навчально-виконавського репертуару, так і для слухання музики в середніх класах загальноосвітніх шкіл».

Багатожанрова палітра запропонованих п'єс, різний рівень технічних та художньо-інтерпретаційних завдань, які ставляться у процесі їх вивчення та виконання, дають змогу рекомендувати твори для студентів, які здобувають освітньо-кваліфікаційні рівні «Бакалавр», «Спеціаліст». Вміщені у посібнику твори допоможуть розширити навчальний репертуар, сприятимуть формуванню виконавської культури, стильно-слухового досвіду виконавців-піаністів.

Матеріали посібників доцільно рекомендувати також для проведення занять з додаткового музичного інструменту (фортепіано), практичних занять з методики музичного виховання, проходження педагогічної практики. Висловлюємо сподівання, що аналітичні розробки, підбір різножанрових фортепіанних мініатюр зацікавлять також вчителів-практиків загальноосвітніх, дитячих музичних шкіл, шкіл мистецтв.

Узагальнюючи власний педагогічний досвід роботи в класі основного музичного інструменту, можемо констатувати, що ознайомлення з творами композиторів-класиків, сучасних митців, зокрема, пов'язаних з їх «малою батьківщиною», стає важливим чинником формування мотивації студентів до виконавсько-просвітницької та пошукової діяльності. Результатом такої підготовки студентів можуть стати публічні лекції-концерти, виступи із повідомленнями на науково-практичних конференціях.

Література:

1. Гринчук І., Бурська О. Проблеми музичного мислення: теорія і методика розвитку. Діалектика музичного логосу та ейдосу: Навчально-методичний посібник / І. Гринчук, О. Бурська. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 224 с.
2. Лобанова М. Н. Музыкальный стиль и жанр: история и современность / М. Лобанова. – М.: Сов.комп., 1990. – 224 с.
3. Мазель Л. А. Вопросы анализа музыки / Л. Мазель. – М.: Сов.комп., 1991. – 376 с.
4. Михайлов М. К. Этюды о стиле в музыке: Статьи и фрагменты / М. Михайлов. – Л.: Музыка, 1990. – 288 с.
5. Москаленко В. Г. Творческий аспект музыкальной интерпретации. Исследование / В. Москаленко. – К.: Гос. консерватория, 1994. – 157 с.
6. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. Падалка. – К.: Освіта України, 2010. – 274 с.
7. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навч. пос. / О. Рудницька. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2005. – 360 с.
8. Фортепіанні мініатюри українських композиторів (друга половина XX – початок XXI століття): Навчально-методичний посібник / упоряд.: І. Гринчук, О. Горбач. – Тернопіль: Астон, 2013. – 96 с.
9. Фортепіанні мініатюри українських композиторів (друга половина XX – початок XXI століття): Навчальний посібник / упоряд.: І. Гринчук, О. Горбач. – Тернопіль: Астон, 2014. – 96 с.

Надія Стефіна
(Суми, Україна)

ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ У МУЗИЧНО-ТВОРЧОМУ РОЗВИТКУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Постановка проблеми. Реформування загальної середньої освіти відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» (2014) передбачає реалізацію принципу гуманізації освіти, методологічну переорієнтацію процесу навчання на розвиток учня як творчої особистості, визнання її самобутності й самоцінності, формування в учня як загальної здатності до суспільної діяльності на основі знань, досвіду, системи цінностей, здібностей,

музично-творчих зокрема, набуття у процесі навчання в сучасній загальноосвітній школі. Проблема пошуку нових шляхів використання дитячого музичного фольклору у навчально-виховному процесі на уроках музичного мистецтва у початкових класах в умовах сьогодення стоїть особливо гостро.

Аналіз актуальних досліджень. До цієї проблеми звертається багато етнографів, фольклористів, філологів, письменників, композиторів, музикознавців, психологів, педагогів, педагогів-музикантів: Ш.Амонашвілі, В.Андрєєва, І.В.Бесараб, О.Бодянский, Ф.Бодянский, В.Бойко, Л.Виготський, В.Верховинець, В.І.Гошовський, Б.Грінченко, О.Гулак-Артемівський, В.Данілов, Н.Данильченко, К.Квітка, П.Коцюбинський, Ф.Колесса, М.Лазарєв, М.Монтович, М.Лисенко, О.Лук, М.Максимович, Марко Вовчок, Д.Ревуцький, Б.Теплов, С.Тобілевич, Л.Українка, П.Чубинський, В.Щепотьєв, Д.Яворницький, Б.Яворський, Є.Ярошинська та інші.

Вагомий внесок у дослідження ролі музичного фольклору у вихованні музично-творчих здібностей учнів початкових класів зробили: А.Авдієвський, О.Штогаренко, Б.Асаф'єв, Н.Ветлугіна, Л.Дмитрієва, Д.Кабалевський, О.Лобова, С.Науменко, Г.Падалка, О.Ростовський, М.Румер, С.Садовенко, Л.Хлебникова, Н.Черноіваненко та інші.

Мета статті полягає в обґрунтуванні основних положень щодо доцільності використання дитячого музичного фольклору на уроках музичного мистецтва в початкових класах.

Виклад основного матеріалу. Народна музична творчість – це традиційна і сучасна творчість усної традиції. Вживається також й інший термін – фольклор. В перекладі з англійської мови (його ввів англійський історик та бібліограф Вільям Томс у 1846 р.) він означає «народна мудрість, народне знання, народна творчість» [13, с.16]. Наука яка вивчає народну музичну творчість, називається фольклористикою. Фольклор охоплює: поетичну, музичну, хореографічну, драматичну творчість народу. Така багатогранність фольклору обумовила розгалуження фольклористики на ряд наукових напрямків, з яких головні – словесна фольклористика і музична фольклористика.

Музична фольклористика вивчає народну музику, причому, не тільки музичні зразки, але й музичний побут в його історичному розвитку. Такі завдання зближують музичну фольклористику з етнографією, яка вивчає матеріальну культуру, розселення і культурно-побутові взаємини народів. Через це поряд з термінами «музичний фольклор», «музична фольклористика» вживаються й інші – етномузикознавство, порівняльне музикознавство, музична етнографія. В них підкреслено народознавче спрямування цієї дисципліни (на відміну від загального музикознавства, що вивчає професійну, індивідуальну творчість писемної традиції) [3, с.335].

Відсутність спеціальних робіт про фольклор як вид мистецтва зовсім не означає, що в науці відсутні тічі інші судження з цього приводу. Навпаки, неясність даної проблеми приводить до багаточисельності і різноманітності її трактовок. І хоча погляди на фольклор, музичний зокрема, зазвичай висловлювались в самій стислій і загальній формі в працях історико-літературного і загально-естетичного змісту або в конкретних монографічних роботах по окремим питанням фольклору, ми повинні враховувати цей досвід і виходити з нього.

Так Ю.М.Соколов стверджує, що фольклор у багатьох випадках являє собою не тільки мистецтво, але й щось більш широке, ніж уснопоетична творчість [11, с. 7-8]. Ф.Колесса, М.Лисенко, О.Потебня, П.Сокальський визнавали трудову основу розвитку фольклору – як народного мистецтва та його первісно синкретичний характер. Пісні, створені під час праці переходять згодом у вищу життєву сферу, хоровод, що єднає в одну цілісність ритмічні рухи, спів, поезію і музику [6, с.27].

Наприкінці XIX і на початку XX століття з'являється у світ цілий ряд праць, присвячених музичному фольклору. Серед них «Робота і ритм» К.Бюхера (1899), «Походження музики» К.Штумпора (1902), «Початки музичного мистецтва» Р.Валлатек (1902), «Ритміка українських народних пісень» Ф.Колесси (1907). Так Ф.Колесса вважав, що при оволодінні музичним фольклором необхідно застосовувати тільки паралельне вивчення словесного та музичного компонентів, оскільки лише це є єдиною дорогою, яка веде до вияснення першоджерел становлення пісні [5]. На думку К.С.Давлетова фольклор являє собою мистецтво, яке несе в собі функції – народної історії, народної філософії, народної соціології [2, с.16]. В.Є.Алексєєв висуває три основні підходи до фольклору – естетичний, соціологічний і психологічний. Естетичний – тому, що ми маємо справу із специфічною, художньою осмисленою життєдіяльністю, соціологічний – бо ця діяльність носить суспільно обумовлений характер, психологічний підхід – тому, що ми стикаємось тут з особливим роду творчою активністю, яка закладена в глибинах людської психіки. Питання полягає в тому, щоб віддати пальму першості одному із трьох ракурсів, а в тому, як їх гармонізувати, синтезувати [1, с.7].

Фольклор, якщо брати широко, складається не тільки із видів народного мистецтва. Він також увібрав естетичний, утилітарний, моральний, правовий, світоглядний досвід сотень поколінь. Через це, крім фольклористики різні сторони фольклору вивчає цілий комплекс наукових дисциплін: етнографія, історія, лінгвістика, літературознавство, мистецтвознавство, психологія, педагогіка, археологія.

В широкому розумінні фольклор – це своєрідний конденсат духовної історії людства від найдавніших часів і до сьогодення. Кожна наукова дисципліна виділяє у фольклорі один з його боків, але разом із цим розглядає і деякі суміжні ділянки. Таким чином музична фольклористика проникає, в суміжну проблематику: словесної фольклористики (віршування, тематика); історичної лінгвістики (зв'язок мовного і музичного синтаксису); етнографії (обрядовість); історії (історичний зміст пісень); археології (матеріальні предмети музичних культур, викопні музичні інструменти); психології (розвиток мислення, зокрема музичного, закони сприймання і творчості). Отже, вивчення фольклору має комплексний характер. Комплексне вивчення фольклору забезпечує розуміння його своєрідності і місця в історії людства. Методичне значення для фольклористики мають висновки гуманітарних наук, філософії про культурну спадщину, важливу роль первісного мистецтва і міфології в культурній історії людства.

Фольклор зародився в надрах первісного суспільства і розвивався протягом усіх наступних суспільно-історичних формацій. Фольклор не просто культурна пам'ятка минулого, він несе в собі цінності, що далеко виходять за рамки часу, відображеного в піснях чи казках. Крім величезної культурно-історичної формації, яку вони містять, фольклорні твори здатні впливати на почуття нашого сучасника емоційно – «за законами краси». На зорі людства художня творчість була несвідомою і становила частку практично-утилітарної діяльності (трудова, обрядово-магічна тощо). Пісня регулювала ритм праці і танцю, танець відтворював сцени полювання, орнамент-обриси предметів та живих істот. Поступово формувалися естетичні почуття. Від несвідомо-художньої творчості людство перейшло до осмислення дійсності засобами міфології. Усі пізніші досягнення людства, а мистецтва особливо, знаходять своє пояснення в процесах, що відбувалися за сивої давнини. Діалектичний аналіз історії культури пояснює наявні у фольклорі міфологічні елементи (наприклад, образи казок, поєднання реалістичності і фантастики в текстах пісень і обрядах, «магічні заклинання» у наспівах тощо), – адже джерела фольклору поринають у первісне мистецтво. Реалістичні картини народної творчості, розвинені наспіви належать до іншої – нової епохи, коли міфологія через зміни в економічній сфері втратила колишнє коріння. На певному етапі розвитку суспільства

міфологія перестала бути рушієм художньої свідомості і перейшла в розряд художніх засобів. Фольклор увібрав художні цінності багатьох епох, у зв'язку з цим і виникає необхідна передумова обов'язкового бачення спадкоємності в культурі та розуміння суспільно-історичної цінності фольклору, музичного зокрема.

Значну роль у вивченні та дослідженні музичного фольклору відіграли вчені-фольклористи М.Гайдай, В.Гнатюк, В.Гошовський, К.Квітка, Ф.Колесса, Дм.Ревуцький, Л.Ревуцький, М.Лисенко, В.Харків, Т.Онопа, Ф.Ступицький та інші [15]. Отже, фольклор – це народне мистецтво, що зародилося в надрах первісного суспільства, розвивалося впродовж багатьох тисячоліть і життя якого не припинилося й зараз. Який же шлях пройшло це мистецтво і коли дісталася тієї форми, яка обумовлює властивості фольклору кожного з народів?

Основи музично-соціологічних досліджень щодо музичного фольклору заклав Климент Васильович Квітка. Він чітко розмежував фольклор і самодіяльність, оскільки вони є об'єктом вивчення різних наукових дисциплін. Фольклор мусить вивчати фольклористика, а самодіяльність – мистецтвознавство (загальне музикознавство, театрознавство тощо)[4, с.262].

Дитячий фольклор – багатожанрова система, що складається із прозорих, речитативних, пісенних та ігрових творів. До дитячого фольклору зараховують як творчість самих дітей, так і твори, що виконуються для дітей дорослими. Чому виникає такий поділ? Тому, що ігрові і ритміко-інтонаційні можливості дітей залежить від віку. У ранньому віці (з перших днів і десь до 3-3,5 років) емоційний, моторний і розумовий розвиток дитини лежить цілком на обов'язках дорослих. Для малих діточок дорослими, в основному, жінками-матусями, бабусями виконуються колискові пісні та різні забавлянки (утішки). Жанри колискових і забавлянок мають виховне і комунікативне призначення. Особливо велика роль в них інтонації – як мовної, так і музичної. Немовля чудово розуміє емоційну інтонацію дорослих навіть в той період, коли воно ще не навчилося розрізняти логічний зміст слів. Воно усміхається у відповідь на ласкаві слова і може заплакати у відповідь на сурові. І справа тут не у змісті слів, а в звучанні: спробуйте говорити дитині різні слова добрим, ласкавим голосом і вона буде усміхатися. Отже, діти у ранньому віці, ще не знаючи мови, володіють мовою емоцій, на цій мові спілкуються з дорослими і добре розуміють одне одного. [7]. Саме тому колискові пісні і забавлянки – суттєва складова не тільки музичного фольклору, але й народної педагогіки.

Другу частину дитячого музичного фольклору становлять твори, які виконують діти середнього та старшого віку. До них належать твори, що співаються або ритмічно промовляються: ігрові пісні, дражнилки, небилиці, заклики, жартівливі, ліричні, історичні пісні, а також прозові скоромовки, загадки, казки. Частина з них складена дорослими для дітей, але велика кількість – це творчість самих дітей. Таким чином дитячий музичний фольклор несе різнобічне навантаження. Його основні завдання: сприяти розумовому і емоційному розвитку дитини; задовольняти потреби дитини у спілкуванні; привчати дітей до правильної поведінки (наслідуючи дорослих, дитина у такий спосіб оволодіває певними навичками гарної поведінки); залучати дітей до праці як повсякденно, так і в ігровій формі (набуття навичок необхідних у житті; прищеплення до сім'ї, жнив, догляду за худобою, роботою на подвір'ї та в домі); стимулювати у дітей прояв творчих якостей та їх розвиток, співати, виконувати музично-ритмічні рухи, створювати музику, вірші, імпровізувати; створювати виконавський план пісень, танців тощо.

Музична культура людини є органічною частиною культури народу, до якого вона належить або серед якого диве. У сучасних програмах з предмету «Музичне мистецтво» реалізована Концепція музичного виховання школярів на основі української національної культури, яка передбачає у загальному вигляді: визнання провідної ролі музичного фольклору в музичному естетичному вихованні дітей; звернення до народної музичної творчості крізь призму її життєвих зв'язків з духовним, матеріальним та практичним світом людини; розгляд українського музичного фольклору в діалектичній єдності з фольклором інших народів; розкриття музичного змісту народної музики на основі осягнення школярами суті й особливостей музичного мистецтва.

У виробленні концептуальних підходів до використання музичного фольклору в сучасній загальноосвітній школі автори нової (2012) програми з предмету «Музичне мистецтво» [9, 10, 11, 12] виходили, насамперед із досвіду народної педагогіки обрядів, традицій музикування; ідей українських композиторів та педагогів щодо визначальної ролі фольклору в музично-творчому вихованні дітей (П.Козицький, Ф.Колесса, М.Колесса, М.Леонтович, Л.Ревуцький, Я.Степовий); музичного творчого розвитку школярів за допомогою різноманітних ігор з рухами, танцями, співами (В.Верховинець); розвитку музикального слуху шляхом поєднання моторики, метроритмічних і звуковисотних вправ (С.Людкевич); розвитку слуху на ладовій основі (Л.Яворський).

Видатний український композитор М.Д.Леонтович надавав першорядного значення народній пісні, як найдемократичнішому жанрові, близькому і зрозумілому дітям.

При складанні нової програми з предмету «Музичне мистецтво» урахувався також досвід таких представників зарубіжної музичної педагогіки XX століття, як Е.Далькрос, К.Орф, З.Кодай.

Висновки. Отже, насичення музичним фольклором нової шкільної програми з предмету «Музичне мистецтво» для загальноосвітніх навчальних закладів має сприяти наближенню учнів початкових класів до сформульованих протягом віків уявлень про сутність людини, про красу і гармонію навколишнього світу. Всі уроки музичного мистецтва, позакласні заходи повинні бути пройняті думкою, що музичний фольклор – це музична творчість народів світу та українського народу зокрема, – нев'януча окраса їх духовної культури.

Література:

1. Алексеев Э.В. Фольклор в контексте современной культуры /Э.В.Алексеев. – М.: Сов.композитор, 1988. – С.16-17.
2. Давлетов К.С. Фольклор как вид искусства /К.С.Давлетов. – М.: Наука, 1966. – С.16.
3. Каницький А. Українська народна музична творчість. Посібник для вищих та середніх навчальних закладів /А.Каницький. – К.: Музична Україна, 1990. –
4. Квитка К.В. К изучению украинской народной инструментальной музыки /К.В.Квитка // Избранные труды. Т.2. – М., 1973. – С.262.
5. Колесса Ф. Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу /Ф.Колесса. – Львів, 1909.
6. Колесса Ф. Ритміка українських народних пісень /Ф.Колесса. – Львів, 1907. – С.27.
7. Колесса Ф. Шкільний співаник: з педагогічної спадщини композитора. – К.: Слово, 1922.
8. Морозов В. Язык, понятный всем на земле /В.Морозов //Наука и жизнь. – 1980. – №10. – С.57.
9. Музичне мистецтво для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи. 1 клас /Л.Хлебникова (керівник творчого колективу) Л.Дорогань, І.Івахно, Л.Контратова, О.Корнілова, О.Лобова, Н.Мищенко //Мистецтва та освіта. – 2012. – №1 (63). – С.14-20.

10. Музичне мистецтво для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи. 2 клас /Л.Хлебникова (керівник творчого колективу) Л.Дорогань, І.Івахно, Л.Контратова, О.Корнілова, О.Лобова, Н.Міщенко //Мистецтва та освіта. – 2012. – №2 (64).– С.10-15.
11. Музичне мистецтво для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи. 3 клас /Л.Хлебникова (керівник творчого колективу) Л.Дорогань, І.Івахно, Л.Контратова, О.Корнілова, О.Лобова, Н.Міщенко //Мистецтва та освіта. – 2012. – №3 (65).– С.11-16.
12. Музичне мистецтво для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи. 4 клас /Л.Хлебникова (керівник творчого колективу) Л.Дорогань, І.Івахно, Л.Контратова, О.Корнілова, О.Лобова, Н.Міщенко //Мистецтва та освіта. – 2012. – №4 (66).– С.12-16.
13. Сележан Й.Ю. Основи національного виховання (Українознавство: ритуально-міфологічна, звичаєва та обрядова, культура українців): Хрестоматія /Й.Ю.Сележан.– Чернівці: Книт XXI, 2005. – 272 т.
14. Соколов Ю.М. Русский фольклор /Ю.М.Соколов. – М., 1941. – С.78.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА**Маъсуда Абдуллаева, Нилуфар Абдуллаева
(Наманган, Ўзбекистон)****МАКТАБГАЧА ТАРБИЯ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ОИЛАДА ЭСТЕТИК ҲИС ТУЙҒУЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ**

Оилада мактабгача тарбия ёшидаги болаларга умумий эстетик маълумот беришда, эртаклар, ҳикоялар, дostonлар айтиб бериш, театрларга, киноларга олиб боришдан бошлангани маълумроқ. Чунки театр ва киноларгача олиб бориш, болаларда сўз захираларини бойитишга, оғзаки ва ёзма нутқларни ўстиришга ёрдам беради. Ҳикоялар эшитиши, адабий асарларни идрок қилишига тайёрлайди. Болалар қаҳрамонларнинг ҳарактерини кузатадилар ва натижада бадиий асарнинг мазмунини тушуниш қобилиятлари ривожланади. Театрларга мунтазам олиб борилиши, томоша қилинган асарни муҳокама қилиш, бадиий адабиётни, эстетик ҳис туйғуни тўғри идрок қилишига ёрдам беради. Болалар эртаклар, кичик ҳикоялар, шеърлар эшитишади ва муҳокамақилишади. Театр санъати эса бадиий тарбиянинг зарур омили бўлиб, у оилада болаларга нафис эстетик ҳис туйғуни, дидни шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Драмма, кўғирчоқ театрлари, яхшилик ва адолат ғояларини ташвиқот этувчи даргоҳ сифатида, болалар ҳаётидаги байрам кўринишида, жамоанинг санъатини, драматург, режиссёр, актёр, рассом ва композитор ижодининг таҳлили сифатида бола тарбиясига улкан таъсир этиши мумкин. Ота-она учун ана шундай спектакллардаги кучли драматик вазиятлар аҳамиятини касб этади. «Баъзан, тўсатдан, бир куни, бир дақиқада, аллақандай вазият ва кайфиятда бола юрагининг титраб кетишини, бахт-қувончга тўлиб тошишини йиллаб кутишга тўғри келади» деб ҳикоя қилади Сухомлинский. Шундай экан, эстетик ҳис туйғуни тарбиялаш педагог ишининг энг оғир томони ҳисобланади. Чунки уларни бунинг учун ҳеч қаерда ўқитилмайди. Болалар ҳаётини оубразли, бадиий йўл билан ҳис этишни ўрганишмаган. Аҳир болаларининг томошабинлари бўлишларини унутмаслигимиз керак. Театр санъати, болалар қалбига бадиий дид, эстетик ҳис туйғу тушунчасини, ғояларни олиб кирсин. Ҳозирги даврда бола саҳнада афсонавий манзарани томоша қилаётганда ва ҳайвонлар тилидан сўзлаётган диалогларни эшитаётганда бутун вужуди кўз ва қулоққа айланади. У ердаги яхшилик билан ёмонлик, адолат билан адолатсизлик ўртасидаги аёвсиз кураш уни лол қолдиради. Шу туйғули бола дунёни ақли билангина эмас, балки қалби билан ҳам ҳис этиб туради. Ғоявий тарбиянинг даслабки босқичи ҳам эртак туйғули амалга оширилади. Болалар саҳна орқали берилаётган ғоя ёрқин образларда ифодасини топгандагина мақсадни англаб оладилар. Бироқ болаларни фақат эртаклар қизиқтириб қолмайди. Болаларга тарихий, қувноқ ва ибратли комедияларни ҳам кўрсатиш мумкин. Санъатнинг ҳар ҳил турлари ҳақида суҳбат қуришни ёқтирадиган бадиий адабиётни, расм чизишни, мусиқани севадиган дилкаш болалар спектакл кўриш бир мукофот бўлиб, улар нафақат томоша қилишади, балки эстетик жиҳатдан баҳо бера олишади. Кўпчилик болалар спектаклни ҳақиқатдан содир бўляпти деб тушунишади, ўзларини қаҳрамон ўрнига қўйиб ҳаёлан у билан ҳаракат қиладилар. Бундай дадиллик болаларда завқ уйғотади. Театр кетаётган вақтида болаларни кузатар экансиз, кичик томошабин кўпроқ қаҳрамон бошига оғир кулфат тушганда, ёки қалтис вазиятлар вужудга келганда қаттиқ қайғурганини кўрасиз, ўрнидан туриб кетишади, ёрдам бермоқчи бўлишади, худди ўзлари қатнашаётгандай кичиқриб сеvimли қаҳрамонларни келаётган ҳавфдан огоҳ қилишади. Бу жараён, кичик томошабиннинг сеvimли қаҳрамони ҳаёти билан яшашга тайёр эканлигини билдиради, унинг қайғусидан истиробга тушади, муваффиқиятидан эса севинади. Мактабгача тарбия ёшидаги болалар театр санъатини тушуниб етиши, театрни тўла-тўқис эстетик идрок қилиши учун ундан кейинги олиб бориладиган иш ҳам муҳимдир. Бугунги оила тажрибасида суҳбат театрда бориб келгандан кейинги ишнинг асосий кўринишидир. У болаларга ўз фикр ва туйғуларини ўртоқлашиш, уларни шакллантириш ва чуқурлаштиришга имкон беради. Болалар билан қилинаётган суҳбат чоғида улар қалбини забт етган саҳналарни хотирада қайтадан тиклаймиз. Уни янада чуқурроқ мазмун билан бойитамиз. Режиссёр актёр, композитор, рассомнинг ифода воситаларини мустақил бажара бошлашга тайёрланадиган театрдан кейин таассуротларни ёзма фикр билдириш муҳимдир. Театр ҳақида ёзма фикр билдириш асарнинг ахлоқий манавий таъсирини оширади. Болаларни мустақил фикр юритишига ўргатади. Уларни ёзув малакаларини ўстиради. Театр ҳақида ёзма фикр юритишга болаларни тайёрлаш лозим. Суҳбат турли саволлар, режа тузиш бу ишда яхши ёрдам беради. Томошадан кейин болалардан театрда ўзларига жуда ҳам ёққан нарсанинг расмини чизиб беришни ва бу расмга ном қўйишни илтимос қилиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Айрим театрлар бўйича нарсалар яшаш, қоғоздан қирқиб ёпиштириш, макетлар қилиш мумкин. Болалар билан ишлашда театрнинг айрим таъсирли ҳаракатлари билан ижро этиш ҳам самаралидир. Бу болалардаги самимийликни сақлабгина қолмасдан, балки саҳнада кўрган нарсаларни фикран ва ҳаракатлар билан ифодалаш имконини беради. Бу эса суҳбатни янада қизиқарли қилади. Тажриба шуни кўрсатиляптики болаларни, асосан спектаклнинг мазмунини қизиқтирар экан. Театр ҳақида ҳикоя қилиб беришни сўрасангиз, унинг мазмунини ҳикоя қила бошлайди. Бу эса боланинг саҳна асарини тўғри баҳолай олишга ҳалақит беради. Ота она бундай ҳолларда суҳбатни мақсадга мувофиқ томонга буриб юборади. В.А. Сухомлинский ўзининг асарларида шундай фикрларни баён этиб, саҳналаштиришнинг шундай намунасини келтиради; эртак ўқитилаётган гап эртак ғоясини аниқ ифодалаб берувчи воқеалар ҳақида бораётганда, унинг қаҳрамонлари тегишли кийим бош кийиб болалар олдига чиқадилар. Бу усул, деб ҳикоя қилади муаллиф, болаларга шундай таъсир қиладики, улар эртак ёки ҳикояда гапирилаётган воқеаларнинг боришига таъсир кўрсатмоқда. Улар болаларнинг нутқини ўстиради, болалар яхшироқ тинглаб ва эртакларни қизиқарли қилиб сўзлаб берадиган бўладилар. Албатта театрда биринчи марта боришдан олдин қайси бирлари театрда бўлганликларини аниқлаш, кўрган спектаклларни санаб беришни илтимос қилиш, кўпроқ қайси спектакл ёққанини билиб олиш керак. Бу оналарга, болаларнинг театрда бориш тажрибаси, томошабин сифатидаги билими уларнинг диди тўғрисидаги тасаввурга эга бўлиш имконини беради. Қадимги Юнонистонда жисмоний эстетик тарбияга барвақт аҳамият беришарди. Бизда эса меҳнат тарбияси кучли, аммо эстетик тарбия оқсаяпти. Ҳалқимизда аҳолининг 54 фоизини болалар ташкил қилар экан. Демак, истаиймизми ёки истамаймизми, болалар санъатига, болаларнинг эстетик тарбиясига этибор беришимиз шарт. Ҳақиқатан ҳам, болаларни театрда, улар учун тайёрланган спектаклга олиб келиш муаммо. Бордию театрда келишса, нима учун спектаклларни (ҳаммасини эмас айримларини) берилиб томоша қилишмайди, шовқин-сурон бўлади? Аҳир улар телевидениеда намойиш қилинаётган мультфильмни севиб томоша қилишади-ку. Бирор иш буюрсангиз дарҳол туришмайди, ўринларида михлангандек ўтиришади-ку? Демак, уларга юсак савияли саҳна асарларини кўрсатиш керак. Саҳна асари бадиий баркамол ва мавзу жиҳатидан долзарб бўлганда ҳамда актёрлар асарни кучли талқин этганда, ўртага қўйилган муаммони объектив, томошавий ҳал этиш мумкин. Ҳандагина асар бошланғич синф

ўқувчиларининг қалбида қандайдир эзгулик ўйғотади. Театрнинг вазифаси эса томошабинни ана шу эзгулик оламига олиб киришдир. Яхши спектакл мия катакчалари ва нерв толаларини доимо таранг ҳолда бўлишини талаб қилади. Масалан, Леонард Бобоховнинг «Еттинчи жин» асари болалар томонидан жуда севиб томоша қилинади. Парда очилиши билан эртак оламига саёҳат қила бошлаймиз. Мана қоялар орасидаги жинлар ғори. Саҳна ўртасидаги суппада бир-бирига ўхшаш еттита ҳум кўзга чалинади момақалдироқ гумбурлайди. Сертахдид музика янгирайди хумлардан бирин-кетин жинлар бош кўтардилар. Маълум бўладик, еттинчи жин кечирилмас гуноҳ қилиб қўйган. Яъни бош жиннинг руҳсатисиз одамлар яшайдиган жойга қадам қўйган. Бу ҳам етмагандек, одамларни ишига аралашиб жаллод қўлидан камбағал дехқонни озод этган. Еттинчи жин ҳар қандай ишни амалга оширишга қодир. Аммо у ўзининг сеҳру-жодусини оға-иниларига ўхшаб ёвуз мақсадларга сафарбар қилмайди. Инсонларга меҳри тушганидан уларга яхшилик қилишга интилади. Эзгулик ғалабаси учун кўмаклашади. Хатто «жазо» сифатида сеҳр-жодусидан ажраган чоғда ҳам инсонларга бўлган меҳр-мухаббатидан воз кечмайди. Бу образ бахтга сеҳр жоду билан эмас, балки ҳақиқий меҳнат, матонат, ирода ва дўстлик қудрати билангина эришиш мумкин деган хулоса чиқаришга имкон беради. Бундай спектакл пайтида томоша залида кечган икки соат ичида бола кўп нарса олади. Ҳаётни эмоционал кашф этиш борасида бундай захирани у икки ой хатто икки йил ичида ҳам ололмаслиги мумкин. Бу ерда бола қалби улкан иш олиб боради. Бутун кўрган ва эшитганлари инсон шахсининг шаклланишига пойдевор вазифасини ўташи мумкин.

Юқоридаги жараёнлар ҳақида ўйлаб ўтириб катталарга шундай дегинг келади: эҳ, катталар, қани энди мана шундай масулиятли пайтда болалар ёнида бўлсангиз! Қаранг, саҳнадаги воқеани қандай ҳаяжон билан қабул қилишяпти. Ижобий қахрамоннинг характеридаги ҳислатлар бола қалбига қандай ўрнашяпти. Агар болалар бирор нарсани тушунмай қолса, ёрдам беринг, биргаликда кечган бу қувонч ва ташвишлар бир-бирингизни тушунишга, яқинлашишга сабаб бўлади. Майли, бор-йўғи икки соат, лекин бу ҳаяжонли дамлар ўзаро бир бирингизни боғлайди, кейин эса умумий суҳбат учун мавзу ҳам тайёр бўлади. Шуни унитмаслик керакки, театрга бориш бола учун байрамдир. Одатда театрга бориш ҳақидаги эълоннинг ўзиёқ болаларда ўша кунни қувонч билан кутиш туйғусини ўйғотади. Мана шу байрамона кайфиятнинг ўзидаёқ тарбиявий самара мавжуд бўлади. Кундалик икки-чикир таъсирида бу қувонч аста секин сўниб боради. Синф бирмунча вақт давомида «истиқбол қувончи» билан яшашга ҳаракат қилиши шу кунларда олиб бориладиган ишимиздир. Биз истар эдикки, бу муқаддас театр даргоҳи ота-оналар университетига айланса, томоша зали бир неча авлод яшайдиган, болаларга ҳурмат, мухити ҳукмрон бўлган катта оилани эслатса, бундай залда эстетик ҳис туйғуни тарбияланса таниқли актёрлар, режисёрлар билан учрашув ўтказиб турилса, кишиларимиз орасида театрга оммавий боришлар уюштирилиб турилса, ота-оналар ўз фарзандларини театрларга тез-тез тушиб туришлари учун ғамхўрлик қилсалар, ундан чиқадиган хулоса бошқача бўларди. Ана ўшанда биз олдимизга қўйилган вазифани қисман бўлсада амалга оширган бўлардик «Гўзаллик бу инсонийлик, олижаноб туйғулар, самимий муносабатларнинг жони ватани» деган эди. Сухомлинский «Гўзаллик олдида жилмайиш, завқланиш, ажабланиш мен учун гўё бола юрагига олиб борадиган сўқмоқ йўл бўлиб туйилган эди», Театр даргоҳи эса тарбия ва гўзаллик мактабидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аҳмедова Ҳ. ЮдинаТ Болангиз мактабга тайёрми? –Т.:2002й 320 бет
2. Болалар боғчасида эстетик тарбия: Н.А. Ветлугина таҳрири остида. Т: Ўқитувчи, 1981й 208б.
3. Валихўжаева Ф.Б. Талабаларни мактабгача таълим муассасаларида болаларга эстетик тарбия беришга тайёрлаш. Пед.фан. ном. Дис. Т: 2005 й
4. Каримов И. Оила фаровонлиги-миллат фаровонлиги. Халқ сўзи. 1997. 8.12. № 248.
5. Махмутов Т. Эстетика и духовные ценности. -Т.: Шарқ, 1993.-286с

Кульнар Аккушкова, Кульнарша Ахмалтдинова
(Жезказган, Қазақстан)

О РОЛИ ВОСПИТАНИЯ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА

В своем выступлении «Социальная модернизация: 20 шагов к обществу всеобщего труда» Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев отметил, что «серьезным барьером на пути социальной модернизации является такое социальное явление, как социальный инфантилизм»[1,с.12].

Откуда он берется? Как с ним бороться? Самое важное здесь – уделить больше внимания воспитанию, а именно духовно-нравственному воспитанию подрастающего поколения. Необходимо научить нашу молодежь самим отвечать за свои поступки, самостоятельно ставить перед собой цели и уверенно достигать их.

Переход на инновационный путь развития связан с масштабными инвестициями в человеческий капитал. Будущее государства, его успехи в значительной степени зависят от образования и здоровья подрастающего поколения, его стремления к самосовершенствованию. В этих условиях резко возросла необходимость разработки целей, задач и стратегических приоритетов развития воспитательного потенциала средней школы.

Современная школа должна отличаться не только качественным образованием, но и вниманием к формированию личности, где особенный акцент должен делаться на воспитании воли, целеустремленности, веры в свою исключительность, уникальность и на развитие способностей.

Воспитание – одна из важнейших составляющих педагогического процесса организации образования. В.А.Караковский писал: «Из глубины веков дошла до нас мечта человечества о свободной, всесторонне развитой, гармоничной личности, и нет оснований и сегодня отказываться от нее как от сверхцели» [2, с.35]

Процесс воспитания – это процесс педагогического взаимодействия, в котором в соответствии с требованиями самой личности и общества совершается организованное воспитательное влияние, имеющее своей целью формирование личности, организацию и стимулирование активной деятельности воспитуемых по овладению ими социальным и духовным опытом, ценностями и отношениями [3,с.127].

Направления воспитательной работы со старшеклассниками в средней школе разнообразны: умственное воспитание, нравственное, физическое, трудовое, гражданское, правовое, экологическое, половое, эстетическое, этическое, поликультурное, экономическое.

Например, трудовое воспитание призвано формировать устойчивый интерес к выбранной профессии. Многие учащиеся имеют недостаточное представление о будущей профессии. С этой целью в старших классах

необходимо поводити диспути, бесіди з приглашением спеціалістів підприємств, випускників шкіл, організовувати екскурсії на підприємстві.

Вибираючи певне напрямлення, необхідно визначитися з принципами в проведенні виховального заходу: принцип цілеспрямованості, принцип виховання і навчання в реальній дійсності, пов'язаній з життям, принцип систематичності і комплексності, принцип культуросообразності, принцип урахування вікових і індивідуальних відмінностей, принцип виховання в колективі, принцип єдності вимогливості і поваги до особистості вихованця.

Р. Роллан відзначав: «Всяка форма – єсть вираження якого-то внутрішнього змісту». Форма виражає внутрішню зв'язь, спосіб організації взаємодії елементів і процесів, явищ, як між собою, так і з зовнішніми умовами. Тому дуже важливо при проведенні виховального заходу вибрати потрібну форму його організації.

Форма організації виховального процесу – форма, в межах якої здійснюється виховальний процес; система цілеспрямованої організації колективної і індивідуальної діяльності вихованців; встановлюваний порядок організації конкретних актів, ситуацій, процедур взаємодії учасників виховального процесу, спрямованих на рішення певних педагогічних завдань.

Виховальні заходи в старших класах можуть проводитися в різних формах: класний годинник, екскурсія, бесіда, дискусія, аукціон, фестиваль, похід, олімпіада, турнір, делова гра, відкритий марафон, виставка, стенгазета, огонек, конференція, тренінг, кіноклуб, захист проектів і т.д.

Найважливіше при виборі форми організації виховального процесу – це педагогічні завдання, функції учасників виховального заходу, порядок дій, місце і час проведення заходу.

Досвідчений класний керівник зверне увагу на творчі форми організації виховального заходу:

- «Алло, ми шукаємо таланти»;
- круглий стіл з гострими кутами;
- перегляд кіно-, відеофільмів, спектаклів;
- сюрпризи дружби;
- бал, дискотека;
- інтелектуальний аукціон;
- трудова акція і т.д.

Ученикам старших класів можна запропонувати наступні форми проведення виховального заходу: «Блокнот»; «Шість пар взуття»; «Китайська стіна»; «Годинник»; «Коллаж»; «Піраміда».

Наприклад, вчитель за планом веде бесіду на тему вибору професії. Тема не завжди цікава учням, тому що кожен вже вибрав престижне навчальне заклад і майбутню професію.

Якщо взяти за основу метод «Китайська стіна», вчитель включає в процес роботи весь клас. Він пропонує школярам проблему, і кожен бере в руки кубик і дає свій варіант відповіді на рішення питання і будує стіну. Потрібно тільки знайти наперед інформацію, стосовно не тільки професії юриста, економіста, але і професії металурга, монтажника, агронома і т.д. Школяк повинен переконати в тому, що всі економічні і культурні багатства створюються людським працею. В результаті кожен, хто бажає, ділиться своїм мнением, переконливо доводить важливість вибраної професії. А ще краще, якщо вчитель організує екскурсію на завод або фабрику, запропонує на цю бесіду реального представника робочої професії.

Замість того щоб планувати виховальні заходи в старших класах, бажано провести опитування учнів, для виявлення найбільш гострих проблем, вивчення літератури, освітлюючої шлях рішення проблеми, визначити місце проведення заходу, індивідуальні і творчі можливості виконавців, вибрати форму проведення, написання сценарію заходу, оформлення, підготовка завдання учасникам, вибрати призи і т.д.

Кожний вихователь складе шлях проведення заходу:

1. Організаційний момент (,,мин).
2. Вступна частина (...мин).
3. Основна частина (...мин).
4. Заключительна частина (...мин.).

Найважливіше в роботі класного керівника – проведення аналізу виховального заходу. В процесі аналізу вчитель враховує: педагогічне обґрунтування теми заходу, самооцінку реалізації цілей і завдань, організацію підготовки учнів, особливості особистості вихователя, педагогічну цінність проведеного заходу.

Наприклад, аналізуючи організацію підготовки учнів, вчитель зверне увагу на:

- ступінь участя, наглядне оформлення, використання ТСО;
- відповідність змісту поставленої меті;
- виховальна і пізнавальна цінність вибраного матеріалу;
- спрямованість на формування особистісних якостей старшокласників;
- логіка і структура виховального заходу, їх ефективність;
- емоційна насиченість, інтерес учнів до заходу, їх активність і залученість в ході заходу;
- прийоми і методи, використані на заході, їх відповідність віковим особливостям старшокласників;
- урахування індивідуальних особливостей учнів.

Потрібно також відзначити, що шкільна середовище виховальної роботи має можливості для самореалізації не тільки учня, але і педагога. Вчитель отримує можливість вибору предмету спілкування, виду діяльності, орієнтуючись на свої інтереси, здібності, які можуть лежати за межами навчальної дисципліни.

XXI століття потребує навчитися жити, тобто від всіх вимагатиметься більша самостійність і здатність оцінювати, поєднуючи з посиленням особистої відповідальності в межах реалізації колективного проекту.

Сучасне виховання – це сплав наукових знань про людину, досвіду людської культури, народної мудрості. Якщо один з цих компонентів не враховується, виховання стає неминуче шкідливим. Виникаючі в суспільстві зміни визначають нові вимоги до системи виховальної роботи в школі.

Успешная самореализация личности, ее социализация в обществе, активная адаптация на рынке труда являются важнейшей задачей учебно-воспитательного процесса.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация: 20 шагов к обществу всеобщего труда /Жезказганская правда, №30 от 27.07.2012
2. Караковский В.А. и др. Воспитание? Воспитание...Воспитание! – М., 2000
3. Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учебное пособие – М., 1999

Амирсеилова А.Т., Федченко Н.М.
(Жезказган, Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ

Эмоции и чувства пронизывают нас всю нашу жизнь, определяют степень активности мышления и движения. От них зависит наше отношение к людям, событиям, оценка собственных действий и поступков [1].

Дошкольное детство – очень короткий отрезок в жизни человека, всего первые семь лет, но они имеют огромное значение. Именно в этот период развитие детского организма идет как бурно и стремительно. Из совершенно беспомощного, ничего не умеющего существа малыш превращается в относительно самостоятельную, активную личность. Получают определенное развитие все стороны психики ребенка, тем самым закладывается фундамент для дальнейшего роста. Одно из основных направлений психического развития в дошкольном возрасте является формирование основ личности.

Ребенок начинает осознавать свое «Я», свою активность, деятельность, начинает объективно себя оценивать. Он еще не в состоянии управлять своими эмоциями, его чувства быстро возникают и так же быстро исчезают. С развитием эмоциональной сферы у дошкольника чувства становятся более рациональными, подчиняются мышлению. Но это происходит, когда ребенок усваивает нормы морали и соотносит с ними свои поступки.

Дошкольник учится понимать не только свои чувства, но и переживания других людей. Он начинает различать эмоциональные состояния по их внешнему проявлению, через мимику и пантомимику. Ребенок может сопереживать, сочувствовать литературному, мультяшному герою, разыгрывать, подражать, передавать в сюжетно-ролевой игре различные эмоциональные состояния.

Развитию эмоциональной сферы способствуют все виды деятельности ребенка.

Огромную роль в обогащении эмоционального опыта ребенка играет музыка. Музыка – одно из богатейших и действенных средств эстетического воспитания. Она обладает большой силой эмоционального воздействия и поэтому является важным средством формирования идейных убеждений, нравственных и эстетических идеалов. Музыка – это и есть собственно эмоция [2,177].

Эмоции и чувства – понятия синонимичные, но не равнозначные.

Эмоции – это обобщенно-чувственная реакция человека на воздействие внутренних и внешних раздражителей, имеющих ярко выраженную субъективную окраску.

Чувства – это своеобразно выраженное переживаемое человеком отношение к окружающей действительности [3,7].

Эмоции играют важную роль в жизни детей.

Не каждый взрослый человек способен разобраться во всей гамме своих переживаний, а для ребенка эта задача становится еще более трудной. Дети не всегда понимают свои даже простые эмоции, а тем более им трудно осознать те разнообразные переживания, которые возникают по мере расширения их связи с внешним миром.

История изучения эмоций дошкольников связана с именами И.А. Сикорского, Н.Я. Грота, Н.Н. Ланге, В.В. Зеньковского.

И.А. Сикорский в своей книге «Воспитание в возрасте первого детства» писал: «Достоверно только то, что чувства и аффекты появляются у детей значительно раньше, чем другие виды психических функций (например, воля, рассудок), и в известную пору составляют самую выдающуюся сторону их душевной жизни» [4,7].

Психолог и педагог, богослов и философ В.В.Зеньковский в своей книге «Психология детства» отводит эмоциональным явлениям одно из первых мест по их значению в развитии ребенка, и, по его мнению, эмоции, это прежде всего сама естественность поведения ребенка, непосредственность и свобода.

Психолог Л.С. Выготский в «Педагогической психологии» отмечал: «Можно не только талантливо мыслить, но и талантливо чувствовать».

Исследователи Г.А.Вартанян и Е.С. Петров в работе «Эмоции и поведение» отмечают, что основные изменения в эмоциональной сфере у детей на этапе дошкольного детства обусловлены установлением иерархии мотивов, появлением новых интересов и потребностей [5,26].

Постепенно чувства ребенка-дошкольника теряют импульсивность, становятся более глубокими по смысловому содержанию. А вот эмоции, остаются трудно контролируемые, они связаны с органическими потребностями, такими как голод, жажда и т. д. Меняется и роль эмоций в деятельности дошкольника. Если на предыдущих этапах онтогенеза основным ориентиром для него являлась оценка взрослого, то теперь он может испытывать радость, видя положительный результат своей деятельности и хорошее настроение окружающих.

В дальнейшем дошкольником осваиваются экспрессивные невербальные формы выражения эмоций. Инструментом такого «общения» становится тело, обладающее широким диапазоном средств и способов передачи информации или обмена ею, которое включает в себя все формы самовыражения ребенка. Овладение этими выразительными средствами, помогает ему глубже осознать переживания другого [5].

Свое влияние на эмоциональное развитие оказывает развитие познавательной сферы личности, в частности, включение речи в эмоциональные процессы, что приводит к их интеллектуализации.

На протяжении дошкольного детства особенности эмоций проявляются вследствие изменения общего характера деятельности ребенка и усложнения его отношений с окружающим миром.

В 5 лет у ребенка начинает формироваться чувство долга. Моральное сознание, являясь основанием этого чувства, способствует пониманию ребенком предъявляемых ему требований, которые он соотносит со своими

поступками и поступками окружающих сверстников и взрослых. Наиболее ярко чувство долга демонстрируется детьми в возрасте 6-7 лет.

Интенсивное развитие любознательности способствует развитию удивления, радости открытий.

Основными ключевыми моментами эмоционального развития ребенка дошкольного возраста являются:

- освоение социальных форм выражения эмоций;
- формируется чувство долга, получают дальнейшее развитие эстетические, нравственные, интеллектуальные и моральные чувства;

- благодаря речевому развитию эмоции становятся осознанными;

- эмоции являются показателем общего состояния ребенка, его психического и физического самочувствия.

Наиболее интересно развитие эмоциональной сферы детей шестого года жизни.

В этот период ребенок наиболее эмоционален: чувства господствуют над всеми его сторонами жизни, придавая им особую окраску. Он чрезвычайно активен, полон экспрессии – его чувства быстро и ярко вспыхивают. Конечно же, он уже умеет быть сдержанным и может скрыть страх, агрессию и слезы. Но это происходит в том, случае, когда это очень нужно. Наиболее сильный и важный источник переживаний ребенка – его взаимоотношения с другими людьми – взрослыми и детьми. Потребность в положительных эмоциях со стороны других людей определяет поведение ребенка, что порождает сложные многоплановые чувства: любовь, ревность, сочувствие, зависть, злость и др.

Если близкие взрослые любят ребенка, хорошо относятся к нему, признают его права, постоянно внимательны к нему, то он испытывает эмоциональное благополучие – уверенность, защищенность. В этих условиях развивается жизнерадостный, здоровый физически и психически ребенок. Эмоциональное благополучие способствует нормальному развитию личности ребенка, выработке у него положительных качеств, доброжелательного отношения к другим людям. Именно в условиях взаимной любви в семье ребенок начинает учиться любви сам. Чувство любви, нежности к близким людям, прежде всего к родителям, братьям, сестрам, дедушкам и бабушкам, формирует ребенка как психологически здоровую личность.

Оценивая особенности чувств ребенка шестого года жизни, нужно отметить, что в этом возрасте он не защищен от всего многообразия переживаний, которые у него непосредственно возникают в повседневном общении с взрослыми и сверстниками. Каждый день наполнен эмоциями. В одном дне вмещаются переживания возвышенной радости и печали, постыдной зависти, страха, отчаяния, тонкого понимания другого и полного отчуждения. Ребенок шестого года жизни – пленник эмоций. По каждому поводу и бес поводу, которые подбрасывает жизнь – различного рода переживания. Эмоции формируют личность ребенка.

Эмоции утомляют его до полного изнеможения. Устав, он перестает понимать, перестает выполнять правила, перестает быть тем хорошим мальчиком (или девочкой), тем хорошим малышом, которым может быть. Он нуждается в отдыхе от своих собственных чувств.

При всей подвижности эмоций и чувств ребенка шестого года жизни характеризует увеличение «разумности». Это связано с умственным развитием ребенка. Он уже может регулировать свое поведение. В то же самое время способность к рефлексии может привести не к развитию душевных качеств, а к демонстрации их для получения от этого своеобразных дивидендов – восхищения и похвалы окружающих.

Таким образом, пять – семь лет – это возраст, когда ребенок начинает осознавать себя среди других людей, когда он отбирает позицию, из которой будет исходить при выборе поведения. Эту позицию могут строить добрые чувства, понимание необходимости вести себя так, а не иначе, связанные с этим совесть и чувство долга. Но позицию могут строить и эгоизм, зависть, корысть, расчет. Ребенок в этот период не так наивен, неопытен, непосредственен, как это кажется. У него нет еще жизненного опыта, но его чувства опережают разум. Он осознанно начинает занимать определенную позицию по отношению к взрослым, к пониманию того, как надо жить и поступать.

Внутреннее отношение ребенка к людям, к жизни – это, прежде всего, результат влияния взрослых, тех, кто оказывает непосредственное влияние на его воспитание.

Литература:

1. Никифоров А.С. Эмоции в нашей жизни. М., 1974
2. Гогоберидзе А.Г. Теория и методика музыкального воспитания детей дошкольного возраста. – М.: Издательский центр «Академия», 2005
3. Данилина Т.А. В мире детских эмоций. – М.: Айрис-пресс, 2007
4. Кошелева А.Д. Эмоциональное развитие дошкольников. - М., 2003
5. Шестаков В.П. От этоса к аффекту. – М., 1975.

Хадиша Ауезова, Асем Уатаева
(Жезказган, Казахстан)

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ХАЛЫҚТЫҚ МҰРАНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Ғасырлар бойы ата – бабамыз армандаған тәуелсіздікке қол жеткізген еліміздің білім, тәрбиелеу ісіндегі басты мақсаты – рухани жан дүниесі адами құндылықтарға бай жеке тұлға қалыптастыру.

Қазіргі кезде білім беру ісінде, жеке тұлғаны жан – жақты жетілдіріп, танымдық іс – әрекеті мен ой – санасын дамытып, қалыптастыру барысында білім берудің ұлттық, педагогикалық, психологиялық негізін айқындау керек.

Елімізде болып жатқан әлеуметтік, экономикалық, экологиялық, саяси, мәдени өзгерістерге байланысты оқу – тәрбие үрдісін ұлттық сипатта ұйымдастырдым – өмір талабы. Өр халықтың ұлттық – тарихи дәстүрі, оның адамзаттық білім берудегі мәдениеті мен диалектикалық білімі осы оқу – тәрбие үрдісіне тікелей байланысты.

Қазақ халқы – елін, жерін, оның табиғи, мәдени байлығын, өнері мен тілін, тарихын, салт – дәстүрі мен әдет – ғұрпын сақтап, қорғап, рухани – адамгершілік тағылымдарын ұрпағына мұра етіп қалдырған. Ата – бабаларымыз ұлан байтақ елін, байлыққа толы жерін ғасырлар бойы қорғап, халқының бостандығы мен тәуелсіздігі үшін ел қамын ойлаған батырларын, халқының сөзін сөйлеп, ел қамын жеген білімпаз шешендері мен билерін мақтан еткен.

Қоғамның тарихи даму тәжірибесі бала тәрбиесінің проблемалары үнемі жаңа адам тәрбиелеу міндеттерімен байланысты болып келгенін дәлелдейді.

Бала – біздің елімізде ерекше халық. Ол – түсінетін, сезетін, көретін, ұмтылатын, әрекет жасайтын, жарық дүниеге келген алғашқы күннен – ақ ата – анасын, жақын туыс – туғанын, әрі бүкіл елді қуанышқа ерекше сезімге бөлейтін халық. Сондықтан балалардың өмірі мен жан – жақты жетілуі үшін, олардың рухани және дене күштерінің кінәратсіз және қауіпсіз дамуын, адамгершілік, имандылық жағынан қалыптасуын қамтамасыз ететін жағдайлар жасауымыз қажет.

Балалық – адам өмірінің аса маңызды кезеңі, болашақ өмірге әзірлік емес, қайта нағыз жарқын, ерекше қайталанбас өмір. Сөйтіп балалықтың балалық шақта баланы кім жетектегеніне, қоршаған дүниеден оның ақыл – ойы мен жүрегіне не еңгеніне – осының бәріне, шешуші дәрежеде, бүгінгі сәбидің қандай адам болып шығатынына байланысты.

Балалық шақта айнала қоршаған дүниені ақыл мен жүрекпен де танудың – адамгершіліктің ең басты негізі болып есептеліп елжандылық, адамға деген сүйіспеншілік, мейірімділік, отан жауларына деген ымырасыздық сияқты қасиеттердің қалыптасуының ұзақ процесі басталады [1].

Бұл процесс тәрбиешілер, ата – аналар тарапынан мақсаттылық пен педагогикалық – психологиялық тұрғыда басқаруды қажет етеді. Мұнда әлемдік педагогика психология ғылымында айқындалған бала тәрбиесінде жинақталған ғылыми қағида әрбір тәрбиеші, мұғалім баланың рухани дүниесіне кіре білуді және баланың рухани дүниесі деңгейіне көтеріле білу қажеттігін түсінуді баламен жұмыс істеуде басшылыққа алу керек. Бұны білмейінше, бұған мән бермеген жағдайда нағыз тәрбиеші бола алмайтынын өмір көрсетіп келеді.

Баланың рухани дүниесіне көтерілу дегеніміз баланың дүниеге келген күнінен бастап, оның дүние тануын, ақыл – ойымен, жүрекпен тануын, ең нәзік, ең шынайы ұғыну, қабылдау, сезіну деп түсіну қажет.

Мәселен, балада алғаш күннен – ақ адамға деген шынайы сүйіспеншілік сезімі болатынын М. Жұмабаев [2] өз еңбегінде былай суреттеп берген: «Ананы сүю» сезімі оянады. Анасын сүю, анаға жауыздық тілемей, ізгілік тілеу деген сөз. Бірақ ес білген соң, туысқандық сезімі, яғни араласып айналасында жүрген адамдарды сүю сезімі оянады. Ал елін сүю сезімі жер жүзіндегі барлық адамзатты сүю сезіміне алып барады. Бұл сөздерден ізгілік деген сөзден дұрыс хәм толық мағынасы мынау екен: әр адамның өзін сүюі, яғни жауыздықтан безіп, ізгілікке ұмтылуы, туысқандарын сүюі, яғни оларға жауыздық тілемей ізгілік тілеу, өз елін сүюі, пайда келтіріп, зиян келтірмеу, хәм басқаларға да зиян келтірткізбеу, ең негізінде – біткен адамзатты дос хәм бауыр көру екен.

Міне, кімде – кім өзін сүйсе, туысқандарын сүйсе, өз елін сүйсе, әсіресе біткен адам баласын бауырым деп білсе, сол адамды ізгі деп айтамыз.

Сондықтан, бүгінгі күннің жаңару бағыты – бала тәрбиесінің арқауына ұлттық әдет – ғұрып, салт – дәстүрді, халықтың рухани игілігін пайдаланудың басты назарда болуы көзделініп отыр.

Ал халықтық педагогика дегеніміз не?

Халықтың педагогика – көп арналы, қыр – сыры мол күрделі ғылым. Ол ұлттық өмірге немқұрайлы қарайтын жасұрпақты қазақтың рухани, материалдық мәдениетін толық меңгерген, тарихын, әдет – ғұрпы, салт – сана, дәстүр, тәлім – тәрбие, адамгершілік қасиеттерін бойына сіңіріп, ұлтын сүйетін азамат болып өсуін қамтамасыз етуге тиіс. Халықтық педагогика – тәрбиенің бастауы және қайнар бұлағы, ол – тәрбие жөніндегі халықтың білімі мен тәжірибесі. Халықтық педагогиканың мұрасының бірі – дәстүр.

Дәстүр – бір ұрпақтан екінші ұрпаққа ауысып отыратын, қоғам өмірінің дамуына сәйкес өзгеріп, кейбіреулері жаңа мазмұн алып, әрменқарай дамиды халықтың қоғамдық – тарихи өмірінде қалыптасқан құбылыс. Халық дәстүрінің танымдық – тәрбиелік мәні ұланғайыр дүние. Ол тұтастай алғанда жасұрпақ үшін адам өмірінің рухани – адамгершілігінің қуат – қайнары. Оның ішінде тікелей бала тәрбиесіне бағытталған, баланың жан дүниесінің қалыптасуына, рухани марқаюына негіз болатын мүмкіндіктер көп – ақ. Ол – халықтың кәсібімен, салт – дәстүрімен, тілімен, тарихымен, адамгершілік қасиет – сапаларымен сабақтасып, біте қайнасып, тарихи кезеңдер ерекшелігіне, қоғам тану сатыларына қарай жетелеп, ұрпақтан – ұрпаққа ауысып отыратын қастерлі мұра [3].

Қазақ халқының ғасырлар бойы жинақтаған дәстүрлерінің ішінде адамгершіліктің жоғары сапаларын тәрбиелеуге ықпал жасаған озық өнегелері бар. Қазақ халқының дәстүрлерінің ұрпақтан – ұрпаққа жалғасып келе жатқаны оның өміршеңдігіне, тәлім – тәрбие ісінде кең таралатындығында.

Қазақтың алуан жүйелі өмір тану жолдары, ұрпақтан – ұрпаққа беру әдістері ертеден қалыптасып, сыртқы күш қанша ықпалды болса да халқымыздың дәстүрлері мүлде жойылып кетпеген. Ендігі мақсат ата – баба дәстүрлерінің озығын жаңарту, ұрпақ тәрбиесінде басты рольге айналдыру, қазақтың ата – салтын, қағидасын қазіргі өмір тынысына сай пайдалану басты проблема.

Дәстүр адамдардың рухани тұлғасынан бөлінбейтін құбылыс. Дәстүр қоғамдық сананың барлық формаларынан орын алады. (Олар: саясатта, қоғамдық өмірдегі дәстүрде, халықтар арасындағы ынтымақтастықта, теңдікте, бостандықта, өзара көмек дәстүрінде, оқу – білім ғылымындағы дәстүрінде, отбасы – жанұялық дәстүрінде, еңбек дәстүрінде).

Қай халықтың болса да ұлттық үрдісі, білікті қасиеті, өзіндік әуені, тағылымды дәстүрі мәртебесін биікке бастайтыны сөзсіз. Киелі керемет дәстүрлері арқылы өзінің ұлттық бояуы мен өзінің болашақ ұрпағының төл келбетін қалыптастырады.

Қазіргі кездегі ұлы ойшылдардың, арнайы халық мұрасын зерттушілердің жалпы тәрбие жөніндегі идеялары, ой – пікірлері жаңа қоғамдық тарихи жағдайларда одан әрі дамытылып, әр халықтың тәуелсіздік жолындағы күресте рухани, құдіреті күшке айналып отыр.

Халық дәстүрлері мен оның үлгілерінің жоғалуы қоғамның рухани жағынан жұтаңдыққа ұшырауларына, уақыт пен ұрпақ байланысының ыдырауына әсер етті. Көптеген адамдар өз тілін, тарихын, мәдениетін, әдебиетін білмеді, ұлттық әдет – ғұрып, кәсіп, халықтың өзіне тән тұрмыстық көрінісі жоғала бастады.

Сондықтан сан ғасырлар бойы халықтың өзімен бірге жасасып, ұрпақтан – ұрпаққа мұра болыпөмір сынынан екшеленіп өткен бүгінгі өмірге жеткен әдет – ғұрып, салт – дәстүрлерді білу, оны өмірде қолдану әрбір отбасының, тәрбиеші – ұстаздарының абыройлы міндеті.

Жалпы тәрбие процесінде қазақ халқының әдет – ғұрып, салт – дәстүрлері арқылы бала бойындағы шынайы адамгершілікті, имандылықты, адамдар арасында парасатты мінез – құлық қасиеттерді отбасынан бастап тәрбиелеудің мүмкіндігі көп.

Халықтың айтқан өсиет сөздерінің, ырымдарының, дүниетанымдық болжамдарының, өнерінің, салт – дәстүрлері мен әдет – ғұрыптарының көріністері – біртұтас ғылыми педагогикалық психологияның негізінде, этнокомплекстік тәлім – тәрбие негізінде жалғасып, қалыптасып отыр.

Етнокомплекснік тәрбие негізінде адамгершілік тәрбиесі жеке басты жетілдірудің барлық саласын қамтиды. Адамның адамгершілік тәрбиелілігі адам өмірінің әрқырынан көрініс табады.

Адамгершілік тәрбие – белгілі бір мақсатқа негізделген көзқарасты, сенімді, парасатты, мінез – құлық дағдылары мен әдеттері қалыптастырудағы және адамгершілік сезімді, ұлттық сананы, қарым – қатынасты дамытуда, жалпы адамзаттық құндылықтарды тімді пайдалануға бағытталған жалпы адамзаттық тәрбиенің құрамдас бір бөлігі.

Адамгершілік тәрбиесінің бүкіл жүйесі гуманистік мазмұнға толы, имандылық негізінде жеке адамның жан – жақты дамып жетілуіне бағытталған.

Адамгершілік тәрбие мәселесі негізінен ұлттық психологиялық ерекшеліктерге сүйене отырып, тәрбие берудің әдістемелік жолдарын қарастырады: Ұлттық дәстүрлер арқылы оқу – тәрбие үрдісіне адамның бойында рухани мәдениетті қалыптастыру; Ұлттық дәстүрлер арқылы адамның психологиялық ерекшеліктерін зерттеп, дамыту; Салт дәстүр негізінде, ұлттық психологиялық ерекшеліктерді ескере отырып, рухани адамгершілік құндылықтарын тәрбиелеу; Ұлттық дәстүр арқылы психологиялық ерекшеліктерді ескере отырып, дүниедегі бағалы рухани байлықты жеке тұлғаға дарыту, т.б.

Адам – тарихи үрдісінің субъектісі. Ол барлық әлеуметтік қозғалыстар мен қимыл – әрекеттердің негізі, өлшем және мақсаты, жер шарындағы небір ғаламат табыстардың қайнар көзі, ақыл – ой туындыларының құдіретті иесі. адам дегеніміз – еңбек әрекетімен шұғылдана алатын, әлеуметтік қатынастарға түсетін, өзара байланыс жасай алатын тұлға.

Адамның төрт түрлі өлшемі бар: биологиялық, психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік. Бұл өлшемдер өзара байланысты. Осы төрт өлшемге байланысты адамның бойындағы кісілік, тұлғалық қасиеттерді үш дәрежеге бөлінеді. Әр адамның өзіне тән психологиялық ерекшеліктері болады, өмір сүру ортасына байланысты адамдар бір – біріне ұқсамайды.

Адам әртүрлі елдердің, тарихи дәуірдің материалдық – рухани мәдениеті мен жеткен жетістіктерінен үлгі алады. Оған әлеуметтік, этикалық, ұлттық ортасы әсер етеді. Сонымен бірге, дәуірге, қоғамға, тарихи ортаға байланысты қалыптасқан білім мен тәрбие жүйесінен сабақ алады. Осының бәрі адамның жан – дүниесіне әсер етеді.

Сондықтан, оқу – тәрбие барысында, тәлім – тәрбие сабақтарында халқын, елін қорғап, жерін жауға бермей, ұлан – байтақ өлкесін жаудан сақтаған батырлардың ерлігін дәріптеп, құрметтей білуге үйретуіміз керек. Тарихта «Атабан шұбырынды, алқакөл сұлама» деген атпен қалған жоңғар шапқыншылығына қарсы соғыс қазақ халқы үшін Отан соғысы болып табылады. Осындай қиын – қыстау кезеңде халықты бірлікке шақырып, ел басқарған өмір сынынан өткен билері мен батырлардың ерлігін, туған жерге, халқына деген махаббатын, отаншылдығын паш етіп, жырларымен демеп отырған аты аңызға айналған жыраулардың ісі – өз алдына бір ерлік, тәрбиелік маңызы зор, білім мен өнегенің қайнар көзі.

Әдебиеттер:

1. Жұмакбекова. Ф.Н. Мектепке дейінгі педагогика: оқу құралы. -Астана: «Фолиант» 2008-336 б
2. Жұмабаев М. Таңдамалы шығармалары. Алматы. Ғылым. 1993.
3. Жарықбаев Қ., Табылдиев Ә. Әдеп және жантану. – Алматы: Қазақстан, 1994.

Сергій Бажан
(Київ, Україна)

ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У КОЛЕДЖАХ ТА ТЕХНІКУМАХ УКРАЇНИ

У результаті дослідження процесу практичної підготовки молодших спеціалістів технічних спеціальностей у коледжах та технікумах України можемо зробити висновок, що професійна активність людини – це активність особистості, яка виявляє готовність та прагнення до дій. І проявляється вона у свідомій організованій та цілеспрямованій взаємодії з об'єктом діяльності. Отже, стрижнем професійної активності студентів в умовах вищого навчального закладу є практична діяльність на базі виробничих підприємств чи установ, особливо якщо йдеться про підготовку фахівців за технічними спеціальностями.

Необхідність і важливість практичної підготовки молодших спеціалістів, на базі виробничих підприємств сьогодні не можна поставити під сумнів або спростувати. Практична підготовка – обов'язковий компонент освітньо-професійної програми для здобуття певного кваліфікаційного рівня, що має на меті вироблення у студентів професійних навичок та умінь. Це – складова підсистема професійної підготовки [1]. Специфіка практичної підготовки студентів за спеціальностями технічного напрямку обумовлена освітньо-кваліфікаційними характеристиками спеціальностей. Так наприклад, молодший спеціаліст зі спеціальності 5.07010602 «Обслуговування та ремонт автомобілів і двигунів» повинен протягом навчання оволодіти відповідними знаннями та уміннями, а саме: розробляти технологічні процеси, плани дільниць, конструкцій обладнання та устаткування; проводити діагностичні роботи та технічне обслуговування і ремонт автомобілів; здійснювати атестацію і раціоналізацію робочих місць; керувати дільницею, робітниками, водіями; проводити роботу з клієнтами і оформляти технічну документацію автомобілів на автотранспортних підприємствах і станціях технічного обслуговування; вести облік паливно-мастильних матеріалів; контролювати дотримання встановленої технології виробництва.

На думку Паламаря І., тільки в період практичної підготовки набуті професійні знання знаходять сферу свого застосування, формують важливі практичні вміння і навички, наближають навчання до виробництва [2].

Формування професійно-практичної особистості та її удосконалення є одним із пріоритетних напрямів сучасних досліджень [3]. Вагомий внесок щодо її вирішення зробили відомі філософи, педагоги та психологи (Вебер М., Виготський Л., Дьюї Д., Гегель Г., Кант І., Колесникова І., Костюк Г., Котарбинський Т., Леонтьєв О. та ін.) [4]. Дослідниками визначено структуру діяльності та започатковано праксеологічний підхід як особливий спосіб пояснення практичної діяльності людини (польський філософ Котарбинський Т.) [5]. У другій половині XIX ст. французький філософ Еспінас Л. запропонував створити і ввести в навчальних закладах вивчення нової навчальної дисципліни «праксеологія». Праксеологія – грецьке слово, що означає діяння, справа. У педагогічній науці створено

нову галузь – педагогічну праксеологію, предметом якої є дослідження закономірностей та умов раціональної й успішної діяльності педагога. На жаль, у вищій школі сьогодні вона не вивчається.

Окремі питання практичної підготовки студентів, засоби формування праксеологічних умінь (лекції, практичні заняття, навчально-методичні семінари, індивідуальні заняття, практичні заняття, комп'ютерне діагностування, практика, аналіз виробничих ситуацій, побудова виробничих процесів, освоєння професійної лексики, аналіз професійної діяльності фахівців, ділові ігри тощо) розкрито в монографічному дослідженні Янковича О. [6].

Вчені Іванович К., Корушпін Е., Островський Л., Сироватко В., Парамонов П., Божієв В., Каиров І., Мещерський І., Храпаль А., Міклашевський І. розробляли теорію, методiku, організацію практичної підготовки.

Питання професійної і практичної підготовки розглядали також Тхоржевський Д., Гаврилов А., Саюшев В., Бабалова Р., Марквардт К., Батишев С., Беляєва А., Беспалько В., Бойко Е., Лауш П. та ін.

До проблем формування освітніх інфраструктур та їх функціонування звертались дослідники Поландова Л.І., Новіков П.В., Голєнков В.А., Степанов Ю.С., Васін В.А., Гапоненко Н.А., Гусаков М.А., Динкін А.А. та ін..

Проаналізувавши праці науковців, можна визначити багато шляхів реалізації практичного навчання студентів. Найбільш вагомий – застосування моделі співпраці навчального закладу та підприємства.

Міністерство освіти і науки України також наголошує на тому, що питання якості професійно-практичної підготовки, формування праксеологічних умінь у коледжах та технікумах має стати одним із найважливіших показників ефективної діяльності вищого навчального закладу [7].

Сьогодні практичне навчання у вищих навчальних закладах як форма навчального процесу організаційно мало забезпечена, не має методичних рекомендацій щодо планування практичного навчання студентів, навчальних посібників та підручників, довідкової літератури, інформації про порядок закріплення консультантів, кураторів, керівників тощо. Матеріально-технічна база з практичного навчання – приміщення для проведення практик, стенди, устаткування, прилади, віртуальні лабораторії, машини та механізми, комп'ютерна техніка тощо в технічно не задовільному стані, або взагалі відсутня. Навчальні заклади постійно відчують потребу у вирішенні цих питань, що гальмується за недостатністю коштів на придбання технічних засобів навчання та навчального обладнання.

Постійно виникають проблеми в організації та проведенні практичного навчання на базі діючих підприємств.

На сьогоднішній день, підприємств орієнтованих на навчальну діяльність у формі навчально-виробничих підприємств практично не існує, хоча за радянських часів вони успішно працювали і виконували свої навчальні функції. При навчальних закладах були створені навчально-виробничі майстерні, а бази виробничих підприємств вищі технічні навчальні заклади за формою заводу-ВТУЗ.

Зараз наша країна має необхідність повернутись до набуття минулого, досконало вивчити попередній досвід і запровадити нові практичні методи та системи.

Практична підготовка фахівців з технічних спеціальностей у коледжах і технікумах сьогодні потребує суттєвого реформування.

Доцільним буде зазначити, що виробнича практика на підприємстві покликана стати основною складовою частиною організації навчально-виховного процесу та сформуванню у фахівця – випускника вищого навчального закладу професійне вміння, навички приймати самостійне рішення на конкретній ділянці роботи в реальних виробничих умовах шляхом виконання різних обов'язків, властивих майбутній професійній діяльності. Для здійснення цієї задачі має бути державна підтримка з боку Міністерства освіти і науки України щодо забезпечення вищих навчальних закладів відповідними базами практик.

Для поліпшення та удосконалення практичної підготовки студентів технічних спеціальностей у коледжах та технікумах України необхідно ліквідувати перевантаженість та відірваність навчальних планів вищих навчальних закладів від потреб підприємств, установ, організацій що надасть можливість максимально якісно підготувати майбутніх фахівців до практичної роботи, забезпечити надбання навиків роботи в трудових колективах.

На нашу думку розробка та впровадження системи ранньої адаптації випускників на первинних посадах допоможе встановити міцний зв'язок між вищими навчальними закладами та роботодавцями, це позбавить учасників навчального процесу формально підходити до організації виробничого навчання в умовах діючих виробництв, де формалізм виникає через недостатню кількість базових підприємств та незацікавленості їх керівників у залученні студентів до роботи. Вирішення проблеми адаптації випускників на робочих місцях має суттєво підвищенні конкурентоспроможності випускників вищих навчальних закладів у сучасних ринкових умовах, де розроблення та впровадження нових методів і технологій практичного навчання забезпечить високу якість підготовки фахівців за обраним рівнем навчання.

Існуюча нормативно-правова база з організації навчального процесу підготовки молодших спеціалістів вже давно не відповідає сучасним вимогам освіти і не врегульовує суспільні відносини між випускниками вищих навчальних закладів та підприємствами, це заважає якісній підготовці спеціалістів і невідкладно потребує поліпшення та удосконалення системи практичної підготовки студентів, особливо тих, які опановують технічні спеціальності.

У зв'язку з цим Міністерству освіти і науки України для поліпшення та удосконалення практичної підготовки студентів технічних спеціальностей у коледжах та технікумах України необхідно розробити та запровадити комплекс заходів що має допомогти у вирішенні окреслених нами проблем.

Так, впровадження в навчальний процес нових освітньо-професійних програм, у яких практична підготовка фахівців відбуватиметься з урахуванням потреб підприємств, організацій, установ надасть можливість розширити спектр залучених до участі у навчально-виробничому процесі роботодавців. Запровадивши зараз систему соціальних відносин та зв'язків між вищими навчальними закладами і роботодавцями можемо в подальшому повністю зняти питання забезпечення першим робочим місцем випускників коледжів та технікумів.

Налагодження системи оплати праці практикантам під час проходження виробничої та технологічної практики стимулюватиме студентів на отриманням в умовах діючих виробництв підвищених робітничих розрядів що збагачуватиме їх виробничий досвід.

Сьогодні в країні не існує механізму формування державного замовлення на підготовку фахівців, де впровадження ефективних інструментів моніторингу потреб суспільства і держави у фахівцях із відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки, це шлях до відновлення системи управління професійною орієнтацією молоді.

Зараз настав той час, коли потрібно розробити нові комплексні програми покращення співпраці технікумів і коледжів з роботодавцями, це вирішить питання трудової зайнятості студентів протягом всього періоду їх навчання.

Отже, питання формування праксеологічних умінь студентів технічних спеціальностей, їх практичної фахової підготовки у коледжах та технікумах України досить актуальне, багатоаспектне й вимагає нових наукових розробок і досліджень.

Активізація практичної діяльності студентів в коледжах та технікумах країни є частиною заходів реформування освіти згідно з вимогами Болонського процесу.

На державному рівні необхідно удосконалити систему практичного навчання в умовах виробничих підприємств, на базі яких формуються уміння і навички з професійної діяльності молодших спеціалістів, а саме:

– розробити й прийняти Концепцію практичної підготовки студентів вищих навчальних закладів з урахуванням специфіки галузей освітньої діяльності, яка б визначила пріоритетні напрями розвитку та вдосконалення практичної підготовки студентів і відповідну схему її реалізації. Майбутній фахівець повинен мати реальне уявлення про місце роботи та вимоги, що висувають до нього;

– підготувати нову редакцію положення про практику, в основі якого має бути теза про практику, де місце практики – майбутнє місце роботи;

– розробити нове Положення „Про навчальний та навчально-науково-виробничий комплекс” з відображенням сучасних потреб формування кадрової політики держави;

– привести у відповідність до сучасних ринкових умов всі нормативно-правові документи України, за якими працюють вищі навчальні заклади, а саме: закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про професійно-технічну освіту», а також Закон України «Про зайнятість населення»;

– розробити комплексну цільову програму кадрового забезпечення всіх секторів економіки та заходи щодо її реалізації.

Вирішення окреслених нами проблем надасть змогу розвивати в студентах технічних спеціальностей професійно-практичні компетентності. Опанування нових шляхів та методів організації практичного навчання сприятиме підвищенню якості підготовки молодших спеціалістів, а оновлення законодавства в галузі вищої освіти сприятиме входженню України в європейський освітній простір.

Література:

1. Професійна освіта: Словник: Навч. посіб. / Уклад С.У. Гончаренко та ін., за ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. – 380 с.
2. Паламар І.І. Научно-методические основы совершенствования подготовки студентов по управлению машинами в высшей школе. Дис. канд. пед. наук: 13.00.02, К., 1990. – 206 с.
3. Про затвердження плану заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року. Розпорядження Кабінету міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 1728-р. // Урядовий кур'єр. – 2010. – 24 вересня. – № 177. – с. 12.
4. Колесникова І.А. Педагогическая психология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / И.А. Колесникова, Е.В. Титова. – М.: Изд. центр «Академия», 2005. – 256 с.
5. Которбинский Т. Трактат о хорошей работе / Т. Которбинский. – М.: Экономика, 1975. – 271 с.
6. Янкович О.І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957–2008): Монографія / [за ред. В.М. Чайки., І.О. Янкович]. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 320 с.
7. Про практичну підготовку студентів // Лист Міністерства освіти і науки України від 7 лютого 2009 р. – № 1/9–93.

Науковий керівник:

доктор фізико-математичних наук, професор Яковець Василь Павлович.

**Олександра Бородієнко, Людмила Музичко
(Київ, Україна)**

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ КОУЧИНГУ В СУЧАСНІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Необхідність входження України до європейського культурного та освітнього простору, формування резерву людського потенціалу країни з високим рівнем професійних знань та навичок, створення сучасного та інноваційного ринку праці актуалізує пошук таких методів навчання та виховання в середовищі професійної освіти, які б кореспондували з вищезазначеними завданнями.

Зміна парадигми в навчанні з предметної на особистісно орієнтовану також актуалізує пошук нових можливостей задіяння особистого потенціалу тих, хто навчається, що дає можливість і сформувати у них готовність та здатність до самостійної навчально-пізнавальної діяльності, і згенерувати вміння використовувати всі можливі ресурси для досягнення поставлених цілей та реалізації завдань, і вміння самостійно здійснювати, коригувати та контролювати свою діяльність.

Ми вбачаємо значний потенціал у використанні можливостей коучингу в процесі взаємодії в системі «вчитель-учень», «викладач-студент», «тренер-учасник». Використання філософії, інструментів та принципів коучингу, крім вищеперерахованих, дасть змогу вирішити ще й низку завдань в навчально-пізнавальній діяльності, а саме: сформувати готовність учнів, студентів, слухачів до саморозвитку та неперервної освіти; проектувати та конструювати розвивальне освітнє середовище; активізувати навчально-пізнавальну діяльність учнів, студентів та слухачів; будувати навчальний процес з урахуванням індивідуальних, вікових, психологічних особливостей тих, хто навчається.

Попри значну популярність коучингу за кордоном [3, 4, 5, 6] (де розвиваються переважно ті напрями коучингу, які пов'язані із індивідуальним консультуванням) та діяльність з інкорпорування підходів коучингу в навчальний процес (зокрема, українською дослідницею Т.А.Боровою була запропонована концепція освітнього коучингу, сформульовані методологічні підходи та принципи [2]), з нашої точки зору практично відсутній вітчизняний досвід використання коучингу в процесі навчання, і як наслідок – відсутнє концептуальне бачення методики та технології використання філософії, підходів та інструментів коучингу в навчальному процесі.

Саме тому метою даної статті є визначення методологічних засад використання коучингу в процесі навчання в сучасній професійній освіті.

Автор концепції освітнього коучингу, Т.А.Борова, трактує його як «систему заходів щодо встановлення взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу з метою досягнення взаємно визначених цілей як з удосконалення професійної діяльності, так і підвищення якості навчання» [2]. Вважаємо за необхідне доповнити дане визначення такими аспектами: взаємодія між учасниками навчального процесу базується з використанням коучингових інструментів, які проектується і застосовуються в залежності від мети взаємодії, але безвідносно до цього в будь-якому випадку базуються на філософії коучингу; в даному форматі взаємодії фокус уваги педагога має бути на забезпеченні процесу самостійної постановки тим, хто навчається, цілей навчання та діяльності, самостійного генерування ним оптимальних шляхів і методів її досягнення, самостійної оцінки, моніторингу та контролю виконання завдань; педагогом має обов'язково генеруватись конструктивний зворотній зв'язок тому, хто навчається; педагог також має забезпечити процес зростання мотивації діяльності.

Розвиток так званої неоліберальної педагогіки дозволив вичленити основні принципи, на яких базується взаємодія між суб'єктами спільної діяльності: розкриття індивідуальних пізнавальних можливостей та розвиток індивідуальних пізнавальних здібностей у кожного учасника, допомога тим, хто навчається, у самопізнанні, самоактуалізації, самореалізації, самовизначенні, формування таких підходів та досвіду діяльності, яка дає змогу продуктивно вибудувати як власне життя, так і власну професійну діяльність. Досвід роботи в системі вищої, професійно-технічної та корпоративної системи навчання дає нам змогу констатувати, що, попри достатньо високу ефективність сучасних технологій навчання, вони мають обмежений потенціал у вирішенні завдань розкриття власного потенціалу, усвідомлення власних ресурсів та здібностей, підвищенні рівня мотивації до навчання та професійної діяльності. А без вирішення даних завдань важко говорити про ефективність навчання.

Якщо взяти за основу рівні засвоєння знань, запропоновані В.П.Беспалько [1], можна з'ясувати місце коучингу в системі методів та технологій навчання, а також ті унікальні завдання в навчально-пізнавальній діяльності, які можна вирішити виключно з допомогою інструментів коучингу. Зокрема, т.з. «учнівський рівень», який передбачає засвоєння навчального матеріалу на рівні розпізнавання, володіння загальними уявленнями про об'єкти та явища, з успіхом можна зреалізувати з допомогою технологій та методів навчання, які дозволяють діагностувати попередні знання, сформувати нові уявлення про предмет, а також оцінити рівень засвоєння навчального матеріалу (лекція, тестування, усне опитування, дискусія, проблемний урок тощо).

Другий, «алгоритмічний» рівень засвоєння передбачає здатність самостійно відтворювати інформацію та застосовувати її в типових ситуаціях, та може успішно реалізовуватись за допомогою таких технологій та методів навчання, як кейси, ділові та рольові ігри, моделювання ситуацій, дискусія, модерація тощо.

На третьому рівні – евристичному – передбачається не тільки відтворення, але й перетворення засвоєної інформації та набутих навичок, продукування нової інформації про предмет навчання для її застосування в нетипових ситуаціях, що вимагають генерування нових, нетипових методів дії. Для досягнення евристичного рівня засвоєння інформації педагогам варто використовувати такі технології та методи навчання, як методи колективної розумової діяльності (зокрема, мозковий штурм), модерацію, моделювання, відео тренінг.

Четвертий, найвищий рівень засвоєння інформації є найбільш складним та проблемним з точки зору реалізації педагогом, адже його об'єктивно неможливо досягти без задіяння творчого потенціалу тих, хто навчається на фоні їх високої мотивації до впровадження в діяльність, само актуалізації та усвідомлення шляхів індивідуальної самореалізації. Саме для досягнення творчого рівня засвоєння знань доцільно, з нашої точки зору, і використовувати різноманітні інструменти коучингу, з допомогою яких і буде згенерована самостійна і ініціативна практична діяльність, креативні підходи до вирішення майбутніх нетипових ситуацій в професійній практиці, відповідальність тих, хто навчається, за планування, організацію та досягнення цілей власної діяльності. Крім того, як зазначає Т.А.Борова, коучинг також виступає технологією «спрямованої самоорганізації» діяльності тих, хто навчається.

Існують дві форми організації взаємодії з тими, хто навчається. Найбільш традиційна, яка є свого роду «калькою» від індивідуального консультування в бізнес-коучингу – це індивідуальна взаємодія з тими, хто навчається, в форматі коучингу. За такої форми організації взаємодії передбачаються індивідуальні бесіди (як правило, серія таких бесід є більш ефективною, ніж епізодичні, дискретні, оскільки, за умови ефективно організації дає можливість досягти зримих результатів) з тими, хто навчається. Дані бесіди можуть мати достатньо типовий алгоритм та мають на меті активізувати самоорганізацію учасника навчання в процесі навчально-пізнавальної діяльності. Попри очевидні переваги, які дає такий формат (усвідомлення значної уваги від педагога, яка реалізується індивідуально; підвищення мотивації того, хто навчається, до навчання та діяльності; досягнення нехарактерних успіхів тими, хто навчається), в практичній діяльності його достатньо важко реалізувати: він потребує значних ресурсних витрат. Мова йде як про затрати часу на реалізацію такого формату взаємодії, так і про значні емоційні затрати з боку учасників процесу. Тому, з нашої точки зору, найбільш прийнятним є формат групової взаємодії в стилі коучингу, а також проектування навчальних занять з використанням інструментів коучингу. Це дасть можливість педагогу побудувати навчальний процес з акцентом на особистісно-орієнтоване навчання, підвищити вмотивованість до навчально-пізнавальної діяльності, сприяти зростанню як індивідуальних, так і групових результатів у навчанні.

Література:

1. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем (Проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технических обучающих систем): монография/ В.П.Беспалько. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1977. – 304 с.
2. Борова Т.А. Теоретичні засади адаптивного управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу: монографія/Т.А.Борова. – Харків: СМІТ, 2011. – 381 с.
3. Дауни Майлз. Эффективный коучинг. Уроки коуча коучей/ пер. с англ./Дауни Майлз. – М.: Из-тво «Добрая книга», 2013. – 288 с.
4. W. Timothy Gallwey. The Inner Game of Golf. – Random House Trade Paperbacks; Reprint edition. – 2009. – 288 p.
5. Thomas Leonard. Profiles in Coaching with Thomas Leonard. – Fitness Information Technology; 2 edition. – 2010. – 410 p.
6. John Whitmore. Coaching for Performance: GROWing Human Potential and Purpose – The Principles and Practice of Coaching and Leadership, 4th Edition. – Nicholas Brealey Publishing; Fourth Edition edition. – 2009. – 244 p.

Нәзгүл Өжанова, Мадина Жакупжанова
(Талдықорған, Қазақстан)

ДЕНСАУЛЫҚҚА ЗАЛАЛ КЕЛТІРЕТІН СЕБЕПТЕР

Үкіметтің стратегиялық міндеті – халқының денсаулығын сақтау. Тек дені сау ұлт қана өзінің тәуелсіздігін, өмірге құқын қорғап, сақтай алады.

Әр адам ақпарат алуға және аурулардың алдын алу, денсаулықты жақсарту, салауатты өмір салтын қалыптастыру туралы ең қажетті білім алуға құқылы. Әр азамат өз денсаулығы үшін мемлекет, жанұя балалары алдында және өмір салтын таңдағаны бойынша жауапкершілік сезіне отырып, өзінің таңдауының қортындысын білуі керек [1, 3].

Денсаулықты сақтау, салауатты өмір сүрудің негізін құрайтын санитарлық-гигиена туралы мәліметтерді көпшіліктің жете білмеуі, гиподинамия, дене салмағының қалыптан көп жоғарылауы, тиімсіз және жөнсіз тамақтану, қоршаған ортаның (ауаның, жердің, судың) көптеген химиялық заттармен ластануы, үйде және жұмыста күйзеліс (стресс) тудыратын жағдайлардың, болуы, залалды әдеттерге-әуесқойлық (арақ-шараптарға, шылым тарту, т. т.) жатады. Ас тұзын артық қолдану қан қысымының көтерілуінің бір себебі болуы мүмкін.

Темекі тарту

Темекі тарту адам денсаулығына көп зиянын келтіреді (өлімге апаратын кездері де аз емес). Ыстық сигарет ерекше бір фабрика секілді, 400-ден астам қосылыстарды жасайды, соның ішінде 40-тан астамы канцерогендік заттар бар (олар қатерлі ісіктің пайда болуын тудырады). Адамның дене мүшесіне ең ауыр әсер беретіні никотин. Ол темекі жапырағының алколоиды – майлы түссіз немесе жағымсыз иісі және күйдіргі дәмі бар ақшыл-сары сұйықтық. Никотинге адам денесінің тез үйреніп кететіндігінен оған уланып жатқанын сезбейді. Никотинге улану темекіні алғашқы тарта бастаған уақытта байқалады.

Темекі тарту нашақорлықтың бір түрі, оны басқаша айтқанда үйрену немес құмарлану дейді.

Никотинге үйренуді үш сатыға бөледі:

I-сатысы – темекіні жүйелі тартпау (күндігіне 5 сигаретті тарту), никотинге деген абстиненция (тәуелділігі) әлі жоқ, денсаулығында физикалық өзгеріс байқалмайды, осы сатыда темекіні тоқтатуға болады, себебі дене әлі үйренбеген уақыт.

II-сатысы – үйреншікті темекі тарту, тұрақты (күніне сигареттің 5-тен 15-ке дейінгі данасын шегу), әлсіз абстиненция, бұл кезде ішкі азғалар аз замқымданады, егерде темекіні тоқтатқан болса азғалардағы өзгерулерді қайта қалпына келтіруге болады.

III-сатысы – құмарлықпен темекіні шегу (күніне темекінің 1-1,5 пачкасын тарту), өте ауыр абстиненция болады, темекіні аш қарынға да және тамақты ішіп біте салып та темекі тартқысы келіп тұрады, әуелі десеңіз түнде тұрып та темекі тарта береді. Бұл сатыда ішкі азғалар мен жүке жүйелері өте ауыр өзгерістерге душар болады.

«Темекі тартудың өзіне тән белгісі» тез байқалады. Адамның қартаю жасына жетпей қартаю, дененің темекінің уынан дененің уланыу салдарынан пайда болады. Темекінің уынан дыбыс және көмекей мүшелері ісиді, содан соң дауыс жуандап кетеді де сөйлегенде құлаққа өрескел сырыл, қоса естіледі.

Темекі адамның барлық дене мүшелері мен азғаларына зиянды әсер береді, соның ішінде әйелдер мен ерлердің репродуктивті жүйелерінде зиянды әсерлері айтарлықтай байқалады.

Қазіргі кезде темекі тартуға қарсы күрес көптеген елдерде жүріп жатыр. Темекі тарту қазіргі кезде мода емес. Еуропа және АҚШ-тың көптеген елдерінде темекі тартуға қарсы ұлттық бағдарламалары жасалған, онда қауым ортасында және жұмыс орнында темекі тартуға тиым салынған. Темекі тартпайтын адамға материалдық тұрғысында сый беріледі. Денінің сау және сымбатты болу қазіргі күннің қажеттілігінде, денсаулық пен жақсы жұмыс істеуде арақ ішу мен темекі тарту жараспайды. Сондықтан қазіргі жастардың сана сезімдері жоғары, себебі олар спортпен шұғылданады, дұрыс та сапалы тамақтанады және өзіне ұнайтын істермен айналысады.

Спирттік ішімдік (ендігі жерде «арақ ішу»)

Арақ ішу – әлеуметтік жағдайлармен байланысы бар құбылыс, бір жағынан әдет-ғұрып болып саналса, екінші жағынан қауымдық пікірде – бұл мода. Арақ ішу тарихтың әртүрлі уақыттарында бірнеше түрде өзгерістерге душар болып тұрды: әдет-ғұрып мағынасында, емдік әдіс ретінде, адамдық мәдениеттің бір құрамы ж.б. Мыңдаған жылдар бойғы арақ ішу әдетке айналды. Модаға қарағанда әдет ұзақ өмір сүреді. Арақ ішу әдет пен модаға айналып атадан балаған мирас ретінде ғасырдан ғасырға өтіп келеді.

Қазіргі уақыттағы ең қауіпті жағдай әйелдер мен жастар арасындағы арақ ішудің көбейіп бара жатқандығы. Олардың дене мүшелері арақтың әсерін тез сезеді және тез уланады.

Егерде жасөспірім арақ ішуді мүлде бала кезінен бастаса оның денесі тез үйренеді де үйреншікті маскүнем немесе арақ ішікші ауруына шалдығып кететіндігі өте қайғылы жағдай. Әрбір маскүнем болып кеткен адам арақ ішуді 14 жасқа толмаған кезінен бастаған.

Этил спирті бірден орталық миға, арақтың салдарынан қоздыру әсерін береді. Әуелі мас болу, ең төменгі сатысының өзінде, адам өзін-өзі бақылауды жоғалтып алады да сезуі төмендейді, ара-қашықтықты анықтай алмай еріктен тыс қимылдар жасайды. Егерде аз арақ ішіп аз ғана мас болсам күшім көбейіп, батылдау болып, өзімді жақсы сезінем деп түсіну мүлде қате түсінік және оны иллюзия немесе өзін өзі алдау сезімі деуге болады. Мас болу ұятты жоғалтуға және еріксіз сексуалдық жағдайға итермелейді. Кейбір кездерде адамдар өздерінің мас болған уақытында не істеп қойғандарын естеріне түсіре алмай әлкетенеді.

Арақ ішудің салдарлары – денсаулығын төмендетеді, отбасының берекесін кетіріп жұмыста сүйкімі кетеді, жалпы қауымның ішіндегі тыныштықты бұзады және қауымдық тәртіпті ұмытады.

Арақ ішудің әйелдер мен ерлердің репродуктивті жүйелеріне зиянды әсерл етеді.

Адамдар тұқымқуалайтынды анықтайтын генетика ілімі пайда болғанға дейін-ақ, арақты көп ішетін адамдардың балалары дұрыс туылмайтындығына көңіл бөлген. Сондықтан көптеген елдерде үлкен адамдар – ақсақалдар жастар үйленгенде үйлену тойларында және жас отауды құрған алғашқы айларында дені сау сәби

дүниеге келуі үшін арақ ішпеу керек деген кеңес беріп тұрған. Есі дұрыс емес сәбидің дүниеге келуіне ата-анасының арақ ішкен кезде жыныстық қатынаста болғандықтарының салдарлары екендігін көптеген тәжірибелер дәлелдеп жатыр.

бір ғана сигара шегілетін болса да қатер факторының барлығы танылады.

Көгілдір экран рөлі

Адам – биологиялық тіршілік иесі, барлық адамдар тумасынан индивид және даму барысында жеке тұлғаға айналады. Жеке тұлға қалыптасуына негізгі үш фактор әсер етеді екен, яғни олар тәрбие, қоршаған орта және тұқымқуалаушылық. Осы үш фактордың адам өміріндегі маңызы өте ауқымды. Әрқайсысына тоқталатын болсақ, тәрбие, яғни «Ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілерсің» – деп, халықымыз бекер айтпаған, дамып келе жатқан балаға отбасының ықпалы ерекше.

Қазіргі ХХІ ғасыр аясында техника, инновация қарқынды дамып, материалдық әл-ауқат бірінші орында десек қателеспейтін болармыз. Жас отбасылардың бала тәрбиелеудегі ой ерісі киімі бүтін, қарны тоқ, достарынан материалдық жағынан қалып қалмаса болды деген оймен ғана шектелетін сияқты. Ал адам субъект ретінде интеллектуалдық, эстетикалық, эмоционалдық, адамгершілік тәрбие алу барысы қайда қалмақ.

Жеке тұлға дамуы тікелей іс-әрекеттермен байланысты, іс-әрекет негізгі үш сатыдан тұрады ойын, оқу және еңбек. «Бала өмірінде ойынның маңызы зор ол ересектердің қызметінде, жұмысында, қызмет бабында қандай мәнге ие болса, мұнда да сондай мәнге ие болады. Бала ойнағанда қандай болса, есейгенде жұмыста да көп ретте сондай болады. Сондықтан да болашақ қайраткерді тәрбиелеу ең алдымен ойында басталады» – деп А.С.Макаренко айтқандай, бала үшін ойын өмірінің ажырамас бөлімі. Ата-бабамыздың тәжірибесіне көз салсақ бала тәрбиелеуде, балаларды дамытушылық ойындардың аз еместігін салт-дәстүрлерімізден білеміз. Ал қазіргі заманда ойын түрлері техникамен бірге күрт төңкеріс үстінде. Заман талабына сай балаларға тәрбие беруші көгілдір экран болып отыр. Көгілдір экранмен қоса ұялы телефон мен компьютер, ғаламтор желісі, сан алуан әлеуметтік желілер де балалардың өз бетімен тәрбиеленіп шығуына жол ашып отыр. Балалар, жас өспірімдер, оқушылар, студенттер, қызметкерлер, жалпы адам баласы ғаламтор жүйесіне тәуелді болып қалғандай. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы жаңалықтардың қайсысы дұрыс қайсысы бұрыс екенін кім түзетіп отырмақ. Әр құбылыстың жақсы немесе жаман жағы болуы хақ. Балалардың көгілдір экраннан көрген ақпаратты қалай қабылдайтынын кім түсіндіріп бере алады. «Баламыз қандай мультік көріп жүр?!» деген сұрақты осы күні әрбір ата-ана өздеріне сауал қылып қоя ма екен?

«Шешесін көріп, қызын ал» деген қазақ тәлім көрген тәрбиелі келіннен туған балаға «жатқан жатыры жақсы ғой» деп баға берген. Яғни бала тәрбиесіндегі ең пәрменді, ықпалды күшке ата-ана ие. Заманында әке мен шешеден оза туатын ұл-қыздар да болған. Олардың санасын жетілдіретін, жол көрсетіп жетектейтін – қоғамдық орта. Бала көру, білу, сезу түйсігі, сөйлесу, қимыл-әрекет жасау арқылы ортаға бейімделеді. Қоршаған орта ішкі және сыртқы жағдаяттардан тұрады. Ішкі яғни ата-анасы, туған туыстарының әсері болса, ал сыртқы ортаға достарын, мектеп, мұғалімдерді жатқыза аламыз.

Өткен күндерге шегініс жасасақ, ата-әже тәрбиесінің атқарған рөлі күшті болды. Қазір баласын ата-әжесіне бермек түгіл, жолатпай ары қашатын қайырымсыз азаматтар да бар. Ата-аналары күні-бойы жұмыста, балалары телміріп көгілдір экран алдында отыратын отбасыларда жоқ емес.

Телемания есірткі, ішімдік секілді теріс әдеттермен қатар тұрады деген қорытындыға келген. Бұған қоса, зертеушілер пікірінше, теледидардың танымдық, тағылымдық әсерінен гөрі, көрерменге бағытталған эмоционалдық соққысы басым.

Әлемдік статистикаға жүгінетін болсақ, АҚШ түрмелеріндегі қылмыскерлердің 65%-ы экран кейіпкерлеріне еліктеп заң бұзғандығын, ал 25%-ы ұрлық пен бейбастақтықты үйреткен «телеұстаздарына» алғысы шексіз екендігін айтады. Жапонияда покеман қалталы құбыжықтар жайындағы мультфильмнің бір сериясының көрсетілімінен кейін қояншық ауруы ұстаған 625-бала ауруханаға түскен[2].

Ал біздің елде жаңағайдай мультфильмдерді көріп алған жеті жасар Айғаным алты айлық інісін бесінші қабаттан тастап жібергені тіркелген.

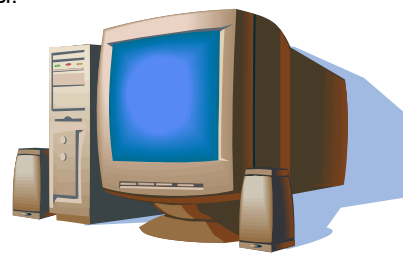
Бала туа сала, бұзылмайды. Жаман әдетті көріп, біліп, естіп, еліктеп бұзылады. Экранда қатыгездік көріністері өте көбейіп кетті. Вашингтон университетінің ғалымы Фредерик Циммерман 1500 баланы 3 жастан 12 жасқа дейін бақылай келе, теледидарды төрт сағаттан аса қарайтындардың бұзақы болу ықтималдығы отыз пайызға артатындығын дәлелдеген. Одан тыс, ересектер арасында да, күнұзағына теледидар көретіндер, бұзақылық әрекеттерге бару етек алған.

Жас өспірімдердің өзін-өзі қалыптастыру сатысында осы көгілдір экран мен әлеуметтік желілер өз өрнегін ойып отыр.

Әлеуметтік желілер, интернет жүйесі қазіргі уақытта барлық жастағы адамдарға қол жетімді болып отыр. Сонда тәрбие үрдісіндегі жас ерекшелік қағидасы қайда қалмақ, балалар не жас өспірімдер қандай желіде отырғанын, қандай бағыттағы ақпараттан тәлім алып отырғанын кім бақылап отыр? Ғаламтор жүйесінің кері тұсы да осы болмақ, жас бүлдіршінің психикасына сай келмейтін ақпаратты оқып алып, өз бетінше қате пікір жобалап алуында. Қазіргі жас ұрпақ техникаға өте жақын бәлкім бұл дұрыс та шығар, бірақ сол техникадан тәрбие алып жүрген ұрпақтар да бар шығар.

Психолог мамандардың кеңісі: ата-ана балаға мультфильмді көрсетпес бұрын әуелі өзі көріп алғаны дұрыс деседі. Негізі, мультфильмді баламен бірге қарап, жақсысын жақсы, жаманын жаман деп баланы ұнамды кейіпкерлердің іс-әрекеттеріне үңілдіріп, жақсылыққа сүйсініп отырудың тәрбиелік мәні зор екенін естен шығармауды нақтылайды. Бала үшін дамытушы мазмұндағы материалдардың рөлі екі есе артық, өйткені бала кейіпкердің қимылына мұқият назар салып отырады, мультфильмдердің психикаға әсер ететін агрессиялы емес, адамгершілік сипатта болуына мән беруі тиіс.

Қорытындылай келе, салауатты өмір салтын және өз денсаулығына жауапкершілікпен қарауды қалыптастыру көпшілік жағдайда халықтың білім және мәдениет деңгейіне байланысты. «Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы» деген әл-Фараби ғұламамыздың өсиетін жадымыздан шығармайық. Тәрбиелі өскен ұрпақ қана сау ұрпақ болмақ.

Әдебиеттер:

1. Валеология – наука о здоровье: Учеб.метод. пособие. – Алматы: Ғылым, 1999.
2. Горен М. Путь к здоровью и долголетию. /Пер. с иврита. – Пушкино: Культура, 1992.
3. Дубровский В.И. Валеология. Здоровый образ жизни. –М.: Флинта, 1999. – 555 с.

Елена Игнатова, Вера Омарова
(Павлодар, Казахстан)

СОВРЕМЕННОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОБРАЗОВАНИЯ

Проблема качества товаров и услуг, в том числе и образования, в мире существовала всегда. Однако в последнее время она существенно обострилась во всех сферах жизнедеятельности общества, усилили социокультурное значение образования и вызвав необходимость поиска новых подходов к содержанию качества.

В философской науке с исторических времен уделялось большое внимание данной проблеме. Основное внимание обращалось на сущность «качества» как философской категории, которая рассматривалась как: различие между предметами (Аристотель); тождественная с бытием определенность (Гегель); состояние субъекта (Беркли, Юм); установление различий между качествами, присущими природным вещам и содержащимися в человеческом восприятии (Демокрит, Локк), между качествами порядка и построения целого и свойствами целого (Х.Эфенфельс).

В современной философии категория качества характеризуется как определенность предметов и явлений, которая отличает их друг от друга, создавая бесконечное многообразие мира, обладает устойчивостью, неотделимостью от предмета, связанностью с его бытием, способностью обнаруживаться через свои свойства в процессе предметного взаимодействия, многоаспектностью.

Понятию качества приписывают различные, порой противоречивые значения. Это связано с тем, что используются как абсолютное, так и относительное понятия качества.

Абсолютное понятие качества используется для отражения статуса и превосходства. Такое идеализированное понятие может содействовать развитию и укреплению имиджа учреждения, организации. Оно также демонстрирует значение повышения качества как стремления к наивысшим стандартам.

Качество как понятие относительное имеет два аспекта: первый – это соответствие стандартам или спецификации; второй – соответствие запросам потребителя.

Качество образования становится ведущей темой образовательной политики. В современных условиях перед школой, учителями и преподавателями вузов стоят задачи подготовки личности, умеющей ориентироваться в окружающей среде. Культура и уровень образования должны соответствовать условиям современной жизни и потребностям формирования нового, гуманистического, открытого и информационного общества, для чего требуется и новый тип образования: лично ориентированный, гуманистический и информационный. Именно качественные показатели образования в перспективе XXI в. требуют особого внимания, так как качество образования с каждым годом во все большей мере выступает важнейшим системообразующим и движущим фактором в социальном развитии и становлении личности.

Объективные причины исключительной актуальности обеспечения качества образования, по мнению экспертов из многих стран следующие:

– ускорение научно–технологического прогресса и усиление зависимости темпов развития общества от уровня и масштабов образования. В таких условиях высшее образование направлено на развитие созидательных способностей выпускников;

– поэтапный переход общества от индустриальной фазы в развитии экономики к экономике знаний и к фазе становления информационной цивилизации, что связано с ростом экономической и социальной роли вузов и их выпускников;

– становление мировой информационной цивилизации, развертывание процессов глобализации, составной частью которого выступает быстрое накопление научных данных и их устаревание; интернационализация образования, соответствие подготовленности молодежи всеобщим критериям и нормативам (Болонский процесс).

В силу этих и многих других причин вопросы качества образования выходят на одно из важнейших мест в системе экономического и социально–политического развития страны. В целом идет пересмотр приоритетов образования и запросов общества, смена парадигмы подготовки специалистов, в которой отражены иное содержание, иные подходы к обучению, иное право, иные отношения, иное поведение, иной педагогический менталитет.

Термин «качество образования» имеет несколько аспектов: педагогический (дидактический), экономический, социальный, структурный и т. д. В силу этого получить одномерную оценку качества невозможно. Выделим два основных направления оценки качества образования, которые объединяют эти различные аспекты, и связаны с выделением направленности действий субъекта, осуществляющего оценку качества образования – это внешняя и внутренняя оценка качества образования.

Внешняя оценка качества образования должна фиксировать преимущественно результативную сторону образования. При этом определять качество образования следует как социальную категорию, определяющая состояние и результативность процесса образования в обществе, его соответствие потребностям и ожиданиям общества (различных социальных групп) в развитии и формировании гражданских, бытовых и профессиональных компетенций личности.

Система внешней оценки качества образования должна строиться на оценке со стороны потребителя, не включенного в сам образовательный процесс. При этом общество, в первую очередь в лице государства, должно иметь явно сформулированный заказ на специалиста, исходя не из настоящего состояния общества, а из некой модели перспективного состояния. Однако реализация такого подхода крайне затруднительна, как в виду отсутствия такого явного заказа. Кроме того, при данном подходе на первый план выходит результативный аспект качества образования, но при низкой оценке результата образования для конкретного субъекта, получившего образование, уже ничего исправить нельзя.

Внутренняя система оценки качества образования – целостная система диагностических и оценочных процедур, реализуемых различными субъектами государственно-общественного управления школой, которым

делегированы отдельные полномочия по оценке качества образования, а также совокупность организационных структур и нормативных правовых материалов, обеспечивающих управление качеством образования.

На педагогическом уровне проблема качества образования исследовалась учеными, представителями разных наук: социологии, педагогики, психологии, экономики, дидактики, методики и др.

Существует несколько основных подходов к рассмотрению понятия «качества образования», имеющих место в педагогической литературе. Так, М.М. Поташником оно рассматривается как соответствие требованиям образовательных стандартов. В таком контексте качество образования выступает как «соотношение цели и результата, меры достижения целей, заданных операционно и спрогнозированных в зоне потенциального развития обучающихся». И далее замечает, что понятие «качество образования часто сопряжено с понятием «образованность», которое понимается как важнейшая итоговая характеристика грамотного управления образовательным процессом; и одновременно образованность является и обобщенной характеристикой выпускника, отражает степень развитости его личности в широком понимании этого слова [1]. Нередко термины «образованность» и «качество образования» употребляют как синонимы,

Как соответствие запросам потребителей качество образования рассматривают В.А. Качалов [2] и В.Д. Шадриков [3].

Как соответствие образовательных услуг ожиданиям общества определяется качество образования М.В. Рыжаковым [4]. Это отражает тот факт, что с позиций потребителей все сильнее выделяется социальный аспект в концепции формирования компетентности и компетенций будущих специалистов. Немаловажное значение в последнее время приобретает разделение понятий качества получаемого и качества предоставляемого образования, а также обоснование целостного представления о качестве образования во всем его многообразии.

С. Е. Шишов и В.А. Кальней дают такое определение: качество образования – «степень удовлетворения ожиданий различных участников процесса образования от предоставляемых образовательными учреждениями образовательных услуг» или «степень достижения поставленных в образовании целей и задач» [5].

П.И. Пидкасистый считает, что качество образования – социальная категория, определяющая состояние и результативность процесса образования в обществе, его соответствие потребностям и ожиданиям общества (различных социальных групп) в развитии и формировании гражданских, бытовых и профессиональных компетенций личности; определенный уровень знаний и умений, умственного, нравственного и физического развития, которого достигают обучаемые на определенном этапе в соответствии с планируемыми целями; степень удовлетворения ожиданий различных участников процесса образования от предоставляемых образовательным учреждением образовательных услуг [6].

В данных исследованиях категория качества определяется через социальный компонент, учитывает запросы потребителя, а это могут быть и родители, и учащиеся и государство и у каждого из них будут свои требования к качеству образования.

Т.И. Шамова и П.И. Третьяков выделяют четыре составляющих качества образования: качество целей, качество условий, качество образовательного процесса, качество результатов, которые должны быть предметом образовательного мониторинга. По их утверждению качество образования есть единство потребностей личности и общества, целевых приоритетов, спрогнозированного процесса и результатов. Но в данном определении не сказано, в чём выражается единство потребностей личности и общества и как оно соотносится с целевыми приоритетами [7].

В.П. Панасюк рассматривает качество образования как совокупность свойств, которая обуславливает приспособленность образования к реализации социальных целей по формированию и развитию личности в аспектах ее обученности, воспитанности, выраженности социальных, психических и физических свойств. Он считает, что качество может быть раскрыто через категории свойства, структуры, системы, количества [8].

Эксперт ИПОП «Эврика» В.К. Бацын считает, что качество образования измеряется тем, насколько оно обогащает личность обучающегося, помогает ему освоить культурное пространство, способствует самореализации и саморазвитию [9].

На личностную составляющую категории качества обращают внимание В. А. Болотов и А. И. Адамский [10].

Позиции теоретиков и практиков по вопросу качества образования позволяют сделать вывод о том, что, несмотря на широкое использование термина «качество», ввести однозначное определение категории качества образования достаточно сложно. В современной западной и отечественной философии образования пока не сложилось полное определение понятия «качество образования».

С изменением уровня развития общества и социальных условий к качеству образования предъявляются все новые и новые требования. Учитывая постоянную изменчивость социальной среды, само понятие «качество образования» будет непрерывно трансформироваться и в дальнейшем.

Литература:

1. Управление качеством образования: Практикоориентированная монография и методическое пособие / под ред. М.М. Поташника – М.: Педагогическое общество России, 2000 – С. 33.
2. Качалов В. Проблемы управления качеством в вузах //Стандарты и качество. – 2000. № 6. – с.43-49.
3. Шадриков В.Д. Качество высшего образования: понятия, концепции, практические подходы //Университетская книга. – 2001. № 5. – С. 8-13.
4. Рыжаков, М.В. Ключевые компетенции в стандарте: возможности реализации // Стандарты и мониторинг качества образования. – 1999. – № 4. – С. 20-23.
5. Шишов, С.Е. Школа: мониторинг качества образования / С.Е. Шишов, В.А. Кальней. – Издание 3-е, исправл. и доп. – Москва: Педагогическое общество России, 2000. – 320 с.
6. Управление общеобразовательным учреждением: словарь справочник: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Мижериков; под ред. П. И. Пидкасистого. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 384 с.
7. Третьяков П.И. Шамова Т.И. Управление качеством образования – основное направление в развитии системы: сущность, подходы, проблемы. //Завуч.– 2002. – №7. – С. 69.
8. Панасюк В.П., Головичер Г.В. Информационно-методическое обеспечение управления качеством образования на муниципальном уровне. – СПб.: Издательство: Астерион, 2007. – 118 с.
9. Бацын В.К. Гражданский заказ образованию // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.school-citizen.ru/scitizen/info/12903.html>

10. Болотов, В. А. Система оценки качества российского образования / В. А. Болотов, Н. Ф. Ефремова // Педагогика. – 2006. – № 1. – С. 22-31.
 11. Что такое качество образования? / под редакцией А.И. Адамского. – М.: Эврика, 2009. – 272 с.

Берікжан Қасымов, Сәуле Нұрқасымова
 (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер бүгінгі мектеп оқушыларын мұғалім оларды қалай тәрбиелесе Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндет ауыр» деген болатын. Қазіргі заман мұғалімінен тек өз пәнінің терең білгірі болуы емес, тарихи танымдық, педагогикалық-психологиялық сауаттылық және ақпараттық сауаттылықты талап етуде. Бүгінгі күні білім беру жүйесі жаңа педагогикалық дайындықты және ақпараттық құралдарын кеңінен қолданылуын талап етеді. Осылайша оқу-тәрбие үрдісінде жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану заман талабынан туындап отыр. Осыған орай ақпараттық технологияларды пайдаланып оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа мүмкіндіктері ашылуда.

Ақпараттық технологиялардың ендірілуі болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлаудың мазмұнын, әдісін және ұйымдастыру түрлерін сапалы өзгертуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, білім беру жүйесі буындарындағы оқу үдерісін жеке-ке, қарқынды мен оқытудың сапасын арттыру әрекеттерін іске асырады[1].

Білім беру мазмұнын жаңарту, үздіксіз білім беру жүйесін дамыту – бүгінгі күннің талабы. Қазіргі таңда оқу-тәрбие үрдісінде педагогикалық технологиялар кеңінен қолданылуда. Білім сапасын көтеруде инновациялық технологияларды дұрыс және сауатты қолдану жылдан – жылға күрделі және өзекті мәселеге айналууда.

Ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы физика пәнін оқыту жолдарын жалпы түрде мына түрлерге бөлуге болады: (1- сурет).

1 – сурет. Ақпараттық технологияны қолдану түрлері

Білім беруді ақпараттандыру – жаңа технологияны пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асырады. «Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деп, Елбасы атап көрсеткендей жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны яғни компьютерді, интерактивті тақтаны және интернет желісін оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор.

XXI ғасырда ақпараттық қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында төмендегідей міндеттерді шешу көзделіп отыр: компьютерлік техниканы, интернет, телекоммуникациялық желі мен бағдарламаларды, электрондық және телекоммуникациялық құралдарды, мультимедиялық электрондық оқулықтарды оқу үрдісіне тиімді пайдалану арқылы білім сапасын көтеру.

Білім беруді ақпараттандыру, білім салаларының барлық қызметіне ақпараттық технологияны енгізу және ұлттық модельді қалыптастыру қазақстандық білім беруді сапалы деңгейге көтерудің алғы шарты. Ақпараттық үдерістерді қамтамасыз ететін қазіргі заманғы есептеу техникалары біртұтас күрделі жүйе болып табылады. Сол себепті, педагогтардың кәсіби біліктілігін арттыруда ақпараттық технологияны оқып – үйрену және оны қолдану күрделі процесс болып табылады [2].

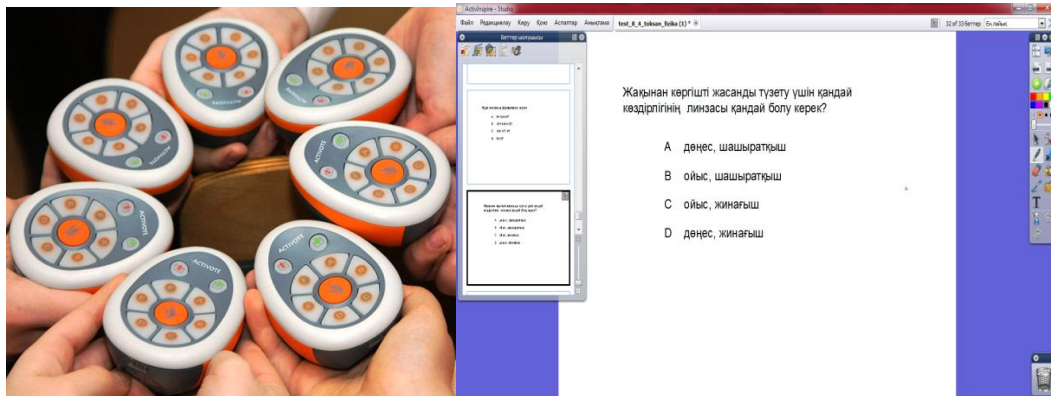
Ақпараттық технология – қазіргі компьютерлік техника негізінде ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және тасымалдау істерін қамтамасыз ететін бағдарламалар мен қазіргі техникалық құралдар жиыны.

Ақпараттандырудың негізгі бағыты XXI ғасырдың талаптарына сәйкес қоғамды дамытудың жоғары тиімділікті технологияларына сүйенген жаңа білім стратегиясына көшу болып табылады. Осыған сәйкес қазіргі білім жүйесінің ерекшеліктеріне – оның іргелілігі, алдын алу сипаты және оларға қол жеткізу мүмкіндіктері жатады.

Ақпараттық технология – мұғалімнің өз жұмыстарының әдістері мен ұйымдастыру түрлерін түбегейлі өзгертуге, оқушылардың жеке қабілеттілігін дамытуға, оқудағы пәнаралық байланысты күшейтуге, оқу процесін ұйымдастыруды үнемі жаңартып отыруға, уақытты үнемдеуге, жаңа пайда болып жатқан инновациялық құралдармен және бағдарламалық жасақтамалармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді [3].

Физика пәнінің бабақ барысында **ACTIVOTE құралын** қолдану барысында өткен тарауды қайталау, белгілі бір тараудан алған білімдерін тексеру мақсатында ActiVote құралын қолданып тест сұрақтарын алған өте тиімді. Оқушылар физика пәнінің тест сұрақтарына жылдам жауап беруге және есептерді тез шешуге дағдыланады. Сонымен қатар өздерінің дұрыс немесе қате жауаптарының нәтижелерін сол мезетте көруге мүмкіншілік туады. ActivBoard (Promethean, Ұлыбритания) инерактивті тақтасына арналған ActivInspire бағдарламасында ActiVote

құрылғыларын тіркеу және интерактивті сауалнамалар алу үшін қолданылады. Ол үшін алдымен пульттерді интерактивтік тақтаға тіркеу керек. ActiVote құрылғысын тіркеп, сол құралмен кез-келген уақытта оқушылар тест сұрақтарына жауап бере алады (2 – суретте).

2 – сурет. ActiVote құрылғыларының сыртқы түрі және ActivInspire бағдарламасының интерфейсі.

A, B, C, D, E, F батырмалары интерактивті жауап берулерге арналған. Бұл батырмалар арқылы дұрыс жауапты таңдап, керекті батырманы басқаннан кейін ActivInspire бағдарламасы таңдалынған нұсқаны қабылдайды. Бұл тест алынып болғаннан соң оқушылардың берген жауаптары Microsoft Excel бағдарламасына экспортталады да, қай оқушы қандай уақытта қанша пайызға дұрыс орындағанын тізім бойынша анық көрінеді.

Бұл біріншіден мұғалімнің уақытын үнемдесе, ал екінші жағдайда оқушылар өдерінің білім дәрежесінің әділ де дұрыс бағаланғанын көре алады. Сонымен қатар нәтижелерді оқушының аты-жөні бойынша немесе сұрақтар бойынша сұрыптауға болады (3 – сурет).

Пайдаланушы	Жалпы	%	Уақыт	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5	Q6	Q7	Q8	Q9	Q10	Q11	Q12	Q13	Q14	Q15	Q16	Q17	Q18	Q19	Q20	Жауап	Уақыт
Айтбаева Асем	12	55%	166	C	A	V	V	2	A	D	V	A	C	A	V	V	V	A	V	D	V	A	V	D	24
Сакенова Камила	9	45%	213	C	D	V	V	2	A	V	D	C	D	C	D	D	V	A	V	D	V	A	V	D	24
Аубакирова Аягерке	14	67%	206	C	A	D	V	2	A	V	A	D	A	V	D	D	V	A	V	D	V	A	V	D	24
Үсен Диана	17	62%	164	C	A	D	V	2	A	V	A	C	D	V	D	V	D	V	D	V	D	V	A	V	24
Тазабекова Айгерім	13	62%	209	C	A	D	V	2	A	V	A	C	A	V	A	V	D	V	D	V	D	V	C	V	24
Ляззатбеков Жандос	11	52%	231	C	A	D	V	2	A	V	A	V	A	V	A	V	D	V	D	V	D	V	C	V	24
Қалдарбек Айғаным	13	62%	180	C	A	D	V	2	A	V	A	V	A	V	A	V	D	V	D	V	D	V	C	V	24
Аймұлдина Қарлығаш	17	71%	197	C	A	D	V	2	A	V	A	V	A	V	A	V	D	V	D	V	D	V	C	V	24
Мөлжайдаров Бақдәулет	15	67%	178	C	A	D	V	2	A	V	A	V	A	V	A	V	D	V	D	V	D	V	C	V	24
Кокішев Тимур	18	71%	261	C	A	D	V	2	A	V	A	V	A	V	A	V	D	V	D	V	D	V	C	V	24
Ишанғалиева Лаура	10	48%	244	C	V	V	A	2	A	V	A	C	V	A	V	D	V	D	V	D	V	D	V	D	24
Құлбеков Данияр	16	67%	189	C	A	D	V	2	A	V	A	C	V	A	V	D	V	D	V	D	V	D	V	D	24
Дәулет Өсем	15	57%	216	C	A	D	V	2	A	V	A	V	A	V	A	V	D	V	D	V	D	V	C	V	24

3 – сурет. Тест нәтижелерінің Excel бағдарламасындағы қортындысының бейнесі.

Суреттегідей бейнеленеді қызыл түске боялса қате дегенді, ал жасыл түске боялса дұрыс жауап дегенді білдіреді.

Интерактивтік тесттер алу мұғалімге төмендегідей мүмкіншіліктер береді:

- өтілген тақырып бойынша алынған тест арқылы оқушылар сапалы түрде меңгергендігін бағалауға;
- сұрақтарға оқушылардың жауап қайтару әрекеттерін көруге;
- сабақта пікірталастарды ұйымдастыруға;
- тест сұрақтарына жауап беру кезінде уақыт бойынша шектеулер қоюға;
- тестің нәтижесін дереу алуға;
- оқушылармен біріге отырып тест нәтижелеріне сараптамалауға және қатемен жұмыс істеуге [3].

Физика пәнін оқытуда Локальді желіні қолдану барысында оқушыларды топтарға бөліп әртүрлі тапсырмалар беруге немесе көрсетуге болады. Сондықтан локальді желіні басқару үшін мен Net Control 2 Classroom бағдарламалық комплексін қолданамын.

Локальді желіні физика сабағы барысында қолдану кезінде үш немесе төрт топқа бөліп өткізуге мүмкіндік туады. Сыныптағы оқушыларды төрт топқа

4-сурет.Net Control 2 Classroom бағдарламасының желіні басқарудың түрі

бөлеміз:

бірінші топ – тест бойынша есептер, теориялық сұрақтар;

екінші топ – эксперименттік есептер, теориялық сұрақтар;

үшінші топ – логикалық есептер, теориялық сұрақтар;

төртінші топ – сызба есептері, теориялық сұрақтар. Бұл тапсырмаларды мұғалімнің алдын ала слайдтары дайын болуы қажет.

Қазіргі кезде білім беру жүйесінде әдістемелік сайтты қолдану өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Педагогикалық қызмет атқаруда сайт құру ол – жаңа орта мен жаңа мүмкіншілік тудырады. Сол сайт мұғалімнің жұмыс құралына айналады және біртіндеп білім беру барысында қолданысқа ие болады.

Сайт құрастыру барысында оқытушы мынандай мәселелерді дәйектей алады:

- мұғалімнің портфолиосын көрсетуге;

- педагогикалық қоғамдық бірлестіктерге өз материалдарын ұсыну арқылы тәуелсіз баға және ақылы кеңес алуға;

- оқушылармен қарым-қатынас жасау әдістерін іздеуде;

- қашықтықтан білім беруді ұйымдастыруға;

- сайтпен жұмыс жасаудағы шығармашылық жұмыстарын

ұйымдастыруға;

- жас педагог мамандарға көмек ретінде қолдануға мүмкіндік ала

алады [4].

Қорта келе осындай бағдарламалар оқушылардың білім қорларын кеңейтуге және оқу бағдарламасынан жаңа түрде қалыптастыруға көмектеседі.

Еліміздің болашағы саналатын жас ұрпақ тәрбиесіне, ғылым мен білімнің өркендеуіне ақпараттық технологиялардың аумақты орын алады.

Қазіргі заман талабына сай техниканың қарқынды даму заманында физика пәнін оқытудағы жаңа ақпараттық технологияларды қолданудың жолдары мен әдіс-тәсілдерін іздеу қажет. Келешек қоғамның бойында ақпараттық мәдениетті қалыптастыру қоғамның алдында тұрған ең басты міндет [5].

Қолданылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін 2010 жылға дейін дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы.
2. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін 2015 жылға дейін дамыту тұжырымдамасы
3. Мельник С.С. Часть III. Проведение тестирования. Интерпретация и сохранение результатов ActivInspire, <http://www.it-n.ru/>
4. Лежнина М. А., «Создание авторского сайта педагога», Центр новых образовательных технологий, Томский педагогический госуниверситет
5. Нуркасымова С.Н. «Актальные вопросы современной техники и технологии» 26 қаңтар 2013 жыл, 38-44 бет., Россия, г.Липецк

Надія Лісничук
(Київ, Україна)

СТРУКТУРА САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасне суспільство конче потребує наявності фахівців соціально-педагогічної сфери готових до реалізації професійної діяльності в нинішніх умовах соціального розвитку. Сучасний соціальний педагог повинен бути особистістю, яка вільно володіє своєю професією й орієнтується в суміжних сферах діяльності; бути компетентним, здатним здійснювати професійну діяльність на високому рівні; бути готовим до постійного професійного зростання. Все це можливо лише за умов високого рівня професійної компетентності, важливою складовою якої є самоосвітня компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням самоосвіти, компетентнісного підходу та, зокрема, формування самоосвітньої компетентності присвячена значна кількість робіт науковців соціально-педагогічної сфери. Зокрема, особливості формування самоосвітньої компетентності у школярів вивчала Н. Коваленко [2]. Питаннями формування самоосвітньої компетентності у студентів переймалися Г. Наливайко [5], О. Копил [3], О. Чеботарьова [8], І. Мося [4] та інші.

Незважаючи на досить високий рівень розробленості проблеми формування самоосвітньої компетентності варто зазначити, що питання формування самоосвітньої компетентності майбутніх соціальних педагогів у науковій літературі висвітлена недостатньо, зокрема не визначенні її структурні компоненти.

Формулювання цілей статті. Метою нашої роботи є визначення структурних компонентів самоосвітньої компетентності бакалавра соціальної педагогіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи питання структури самоосвітньої компетентності, варто розглянути сутність поняття «самоосвітня компетентність», яка являє собою інтегровану особистісну властивість, що включає такі ключові поняття як «компетентність» та «самоосвіта».

Компетентність є результатом набуття компетенцій та передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності, певну здатність особистості здійснювати професійні обов'язки [1, с. 409]. Самоосвіту в словниках [1; 6] тлумачать як самостійний здобуток системних знань у певній галузі, що передбачає внутрішню потребу особистості.

На нашу думку, самоосвітня компетентність є загальною властивістю особистості самостійно здійснювати освітню діяльність на основі набутих знань, умінь та досвіду самоосвіти, передбачає наявність внутрішньої мотивації до постійного саморозвитку та самовдосконалення.

Самоосвітня компетентність майбутніх соціальних педагогів має свою специфіку, обумовлену особливостями професії та специфічними функціями майбутнього фахівця соціально-педагогічної діяльності.

Ми розглядаємо самоосвітню компетентність майбутнього соціального педагога як інтегральну здатність особистості фахівця соціально-педагогічної сфери використовувати набуті теоретичні та практичні навички, уміння для здійснення систематичної самоорганізованої освітньої діяльності соціально-педагогічного напрямку,

вмотивованої внутрішнім усвідомленням її необхідності для надання кваліфікованої допомоги людям, що опинилися у складних життєвих обставинах, сприяння їх соціалізації та повноцінному розвитку особистості клієнтів.

Розглянемо погляди сучасних науковців на структуру самоосвітньої компетентності.

Досліджуючи структуру самоосвітньої компетентності учнів основної школи сільської місцевості вітчизняна дослідниця Н. Коваленко [2], спираючись на діяльнісний підхід в освіті, виділяє такі її компоненти: *мотиваційно-ціннісний*, що передбачає активність особистості, усвідомлену направленість на самовдосконалення інтелектуальних знань, умінь та навичок; *організаційний* компонент включає в себе вміння самоорганізації, цілеспрямованість особистості, саморефлексію, самоконтроль у самостійній пізнавальній діяльності; *процесуальний* включає пізнавальні процеси, самостійне набуття знань, умінь, навичок та їх удосконалення; самостійна організація пізнавальної діяльності з метою руху від мети пізнавального процесу до його результату; з огляду на важливість умінь самостійно здобувати та опрацьовувати інформацію; *інформаційний*, який передбачає готовність працювати з інформацією, інформаційними технологіями задля самоосвіти, самореалізації.

Нам близька думка російської дослідниці О. Чеботарьової [8], яка у структурі самоосвітньої компетентності виокремлює наступні компоненти: *мотиваційно-ціннісний*, що характеризує ставлення особистості до самоосвітньої діяльності, вміння самостійно мотивувати, оцінювати і контролювати свою пізнавальну діяльність; *когнітивний* компонент передбачає володіння знаннями, вміннями та навичками здійснення самоосвітньої діяльності, готовність до її здійснення протягом життя; *операційно-діяльнісний*, що передбачає володіння знаннями, вміннями організовувати і регулювати самоосвітню діяльність, застосовувати результати самоосвітньої діяльності в конкретних ситуаціях професійної діяльності; *рефлексивний*, що передбачає рефлексію самоосвітньої діяльності, володіння рефлексивними технологіями професійного розвитку в галузі самоосвітньої діяльності.

Подібною думки дотримуються вчені О. Фомина [7] та Г. Наливайко [5], які вважають, що структуру самоосвітньої компетентності варто розглядати як цілісний інтегративний конструкт, що складається з *мотиваційного, рефлексивного, емоційно-вольового, когнітивного, операційно-діялісного* компонентів.

Як сукупність структурних елементів – компетентій, представлена структура самоосвітньої компетентності студентів немовних спеціальностей у О. Копил [3]. З метою системного формування самоосвітньої компетентності вона виділяє *мотиваційну* компетенцію, яку розглядає як певне вміння особистості студента самостійно мотивувати, оцінювати та контролювати власну навчальну діяльність у процесі вивчення іноземної мови; *методичну* компетенцію, яка, на думку дослідниці, передбачає вміння самостійно організовувати пізнавальну діяльність, знання методів та прийомів організації самостійної роботи з іноземної мови; *комунікативну* компетенцію, яка включає іншомовні мовленнєві уміння і навички; *професійно-ситуативну* компетенцію, яка передбачає вміння використовувати результати самостійно організованої пізнавальної діяльності в процесі професійної діяльності.

Українська дослідниця І. Мося [4] структуру самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників розглядає у процесі загальноосвітньої підготовки як сукупність взаємообумовлених компонентів. *Мотиваційно-ціннісний* компонент передбачає наявність пізнавальних мотивів, ціннісних орієнтацій особистості на оновлення наявних знань, потреби у систематичній навчально-пізнавальній діяльності, усвідомлення необхідності самоосвіти як особистісно та суспільно значущої діяльності. *Практично-діялісний* компонент виконує технологічну, інструментальну функцію та передбачає добір відповідних видів і прийомів самостійної роботи тобто, як зазначає дослідниця, володіння учнем “уміннями навчатися”. *Організаційний* компонент передбачає: планування та координацію власних дій, організацію робочого місця, вибір форм та прийомів самоосвітньої діяльності, регламентацію часу відведеного на самоосвіту. *Особистісно-рефлексивний* компонент прямо пов'язаний з пізнавальною самостійністю, вольовими якостями, відповідальністю, науковим мисленням, передбачає наявність умінь виявляти у своїй самоосвітній діяльності позитивні та негативні результати, порівнювати їх з наміченими цілями і завданнями.

Враховуючи попередній аналіз змісту процесу самоосвіти, її форм та шляхів реалізації, думки дослідників [2; 4; 5; 7; 8], щодо складників самоосвітньої компетентності, у структурі самоосвітньої компетентності соціальних педагогів виділяємо наступні взаємодоповнюючі компоненти: *мотиваційно-ціннісний, когнітивний, методично-діялісний, контроль-но-рефлексивний*. *Мотиваційно-ціннісний* компонент характеризує ставлення особистості майбутнього соціального педагога до самоосвітньої діяльності та передбачає сформованість внутрішньої потреби та усвідомленої спрямованості особистості (психологічна установка) на систематичне самовдосконалення інтелектуальної сфери, наявність умінь самостійно вмотивувати власну навчально-пізнавальну діяльність, усвідомлення майбутнім соціальним педагогом важливості та цінності своєї професійної діяльності та особистих зусиль щодо неперервного підвищення рівня його кваліфікації як фахівця. Зміст *когнітивного* компоненту передбачає наявність базових знань у соціально-педагогічній сфері, уявлень про умови досягнення успіху в даній галузі, що дозволяють самостійно підвищувати рівень професійної компетентності; наявність розвинутої пізнавальної сфери студента, володіння вміннями та навичками здійснення самоосвіти, сукупністю способів і прийомів для їх отримання; наявність навичок роботи з інформаційними технологіями та умінь використовувати їх у самоосвітній діяльності (одержання, перетворення та використання інформаційних даних). *Методично-діялісний* компонент включає пізнавальні процеси та їх удосконалення; вміння самоорганізації, самокерування, самостійного планування власного освітнього процесу з метою руху від мети пізнавальної діяльності до її результату, уміння мобілізувати наявні знання і досвід самоосвітньої діяльності; добір відповідних форм і прийомів самоосвіти, вибір інформаційних джерел, регламентація часу відведеного на самостійну роботу, раціональна організація робочого місця. *Контроль-но-рефлексивний* компонент відображає особистісне ставлення майбутнього соціального педагога до результатів власної пізнавальної діяльності, передбачає відповідальність, самостійність та ініціативність у її організації; включає систематичний самоконтроль здійснення самоосвіти, критичний самоаналіз та самооцінку здобутих результатів самостійної пізнавальної діяльності, здатність особистості відслідковувати та виправляти її недоліки, визначення напрямів для подальшого вдосконалення власної самоосвітньої компетентності.

Виділені нами компоненти самоосвітньої компетентності майбутніх соціальних педагогів не є самостійними, і являють собою системоутворюючі взаємозалежні елементи її цілісної структури, тому важливим є формування кожного з компонентів.

Висновки. Отже, самоосвітня компетентність є загальною властивістю особистості самостійно здійснювати освітню діяльність на основі набутих знань, умінь та досвіду самоосвіти, передбачає наявність внутрішньої мотивації до постійного саморозвитку та самовдосконалення та є конструктом чотирьох компонентів: мотиваційно-ціннісного; когнітивного; методично-діялісного, контроль-но-рефлексивного.

Перспективою подальших розвідок залишається проблема окреслення критеріїв та показників самоосвітньої компетентності бакалаврів соціальної педагогіки.

Література:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко; гол. ред. Світлана Голово. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Коваленко Н. В. Формування самоосвітньої компетентності учнів основної школи сільської місцевості: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.09 – / Наталія Володимирівна Коваленко – Суми, 2009. – 209 с.
3. Копил О. А. Формування самоосвітньої компетентності у студентів немовних спеціальностей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 – / Оксана Анатоліївна Копил – Чернівці, 2012. – 240 с.
4. Мося І.А. Зміст та структура самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників / І.А. Мося – Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 22 (257), Ч. II. – 2012. – С. 50-58.
5. Наливайко Г. В. Розвиток самоосвітньої компетентності вчителів початкових класів у системі підвищення кваліфікації: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 – / Галина Володимирівна Наливайко – К., 2012. – 235 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов // под ред. Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1988. – 750 с.
7. Фомина Е. Н. Формирование самообразовательной компетентности студентов на основе применения модульной технологии (на примере средних профессиональных учебных заведений): автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Екатерина Николаевна Фомина; Волгоградский гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2007. – 14 с.
8. Чеботарева Е. С. Развитие самообразовательной компетентности студентов в процессе проектной деятельности: автореф. дисс.... канд. пед. наук: 13.00.08 / Елена Серафимовна Чеботарева; Курский гос. ун-т. – Курск, 2010. – 18 с.

Науковий керівник:

кандидат пед. наук, Васюк Оксана Вікторівна.

Вадим Лісовий
(Чернівці, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНУ ЗНАЧУЩІСТЬ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

На сучасному етапі розвитку суспільства освіта стала однією з найбільш вагомих сфер людської діяльності: у ній задіяно більше мільярда учнів і майже 50 мільйонів педагогів. Помітно підвищилася соціальна роль освіти: від її спрямованості і ефективності сьогодні багато в чому залежать перспективи розвитку людства. Освіта, зокрема вища, розглядається науковцями в якості провідного чинника соціального й економічного прогресу. Нинішні соціально-економічні умови ставлять перед системою вищої освіти завдання підготовки компетентного, конкурентоспроможного фахівця для роботи в мінливому соціальному середовищі, здатного самостійно і творчо вирішувати професійні завдання, готового до подальшої самоосвіти та саморозвитку. Розв'язання цієї проблеми зосереджено в побудові нового освітнього простору та реалізації положень Болонської декларації.

Мета статті – окреслити соціальну значущість професійної підготовки фахівців з вищою освітою в контексті суспільних викликів початку XXI століття.

Аналізуючи соціальні функції вищої освіти в сучасних умовах, необхідно відмітити, що основні базові методологічні підходи до аналізу та розв'язання цієї проблеми були закладені в працях М.Вебера, Дж.Дьюї, Е.Дюркгейма, К.Маннгейма, В.Саймона, Дж.Н.Смелзера, Л.Уорда. У вітчизняній педагогічній науці слід відзначити праці В.Астахової, О.Андрєєва, Л.Герасіної, М.Лукашевича і В.Солодкова, І.Шеремет, Є.Якуби та ін. Наприкінці 1980-х років соціальні функції вищої школи як категорія, що відображає зміст діяльності окремих елементів соціальної системи в цілому були ґрунтовно розглянуті харківськими соціологами на чолі з В.І.Астаховою [2]. Згідно з їх думкою, до головних соціальних функцій вищої школи відносяться: *соціально-економічні*, пов'язані з формуванням і розвитком інтелектуального, науково-технічного і кадрового потенціалу суспільства; *соціально-політичні*, реалізація яких дозволяє забезпечити безпеку суспільства у найбільш широкому її розумінні, соціальний контроль, соціальну мобільність, стійкий розвиток суспільства, його інтернаціоналізацію і залученість до загальноцивілізаційних процесів; функції *культуростворчі*, розвитку духовного життя суспільства, де вищій школі належить визначальна роль, тому що вона не тільки безпосередньо впливає на формування особистості, але й закладає у неї почуття соціальної відповідальності, дозволяє зберегти, розвинути і транслювати духовну спадщину [2; с. 14].

Історикам добре відома своєрідність розвитку суспільства "на межі століть". Не є винятком і останні десятиліття: глобальні трансформації другої половини XX століття призвели до кардинальних змін у традиційних стосунках між людиною та природою, людиною та суспільством. У такій ситуації значно розширюється поле діяльності вищої школи: їй призначено не лише готувати фахівців у традиційних сферах діяльності, але й формувати контури цивілізації, здатної розробляти і реалізовувати стратегію реагування на загальносвітові тенденції, пов'язані з орієнтацією системи освіти на потреби інформаційного суспільства.

На даний час науковцями, філософами та громадськими діячами запропоновано багато варіантів визначення інформаційного суспільства. Згідно з однією точкою зору, це суспільство, орієнтоване на людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток, в якому кожний може створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися і обмінюватися ними, даючи змогу окремим особам, громадам і народам повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку і підвищуючи якість свого життя. Згідно з іншою точкою зору, це суспільство, економіка якого базується на інформаційних технологіях і яке соціально трансформується з метою допомоги індивідам та спільнотам використовувати знання та ідеї, що допомагає людям втілити їх потенціал та реалізувати їх прагнення. Третій погляд трактує інформаційне суспільство як таке, що створюється внаслідок нової індустріальної революції на базі інформаційних і телекомунікаційних технологій та на базі інформації, яка є виразником знання людей. Завдяки технологічному прогресу в такому суспільстві оброблення, накопичення, отримання і обмін інформацією в будь-якій її формі – звуковій, письмовій або візуальній – не обмежені

за відстанню, часом і обсягами. Ця революція додає великих можливостей людському інтелекту і створює ресурси, що змінюють спосіб суспільної праці і суспільного життя [3].

Виходячи з визначень інформаційного суспільства, вчені вважають, що створення, розповсюдження, використання, узагальнення і маніпулювання інформацією в ньому становить значну частину економічної, політичної та культурної діяльності. Економіка знань стає економічною копією цієї діяльності, оскільки добробут суспільства створюється через експлуатацію знань або розуміння суті речей та процесів. Люди які мають засоби і можливості для участі в такому суспільстві отримують певні додаткові вигоди, порівняно з тими, хто таких можливостей або засобів не має. Таким чином, інформаційне суспільство вважається наступником індустріального суспільства.

Цілком очевидним є той факт, що вища школа в інформаційному суспільстві перетворюється у повноправний суб'єкт ринкових відносин, що стимулює трансформацію її структури, зміну функцій, знаходження нових джерел фінансування, пошук нових методів навчання та контролю знань. Проте, науковці зазначають, що одним із найістотніших проявів глобальної кризи системи освіти є її нездатність адекватно вимогам часу здійснювати підготовку молоді до освоєння усієї різноманітності пропонованих їй соціальних ролей у суспільстві, яке динамічно змінюється. Відбувся розрив між освітою та культурою, все більш відчутно відставання освіти від науки [2, с.3-4]. Практично всі точки зору науковців, що вивчають глобальні проблеми освіти збігаються в одній позиції, яку лаконічно можна окреслити наступним чином: *класична модель освіти віджила свій час*.

Наприкінці 1990-х років практично викристалізувалася ідея про необхідність пошуку альтернативних форм освітніх систем, розробки багатоваріантних освітніх технологій, інноваційної стратегії освітнього процесу, розгляду власне освіти у контексті культури і творчості. Отже, в рамках суспільства, яке має назву інформаційного, освітня система стає головним соціальним інститутом, змінюються сутнісні взаємозв'язки освіти і суспільства в цілому. Але при цьому суттєво зростає особистісна складова суспільного прогресу, а отже, зміненню підлягає як форма, так і зміст освітніх процесів, структура взаємодії суб'єктів і – головне – функціональне призначення системи [2, с.7].

Одним із шляхів до такої зміни форми, змісту та структури взаємодії суб'єктів освітнього процесу у вищій школі є запровадження андрагогічного підходу у навчання поряд із традиційним (педагогічним). Така необхідність продиктована, передусім, значним "дорослішанням" студентської аудиторії, яка спостерігається в останні десятиліття. Взагалі, зростаюча значимість освіти дорослих людей нині є загальноновизнаним фактом. У світі немає країни, яка не була б тією чи іншою мірою зобов'язана їй своїм технологічним, соціально-економічним, культурним прогресом. Так само як і немає країни, яка б не пов'язувала своє майбутнє з її подальшим розвитком.

У XXI столітті освіті дорослих науковці відводять виключно важливу роль [4], [5]. За матеріалами ЮНЕСКО, пріоритетне завдання освіти дорослих – забезпечити людину комплексом знань і умінь, які є необхідними для активної творчої людини та приносять задоволення від життя в сучасному суспільстві, що динамічно розвивається. Йдеться про постійний розвиток людини як працівника, громадянина, особистості, індивідуальності, що не припиняється протягом усього її життя. Завданням номер один, за висловом одного з найбільших теоретиків та практиків освіти дорослих, американського вченого М.Ш.Ноулза, стало "виробництво компетентних людей – таких людей, які були б здатні застосовувати свої знання в умовах, що змінюються, і... чия основна компетенція полягала б в умінні включитися в постійне самонавчання впродовж усього свого життя" [5].

Відомий російський вчений М.В.Кларін зазначає, що фундаментальною основою андрагогіки як галузі педагогіки, що вивчає особливості навчання дорослих людей є врахування особливостей дорослих учнів, контексту їх навчання. До цих особливостей, на думку М.В.Кларіна відносяться зокрема: потреба в обґрунтуванні (сенсі); потреба в самостійності; життєвий досвід; необхідність, що назріла; практична спрямованість [4].

Андрагогічна модель навчання складається зі свідомого прагнення людини до самореалізації, самостійності, самоуправління. Людині належить основна роль у процесі навчання; вона має життєвий досвід (побутовий, професійний, соціальний), який може бути джерелом навчання як самої людини, так і колеги; людина навчається для вирішення важливої життєвої проблеми і для досягнення конкретної мети; розраховує на негайне використання отриманих під час навчання вмінь, навичок, знань. Навчальна діяльність значною мірою визначається часовими, просторовими, побутовими, професійними, соціальними факторами, які можуть обмежувати процес навчання або сприяти йому; процес навчання організований на всіх етапах: планування, реалізація, оцінювання, корекція [1].

Хоча андрагогіка – відносно молода наука, вченими вже сформульовані її провідні принципи. До них належать пріоритет самостійного навчання; принцип спільної діяльності, ґрунтування на досвіді того, хто навчається, індивідуалізація навчання; системність навчання, контекстність навчання, актуалізація результатів навчання; ефективність навчання, розвиток освітніх потреб, усвідомлюваність навчання [1].

За яких умов і яким чином необхідно (або бажано) використовувати андрагогічну модель? Чи можливо застосовувати її при навчанні студентів, аспірантів вузів і слухачів курсів підвищення кваліфікації? Щоб відповісти на це запитання, в першу чергу слід брати до уваги такий важливий фактор, як вік учнів, в тій мірі, в якій він визначає обсяг життєвого досвіду учня, психологічні особливості його особистості, відчуття самостійності, рівень розвитку особистості тощо.

На думку американського вченого М.Ш.Ноулза, коректне застосування андрагогічного підходу до навчання, його принципів (моделей) можливе, починаючи навіть з 18-річного віку (перший-другий курси вузу). Проте, головними критеріями "допуску" до навчання за андрагогічними принципами є володіння життєвим досвідом, фізіологічна, психологічна, моральна зрілість, економічна незалежність і рівень самосвідомості, достатній для відповідальної самокерованої поведінки.

Таким чином, андрагогічні принципи навчання можливо застосовувати лише в тому випадку, коли той, хто навчається, незалежно від віку, здатний на відповідальне ставлення до навчання, до його організації та результатів. Лише тоді він може свідомо взяти на себе частину відповідальності за виконання андрагогічної моделі навчання.

Висновки. Отже, підсумовуючи сказане, необхідно зазначити, що запорукою успішного виконання вищою школою своїх соціальних функцій (соціально-економічних, соціально-політичних та культуротворчих) повинно стати, по-перше, орієнтування професійної підготовки майбутніх фахівців і загалом системи освіти на потреби інформаційного суспільства, і, по-друге – запровадження андрагогічних моделей навчання у вищій школі поряд із традиційними (педагогічними).

Література:

1. Андрагогіка // Вікіпедія. [2014–2014]. Дата оновлення: 09.07.2014. URL: <http://ru.wikipedia.org/?oldid=64101779> (дата обращения: 09.07.2014).

2. Астахова Е. В. Трансформация социальных функций высшего образования в современных условиях – Харьков, 1999. – 74 с.
3. Информационное общество // Википедия. [2014–2014]. Дата обновления: 30.10.2014. URL: <http://ru.wikipedia.org/?oldid=66503391> (дата обращения: 30.10.2014).
4. Кларин М.В. Андрагогика: наука обучения взрослых людей. – Режим доступа: http://www.elitarium.ru/2004/08/25/andragogika_nauka_obuchenija_vzroslykh.html
5. Концепція освіти дорослих в Україні / Укл.: Лук'янова Л.Б. – Ніжин, 2011. – 24 с.

Алла Мекшун
(Чернівці, Україна)

ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Зміна парадигми вітчизняної вищої освіти визначила нові погляди і підходи на професійну підготовку кадрів. Колишні напрямки вищої освіти орієнтувалися на знання та вміння, виховання студентів здійснювалося в руслі традиційних суспільних цінностей та ідеалів. Вища освіта сьогодні в якості пріоритетних характеристик виділяє компетентність, ерудицію, індивідуальну творчість, самостійний пошук знань і потребу їх вдосконалення, високу культуру особистості.

Формування готовності студентів до майбутньої праці у соціальній сфері є складним процесом, обумовленим взаємодією всіх складових професійної підготовки у вищій школі. Тому важливим є вивчення існуючого у професійній освіті педагогічного досвіду з формування готовності майбутніх соціальних працівників до здійснення правової діяльності. На жаль, результати проведених на сьогодні педагогічних досліджень з правової підготовки молоді свідчать про обмежений досвід підготовки майбутніх соціальних працівників до правової діяльності в аудиторній роботі.

Мета дослідження: визначити основні проблеми та фактори соціальної освіти, які впливають на формування правової компетентності студентів – майбутніх соціальних працівників.

У вітчизняній соціальній освіті професійна підготовка студентів регулюється Законами України "Про освіту (2006)" та «Про вищу освіту (2014)»; її основоположні цілі, теоретичні, методологічні, організаційні засади та перспективи розвитку й удосконалення відображено у Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1993), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.)., Концепції розвитку національної інноваційної системи (2009). Вища соціальна освіта є безперервним процесом, який поєднує спеціалізоване теоретичне навчання з науковою та практичною діяльністю майбутніх фахівців у галузі соціально-правового забезпечення суспільства [2, 3,].

Наразі, підготовка студентів за спеціальністю «Соціальна робота» здійснюється за державними стандартами вищої освіти. У практиці світової соціальної освіти діють сформовані загальні стандарти соціальних професій (правила поведінки та етики соціальних працівників) і стандарти підготовки молодшого спеціаліста, бакалавра і магістра соціальної роботи. Стосовно вітчизняних галузевих стандартів соціальної освіти, то на сьогодні вони тільки розробляються та впроваджуються в процес підготовки фахівців-соціальних працівників.

Як зазначає А. Капська, при підготовці соціальних працівників у вищих навчальних закладах навчальні плани перевантажені вивченням дисциплін, які не мають змістовного соціального сенсу, недостатня забезпеченість курсами, спрямованими на оволодіння майбутніми соціальними працівниками практичними навичками професії. У навчальних планах не приділяється також достатньо уваги важливим у повсякденній праці, проте не пов'язаним із безпосереднім застосуванням норм права, не враховуються практичні потреби у підготовці спеціалістів за конкретними напрямками практичної роботи [4, с. 14].

Специфікою підготовки фахівця соціальної сфери має стати збільшення годин на проведення лабораторних занять в польових умовах (соціальні служби різного типу, неурядові організації, притулки, дружні клініки для молоді тощо). Ключовим компонентом у підготовці фахівця повинна стати професійно-орієнтована практика, оскільки вона визначає ті загальні та конкретні завдання, практичні вміння та навички, якими має оволодіти висококваліфікований працівник соціальної сфери.

Характеризуючи роботу українських соціальних об'єднань у контексті правової допомоги, А.О. Галай, М.В. Дулеба, Я.В. Іваніщ, М.І. Пашковський, А.О. Поляков, В.Я. Тацій вказують на соціальні особливості їх функціонування. У вітчизняній мережі освіти громадянами студентських соціальних об'єднань є ті категорії населення, які вважаються проблемними і потребують соціального захисту та правової допомоги. Це – безробітні, люди, які працюють, але не отримують зарплати, діти, учнівська молодь і студенти, молоді пари, багатодітні або неповні сім'ї, люди із особливими потребами та інваліди, учасники війни, самотні пенсіонери, бездомні люди, біженці, шукачі притулку та інші громадяни, в яких немає достатньо коштів на оплату гонорару адвокату тощо. Так, за статистикою соціального об'єднання «Астра» Волинського державного університету, серед громадян, що зазвичай звертаються по соціальної допомогою, переважають: 40 % – пенсіонери, 25 % – малозабезпечені, 19 % – інваліди, 8 % – молодь і підприємці. При цьому 35 % справ стосується цивільного права, 22 % – житлового права, 11 % – процесуальних питань, 11 % – трудового права, по 6 % – земельного і господарського права.

За один місяць кожне соціальне об'єднання приймає в середньому до 50-60 малозабезпечених громадян, що становить понад 500-600 чоловік на місяць і понад 10 000 громадян у рік у цілому по Україні. Виконуючи функції державного забезпечення безоплатної соціальної допомоги малозабезпеченим та вразливим групам населення, вітчизняні соціальні об'єднання майже на 90% фінансуються не державою, а благодійними донорськими структурами. Недостатня державна і фінансова підтримка вітчизняної практичної освіти значно знижує зацікавленість в її діяльності з боку викладачів та соціальних працівників-практиків, зводить можливість проведення навчальних семінарів, конференцій та тренінгів з обміну досвідом роботи, обмежує кількість студентів, які можуть пройти практичне навчання на базі об'єднання. За даними наукових досліджень із проблем практичної підготовки студентів-соціальних працівників тільки третина з них більш-менш постійно відвідують заняття в об'єднаннях упродовж всього терміну навчання у ВНЗ [1].

Окреслені негативні тенденції позначились і на правовій підготовці майбутніх соціальних працівників у системі практичної освіти. Так як соціальна діяльність вимагає попередньої підготовки студентів із різних галузей права, то ефективно її здійснювати спроможні тільки старшокурсники. Проте тільки окремі вітчизняні соціальні

об'єднання практикують сьогодні цілеспрямовану і систематичну соціально-правову підготовку студентів. Якщо врахувати невисокий відсоток відвідування майбутніми соціальними працівниками практичних занять, то можна зробити висновок про недостатній рівень соціально-правової підготовки основної маси студентів під час навчання у ВНЗ.

Практична робота студентів у вітчизняних практичних об'єднаннях обмежується консультуванням населення з соціальних та соціально-правових питань, пошуком нормативних актів, складанням процесуальних документів, веденням нескладних справ за дорученням громадян в органах державної влади та місцевого самоврядування, проведенням роз'яснювальної роботи на підприємствах, в установах та організаціях.

Як бачимо, у практиці роботи вітчизняних та зарубіжних соціальних практичних об'єднань накопичено значний досвід соціально-правової підготовки студентів. На сьогодні у системі соціальної освіти науково обґрунтовано теоретичні та методологічні основи залучення студентів до соціально-правової діяльності. Зокрема, сформульовано принципи консультування громадян студентами; апробовано окремі методи навчання майбутніх соціальних працівників технікам та прийомам організації і проведення різнопланових професійних ситуацій; побудовано систему методик оформлення студентами основних соціально-правових документів, що використовуються у соціальній роботі.

Проте поряд із позитивними перевагами практичної форми правової підготовки майбутніх соціальних працівників необхідно вказати і на такі її недоліки.

По-перше, це неможливість охопити практичною підготовкою на базі об'єднань всіх студентів, що здобувають соціальний фах у ВНЗ. За звітними даними вітчизняних та зарубіжних соціальних практичних об'єднань, відсоток соціальних працівників доволі незначний порівняно з масою студентів соціальних спеціальностей.

По-друге, спостерігається перекид у бік технологічного аспекту правової підготовки соціальних працівників, недостатньо уваги приділяється соціально-психологічному аспекту в технологіях соціальної діяльності. Практика роботи свідчить про необхідність урахування соціопсихологічних особливостей різних категорій громадян у процесі ведення соціальної роботи.

По-третє, у технологічній підготовці соціальних працівників фрагментарно використовуються методики практичної реалізації правових аспектів, поза увагою лишилися методики попередньої підготовки до даного виду діяльності із вимогами їх моделювання і прогнозування. Тому у практиці роботи соціальних практичних об'єднань спостерігається високий відсоток допущених студентами технологічних і соціальних помилок.

По-четверте, у процесі практичного навчання мало застосовується методик морального виховання студентів-соціальних працівників. Однієї теми з етики практичної роботи явно недостатньо для формування моральних якостей майбутніх соціальних працівників.

Література:

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. Общедидактический аспект. – М., 1983. – 286 с.
2. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття): затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 // Вища освіта в Україні: Норм.-правове регулювання. – К., 2003. – С. 52-93.
3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII // Голос України» за 06.08.2014 р. № 148 (5898).
4. Капська А.Й. Деякі аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників / А.Й Капська // Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка. Серія: Педагогічні науки. – 2010. – №15. – С. 12 – 16.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Торубара Олексій Миколайович.

**Айкерим Мурзалиева, Раугаш Нурмаганбетова
(Жезказган, Казахстан)**

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ – САЛАУАТТЫЛЫҚТЫҢ БАСТАУЫ

Мектепке дейінгі шақта бала організму шапшаң дамиды. Оның нерв, сүйек-бұлшықет жүйелері белсенді қалыптасады, тыныс аппараттары жетіледі. Бұл кезеңде жақсы денсаулық пен дене бітімінің дұрыс қалыптасуының негізі қаланады.

Мақсатты дене тәрбиесі сәбилердің ақыл-ойының дамуына дұрыс ықпал етеді: қоршаған заттар мен құбылыстар жөніндегі білімдері толысады, кеңістік пен уақытты бағдарлауы жетіледі; жағымды мінез-құлық белгілері қалыптасады. Балалар құрбы-құрдастары ұжымында әрекеттенуді үйренеді; олар шыдамдылық, дербестік, белсенділік, инициатива, жолдастық, өзара көмек сезімі және т.б. қасиеттері қалыптасады.

Мектепке дейінгі балалардың дене тәрбиесінің негізгі міндеттері – олардың денсаулығын сақтау және нығайту, дене бітімін дұрыс дамыту, организмді шынықтыру, қимыл және мәдени-гигиеналық дағдылары мен іскерліктерін қалыптастыру.

Өмірге келген соң сәби тұрақты күтімді, ана сүтін керек етеді, ұзақ уақыт бойы өздігінен қозғала алмайды. Бала өмірі толығымен оның денсаулығын сақтау және нығайту, дене бітімін дұрыс дамыту жөнінде қамқорлық жасайтын адамға байланысты. Дұрыс ұйымдастырылған күн тәртібі, гигиенаның қажетті ережелерін орындау, балалардың біршама қимыл белсенділігі, мінеки осының бәрі оның көңіл-күйінің көтеріңкі болуына, қуаныш сезіміне бөлінуіне игі әсерін тигізеді. Дені сау баланың ұйқысы қатты, төбеті жақсы болады.

Дене тәрбиесінің көздейтін басты мақсаты – бала организмін шынықтыру. Шынықтыру арқылы балалардың салқын тиюден болатын және жұқпалы ауруларға төтеп беру қабілеті күшейтіледі. Жүйелі шынықтыру организмде сыртқы ортаның түрлі жағдайына және өзгерістеріне: температураның ауытқуына, желді және жауын-шашынды ауа райына бейімделу қабілетін қалыптастырады.

Дене тәрбиесінің елеулі міндеті – балалардың қимыл дағдыларын, іскерлігін, дене күші сапаларын қалыптастыру.

Қимыл өсіп келе жатқан организмнің жетілуіне елеулі әсер етеді. Алуан түрлі белсенді қимыл іс-әрекеті сүйек-бұлшықет системасының дамуына, балалар организмнің қызметінің жетілуіне септігін тигізеді, сыртқы ортаның түрлі жағдайына бейімделуіне көмектеседі.

Мектепке дейінгі балаларда негізгі қимыл (жүру, жүгіру, секіру, өрмелеу, лақтыру) ерте бастан қалыптасады. Алайда тәрбиелеу процесі дұрыс ұйымдастырылған жағдайда ғана балалардың дамуы неғұрлым толық дәрежеде болады.

Қимылдың өмірге қажетті негізгі түрлеріне қоса, мектепке дейінгі балалар бұлшық еттің белгілі бір топтарын (қолдың, аяқтың, кеуденің) нығайтуға бағытталған жаттығуларды орындайды. Сондай-ақ, балалардың дамуына дене жаттығуларының спорттық түрлері: шаңғы, коньки тебу, жүзу, велосипед тебу, т.б. көмектеседі [1, б. 15].

Мектепке дейінгі балалар мекмелерінде баланың организміне белсенді түрде жан-жақты ықпал ету мақсатымен қолданылатын дене жаттығуларының белгілі бір жүйесі қалыптасты. Ол дене тәрбиесі жөніндегі оқу сағаттарын, қозғалмалы ойындарды, таңертеңгілік гимнастиканы мақсатты ұйымшылдықпен пайдаланудан, сондай-ақ, дене шынықтыру жаттығуларын және балалардың өз бетімен қимыл жасайтын ойындарын кеңінен қолданудан тұрады.

Мәдени-гигиеналық дағдыларды тәрбиелеу баланың денсаулығын нығайтуға бағытталады. Сонымен бірге, ол маңызды адамгершілік міндетті – мінез-құлық мәдениетін тәрбиелеуді қамтиды. Балалардың денсаулығы, олардың нығайып өсуі туралы қамқорлық тазалық сақтауға, мұнтаздай киінуге, тәртіпке баулудан басталады.

Балалар мәдени-гигиеналық дағдыларды үлкендердің басшылық етуімен үйренеді. Ол басқа балалармен бірге қолын жууға, төкпей-шашпай тамақ ішуге, киімін таза ұстауға, түрлі заттарды ұқыпты сақтай білуге дағыланады. Оның бойында өзіне-өзі билеушілік, жинақылық, ұқыптылық, құнттылық сияқты қасиеттер қалыптасады, үлкендер мен құрдастары арасында әдепті болуға, оларды құрмет тұта білуге тәрбиеленеді.

Дене тәрбиесінің барлық міндеттері балалар бақшасының тәрбиелік-білімділік жұмысының барысында бірыңғай шешіліп, балалардың бірқалыпты нығайып, өсуін қамтамасыз етеді.

Мектепке дейінгі жастағы балалардың негізгі міндеттері үш үлкен топқа бөлінеді:

I-ші сауықтыру міндеттері:

1. Бала ағзасын шынықтыру арқылы, сыртқы ортаның зиянды әсерлеріне қарсы тұра алу қабілеттіліктерін жетілдіру. Табиғаттың табиғи күштерін, ауаны, суды, күн қызуын дұрыс пайдалану арқылы бала денесі шынығады. Оның әр түрлі суық тию арқылы болатын тұмау, жөтел, тамақ ауруларына қарсылық күштері көбейеді.

2. Қозғалыс-тірек аппаратын нығайту және дұрыс мүсін қалыптастыру. Қозғалыс белсенділігі көлеміне әсер ететін жалпақтабан болмау үшін, табан және сирақ бұлшық еттеріне арналған жаттығуларға көңіл бөлу. Бала денесі үйлесімді дамуы үшін денесінің екі жағындағы бұлшық еттерге бірдей мөлшерде жаттығулар беру. Күнделікті өмірде аз жұмыс істейтін бұлшық еттер топтарына көбірек жаттығулар беру. Жас кездерінен бастап балаға дұрыс мүсін туралы мағлұмат беру қажет. Еңкіштік, бір иықтың екіншісінен биіктігі, омыртқа қисаюы және т.б. мүсін қисаюларын дұрыстаудың ең бір әрекетті амалы, дене жаттығулары екені олардың әр қашанда ойларында болуы керек.

3. Вегетативтік органдардың қызметтік мүмкіншіліктерін жоғарылату. Баланың белсенді қозғалыстары жүрек-қан тамыры және тыныс алу жүйелерінің, тамақ қорыту, дене температурасын реттеу жүйелерінің, ағзадағы зат алмасу үрдістерінің қызметтерін жақсартады. Зәр шығару органдарындағы қатпа, зәр шықпай қалу үрдістерін болдырмайды.

4. Жылдамдық, үйлесімділік, төзімділік секілді дене қуаты қасиеттерін тәрбиелеу. Мектепке дейінгі жастарда дене қуаты мүмкіншіліктерінің бірін жеке дамытуға арнайы көңіл бөлуге болмайды. Қозғалыстарды әр түрлі құрастыру, амалдарын ауыстыру, әр түрлі бағыттау арқылы дене қасиеттерін кешенді, үйлесімді дамытуға көп көңіл бөлген дұрыс.

II-ші білім беру міндеттері:

1. Өмірге керек негізгі қозғалыс ептілігі мен дағдыларын қалыптастыру. Жүйке жүйесінің икемділігі арқасында мектеп жасына дейінгі балалар жаңа қозғалыс түрлерін тез және оңай үйреніп алады. Дене өсуімен бірге олардың қозғалыс ептіліктері де қалыптаса бастайды: үш айда олар басын көтеріп, ұстап тұра алады; алты айлықтарында қолдарын қозғалтады, еңбектейді, шалқадан жатқан күйден ішіне аударыла, ішіне жатқан күйде қолымен тіреле кеудесін көтере алады; он бір айлығында отыру, жату, заттарға тіреле тұру, жүруді үйрету, бір жылда міндетті түрде жүруге үйрету қажет; үш жасында бала жүгіру, жүру, әр түрлі нәрселерге өрмелеу қозғалыстарын меңгеруі; төрт жасында әр түрлі заттарды лақтыру, биік жерлерден секіру, заттарды қағып алу, үш дөңгелекті велосипедті тебе алу; алты-жеті жасында өмірде, тұрмыс жағдайында кездесетін қозғалыстардың көпшілігін: жүгіру, жүзу, шаңғы тебу, секіру, басқышпен жоғары өрмелеу, кедергілерден асып өтулер және т.б. орындай алулары керек.

2. Дене тәрбиесі сабақтарына деген тұрақты қызығушылықтарын қалыптастыру. Балалардың дене тәрбиесі жаттығуларына деген тұрақты қызығушылықтарын қалыптастыруға ең қолайлы уақыт – мектепке дейінгі балалық кезең. Ол үшін, балалар орындай алатын, орындаған жаттығулардан олар қанағат алып, ары қарайғы әрекеттерге ынтықтыратын тапсырмалар берілуі қажет. Орындалған тапсырмаларды бағалау, көңіл бөлу, мадақтау дене тәрбиесіне деген жақсы көзқарасты қалыптастырады, баланың дене жаттығуларымен тұрақты айналысуға ынтығуына себеп болады.

Балалардың ақылдылықтарын, дүние танымдарын, көзқарастарын кең дамыту үшін, оларға жаттығулар жасау кездерінде дене мәдениеті, спорт саласындағы қарапайым білім негіздерінен мағлұматтар беріліп отырылуы керек.

III-ші тәрбиелік міндеттері:

1. Балаларды моральды-жігерлілік қасиеттерге тәрбиелеу. Ол қасиеттер: адалдық, батылдылық, қайсарлық, табандылық т.с.с.

2. Дене тәрбиесі арқылы балалардың ақылдылық, өнегелілік, эстетикалық, еңбек тәрбиелеріне әсер ету, көмектесу [2, б. 22].

Осы баяндалған сауықтыру, білім беру, тәрбиелеу міндеттері жеке қарастырылса да, олар бір-бірімен тығыз байланысты. Сондықтан, балалармен жұмыс істегенде осы міндеттерді кешенді түрде орындаған дұрыс болады. Сонда ғана бала дене қуатының дайындығымен қатар рухани жағынан да дамиды.

Әдебиеттер:

1. Тәрбие жұмысын тиімді жүргізу жолдары//Отбасы және балабақша, №3, 2010-09
2. Ташева Л. Тәрбие мен оқытудың жалпыға міндетті мемлекеттік стандартының маңызы//Отбасы және балабақша, №6, 2009

Сәуле Нұрқасымова, Сәмет Зағипа
(Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

ФИЗИКА ПӘНІН ОҚИТУ БАРЫСЫНДА ІТ ҚОЛДАНУ

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Ұлттың бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімдік деңгейімен анықталатынын» 2006 жылдың 18 қаңтарындағы Парламент палаталарының бірлескен отырысындағы «Қазақстанды таяудағы он жыл ішінде әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына қосу стратегиясында» баса назар аударып айтты. Кез-келген мемлекеттің рухани, әлеуметтік-экономикалық дәрежесі сонда өмір сүретін халықтың білім деңгейіне байланысты.

Қазақстан Республикасының білім беруді 2010 жылға дейін дамытудың Мемлекеттік бағдарламасында ІТ білім беру жүйесіне жеделдетіп дамытуға қолдану негізгі міндеттердің бірі ретінде анықталады. Қазіргі заман талабына сай адамдардың мәлімет алмасуы, қарым-қатынасына ІТ кеңінен қолданысқа еніп жылдам дамып келе жатқан кезінде ақпараттық қоғамдық қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Келешек қоғамымыздың мүшелері – жастардың бойында ақпараттық мәдениетті қалыптастыру қоғамның алдында тұрған ең басты міндет.

Осы орайда ел Президенті Н.Ә.Назарбаевтың халыққа жолдауындағы оқу үрдісінде ІТ білім беру саласын жақсартуда қолданыс аясын кеңейту керек деген сөзін басшылыққа ала отырып, сабақта жаңа ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалануға жаппай көшуіміз керек.

М.Жалдақ бұл терминнің неғұрлым кеңірек анықтамасын берді: «ІТ технология» – адамдардың білімін кеңейтіп, олардың техникалық және әлеуметтік процестерді басқару мүмкіндігін дамытатын, ақпаратты жинау, ұйымдастыру, өңдеу, тасымалдау және жеткізудің техникалық құралдары мен әдістерінің жиынтығы [4].

ІТ технология ұғымы – қазіргі компьютерлік технология негізінде ақпаратты сақтау, жинау, өңдеу және тасымалдау істерін қамтамасыз ететін математикалық және кибернетикалық тәсілдер мен қазіргі техникалық құралдар жиыны. ІТ технология деп, ақпараттармен жұмыс істеуге арналған, яғни ақпараттық үдерістерді басқаруға арналған қазіргі заманғы құрылғылар мен жүйелерді атайды. Бүгінгі таңда ІТ технологиялар өндірісте, кәсіпорындарда, құжат өңдеу іс – әрекеттерінде кеңінен қолданылып келеді. ІТ технологиялар ғылымда және практикада, түрлі білім беру және кәсіптік мектептерде оқу үдерістерінде кеңінен қолданыс табуда. ІТ технологияларды пайдалану мәселелері қазіргі кезде барлық саладағы информатика оқулықтарында қарастырылады.

ІТ сабақта пайдаланудың негізгі мақсаты: Қазақстан Республикасында біртұтас білімдік ақпараттық ортаны құру, жаңа ақпараттық технологияны пайдалану Қазақстан Республикасындағы ақпараттық кеңістікті әлемдік білім беру кеңістігімен сабақтастыру.

ІТ оқу үрдістерде мынадай технологияға жіктеуге болады:

1 – сурет. ІТ жіктелуі

ІТ технологиялардың мүмкіндіктерін қолданудың оқушыға берер мынадай тиімділіктері бар:

- түрлі ақпараттық, дыбыстық, бейнелік анықтамалар арқылы білімін жан – жақты дамытуы;
- өз бетінше үй тапсырмаларын орындауы;
- тақырыптан қалып қойса немесе дұрыс түсінбеген тақырыбын қайталауға мүмкіндігі болуы;
- пәнге деген қызығушылығы, ізденісінің артуы;
- ойлау, есте сақтау, пікірталастық қабілеті дамыта алуы;
- оқушы өз ойын сурет, кескіндеме, графиктік модельдер түрінде жеткізуі;
- түрлі сілтемелік, бейнелік, нұсқаулық тапсырмаларды орындауы;
- өзінің алған білімін түрлі деңгейдегі тест тапсырмаларын орындап тексеріп көрсете білуі болып табылады [2].

Жаңа ІТ құралдары оқыту құралы қызметін атқарады. Заман талабына сай білім беру – бұл оқушыларды адамгершілік интеллектуалдық, мәдени дамудың жоғары деңгейі мен білімін қамтамасыз етуге бағытталған тәрбие беру мен оқытудың үздіксіз үрдісі десек, оның тиімділігі мен сапасын арттыру мұғалімнен оқу процесінің ғылыми теорияға негізделген және оқушының қабілеті мен бейіміне негізделген оқытудың таңдамалы, белсенді, қарқынды әдістеріне көшуді талап етеді. Ондағы негізгі мақсат оқушының барылығын және әрқайсысын жақсы оқыту болып табылады.

Білім беру жүйесінің негізгі бөлшегі – оқушы, оқушылар толы сынып, мектеп болса білім сапасы осы баспалдақтардың әрбір буынына байланысты білім беру сапасын жақсартудың жолдарын анықтауға тырысамыз.

Қазіргі заман – физика ғылымының өте жан-жақты тараған кезеңі. Физиканы оқытудың мазмұнын жүзеге асыру үшін жаңа білім беру технологиялары ауадай қажет. Қазіргі ІТ озық жетістіктерін физика сабағында қолдану арқылы танымдық іс-әрекеттерін ұйымдастыра отырып, оқушылардың құзыреттілігін дамытуға болады.

Жаңа ІТ мұғалімнің жүйелі жұмыс істеуіне мүмкіндік береді. Бүгінгі күнде осы технологияны қолдануда интерактивті тақта ерекше орын алады. Оқушы интерактивті тақтамен жаңа материалдарды арнаулы бағдарламамен мүмкіндігінше пайдалана алады. Ондағы мақсат – оқушының өзінше ойлау қабілетін арттыру және қазіргі заманғы интерактивті тақтамен жұмыс істеуге үйрету. Физиканы оқытудағы негізгі талап – оқушыға есептер шығара білу жолдары мен тәсілдерін үйрету. Интерактивті тақтамен сабақ берген кезде мұғалім, шәкірт және интерактивті тақтамен қарым-қатынас жүргізіледі.

Физика сабағында жаңа ІТ қолдана отырып өз бетінше жұмыс істеу факторы – есептерді шығара білу, шапшаңдылық, шеберлік дағдыларын ұйымдастыра отырып, сабақтар өткізуде қолдануға мысал ретінде 7-сынып сабағындағы «Күш, масса, энергия» тақырыбы бойынша балалардың білімін тексеру барысында төмендегі кестеде «қатесін табыңыз»:

1	Жол	1	m – (кг, г)
2	Жылдамдық	2	s – (км, м)
3	Уақыт	3	v – (км/сағ, м/с)
4	Масса	4	t – (сағ, мин, с)
5	Көлем	5	F – (Н)
6	Тығыздық	6	V – (m^3)
7	Күш	7	ρ – ($кг/м^3$)

Кестедегі физикалық шамалармен оқушылар толық таныс, анықтамалары мен теориясын өткендіктен бес минут ішінде білімдерін толық тексеріп, бағалауға болады.

7 сынып оқушылары физика пәнін бірінші жылы оқып отырғанын ескере отырып, сонымен қатар осы пәнге қызықтыру үшін электронды тақтаға төмендегідей жұмбақты көрсететін болсақ, оқушылар бірден таласа жауабын іздейді, яғни:

Қол ұстасқан шамдардың,
Мін таппайсың бойынан.
Бірі қалса сүрініп,
Бәрі кетер ойыннан. (Тізбектей жалғау)

Мұз жарғыш жүзіп келеді,
Бауыры қызып келеді.
Абайла ойып түсер,
Ондайлар бұзық келеді. Үтік

Қозғалысқа келтіріп,
Жылдамдығын береді.
Өлшемдерін қарасақ,
Ньютонға келеді. Күш

Көкке қараған, жұлдыз санаған. Телескоп

Аса қажет өмірге халық үшін,
Пайдаланам күн сайын жарық үшін. Ток

Осылайша, физика сабағын өткізу барысында ІТ тиімді пайдалансақ, онда білім сапаларының артуына мүмкіндік туады.

Физика пәнінде ақпараттық технологияларды қолдану пәнді оқытуда дүниенің заңдарын терең меңгертіп қоймай, оқушылардың ойын дамытып, эмоциясына, сезіміне қозғау салады. Өзіне қажетті мазмұны мен мәліметті ақпарат көзінен таңдап өз бетінше ойланып, шешім қабылдауға дағдыландырады. Сондай-ақ сабақ өтуде интерактивті тақтаны қолдану да сабақ тиімділігін арттырады. Компьютердегі интернет жүйесіндегі ақпараттық мәліметтерді сабақ тақырыбына байланысты қажеттісін таңдап тікелей қолдануға болады.

Бүгінгі таңдағы ақпараттық қоғам аймағындағы оқушылардың ойлау қабілетін қалыптастыратын және компьютерлік оқыту ісін дамытатын жалпы заңдылықтардан тарайтын педагогикалық технологиялардың тиімділігі жоғары деп есептеуге болады.

Қорыта келгенде, білім беру жүйесінде ІТ технологияны оқыту үрдісінде кеңінен қолдануын қамтамасыз етуіміз қажет.

Әдебиеттер:

1. Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауы. Егемен Қазақстан. 2008 ж. 7 ақпан.
2. Нұрқасымова С.Н. Применение информационной технологии в учебном процессе – Астана, 2010 с.118-124
3. «Физика және астрономия» республикалық ғылыми – әдістемелік педагогикалық журналы. 2012ж. №2.
4. Михеева Е.В. Информационные технологии в профессиональной деятельности.2006;

Неля Перхайло
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ФЛЕШМОБ ЯК ЗАСІБ СТИМУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ

Постановка проблеми. У сучасних умовах швидких змін та суспільних перетворень надзвичайно важливим є формування в молодого покоління небайдужості, ініціативності, соціально активної поведінки. Нині Україна лише розпочинає системний розвиток та сприяння соціальної активності молоді.

Зростання негативних проявів у молодіжному середовищі, а також недостатня ефективність використовуваних сьогодні методів та засобів соціально-педагогічної роботи актуалізує необхідність пошуку нових, більш дієвих інструментів. У процесі соціалізації підростаючого покоління сьогодні все помітнішу роль відіграють різноманітні молодіжні організації: як формальні, так і неформальні. Вони є певним різновидом соціально-педагогічної діяльності молоді, відкритим соціальним інститутом виховання, який впливає на особистісне самовизначення, самоствердження молоді людини, її соціалізацію. У цьому зв'язку цікавим як для педагогічної практики, так і для молоді є флешмоб як форма вияву суспільної позиції громадян.

Мета статті – дослідити флешмоб як соціальне явище та його роль у стимулюванні соціальної активності учнівської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними засадами вивчення флешмобу є праці про його роль як інструменту технології інформаційної соціалізації (Г.Рейнгольд, В.Брязкун, А.Туполев, В.Щербина, І.Шевчук та ін.), а також у світлі формування позитивно спрямованої поведінки молоді (Я.Гілінський, В.Гуров, А.Капська, В.Корченков, Л.Федотова, К.Glanz, F.Lewis та ін.).

Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема формування активної, позитивно спрямованої поведінки молоді сьогодні достатньо актуальна, проте недостатньо вивчено питання стимулювання їхньої соціальної активності, а також обґрунтування та впровадження соціально-педагогічних умов, що оптимізувало б цю роботу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна активність – це сукупність форм людської діяльності, свідомо орієнтованої на рішення завдань, які постають перед суспільством, соціальною групою в цей період і може проявлятися у різних сферах: трудовій, громадсько-політичній, культурній. Найчастіше соціальна активність молоді пов'язана з участю в: 1) молодіжних організаціях, органах студентського самоврядування; 2) соціальних проектах (просвітницькі програми, програми роботи з дітьми, молоддю, людьми із спеціальними потребами, людьми похилого віку, ветеранами; 3) волонтерських проектах (організація різних фестивалів, добродійні вечори, поїздки в дитбудинки, адресна добродійна допомога).

Соціально активна молодь відрізняється своєю поведінкою та концентрацією на духовній, а не тільки матеріальній стороні життя. Основними ознаками соціальної активності сучасної молоді людини є: готовність до здобуття соціально-професійних знань; свідомі мотиви соціально-спрямованої і професійної діяльності; спрямованість на розширення соціально значущих форм і сфер діяльності (створення проектів, участь у волонтерській, громадській, професійній, творчій діяльності і т.д.); ініціювання власної активності в процесі професійного становлення і активності свого оточення; здатність аналізувати і оцінювати власну практичну діяльність, прогнозувати і планувати свій життєвий шлях.

Останнім часом однією з часто вживаних форм виявлення суспільної позиції молоді виступає флешмоб. Флешмоб можна розглядати як явище соціальне, аналізувати з погляду психології і філософії, проте політичні, соціально-економічні, духовно-моральні трансформаційні зміни, що супроводжують сучасне інформаційне суспільство, висувають підвищені вимоги щодо його адаптаційних механізмів входження в Інтернет-спільноту.

Флешмоб (англ. flashmob – «спалах натовпу») – це заздалегідь спланована масова акція, організована через сучасні швидкодіючі засоби комунікації (в основному через Інтернет), в якій велика група людей раптово з'являється в громадському місці, протягом декількох хвилин виконує заздалегідь обговорені дії, які називаються сценарієм, і потім швидко розчиняється серед людей. За формою флешмоб нагадує перфоманс і являє собою комплекс дій із символічним значенням, які одночасно виконують усі учасники флешмобу. Відмінністю флешмобу є поєднання таких рис, як: спосіб організації за допомогою засобів масової комунікації; анонімність; швидкість зібрання; відсутність організаторів та відповідальних осіб, централізованого керівництва; нетривалість; раптовість; стихійність; синхронність; автономність; абсурдність дії; повна демократія; повна відмова від будь-яких комерціалізованих відносин; повна відмова від висвітлення в ЗМІ. Флешмоб апелює до непередбаченої публіки, до «моментального суспільства» з комунікативними і аналітичними навичками.

Як соціальна рухливість у своєму соціальному прояві флешмоб прагне продемонструвати своє критичне ставлення до устрою, правил, стереотипів, що склалися в конкретному соціумі, намагається приборкати суспільно встановлений порядок або ж надати йому нових акцентів. Флешмоб можна вважати явищем тимчасового зрушення соціальної свідомості та поведінки.

Не існує єдиної думки з приводу того, які цілі проведення флешмобів відображає соціум. Серед можливих варіантів: розвага, порушення повсякденного ходу життя; враження на оточуючих; відчуття причетності до спільної справи; самоствердження; спроба одержати гострі відчуття; отримання ефекту від групової психотерапії; відчуття себе вільним від суспільних стереотипів поведінки [5, с. 39].

Отже, соціальна активність сучасних студентів – це процес, зумовлений соціальними та педагогічними впливами, здатними змінити життєві переконання і навіть поведінку молодого покоління.

У процесі професійної підготовки студентів педагогічними впливами, що можуть стимулювати соціальну активність молоді є: виховання (власне освітній процес у вищому навчальному закладі і позанавчальна діяльність) і самовиховання (процес набуття певних вмінь і навичок за вибором студента у вільний час забажанням). Формування соціальної активності студентів відбувається у взаємодії з одногрупниками, педагогами, суспільством в умовах спеціально організованої діяльності, результатом якого є залучення студентів до соціальних і етичних цінностей. При цьому флешмоб як виховний засіб сприймається позитивно, бо є ненав'язливим інструментом, апелює до емоцій, особистого досвіду та морально-етичних настанов учасників, закликає їх до рішучих дій, самостійних рішень.

Завдяки флешмобам молодь швидко долучається до суспільних, світових рухів і акцій культурно-мистецького характеру, наприклад: «Сальса»; «Єдині, сильні, непереможні» і т.д.; суспільно-політичного, патріотичного змісту – «Жива карта України», «Хто не скаже, той москаль», «За єдину Україну», «Крим – це Україна» та ін.; протесаного спрямування – «Проти російських продуктів», «Кривавий» флешмоб «The Blood Challenge» тощо.

Стимулювання соціальної активності молоді за допомогою флешмобу як виховного засобу передбачає поширення інформації по суті цього явища, залучення юнаків до різних акцій та рухів, вивчення та узагальнення кращого міжнародного та вітчизняного досвіду флешмобів, сприяння соціальному становленню та розвитку молоді тощо.

Використання виховного потенціалу флешмобів в освітньому процесі вищої школи передбачає формування у студентів знання правил поведінки під час флешмобів, а саме: не можна порушувати етичні норми; не спілкуватися з іншими учасниками акції на його тему; не приїздити на акцію у кількості більше 2-3 людей; не спізнюватися; не привертати до себе увагу; не створювати скупчень; не мати конфліктів з міліцією; бути у тверезому стані; мати при собі документи, що засвідчують особу [2]. Це дозволить посилити безпеку перебування студентів на акціях та спілкування у кіберпросторі.

Висновки. Оновлення змісту й методів стимулювання соціальної активності молоді у професійній освіті вимагає вивчення питань особливостей флешмобу, його місця у суспільному русі, у соціальній структурі й громадському житті. Флешмоб як форма соціальної дії являє собою ще не вивчений і не оцінений повною мірою засіб соціального виховання, що формує у молодих людей позитивну мотивацію до суспільно важливої діяльності, ініціативність, сміливість, винахідливість, здатність комунікувати та ін.

Література:

1. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю/ В.П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2004. – 738 с.
2. Вербець В. Формування та реалізація духовно-творчого потенціалу/ В. Вербець // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С. 150 – 162.
3. Брязкун В. В. Вплив флешмобу на розвиток громадянського суспільства в Україні/ В. В. Брязкун // [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Дата доступу: 10.02.2004 / В. В. Брязкун. – Режим доступу: www.novi.org.ua/news/Briazkun.doc
4. Брязкун В.В. Флэшмоб: развлечение для молодежи или способ управления людьми? [Элект. ресурс]// В.В. Брязкун. – Режим доступа: <http://www.som.org.ua/fleshmob.html>
5. Колесникова М.В. Педагогические исследования в области социальной активности личности/ М.В. Колесникова // Вестник Томского государственного университета (общенауч. период. журн.). – Томск, ТГУ, 2007.– № 298. – С. 176-178.
6. Петренко-Лисак А.О. Теоретико-методологичний аналіз соціальних рухливостей: флешмобу, буккросінгу та паркуру/ А.О.Петренко-Лисак// Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збір.наук.праць. – К.: Фенікс, 2011. – Вип. 12. – С. 36-42.

Кристина Сербинова
(Бердянск, Украина)

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ БАРЬЕР» КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

Любая деятельность человека состоит из «процесса преодоления непрерывной цепи барьеров – физических, духовных, социальных, ценностных, информационных – в целях удовлетворения наших потребностей» [6, с. 4]. Не составляет исключения и учебная деятельность, на каждом этапе которой возникают так называемые познавательные барьеры – составляющие каждого структурного компонента, блокирующие познавательную активность, препятствующие полноценному проявлению и творческому самовыражению личности, что приводит к общей неудовлетворенности процессом обучения и низкому уровню его эффективности.

Впервые в научной литературе понятие «педагогический барьер» обосновано Л. Ярославской как сложное педагогическое явление, вызванное факторами внутреннего и внешнего характера и присуще всем субъектам учебно-воспитательного процесса, которое в результате мешает, сдерживает, снижает эффективность и успешность этого процесса [7, с. 16].

Также следует отметить, что И. Глазкова, уточняя определение «педагогический барьер», обосновывает бинарную сущность педагогического барьера, выделяя не только его отрицательные функции (препятствование, сдерживания, снижения эффективности и успешности педагогического процесса), но и подчеркивая положительные функции (стимулирование, побуждение, повышение эффективности деятельности субъектов педагогического процесса) при условии его преодоления [2, с. 53]. Обосновывая классификацию педагогических барьеров, исследовательница из барьеров учебной деятельности, выделяет познавательные барьеры.

В педагогической и психологической литературе существуют различные номинации указанной категории, имеющих как общие, так и отличительные характеристики, в частности, «психолого-познавательные барьеры» (И. Бурганова, А. Пилипенко), «когнитивные барьеры» (Е. Домырева), «барьеры понимания учебного материала» (Ю. Сенько, М. Фроловская), «познавательные затруднения» (А. Коржуев), «учебные затруднения» (Д. Гребенкин).

Цель нашего исследования заключается в обосновании понятия «познавательный барьер» как педагогической категории.

Непосредственно познавательным барьерам как неотъемлемой части учебной деятельности посвящено небольшое количество обобщающих работ психолого-педагогического характера (С. Высоцкая, Л. Геращенко, Д. Гребенкин, А. Коржуев, Н. Мараховская, А. Пилипенко).

Для целостного описания познавательных барьеров в учебном процессе необходимо прежде всего четко разграничивать понятия «трудность» и «сложность» (сложности). Анализ психолого-педагогической литературы (Н. Кузьмина, А. Маркова, И. Зимняя, А. Коржуев) позволяет утверждать, что затруднение не может быть внешним, а является субъективной характеристикой, преодоление которой зависит от подготовки человека, его индивидуально-психологических особенностей. Другой аспект связан с понятием «сложность» (сложности), которое в основном используется в отношении задач, учебного материала, упражнений, содержания учебного предмета и т.д. (В. Якунин, В. Цетлин, Г. Гильманов).

Таким образом, «затруднение» психологической характеристикой, которая связана с уровнем подготовки того, кто учится в реализации учебной деятельности и восприятия учебного материала в отличие от категории «сложность», что более тесно связана с содержанием учебного материала.

Бар'єри же в системі навчання можна розглядати як з суб'єктивної, так і об'єктивної точки зору. Суб'єктивно: бар'єр являється ситуацією напруження, яка виникає у ученика і являється тормозом або стимулом пізнавальної діяльності, об'єктивно – протиріччя між існуючими у учасного знаннями, вміннями, навчаннями і способами рішення проблеми. Зовнішні бар'єри нерозривно пов'язані з внутрішніми, вони не тільки сприяють їх проявленню, але і викликають їх виникнення. Відповідно, поняття «бар'єр» може розглядатися як самостійна категорія, обумовлена динамічним взаємодією зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного.

За думкою А. Горміна для слабого, неготового до діяльності людини бар'єр являється непереодолимим перешкодою. Однак бар'єр не завжди викликає емоційний дискомфорт, особливо якщо його наявності не усвідомлено. Для людини готового до діяльності він не являється перешкодою, а в значущій ступені реалізує її прагнення до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистих можливостей [3].

Сучасні дослідники розглядають пізнавальний бар'єр як структурний елемент творчої діяльності (Г. Балл, А. Гормін, Б. Кедров, Н. Менчинський, Я. Пономарев), основний елемент і суттєву характеристику навчально-пізнавальної діяльності (Т. Кудрявцев, А. Матюшкін, Г. Шакуров), критерій виділення проблемної ситуації (І. Лернер, М. Махмутов, В. Окунь). Проведені дидактичні дослідження, що розкривають зв'язок пізнавальних бар'єрів, проблемних ситуацій і психолого-педагогічних результатів їх рішення (Г. Балашов, С. Высоцька, Н. Посталюк).

В частині в роботі Е. Доміревої пізнавальні бар'єри в навчальній діяльності розглядаються як психологічні ускладнення, що виникають в процесі її освоєння, що відображаються в свідомості дитини, що перешкоджають встановленню смислового відповідності свідомості і об'єктивних умов і способів діяльності [4, с. 14]. При цьому пізнавальний бар'єр полягає в спотворенні усвідомлення поняття або явища в момент сприйняття навчального завдання, помилковому викладі суті навчального завдання і способу його виконання, перешкоджає подальшому аналізу навчального завдання.

Близьким до попереднього визначення є дослідження Л. Герасенко, де пізнавальні бар'єри виступають як спотворені невірні знання і уявлення навчаних, що перешкоджають отриманню в процесі власної діяльності і співпраці з педагогом нових знань про навколишній світ і реалізації своїх можливостей [1, с. 8]. Однак за рахунок правильної стратегії використання пізнавальних бар'єрів, джерелом яких виступає власний життєвий досвід або події реальної життя породжують розуміння потреби, важливості, цілеспрямованості вивчення нового матеріалу.

Н. Дроздова сутність бар'єрів в навчальній діяльності бачить в неадекватній когнітивній оцінці своїх можливостей в навчальній діяльності, що викликає психічну напруженість, що проявляється в емоційних переживаннях (збільшена тривожність, фрустрація), що виражена в ригідності поведінки і необхідності активності для її подолання [5, с. 18]. Відповідно, пізнавальні бар'єри – це універсальний спосіб самоперевірки, коли критерієм якості прагнучої діяльності виступає не процес, а результат, тобто усвідомлення і подолання такого бар'єра.

Подолання пізнавальних бар'єрів в процесі їх рішення визначає характер переживань навчальної інформації, опосередковує усвідомлення цінностей. При цьому учень залишає за собою право вибору і пошуку власного шляху рішення проблеми, подолання труднощів.

Таким чином, в ході дослідження встановлено, що проблема пізнавальних бар'єрів в педагогіці є предметом уваги вчених, однак є недостатньо дослідженою, такою, що не отримала цілісного цілеспрямованого осмислення.

Література:

1. Герасенко Л. А. Використання пізнавальних бар'єрів в навчанні студентів в університеті: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Герасенко Людмила Андріївна. – Братськ, 2011. – 23 с.
2. Глазкова І. Я. Компетентність майбутнього вчителя у подоланні педагогічних бар'єрів: монографія / Ірина Яківна Глазкова. – Бердянськ: Видавництво О. В. Ткачук, 2013. – 416 с.
3. Гормін А. С. Навчання і виховання талановитих підлітків в парадигмі бар'єрної педагогіки: автореф. дис. ... д.пед. наук: 13.00.01 / Аркадій Семенович Гормін. – Великий Новгород, 2004. – 45 с.
4. Домірева Е. А. Дослідження когнітивних бар'єрів в навчальній діяльності молодших школярів: автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.07 / Домірева Елена Александрівна. – Курськ, 2002. – 16 с.
5. Дроздова Н. В. Формування конструктивної стратегії подолання студентом психологічних бар'єрів в навчальній діяльності: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Дроздова Наталья Володимирівна. – Самара, 2009. – 22 с.
6. Шакуров Р. Х. Бар'єр як категорія і його роль в діяльності / Г. Х. Шакуров // Проблеми психології. – 2001. – № 1. – С. 3–18.
7. Ярославська Л. І. Дидактичні умови подолання педагогічних бар'єрів у процесі навчального співробітництва викладачів і студентів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Людмила Ігорівна Ярославська. – Харків, 2010. – 178 с.

Научный руководитель:

доктор педагогических наук, профессор кафедры иностранных языков и методики преподавания Бердянского государственного педагогического университета Глазкова Ирина Яковлевна.

Шаймардан Серікбол, Сәуле Нұрқасымова
(Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

ФИЗИКА ПӘНІН ОҚИТУ БАРЫСЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҚ

Елбасының «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты жолдауында: «Біз бүкіл еліміз бойынша әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметін көрсетуге қол жеткізуіміз керек» десе, осы жолдаудың III тарауы, он сегізінші бағытының жетінші тармақшасында: «Ақпараттық технологиялар мен ақпаратты таратудың жаңа нысандарына бағытталған мамандандырылған білім беру бағыттарын құру міндеті де алдымызда тұр» делінген [1].

Жалпы білім беру саласында " Электрондық оқулықтарды" қолдану оқушылардың, танымдық белсенділігін арттырады және логикалық ойлау жүйесін қалыптастырады.

Қазіргі уақытқа дейін білім беру саласында мұғалімнің тақырыпты түсіндіруімен немесе оқу құралын пайдалану қазіргі заман талабын қанағаттандырмайды. Сондықтан қазіргі ақпараттандыру қоғамында

"Электрондық оқулықтарды" пайдаланбай терең білім алу мүмкін емес.

Электрондық оқулықтар ғылыми негізде дайындалған педагогикалық ақпараттық өнім. Электрондық оқулық дайындаудың концептуальдық негізі модульдық оқытудың педагогикалық теориясы болып табылады.

Электрондық оқу құралы – есептер жинағы, анықтамалар, энциклопедиялар, карталар, атластар, оқу эксперименттерін жүргізуге арналған нұсқаулары, практикумға, курстық және дипломдық жобаларға нұсқау және т.б. білім беруді басқаратын оқу құралы.

Қазіргі уақытта негізінен білім жүйесінің барлық сатылары үшін электронды оқулықтар жасауда. Электронды оқулық оқушы үшін дайын материал. Электронды оқулықтарды қолдануда әрбір оқушының мүмкіндіктері есепке алына отырып, оқып үйрену ісін жеке дара жүргізу болып саналады.

Ал мұғалім үшін электронды оқулық бұл терең мағналы ғылыми дамыған ашық түрдегі әдістемелік құрал, оны әрбір оқытушы өз педагогикалық тәжірибесіндегі материалдармен толықтыра отырып, ары қарай жетілдіре береді.

Электрондық оқулықтарды дайындаудың негізгі дидактикалық шарттарын жасау барысында (1-сурет):

1-сурет. Электрондық оқулықтардың дидактикалық шарттары

қарастыруға болады.

Электрондық оқулық оқу пәнінің ғылыми мазмұнын қамтитын, компьютерлік технологияға негізделіп құрастырылған оқыту, бақылау, модельдеу, тестілеу т.б. бағдарламалардың жиынтығы болып табылады.

Қазіргі кезде электронды оқулықтарға қойылатын талаптар:

– тандалған курс бойынша ақпарат жақсы құрылып және саны шектелген жаңа ұғымдары бар аяқталған курс үзінділері түрінде болғаны дұрыс;

– текстпен қатар әрбір үзінді аудио немесе виде түрдегі ақпараттан тұру керек ("жанды лекциялар"). "Жанды лекциялардың" міндетті интерфейс элементі ретінде лекцияны кез-келген жерінен оқуға мүмкіндік беретін айналдыру мүмкіндігі болуы керек; текстік ақпарат "Жанды лекциялардың" кейбір бөліктерін қайталауы мүмкін; күрделі модельдер мен құрылымдарды көрсететін иллюстрацияда тез пайда болатын түсіндірмелер болуы керек, олар иллюстрацияның жеке элементтері (карталар, жоспарлар, схемалар) бойынша қозғалысына сәйкес пайда болып және сөніп отырғаны жөн; керекті ақпаратты іздеу уақытын қысқартуға мүмкіндік беретін көптеген сілтемелермен текстік бөлім қамтамасыз етілуі тиіс. Бір пән аумағында арнайы түсіндірме сөздік енгізілген болуы керек; материалдың әдеттегі мазмұнын түсінуге қиын бөлімдері анимация немесе видеоақпарат түрінде берілгені жөн. Бұл жағдайда дәстүрлі оқулықтармен салыстырғанда пайдаланушыға 5-6 есе аз уақыт жұмсалыады. Адамға өзі көрмеген кейбір құбылыстарды (сарқырыма, өрт, т.б.) түсіндіру өте қиын. Видеоклиптер уақыт масштабын өзгертуге және құбылыстарды демонстрациялауды жылдамдатуға, баяулатуға, немесе үзіндісін тандап демонстрациялауға мүмкіндік береді [3].

Қазіргі кезде оқулықтарға қойылатын талаптар: берілетін материалды құрылымдандыру, пайдалану ыңғайлылығы, материалдың мазмұнының көрнекілігі. Жалпы талаптарды қанағаттандыру үшін гипертекст технологиясын қолданған дұрыс. Оқытудағы негізгі мәселелердің бірі білімді бақылау болғандықтан, электронды оқулық құрамында бақылау құралы қамтамасыз етілуі міндетті.

Электрондық оқулық білім беру жүйесінде белсенді пайдаланылуы оның нақты педагогикалық есептерді шешуге арналған құралы қызметін атқаруымен қатар, дидактика мен әдістемелік дамуына әсер етіп, оқыту мен білім берудің жаңа әдіс-тәсілдерін, формаларын құруға алып келеді.

Физика пәні бойынша электрондық оқулық та физикалық объектілер мен процесстердің статикалық, динамикалық демонстрациялық модельдердің бар болуы. Сонымен қатар технологиялық процесстердің модельдері; алуан түрлі іс-әрекеттердің (эксперименттің, ғылыми деректерді жүйелеу мен қорыту; физикалық есептерді шешу; ғылыми-техникалық зерттеулер және т.б.) модельдері; жеке әрекеттер мен операциялардың модельдері (мысалы, өлшеу немесе оның жеке операцияларының әрекеттері, мысалға, аспаптың шкаласының бөліктерінің құнын анықтау сияқты).

Пән бойынша тарауды қайталау, тақараптарды қортындылау барысында тестілеудің әртүрлі әдістері қолданылады. Нақты пән аумағын игеру үшін теорияны игерумен қатар есептерді шығаруда практикалық дағдыны

қалыптастыру керек. Ол үшін зерттелінетін үдірістер мен құбылыстардың математикалық моделін құрастыруды үйрену керек. Оның алгоритмдік шешімін жобалау және оны программа түрінде жазу. Оқушылардың ой – өрісін дамытуға мүмкіндік берумен кодтар олардың түсіну деңгейін жоғарылатуға мүмкіндік беретін алгоритмдердің құрылымы мен жұмысын графикалық иллюстрациясын қамтамасыз ететін модельді бағдарламалар сериясы электрондық оқулық құрамына кіреді.

Қорта келе білім беру барысында компьютердің қолданылуы жайлы сөз болғанда ол ең алдымен оның негізгі құрылғысы дисплей жайлы айтуға болады. Тек қана схема, графиктер мен сызбалар және де түрлі белгілер мен суреттер, жылжымалы бейнелер дыбыс арқылы, не өзара бірге берілуімен қатар түрлі түсімен, дыбысты болып келеді, оны оқушының өзі де қолдан жасай алады. Көбіне оқушының компьютермен маңызды сұхбаттасу мүмкіндігі бар, оқушы тек электронды педагогтың сұрақтарына ғана жауап бере алады. Компьютерді оқыту барысындағы жемісті қолданудың бір жағы – оны оқушының оқу әрекетін басқару үшін қолданып отыр. Мектеп компьютері оқушыға қазіргі есептеуіш техниканы қолданушы рөлімен де ерекше мүмкіндік береді. Бұл роль бүкілдей оқу процесін өзгертеді. Оқушы да конструктор сияқты жаңа объектілерді жобалап және оларды талдай алады. Компьютердің көмегімен іздестіру пәннің тапсырмаларын, есептерін шығарып және түрлі техникалық жүйедегі ахауларды жойып түрлі ақпарат алуға мүмкіндіктер ашады.

Әдебиеттер:

1. <http://www.akorda.kz> Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы;
3. М.Донской. Интернет и пользований интерфейс//Мир Интернет, 1999,№9.
4. HTML. Будилов В.А. СПб: Наука и техника, 2001.

Юлия Тютюнник
(Санкт-Петербург, Россия)

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Одной из важных проблем в современном обществе являются неудовлетворительные показатели здоровья детей, обучающихся в учебных заведениях [3]. Очень многие дети часто болеют или страдают хроническими заболеваниями, поэтому перед педагогами ставится задача укрепления и сохранения здоровья детей, формирования культуры здорового образа жизни (В.В. Колбанов, С.А. Котова, В.Т. Лободин, И.И. Новоселова, С.М. Симоненко, А.А. Татарникова и др.).

В послании президента Д. Медведева Федеральному Собранию РФ [1] была высказана необходимость с особым вниманием относиться к созданию мотиваций и условий для здорового образа жизни и уделять существенное внимание развитию культуры. Под культурой здорового образа жизни понимаются такие формы поведения, которые позволяют улучшать жизнь, делать ее более благополучной и достигать более высокой степени самореализации [2]. Важно, чтобы личность каждого ученика была ориентирована на ведение здорового образа жизни, чтобы этот образ жизни стал важной смысловой ценностью. Существенное влияние на него оказывают такие факторы как соблюдение режима, полезные привычки, особенно в области культуры питания. Рассмотрим, что же понимается под понятием «культура питания».

Культура питания:

- это эстетические формы правильного питания;
- это знание свойств продуктов и их воздействия на организм, умение их правильно выбирать и готовить, по максимуму используя все полезные вещества;
- это знание и соблюдение правил подачи блюд и приёма пищи, т.е. знание культуры потребления готовой пищи;
- это ответственное отношение к питанию [3].

Особенно важен для становления культуры здоровья период обучения в начальной школе, как фундаментальный этап для последующего развития и самореализации человека. Именно на этом этапе у ребенка появляется интерес к собственному здоровью и здоровому образу жизни, поэтому необходимо сделать все возможное, чтобы поддержать этот интерес [3]. Данное обстоятельство обуславливает необходимость и актуальность поиска эффективных способов формирования культуры здоровья учащихся.

Целью исследования стало исследование отношения детей и родителей к культуре здорового питания. Оно проводилось на базе ГБОУ СОШ № 167 Центрального района г. Санкт-Петербурга. В исследовании приняли участие учащиеся 3-х классов (35 чел.) и их родители (26 чел.).

В диагностическое исследование проводилось в два этапа. На первом этапе изучалась ориентированность родителей на здоровый образ жизни, и использовались следующие методики:

- 1) Методика «Индекс отношения к здоровью» (С.Дерябо, В.Ясин) [4, с. 7-16].
- 2) Анкета для родителей для выявления направленности семьи на культуру ЗОЖ (автор Р. А. Березовская) [5, с. 100-110].

Задачей второго этапа стало изучение отношения к здоровому образу жизни и особенностей культуры питания младших школьников. В диагностический комплекс были включены специально разработанные методики:

- 3) Опросник «Отношение к здоровью» для младших школьников (Ю.А.Тютюнник).
- 4) Методика шкальной оценки культуры представления объектов (набор фотоиллюстраций блюд с разным уровнем оформления: с красиво оформленным блюдом, с быденным вариантом оформления и примитивной формой подачи) (С.А.Котова – Ю.А.Тютюнник).

Поскольку семейная среда выступает ведущим фактором социализации ребенка, а основным механизмом социализации в младшем школьном возрасте является идентификация с родителями, то в ходе исследования, прежде всего, опрашивались родители учащихся. Опрос родителей был направлен на выявление семейной позиции по отношению к ведению здорового образа жизни и доминантных жизненных ценностей. По индексу отношения к здоровью, у большинства родителей средний уровень отношения к здоровью (42%), очень высокий

уровень имеют около трети опрошенных (30%), низкого и очень низкого уровня нет, что не может не радовать, так как свидетельствуют о том, что многие родители стремятся поддерживать здоровый образ жизни.

Кроме этого, был проведен опросник Р.А. Березовской, который позволяет выяснить, насколько важны для родителей те или иные сферы жизни, их жизненные приоритеты, отношение к здоровому образу жизни, факторы, которые, по их мнению, влияют на здоровье в большей или меньшей степени. В первую очередь выяснялась ценность определенных сфер жизни для родителей. Из представленных результатов видно, что приоритетными сферами жизни для родителей являются счастливая семья и здоровье, чуть менее важным родители считают материальное благополучие и верных друзей (рис. 1).

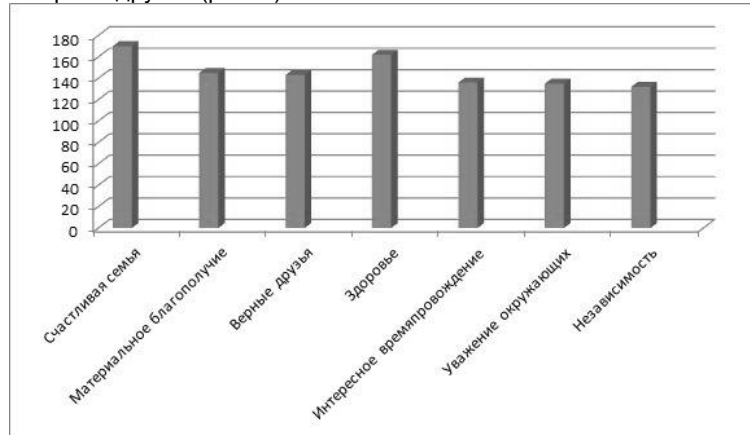

Рис. 1. Распределение ценностных сфер жизни у родителей, в %.

Также опрашиваемым предлагалось ответить на вопрос: что необходимо, чтобы добиться успеха в жизни? Из ответов можно сделать вывод, что предпочтение родители отдают упорству и трудолюбию, и только после этого идет поддержка, здоровье, способности.

Еще один вопрос из данного опросника, который мы рассмотрим, это – «что вы делаете для поддержания здоровья?» Большинство родителей стараются избегать вредных привычек и быть оптимистичными. Что касается занятий физкультурой и диет, то этим пунктам уделено меньше голосов, так как в следующем вопросе очень многие родители отмечают, что у них на это просто не хватает времени.

Также исследование проводилось и среди детей. Результаты по первой анкете, где задавались вопросы на выяснение пищевых предпочтений младших школьников представлены на рис. 2.

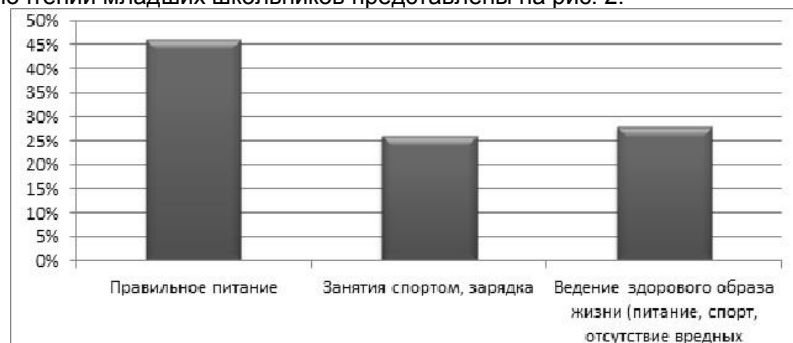

Рис. 2. Распределение пищевых предпочтений младших школьников, в %.

Также по результатам анкеты, можно сделать вывод, что многие дети любят фрукты, ягоды и овощи, а также вторые блюда, которые включали в себя мясо, рыбу, картошку, макароны, грибы и прочее, и салаты. Могут дифференцировать блюда неблагоприятные для здорового питания (гамбургеры и др.), что говорит о наличии базовых представлений о здоровой и вредной для организма пище.

Кроме этого, были представлены вопросы о том, чем лучше перекусить в школе и чем лучше утолить жажду. Отвечая на данные вопросы, дети отдают предпочтение фруктам и бутербродам, а утоляют жажду большинство школьников соком или морсом, а также обычной водой, и лишь немногие предпочитают сладкую газированную воду или какао.

В конце анкеты детям предлагалось оценить ожидания от результатов обучения здоровому питанию в школе. По результатам видно, что большинство детей считают, что такое обучение поможет в организации правильного питания и задаст необходимые ориентиры в организации правильного питания.

В структуру опроса детей был включен специально разработанный фотоопросник (С.А.Котова – Ю.А.Тютюнник), который включал в себя 3 вопроса, к каждому из которых в качестве ответа ребенок должен был выбрать по три фотографии блюд. Предложенные фотографии подразделялись на три группы (вредная еда, домашние и красиво оформленные блюда) но ребенку они предлагались вперемешку. Таким образом, нужно было ответить на следующие вопросы:

- Что бы ты хотел съесть сам?
- Что бы ты посоветовал другу?
- Что ты не советовал бы другу?

По результатам этой методики можно сделать вывод, что, несмотря на то, что вредную пищу дети не советуют есть друзьям (61,5%), для себя они все же выбирают преимущественно такие блюда как гамбургеры, чипсы и прочее (45%). Для друзей же дети советуют блюда домашней кухни (46%) или красиво оформленные блюда (36%)

В заключение можно сказать, что большинство младших школьников знают как следует питаться, какая пища более полезна, а какая менее, однако не стремятся следовать этим знаниям, а выбирают пищу только опираясь на вкусовое восприятие часто даже вопреки знаниям.

Родители младших школьников понимают ценность здоровья и придают ему большое значение, но большинство в обычной жизни затрудняются следовать принципам здорового образа жизни и здорового питания. У них не всегда хватает времени, чтобы показывать детям так называемый «живой пример». Выявленное противоречие ставит необходимость переноса столь серьезной образовательной задачи на педагога и поиска им новых эффективных форм работы с учащимися, которые могли бы преодолеть разрыв между знаниями и реально наблюдаемым изо дня в день поведением.

Полученные результаты говорят о необходимости проводить целенаправленную работу по формированию культуры питания именно в младшем школьном возрасте. Основной проблемной зоной воспитания выступает формирование правильного пищевого поведения и здоровых пищевых привычек.

Литература:

1. Послание президента РФ Д. Медведева Федеральному Собранию РФ. – М. 2010.
2. Здоровый образ жизни / К. Байер, Л. Шейнберг; Перевод с. англ. М. Д. Гроздовой и др. – М.: Мир. 1997.
3. Каменская В.Г., Котова С.А. Концептуальные основы здоровьесберегающих технологий развития ребенка дошкольного и младшего школьного возраста. – СПб.: ООО «Книжный дом», 2008.
4. Дерябо С., Ясин В. Отношение к здоровью и к здоровому образу жизни: методика измерения // Директор школы, 1994 №2
5. Березовская Р.А., Никифоров Г. С. Отношение к здоровью // Психология здоровья / Под ред. Г. С. Никифорова. СПб.: 2003

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, заведующая кафедрой начального образования и художественного развития ребенка Института Детства РГПУ имени А. И. Герцена Котова Светлана Аркадьевна.

Асем Уатаева, Айзат Умирбекова
(Жезказган, Казахстан)

ЕҢБЕК ТӘРБИЕСІ – ЖАС ӨСПІРІМ ҰРПАҚҚА ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МАҢЫЗДЫ ҚҰРАМДАС БӨЛІМІ

Балаларды ерте жастан шамасы келетін еңбектің ең қарапайым түрлеріне үйретудің қажет екенін өз еңбектерінде Н.К.Крупская талай рет атап көрсетті, осы арқылы олар материалдардың қасиеттерімен танысатынын, әр түрлі аспаптармен жұмыс істеуге дағдылана бастайтынын ескертті. Еңбек үстінде балалар белсенділік, тапқырлық, қайсарлық, нәтижеге жетуге ынталық көрсетеді, олардың бойынша шама-шарқына қарай ересектерге қолқабыс тигізу ниеті қалыптасады.

Н.К.Крупская балаларды еңбекте біріктіруге ерекше мән берді, «балалардың бірлескен жұмысын ерекше бағалау керек – бұл коллективтік еңбектің бастамасы. Баланың күші осы коллективтік еңбек үстінде әсіресе жақсы өрістейді деп атап көрсетті» [1].

Сонымен бірге ол педагогтарды баланың мүмкіндіктерін, бала еңбегінің ерекшеліктерін, оның өзіне тән ерекшелігін ойынмен байланысын мұқият ескеруге шақырды.

А.С.Макаренко еңбек тәрбиесі туралы лекцияларында балалардың тұрмыстық еңбегінің қарапайым түрлерінің маңызды ролін ашып берді, сол еңбекте олардың мінез – құлқына дербестік, жауапкершілік, өзін-өзі ұйымдастыру, мақсат қоюшылық қалыптасатынын атап көрсетті. Еңбек ете білетін балалар еңбек бейнетінің қадірін біледі, басқа адамдардың да еңбегін құрметтейді, көмекке зәру кісіні тез байқайды.

А.С.Макаренко еңбектерінде балалардың еңбегін ұйымдастыру, бірте-бірте оның мазмұнын күрделендіріп, баланың өзін ұйымдастыруда қойылатын талап дәрежесін көтере түсу туралы ұсыныстар айтылады, балалардың семьяда тұрақты еңбек міндеттері болуының, олардың ортақ іске қатысуын маңызы атап көрсетіледі.

Мектепке дейінгі педагогикасы Н.К.Крупская мен А.С.Макаренко негізін қалаған еңбек тәрбиесінің негізгі принциптеріне сүйене отырып, балаларды еңбекте тәрбиелеу проблемаларын талдайды [2].

Мектепке дейінгі балалардың еңбегі ойынмен тығыз байланысты. Бұл өзара байланыс әр түрлі формада көрінеді: ойын ересектердің еңбегін бейнелейді; ойында еңбек іс-әрекеттерінің элементтері көрінеді; еңбек қызметі болашақ ойын үшін істеледі; ойын әрекеттері еңбек процесіне енгізіледі.

Ойындарда ересектердің еңбек әрекеттерін бейнелеу арқылы балалар олардың еңбегіне дұрыс қарауға дағдыланады; жолаушыларға ұқыпты қарайды, түсікі тамақтың дәмді болуының қамын жасайды және т.с.с. Мектепке дейінгі сәбилер бұл ретте нақты еңбек әрекеттерін жасамайды: олар машина жүргізген, тамақ пісірген сияқтанады.

Ересектеу балалардың ойындарында еңбектену қажеттігі: стол басында өзі тамақ ішкен ыдысты жуу, қуыршақ қызын шомылдыру немесе оның кірленген көйлегін жуу қажеттігі жиілейді. Мұндай ойын балаларды нақты еңбек әрекетіне итермелейді.

Мектепке дейінгі педагогика балаларды еңбекке тәрбиелеудің мынадай негізгі міндеттерін бөліп көрсетеді: ересектердің еңбегімен таныстыру және оған құрметпен қарауға тәрбиелеу; қарапайым еңбек іскерлігі мен дағдыларына үйрету; еңбекке ықыластылыққа, еңбек сүйгіштікке және дербестікке тәрбиелеу; еңбекті қоғамдық – бағыттау мотивтеріне, ұжымда және ұжым үшін еңбектену білуге тәрбиелеу.

Мектепке дейінгі балалардың ересектер еңбегі туралы білуі олардың бойында еңбекке дұрыс көзқарас қалыптастыруға үлкен ықпал жасауға тиіс, бірақ еңбек қызметін танысу балалардың өздерінің еңбегімен ұштастырылмаса, оның жай формаларды болып қалуы мүмкін. Тікелей еңбек үстінде балалар еңбек жігерін сезінеді және нәтиже алу үшін сондай жігер жұмсаудың қажет екенін түсінеді, еңбек сүйгіштік дегеніміз ерікті күш-қайратты, қиыншылықтардан қаймықпай, тапсырылған істі ақырына дейін алып бара білуді қамтитынын сезіне бастайды.

Балаларда тірі табиғат мүйісінің, бақша мен гүлзардың жай-күйі үшін жауапкершілік артады. Өнім, гүл жинау оларды үлкен қуанышқа бөлейді. Олар гүлді ата-аналарына сыйға тартады, бөбектерді өздері өсірген овощпен сыйлайды, венегрет үшін овощтар дайындайды (оларды жуады, тазалайды, ас үйге апарайды), топ бөлмелерін гүлдермен безендіреді.

Қол еңбегі – алуан түрлі материалдардан: картоннан, қағаздан, ағаштан, табиғи материалдан (ағаш бүрінен, емес жаңғағынан, сабаннан, ағаш қабығынан, жүгері собығынан, шабдалы сүйегінен), қалдық материалдардан (катушкадан, қораптан), мех, қауырысын, мата қиқымдарын және т.с.с. пайдалана отырып заттар жасау – балалар

бақшасының ересектер тобында жүзеге асырылады. Балалар өздеріне қажетті ойыншықтар, ойын атрибуттарын: қайықтар, машиналар, кәрзеңкелер, үйлер, мебельдер, жануарлар жасайды. Мұндай нәрселер туған-туыстарға, достарға жақсы тарту болуы мүмкін.

Мектепке дейінгі балалардың балалар бақшасындағы еңбегі негізгі үш формада: тапсырма беру, кезекшілік, коллективтік еңбек іс-әрекеті формаларында ұйымдастырылады.

Тәрбиеші балаларға ұсынылатын жұмыстың маңызын, оларды бірнеше топқа бөлу қажеттігін түсіндіріп, олардың әрқайсысына білгілі бір тапсырма береді. Ұжымдық еңбектің мазмұнын белгілеген кезде, ол жұмыстың қай түрі балаларға таныс, қай түрі таныс емес екенін, оларды қалай бөлісу керек екенін ескереді, балаларға мына секілді етіп түсіндіреді: «Мына топ құрылыс материалын жуады. Өткен жолы ол текшелерді сүрткен болатын, сондықтан бүгін екінші топпен тапсырма алмасады. Солай еткеніміз еділ болады: балалардың бәрі ең қызық жерде, де, басқа іске үйренетін жерде де жұмыс істейді».

Әрбір топтағы балалардың арасында жұмыс бөлісуге де назар аудару қажет. Сол мақсатпен тәрбиеші былай деп түсіндіреді: «Балалар, сендер қуыршақтарды қайта киіндіруге де, қойлектерін жууға да тиіссіңдер. Кім қуыршақтардың көйлегін шешіп, тазасын киіндіретінін, кім кір жуатынын келісіп алыңдар. Сонда сендердің жұмыс істеулеріне ыңғайлы болады, бір-біріне кедергі жасамайсыңдар әрі шаруаны да бітіресіңдер». Қажет болған ретте ол мектеп жасына дейінгі балалардың өзара келісіп алуына көмектеседі, бір-біріне жол беруге үйретеді, олардың арасында жанжал тууының алдын алады.

Жұмысты бөлістіріп болған соң, педагог балалардың жұмыс орнын ұйымдастыруына басшылық етеді: ойыншықтарды қою үшін текшенің қасына стоды жақындатып қоймандар, анау столға клеенка төсеңдер, өйткені онда кір жуылады деп ақп айтады, барлық жабдықтар бар ма және олар қолмайлы орналасқан ба, ысоыны тексереді, балалардың сыртқы пішініне назар аударады (жеңдері түрілген бе, алжапқыштары байланған ба).

Балалар бақшасындағы әрбір топ балалардың еңбегін ұйымдастыру үшін құрал – саймандармен және материалдармен қамтамасыз етіледі. Мәселен, шаруашылық еңбек үшін алжапқыштар, щеткалар, шылапышндар, подностар қажет; табиғатты еңбек үшін күректер, тырмалар, су құйғыштар керек; қол еңбегінде балалар ара, балға және басқа құрал-саймандар пайдаланады. Әр түрлі материалдар да: егетін және отырғызатын ұрықтар, құстар мен балықтар үшін кем, қарағай бүрлері мен емен жаңғақары, ағаш кесінділері т.т. қажет. Барлық құрал-саймандар жеткілікті мөлшерде, сапасы жақсы және балалардың жасына сай келетін, сырт пішінді сәнді болуға тиіс; суы құйғыш ашық түсті, табиғи материал сақталатын қораптың формасы әдемі, алжапқыштар сәнді болуы керек т.т. – осының бәрі балаларды қуанышқа бөленеді, еңбек мәдениетінің қалыптасуына көмектеседі, эстетикалық ляззат береді.

Топ бөлмесі мен участкеде құрал-саймандар пайдалануға ыңғайлы етіп орналастырылады. Мәселен, құрал-саймандарды еңбек түрлеріне қарай біріктірген жөн: табиғат мүйісінде – су құйғыштар, тозандықштар, жануарлар жемі; қол еңбегіне бөлінген бұрышта – аралар, балғалар; шаруашылық-тұрмыстық еңбек жабдықтары – щеткалар мен қоқыс жинайтын қалақтарды жуынатын бөлмедегі арнаулы текшелерде, ал асхана бойынша кезекшілер жабдықтары буфетке жақындау жайғастыруға болады және т.с.с.

Еңбек әрқашан дене күшін жұмсаумен байланысты болады, ықыласты зейін қоюды талап етеді, сондықтан сол жастағы балалардың дене күшінің мүмкіндіктері мен психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, еңбекті мөлшерлеп отыру қажет. Еңбекті мөлшерлеу деп оның ұзақтығы, көлемі, қиындығы, шаршататын салмақ күшін анықтау айтылады. 3-4 жастағы балалар 10-15 минут, 6-7 жастағы балалар 20-30 минут бойына жұмыс атқара алады. Еңбектің неғұрлым күш түсетін түрлері – қар күреу, жер қазу – мектеп жасына дейінгі балалардың хал-жайын айрықша мұқият бақылауды талап етеді. Оларды бақылай отырып тәрбиеші шаршаудың сыртқы белгілерінің пайда болуына: ентігуіне, жиі-жиі тұрып қалуына, бетінің қызарғанына, терлеуіне назар аударады. Мұндай жағдайда баланы басқа іс-әрекетке ауыстырады. Шамадан тыс күш түсірмеу үшін әрбір 10-15 минут сайын іс-әрекетті алмастырып тұруды ұсынуға болады: бірі – жер қазса, екінші – оны тырмамен қопсытады немесе бірі қар күресе, екіншісі оны шанаға салып, келешек құрылысқа арналған орынға алып барады.

Еңбек үшін гигиеналық жағдай туғызуға қамқорлық жасай отырып, тәрбиеші оның балалар денсаулығына теріс әсер ету мүмкіндігінің алдын алады. Мәселен, ықыласты зейін қоюд талап ететін жұмыс (түйме қадау, кітап желімдеу) жеткілікті жарық бар жерде орындалуға тиіс. Педагог балалардың ұзақ уақыт позада (бүгіліп, жүресінен т.с.с.) отырып жұмыс істемеуін қадағалайды. Үйдің ішін үнемі желдетіп, ауасын тазартып тұруды қамтамасыз ету керек. Ауада істелген еңбек өте-мөте пайдалы.

Балалар ықыласпен істеген еңбектің тәрбиелік мәні артады. Бұл көбінесе мектепке дейінгі мекеме мен семьядағы еңбек атмосферасына байланысты болады.

Осыған байланысты ересектер мен балалардың бірлескен еңбегімен ұйымдастырудың зор маңызы бар. Тәрбиешінің, күтушінің, өзіне жақын кісілердің бірінің қасында тұрып жұмыс істеген бала өзін керекті де пайдалы істе көмекшімін деп кезінеді. Егер ересек адам бірлескен еңбек процесінде істеліп жатқан жұмыстың маңызын түсіндіріп, іске өзінің оң қарайтынына білдіріп, өз шеберлікпен, тәуір қарқынмен жұмыс істесе, тіптен жақсы.

Балалар еңбегінің мазмұны топ үшін, бүкіл балалар бақшасы үшін маңызды болуға тиіс. Сонда оған көзқарас та неғұрлым жауапты болады.

Еңбек жүйелі сипатта болса және оған барлық балалар қатысса, тәрбие құралына айналады. Әрбір бала әр түрлі тапсырмаларды мейлінше жиі орындап тұруға, кезекші болуға, коллективтік еңбекке қатысуға тиіс. Сондықтан балалардың еңбек қызметін жоспарлап, бір жасқа дейінгі тиіс. Сондықтан балалардың еңбек қызметін жоспарлап, бір жасқа дейін және жастан жасқа өткен сайын тәрбиелік міндеттерді бірте-бірте қиындата беру, мектепке дейінгі балаларды еңбекке тәрбиелеу жөніндегі жұмысқа талдау жасап, баға беріп отыру қажет.

Ата-аналар балаларды еңбекке тәрбиелеу жөнінде балалар бақшасымен бірлесіп жұмыс жүргізудің қажеттілігін түсінетін болуына жету маңызды. Тәрбиеші ата-аналарға балалар еңбегін ұйымдастырғанда олардың да мектепке дейінгі мекемеде қойылатын талаптарды ұстауын ұсынады. Баланың жасы мен мүмкіндігін ескере отырып, оны өзіне-өзі қызмет көрсетуге үйрету керек, оның өзі істеуге тиіс және істей алатын нәрсені ол үшін істеп бермеу керек. Педагог баланы ересектер еңбегіне (үйінді жинаған, өсімдіктер мен ануарларды күткен, тамақ дайындаған кезде және т.б.) қатыстырудың пайдалы екенін ашып береді; мектепке дейінгі ересек балалар белгілі бір тұрақты міндеттер атқаруға: стол жасауға, өсімдіктерді суаруға, кіші інілер мен қарындастарын күтуге көмектесіп, өз ойыншықтарын тәртіпке келтіруге, почта жәшігінен газеттер әкелуге, есік ашуға, телефонға баруға т.т. тиіс екенін түсіндіреді. Педагог ата-аналарға өзін – өзі қызмет көрсету жөніндегі еңбектің тәрбиелік зор маңызы бар екенін ұғындырады, қажетті дағдыларды, шеберліктерді, әдеттерді қалыптастыру әдістерін түсіндіреді. Ол балаларға: тамақтанған соң ыдыстарды ас үйге апару, қажетті затты әперіп жіберу, ұсақ-түйек көрмелер пайдаланады. Ата-

аналар үшін әдебиеттер, отбасындағы еңбек тәрбиесінің ең үздік тәжірибесі туралы тәрбиешілердің мақалалары іріктеп алынады.

Әдебиеттер:

1. Козлова С.А. Дошкольная педагогика. -Москва, Академия, 2000.
2. Маркова Т.А. Воспитание трудолюбия у дошкольников.-Москва: Просвещение, 1991.

Жамал Баширова, Айзат Умирбекова
(Жезказған, Қазақстан)

ТІЛ – КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰРАЛЫ

Қазақстан Республикасын әлемдік қоғамдастық нарықтық экономикалы мемлекет ретінде таныды. Тәуелсіздігінің қысқа тарихи кезеңінде еліміз әлемдік қоғамдастыққа ықпалдаса отырып, экономикада айтарлықтай өсуге қол жеткізді.

Білім туралы заңда білім берудің басты міндеті- ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау. Ол үшін «оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу», деген міндеттер қойылады. Демек, оқу-ағарту саласында өзекті мәселенің бірі-оқушыны сапалы қарым-қатынасқа даярлап, тұлғаның коммуникативтік, құралдық, пәндік, жүйелілік құзыретін қалыптастыру. Білім алушының білімді меңгеру, ақпаратты қабылдау, саралау, жүйелеу және қарым- қатынасты жетілдіру, дамыту, техникалық құралдарды қолдану арқылы қоғамға жан-жақты дамыған, белсенді, өз бетінше жасампаздықпен ойлай алатын және өз ойын шығармашылықпен жеткізетін, педагогикалық іс-әрекетті кәсіби түрде жүзеге асыратын кәсіби қабілеттерін дамыту қажет [1].

Қоғамда, ұжымда мамандардың кәсіби құзыреттіліктерді игермегендігінен, кездескен жағдаяттарды дұрыс шеше алмай, теориялық тұрғыдан да жауап бере алмау салдарынан және өз ойын дұрыс жеткізе алмағандығынан көптеген конфликтінің түрлері туындап жататыны жалған емес. Сондықтан жалпы білім беретін мектепте оқыту, білім беру үрдісінде кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудың ерекшеліктері мен әдіс-тәсілдерін анықтап алудың маңызы зор.

Кәсіби құзыреттілік қалыптастыру әдістеріне тоқталар болсақ, алдымен оның құралы ретінде тілді алуға болады. Өйткені барлық құзыреттіліктер осы арқылы жүреді. Сөйлеу әрекетін жүзеге асыратын-тіл де, оның іске асуына жағдай жасайтын коммуникация «Коммуникативтік» ұғымына қатысты зерттеу еңбектердің қай-қайсысында да оның қарым-қатынас құралы, сөйлесуге байланысты қасиеті баса айтылады.

Демек, кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудың негізгі алғышарты – білім алушының сөйлеу әрекетін дамыту деп ойлаймыз.

Тілдің ауызша және жазбаша формаларында қолданылатыны белгілі. Сөздің ауызша түрі айтылым және түсінілім процестерінен тұратын сөйлеу әрекетімен тығыз байланысты. Сөйлеу әрекетінің аса маңызды факторларының бірі-сөйлеуші қандай да бір ақпаратты екінші бір субъектіге жеткізу үшін тілдегі дайын бірліктерді өз мақсатына сай етіп, дәйекті түрде қарастырады.

Тілдік қатынас ойлау мен сөйлеудің бірлігінен тұрады. Өйткені тіл ойдың көрінісі, адам өз ойын тіл арқылы сөйлеу әрекетімен жеткізеді.

Сөйлеу әрекеті әр түрлі ғылым өкілдерін қызықтырған мәселе. Көптеген ғалымдар сөйлеу нысанына қарай оның ерекшеліктерін әр қырынан қарастырған. Мәселен лингвист-ғалымдар сөйлеу әрекетімен тілдің ара-қатынасын сөз етсе, психологтар сөйлеу әрекетінің жалпы ми арқылы өту үрдісін, жүру бағытын зерттейді. Физиология жұмыс істеу механизмдерін, құралдарын, қызметін тексерсе, психолінгвистер сөйлесім әрекеті іске асу үшін жұмсалатын тілдік санамен байланысын, сөйлеу аппаратының ойға қатысты қимыл- қозғалысын дәлелдейді. Әдіскер болса, ол осы салалардың барлық заңдылықтарын ескере отырып, сөйлеуге үйретудің тиімді үлгілерін табуды және ұйымдастыруды жалпы сөйлеу әрекетін жүзеге асыруды көздейді. Әдіскер ғалымдар кімді оқытатынын оларды неге үйрету керектігін не үшін не мақсатпен және қалай оқыту қажеттігін қарастырады.

В.П. Шереметьевскийдің «Орта мектеп жазушылар мен шешендерді дайындауға міндетті емес, Бірақ сөз өнерін оқушы ойының құралы бола алатындай, дәрежеде игертпесе, ең басты және тікелей міндеті орындалмағаны» [2] деп орта білім беру ошақтарының тілді игеруге, тіл мәдениетін қалыптастыруға, өзіндік ой түйінін, көзқарасын өзге ұлт өкілдерімен қарым-қатынасқа түсуіне мүмкіндік жасай алатындай білім қажеттігін ескертеді.

Білім алушыны тілдік қарым-қатынасына үйрету және оны дамыту ең алдымен оқыту үдерісінде тілдің орфоэпиялық, фонетикалық, лексикалық, грамматикалық икемділік пен дағдыларын игерту керек. Бұл туралы Шатилов С.Ф. «Под речевым умением понимается, следовательно, автоматизированное правильное и творческое употребление языковых явлений во всех видах и формах речи в их естественной связи друг с другом в соответствии с целями и условиями коммуникации», деп ой түйеді [3].

Екіншіден, сөйлеу икемділігі мен дағдыларды сөйлеу әрекетіндегі оқу, тыңдау, айту, жазуға байланысты. Сондықтан қатысымдылық икемділік пен дағды сөйлеу қарым-қатынасының түрткісіне (мотивіне), мақсат-міндеттеріне орай жүргізіледі. Және ол әлеуметтік нормалар яғни тіл мәдениетінің негізінде ұйымдастырылады.

М.И.Лисина өзінің қарым-қатынас пен іс-әрекет туралы зертеуінде қарым-қатынас-әрекеттің ерекше түрі екенін көрсеткен. Ал, Л.Выготский: «Адам басқа адамдармен бөлек толыққанды дами алмайды және жағымды және жағымсыз ынталануы орталыққа әсер етіп,оны толықтырып отырады...» – деп тұжырымдаған.Сондықтан, адам өмірінде ерекше орынға жанұя, білім беру ұйымдары және т.б. институттар кіреді.Тәрбиелік кешеннің бір бағыты (жанұя, балабақша, мектеп) қызықты қатынасы балаға әсер етеді де, практикалық, педагогикалық, тәрбиелік іс-әрекетте қарым-қатынас мәдениетінің жалпы сұрақтарын қоюды және шешуді талап етеді. Қарым-қатынастың өзіндік ерекшелігі: басқа адамның индивидуалдылығына үнемі субъект,тұлға ретінде бағытталуы. Ол өзара белсенділікті болжайды және бір біріне қатысушылардың әрекеттесуі. Сондықтан қарым-қатынас үнемі екі жақты.

Қазақтың көрнекті ғалымы, профессор С.М.Жақыпов адамның психикалық дамуы оқыту процесі әсерінен тыс болмайды, ол үшін оқытушы мен оқушы арасында нақты байланыс, оқытудың формасы мен мазмұны екі жақты біріккен іс-әрекетте орындалады деген. Педагогикалық іс-әрекеттегі тәуелділік және оның орындау процесі кезіндегі тәуелділік және оны орындау процесі кезіндегі қарым-қатынастың туу себептері, сонымен қатар қоғамдық ортадағы

өмірдің тәуелділігі, пікірлесішілердің арасындағы ара-қатынастың барлығы қарым-қатынастың түрлері. Қарым-қатынастың түрлері адамның дүниеге келген күнінен бастап жас ерекшелікке қоршаған ортаның ықпалына байланысты дамиды. М.И.Лисина қарым-қатынасты адамдардың бірі-біріне қатынасын реттеу мақсатындағы түрлі ақпараттар ауысу және біріккен нәтижеге жетудегі күш деп анықтады, осының негізінде балалардың үлкендермен қарым-қатынасын төменгі белгілермен ашып көрсетеді:

- үлкендерге зейін аудару және қызығушылық;
- үлкендердің әсерін қабылдаудағы эмоцалы рең;
- үлкенге бағытталған баланың ынталы акты;
- олардың қимыл-қозғалысына үлкендердің көрінуінде балалардың қатынасының сезімталығы.

Бұл көрсеткіштердің бір тұтастығы баланың іс-әрекетінде, өзінің бейнесін құруға және басқа адаммен қарым-қатынаста қажеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған. Сонымен іс-әрекеттің жалпы құрылымдық компоненттері (зат, қажеттілік, мотив.) қарым-қатынастың анайылығы және нақты коммуникативті мазмұнмен толтырылған. Тек қана басқалармен қарым-қатынас арқылы адам «басқа көзбен» өзін-өзі таниды және бағалайды. Қарым-қатынас мотивы адамның өзінің және басқа адамдардың сапаларымен толықтырылады, қоршаған адамдардың әсері арқылы индивид өзін тануға және бағалауға кіріседі. Осы сапалардың арасынан баланың үлкендерге еліктеуі арқылы қарым-қатынастың қалыптасуын топтастыруға болады[4]:

- танымдық, мұнда үлкендер баланың жаңа әсер қалдырушы ұйымдастырушысы және мәліметтер жинақтаушысы;

- іскерлік, мұнда үлкендер біріккен практикалық іс-әрекеттің серігі, қозғалыстың көмекшісі және үлгісі;
- жеке тұлғалық, мұнда үлкендер ерекше тұлға, қоғам мүшесі, оның тобының ерекше өкілі.

Барлық жағдайларда адамдар анықталған қызметтерді орындайды және нақты коммуникативті қажеттілікті қанағаттандырады. Қарым-қатынасқа қатысты коммуникативті іс-әрекетті жетілдіруші мүмкіндік жасайтын операциялар-экспрецивті, локомоторлы, табиғи сөздік. Осыдан балалардың үлкендермен кез-келген іс-әрекеттерде бірлесуі, тілдесіп сөйлесуі қарым-қатынас жасаудың шешуші маңызы бар екенін ұғынамыз. Демек, білім алушының тілдік құзыреттілігін дамыту үшін сөйлеу ортасын ұйымдастыруға байланысты болатынын аңғаруға болады..

Тілдік қарым-қатынасты дамытуда ескерілетін жағдай сөйлеу анатомиялық мүшелердің қатысуымен іске асқанымен, негізінен адамның қоғамдық тәжірибесі мен психикалық қабілетіне сүйенеді. Қатысым жағдайында тұлғаның өзгеге ұқсамайтын өзіндік стилі болатынын ескеру қажет. Коммуникативтік құзыретті қалыптастыру барысында өзіндік стилді басшылыққа алу қажеттігі туындайды.

Оқыту білімділік, танымдық және дамытушылық қызметтер атқарады. Оқытудың танымдық қызметінде ғылыми таным жолдарын, көздерін, әдістерін игеру жүзеге асырылады. Дамытушылық қызметі білімді игеру үрдісіндегі оқушылардың ақыл-ой іс-әрекетін ұйымдастыруға байланыста болады. Ал ақыл-ойдың дамуы тілмен байланысты. К.Д.Ушинскийдің айтуы бойынша тілдің дамуын ойдан бөлек алып қарастыру мүмкін емес. Ақыл-ой мен тілді дамыту танымға байланысты.

Тілдік қарым-қатынастың жүйелі, мазмұнды болуы, ақыл-ой еңбегінің нәтижесімен бірге логикалық ой амалдары туралы жинақтау, талдау, нақтылау, салыстыру, жалпылау, жіктеу, қорытындылау дағдысына байланысты. Тіл дамыту әрекет дәрежесінде жүргізіліп, қарым-қатынастың табиғи түріне пікір айту салалы оқытудың психологиялық негіздері арқылы ұйымдастырылса нәтижелі болады. Білім алушылардың алған білімінің ғылыми мәнін байыбына жетіп түсінбесе, әр алуан қолдана білмесе, онда оның алған білімі үстірт алған білімге жатады. Ондай білім саналы меңгерген білім емес тек ереже, заңдылықтарды және мәтін мазмұнын кітап үлгісінде жаттау жолымен қабылданған білім болып табылады. Тез ұмтылады, алған білімін өмірлік іс-әрекетте қолдана алмайды. Сондықтан білім алушылар қолдану жүйесін меңгеруі керек.

Оқыту мазмұны бойынша білім алушының тілдік қарым-қатынасының жұтаңдығы мен тіл мәдениеті төмендігін жою үшін, жалпы білім беретін мектептердегі сөйлеуге жаттықтыру, тіл дамыту жұмыстары жүйесін жасау керек, сөйлеу тіл дамыту жұмысының мазмұны, мақсаты мен міндеттерінің нақтылау, мектептердегі бағдарлама, оқулық, оқу құралдарындағы тіл дамытуға байланысты материал көлемінің теориялық жағынан да анықтау қажеттігі, тіл дамытуда басшылыққа алатын оқушылардың сөйлеу икемділігін дамыта оқытуда зерттелердің қазіргі талаптарға сай болмауын ескере отырып білім алушының тілдік қарым-қатынасы дамыту керек.

Қазіргі жылдам дамып отырған дүние жағдайларында оқушыларды сөйлегенде сөзі терең, алуан ойды өткір, қиялды тереңнен тартып, ұғымды, әсерлі етіп сөйлей алатын кез келген ортада қарым- қатынасты орната алатын құзыретті тұлғаны қалыптастырудың маңызы зор.

Тілдік қатынас ойлау мен сөйлеудің бірлігінен тұрады. Өйткені тіл ойдың көрінісі, адам өз ойын тіл арқылы сөйлеу әрекетімен жеткізеді. Біздің пайымдауымызша, оқушы бойына коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру үшін мынадай біліктілік пен икемділікті меңгеру қажет: кез келген ортада өзіне қойылған және бөгде біреуге қойылған сұрақтарға сауатты жауап беруге даяр тұруы; қарым -қатынаста сөз байлығын кеңінен қолдана алу, оның ішінде көркемдегіш, бейнелеуіш сөздермен коммуникация орнату; айтылған ойды ары қарай жалғастырып айта білуге төселу; кез-келген тұлғааралық қарым-қатынасты сынай білу және бағалау; тұлғааралық конфликт орнаған жағдайда дұрыс шешім қабылдап, әңгімелесушімен шебер тіл табыса білу икемділігі т.б [5].

Кәсіби құзыреттілікті білім алушыларда дамыту түсіндіруден ұғынуға, диалогте, әлеуметті бақылауда дамытуға, басқаруын өзін- өзі басқаруға көшу негізі құрайтын тұлғалық бағытталған педагогикалық технологиялардың шеңберінде білім беру парадигмасындағы өзгерістерге байланысты іске асырады. Сөйлеушінің қандайда бір көзқарасын білдіреді. Оның осы аяқталған ойды білдіру қасиеті оған жауап беруді талап етеді., яғни оған жауап ретінде пікір білдірудің қажеттігі туады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы» Алматы, Литера 2007
2. Шереметевский В.П. Сочинения М., 1977 С-61
3. Шатилов С.Ф. Методика Обучения немецкому языку в средней школе М., 1986, С-426
4. Омарова Г. Ж. Студенттердің болашақ кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру // Бастауыш мектеп. – 2009. – №12. – С. 68-69б.
5. Омарова Г. Ж. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда педагогикалық практиканың рөлі // Бастауыш мектеп. -2009. -№12. -Б.50-52.

Людмила Яренчук
(Ізмаїл, Україна)

ДО ДІАГНОСТУВАЛЬНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ СТУПЕНЯ СФОРМОВАНOSTІ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ

Постановка проблеми. Намагаючись поглибити наукове уявлення щодо процесу формування творчого потенціалу майбутніх учителів технологій, ми звернулися до обґрунтування його діагностувального інструментарію.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми підготовки педагогічних кадрів, формування їхнього творчого потенціалу, розвитку творчих якостей висвітлюються у чисельних дослідженнях (І.Бех, Н.Вишнякова, В.Загвязинський, І.Зязюн, В.Кан-Калик, О.Клепиков, П.Кравчук, Н.Кузьміна, О.Кульчицька, І.Кучерявий, О.Лук, А.Маслоу, О.Матюшкін, Я.Пономарьов, Н.Посталюк, М.Поташник, С.Сисоєва, Т.Сущенко, О.Чаплигін, Я.Пономарьов, В.Овчинников та ін.).

Дослідники безспідставно наполягали на єдності людського духу, який є основою для творчої активності людини і спрямований не тільки на творення матеріальних речей, але й передусім на розвиток і саморозвиток людини, на реалізацію її внутрішніх потенційних можливостей.

Метою даної статті стало визначення ставлення студентів та вчителів-практиків до означеної проблеми, а також виявлення вихідного рівня сформованості творчого потенціалу майбутніх учителів технологій. Завданням – отримання інформації про ступінь усвідомлення студентами та вчителями-практиками вагомості формування їхнього творчого потенціалу.

Виклад основного матеріалу. З метою отримання достовірної та різнобічної інформації про вихідний рівень сформованості творчого потенціалу студентів педагогічних ВНЗ було розроблено критеріально-діагностувальний інструментарій, що слугував деталізації вияву компонентів творчого потенціалу майбутнього вчителя технологій. Так, вияв мотиваційно-ціннісного, когнітивно-креативного та рефлексивно-діяльнісного компонентів творчого потенціалу майбутніх учителів технологій здійснювався за допомогою визнаних дослідницьких методик, які відзначаються високим ступенем репрезентативності, надійності, валідності, достовірності отриманих за ними даних.

Ми виходили з того, що такий підхід до предмета нашого наукового пошуку дозволить у його експериментальній частині охопити два основні аспекти педагогічно спрямованого впливу вчителя технологій – формування внутрішньої готовності останнього до фахової діяльності (тобто творчого ставлення до неї; створення стійкої мотивації, особистісної спрямованості до педагогічної діяльності за законами творчості) і зовнішньої готовності до творчості у сфері обраного фаху (засвоєння студентами відповідних теоретичних знань; розширення їхнього світогляду; розвиток умінь, навичок, певних якостей, необхідних творчій особистості у фаховій діяльності; практична підготовка до майбутньої діяльності).

Зауважимо, що діагностика розуміється як особливий вид пізнання, який знаходиться між науковим знанням сутності і розпізнаванням одиничного явища. Результат такого пізнання – діагноз, тобто висновок про належність сутності, яка виражається в одиничному [6, с.501]. Педагогічна діагностика має свій предмет вивчення, зміст і здійснюється з метою набуття науково достовірної інформації щодо врахування актуального рівня розвитку особистості в цілому й окремих її якостей зокрема.

З огляду на мету діагностувального етапу педагогічного есперименту – визначення ставлення студентів та вчителів-практиків до проблеми формування творчого потенціалу – було конкретизовано його завдання, а саме: отримання інформації про усвідомлення студентами та вчителями-практиками вагомості формування їхнього творчого потенціалу.

У дослідницьких цілях необхідно було з'ясувати, чи усвідомлюють респонденти необхідність розвитку власного творчого потенціалу й у чому вони його вбачають. Порівняльний аналіз суджень студентів та вчителів-практиків щодо усвідомлення значущості означеної проблеми показали, що основна частина вчителів і студентів уважає проблему розвитку власного творчого потенціалу «вкрай важливою» (56,6 % і 48,5 % відповідно) та «важливою поряд з іншими» (38,3 % і 30 % відповідно), жоден із респондентів не визначив цю проблему як «несуттєву». Незначна частина вчителів (5,1 %) та вагомий відсоток студентів (21,5 %) не замислювалися над необхідністю формування власного творчого потенціалу. Це, на нашу думку, здебільшого пояснюється віддаленістю респондентів від проблем школи, відсутністю досвіду безпосередньої фахової діяльності, почасти індивідуальним ставленням до неї. Відтак, переважна більшість учителів-практиків та студентів усвідомлює вимоги суспільства, відображені в державних документах про освіту та в навчальних планах університетів педагогічного профілю, зокрема, необхідність розвитку власного творчого потенціалу для належної конкурентоспроможності на ринку праці.

Респондентам було, також, запропоновано визначити, які професійні якості повинні бути притаманні сучасному вчителю технологій, що набувають принципового значення в процесі збагачення творчого потенціалу учнів. В результаті проведеної роботи було визначено три блоки якостей. До першого є підстави відносити ступінь підготовленості до роботи в школі, зокрема: впевненість у своїх педагогічних здібностях (14,7 %), уміння регулювати свій емоційний стан (18,5 %), любов до дітей та майбутнього фаху (29,3 %), сприятливі риси характеру (37,5 %). Зауважимо, що впевненість у своїх педагогічних здібностях тісно пов'язана з самооцінкою, що формується під впливом оцінок оточуючих і результатів власної діяльності. Занижена самооцінка породжує невпевненість у своїх силах, завищена – самовпевненість.

До другого блоку особистісних якостей було віднесено якість теоретичної підготовленості вчителя технологій до збагачення творчого потенціалу учнів: високий рівень теоретичних знань з виготовлення виробів (42,4 %); розвиток технічного мислення та уяви (12,5 %); знання сутності і специфіки творчого потенціалу (30,8 %), вікових та індивідуальних особливостей учнів (14,3 %). Розвиток творчого потенціалу учнів передбачає вміння широко й різноманітно застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності, виявляти інтерес до новинок спеціальної та методичної літератури.

Зауважимо, що одним із завдань учителя технологій є розвиток у школярів творчих практичних умінь і навичок для створення виробів з деревини, металу, пошиття одягу, приготування їжі та ін. Відтак, до третього блоку якостей було віднесено практичні вміння і навички розвивати творчий потенціал учнів за допомогою технічних засобів, зокрема: високий рівень практичних знань, культура мовлення, вміння чітко і доступно пояснювати технологію створення виробів (68,4 %); організувати навчальний процес, стимулюючи самостійність та активність учнів (31,6 %). Відповіді респондентів щодо характеристики якостей учителя технологій містили й численну кількість

супроводжуючих характеристик, зокрема охайність, привабливість та ін., що безпосередньо не впливають на збагачення творчого потенціалу учнів.

Зауважимо, що майбутні фахівці визначають переважно узагальнені якості педагога, що може бути розцінено як ознаку досить поверхневої обізнаності у майбутній діяльності, спрямованої на збагачення творчого потенціалу учнів.

Серед труднощів, які виникають у студентів, щодо збагачення власного творчого потенціалу було визначено наступні: брак часу (23,5 %), володіння в недостатній мірі методиками самооцінки та самореалізації (20,6 %), низький рівень вольових зусиль (13,4 %). Переважна ж більшість (42,5 %) студентів вважає розвиток власного творчого потенціалу під час навчання у ВНЗ можливим, але за умови самостійного вибору тем курсових та дипломних робіт, розширення доступу до інформаційних масивів за фахом, налагодження партнерських взаємовідносин у підсистемах «викладач-студент» та «студент-учень» тощо. Підсумовуючи результати аналізу відповідей студентів, слід зазначити, що кожна пропозиція, зауваження, які були зроблені студентами, потребують детального вивчення та втілення в життя.

Найістотніші труднощі в *учителів*-практиків викликані недостатністю забезпеченістю спеціальною методичною літературою з проблеми практичного розвитку творчого потенціалу учнів (30,4 %), браком часу (18,5 %), низьким рівнем знань учнів з фізико-математичних дисциплін (22,4 %) і як результат – небажанням учнів (особливо старших класів) працювати творчо (28,7 %).

Вихід із ситуації, що склалася, вбачається вчителями-практиками у забезпеченні навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи методичними розробками із збагачення творчого потенціалу учнів, адресованими як діючому, так і майбутньому вчителю технологій, які б відбивали методичні аспекти роботи фахівця над творчими різнорівневими завданнями з найбільш складних для засвоєння навчальних тем [7, с.48].

Отже, формуючи в майбутніх учителів технологій творчий потенціал, слід зважити й на те, що міра бажання самореалізаційного здійснення засобами технічної творчості в кожному окремому випадку залежить від мети та системи дієвих мотивів, які забезпечують особистісне прагнення до самовираження. Свідоме ставлення до оволодіння цим процесом, а також майбутнім фахом, на жаль, не завжди має першочергове значення для студентів ВНЗ. Тому інтереси студентів не мають фахової спрямованості, до того ж завантаженість не всім під силу, враховуючи недостатній рівень знань з фізико-математичних наук. У зв'язку з цим особливої уваги потребує проблема збагачення фахової мотивації майбутніх учителів технологій.

Збагачення творчого потенціалу майбутнього вчителя технологій як системоутворюючої особистісно-професійної якості, планувалося здійснити у трьох напрямках згідно зі структурною схемою досліджуваного феномена: динаміка змін мотиваційно-ціннісного, когнітивно-креативного та рефлексивно-діяльничного компонентів.

З метою отримання даних щодо розвитку відповідних компонентів творчого потенціалу майбутнього вчителя технологій було схарактеризовано рівні сформованості досліджуваного феномена.

Високий рівень сформованості творчого потенціалу майбутніх учителів технологій передбачає наявність у студентів системних і фундаментальних фахових знань та вмій; володіння прийомами організації творчої діяльності, наявність чітких знань про закони творчості й винахідництва; стабільну спрямованість особистості на майбутню фахову діяльність; сформованість адекватної самооцінки, прагнення до самоактуалізації; критичний підхід до результатів своєї діяльності, незалежність і обґрунтованість поглядів і міркувань; наявність високого рівня розвитку творчого технічного мислення та уяви; студенти мають яскраво виражену фахову спрямованість на тип професії «людина-людина». Їхня навчально-пізнавальна діяльність має творчий характер. Такі студенти вирізняються цілеспрямованістю, наполегливістю у досягненні мети, сформованими вольовими якостями, їм притаманна творча активність, зацікавленість в ефективній фаховій підготовці до майбутньої діяльності. Вони характеризуються наявністю широкого спектру творчих можливостей, який зростає при стабільно позитивному ставленні майбутнього педагога до вияву творчості в технологічно-педагогічній діяльності інших, віри в себе та власні можливості.

Середній рівень сформованості творчого потенціалу характеризується позитивно-пасивним ставленням студента до розвитку власного творчого потенціалу; системним засвоєнням теоретико-практичних знань із майбутньої фахової діяльності, зумовлене продуктивністю педагогічного стимулювання, настановою на інтуїтивне розв'язання творчої технічної або навчально-педагогічної задачі. Їм властива помірна здатність доводити свої судження засобами наукової аргументації; нестабільність спрямованості на творчу діяльність і самореалізацію в ній. Студенти, яких було віднесено до цього рівня, сумлінні, ставлять перед собою цілі, прагнуть їх досягти, але не надто наполегливі в досягненні мети. Навчально-пізнавальна діяльність таких студентів має, здебільшого, конструктивний характер, проте фіксується певна невідповідність між здобутими теоретичними знаннями про науково-технічну творчість та вміннями і навичками їх застосування у практичній роботі. Майбутні вчителі технологій цієї групи виявляють допитливість у розв'язанні завдань здебільшого за наявності інтересу до конкретної проблеми, але їх лякає й зупиняє на шляху до творчості підвищена складність діяльності. Незважаючи на домінування адекватного рівня самооцінки, коригування власної поведінки і творчої діяльності відбувається епізодично. Таким студентам властиві якості, що спонукають їх до творчості, водночас у них наявні проблеми, що гальмують процес вияву творчої індивідуальності.

Низький рівень творчого потенціалу майбутнього вчителя технологій властивий тим студентам, у яких спостерігається індивідуальне ставлення до розвитку власних творчих якостей; відсутність прагнення до самоактуалізації. Студенти цієї групи, здебільшого, старанні і сумлінні, проте невпевнені в собі, не здатні самостійно подолати перешкоди, мають несформовані особистісно-вольові якості, не виявляють наполегливості в досягненні поставленої мети. Фахові вміння такі студенти демонструють неохоче, не виявляють бажання брати участь в інтерактивних засобах вияву творчої індивідуальності, віддають перевагу традиційним прийомам у навчанні, яке, здебільшого, має репродуктивний характер. Майбутні педагоги цього рівня майже не вміють організовувати власну навчально-професійну діяльність, недооцінюють власні можливості у впровадженні нового засобу або підходу до вирішення завдання, їхня самооцінка або сильно завищена, або, навпаки, занижена. Такі студенти здебільшого не вірять у доцільність творчого акту або навіть не замислюються про таку можливість, виявляють нездатність дійти оригінального засобу вирішення технологічно-педагогічних ситуацій, а тільки слідує уже знайомим маршрутом, емоційно невражливими.

Висновки. Діагностувальні дані були одержані за допомогою сукупності дослідницьких методів; зокрема: педагогічне спостереження, анкетування, бесіда, опитування, тестування. Це дозволило сформулювати належну

інформаційну базу, що максимальною мірою окреслила реальний стан справ, а також схарактеризовано рівні сформованості творчого потенціалу.

Література:

1. Кравчук П. Ф. Самоосуществление человека в творчестве / П. Ф. Кравчук // Личность. Культура. Общество. – 2004. – Вып. 1 (21). – С. 119–128
2. Кузьмина Н. В. Творческий потенциал специалиста. Акмеологические проблемы развития / Н. В. Кузьмина // Гуманизация образования. Психолого-педагогический международный журнал. – 1995. – № 1. – С. 41–53.
3. Моляко В. Чи можна навчати творчості // Обдарована дитина. – 2007. – №3. – С. 2-4
4. Овчинников В.Ф. Диалектика репродуктивной и продуктивной деятельности и развитие творческого потенциала субъекта труда: Автореф. дисс... докт. филос. наук: 09.00.01 / МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1982. – 30 с
5. Пономарев Я. А. Психология творческого мышления / Я. А. Пономарев. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 352 с.....Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 303 с
6. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983.- 840с.
7. Яренчук Л.Г. Творчий потенціал майбутнього вчителя технологій: шляхи і засоби формування у вищій школі» (за вимогами кредитно-модульної системи): методичні рекомендації для студентів денної форми навчання / упорядник Л.Г. Яренчук – Ізмаїл, 2009. – 136с.

СЕКЦІЯ: ПРАВО**Гульзада Бегжанова
(Нукус, Узбекистан)****ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИДА ЮРИДИК ШАХСЛАР ҲУҚУҚ ВА МУОМАЛА ЛАЁҚАТИНИНГ МАЗМУНИ**

Жамият тараққиётининг муайян босқичида маълум бир ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиси сифатида бугунги кунда корхона, муассаса, ташкилотлар ҳисобланган юридик шахсларнинг ҳуқуқий мақоми доираси борган сари кенгайиб бормоқда. Зеро, ҳуқуқ соҳалари ичидаги фуқаролик ҳуқуқининг мустақил субъектлари сифатида фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда қатнашиш ва шу муносабат билан муайян ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлиши лаёқати нафақат фуқароларга, балки юридик шахсларга ҳам берилади.

Ўзбекистонда юридик шахслар фаолиятини тартибга солувчи қонунларнинг бутун бир туркуми вужудга келтирилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 36, 57-модаларидан тортиб [1, с. 21], фермер хўжалиги тўғрисидаги, сиёсий партиялар тўғрисидаги, банклар ва банк фаолияти тўғрисидаги, акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисидаги, масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисидаги, хусусий корхона тўғрисидаги, микрокредит ташкилотлари тўғрисидаги қонунлар шулар жумласидандир. Уларнинг ҳар бирида турли хўжалик юритишнинг ташкилий-ҳуқуқий шаклига эга бўлган у ёки бу юридик шахсларга ўзига хос таърифлар, тушунчалар берилган.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси эса уларнинг барчасини умумлаштириб қуйидагича таъриф беради: “Ўз мулкида, хўжалик юритишида ёки оператив бошқарувида алоҳида мол-мулкка эга бўлган ҳам ўз мажбуриятлари юзасидан ушбу мол-мулк билан жавоб берадиган, ўз номидан мулкий ва шахсий номулкий ҳуқуқларга эга бўла оладиган ва уларни амалга ошира оладиган, мажбуриятларни бажара оладиган, судда даъвогар ва жавобгар бўла оладиган ташкилот юридик шахс ҳисобланади” [2].

Юқорида берилган таърифдан аниқланишича, ҳар қандай ташкилот эмас, балки муайян талабларга жавоб берадиган ташкилотларгина юридик шахс бўла олади. Юридик шахслар:

ташкилий бирлик;

мулкий мустақиллик;

мустақил мулкий жавобгарлик;

фуқаролик муомаласида ўз номидан ҳаракат қилиш белгиларига эга бўлиши керак [3, с. 125].

Ташкилий бирлик – бу юридик шахснинг ҳуқуқ субъекти сифатида ташкил бўлганлигини, муайян ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлишларини билдиради. Ташкилий бирлик юридик шахснинг устав ёки низомларида акс этади.

Мулкий мустақиллик – фуқаролик ҳуқуқининг субъекти бўлиши учун юридик шахс ҳисобланган ҳар қандай ташкилотнинг ўзига хос мулки бўлиши, ҳар қайси давлат ташкилотининг ўзига бириктирилган мол-мулки бўлишини тақозо қилади. Бошқача айтганда, юридик шахслар мустақил баланс ёки сметага эга бўлишлари керак. Юридик шахсларнинг мол-мулки уларнинг устав доирасида акс эттирилади. Устав фонди таъсисчиларининг қўшган пул маблағлари, кўчмас мол-мулклари, аъзолик бадалларидан, тадбиркорлик фаолиятдан топилган даромадларидан, фуқароларнинг ихтиёрий хайрия маблағларидан, акцияларидан тушган дивидендлардан ва қонунда ман этилмаган ўзга манбалардан ташкил топади. Бу соҳада айрим чекловлар ҳам бор. Чунончи, сиёсий партиялар давлат органларидан, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлардан, хорижий давлатлар ва ташкилотлардан, халқаро ташкилотлардан, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслардан, диний ташкилотлардан, аноним хайрия берувчилардан маблағлар ва бошқа мол-мулклар олиши таъқиқланади [4].

Мустақил мулкий жавобгарликка кўра, юридик шахс ҳисобланган ташкилот ўз мажбуриятлари юзасидан ўзига тегишли бўлган (давлат ташкилоти эса, ўзига бириктириб қўйилган) мулки билан жавоб беради. Юридик шахс ҳисобланган давлат ташкилотларининг мажбуриятлари юзасидан давлат жавобгар бўлмади, бу ташкилотлар ҳам давлат ташкилотлари мажбуриятлари юзасидан жавобгар бўлмайдилар. Юридик шахслар ўз мажбуриятлари бўйича ўзларига қарашли бутун мол-мулки билан жавоб беради. Давлат корхонасининг мол-мулки етарли бўлмаганида давлат унинг мажбуриятлари бўйича субсидиар (қўшимча) жавобгар бўлади.

Фуқаролик муомаласида ўз номидан ҳаракат қилиш – юридик шахс ҳисобланган ташкилот номидан турли битимлар туза олади, ҳуқуқий муносабатларда қатнашиб, мулкий ва мулкий характерда бўлмаган ҳуқуқларга эга бўла олади, мажбуриятлар вужудга келтира олади, демакдир. Юридик шахс судда, хўжалик судида мустақил равишда даъвогар ва жавобгар бўла олади.

Ҳар бир юридик шахс ўз фирма номига эга бўлиши талаб этилади. Фирма номи юридик шахснинг ташкилий-ҳуқуқий шаклини билдиради. Масалан, “Зарбдор” савдо-ишлаб чиқариш жамоа корхонаси. Бу ерда “Зарбдор” – корхонанинг номи, яъни, корхонанинг маҳсулот ва хизматлари “Зарбдор” ёрлиғи остида чиқарилади. “Савдо-ишлаб чиқариш” корхона фаолиятининг характерини, “жамоа корхонаси” – корхонанинг жамоа мулкчилигига асосланганлигини билдиради. Шунингдек, юридик шахслар расмий номга, яъни, давлат номида бўлишлари ҳам мумкин. Юридик шахсларга расмий номни беришда Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати рұхсат беради. Масалан, Ўзбекистон Републикаси Президентининг 2000 йил 28 январдаги Фармонида кўра, Тошкент Давлат Университетига Ўзбекистон Миллий Университети мақоми берилди [5, с. 2].

Айрим юридик шахсларни ташкил қилиш ва давлат рўйхатидан ўтказиш қонун билан таъқиб қилинади. Масалан, конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўювчи, республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши чиқувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, халқнинг соғлиғи ва маънавиятига тажовуз қилувчи, шунингдек ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг, миллий ва диний рўхдаги сиёсий партиялар ҳамда жамоат бирлашмаларининг махфий жамият ва уюшмаларнинг тузилиши ва фаолияти таъқиқланади.

Юридик шахснинг устави ёки у ҳақдаги низом шундай ҳужжатки, бунда унинг фаолияти учун юридик аҳамиятга эга бўлган қоидалар мустаҳкамланади. Уставда юридик шахснинг номи, унинг жойлашган ери, ташкил бўлиш мақсади ва тартиби, унинг ташкилий тузилиши, аъзоларга эга бўладиган ташкилот бўлса, аъзоликка қабул қилиш шартлари, мулкнинг таркиби сингари қатор қоидалар белгиланади.

Баъзи ҳолларда, юридик шахсни ташкил этишда, мазкур турдаги юридик шахсларнинг ташкилий тузилиши ва фаолиятига доир барча умумий қоидаларни назарда тутган типовой ёки намунавий уставларнинг бўлиши юридик

шахс уставини тузиш вазифасини энгиллаштиради. Бундай намунавий уставларга фермер хўжалигининг намунавий уставини, қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги)нинг намунавий уставини мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

Юридик шахс ўз фаолиятида кўзланган мақсад бўйича тижоратчи ва тижоратчи бўлмаган турларга бўлинади. Юридик шахсларнинг тижоратчи турлари муассисларнинг фойда олиш мақсадини кўзлаб тузилади. Нотижорат турларида муассислар фойда олиш мақсадини кўзламайдилар.

Тижоратчи бўлган юридик шахслар жумласига хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари, акциядорлик жамиятлари, масъулияти чекланган ва қўшимча масъулиятли жамиятлар, ишлаб чиқариш кооперативлари ҳамда унитар корхоналар кирди. Тижоратчи бўлмаган юридик шахслар жумласига жамоат бирлашмалари, жамоат фондлари ва мулкдор томонидан молиявий таъминлаб туриладиган муассасалар, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари кирди. Тижоратчи бўлмаган ташкилотлар ўз уставида белгиланган мақсадларга мос келадиган доираларда тадбиркорлик фаолиятлари билан ҳам шуғуллана олади. Нодавлат, нотижорат ташкилотларнинг давлат ва жамият ҳаётидаги аҳамиятидан келиб чиқиб, 1999 йил 14 апрелда Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги қонуни [6] қабул қилинди ва амалга киритилди.

Ўз ўрнида шуни ҳам айтиш керакки, жамоат ташкилотлари орасида жамоат фондлари ҳам алоҳида ўрин тутди. Шу муносабат билан республикада соҳани тартибга солувчи махсус қонун – Ўзбекистон Республикасининг “Жамоат фондлари тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди [7]. Унга кўра, Фуқаролик кодексининг 75-моддаси соҳа қонунидан келиб чиқиб, “Жамоат фондлари” деб ўзгартирилди. Фикримизча, ушбу ўзгартириш Кодекснинг “Хусусий мулк ҳуқуқининг субъектлари” деб аталган 208-моддасида ҳам ўз аксини топиши лозим. Ушбу модданинг амалдаги таҳририда “ижтимоий фонд” атамаси сақланиб қолган.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2012. – 40 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 2-сонга илова.
3. Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. I қисм. –Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – 609 б.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, 2-сон, 36-модда.
5. “Ўзбекистон овози” газетаси, 2000 йил 29 январь, 13-сон. – 6 б.
6. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 1-2-сон, 2-модда
7. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 йил, №9-10, 141-модда

Илмий раҳбар

юридик фанлар номзоди, доцент Утемуратова Сапаргуль Шамшетовна

Елена Глоба
(Краснодар, Россия)

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТПУСКОВ В РОССИИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

В российском трудовом праве понятие «отпуск» появилось достаточно недавно – менее ста лет назад – с момента вступления в силу Постановления Совета народных комиссаров РСФСР от 14 июня 1918 года «Об отпусках» (далее – постановление). Данным нормативным актом в пункте 1 предусматривалось, что рабочие и служащие всех отраслей наемного труда, проработавшие в предприятии, учреждении или у частного лица не менее шести месяцев без перерыва, имеют право один раз в течение года получить отпуск с сохранением содержания и выдачею его вперед [1]. В текущем 1918 году продолжительность отпуска устанавливается сроком в две недели (пункт 2 постановления). Следует отметить интересную особенность этой нормы, которая говорила о том, что неиспользованное право на отпуск дополнительно не оплачивается, а платная работа во время отпуска запрещается.

Первый Кодекс законов о труде РСФСР был принят в декабре 1918 года [2]. Так трудовое право впервые выделилось из гражданского права и стало самостоятельной отраслью. Таким образом, только после принятия КЗоТ РСФСР в 1918 году у трудящихся появился отпуск, и это понятие прочно укрепилось в трудовом законодательстве России. Наряду с этим, как справедливо отмечал ученый цивилист И.Я. Киселев, положение о месячном отпуске не было реализовано в 1919 г., а народный комиссариат труда установил единый для всех трудящихся отпуск продолжительностью в две недели [3, с.24]. Право на отпуск в то время возникало независимо от того, производилась работа в одном и том же месте, или в различных предприятиях, учреждениях, то есть у разных работодателей.

В 1922 году был принят новый КЗоТ РСФСР, ст. 114 которого предусматривала правило о том, что отпуск должен быть предоставлен всем лицам, работающим по найму, проработавшим не менее пяти с половиной месяцев, один раз в год и продолжительностью не менее двенадцати рабочих дней. Для несовершеннолетних лиц, то есть не достигших 18 лет, отпуск должен был составлять не менее двадцати четырех рабочих дней [4, с.60].

Следующий КЗоТ РСФСР был принят в 1971 году и закрепил общее правило о том, что всем работникам предоставляется отпуск с сохранением места работы и средней заработной платы. Первоначально продолжительность отпуска была установлена пятнадцать дней, а позже увеличена до двадцати четырех рабочих дней. КЗоТ РСФСР 1971 года впервые закрепил новеллу о стаже работы, предоставляющем право на ежегодный оплачиваемый отпуск. Впервые статья 76 КЗоТ РСФСР 1971 года регламентировала предоставление отпуск без сохранения заработной платы [5, с.69].

На смену КЗоТ РСФСР в 2001 году пришел Трудовой кодекс Российской Федерации [6]. Впервые в российском трудовом кодифицированном законодательстве отпуску была посвящена отдельная глава – 19. Трудовой кодекс Российской Федерации (далее – ТК РФ) практически решил многие проблемы, которые ранее предполагалось урегулировать в специальном законе об отпусках. Поскольку трудовое законодательство, как и законодательство, вообще, находится в непрерывном движении, развитии и совершенствовании, то с принятием ТК РФ правовое регулирование отпусков претерпело существенные изменения, особенно в связи с внесением в Кодекс изменений в 2006 году.

Долгожданым и весьма важным для России событием стала ратификация в 2010 году Конвенции МОТ № 132 «Об оплачиваемых отпусках» 1970 года. Данный документ вступил в силу 30 июня 1973 года. Для Российской Федерации данный документ вступил в силу с 6 сентября 2011 года [7].

В российском трудовом праве понятие «отпуск» имеет достаточно широкий смысл и объемное содержание. Термин включает в себе не только время, отведенное для отдыха, но и другие всевозможные случаи освобождения работников от исполнения своих трудовых обязанностей с сохранением места работы, должности, как например, отпуск по беременности и родам, отпуск по уходу за ребенком, творческие и учебные отпуска. Под ежегодным оплачиваемым отпуском в общей доктрине трудового права понимается время отдыха, то есть определенное количество свободных от работы календарных дней, которые предоставляются работникам ежегодно для непрерывного отдыха и восстановления физических сил и трудоспособности, с сохранением места работы, должности и среднего заработка. Тем не менее, в главе 19 «Отпуска» раздела пятого ТК РФ (в ред. от 28.06.2014 года) отсутствует легальная трактовка понятия «отпуск» [8].

Практика реализации права на отпуск показывает, что в этой сфере накопилось немало проблем, частично которые будут затронуты в данной статье. Главная и общая проблема правового регулирования всех видов отпусков в России – это отсутствие законодательного определения понятия «отпуск». Как следствие, отпуска не отграничены от других видов времени отдыха (например, выходных и нерабочих праздничных дней) и не имеют общего порядка расчета своей продолжительности. Все это приводит зачастую к неразрешенным проблемам, что способствует к выработке единого подхода к определению и законодательному закреплению понятия «отпуск». При определении понятия «отпуск» необходимо остановиться на таком вопросе, как продолжительность отпуска (хотя бы минимальная). Исходя из того, что фактической минимальной продолжительностью отпуска является 1 календарный день (например, по соглашению сторон без сохранения заработной платы), именно на этот минимум и следует ориентироваться.

Таким образом, понятие «отпуск» может быть законодательно закреплено в начале главы 19 ТК РФ следующим образом: отпуск – это непрерывное время отдыха работника продолжительностью не менее одного календарного дня, в продолжительность которого не включаются нерабочие праздничные дни. Законодательное определение понятия «отпуск» решит одновременно и теоретические проблемы (восполнит пробел права в части дефиниции и разграничит различные виды времени отдыха), и практические (обеспечит отсутствие нарушения конституционных прав работающих на нерабочие праздничные дни и ежегодный оплачиваемый отпуск и установит единый порядок расчета продолжительности отпусков). Разработанное определение потребует исключения из части 1 статьи 120 ТК РФ предложения о том, что нерабочие праздничные дни, приходящиеся на период ежегодного оплачиваемого отпуска, в число календарных дней отпуска не включаются (чтобы не было дублирование нормы). В статью 255 «Отпуска по беременности и родам» и 256 «Отпуска по уходу за ребенком» следует включить предложение, указывающее, что нерабочие праздничные дни, пришедшиеся на период соответствующего отпуска, включаются в его продолжительность.

Следующая по значимости правовая проблема – отсутствие надлежащего законодательного регулирования порядка предоставления остальных видов отпусков (кроме ежегодного оплачиваемого отпуска). В частности, согласно абзацу 5 части 2 статьи 128 ТК РФ по письменному заявлению работника в случае рождения ребенка работодатель обязан предоставить отпуск продолжительностью до 5 календарных дней [9].

С первого взгляда норма достаточно простая и понятная: на основании документа, подтверждающего рождение ребенка, и письменного заявления работника работодатель обязан предоставить отпуск.

Но на практике все гораздо обстоит сложнее. Во-первых, не всегда можно получить такой документ в тот же день (в качестве выхода работник может предоставить его позже, иначе ему будет оформлен прогул). Во-вторых, сроков (до и/или после рождения ребенка), в течение которых предоставляется такой отпуск, не установлено, т.е. сроки реализации этого права законодательно не ограничены (грубо говоря, работник мог бы им воспользоваться хоть когда, если ребенок у него родился в период работы у данного работодателя). В-третьих, если у родителей уже есть маленький ребенок, которого не с кем больше оставить, а мать поступает в роддом для рождения еще одного малыша, то отцу нужен этот отпуск на период нахождения его жены в роддоме, чтобы осуществлять уход за малолетним ребенком. Если формальной составляющей основания предоставления рассматриваемого отпуска является именно рождение ребенка (которого пока еще нет), то работодатель до факта рождения не обязан предоставлять такой отпуск, в результате нарушается конституционная гарантия государственной защиты материнства, детства и семьи (статья 38 Конституции России). В-четвертых, «рождение ребенка» применительно к рассматриваемой норме обычно трактуется как «рождение живого ребенка», хотя такого уточнения в законе нет: даже если ребенок родился мертвым, отказ в предоставлении отпуска будет незаконным.

Наличие таких пробелов влечет возникновение разногласий между работником и работодателем, напряженности в трудовых отношениях, трудовых споров, даже если каждая из сторон пытается буквально следовать предписаниям закона. Поэтому, пока указанные правовые проблемы не решены законодательно, работодателю следует идти навстречу работнику и разрешать ему предоставлять документы после фактического использования отпуска.

Часто существующие пробелы закона пытаются восполнить в подзаконных актах, актах судебной практики. Однако официально в России акты судебной практики не являются источниками права, а высшие судебные органы могут только давать разъяснения судебной практики, толковать существующие нормы, не создавая новые (статьи 126, 127 Конституции России [10]). Кроме того, ТК РФ не содержит указания, что порядок предоставления и расчета продолжительности отпусков регулируется подзаконными актами, поэтому существующие пробелы надо устранять в самом этом федеральном законе, а не в каких-то иных формах.

Существует еще одна широко распространенная правовая проблема чисто практического свойства: неумение толковать и применять правовые нормы, влекущее достаточно серьезные правовые и технические последствия. Например, очередность предоставления ежегодных оплачиваемых отпусков, их перенесения и разделения на части регулируются статьями 123, 124 и 125 ТК РФ, в право применении которых, возникают трудности [11, с. 98-99].

Первая проблема толкования указанных норм заключается в том, что в законе не указано как правомерно необходимо перенести отпуск с установленного в графике периода на другой: четко порядок внесения изменений в принятый график отпусков в законе не прописан (о нем даже не упоминается). Чтобы решить данную проблему, следует прибегать к расширительному толкованию: во-первых, письменным соглашением сторон можно перенести отпуск даже на другой календарный год, значит, можно перенести и на другое время в течение этого года; во-

вторых, письменным соглашением сторон в трудовых отношениях можно изменять практически все, не ухудшая правовое положение работника по сравнению с законом (любое условие трудового договора, режим труда и отдыха, сроки предупреждения и пр.). Значит, достаточно к принятому графику отпусков приложить письменное соглашение сторон, изменяющее сроки предоставления отпуска: именно это соглашение и изменяет график отпусков.

Вторая проблема толкования указанных норм состоит в том, что работодатель, ссылаясь на закон, пытается диктовать работнику, какая именно часть отпуска должна быть не менее 14 календарных дней: ему удобно для учета, чтобы таковой была именно первая часть, он и утверждает, что меньше двух недель могут быть только последующие части. Такое поведение неправомерно, поскольку работодатель неверно толкует норму права. Работодателю при отказе предоставления первой части отпуска продолжительностью менее 14 календарных дней надо сослаться на свое несогласие: на разделение отпуска можно просто не соглашаться, ничем не обосновывая, – это законно, так как разделение отпуска на части – это право сторон (если условие о разделении отпуска на части не включено в трудовой договор). Поэтому работодатель имеет право согласиться, если первая часть не менее 14 календарных дней, и не согласиться – если менее (вывод следует из положений ст. 125 ТК РФ).

Третья проблема толкования рассмотренных норм заключается в том, что основанием разделения отпуска на части по закону может быть только письменное соглашение сторон и ничего иное. Поэтому если условие о разделении ежегодного оплачиваемого отпуска на части не включено в трудовой договор, то к графику отпусков, в котором отпуск работника разделен на части, должно быть приложено соглашение с этим работником о разделении отпуска на части: без такого соглашения разделение отпуска незаконно и не может применяться, т.е. отпуск работнику должен быть предоставлен целиком подряд, так как нормы локальных нормативных актов (одним из которых является график отпусков), ухудшающие правовое положение работников по сравнению с законом, не подлежат применению (часть 4 статьи 11 ТК РФ).

К сожалению, хотя отпускам и различным их видам регулярно уделяется внимание в науке трудового права, и в судебной практике, вместе с тем необходимо отметить, что вопросы правового регулирования ежегодных оплачиваемых отпусков в российском законодательстве, к сожалению, до сих пор не являются предметом глубокого изучения и анализа в научной литературе. В связи с реформированием трудового законодательства и переходом России к новым экономическим отношениям, правовое регулирование ежегодных отпусков находится на совершенно новом этапе своего развития с присущими ему как отрицательными чертами, так и положительными тенденциями формирования.

Литература:

1. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик. <http://www.libussr.ru>
2. Каталог научно-образовательных ресурсов МГУ. <http://www.hist.msu.ru>
3. Киселев И.Я. Трудовое право России. Историко-правовое исследование. Учебное пособие, М.: Издательство НОРМА, 2001.
4. Киселев И.Я. Трудовое право России. Историко-правовое исследование. Учебное пособие, М.: Издательство НОРМА, 2001.
5. Там же.
6. ИПС Консультант плюс. 29.10.2014
7. Собрание законодательства РФ. 2011. № 51. Ст. 7451.
8. Официальный интернет-портал правовой информации <http://www.pravo.gov.ru>, 29.10.2014
9. ИПС Консультант плюс. 29.10.2014
10. Конституция Российской Федерации, принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г. (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 № 6-ФКЗ, от 30.12.2008 № 7-ФКЗ, от 05.02.2014 № 2-ФКЗ, от 21.07.2014 № 11-ФКЗ) // СЗ РФ. 2014. – № 31. – Ст. 4398.
11. Нутрихина Т.В. Некоторые проблемы правового регулирования отпусков // Вестник Сибирского государственного университета путей сообщения. 2013. № 29. С. 97-100.

Научный руководитель:

доцент кафедры государственно-правовых дисциплин СКФ ФГБОУВО «РГУП», кандидат юридических наук, доцент Адриановская Татьяна Леонидовна.

Оксана Камышанская
(Россия, Краснодар)

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В РФ: ПОНЯТИЕ, ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ

Административная ответственность приобрела формальные признаки самостоятельного вида юридической ответственности в российском законодательстве в результате первой кодификации в 1985 году.

Административная ответственность в РФ относится к публично-правовым формам юридической ответственности и направлена на обеспечение интересов всего общества. Нормативной базой административной ответственности является Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях (далее – КоАП РФ) [1] и законы субъектов Российской Федерации, устанавливающие в пределах своей компетенции административную ответственность за конкретные правонарушения. Основанием возникновения административной ответственности является административное правонарушение. Согласно ч. 1 ст. 2.1. КоАП РФ, административным правонарушением признается «противоправное, виновное действие (бездействие) физического или юридического лица, за которое Кодексом или законами субъектов Российской Федерации об административных правонарушениях установлена административная ответственность». В соответствии с положением данной статьи, нормы административной ответственности закреплены только КоАП РФ и нормативно-правовыми актами субъектов. Из этого следует, что все деяния, являющиеся основанием для наступления ответственности, не включенные в перечисленные акты, не могут признаваться основанием наступления административной ответственности. Административной ответственности подлежит вменяемое лицо, достигшее к моменту совершения

административного правонарушения возраста 16 лет (п.1 ст. 2.3 КоАП РФ). Должностные лица привлекаются к административной ответственности в случае совершения ими административного правонарушения в связи с неисполнением либо ненадлежащим исполнением ими своих служебных обязанностей (ст. 2.4 КоАП РФ). В соответствии с п. 2 ст. 2.1 КоАП РФ юридическое лицо признается виновным в совершение административного правонарушения, если будет установлено, что у него имелась возможность для соблюдения правил и норм, за нарушение которых предусмотрена административная ответственность, но данным лицом не были приняты все зависящие от него меры по их соблюдению.

Традиционным подходом является понимание административной ответственности как реализации «административно-правовых санкций, применения уполномоченным органом или лицом административных наказаний к гражданам и юридическим лицам, совершившим правонарушение» [2, с. 399]. Необходимо указать о том, что такая точка зрения была широко распространена среди советских ученых [3], хотя и подвергалась критике современниками [4, с.37]. Авторы отмечают, что она представляет собой государственное правовое принуждение, влечет неблагоприятную правовую оценку деяния от имени государства и государственное порицание правонарушения. Так, А.Б. Агапов указывает, что административная ответственность представляет собой меры принудительного воздействия, применяемые к (физическому, юридическому) лицу, виновному в совершении административного правонарушения, ограничивающие имущественные (неимущественные) права нарушителя либо устанавливающие его дополнительные обязанности [5, с.18]. Сходной с этим подходом является точка зрения Б.В. Россинского, который определяет административную ответственность как вид юридической ответственности, выраженной в назначении органом и должностным лицом, наделенным соответствующими полномочиями, административного наказания лицу, совершившему правонарушение [6, с.1].

Аналогичную точку зрения можно встретить у таких авторов как А.П. Алехин, А.А. Кармолицкий [7, с.324], Ю.М. Козлов, Л.Л. Попов [8, с.335-336]. Представители этого подхода правомерно указывают, что меры государственного принуждения предшествуют назначению административного наказания, следовательно, и мерам ответственности. Данная точка зрения обосновывается положениями части 1 статьи 49 Конституции РФ: «каждый обвиняемый в совершении преступления считается невиновным, пока его виновность не будет доказана в предусмотренном федеральным законом порядке и установлена вступившим в законную силу приговором суда» [9].

К.С. Бельский, критикуя данный подход, указывает, что отождествление наказания с административной ответственностью раскрывает только одну ее сторону, не учитывая других существенных проявлений [10, с.12]. Ученый предлагает рассматривать административную ответственность как: 1) механизм, функционирующий на основе административно-материальных и административно-процессуальных норм, которые содержатся в различных законодательных актах; 2) охранительное правоотношение, в рамках которого правонарушитель отвечает за противоправное поведение перед органом (должностным лицом), наделенным полномочиями применять взыскания; 3) производство по делам об административных правонарушениях, т. е. как особый процессуальный порядок, включающий в себя относительно компактные и расположенные в определенном порядке группы процессуальных действий [11, с.36]. Следует согласиться с данной точкой зрения в части разностороннего изучения административной ответственности, однако исследование этих взаимосвязанных проявлений по отдельности не дает понимания административной ответственности как целостного образования.

В соответствии с другой точкой зрения, административная ответственность понимается как особый вид юридической ответственности, представляющий собой часть административного принуждения [12, с.427]. Данный подход также поддерживался рядом советских ученых. Например, Е.Н. Пастушенко указывал, что под административной ответственностью следует понимать реализацию мер административного принуждения, поскольку «при совершении административного правонарушения на поведение людей воздействует весь комплекс мер по его устранению» [13, с.38]. Основными аргументами в подтверждение данной позиции является то, что в ходе государственного принуждения уполномоченные органы не только применяют в отношении правонарушителя административное наказание, но и реализуют комплекс восстановительных мер.

Вместе с тем понятие административной ответственности уже понятия административного принуждения. Последнее определяется как «словесно-психическое и физическое воздействие органов исполнительной власти, осуществляемое на правовой основе в отношении определенного физического или юридического лица с целью заставить, побудить его к соответствующему поведению, подчинению известным ограничениям или возложить на него одно из административных взысканий» [14, с.18]. Указание на то, что административная ответственность является только частью административного принуждения, является необходимым, но недостаточным уточнением, так как остается нераскрытым содержание этой части.

Вышеперечисленные подходы определяют административную ответственность с различных сторон; вместе с тем видится необходимость выработки такого определения, которое охватывало бы все стороны административной ответственности как единого правового явления. Простое их перечисление как совокупности проявлений не позволяет исследовать внутренние и внешние связи административной ответственности и затрудняет практическое применение данного понятия. Для выработки такого определения необходимо изучить характерные признаки и принципы административной ответственности, которые связывают воедино такие ее элементы, как основание, субъекты, меры, в т. ч. порядок и условия их применения.

Существующие подходы к понятию административной ответственности позволяют выделить ее основные отличительные признаки. Во-первых, административная ответственность является публичной, но при этом она менее сурова, чем уголовная, и не влечет судимости в отношении лица, к которому применена, причем субъектами могут выступать как физические, так и юридические лица. Справедливо замечание Н.Ю. Хамановой о необходимости не только дисциплинарной, но и административной ответственности государственных органов в целях установления взаимной ответственности граждан и государства [15, с.4]. Во-вторых, административная ответственность применяется широким кругом субъектов административной юрисдикции, в который входят суды, специально уполномоченные на то государственные органы исполнительной власти и их структурные подразделения, и др. Некоторые авторы рассматривают данную ситуацию как нарушение ст. 118 Конституции РФ. С таким утверждением сложно согласиться, поскольку административный процесс включает в себя как судебную, так и внесудебную деятельность [16, с.363-366], а, следовательно, и ссылка на «осуществление правосудия только судом» охватывает лишь одну сторону административного процесса. В-третьих, меры административной ответственности применяются органами и должностными лицами, которым нарушитель не подчинен по службе. В этом административная ответственность находит свое отличие от дисциплинарной ответственности. В-четвертых, нормативной базой применения административной ответственности является КоАП РФ и законы субъектов

Российской Федерации. К сожалению, законодатель недостаточно четко осуществил разграничение административной и иных форм ответственности. Так, у ученых вызывает множество вопросов проблема дублирования ответственности за налоговые правонарушения в КоАП РФ и НК РФ [17, с.265]. В результате привлечение за налоговые правонарушения осуществляется в отношении юридических лиц – к налоговой ответственности, а в отношении физических лиц (должностных лиц) – к административной. В-пятых, административная ответственность находит свое выражение в применении особых мер государственного принуждения – административных наказаний. Следует отметить, что перечень мер административной ответственности не может быть расширен законодательством субъекта Федерации. Административную ответственность как средство принуждения применяет широкий круг субъектов.

Неопределенность границ административной ответственности вызывает интерес у юридической науки. Попытки решить задачу обособления административной ответственности предпринимались неоднократно теоретиками права, административистами, цивилистами в течение продолжительного периода времени, и остаются актуальными в современных условиях. Задача обособления административной ответственности как самостоятельного вида юридической ответственности, выработки объективных критериев, необходимых для этого, имеет не только сугубо теоретическое, но и большое практическое значение для законодателя, правоприменителя и всех граждан РФ, участвующих в самых разнообразных общественных отношениях. Законодателю РФ указанные критерии нужны для того, чтобы четко определять отраслевую природу конструируемого состава правонарушения, соблюдать необходимый баланс между видами юридической ответственности, мерами государственного принуждения.

Литература:

1. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 № 195-ФЗ (в ред. от 21.07.2014) // СЗ РФ. 2002. – № 1 (ч.1) – Ст. 1.
2. Административное право: учебник/ Под ред. Попов Л.Л. М., 2002. С. 399.
3. См.: Бартыков И.Ф. Дагель П.С., Елисейкин П.Ф., Куклин В.А., Нестеров А.И. Административные правонарушения, рассматриваемые в судебном порядке. М., 1964. С. 10; Галаган И.А. Административная ответственность в СССР. – Воронеж, 1970. С. 112; Лазарев Б.М., Салищева Н.Г., Серегин А.В., Студеникина М.С. Вопросы кодификации законодательства об административной ответственности // Советское государство и право. 1967. № 1. С. 97; Ямпольская Ц.А. Об убеждении и принуждении в советском административном праве // Вопросы советского административного и финансового права /Отв. ред. В. Ф. Коток. – М., 1952. С. 167-169.
4. Пастушенко Е.Н. Цели и функции административной ответственности // Правоведение. 1987. № 3. С. 37.
5. Агапов А.Б. Административная ответственность: Учеб. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2004. С. 18.
6. Россинский Б.В. Административная ответственность. Курс лекций.- М., 2004. С. 1.
7. См.: Алехин А.П. Камолицкий А.А. Административное право России: Учеб. М.: Зерцало, 2007. С. 324.
8. Административное право. Учеб. / Под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. – М., 2000. С. 335-336.
9. Конституция Российской Федерации, принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г. (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 № 6-ФКЗ, от 30.12.2008 № 7-ФКЗ, от 05.02.2014 № 2-ФКЗ, от 21.07.2014 № 11-ФКЗ) // СЗ РФ. 2014. – № 31. – Ст. 4398.
10. См.: Бельский К.С. Административная ответственность: генезис, основные признаки, структура // Государство и право. 1999. 12. С. 12.
11. См.: Бельский К.С. Об административной ответственности // Сб.науч.тр.: Институт административного права России / Отв. ред. И.Л. Бачили Н.Ю. Хаманева.- М., 1999. С. 36.
12. Административное право: учебник для вузов/ Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.Н. – М.: Норма. 2007. С. 427.
13. См.: Пастушенко Е.Н. Указ. соч. С. 38.
14. См.: Бельский К.С. Место административного права в системе полицейского права // Государство и право. 2000. № 10. С. 18.
15. См.: Хаманева Н.Ю. Проблемы административной ответственности // Административная ответственность: Сб. науч. тр. Института государства и права РАН. – М., 2001. С. 4.
16. См.: Алехин А.П. Кармолицкий А.А. Указ. соч. С. 363-366.
17. Проблемы юридической ответственности/ Под ред. Р.Л. Хачатурова. – СПб., 2003. С.265.

Научный руководитель:

кандидат юридических наук, старший преподаватель Васильева Евгения Григорьевна.

Ольга Никонова
(Россия, Астрахань)

ЗАЩИТА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ПРАВ В ИНТЕРНЕТЕ

В настоящее время одна из самых актуальных проблем всемирной сети – это защита прав интеллектуальной собственности в Интернете. И пока успешных решений этой проблемы не найдено.

Проблема защиты прав интеллектуальной собственности в сети Интернет и противодействие таким деяниям носит комплексный характер, что обусловлено следующими причинами:

- 1) правонарушения происходят не только в сети Интернет, но и других информационно-телекоммуникационных сетях, к которым, в частности, относятся сети подвижной радиотелефонной связи;
- 2) с использованием таких сетей совершаются самые различные правонарушения:
 - а) плагиат;
 - б) незаконная торговля объектами прав интеллектуальной собственности;
 - в) торговля контрафактной продукцией через Интернет-магазины.
- 3) объектами правонарушений являются самые различные объекты прав интеллектуальной собственности;
- 4) правонарушения носят транснациональный характер.

5) рассматриваемые правонарушения зачастую сопровождаются другими опасными деяниями: распространение вредоносных программ, нарушение правил обработки персональных данных, распространение спама и других [1].

Тем не менее, бороться с нарушениями интеллектуальных прав в Интернете возможно. И есть много примеров такой успешной борьбы. Для этого необходимо защитить свою интеллектуальную собственность. Набор защитных средств зависит от вида, формы и назначения произведения. Произведения науки, литературы и искусства защищаются в основном нормами авторского права. Основные сегменты Интернета являются сложными произведениями. Поэтому для их защиты используют специальные подходы или стратегии. Согласно одной из таких стратегий на сайте выделяют наиболее ценные, ключевые произведения и их защищают. Другая стратегия предусматривает защиту сайта в целом или его основных частей. Хорошие результаты также даёт защита сопутствующих деятельности данного сайта технических решений. В данном разделе кратко описаны возможные варианты защиты сайтов, а также блогов, форумов и других сегментов всемирной сети. Кроме того, для более оперативной защиты сайтов и их элементов создан специальный каталог. Регистрация в данном каталоге произведений опубликованных на сайте позволит подтвердить их существование на зафиксированный момент времени, что будет являться независимым подтверждением исключительных прав автора [2].

Как правило, достичь эффективной защиты можно только с помощью комплексного подхода, включающего ряд методов защиты:

- 1) подтверждение авторских прав на контент сайта – регистрация текстов, графики, фото, видео, аудио;
- 2) регистрация программ ЭВМ и баз данных;
- 3) право авторства на идею сайта – творческий вклад авторов, доминанта оригинальности, формулы идеи и творческого замысла;
- 4) патентование структуры сайта;
- 5) патентование процессов, осуществляемых на сайте с помощью компьютерных программ;
- 6) патентование способов обработки данных;
- 7) защита приложений [3].

Значительная часть авторов результатов интеллектуальной деятельности, а также иных правообладателей и правопреемников, пострадавших от правонарушений в сети Интернет, отказывается бороться, полагая, что в отношении информационных объектов интеллектуальной собственности, размещенных и распространяемых в глобальной сети, не действует никакое законодательство и нет возможности доказать нарушение данных прав [2].

Однако известны способы и средства правовой защиты информационных объектов, размещаемых и распространяемых в инфосфере сети Интернет, и интеллектуальных прав на эти объекты, комплексное применение которых может обеспечить эффективную защиту интеллектуальных прав с учетом специфики глобальной сети [4].

Установив правонарушителя и обеспечив электронные доказательства, обладатель интеллектуальных прав может обратиться к нарушителю с требованием устранить обстоятельства, нарушающие его право и (или) возместить причиненные убытки. Претензионное письмо, устанавливающее срок для добровольного устранения нарушений интеллектуальных прав и (или) выплаты компенсации, можно направить по электронной почте [5].

В случае если правонарушитель в установленный срок не устранил нарушение интеллектуальных прав, автор может обратиться в суд с исковым заявлением. В качестве требований заявитель может указать: признание права, пресечение каких-либо действий, взыскание убытков и компенсации [3].

Судебная защита интеллектуальных прав – принятие закрепленных законом материально-правовых мер принудительного характера, посредством которых производится восстановление нарушенных прав и воздействие на правонарушителя.

В случае возникновения необходимости в судебном процессе для разъяснения или оказания консультации по представленным в качестве доказательств электронным документам, для оказания технической помощи в исследовании судебных доказательств суд может и зачастую привлечь специалиста в области правовой информатизации [6].

Консалтинг (участие специалиста в судебном процессе) во многом помогает обеспечить процесс исследования и осмысления электронных документов.

Специалиста целесообразно привлекать для участия в судебном заседании также в случаях, когда необходимы консультации при исследовании электронных доказательств и при использовании технических средств для воспроизведения доказательств, т.е. в тех случаях, когда могут понадобиться специальные научные и технические знания, умения, навыки, которыми участники процесса не обладают. Консультация специалиста, данная в письменной форме, оглашается в судебном заседании и приобщается к делу, устные консультации и пояснения заносятся в протокол судебного заседания.

Следует заметить, что при предоставлении в суд в качестве доказательств электронных документов стороны сталкиваются с необходимостью обладания специальными знаниями для того, чтобы оценить предоставленный в качестве доказательства электронный документ, а также проверить достоверность сведений о фактах, подлежащих установлению по делу, с помощью данного документа. В этом случае определенное содействие может оказать соответствующая техническая экспертиза. Экспертиза представляет собой способ познания содержания электронного документа, представленного в суд в качестве доказательства, в тех случаях, когда взаимосвязь свойств явления – источника доказательства, существующая между ним и другими доказательствами по делу, не может быть установлена простым осмотром [3].

Суд при рассмотрении дел и возникновении сомнений в представленных в качестве доказательств электронных документах, не должен подменять экспертное учреждение (или независимого судебного эксперта) – отказ в назначении экспертизы можно впоследствии использовать как одно из оснований для отмены судебного решения. При чем экспертиза по делу:

- 1) назначается судом при необходимости установления конкретных обстоятельств по делу, которые не могут быть получены иным способом;
- 2) должна назначаться также при проверке электронного документа в том случае, если установить его достоверность с помощью иных доказательств по делу не представляется возможным [2].

При разрешении спора по существу суд принимает решение по делу, оценивая доказательства и доводы, приведенные лицами, участвующими в деле, в обоснование своих требований и возражений; определяя, какие обстоятельства, имеющие значение для дела, установлены и какие не установлены, какие законы и иные

нормативные правовые акты следует применить по данному делу; устанавливая права и обязанности лиц, участвующих в деле; решая, подлежит ли иск удовлетворению.

При принятии решения суд решает вопросы сохранения действия мер по обеспечению иска или отмены обеспечения иска либо обеспечения исполнения решения; при необходимости устанавливает порядок и срок исполнения решения; определяет дальнейшую судьбу вещественных доказательств, распределяет судебные расходы, а также решает иные вопросы, возникшие в ходе судебного разбирательства [3].

За нарушение авторских и смежных прав, изобретательских и патентных прав на информационный объект (произведение), размещенный и распространяемый в сети Интернет, законодательством предусматриваются гражданско-правовая, административная и уголовная ответственность. Законодательные акты, регулирующие интеллектуальную собственность и не содержащие никаких указаний на регулирование объектов исключительных прав в сети Интернет, распространяют свое действие и на информационные объекты интеллектуальных прав, размещенные и распространяемые в глобальной сети Интернет. В частности, Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 26 апреля 2007 г. № 14 «О практике рассмотрения судами уголовных дел о нарушении авторских, смежных, изобретательских и патентных прав, а также о незаконном использовании товарного знака», раскрывая сущность преступлений против объектов интеллектуальной собственности, непосредственно указывает на возможность их размещения, распространения и использования в сети Интернет [7].

Решение суда, вступившее в законную силу, публикуется в инфосфере сети Интернет и является обязательным для исполнения лицами, которым оно адресовано. Оно приводится в исполнение в порядке, установленном законодательными актами, регулирующими вопросы исполнительного производства. Вступившие в законную силу судебные акты суда обязательны для всех, в том числе органов государственной власти, органов местного самоуправления, иных органов, организаций, должностных лиц и граждан на всей территории Российской Федерации.

Прекратить (удалить, заблокировать) доступ к информационному объекту, признанному судом незаконным, – это прямая обязанность провайдера, поскольку после получения судебного решения он будет осведомлен о незаконности такого информационного объекта [4].

Выделяют особенности исполнительного производства по делам, возникающим в связи с нарушением интеллектуальных прав в сети Интернет:

1) в случае взыскания судом с нарушителя – ответчика убытков или материальной компенсации, после возбуждения исполнительного производства, судебный пристав-исполнитель устанавливает срок для добровольного исполнения требований, содержащихся в исполнительном документе. Если требования не были исполнены должником добровольно, судебный пристав-исполнитель вправе применить меры принудительного воздействия согласно закону. После уплаты должником взыскателю суммы убытков или компенсации по решению суда исполнительное производство будет завершено, а решение суда исполнено;

2) в случаях неисполнения должником требований неимущественного характера (например, пресечение незаконного использования объекта интеллектуальных прав, размещенного и распространяемого в инфосфере сети Интернет) устанавливается срок для добровольного исполнения решения суда. При неисполнении должником требований, содержащихся в исполнительном документе, без уважительных причин во вновь установленный срок судебный пристав-исполнитель применяет к должнику штраф и устанавливает новый срок для исполнения. Если для исполнения указанных требований участие должника необязательно, то судебный пристав-исполнитель организует исполнение в соответствии с правами, предоставленными ему законодательством [8].

Таким образом, авторам необходимо ставить дополнительную защиту на свои произведения, выложенные в сети Интернет.

Литература:

1. Зинина У.В. Защита прав интеллектуальной собственности в сети Интернет // Вопросы экономики и права. – 2014. – № 1. С. 143-147.
2. Ветрова И. Ф. Правовое регулирование интеллектуальной собственности в России // Вопросы экономики и права. – 2012. – № 2. С. 230-236.
3. Штенников В.Н., Файзуллин М.З. Проблемы инвентаризации научных произведений // Университетское управление. – 2009. – № 2. С. 42-44.
4. Грищенков А.И., Глушак Н.В. Состояние и перспективы развития инновационной сферы в России // Вопросы экономики и права. – 2011. – № 1. С. 222-225.
5. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. № 51-ФЗ// СЗ РФ. 05.12.1994. №32. Ст. 3301; Российская газета 09.12.2011. №5654.
6. Савинова А.А. Защита объектов интеллектуальной собственности в глобальных сетях по российскому гражданскому законодательству: Дис. Канд. юрид. наук. – М., 2005.
7. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 26 апреля 2007 г. № 14 «О практике рассмотрения судами уголовных дел о нарушении авторских, смежных, изобретательских и патентных прав, а также о незаконном использовании товарного знака».
8. Официальный сайт адвоката Попова Григория Алексеевича [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://trrim.ru> (дата обращения 26.10.2014).

Научный руководитель: кандидат наук Олейников А.В.

Ольга Никонова
(Россия, Астрахань)

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА РАЗГЛАШЕНИЕ КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ

Умышленное разглашение коммерческой тайны подразумевает под собой разглашение этой тайны без согласия ее владельца лицом, которому коммерческая тайна известна в связи с профессиональной или служебной деятельностью, совершенное из корыстных или иных личных побуждений и причинившее крупный ущерб

хозяйствующему субъекту [1]. Разглашение коммерческой тайны – это однократное грубое нарушение работником трудовых обязанностей, за которое предусмотрена дисциплинарная ответственность вплоть до увольнения [2].

Согласно подпункту «в» части 1 статьи 81 Трудового кодекса Российской Федерации, возможно уволить сотрудника в случае разглашения охраняемой законом тайны, в том числе и коммерческой, ставшей известной работнику в связи с исполнением им трудовых обязанностей [3].

К коммерческой тайне может относиться информация:

- 1) ценная (в настоящее время или потенциально);
- 2) неизвестная третьим лицам;
- 3) в отношении которой введен режим конфиденциальности (коммерческой тайны).

Увольнение по данному основанию будет правомерным, если:

- 1) разглашенная сотрудником информация включена в перечень информации, в отношении которой установлен режим коммерческой тайны;
- 2) сотрудник был уведомлен о том, что эта информация является коммерческой тайной, и брал на себя обязательство не разглашать ее;
- 3) у работодателя есть прямые доказательства того, что именно этот сотрудник разгласил именно эту коммерческую тайну [2].

Верховным Судом Российской Федерации были даны рекомендации, согласно которым работодатель обязан представить доказательства, свидетельствующие о том, что сведения, которые работник разгласил, в соответствии с действующим законодательством относятся к государственной, служебной, коммерческой или иной охраняемой законом тайне, либо к персональным данным другого работника, эти сведения стали известны работнику в связи с исполнением им трудовых обязанностей и он обязывался не разглашать такие сведения.

Причем в данном случае работодатель обязан доказывать все вышеперечисленные обстоятельства. Если не будет доказательств хотя бы одного из них (например, отсутствует подписка сотрудника в том, что он обязуется не разглашать коммерческую тайну), то суд восстановит уволенного.

Разглашение коммерческой тайны считается оконченным с момента поступления информации в обладание третьего лица. К примеру, если письмо было отправлено по электронной почте, то не важно, прочитал адресат его или нет [4].

Таким образом, сначала потребуется зафиксировать факт разглашения коммерческой тайны. Потом – запросить объяснения от работника. После того как будет установлен факт разглашения информации, а также проведено внутреннее расследование, необходимо запросить у работника письменное объяснение по факту разглашения коммерческой тайны [3]. Запрос должен быть составлен в письменном виде, и в нем должны быть зафиксированы:

- 1) обстоятельства обнаружения нарушения;
- 2) пункт трудового договора, должностной инструкции, локального нормативного акта, который работник нарушил, разгласив коммерческую тайну.

Запрос вручается провинившемуся сотруднику под роспись. В случае отказа от ознакомления составляется акт, фиксирующий факт отказа, в котором должны расписаться не менее двух свидетелей.

Если по истечении двух рабочих дней объяснение сотрудником не представлено, то составляется соответствующий акт. Очень важно выждать эти два дня, даже если сотрудник сразу заявил о том, что ничего представлять не будет. Привлечение к дисциплинарной ответственности до того, как истекнут положенные два дня, будет считаться неправомерным.

Если по истечении двух дней сотрудник письменные объяснения не представил, то об этом также составляется акт [6].

Если объяснения представлены, то перед изданием приказа об увольнении следует дать оценку этим объяснениям. Для исследования обстоятельств, а именно:

- 1) наличия факта разглашения коммерческой тайны;
- 2) установления причинно-следственной связи между действиями работника и утечкой информации;
- 3) установления вины работника в совершении проступка;
- 4) отсутствия уважительных причин неисполнения обязанностей, – создается комиссия [5].

Комиссия должна подтвердить, что разглашенные сведения стали известны работнику в связи с исполнением им трудовых обязанностей и он обязывался их не разглашать. Она же должна учесть тяжесть наступивших для работодателя последствий для оценки соразмерности наложения дисциплинарного взыскания. По результатам работы составляется протокол с выводами и рекомендацией о привлечении или непривлечении работника к дисциплинарной ответственности в виде увольнения. Наконец, издается приказ, с которым нужно ознакомить работника под роспись. При отказе работника подписать приказ составляется акт. В день увольнения с работником производится окончательный расчет и выдается трудовая книжка [6].

Следует помнить о необходимости соблюдения сроков – не позднее одного месяца со дня обнаружения проступка (не считая времени болезни работника, пребывания его в отпуске и т.п.), но в любом случае не позднее шести месяцев с момента совершения проступка [3].

За разглашение коммерческой тайны работник может быть привлечен и к уголовной ответственности. Согласно статье 183 Уголовного кодекса Российской Федерации, собирание сведений, составляющих коммерческую тайну, путем похищения документов, подкупа или угроз, а равно иным незаконным способом наказывается штрафом в размере до восьмидесяти тысяч рублей или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период от одного до шести месяцев, либо исправительными работами на срок до одного года, либо принудительными работами на срок до двух лет, либо лишением свободы на тот же срок. Незаконное разглашение или использование сведений, составляющих коммерческую тайну, без согласия их владельца лицом, которому она была доверена или стала известна по службе или работе наказываются штрафом в размере до ста двадцати тысяч рублей или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период от одного года с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет, либо исправительными работами на срок до двух лет, либо принудительными работами на срок до трех лет, либо лишением свободы на тот же срок. Те же деяния, причинившие крупный ущерб или совершенные из корыстной заинтересованности наказываются штрафом в размере до двухсот тысяч рублей или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период до восемнадцати месяцев с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет, либо

принудительными работами на срок до пяти лет, либо лишением свободы на тот же срок. Эти же деяния, повлекшие тяжкие последствия наказываются принудительными работами на срок до пяти лет либо лишением свободы на срок до семи лет [7].

Тяжкие последствия незаконного разглашения или незаконного использования сведений, составляющих коммерческую тайну, понимаются более широко, чем причинение материальных убытков, хотя, конечно, сверхкрупные убытки могут быть квалифицированы как тяжкое последствие. Это может быть банкротство и ликвидация организации, банкротство индивидуального предпринимателя, самоубийство потерпевшего и др., если эти последствия находятся в причинной связи с незаконным разглашением или использованием соответствующих сведений [8].

Однако случаи обращения с заявлениями в правоохранительные органы довольно редки. Как правило, если кто-то из предпринимателей и знает о существовании статьи 183 Уголовного кодекса Российской Федерации, то считает, что данная статья закона «не работает» и, следовательно, никто никого привлечь к уголовной ответственности не будет.

Но, к счастью для предпринимателей, правоохранительные органы в последнее время все же стали расследовать такие преступления, и, в частности, в Свердловской области имеются случаи возбуждения уголовных дел по статье 183 Уголовного кодекса Российской Федерации.

Первое уголовное дело по факту хищения коммерческой информации было возбуждено УФСБ по Свердловской области в 2003 году. Тогда контрразведчики выявили факт несанкционированного копирования документов на «Уралмашзаводе» – якобы в интересах коммерческих фирм. В офисе этих компаний провели обыски, две сотрудницы «Уралмашзавода» написали явку с повинной. Однако вскоре руководство «Уралмашзавода» официально заявило, что правонарушение было обнаружено сотрудниками «Уралмашзавода», нанесенный ущерб составляет незначительную сумму. Уголовное дело закрыли.

В декабре 2007 года был присужден к штрафу менеджер по сбыту Череповецкого металлургического комбината, принадлежащего ОАО «Северсталь». Менеджер по электронной почте направил закрытые сведения о ценах на продукцию «Северстали» своему знакомому предпринимателю, получив за это 250 тысяч рублей.

В конце 2007 года в одном из мировых судов г. Каменск-Уральского осудили за совершение преступления, предусмотренного частью 2 статьи 183 Уголовного кодекса Российской Федерации, и назначили наказание в виде шести месяцев лишения свободы условно с испытательным сроком той же продолжительности, бывшую сотрудницу одной из страховых компаний, которая, покидая в 2006 году прежнее место работы, забрала распечатку клиентской базы по договорам ОСАГО за последние два месяца. Списки содержали анкетные данные клиентов, их адреса и сроки окончания договоров. Обнаружив переманивание авто владельцев в другую страховую компанию, бывший работодатель осужденной забил тревогу и обратился в милицию.

Интересное уголовное дело по статье 183 Уголовного кодекса Российской Федерации в настоящий момент рассматривается в одном из районных судов г. Екатеринбурга. Интересы пострадавшей стороны представляет Агентство юридической безопасности ИНТЕЛЛЕКТ-С.

В конце февраля 2007 года из одной организации уволились два менеджера по продажам. При их увольнении из офиса пропали бумажные документы, содержащие сведения, составляющие коммерческую тайну, из компьютеров пропали файлы с клиентской базой. Выяснилось, что еще работая в этой организации, правонарушители учредили свою компанию с аналогичной сферой деятельности. При этом они значительно завышали цены на продукцию, выставяемую в счетах потенциальным клиентам от имени компании, где они работали по трудовому договору, после чего взамен этих счетов предлагали по заниженным ценам товар в счетах учрежденной ими организации. Таким образом, они заключали договоры с заказчиками в интересах своей организации, незаконно использовали сведения, составляющие коммерческую тайну, в ущерб интересам обладателя коммерческой тайны, с корыстной заинтересованностью, что отрицательно влияло на нормальную работу организации, подрывало конкурентоспособность предоставляемого ими товара на рынке. Уволившись, бывшие менеджеры активно использовали сведения, составляющие коммерческую тайну, которые им стали известны на прежней работе, вопреки подписанным обязательствам о неразглашении коммерческой тайны. Представителям потерпевшей организации пришлось обратиться с заявлением в один из РУВД. На настоящий момент следствие пока не окончено [10].

Таким образом, постепенно в Российской Федерации начинает складываться судебная практика по делам о нарушении коммерческой тайны.

Литература:

1. Федеральный Закон от 29 июля 2004 № 98-ФЗ «О коммерческой тайне» // Российская газета. 05.08.2004. № 166.
2. Савина А.А. Коммерческая тайна: необходимость или дань моде? // Практическая бухгалтерия. – 2007. – № 10. С. 32-34.
3. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 г. № 197-ФЗ // Российская газета. 31.12.2001. № 256.
4. Постановление Пленума ВС РФ от 17.03.2004 № 2 «О применении судами Российской Федерации Трудового кодекса Российской Федерации».
5. Мельникова Е. И. Некоторые вопросы правовой защиты коммерческой тайны // Юрист. 2008. № 10. С. 25.
6. Ищейнов В.Я., Мецатунян М.В. защита конфиденциальной информации: учебное пособие. М.: Форум, 2009. С. 32.
7. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ // Собрание законодательства РФ. 1996. № 25. Ст. 2954.
8. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред. А.И. Чучаева. М.: КОНТРАКТ, 2010. С. 1032.
9. Северин В.А. Коммерческая тайна в России: моногр. М.: Зерцало-М, 2009. С. 472.
10. Овчаренко П.А. Что делать, если вы обнаружили, что у вас похитили информацию, составляющую коммерческую тайну? // ИНТЕЛЛЕКТ-ПРЕСС. 2008. № 11. С. 17-19.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВ САМОЗАНЯТЫХ ГРАЖДАН В ОБЛАСТИ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО И ДОБРОВОЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

«Самозанятость – это такая форма экономической деятельности, когда сам человек находит для себя ее определенный вид, организует процесс труда, результаты которого обеспечивают его достойное существование» [1, с.131]. Другими словами, самозанятость подразумевает самостоятельное осуществление определенного вида деятельности в сфере производства продукции, выполнения работ и оказания услуг, а также получение дохода от этой деятельности.

В настоящее время в нашей стране рыночная экономика открывает самые широкие возможности для развития самозанятости в различных ее формах и проявлениях. Под понятием «самозанятые» граждане подразумеваются индивидуальные предприниматели, адвокаты и нотариусы, а также главы фермерских хозяйств. Действующее на данный момент законодательство РФ предусматривает определённые особенности государственных процедур, пенсионных взносов и налогообложения, а так же особое правовое положение граждан этой категории в системе пенсионного и социального страхования.

Так, Федеральным законом от 15.12.2001 № 167-ФЗ «Об обязательном пенсионном страховании в Российской Федерации» (далее – Закон № 167-ФЗ) установлена в соответствии с п.1 ст.11 обязанность регистрации плательщиков страховых взносов в качестве страхователей [2]. Все индивидуальные предприниматели регистрируются и снимаются с учета на основании выписки из Единого государственного реестра индивидуальных предпринимателей, поступившей из налогового органа. Адвокаты и нотариусы, занимающиеся частной практикой 01.07.2011 года регистрируются в территориальных органах ПФР и снимаются с учета с 01.01.2012 года на основании сведений, представленных федеральным органом исполнительной власти, осуществляющим функции в сфере юстиции. Если же страхователь принимает на работу сотрудников, то он же становится и работодателем. В этом случае ему необходимо зарегистрироваться в территориальном органе ПФР в качестве страхователя-работодателя самостоятельно по заявлению. Если страхователь одновременно относится к нескольким категориям страхователей, исчисление и уплата страховых взносов производятся им по каждому основанию. Так же особенности правового положения самозанятых граждан в системе обязательного пенсионного страхования определяются двумя положениями: во-первых, если гражданин вступит в них самостоятельно, на добровольной основе, то он является субъектом отношений обязательного пенсионного страхования (застрахованным лицом), а во-вторых, в случаях, когда он заключает с физическими лицами трудовые договоры или договоры гражданско-правового характера, предметом которых является выполнение работ (оказание услуг), а также авторские договоры, он должен повторно пройти процедуру регистрации в качестве страхователя, производящего выплаты физическим лицам.

Фиксированный размер страхового взноса уплачивают индивидуальные предприниматели; адвокаты, нотариусы, занимающиеся частной практикой; иные плательщики страховых взносов, не производящие выплаты и иные вознаграждения физическим лицам (главы КФХ). Одним из основных законов, регулирующих уплату страховых взносов индивидуальными предпринимателям и другими самозанятыми гражданами, не производящими выплаты и иные вознаграждения физическим лицам является Федеральный закон от 24 июля 2009 г. № 212-ФЗ «О страховых взносах в Пенсионный фонд Российской Федерации, Фонд социального страхования Российской Федерации, Федеральный фонд обязательного медицинского страхования» (далее -Закон № 212-ФЗ)[3]. Самое основное то, что самозанятые граждане должны стабильно и своевременно вносить платежи по страховому взносу в два главных учреждения – Пенсионный фонд России (далее – ПФР) и Федеральный фонд обязательного медицинского страхования (далее – ФФОМС), а взносы в Фонд социального страхования (далее – ФСС) этой категорией плательщиков уплачиваются добровольно.

Учитывая особенности правового статуса лиц, самостоятельно обеспечивающих себя работой федеральный законодатель предусмотрел для них особый порядок исчисления страховых взносов в размере, определяемом исходя из стоимости страхового года, рассчитываемой с учетом минимального размера оплаты труда, установленного федеральным законом, и тарифом страховых взносов, касающейся страховых взносов в ПФР. С 2014 года размер платежей страховых взносов для самозанятого населения изменился. Если в прошлом году индивидуальные предприниматели (далее – ИП) и физические лица должны были уплачивать на обязательное пенсионное страхование фиксированную сумму – 32479,20 рублей, то теперь платеж зависит от их дохода. Если за год он не превысил 300 тыс. рублей, размер платежа рассчитывается из одного МРОТ и составляет 17328,48 руб., а если превысил – платеж исчисляется из одного МРОТ плюс 1% от суммы превышения величины фактически полученного предпринимателем дохода за расчетный период (но не более 138627,84 руб.) [4]. Однако, это не является совершенным нововведением, ведь не учтены затраты граждан, доход которых превышает 300 тыс. рублей за год. Было уместнее применять данный метод исчисления при превышении установленной суммы не доходов, а именно прибыли.

Кроме того, граждане из числа самозанятого населения (кроме глав крестьянских (фермерских) хозяйств) освобождены от представления отчетности в ПФР.

Необходимо отметить, что если на наемных работников распространяются все перечисленные виды обязательного социального страхования, то самозанятые граждане в обязательном порядке подлежат только медицинскому и пенсионному страхованию в связи с тем, что их особый статус подразумевает проявление социального страхового риска в отношении самозанятых граждан и их наемных работников. Закон не обязывает их быть зарегистрированным и уплачивать страховые взносы в ФСС «за себя». При этом они не имеют права на получение пособия по нетрудоспособности и в связи с материнством. Чтобы иметь социальные гарантии, самозанятые граждане могут добровольно встать на учет и уплачивать взносы в ФСС. Эти отношения урегулированы Федеральным законом от 29.12.2006 №255-ФЗ «Об обеспечении пособиями по временной нетрудоспособности, по беременности и родам граждан, подлежащих обязательному социальному страхованию (далее Закон №255-ФЗ) [5]. В соответствии со ст. ст. 7 и 8 Федеральный закон от 16.07.1999 №165-ФЗ «Об основах обязательного социального страхования» временная нетрудоспособность является страховым риском, а пособие по временной нетрудоспособности – видом страхового обеспечения по обязательному социальному страхованию, т.е. государственным пособием. [6] Согласно ч. 1 ст. 2 Закона №255-ФЗ, право на пособия по временной

нетрудоспособности, по беременности и родам имеют граждане, подлежащие обязательному социальному страхованию на случай временной нетрудоспособности и в связи с материнством (застрахованные лица), при соблюдении условий, предусмотренных настоящим Федеральным законом и иными федеральными законами.

Также важно помнить то, что граждане, самостоятельно обеспечивающие себя работой, обязаны уплачивать страховые взносы до тех пор, пока не будут сняты с регистрационного учета, однако, существуют условия, при которых они освобождаются от выплат [7]:

- наличие статуса ИП, адвоката, частного нотариуса или занятие в законном порядке частной практикой,
- отсутствие выплат и других вознаграждений гражданам, если законом не предусмотрено иное (применительно к ИП – отсутствие наемных работников),
- представление в ПФР комплекта документации, подтверждающей отсутствие деятельности и наличие основания для неуплаты взносов.

Непосредственно наличие оснований, каковыми являются: военная служба по призыву; уход за ребенком (детьми) до исполнения полутора лет при условии, что в общей сложности подлежащий вычету период ухода за полуторагодовалыми детьми не составит свыше 4,5 лет (если оба родителя ИП, одновременно данным правом они воспользоваться не могут, только один из них); уход, включая случаи раздельности проживания, за инвалидом 1 группы; уход, включая случаи раздельности проживания, за ребенком-инвалидом; уход, включая случаи раздельности проживания, за человеком 80-летнего возраста и старше; проживание с супругом, являющимся контрактным военнослужащим, в месте, где не представляется возможным трудоустроиться и выполнять работу, при условии, что подлежащий вычету период времени не превысит в общей сложности 5 лет; проживание за рубежом с супругом, который направлен в консульские учреждения, диппредставительства, постпредставительства при международных организациях или торгпредставительства РФ в зарубежных странах, а также представительства госорганов РФ, органов исполнительной власти, госучреждений за границей, международные организации, при условии, что подлежащий вычету период времени не превысит в общей сложности пяти лет. Основания в Законе № 212-ФЗ приводятся со ссылкой на Федеральный закон от 17.12.2001 № 173 «О трудовых пенсиях в Российской Федерации». Освобождение от выплаты взносов касается только периодов, на протяжении которых действуют указанные в основаниях обстоятельства.

Актуальность рассматриваемой проблемы появилась не сегодня. Впервые вопрос о праве предпринимателей при определенных жизненных обстоятельствах не платить взносы был рассмотрен Конституционным Судом РФ в 2005 году (Определение КС РФ от 12 мая 2005 года № 182-О по жалобе Ожигбесовой С.В.) [8]. На сегодняшний день, изучая судебную практику, можно прийти к выводу, что различных жизненных обстоятельств очень много. На примере судебных определений по таким делам как № 2-2883/2013 от 15 октября 2013 года Дзержинского районного суда города Перми [9] и № 33-727/2013 от 1 апреля 2013 года Липецкого областного суда [10] было бы справедливым предложить расширенный перечень условий, при которых не осуществляется предпринимательская деятельность. К указанным в законодательстве обстоятельствам необходимо добавить период отпуска по беременности и родам для женщин, и случаи по смене места жительства самозанятых граждан.

Таким образом, в современном социально-страховом законодательстве, безусловно, прослеживается несовершенство. Оно нуждается в существенной доработке, причем исходя из принципа приоритета прав самозанятых граждан. Дифференцированный подход к определению уплаты страховых взносов граждан, доход которых превышает 300 тыс. рублей за год позволит реализовать принцип соотносимости уровня (размера) затрат и прибыли. А расширенный перечень условий, при которых могут не уплачиваться страховые взносы, основанный на соответствующих правовых позициях Конституционного Суда Российской Федерации при рассмотрении данной проблемы еще в 2005г., усилил принцип равенства и гуманизма граждан.

Литература:

1. Рынок труда и доходы населения: Учебное пособие / Под общ.ред. Н. А. Волгина. М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1999г.
2. «Собрание законодательства РФ», 17.12.2001, № 51, ст. 4832
3. «Собрание законодательства РФ», 27.07.2009, № 30, ст. 3738
4. «Памятка самозанятому населению». [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.pfr.kirov.ru/>
5. «Собрание законодательства РФ», 01.01.2007, № 1 (1 ч.). ст. 18
6. «Собрание законодательства РФ», 19.07.1999, № 29, ст. 3686
7. Федеральный закон от 24.07.2009 № 212-ФЗ (ред. от 04.06.2014) «О страховых взносах в Пенсионный фонд Российской Федерации, Фонд социального страхования Российской Федерации, Федеральный фонд обязательного медицинского страхования» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.consultant.ru/дата 25.09.2014г.>
8. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.consultant.ru/дата 25.09.2014г.>
9. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://dzerjin.perm.sudrf.ru/> дата 26.09.2014г.
10. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://base.consultant.ru/> дата 26.09.2014г.

Научный руководитель:

старший преподаватель кафедры государственно-правовых дисциплин, кандидат юридических наук, Васильева Евгения Григорьевна.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ**Madina Badritdinova
(Namangan, O'zbekiston)****ABU NASR FOROBIY ASARLARIDA BILISH FAOLIYATINING O'ZIGA XOSLIGI HAQIDAGI
MUAMMOLARNING YORITILISHI**

Sharqning qomusiy olimlari tomonidan shaxs shakllanishi, ta'lim-tarbiya borasidagi qator ilmiy-nazariy masalalar, ular tomonidan yaratilgan asarlarda atroficha yoritib berilgan. Ayniqsa, shaxs kamolotida bilim, aql, idrok, tafakkur jarayonini shakllanganligi aqliy mezon sifatida e'tirof etilgan. Shu bois jahon-ilmu madaniyatiga samarali hissa qo'shgan Abu Nasr Forobiy tomonidan qoldirilgan ilmiy meros aqlan kamolga yetgan, barkamol avlodni tarbiyalashda dasturil-amal bo'lib xizmat qilmoqda. Sharq mutafakkirlarining bizga qoldirgan boy ilmiy merosi juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, quyidagi biz ularning bilim olishga qiziqish, ilmga intilish kabi ehtiyojlarini tarbiyalash masalasidagi fikrlarining tahliliy asoslari keltiriladi.

Buyuk alloma Abu Nasr Forobiy (873-950) "Baxt saodatga erishuv" to'g'risidagi asarida bilimlarni o'rganish tartibi haqidagi fikrlarni bayon etgan. Uning ta'kidlashicha avval bilish zarur bo'lgan ilm o'rganiladi, bu olam asoslari haqidagi ilmdir. Uni o'rgangach tabiiy ilmlarni ya'ni tabiiy jismlar tuzilishini, shaklini, osmon haqidagi bilimlarni o'rganish lozim. Undan so'ng umuman jonli tabiat o'simlik va hayvonlar haqidagi ilm o'rganiladi deydi. Forobiy talabaning ijtimoiy hayotda tutgan o'rni va uning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida ibratli g'oyalarni ilgari surgan. Uning fikricha talabaga ta'lim berish, ilmi qilish yo'lida o'qituvchi tinmasdan mashaqqatli mehnat qilishi kerak, shunda talaba o'qishga, ta'lim olishga, bilimli bo'lishga intiladi. O'qituvchi talabaga bilim beraman desa, talaba oldida haqiqatg'o'y bo'lishi, yolg'onni va yolg'on aytganni yomon ko'rishi, o'zi fahm farosatli bo'lishi, or-nomusini qadrlashi, shogirdlariga nisbatan adolatli bo'lishi, ko'zlagan maqsadiga erishishda qat'iyatlik ko'rsata bilishi va o'rnak bo'lmog'i lozim. [1]

Forobiyning inson va uning ruhiy jarayonlari to'g'risidagi fikrlari uning ilg'or g'oyalardandir. U insondagi ruhiy jarayonlarni sanab o'tish bilangina chegaralanmay, balki bu jarayonlarning kelib chiqishi, tartibi, har birining roli to'g'risida ham mulohaza yuritdi. Insonning ruhiy quvvatlari psixik jarayonlari Forobiy asarlarida anchagina keng yoritilgan.

Forobiyning inson va uning psixikasi haqidagi fikrlari "Fozil odamlar shahri", "Masalalar mohiyati", "Falsafiy savollar va ularga javoblar", "Jism va aktsidentsiyalarning shakllarga qarab bo'linishi", "Sharhlardan", "Hikmat ma'nolari", "Aql ma'nolari to'g'risida" kabi qator asarlarida bayon etilgan. Forobiy o'zining psixologik ta'limotida O'rta Osiyo, Eron, Hindiston va Qadimgi Gretsiyaning tabiiy-ilmiy bilimlar sohasida, xususan tibbiyot sohasida erishgan yutuqlariga asoslandi. [2]

Forobiy odam organizmini biologik jihatdan tahlil qilish bilan kifoyalanmay, uning psixikasini tahlil etishga ham o'z asarlarida ko'p e'tibor bergan.

Forobiy o'z dunyoqarashida narsa va hodisalarni bilish, inson aqlini bilim bilan boyitish, uni ilmi, ma'rifatli qilish uchun xizmat qiluvchi psixik jarayonlarga alohida e'tibor beradi. Insonning bilish jarayonlari haqidagi ta'limot Forobiy asarlarida anchagina izchil va mukammal ishlangan ta'limotlardan hisoblanadi.

O'z «Sharhlar»ida Forobiy bilish jarayonlariga va inson bilimlarining kelib chiqishiga umumiy baho berib, bunday deydi:

«Inson bilimlarini aql va sezish organlari orqali qo'lga kiritadi... seziluvchi obrazlar his etish orqali, aqliy obrazlar esa seziluvchi obrazlar orqali bilinadi.». [4]

Forobiy asarlarida hissiy bilish uchun xizmat qiluvchi ruhiy jarayonlar va aqliy bilish uchun xizmat qiluvchi ruhiy jarayonlarga ham alohida-alohida tavsif beriladi.

«Fozil odamlar shahri» va «Hikmat asoslari» asarlarida bu haqdagi fikr va farazlar diqqatga sazovordir. «Hikmat asoslari»da bu to'g'rida bunday deyiladi:

«Insonda, uning boshlang'ich vujudga kelishida (ya'ni tug'ilishida) oziqlantiruvchi quvvat paydo bo'lib, uning yordamida inson ovqatlanadi. Bundan so'ng unda teri orqali sezish quvvati vujudga kelib, bu quvvat yordamida inson issiq, sovuq kabilarni sezadi. So'ng esa shunday quvvat vujudga keladiki, uning yordamida ta'm-maza seziladi. So'ng hidni sezishni ta'minlovchi quvvat paydo bo'ladi, undan keyin esa shunday quvvat vujudga keladiki, u orqali rang, yorug'lik va barcha ko'rinvchi narsalar seziladi. Hissiy quvvatlarning kelib chiqishi bilan insonda yana shunday quvvat ham vujudga keladiki, u insonni sezilayotgan narsaga yoki diqqatini tortadi, yoki undan uzoqlashtiradi va shu sababli insonda seziluvchi narsalarga moyillik yoki nafrat uyg'onadi. Bundan so'ng shunday quvvat paydo bo'ladi, uning yordamida inson oldin sezilgan va hozirda inson e'tiboridan tashqarida bo'lgan narsalarning obrazini saqlab qoladi. Bu xayol quvvati bo'lib, hissiy qabul etilgan obrazlarni turli tartibda kombinatsiya qilish (qo'shish, birlashtirish, ajratish) vazifasini bajaradi. Bu kombinatsiyalarning bir qismi chin, bir qismi esa yolg'on bo'ladi. Bundan keyin aqliy quvvat vujudga kelib, uning yordamida inson ongli va abstrakt fikr yuritadi, san'at va fan haqida bilimga ega bo'ladi, aqli yetadigan narsalar bilan shug'ullanadi». Uning ta'kidlashicha, tashqi sezgilar narsalarning konkret xossalari, obrazlarini bevosita aks ettiradi-yu, ammo uni bir butun holda ma'nosi, mohiyati bilan bilib ololmaydi. Bu vazifani fikr qilish bajaradi. Shunday qilib, Forobiyda aqliy jarayonlarning xususiyatlarini aniqlashga bo'lgan intilish juda kuchli bo'lgan.

«Masalalar manbai» (Usnul masoil) risolasida Forobiy psixik jarayonlarning ajralishi va ularning ma'lum fiziologik organlar, moddiy jarayonlar bilan bog'liqligi to'g'risida juda ajoyib fikrlarni yakunlovchi tezisni olg'a suradi:

«Qabul qiluvchi quvvatlarga, – deb yozadi u, – tashqi quvvatlar (ya'ni besh sezgi) va ichki hislar, xususan, xayol quvvati, xotira va esga tushirish quvvati, fikrlash quvvati va odam tanasining qismlarini harakatga keltiruvchi, qo'rqinch va g'azabni vujudga keltiradigan quvvatlar kiradi. Bu sanab o'tilgan quvvatlarning har biri ma'lum organ yordamida vujudga keladi, hech qachon aksincha bo'lmaydi. Bu quvvatlarning birortasi ham moddadan ajralgan holda mavjud bo'lishi mumkin emas». Forobiy, avvalo, barcha psixik jarayonlarni tashqi va ichki quvvatlar, ya'ni odamning tashqi organlari bilan bog'liq bo'lgan va ular asosida vujudga keladigan hamda shu tashqi organlarga bevosita bog'liq bo'lmagan, tashqaridan olingan obrazlar asosida ichki psixik jarayonlar natijasida vujudga keladigan quvvatlar deb ikki katta guruhga ajratadi. Tashqi quvvatda, ya'ni bevosita tashqi ta'sir natijasida sezgi organlari orqali vujudga keluvchi quvvatlar besh turlidir. Kelib chiqishi va murakkabligi jihatidan bu besh turli tashqi quvvatni Forobiy quyidagicha talqin etadi: teri-badan sezgisi, ta'm bilish sezgisi, hid bilish sezgisi, nutq sezgisi, ko'rish sezgisi.

Bularning hammasini Forobiy «Quvvai hissiya», ya'ni «hissiyot quvvati» deb ataydi va uning insonga ham, yuqori darajada rivojlangan hayvonga ham xos ekanligini qayd etgan. Bu tashqi quvvatlardan boshqa yana ichki quvvatlar ham mavjud bo'lib, ular quyidagilardir:

1. Xotira – tasavvur quvvati – «quvvai mutaxaynila».
2. Xayol quvvati – «quvvai xayoliya».
3. Tuyg'u, emotsiya quvvati – «quvvai naz'iya».
4. Nutq quvvati – «quvvai notisa».
5. Quvvai notisa ichidagi mantiqiy fikrlash quvvati – «Quvvai fikriyya». [3]

Forobiyning ta'kidlashicha, «Quvvai fikriya: mantiqiy operatsiyalarni bajarib, murakkab narsalarni bilib olish uchun xizmat qiladi («Fozil odamlar shahri»).

Bulardan tashqari, Forobiy asarlarida diqqat, his-tuyg'u, iroda kabi ruhiy jarayonlar haqida ham ayrim ajoyib fikrlar uchraydi, masalan, yuqorida keltirilgan fikrlarda ham Forobiy odam e'tiborini biror narsaga jalb etadigan yoki jalb etmaydigan hamda kishining g'azab va nafratini, ya'ni his-tuyg'usini boshqaruvchi quvvatlar mavjud ekanligini aytib o'tgan.

Forobiyning bu fikrlaridan, birinchidan, insondagi ruhiy jarayonlar bilan fiziologik-anatomik jarayonlar psixika bilan organizm o'zaro bog'liq holda mavjud, degan xulosa, ikkinchidan, yurak insonning biologik hayotini, miya esa uning ruhiy-ma'naviy hayotini boshqarib turadi, degan xulosa kelib chiqadi.

Forobiy insonning qaysi psixik jarayoni to'g'risida mulohaza yuritmasin, uning organizmdagi ma'lum jismoniy, fiziologik-anatomik jarayon bilan bog'liqligini ko'rsatib o'tishga harakat qilgan. U odam organizmidagi psixik jarayonlar fiziologik jarayonlar bilan zaruriy bog'liqligini, ular asosida mavjudligini yaxshi tushunibgina qolmasdan hatto tashqi ta'sirga javoban vujudga keluvchi ma'lum psixik jarayonlarning organizmga, fiziologik jarayonlarga aks ta'sirini tushunish darajasiga ham borib yetadi. Masalan, «Aristotel kategoriyalariga sharhlar» risolasida inson ruhida bo'lgan murakkab jarayonlar: g'azab, qo'rquv, achinish kabi tuyg'ularning odam organizmiga ma'lum darajada ta'sir etishi to'g'risida gapirib, bunday deydi: «Inson uyalgan vaqtida qizaradi, uyat bu yerda inson ruhida vujudga keluvchi affektdir, undan so'ng organizmda ma'lum rang vujudga keladi. Qo'rqish natijasida oqarib ketish ham shu kabidir». Barcha ruhiy jarayonlarni fiziologik jarayonlar bilan bog'lab tushuntirishga intilish Forobiyning eng muhim va diqqatga sazovor bo'lgan xususiyatidir. Bu uning psixologiya sohasida ilmiy yondashuvda turganligini ko'rsatuvchi eng asosiy dalillardir.

Shunday qilib buyuk alloma tomonidan ta'lim jarayonida bilim olish va uni o'zlashtirishning o'ziga xosligi masalalariga doir fikrlarini tahlil qildik. Ular tomonidan ilgari surilgan g'oyalari hozirgi kunda yosh avlodni bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojlarini kuchaytirishning yo'l-yo'riq va usul vositalarini (ko'rsatilganligi), shuningdek o'quv motivatsiyasini tarkib topishdek murakkab masalalarni yoritilganligi tufayli ahamiyatli hisoblanadi va ta'lim jarayonini takomillashtirishda mazkur jihatlarni nazardan chetda qoldirmasligimiz kerak. Har bir muammo yuzasidan mulohaza yuritir ekanmiz, shuningdek, sharq allomalarini ilmiy nazariy qarashlarini hozirgi kun talablari bilan bog'lash o'rindir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: A. Qodiriy nomidagi nashriyot, 1993. – 224 b.
2. Ivanov P.I. Zufarova M. Umumiy psixologiya T.: 2008.
3. O'zbek pedagogikasi antologiyasi: Ikki jildlik. J.1. (Tuzuvchi- mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil;). – T.: O'qituvchi 1995. – 464 b.
4. Karimova V, Psixologiya, Toshkent.: 2002 yil. 45 b

Роза Абитаева, Наталья Федченко
(Жезказган, Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ ПЕРВОКЛАССНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В ШКОЛЕ

В Послании Президента РКН.А. Назарбаева Народу Казахстана "Стратегия "Казахстан – 2050": Новый политический курс состоявшегося государства" говорится: "Необходимо... уделять большое внимание функциональной грамотности наших детей, в целом всего подрастающего поколения. Это важно, чтобы наши дети были адаптированы к современной жизни"[1,5].

Одним из эффективных направлений решения данной проблемы выступает социально – психологическая адаптация детей младшего школьного возраста. Поскольку этот возраст является одним из начальных этапов развития личности, именно здесь формируются основные психологические характеристики человека, устойчивые паттерны поведения, которые определяют социальные установки, жизненные приоритеты и личностную стратегию дальнейшего обучения школьника.

Первый класс – это важный этап взросления и один из наиболее существенных критических периодов в жизни ребенка. И от того как ребенок преодолет этот этап, найдет ли вовремя поддержку, чтобы не "споткнуться", зависят дальнейшие успехи, равно как и неудачи. "Именно в первые месяцы пребывания детей в школе складываются новые формы отношений ребенка с миром с самим собой, устойчивые способы взаимодействия со сверстниками, взрослыми, так же определяются направления личностной самореализации... В период адаптации к образовательному учреждению закладывается социальный и интеллектуальный фундамент дальнейшего развития и обучения ребенка" [2,34].

Первокласснику не всегда удается быстро привыкнуть к новому образу жизни. Поступление в школу для многих детей – эмоционально-стрессовая ситуация, требующая от ребенка мобилизации всех ресурсов. И потому актуальным по сей день остается вопрос вхождения первоклассника в школьный социум, вопрос быстрой и успешной адаптации к школьной среде.

Проблема социально-психологической адаптации младших школьников рассматривалась Л.С. Выготским, Дубровиной, В.С. Мухиной, Г.Г. Кравцовым, Е.Е. Кравцовой, Р.В. Овчаровой, Н.И. Гуткиной, М.А. Амонашвили и др., анализ работ которых позволяет сделать вывод о том, что ребенок не сразу становится школьником, а требуется определенный этап адаптации, в ходе которого его прежний опыт взаимоотношения с окружающими, все привычные факторы и стереотипы его поведения преобразуются в соответствии с новыми требованиями и условиями.

Ребенок, который вписывается в школьную систему требований, норм и социальных отношений считается адаптированным. Такого определения адаптации придерживаются в своих исследованиях И.В. Дубровина, Р.В. Овчарова, Н.И. Гуткина [3,4,5].

Я.Л. Коломинский, В.С. Мухина, Г.Г. Кравцов, Е.Е. Кравцова выделяют три уровня адаптации первоклассников к школе: высокий, средний и низкий. Каждому уровню соответствует определенная группа детей.

В группе с высоким уровнем адаптации – дети адаптируются в течение первых двух месяцев обучения. Эти дети относительно быстро вливаются в коллектив, приобретают новых друзей, полностью осваиваются и с новым статусом ученика, и с новыми требованиями, и с новым режимом. Вторая группа детей имеет более длительный период адаптации. Как правило, эти дети испытывают трудности в усвоении учебной программы, и лишь к концу первого полугодия реакции этих детей становятся адекватными требованиям школы, учителя. Третья группа – дети, у которых социально-психологическая адаптация связана со значительными трудностями. У них отмечаются негативные формы поведения, резкое проявление отрицательных эмоций, они с большим трудом усваивают учебные программы [6,7,8,].

Э.М. Александровская предлагает в качестве критериев адаптации эффективность учебной деятельности, усвоение школьных норм поведения, успешность социальных контактов, эмоциональное благополучие [9, 43].

На основе изучения научных источников можно проанализировать основные изменения, происходящие на этом возрастном этапе, обосновать необходимость обеспечения успешной адаптации младшего школьника в новой образовательной среде.

Трудности, возникающие у младших школьников в процессе адаптации, могут привести к самой неблагоприятной ее форме – дезадаптации. Актуальность темы определяется тем, что в настоящее время подобные затруднения, по данным разных авторов, испытывают от 15 до 40% учащихся начальных классов, причем отмечается тенденция к дальнейшему росту их количества [5].

С целью оптимизации условий протекания адаптационного периода у первоклассников, для более быстрого и безболезненного привыкания ребенка к школьной жизни, учителю необходимо создать благоприятную атмосферу, соответствующие условия для адаптации ребенка к обучению в школе. Учитель должен достаточно четко представлять себе цели и возможности психолого-педагогического анализа адаптационного периода каждого ребенка, владеть навыками его осуществления.

Для получения информации о процессе адаптации учащихся первых классов, а так же для смягчения и ускорения процесса адаптации детей к обучению, в сентябре – октябре 2013г. было проведено диагностическое обследование процесса адаптации по показателям отношения первоклассника к школе с помощью наблюдения по Александровской Э.М.. В обследовании принимали участие 76 детей первых классов школ №4 и № 13 города Жезказгана. По результатам исследования на каждого ребенка была составлена карта – профиль адаптации младшего школьника.

В таблице наблюдения, в соответствии с которой проводилось диагностическое обследование, представлено 9 показателей адаптации первоклассников к школе и уровни их проявления: 1)настроение ребенка, 2)контакты со сверстниками, 3)познавательная активность, 4)дисциплина, 5)реакции агрессии, гнева, 6)страх, 7)двигательная активность на перемене, 8)общее самочувствие, 9)успеваемость. Все показатели тесно взаимосвязаны, недостатки формирования любого из них сказываются на успешности обучения, самочувствии и состоянии здоровья первоклассника, его работоспособности, умении взаимодействовать с педагогом, одноклассниками и подчиняться школьным правилам. Выбирался наиболее характерный для ребенка уровень проявления в каждом из 9 вышеописанных показателей адаптации.

Наблюдения за детьми 1-х классов в течение двух первых месяцев обучения в школе показали, что приспособление к школе протекает у каждого ребенка по-разному и отличается по скорости и устойчивости.

В результате были выявлены 3 группы детей: дети с высоким (благоприятным), средним (условно благоприятным) и низким (неблагоприятным) уровнями адаптации.

Дети с высоким уровнем адаптации составили 46% от общего числа продиагностированных первоклассников. Настроение у данной категории детей стабильное, эмоционально уравновешенное. Контакты со сверстниками характеризуются легким и уверенным вхождением в коллектив, активным поиском и установлением контактов с одноклассниками. На уроках дети с высоким уровнем адаптации проявляют активность и интерес, тщательно и усердно выполняют требования учителя, усидчивы и старательны. Состояния страха и тревожности, агрессия в их поведении отсутствует. На переменах эти дети проявляют подвижность и активность. Общее самочувствие детей характеризуется тем, что жалоб они не предъявляют и чувствуют себя бодрыми, чувство усталости у них возникает только после уроков. Успеваемость первоклассников данной категории – хорошая.

Таким образом, первоклассники с высоким уровнем адаптации положительно относятся к школе, предъявляемые требования воспринимают адекватно; учебный материал усваивают легко; глубоко и полно овладевают программным материалом, прилежны, внимательно слушают указания и объяснения учителя; общественные поручения выполняют охотно и добросовестно; занимают в классе благоприятное статусное положение, доброжелательны, Хорошее настроение, спокойное эмоциональное состояние отмечалось у них на протяжении всего периода наблюдения.

Дети со средним (условно благоприятным) уровнем адаптации составили 35% от общего числа продиагностированных. Настроение детей данной категории характеризуется легкой депрессией и периодической вялостью, рассеянностью, из которых ребенок выходит в случае интересных заданий. Инициативы в установлении контактов со сверстниками дети со средним уровнем адаптации не проявляют, но при случае выражают готовность "сотрудничать" со сверстниками, робки и избирательны в общении. Проявляют избирательный интерес к определенным урокам и остаются равнодушными к другим. Пытаются идти в ногу с классом, но это не всегда получается из-за несобранности. Дети данной группы робки, застенчивы, легко теряются. Двигательная активность на переменах фиксировалась как высокая, так и низкая. Общее самочувствие характеризуется периодическими жалобами на недомогание. Успеваемость у детей второй группы от хорошей до удовлетворительной.

Таким образом, вторую группу детей со средним, условно благоприятным уровнем адаптации, отличают два показателя: более длительный период проявления неблагоприятных форм поведения, им требуется больше времени на привыкание к новым школьным условиям. Чаще всего у них нарушена учебная активность: она носит кратковременный характер и заменяется игрой. В поведении этих ребят в первые месяцы пребывания в школе преобладают неадекватные поступки: на уроках они рисуют, играют, занимаются посторонними делами. Они не поднимают руку на уроках, часто на обращенный к ним вопрос учителя отвечают тихим голосом, мало контактируют с одноклассниками.

Третья группа детей с низким (неблагоприятным) уровнем адаптации составила 19% учащихся. Настроение некоторых первоклассников этого уровня характеризуется заторможенностью, иногда истерией и плачем, выражением негативного отношения к школе, либо полным нежеланием идти в школу. Дети не поддерживают социальных контактов, некоторые из них замкнуты, недоверчивы, стремятся изолироваться от сверстников. Познавательная активность у этих детей низкая, учатся они без видимого желания, а некоторые дети вообще не проявляют интереса к учебе, тяготятся ею. Дисциплина детей этой категории характеризуется тем, что требования учителя они выполняют неохотно, на уроках часто отвлекаются, часто игнорируют требования учителя. Наблюдаются не всегда мотивированные проявления агрессии в отношении сверстников и даже учителя. Иногда проявляется выраженная тревога и неуверенность. На переменах бегают, кричат, мешают другим, либо перемены проводят в одиночестве, предпочитая не выходить из класса, а заняться каким-либо делом, сидя за партой. Общее самочувствие отличается жалобами на недомогание, которые приобретают устойчивый характер. Успеваемость у этих детей от удовлетворительной до неудовлетворительной.

Итак, для третьей группы детей с низким неблагоприятным уровнем адаптации характерно ограничение способности справляться со своими учебными и социальными функциями, негативные формы поведения, появление отрицательных эмоций: печали, тревоги, напряженности. Если вовремя не разобраться в причинах такого поведения, это может привести к нервному срыву и нарушению психического здоровья.

Проведенное диагностическое исследование показало, что адаптация к школе является очень сложным для первоклассника периодом привыкания к новым школьным условиям, который каждый ребенок переживает и осознает по-своему.

Основная задача педагога в работе с учащимися первых классов – создание оптимальных условий для раскрытия и реализации возможностей детей с учетом индивидуальности каждого ребенка, так как положительный опыт адаптации поможет младшему школьнику адаптироваться за пределами начальной школы, в открытом быстроизменяющемся социуме, и создает благоприятные предпосылки для дальнейшего развития его личности.

Литература:

1. Послание Президента РК – Н.А. Назарбаева Народу Казахстана "Стратегия "Казахстан-2050": Новый политический курс состоявшегося государства" «Индустриальная Караганда» от 15.12. 2012г. № 159-160, – с.5
2. Костяк Т.В. Психологическая адаптация первоклассников. – Москва, Изд. «Академия», 2008. – 245с.
3. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба: вопросы теории и практики. – М., 1991. – 356 с.
4. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. -М., 2004.-233с.
5. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. М.: Академический проект. 2000. – 264с.
6. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста. – М., 1988. -166с.
7. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. М.: Издательский центр «Академия». 2000. – 284с.
8. Кравцов Г.Г., Кравцова Е.Е. Шестилетний ребенок: психологическая готовность к школе. – М., 1997.- 138с.
9. Александровская Э.М., Кокуркина Н.И., Куренкова Н.В. Психологическое сопровождение школьников. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 279с.

Олена Боличева
(Київ, Україна)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПЕРСОНІФІКАЦІЇ ЗНАТЬ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СПОРТИВНИХ ПСИХОЛОГІВ

Зважаючи на те, що персоніфікація професійних знань – системний феномен, то умови перебігу цього процесу логічно розглядати у взаємозв'язку психолого-педагогічних, організаційно– управлінських, культурно – історичних та соціально-економічних умов існування професії та умов набуття професії, а саме – професійної освіти.

Психолого-педагогічні умови – це такі, завдяки яким з'являється та реалізовується можливість проявлення, застосування та подальшого розвитку учасниками психолого-педагогічного процесу власних та суспільних здібностей, пізнавальних потреб, стратегій та стилів. Це умови, що забезпечують опанування та персоніфікацію знань при виборі, входженні та набутті нової професії. Обираючи та набуваючи нову професію, індивід досить кардинально змінює умови власної життєдіяльності, незважаючи на те, що вибір професії та професіоналізація – це природний (екологічний) процес, зумовлений соціальною сутністю людини. Аналізуючи цей процес в ракурсі психічної діяльності, зазначимо, що він відбувається як реалізація внутрішніх інтенцій і соціальних та культурно-історичних детермінант (зовнішньо). Підкреслимо, що індивід в цьому процесі зіткнується з новими умовами діяльності – пізнавальною, навчальною і насамперед, професійною.

Психологічні умови можна розглянути також на рівні особистості в тому смислі, що особистість взагалі та особистість студента-психолога зокрема, розглядається в якості відкритої системи, функціонування якої можливе за наявності зворотнього зв'язку між системою та середовищем. Цим середовищем виступає весь освітній процес в ВНЗ, міжособистісні взаємовідносини (в навчальному закладі, на роботі, в сім'ї, в суспільстві тощо).

Для наглядності окреслимо наступні умовні області, в яких відбувається процес набуття як особистісних новоутворень, так і процес опанування нової професії (Лібін): а) адаптація; б) діяльність; в) взаємодія; г) ставлення.

Процес *адаптації* студента до умов освіти у ВНЗі відбувається на тлі зміни його соціального середовища, що викликає необхідність перебудови суспільних стосунків особистості і складає сутність соціальної адаптації. Дослідження дає підстави зробити смисловий акцент на тому, що впродовж навчання у ВНЗі, людина адаптується до умов навчання більшою мірою, чим до умов реальної практичної професійної діяльності.

Нова професія потребує від особистості активізації здібності конструювати професійні знання, в тому числі, знання власних можливостей та перспектив у зв'язку з новою діяльністю. Ця вимога задовольняється у процесі вироблення власного світогляду, смисложиттєвого та ціннісного вибору, відчуття та поступове формування

життєвих перспектив. Тому діяльність окрім сутнісної та предметної складових, це ще реалізація здатності до ініціативності, прийняття рішень, організації та самоорганізації, управління та самоуправління.

Область *взаємодія* окреслюється контекстом спільної діяльності, яка реалізується як передача та запозичення досвіду, системне управління і організація. Як було вже згадано, феномен персоніфікації, як процес організації особистісних знань, відображений в дослідженнях Н. Gruber, де він стверджує, що в організації знань ключову роль грає наявність «системи вірувань», в яку асимілюється новий досвід. Ця система не породжена самою особою і не задана оточенням, а є результатом взаємодії особи зі своїм оточенням. Цей «ментальний світ» конструюється за допомогою безперервних інтерпретацій (наприклад, за рахунок трансформації культурної спадщини). Саме в рамках системи вірувань в ході тривалого процесу відбувається визрівання і оформлення нової ідеї [7, с. 27].

Зважаючи на умови *самоорганізації* в цих названих областях, вважається логічним зазначити альтернативні ознаки формуючого середовища, а саме навчального та професійного, що існують на даний момент (таблиця 1).

Таблиця 1.

Ознаки формуючого ППЗ середовища		
	Навчальне	Професійне
Адаптація	Студентська спільнота, освітня система	Професійне середовище, соціально-історичні, культурні, економічні умови існування та розвитку професії
Діяльність	Навчальна	Професійна
Взаємодія	Між учасниками навчального процесу та представниками студентства	Між представниками професійного середовища та учасниками професійного процесу
Відношення	Часто формальне та споживацьке, репродуктивне	Включення та занурення в професійну діяльність, суспільна продуктивна, творча діяльність

Нагадаємо, що розвиток особистості студента-психолога асоціюється в дослідженні з виникненням і інтеграцією нової особистісної ідентичності [6]. Для виникнення нової ідентичності «практичний психолог» в традиційній системі освіти той, студент проходить через стадію ідентичності «студент-психолог» (на протязі від 2 до 5 років, в залежності від форми навчання).

Організаційні умови формування ППЗ – це особливості самоорганізації учасника навчального процесу (в тому числі і викладача); особливості організації форм навчання, певної методичної бази; а в загальному сенсі – розвитку та управління системою освіти та професійним соціальним середовищем, а також той вклад та вплив, який здійснює кожен учасник цього процесу.

В дослідженнях В.Давидова, Е.Клімова, Г.Костюка, Д.Ніколенко, Б.Федорішина віделяються два підходи до проблем підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю: діяльнісний та індивідуально-особистісний. З точки зору першого особистість традиційно розглядається відповідно або невідповідно до вимог професійної діяльності. Залежно від специфіки праці діяльність детермінує професійну поведінку особистості і не тільки розвиває відповідні навички, вміння, формує окремі функціональні системи, впливає на своєрідність психічних процесів, але і творить особистість цілком, її професійні риси та професійні стилі. Вимоги до особистості фахівця психолого-педагогічної діяльності залежать від державного замовлення і від самої системи освіти. Відповідно до цих вимог студент повинен стати професіоналом в результаті цілеспрямованого, тривалого педагогічного впливу. Інший підхід розглядає особистість з точки зору індивідуальних особливостей, які проявляються в її професійній діяльності. При цьому підході акцент зміщується з поняття «професійна діяльність» на поняття «особистість професіонала». Професійна діяльність розглядається як сфера докладання творчих можливостей індивідуальності. (І.Зязюн, В.Моргун, Д.Ніколенко, Н.Нічкало, Л.Проколієнко, В.Семіченко, Б.Федорішин, Т.Яценко та ін.).В працях багатьох спеціалістів підкреслюється велике значення для соціалізації особистості персоніфікована професійна освіта, яку, на їх думку, потрібно розглядати як безперервний інтегрований педагогічний процес.

Становлення ідентичності практичного психолога набуває більш виражених ознак після закінчення ВНЗу, на початку практичної діяльності в якості практичного психолога, на що випускник має формальну підставу у вигляді диплома навчального закладу. І якщо дослідниками підкреслюється певний розрив між формалізацією освіти та її змістовними сутнісними характеристиками, то випускник ВНЗ реалізує цей синтез між протиріччями тими способами і за допомогою тих можливостей, які реально виникають після закінчення учбової установи в ході подальшої освіти та практичної діяльності. Це доволі часто спостерігається як певний експеримент над «споживачами» професійних послуг та власне над особистістю молодого спеціаліста. Сприятливими виявляються ті умови, в яких є можливість звернення за відповідною професійною допомогою у вигляді супроводу входження в професійну діяльність і в супервізії практичної діяльності на всіх рівнях (змістовному, саморегуляції, організаційному, особистісному, системному).

Соціокультурні умови існування певної професії відображені в сьогоденній ситуації на ринку праці взагалі і свідчить про те, що професія стає не тільки способом забезпечення власних життєдіяльнісних потреб, а й способом життя, який часто визначає спрямованість особистості та її світосприйняття. Набуває більшої актуальності тенденція до взаємопроникнення особистості та тих професійних ролей, які вона виконує та реалізує, особливо коли мова йде про допомагаючі професії, зокрема психолог – професію соціометричного профілю («людина-людина»).

Культурно-історичні умови сьогодення характеризуються зміною освітніх парадигм, ускладненням та диференціалізацією змісту професійної діяльності, яка актуалізує внутрішні, психологічні ресурси особистості. Нова

якість професійної освіти сьогодні – це відповідність вимогам міжнародних стандартів якості, задоволення запитів широкого кола споживачів психологічних послуг.

Висновки

На сьогоднішній день тенденції становлення ідентичності психолога на рівні особистісної самоорганізації в умовах стихійного становлення та організації професійного середовища. Це зв'язано з багатьма складнощами, та водночас, відкриває безліч можливостей найбільш ефективного сполучення особистісних смислів молодого спеціаліста із запитами середовища (професійного та цільового). Завдяки цьому у молодих спеціалістів з'являється можливість відчути особистісний вплив на становлення так званого ринку психологічних послуг, на своє місце в професійній та науковій спільноті, на процес формування загальної психологічної культури суспільства і т.і. Однак, всі ці сфери являються зонами великої невизначеності, тому найактуальнішою особистісною психологічною характеристикою студента-психолога об'єктивно стає певний відповідний рівень толерантності до невизначеності.

Зважаючи на те, що освітня система сьогодні перебуває в процесі кризи, трансформації, а точніше, в перехідному стані, з'являється можливість ширше застосовувати особистісно-орієнтовані форми навчання для формування ПЗ. Це стає актуальним, враховуючи ефект можливості більш ефективного та короткострокового навчання, що спостерігається, як зазначає П.Лушин [6], в нестабільні та малоструктуровані періоди розвитку соціальних та особистісних систем.

Також можна зробити висновок, що сучасними умовами персоніфікованої освіти та персоніфікованої психолого-педагогічної взаємодії є спрямованість освітніх траєкторій, виходячи з самоцінності суб'єктного досвіду індивіда як неповторного способу його життєдіяльності. Соціальна «цінність» спеціаліста виявляється відтворенням не стільки суспільного, скільки індивідуального досвіду, збагаченого останнім, що стає можливим при акцентуванні побудови навчального процесу на формування персоніфікованого знання у студента- психолога.

Література:

1. Боличева О. В. Результати експериментального дослідження процесу персоніфікації професійних знань як фактору розвитку особистості студентів-психологів / О. В. Боличева // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД: зб. наук. праць за матеріалами XVI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – С. 235-236
2. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М., 1986.
3. Климов Е.А. Шлях до професії. – Л., 1974. – 190 с.
4. Костюк Г.С. Роль професійного самовизначення в формуванні особистості // Проф. орієнтація учнів/ Упор. З.С. Нечипорук. – Київ, 1971. – с.17-26
5. Либин А.В. Дифференціальна психологія: На пересеченні європейських, російських і американських традицій 3-е издание. – М: Смысл, 2004.
6. Лушин П. В. Личностные изменения как процесс: теория и практика. –Одесса: Аспект, 2005. – 334 с.
7. Gruber H. E. The self-construction of the extraordinary / H. E. Gruber // Conceptions of giftedness. Ed. by R.Sternberg et al. Comb. Univ. Press: Cambridg, 1986. – P. 247 – 263

Раугаш Нурмаганбетова, Айкерим Мурзалиева
(Жезказган, Казахстан)

СПОРТШЫНЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯСЫ

Бапкер спортшының жарыстағы психологиялық мінез құлқын дамытуда басты қызмет атқарады.

Бапкердің мақсаты біздің қоғамда орын алатын спортшылардың жеңістерін, өзін өзі тәрбиелеуін, білікті спортшы, мәдени жетістіктерге жете алатын жасөспірімдер тәрбиелеу.

Қарсыласты жеңе білу, рухани өзін дамыту, қарсыластың осал тұстарын білу, олардың мәдениетін білу сондай ақ өзін мақсаттарын жүзеге асыра алу, арқашан өзінің білімін дамытып, жарыстарда дұрыс өзін өзі ұстауын дамыту. [1, б. 238].

Бапкердің қызметі екі функцияда жүзеге асырылады:

1) Ол өсіп келе жатқан жасөспірім балаларды адамзат мәдениетін сабақ жүзінде насихаттауы тиіс. Қорыта айтқанда спортшылардың дұрыс тәрбиеленуіне, спорттық жетістіктерін үнемі жаңартып отыруы тиіс. Олсоған сүйене отырып өзін білімі мен денешынықтыруға деген қызығушылығын арттыруы тиіс.

2) олсоған қарамастан спортшының ішкі жеке ләңгенуіне қатынасты ырымауы тиіс.

Қазіргі тәлім-тәрбиенің де құндылықтары қарым-қатынасын психологиялық ынтымақтастық және педагогикасының өнер-білім берудің технологиясының инновациялық әдісін қосатын гуманистік педагогика жатады. Олсоған сүйене отырып өзін білімін дамытады. Соған қарағанда бапкер спортшыға диктатор бола алуы тиіс.

Басқатұлғалармен жүйелі, қабілетті қарым-қатынаста бола білу, жоғары бағалау бапкердің басты міндеті.

Гуманистік психология және инновациялық педагогика бірге болса онда тандалған – тұлға өз-өзін танытып, бұл бағыт бірден болмайтын жүйенің қолға алуына, өзін –өзі тануға мүмкіндік ашу бапкерге жан тән. Басқару адамдармен қарым-қатынаста қатусуға арналған кәсіби мүмкіндік туғызатын өлеуметтік – тарихи шарттарды жеке ойлау мүмкіндіктерінің дамуына және өркендетуге деген адамның аталпынысы, өйткені арақатынастағы жеке қасиеттерді жетілдіру мүмкін емес.

Өлеуметтік психологиялық міндеттердің бірі оған машықтану қабілетін спорттық физикалық мәдениетпен, даму облысында қарым-қатынаста жеңілдеуін жаңарту және жағдайын бақылау болып табылады. Кәсіби қарым-қатынаста қатысты бапкер адамдарының санаттарына ерекше көңіл бөлуі керек.

Бұл жерде айтпақ болғанымыз психологиялық қарым-қатынасты арақашықтықтан және педагогикалық қарым-қатынастан, тілді қалыптастыратын әдістер туралы еді.

Арақатынастың – педагогикалық ұстанымын құрайтын ең маңыздысы қарым- қатынас. Арақашықтық әңгімелесушілердің қарым-қатынаста өзара іс-қимылын және өзара түсінісуіне әсер етеді. Дұрыс таңдаған арақатынас- бұл кез-келген сөздің 90% дық жетістігі.

Әр адамда меншікті психологиялық орны бар. Әр адамда – қайғыру кезені, әр адам психологиялық арақашықтықты таңдайды. Педагогикалық қарым-қатынастың маңызды аспектілерінің бірі.

Үш негізгі арақатынасты ерекшелейді: физикалық, орталық және тігінен. Егер спортшымен әңгімелесу уақытында сізді басқа ойлар мазаласа (сөзге қатысты емес), онда бұл біртұтас психологиялық кеңістіктің бұзылуы. Тиімді кәсіби қарым-қатынас бір жағынан тұтас, ортақ, бірақ бұл тәрбиеленуші спортшылармен дәреже тең деген сөз емес, арақатынастың жазықтығы тік немесе көлденең бола алады. Бұл қарым-қатынастың тиімділігін түсіну.

Егер бапкер (Бапкер – спортшы) тік қарым-қатынасты таңдаса "жоғарғы құру" әдісті пайдалана отырып ортақ психологиялық арақатынасты табылмаса өмірде қайталанып келген қарым-қатынас кедергі болады. Спортшымен жұмыс істеудің үш тиімді психологиялық қарым-қатынасты пайдаланылады. Спорттық нәтижелер туралы емес, егер қарым-қатынаста арақатынасты ескерсе тіпті мүмкін емес тұлғаның дамуы туралы еске сақтау.

Техника тиімділігінің психологиялық өлшемдері деп, мұғалім қозғалыс қимылдарын объективті қажеттіліктерімен орындаудың өз әдістеріне сәйкестігін анықтау негізіндегі белгілер деп түсінеміз. Психологиялық практикада мынадай өлшемдер бар.

Өлшемдердің тиімділігі – қозғалыс қимылдарының сипатына, оқыту сатысына және оқушылардың дене дайындығы деңгейіне сәйкес келуіне де байланысты.

Бірінші өлшем – дене жаттығуларының нәтижелілігі (оның ішінде, спорттық нәтиже де бар) бәрінен же жиі қолданылады.

Екінші өлшем – ол стандартты техникалар параметрлері. Оның мақсаты – бақылайтын қимыл параметрлерін салыстырудан тұрады.

Үшінші өлшем – мүмкін болатын және нақты нәтиже арасындағы айырмашылық.

Дене жаттығуларын сұрыптау дегеніміз – бұл ең негізгі белгілеріне қарап оларды өзара байланысты топтарына қарай бөлу деп білеміз. Сұрыптау нәтижесінде мұғалім дене жаттығуларының өзіне тән сипатты қасиетін анықтайды және едәуір дәрежеде педагогикалық міндеттерді шешуге жауап бере алатын дене жаттығуларын іздестіруді жеңілдетеді алады. [6,7,8, 255, 159 б.]

1. Жеткіншектер 12 жасынан бастап спортпен айналыса алады бұл олардың организмі мықтап өсетін кезі және органдарды жеке – жеке емес барлығы бірдей біріңғай процесс ретінде дамиды. Күреспен айналысатын жасөспірімдерді төрт топқа бөлу дұрыс болатындығын практика көрсетті. Ол топтар: жеткіншектер 12 – 13 жас, жасөспірімдер кішіректері 14 – 15, жасөспірімдер ересектері 16 – 17 жас. 12 – 17 жастың арасы жасөспірімдерді жыныстық жағынан жетілетін уақытты. Ал 12 – 15 жас арасында жасөспірімдердің бойы мықтап өседі. Ол бір жылда 10 см дейін жетеді. Бірақ буындары мен сүйектері әлі де әбден жетіліп қатаймайды. Осы ерекшеліктерді ескеріп, жасөспірімдердің күшімен икемділігін арттыратын жаттығуларды аса сақтықпен жасату қажет.

2. Спортшылар мына қағидаларды ерқашан білуге тиіс: белдесу кезінде бір кілемнің үстіне бірнеше жұптың күресуіне рұқсат етілмейді: үсті басы кір және терісінде жарасы бар палуандар жаттығуға жіберілмейді, салмағы мен разрядына үлкен айырмашылығы бар спортшылардың екеу ара белдесуіне бәсекелесуіне рұқсат етілмейді. Аяқ киімсіз немесе тақасы бар аяқ киіммен сабаққа қатысуға тиым салынады. Дене қалпын сақтап қалу техникасына және әсіресе акробатикалық жаттығуларды үйренген кезде бір жерін зақымдап алмайтын болып құлауға (өзі немесе жаттығуды қарсылысымен бірге) үйренгенше күрделі жаттығуларды жасамайды. Спортшының мойны қатайтатын аранйы жаттығуларға ерекше көңіл аударып, оларды жаттығу сабақтарына енгізеді және массажды қолданады. Спортшы өзінің жаттығу киімін таза ұстауға тыраңқтарын алып жүруге, кілемге шыққанда аяғын сүртіп жүруге міндетті [8,9].

Бұл кезеңнің мақсаты – қимыл дағдысын қалыптастыру, сол арқылы жоғарғы қимыл ептілігіне жету жаттығуды көп қайталағаннан соң қимыл ептілігі дағдыға айналады. Қимыл дағдысы деп қозғалыстарға емес, нақты әрекет нәтижесіне бағытталған қимыл-әрекетін автоматтандыра орындай алу қабілеттілігін айтамыз. Қимыл дағдысы әртүрлі қозғаушы факторларға қарсы жоғары тұрақтылық танытады (жаттығуды басқа спорт залда орындау, көрермендер, әртүрлі метрологиялық жағдайлар т.б.). Қимыл дағдысын қалыптастырғанда қозғалыс дәлдігі жақсарады, қимыл ырғағы жетіледі, жеке қозғалыста бір тұтас қимыл әрекетке айналады.

Қимыл дағдысын қалыптастыру кезінде анализаторлар қызметін білу процесі қатар жүреді қимыл анализаторларының мәні артады, өйткені бұлшық еттердің сезімталдығы қозғалысты бақылауда жетекші роль атқарады. Көру анализаторларының қызметі қоршаған сыртқы ортадағы жағдайда жеке әрекеттің нәтижелігін бақылау қызметіне ауысады. Қимыл дағдысы жаттығуды көп қайталағанда пайда болады.

Жаттығуларды дұрыс қайталау мынандай факторларға үйрету, міндеттеріне оқу материалының күрделілігіне, жаттығушылардың дайындық деңгейіне оқыту әдістемесінің жетілгендігіне байланысты.

Тәрбиеде қайталаудың екі жолы қайталауы. Созылмалы қайталау кезінде қолайлы дұрыс шынығу аралығы болса, көлемді оқу материалын игеру кезінде жаттығулар үлкен дидактикалық әсер алады. (Мысалы гимнастикадағы еркін жаттығулар). Бұл процесі екі себеппен түсіндіреміз: Біріншіден жаттығу тәсілдерінің есте сақтауы, яғни меңгеріп жатқан оқу материалын жаттығуды орындап жатқанда ғана емес, тынығу аралығында да ұғыну, ойлау. Екіншіден жаттығуды меңгеру процесінің организмнің бұлшықет әрекетіне бейімделу қызметіне байланыстылығы жаттығуды орындау ғана емес қалпына келу кезінде сақталады. Тынығу аралығына қарағанда организмнің қабілеттілігі қысқарады және жиі тынығу аралығында артады. Сондықтанда жаттығуларды бірінші деп болмайды. Түйінді қайталау, тездете үйрену негізін қарайды. Оны жеңіл оқу материалын үйренгенде қолданылуы тиімді. Бұл екі жағдайда да қайталау сипаты әртүрлі болады. Бастапқы үйрену мезгілінде қайталану жиіліп сонан соң біртіндеп азаяды. Жаңа тәсіл тұрақтандыру үшін бастапқы жаттығуларды жиі қайталауы керек, ал ол бетек алған соң қайталауға болады [11].

1. Дағдының жағымсыз тездете қалыптасуын үйрету барысының басында қимыл әрекетін игеріу тез, сонан соң ақырында қалады.

Өйткені тәсіл негізі тез қабылданады да бөлшектер ұзақ иіріледі.

2. Дағдының жағымды тездете қалыптасуы. Бұл үйренудің бас кезінде дағды аздап, сонан соң тезірек өседі. Әртүрлі қалыптасудың осы түрі, күрделі әрекетке жетелейді, жаттығуды бөлшектеп үйреніп, толықтырған соң, ол үйренулер дағдының тез өсуін шапшаңдатады.

3. Дағды дамуының ақырындау кездері де кездесіп тұрады. Бұндай дағды жетілу деңгейіне жеткен кезде пайда болады. Дағды неғұрлым жетілген сайын оның ары дамуына қажымас қайрат, көп еңбек және педагогикалық шеберлік керек.

Дағды дамуының тоқтауы – үйрету әдістері қате болғанда дене қуатының даму деңгейі (күш, ептілік, тезімділік жылдамдылық т.б.) төмен болғанда жаттығуды ептейсіз (қорқыныш, шаршау) ыңғайсыз жағдайда (нашар

спорт жабдықтарында т.б.) орындағанда пайда болады. жаттығушы дағдыны қалыптастыру кезінде осы жағдайлады байқап уақытында қателіктерді түзетіп отыруы қажет. Мықты қимыл дағдысы, уақытында қателіктерді туырап отырса, көп жылдар бойы сақталады бекітулер болмаса, дағды бұзылады. Қимыл дәлдігі жоғалады жаттығу орындау ал-қылығы (өз күшіне сенбеушіліктен) нәтижелігі нашарлайды т.б. Бірақ дағды түгелімен жоғалып кетпейді негізі сақталады және қайталанғаннан соң тез қалпына келеді.

Дене тәрбиесінің тәжірибесінде қалыптасар қимыл дағдыларының бір –бірімен бірге әрекеттенуі жоғалады және жағымсыз жағдай туғызады. Ертерек қалыптасқан дағдының келесі дағдының қалыптасуы процесін қиындатуын жағымсыз ауысу дейміз [12].

Әдебиеттің тізімі:

1. Деркач А.А., А.А. Исаев. Творчество тренера. – М.: ФиС, 1982. – 238 с.
2. Алексеев А.В. Себя преодолеть! – М.: ФиС, 1985. – 192 с.
3. Горбунов Г.Д. Психопедагогика спорта. – М.: ФиС, 1986. – 208 с.
4. Козин А.П. Психогигиена спортивной деятельности. – Киев: Здоровья, 1985. – 128 с.
5. Стоунс Э. Психопедагогика. Психологическая теория и практика обучения. – М.: Педагогика, 1984. 472 с.
6. Филин В.П., Фомин Н.А. Основы юношеского спорта. – М.: ФиС, 1985. – 255 с.
7. Фомин Н.А., Филин В.П. На пути к спортивному мастерству. – М.: ФиС, 1986. – 159 с.
8. В.И. Сухарев. Физиотерапия, массаж и лечебная физкультура. Москва – 1965
9. А.Г. Дембо Спортивная медицина и лечебная физическая культура. Москва – 1979.
10. А.А Бюриков, В.Е. Васелев Спортивный массаж. Москва – 1981
11. Тілеуғалиев О. Алматы “Жазушы” Денетәрбиесі
12. Тойжанов С, Құлназаров А. Алмати “Жазушы” Денетәрбиесі.

Лілія Романкова, Віра Причак,
Михайло Хромей, Ірина Блашків, Сергій Косяк
(Івано-Франківськ, Україна)

СИСТЕМНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ВНЗ

Актуальність проблеми. Системний психологічний супровід навчально-виховного процесу ВНЗ – це цілісна структура, що розвивається в просторі і часі та передбачає організацію методичного забезпечення системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу, проведення психолого-педагогічних досліджень, організацію роботи школи кураторів, організацію системного психологічного супроводу в рамках педагогічних та виробничих практик.

Системний психологічний супровід навчально-виховного процесу зможе забезпечити психологічну складову **системи виховання вищої професійної освіти**: сприяння повноцінному розвитку особистості студентів, створення умов для формування у них мотивації до самовиховання і саморозвитку; забезпечення індивідуального підходу до кожного учасника навчально-виховного процесу на основі його психолого – педагогічного вивчення; профілактика і корекція відхилень в інтелектуальному і психофізичному розвитку студентів.

В процесі навчання у ВНЗ відбувається як професійний, так і особистісний розвиток суб'єктів навчально-виховного процесу. З цього слідує, що першочерговим завданням психологічного супроводу є формування ціннісно-мотиваційної сфери особистості студента, складовими якого є смислові утворення.

Поняття мотивації розглядають як систему чинників, що викликають активність організму та визначають спрямованість поведінки людини (потреби, мотиви, наміри, цілі, інтереси, прагнення); як характеристику процесу, що забезпечує поведінкову активність на певному рівні [2].

Закономірно, що соціально-економічні переми в суспільстві і реформування змісту вищої освіти зумовлюють переосмислення студентами своєї ціннісно-мотиваційної сфери. Отже, детермінована до соціальної ситуації Я-концепція особистості зазнає змін, які впливають на способи поведінки студентів. Відтак невідповідність уявлень про зовнішній світ і реального середовища активізують механізми психологічного захисту, що може призвести до психологічної дезадаптації особистості.

Психологічний супровід набуває важливості і у зв'язку з інтенсифікацією навчальної діяльності студентів. Упровадження нових систем організації навчального процесу та оцінювання знань, збільшення ролі самостійної роботи студентів, запровадження сучасних інформаційних технологій навчання передбачає постійне творче оновлення педагогічних методик, удосконалення педагогічної діяльності викладачів та способів учіння кожного студента [1].

Відтак зростаючі обсяги навчального матеріалу, застосування різноманітних методів навчання, контролю та оцінювання знань вимагають від студентів значного розумового, емоційного та фізичного напруження. Ці явища призводять до виникнення стресових ситуацій, тривоги у студентів, що негативно впливає на їхні функціональні стани у процесі навчання.

Як справедливо зазначають дослідники Климов Є., Кузьміна К., Поясок Т., Суворова Г., негативні функціональні стани суб'єкта впливають на працездатність, продуктивність, результативність будь-якої діяльності, зменшують її якість та показники [3].

Вивченню проблеми функціональних станів студентів у процесі їхньої навчальної діяльності приділяють увагу багато дослідників. Так, передумовою позитивного впливу на продуктивність і результативність учіння студентів вважається інноваційна діяльність викладачів, яка в новому освітньому середовищі спрямована на виявлення потенційних можливостей студентів, розкриття їхніх творчих здібностей. Роль викладацького складу в умовах сьогодення значно змінюється: викладач виступає не транслятором знань, а наставником, порадиником студентів на партнерських засадах у спільній діяльності. Одним із шляхів оптимізації функціональних станів студентів є виявлення причин, які негативно впливають на їхнє формування, коректне управління учінням студентів з боку викладачів та організація освітньо-виховної роботи.

Особливо це стосується студентів 1-го курсу, у яких процес адаптації до нових умов навчання має деякі особливості: залучення в нову систему діяльності, що характеризується низкою принципових відмінностей від усього

попереднього періоду життя; виникає потреба оволодіти новим алгоритмом дій, переходом від репродуктивного до продуктивного, творчого рівня засвоєння знань. Загальною метою психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищих закладах освіти є сприяння особистісному зростанню та професійному становленню студентів. Тому своєчасне розв'язання проблем адаптації студентів до нових умов навчання сприяє його впевненості у виборі навчальної діяльності, сприяє успішному професійному становленню та самореалізації особистості.

Психологічний супровід навчально-виховного процесу дозволяє реалізувати принципи неперервності та системності психологічної підтримки студентів протягом навчання у ВНЗ.

Варто зазначити, що важливе місце в системі особистісно-середовищних стосунків студента займають комунікативні зв'язки з викладачами вищого навчального закладу. Вважаємо, що суб'єкт-об'єктна парадигма, яка переважає зараз у вищих навчальних закладах, мала б змінитися на більш доцільну взаємодію – суб'єкт-суб'єктні відносини, метою яких є розвиток творчого потенціалу як студентів, так і викладачів у процесі учбової діяльності, прагнення до самореалізації і самовираження обох суб'єктів, удосконалення техніки міжособистісного спілкування.

Тому одним із завдань психологічного супроводу навчально-виховного процесу є налагодження ефективного контакту професорсько-викладацького складу зі студентами, пошуки оптимальних способів психолого-педагогічного впливу, вироблення доброзичливого ділового стилю спілкування, дотримання педагогічного такту, допомоги у розв'язанні конфліктів. На часі сучасний вищий навчальний заклад потребує викладачів нового типу. Це повинен бути суб'єкт лабільний, спроможний до саморозвитку і самовизначення в ситуації, що постійно змінюється.

В площині психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу лежать і функції куратора академічної групи, який має забезпечити сприятливі психолого-педагогічні умови для соціальної адаптації та інтеграції студентів в освітній процес вищого навчального закладу, здійснювати психологічну підтримку членів академічної групи, створювати умови для творчої самореалізації кожного студента в доступних йому сферах життєдіяльності.

З метою психологічного забезпечення та підвищення ефективності навчально-виховного процесу у ВНЗ та у відповідності до Закону України «Про освіту»; Закону України «Про вищу освіту»; Постанови Кабінету Міністрів України про Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI); Наказу Міністерства освіти і науки України «Про покращення соціально-педагогічного і психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації» розроблено модель організації психологічного супроводу навчально-виховного процесу, яка включає такі структурні елементи:

1. Організація методичного забезпечення системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу;

2. Проведення психолого-педагогічних досліджень;

3. Організація роботи школи кураторів;

4. Організація системного психологічного супроводу в рамках педагогічних та виробничих практик.

1. Організація методичного забезпечення системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу (передбачає методичне забезпечення системи психолого-педагогічних досліджень; профілактичної та просвітницької діяльності; роботи школи кураторів).

1.1. Інформаційне забезпечення:

– створення електронних каталогів нормативно-правових актів щодо організації системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу;

– розробка інструкцій «Про організацію та порядок виконання заходів системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу вищих навчальних закладах»;

– розробка інформативного матеріалу для роботи школи кураторів.

1.2. Методичне забезпечення:

1.2.1. Розробка тематики та підготовка змістової частини:

– просвітницько-розвивальних заходів у рамках проходження виробничих практик студентами старших курсів;

– просвітницьких лекцій для студентів 1-3 курсів;

– профілактичних лекцій для студентів 1-3 курсів з проблем наркотичного та алкогольного uzалежнень;

– створення відеотеки з профілактики uzалежнень у молодіжному середовищі.

1.2.2. Підготовка тестового матеріалу:

• на предмет вивчення uzалежнень у молодіжному середовищі;

• адаптивних можливостей студентів 2-х курсів до умов вищої школи;

• ціннісних орієнтацій студентів 1-х курсів;

• професійної спрямованості студентів 1-х курсів;

• психологічного клімату в студентських академічних групах 3-х курсів;

• мотивації студентів до навчальної діяльності;

• професійного самовизначення студентів старших курсів.

1.2.3. Розробка опитувальників:

– на предмет вивчення думки слухачів школи кураторів щодо проблем організації системного психологічного супроводу у ВНЗ.

2. Проведення психолого-педагогічних досліджень (передбачає діагностику навчально-виховного процесу, організацію і проведення профілактичної та просвітницької роботи зі студентами, навчально-методичних семінарів із кураторами академічних груп).

З метою оптимізації навчально-виховного процесу модель передбачає проведення ряду психолого-педагогічних досліджень:

1. На предмет вивчення адаптивних можливостей студентів 2-х курсів до умов вищої школи – у межах дослідження вивчається: нервово-психічна стійкість, комунікативні здібності, моральна нормативність (що складають особистісний адаптивний потенціал опанування обраним фахом) та суїцидальний ризик);

2. На предмет вивчення ціннісних орієнтацій та професійної спрямованості студентів 1-х курсів – у межах дослідження визначається ступінь вираженості професійної спрямованості досліджуваних та ціннісно-орієнтаційна сфера, які впливають на успішне опанування професійною діяльністю та ефективність її виконання в майбутньому;

3. На предмет вивчення психологічного клімату в студентських академічних групах 3-х курсів – у межах дослідження вивчається стан соціально-психологічного клімату у студентських академічних групах, який є суттєвим фактором забезпечення ефективності навчально-виховного процесу;

4. На предмет вивчення професійної мотивації студентів 3-5-х курсів – у межах дослідження вивчається рівень професійної мотивації студентів випускних курсів, який є суттєвим показником в опануванні професійною діяльністю;

5. На предмет вивчення думки студентів 1-4-х курсів щодо узалежнень у молодіжному середовищі.

3. Організація роботи школи кураторів (передбачає методичне забезпечення роботи куратора академічної групи; організацію проведення просвітницької роботи з проблем виховної діяльності у вищих навчальних закладах; навчально-методичних семінарів за результатами психологічної діагностики).

Передбачає:

3.1. Інформаційне забезпечення:

- створення електронних каталогів нормативно-правових актів щодо організації психолого-педагогічної роботи зі студентами ВНЗ;

3.2. Методичне забезпечення:

Розробка:

- тематики загальнофакультетських годин куратора;
- орієнтовного плану організаційно-виховної роботи куратора групи;
- зразки анкетування та програм вивчення студентської групи.

3.3. Проведення навчально-методичних семінарів:

3.3.1. Навчально-методичні семінари для кураторів 1-х курсів – «Адаптація студента першокурсника до умов ВНЗ»:

- Характеристика студентського віку як особливого періоду розвитку людини;
- Адаптація студента-першокурсника до навчання у вищій школі: види та умови ефективності;
- Поради досвідченого студента-першокурсника: методика взаємодії і наступності («круглий стіл»);
- Типологія сучасного студента-першокурсника;
- Формування у студентів-першокурсників уміння вчитися самостійно;
- Механізми та джерела соціалізації особистості студента в умовах вищої школи;
- Психологічні особливості студентської академічної групи першого курсу: динаміка становлення;
- Психологічні засади керівництва, лідерства та самоврядування в студентській академічній групі;
- Організація самостійної навчальної роботи студента як запорука академічної успішності;
- Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості студента в академічній групі та врахування її результатів у роботі куратора;
- Психологічна адаптація молодого викладача до науково-педагогічної діяльності як умова адаптації студента-першокурсника;
- Куратор – студенти: енергія емоцій та взаємні оцінні ставлення у спілкуванні;
- Особистісна готовність першокурсників до навчання у вищій школі;
- Загальні психолого-педагогічні стратегії адаптації студента до ВНЗ;
- Соціально-психологічні причини та симптоми утруднень процесу адаптації студентів; профілактика адаптаційного синдрому та дезадаптації;
- Сприятливий соціально-психологічний клімат у студентській академічній групі як передумова адаптації першокурсника;
- Психологічні передумови успішної соціально-психологічної адаптації першокурсників до навчання у ВНЗ;
- Психологічні передумови успішної дидактичної адаптації першокурсників до навчання у ВНЗ;
- Психологічне обґрунтування методики відбору абітурієнтів до навчання на факультетах, інститутах ВНЗ різного профілю;
- Дослідження особистості студента-абітурієнта та використання діагностико-корекційних практик у психологічному супроводі освітнього простору зарубіжжя;
- Психологічний зміст труднощів у навчанні студентів-першокурсників.

3.3.2. Навчально-методичні семінари для кураторів 2-х курсів – «Мотивація до навчальної діяльності»:

- Мотивація професійного вибору і здобуття сучасною молоддю вищої освіти;
- Формування творчого потенціалу студентів;
- Мотивація учіння студентів: види, розвиток та вплив на процес навчання;
- Активізація пізнавальної діяльності студентів у навчальному процесі в структурі мотивації учіння;
- Психологічний аналіз структури позитивного ставлення студентів до учіння;
- Психологічні критерії академічної успішності студентів;
- Мотивація професійного розвитку студентів;
- Причини неуспішності студентів та шляхи їх подолання;
- Вплив індивідуально-психологічних особливостей на навчуваність студентів;
- Педагогічна майстерність та підвищення рівня професіоналізму викладача ВНЗ як чинник мотивації навчальної діяльності студентів;
- Психологічні механізми розвитку самостійного творчого мислення та наукової діяльності студентів;
- Пізнавальні та емоційні процеси навчально-професійної діяльності студентів;
- Мотивація навчання як провідний фактор пізнавальної активності студентів.

3.3.3. Навчально-методичні семінари для кураторів 3-х курсів – «Професійне самовизначення молоді на сучасному етапі ринкових перетворень»:

- Психологічна діагностика розвитку фахових здібностей студентів;
- Психологічне обґрунтування професіограми і освітньо-кваліфікаційної характеристика фахівця з вищою освітою (на прикладі окремих спеціальностей);
- Засвоєння майбутнім фахівцем організаційної культури професійної групи;

- Розвиток у студентів психологічної готовності до майбутньої професійно-трудової діяльності;
- Розвиток професійної самосвідомості студентів у процесі навчання;
- Проблема особистісного зростання студента у процесі професійного навчання;
- Розвиток професійної рефлексії та ідентичності студента в процесі навчання;
- Формування професійної спрямованості особистості студента;
- Становлення і розвиток професійної свідомості майбутніх фахівців;
- Особливості перспективної ідентичності при життєвому самовизначенні випускників ВНЗ;
- Вплив кризи професійного становлення на саморозвиток особистості;
- Особливості формування мотиваційної сфери студентів;
- Технології корекції відхилень у розвитку самооцінки студентської молоді;
- Розвиток особистості у процесі професіоналізації;
- Діагностика професійної свідомості;
- Особливості становлення професійної самосвідомості на етапі професійного навчання.

4. Організація системного психологічного супроводу в рамках педагогічних та виробничих практик (передбачає проведення просвітницько-розвивальних заходів, спрямованих на покращення адаптаційних можливостей студентів 1-х курсів, мотивації до навчальної діяльності студентів 2-3-х курсів та заходів, спрямованих на професійну ідентифікацію студентів 3-5-х курсів).

4.1. Просвітницько-розвивальні заходи спрямовані на покращення адаптаційних можливостей студентів 1-х курсів:

- Особливості соціально-психологічних чинників адаптації сільської та міської молоді до навчання у ВНЗ;
- Психологічна характеристика адаптації першокурсників до навчання у ВНЗ;
- Тренінг підвищення особистісного адаптаційного потенціалу студентів та рівня їх розумової працездатності;
- Ціннісно-рольові засади особистісного успіху у командній діяльності;
- Соціальна природа сміху та її вплив на психології аутсайдера;
- Тренінг навичок подолання напружених ситуацій педагогічної діяльності;
- Особистісні риси, що впливають на ефективність процесу адаптації;
- Психологічні особливості адаптації студентів-сиріт на початковому етапі навчання;
- Вплив емоційних переживань на розвиток особистості.

4.2. Просвітницько-розвивальні заходи спрямовані на покращення мотивації до навчальної діяльності студентів 2-3-х курсів:

- Розвиток професійних потенціалів студентів у навчальній взаємодії;
- Мотиваційні конфлікти особистості: модель психологічної допомоги;
- Діагностика труднощів у навчанні;
- Особистості діагностики мотиваційної сфери;
- Мій професійний вибір: тренінг;
- Самосвідомість мотивації наукової діяльності студентів ВНЗ;
- Розвиток особистості в сучасному освітньому просторі;
- Тренінг особистісного росту «Від впевненості до гармонії»;
- Програма розвитку внутрішньої мотивації.

4.3. Просвітницько-розвивальні заходи спрямовані на професійну ідентифікацію студентів 3-5-х курсів:

- Тренінг формування професійної успішності майбутніх фахівців;
- Методичні засади співвідношення Я-базового і Я-ситуаційного у структурі професійної адаптації;
- Особистісний аспект професійної діяльності і його варіації;
- Формування позитивних особистісних змін у процесі професійного самовизначення студентів навчальних закладів;
- «Шкала професійної ідентичності»;
- Аналіз феномену життєвої перспективи особистості в період навчання у ВНЗ;
- Програма соціально-психологічного тренінгу «Соціальне становище особистості»;
- Вивчення простору професійної активності;
- Розвиток професійної кар'єри майбутнього фахівця;
- Фактори суб'єктивності в стресостійкості майбутнього спеціаліста;
- Управління думками – ефективний засіб досягання щастя, здоров'я, успіхів кожною людиною.

Модель системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу представлена в практичній площині у рамках досвіду ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

1. Організація методичного забезпечення системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу;

1.1. Інформаційне забезпечення:

- створено електронний каталог нормативно-правових актів щодо організації системного психологічного супроводу;
- розроблено інструкцію «Про організацію та порядок виконання заходів системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»»;
- розроблено інформативний матеріал для роботи школи кураторів.

1.2. Методичне забезпечення:

1.2.1. Розроблено тематику та підготовлено змістову частину:

- просвітницько-розвивальних заходів у рамках проходження виробничих практик студентами старших курсів (119 тем);

- просвітницьких лекцій для студентів 1-3 курсів (80 тем);
- профілактичних лекцій для студентів 1-3 курсів з проблем наркотичного та алкогольного uzалежнень (40 тем);

– створено відеотеку з профілактики uzалежнень у молодіжному середовищі.

1.2.2. Підготовлено тестовий матеріал:

- на предмет вивчення uzалежнень у молодіжному середовищі;
- адаптивних можливостей студентів 2-х курсів до умов вищої школи;
- ціннісних орієнтацій студентів 1-х курсів;
- професійної спрямованості студентів 1-х курсів;
- психологічного клімату в студентських академічних групах 3-х курсів;
- мотивації студентів до навчальної діяльності;
- професійного самовизначення студентів старших курсів.

1.2.3. Розроблено опитувальники:

- на предмет вивчення думки слухачів школи кураторів щодо проблем організації системного психологічного супроводу у ВНЗ.

2. Проведення психолого-педагогічних досліджень

З метою оптимізації навчально-виховного процесу проведено ряд психолого-педагогічних досліджень:

У 2013-2014 навчальному році проведено ряд досліджень:

- вересень-жовтень 2013 року – вивчення ціннісних орієнтацій та професійної спрямованості студентів 1-х курсів:

- вибірка – 1722 респонденти;
- опрацьовано – 2444 методик; 76550 запитань;
- у межах дослідження визначався ступінь вираженості професійної спрямованості досліджуваних та ціннісно-орієнтаційна сфера, які впливають на успішність опановування професійною діяльністю та на ефективність її виконання в майбутньому;

- вересень-жовтень 2013 року – вивчення адаптивних можливостей студентів 2-х курсів до умов вищої школи:

- вибірка – 1040 респондентів;
- опрацьовано – 1040 методик; 171 600 запитань;
- у межах дослідження вивчалась: нервово – психічна стійкість, комунікативні здібності, моральна нормативність (що складають особистісний адаптивний потенціал опанування обраним фахом) та суїцидальний ризик;

- жовтень 2013 року – вивчення професійної мотивації студентів 4-5-х курсів (факультет іноземних мов, Інститут туризму, Педагогічний інститут):

- вибірка – 244 респонденти;
- опрацьовано – 244 методики; 6588 запитань;
- у межах дослідження вивчався рівень професійної мотивації студентів випускних курсів, який є суттєвим показником в опануванні професійною діяльністю;

- лютий-березень 2014 року – вивчення думки студентів 1-3-х курсів щодо uzалежнень у молодіжному середовищі:

- вибірка – 5480 респондентів;
- опрацьовано: 5480 методик; 732700 запитань

З вересня 2013 року по березень 2014 року продіагностовано 10 840 студентів 1-4-х курсів; опрацьовано – 12 167 методик; проаналізовано 1 480 557 запитань.

Для забезпечення попереджувальних впливів у цільових групах ризику підготовлено 2 групи волонтерів із числа студентів 4-5 курсів спеціальності “Психологія” (45 осіб) – філософський факультет та спеціальності “Соціальна педагогіка” (15 осіб) – Педагогічний інститут. У рамках виробничих практик студентами-волонтерами під керівництвом методистів відділу було проведено:

1. просвітницькі лекції для студентів 1-3 курсів (80);
2. профілактичні лекції для студентів 1-3 курсів з проблем наркотичного та алкогольного uzалежнень (40);
3. профілактичні акції (119-круглі столи, рольові ігри).

Результати роботи студентів-практикантів подавались на звітних конференціях за участю ректора університету та керівників структурних підрозділів, практик.

3. Організація роботи школи кураторів

1. Інформаційне забезпечення:

- створено електронний каталог нормативно-правових актів щодо організації психолого-педагогічної роботи зі студентами ВНЗ;

2. Методичне забезпечення:

Розроблено:

- тематику загальнофакультетських годин куратора;
- орієнтовного плану організаційно-виховної роботи куратора групи;
- зразки анкетування та програм вивчення студентської групи.

У 2013 – 2014 навчальному році відбулось 15 занять школи кураторів. Слухачам були запропоновані наступні теми для обговорення:

- Виховні функції куратора у контексті пріоритетів розвитку вищої освіти в Україні (доповідач – завідувач кафедри історії педагогіки, доктор педагогічних наук, професор Т. К. Завгородня);
- Аналіз результатів психологічної діагностики студентів університету та механізм їх врахування у виховній практиці куратора (доповідач – завідувач відділу виховної та психолого-педагогічної роботи, кандидат психологічних наук, доцент Л.М. Романкова);
- Проведення вступного анкетування кураторів академічних груп “Виховна робота у ВНЗ: проблеми і завдання” (доповідач – керівник школи кураторів, кандидат психологічних наук, доцент З. В. Юрченко);

- Роль куратора у забезпеченні психологічного благополуччя студентів (доповідачі – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Л.І. Макарова; кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології О.З. Лютак);
- Психолого-педагогічні засади оптимізації організаторських функцій куратора академічної групи ВНЗ (доповідач – кандидат педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки В. І. Костів);
- Духовне значення Великого Посту для студентської молоді (доповідач – доктор філософських наук, завідувач кафедри релігієзнавства та теології, професор С.Р. Кияк);
 - Актуальні питання профілактики алкогольного та наркотичного uzалежненнь серед молоді (доповідач – головний лікар Обласного наркологічного диспансера В. Скопич; доповідач – провідний спеціаліст Обласного наркологічного диспансера Т.І. Черкасова);
 - Моделювання адекватного іміджу студента у контексті мінливої сучасної моди (доповідач – керівник школи кураторів, кандидат психологічних наук, доцент З.В. Юрченко);
 - Стан правової культури студентської молоді. Сучасна практика підвищення рівня правової просвіти студентства (доповідач – методист відділу виховної та психолого-педагогічної роботи С.Д. Косяк);
 - Роль християнської етики у формуванні громадської та духовної позиції студента (доповідач – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри релігієзнавства Л.В. Генік);
 - Формування національної культури студентської молоді (доповідач – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Благуни Н.М.);
 - Співпраця викладача зі студентами: міжнародний досвід (доповідач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології В.Б. Гошилик);
 - Організація роботи куратора з академічною групою: успішний досвід (доповідач – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Р.М. Гейнц);
 - Як не стати жертвою злочину (доповідач – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права І.В. Козич);
 - Вивчення традиційної культури українців як засіб патріотичного виховання студентів (доповідач – старший викладач кафедри дизайну Г.В. Макогін);
 - Професійна мобільність студентської молоді у ВНЗ (доповідач – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Л.С. Пілецька);
 - Виховання засад патріотизму у процесі вивчення гуманітарних дисциплін (доповідач – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Н.М. Мафтин).

З метою забезпечення навчальної складової до проведення занять в рамках роботи школи кураторів залучаються провідні фахівці всіх структурних підрозділів університету. Так, за 2013-2014 рік було залучено: 4 доктори наук, професори; 10 кандидатів наук, доценти; 2 старших викладачів, методистів; 2 – провідні спеціалісти Обласного наркологічного диспансера; методична складова заняття забезпечується відділом виховної та психолого-педагогічної роботи.

4. Організація системного психологічного супроводу в рамках педагогічних та виробничих практик

За вересень 2013 – квітень 2014 року було проведено 169 просвітницько-розвивальних заходів:

- 69 профілактичного характеру;
- 75 просвітницького характеру;
- 15 розвивального характеру;
- 8 юридична просвіта;
- 2 духовне виховання.

Отже, одним із основних складових системи виховання вищої професійної освіти ми вважаємо психологічний супровід, який здійснюється викладачами і психологами у процесі учбової діяльності тому, що він є складовою державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я молодих громадян України і залежить від вирішення завдань, які полягають у наданні адресної допомоги в подоланні певних проблем; забезпеченні умов виявлення активності суб'єкта учіння, спрямованої на формування своєї особистості; розкритті та реалізації потенційних можливостей студентів, забезпеченні умов самореалізації; формуванні психологічної основи професійної і соціальної мобільності; підготовці молодих людей до реалізації професійного потенціалу в умовах ринку праці.

Література:

1. Борисенко Л.Л. Трансферно-інверсійна модель оптимізації індивідуальних навчальних стилів студентів вищих навчальних закладів / Л.Л. Борисенко // «Педагогічний процес»: теорія і практика. 2007. Вип.1. С. 6–14.
2. Дмитренко Г.А., Шарапатова К.А., Максименко Т.М. Мотивация и оценка персонала / Г.А. Дмитренко, К.А. Шарапатова, Т.М. Максименко. – К.: МАУП, 2002. – 248 с.
3. Скідин О.Л. Соціальні технології в управлінні закладами освіти: Автореф. дис... д-ра соціол. наук / О.Л. Скідин. – К., 2001. – 44 с.

**Асем Уатаева, Айзат Умирбекова
(Жезказган, Казахстан)**

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ АУЫТҚУШЫЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ШЫҒУ СЕБЕПТЕРІ МЕН ФАКТОРЛАРЫ

Адам өмірге келген сәттен бастап үлкен әлеуметтік ортаға тап болады. Оның осы ортада өзін нық, еркін сезінуі мен үйлесімді дамуы үшін көптеген факторлар қажет. Қазіргі көпмәдениетті қоғамда балаға сырттан әсер етуші жағдайлар оның жаңа қалыптасып келе жатқан тұлғасына ауқымды әсерін тигізеді. Ст.Холл «бала толыққанды дамуы үшін өз халқының сезімдері мен көзқарастарын басынан өткеруі қажет» [1] деп санайды.

Қандай да олқылығы бар баланың даму жағдайы, әдетте қолайсыз, жағымсыз болады. Ол баланың дамуына кері тиетін тәрбиелеуші шағын әлеуметтің сипаттарынан тәрбиелеу-оқыту үрдістерінен және ықпал еткен тәрбиеленушілердің ішкі ұстанымынан құралады.

Балалардың әлеуметтік-педагогикалық олқылығының пайда болу тетігі мен дамуы баланың тұлға болуға деген қажеттілігі мен сондай болу мүмкіндігінің арасындағы қайшылықтар негізінде іске қосылады.

Баланың персонализациялануға ұмтылуы оған қатысты референттік топтардың (бірінші отбасының, одан кейін балалар бақшасындағы және мектептегі құрбыларының (оның әлеуметтік қалыптарға сай емес жеке дара көріністерін қабылдағысы келмейтіндігімен және құрбыларының жас ерекшелігіне байланысты мұндай ұстанымы педагогтердің және ата-аналардың олқылығы бар балаларға қатынасы негізінде қақтығысқа түседі.

Әлеуметтік – педагогикалық олқылық ерте балалық шақтан, шамамен үш жастан басталады, яғни баланың өзіндік санасының, мінез – құлқының ережеге сәйкестігінің және нормативтік іс-әрекетінің дами бастаған шағымен қатар келеді. Жағымсыз даму жағдайында олқылықтардың сандық белгілері мен көріністері жинақталып қалады.

Ерте зерттеу, алдын алу және түзету жұмыстары олардың жоғары нәтижелі маңызына ие.

Ауытқушы (девианттық) мінез-құлық деп қоғамда қалыптасқан нысандарға сәйкес емес әлеуметтік мінез-құлықты айтамыз. Белгілі әлеуметтанушы И. Кон девианттық мінез-құлықты психикалық денсаулық, құқық, мәдениет немесе адами қалыптарының жалпы қабылданған қалыптардан ауытқыған іс-әрекет жүйелері ретінде қарастырады. Бейімделуші мінез-құлықтың тұжырымына сәйкес кез келген ауытқушылық бейімделудің бұзылуына алып келеді [2].

Балалар мен жеткіншектердің мінез-құлқындағы ауытқушылық көріністері олардың адамгершілік және әлеуметтік дамуы жағынан дара ерекшеліктер мен тұлғалық көріністеріне, нақты жағдаяттар мен өмір жағдайларына және іс-әрекеттеріне қарай әртүрлі болуы мүмкін.

Мінез-құлықтық реакция бір рет немесе жүйелі түрде әсер ететін өмірдің жағымсыз жағдайларымен және шарттарымен негізделеді. Соңғы жағдайда нақ осы немесе басқа ахуалға алып келетін мінез-құлықтағы өзгерістер біртіндеп тойтарыс беруді, қарсы шығуды, кетіп ұялуды, агрессияны келтіре аламыз. Бұл реакциялардың көрінуі нысандары өте көп болуы мүмкін. Олар әрдайым жойылуымен қоса бұл да жоғалады. Бірақ, ондай жағдайлар жиі қайталанып, бірінің үстіне бірі қатпарлана берсе, онда реакциялар беки түседі және басқа типтегі мінез-құлықтың дамуына алып келетін тұрақты психологиялық кешендер туындайды.

Жасөспірімдердің мінезіндегі ауытқушылықтың себептері мен факторларына тоқталып өтсек:

- дұрыс тәрбиеленбегендерінің себебінен қажетті білімдердің, біліктердің, дағдылардың жоқтығы, мінез-құлқындағы жағымсыз топтардың қалыптасқандығынан баланың, жеткіншектің өзін дұрыс ұстамайтындығынан туындайтын әлеуметтік-педагогикалық олқылықтар;

- жайсыз отбасылық өзара қарым-қатынастар, жағымсыз психологиялық ахуал, оқудағы жүйелі сәтсіздіктер, сынып ұжымдарындағы құрбылармен өзара қарым-қатынастың орындамағандығы, ата-аналарының, мұғалімдердің сыныптас жолдастарының дұрыс емес (әділетсіз, дөрекі, қатал) қатынастарынан туындайтын терең психологиялық жайсыздықтар;

- психикалық және физикалық денсаулығы мен дамуы жағдайындағы ауытқушылықтар, жас ерекшелік дағдарыстарындағы, мінез акцентуациясы және басқа да физиологиялық, психоневрологиялық ерекшеліктер себептері;

- ішкі және сыртқы белсенділігінің саналы көріністеріне, өзін-өзі көрсетуіне жағдай жасалмағандығынан, іс-әрекеттердің пайдалы түрлерімен айналыспайтығынан, жағымды және маңызды әлеуметтік, сондай-ақ, жеке өмірлік мақсаттары мен жоспарларының болмауы;

- қараусыз қалумен, қоршаған ортаның кері ықпал етуімен және осының негізінде дамиды әлеуметтік-психологиялық дезадаптациямен, әлеуметтік және жеке құндылықтарының жағымсыз түрде ауысуы және жағымсыз жайттар.

Жасөспірімдер мен балаларға қоршаған адамдардың немқұрайдылығы зейін қоймауы негізінде дамиды әлеуметтік-педагогикалық бақылаусыздық бұл тізбектегі ерекше рөл мен мағынаға ие. Нәтижесінде жалғыздық, қараусыз қалғандық, қажетсіздік, қорғансыздық сезімдері, жасөспірімдердің пікірінің, тағыдырының қызығуы мен икемділіктерінің өз бетінше ұйымға, кооперацияға, өзін-өзі ұйымдастыруға ұмтылуына алып келеді.

Қазіргі кездегі жасөспірімдердің жүрген ортасы қолайлы емес. Өйткені, бала ауытқушылық мінез-құлықтың әр түрлі нысандарын мектепке бара жатқанда да, аула мен қоғамдық орындарында да, тіпті үйде де көреді. Дәстүрлі ұлттық құндылықтар нормасының босауы, ата-ананың, әсіресе, отбасындағы әке беделінің төмендігі, мінез-құлықтың тұрақты үлгілері мен моралдық шекаралардың жоқтығы, әлеуметтік бақылаудың босаңсуы жасөспірімдер ортасындағы ауытқушы және өзін-өзі жоюға мінез-құлықтың өсуіне ықпал етеді.

Балалар мен жасөспірімдердің дамуы мен мінез-құлқына кері әсер ететін сыртқы факторларға мыналарды жатқызуға болады:

1. Қоғамдағы өтіп жатқан үрдістер
2. Отбасының жағдайы және оның ахуалы
3. Мектепшілік өмірдің жеткілсіз ұйымдастырылуы

Балалар мен жасөспірімдердің тұлғасындағы және мінез-құлқындағы ауытқушылықтардың алдын алу оларды психологиялық иммунизациялауды қажет етеді, яғни, әлеуметтік-құзырлы адам болып қалыптасуы үшін мінез-құлықтың психогигиеналық дағдыларына дұрыс таңдай жасай алу біліктерін үйрету. Бұл мақсаттарды орындау үшін қоғамдық дағдарыстың жағымсыз әсерлерін жоятын және түзейтін әлеуметтік-педагогикалық жағдайларды құруға бағытталған мектеп саясатын жүйелеу қажет. Оған мынадай бағыттарды енгізуге болады:

- балалар мен жасөспірімдердің ауытқыған мінез-құлықтарының типтері мен нысандардың таралуын, оларға әсер етуші факторларға анықтау, сонымен қоса, оқушылардың және олардың ата-аналарының білімге және тәрбиеге деген қажеттіліктерін зерттеу;

- оқушылардың, ата-аналардың пікірлерін зерттеудің нәтижелерін талдау және соның негізінде анықталған ерекшеліктерін ескере отырып, оқушылардың тұлғасымен мінез-құлқындағы ауытқушылықтарды алдын алу және түзету бағдарламаларын құрастыру;

- мектепте және жастар орталықтарында сыртқы тәуекел факторларына азат психологиялық, педагогикалық ахуалды қалыптастырып, бірқатар құзырлы шешімдермен шешілетін оқушылардың ата-анасымен тиімді өзара қарым-қатынасты дамыту, қосымша білім беруді және тағы басқа шараларды ұйымдастыру әлеуметтік мамандардың құзырында.

Жасөспірімдердің тұлғалық және әлеуметтік құзырлығын қалыптастыруда, жағымсыз мінез-құлық көріністері түзетуді олардың жағымды «Мен» бейнесін дамытудың, өзін-өзі құрметтеу сезімін, сындарлы ойлау қабілетін, әлеуметтік маңызды мақсаттарды қоя білу білігін және жауапты шешімдер қабылдай алуды дамытудан бастаған жөн.

Жасөспірім салауатты өмір салтын қалыптастыра алуы үшін оған эмоциясын игере алуға, үйренуді, қақтығысты жеңе алуға үйрету қажет, сынды, өзін-өзі қорғауды, басқа адамдар тарапынан шыққан қысымға қарсылықты агрессиясыз қабылдау әдіс-тәсілдеріне баулуды, зиянды әдеттерге қарсы тұруға үйретуді, қабылдау тәсілдеріне баулуды, зиянды әдеттерге қарсы тұруға үйретуді, салауатты өмір сүруге және пайда болған мәселелерді әлеуметтік-жағымды құралдарымен шешеуге мүмкіндік беретін құндылықтармен қатар қалыптастыру қажет.

Балалар мен жасөспірімдер тұлғасы мен мінез-құлқындағы ауытқушылықтың тың алдына алу жұмыстары тек мыналардың негізінде жүзеге асса ғана тиімді болады:

- оқу іс-әрекеті жемісті болғанда;
- оқушылардың қанағаттандыратын эмоционалдық жағымды өзара қарым-қатынас жүйелері (құрбыларымен, әлеуметтік педагог, мұғалімдерімен, ата-аналарымен) және психологиялық қорғалуы болғанда.

Соңғы жағдай тікелей түрде әлеуметтік қорғалумен байланысты. Оған мыналар кіреді:

- оқушылардың өздерінің құқықтары мен міндеттерін білуі;
- оларды мұғалімдер мен оқу және тәрбие үрдісіндегі басқа субъектілердің бұлжытпай орындалуы;
- оқушылардың қандай да бір белгісіне қарай дискриминацияға ұшырауына жол бермейтін психологиялық және әлеуметтік теңдік;
- оқушылардың жеке дара ерекшелігі мен өзін-өзі анықтау құқығын сақтау.

Бұл талаптарды орындау жасөспірімдердің барлық топтарымен және типтерімен өткізілетін оқу-тәрбие жұмыстарын педагогикалық дифференциация жолымен жүргізуге мүмкіндік береді.

Жоғары да көрсетілген талаптарды орындаған жағдайда жасөспірімдерге көрсетілген көмектің жиынтығы тұлғаның бірқалыпты үйлесімді дамуын қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер:

1. Ақанов А.А., Жылқыайдарова А.Ж. «Мектептердегі нашақорлықтың алғашқы профилактикасының проблемалары», Валеология және дене тәрбиесі, спорт. №2, 2004.
2. Батталханов Е. ««Қиын» оқушылармен жұмыс ерекшелігі», тәрбие құралы, №4, 2003.

Віталія Шебанова
(Київ, Україна)

ЗМІНЕННЯ СТРАТЕГІЙ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІД ВПЛИВОМ СУЧАСНОЇ МЕДИКАЛІЗАЦІЇ

Актуальність дослідження. Сучасну ситуацію розвитку суспільства можна охарактеризувати як відносини між «універсальним виробником» та «універсальним споживачем». При цьому, виробник готовий задовольнити будь-які пристрасті покупця, якщо це обіцяє вигоду. Здавалося б, що границі «смакових уподобань» все більш розширюються й індивідуалізуються. Однак у цій грі («виробник – споживач – виробник») споживач стає все більш чутливим до формування смаку «ззовні». Інакше кажучи, він відкритий до «виробництва смаків». У зв'язку із цим, відоме висловлювання «попит народжує пропозицію», можна перетрансформувати й продовжити: «але й пропозиції – народжують попит (смак)».

Поряд з утилітарним ставленням до смаку їжі, що властиве «маркетинговій еліті», сучасні дослідники відзначають також і інший підхід, який визначають як «біологізоване нормування», що у певному сенсі є відображенням соціально-психологічного феномену як медікалізації.

Мета дослідження – проаналізувати змінення стратегій харчової поведінки під впливом сучасної медікалізації.

Нормування стилю їжі та медікалізація досвіду тіла призводить до зміни способу сприйняття їжі: кількість їжі повинна відповідати «принципу міри» й розглядається як набір нутрієнтів, прийняття яких корисно для організму. Небезпечними факторами формування тіла розглядаються: – надлишок кілокалорій, що відбувається у випадку порушення «принципу міри»; – надлишок або нестача нутрієнтів призводять до аліментарних хвороб (що пов'язані із недостатнім або надлишковим харчуванням). Медікалізація призвела до того, що смак або канонізується як біологічний спосіб можливості одержати з їжею необхідні для організму харчові речовини («організм сам знає чого він потребує») або за умови, якщо «корисне» не викликає задоволення, тому що смакові якості виявляються не дуже смачними (приємними), то смак ігнорується, виходячи з раціональних міркувань корисності їжі.

На думку Д.Г. Добродного, один з факторів сучасної медікалізації є культ людського тіла та здоров'я, що підігрівається сучасними ЗМІ, різними медичними корпораціями та іншими компаніями («індустрії краси» (фітнес-центри, салони краси, школи правильного харчування, центри пластичної хірургії)). При цьому, якщо раніше вважалося, що краса є зовнішнім проявом здоров'я тіла та духу, то зараз погоня за зовнішньою привабливістю на основі різноманітних дієт, ліків, хірургічного втручання і т.д. часто призводить до втрати здоров'я [1].

П. Херрера відзначає: «Медікалізація є динамічним процесом, завдяки якому деякі аспекти життя, які традиційно не вважалися медичними, нині розглядаються в термінах хвороби або розладів, які знаходять статус патології у теорії та практиці, що раніше не відносилися до таких. Нині саме медики є монополістами «істинного» та «авторитетного» знання, вони конструюють «норму», оцінюють ступінь відповідності їй та втручаються при наявності того, що вважається патологією» (цит. за І.С. Колесниковою) [3, с. 89].

У такому випадку ми можемо говорити не просто про зростаючу залежність пацієнта від лікаря, від його рекомендацій, але й про появу у лікарів функції соціального контролю, що проявляється у відстеженні стану людини в системі координат «здоров'я – хвороба» або «норма – патологія».

Зростання залежності повсякденного життя людей від медицини зумовлює використання медичних термінів у якості «ярликів» (дебіл, ідіот, шизофренік, наркоман, алкоголік, інвалід та т.п.) стосовно певних типів девіацій у поведінці або стосовно деяких неадекватних стратегій харчової поведінки, наприклад, «анорексичка» / «аноресик» (внаслідок нав'язливого прагнення схуднути та прагнення до обмежувальної харчової поведінки); «булімічка» / «булімік» (внаслідок заклопотаності проблемою зниження ваги на тлі приступів переїдання); «ненажера» (внаслідок нав'язливого прагнення до компульсивного переїдання) та ін., що призводить до стигматизації цих категорій людей на певному етапі та може обумовлювати виключення цих осіб із процесу нормальної соціальної взаємодії.

Останнім часом про медикалізацію (у широкому соціокультурному контексті) пишуть у зв'язку з ризиками, що пов'язані: – з поширенням різних способів самолікування, які не тільки передаються «з вуст у вуста», але й пропагуються у ЗМІ; – з неконтрольованим прийманням лікарських препаратів без призначення лікаря (наприклад: діуретики, проносні, харчові ферменти, абсорбенти, засоби, які викликають блювоту, біодобавки тощо), які активно вживаються тими, чия стратегія харчової поведінки відхиляється від норми та знаходиться у континуумі «обмеження – переїдання»; – із примусовим лікуванням (наприклад, при анорексії в стадії кахексії, при алкоголізмі, наркоманії).

Це вказує про нагріту необхідність досліджувати потенційні ризики, що пов'язані із процесом медикалізації в соціокультурному просторі.

Так, наприклад, Т. Шаш (американський психіатр) у своїй роботі «*Медикалізація повсякденного життя*» (2007) аналізує як медицина в цілому, так і психіатрія, зокрема, контролює різні форми девіацій (як дезадаптивної або неадаптивної поведінки). Він докладно розглядає питання про зв'язок між етичністю примусового лікування (у межах психіатричної практики). Т. Шаш, тісно пов'язував медикалізацію з розширенням повноважень психіатрів та першим сформулював критичне визначення цього соціального феномену: «Медикалізація – це не медицина та не наука, це соціально-семантична стратегія, яка вигідна одним особам, але несе загрозу для інших» [11].

Ми приєднуємося до думки ряду авторів, роботи яких присвячені проблемам медикалізації (П.Конрад, І. Ілліч, Д. Шнейдер, М.Фуко, Т.Шаш та ін.) у плані того, що медикалізація відхилень у поведінці (девіації) являє собою типовий приклад соціального конструювання реальності на основі розгляду будь-яких проявів нездоров'я як відхилень від норми [5; 6; 7; 8; 10; 11]. Досліджуючи дане явище, Д.Г.Добротній зазначає, що медикалізація тісно пов'язана з великими корпораціями та компаніями, які створюють нові напрямки на ринку товарів та послуг, що стали основою сучасної «індустрії здоров'я та краси» (при цьому лікарі виступають агентами фармацевтичних компаній) [1]. За статистичними даними, обсяг продажі аптечної продукції у регіонах України, у грошовому еквіваленті складає 35846,2 млн грн. (за підсумками 2013 р.) [4].

М.Фуко трактує медикалізацію як особливу технологію або «мистецтво керування». На його думку, дискурс здоров'я вперше зайняв центральне місце ще у культурі античності, де здоров'я розумілося достатньо широко, а «медичні» рекомендації поширювалися на всі сфери життя особистості [5].

З кінця XVIII в., медицина, вже була включена в систему практик керування здоров'ям та моральною поведінкою людей. Автор відзначає, що медицина контролювала емоційне життя людей, сексуальність, а також особисту гігієну, грудне вигодовування, манери, харчову поведінку та інші сторони людської поведінки [7].

Згідно з М. Лок, на Заході, у XIX в. почалася медикалізація жіночого тіла, коли гінекологія взяла під контроль питання жіночої репродуктивності, при цьому припинення менструацій у жінок зрілого віку тлумачилося як відхилення від норми [9]. Автор відзначає, що на сучасному етапі медикалізація все більше зводиться до залякування, умовлення та спокуси. Якщо колись медикалізація була орієнтована на явні прояви патології та девіації, то у теперішній час все більше справа стосується медикалізації благополуччя. Саме в надрах благополуччя за допомогою медикалізації криється тайна небезпека, але чи буде вона чи ні – невідомо. Індивідам увесь час доводиться оцінювати свої шанси на завтрашній день. Хвороба та здоров'я все частіше стають особистою справою і продовжує зрости кількість факторів та обставин, які нагадують людям про це [9]. Це безумовно вигідно для фармакологічних компаній, які пропонують препарати для зниження тривожності та лікування депресії.

На наш погляд, медикалізація станів, що виникають у зв'язку з порушеннями ваги – її надлишком або нестачею – зумовила до життя дискурс про можливість численних ризиків для здоров'я людини, таких як гіпертонія, хвороби серця, хвороби суглобів, остеопороз та ін. У цьому, насамперед, зацікавлені кампанії з виробництва побутових технічних засобів та фармацевтичні кампанії, які серед зазначеного контингенту знайшли масового споживача препаратів та технічних приладів, які спрямовані на корекцію ваги (які виступають у якості умови нормалізації фізичного та психічного здоров'я, на тлі яких можливо підвищити соціальний статус та досягти успіху). Інакше кажучи, більшість авторів, що досліджують проблему сучасної медикалізації, зазначають, що її головною рушійною силою є комерція. У зв'язку з цим автори звертають увагу, що для підвищення прибутків медичні та фармацевтичні корпорації активно використовують страх людини за своє здоров'я, щоб змусити її купувати дорогу продукцію, яка нібито особливо сприяє збереженню здоров'я та покращує зовнішню привабливість. На сучасному ринку лікарських препаратів та побутових технічних приладів існує величезна різноманітність засобів, які сприяють як зниженню ваги, так і підвищенню ваги.

Висновки: Сучасна медикалізація обумовлюється впливом трьох основних факторів: культом людського тіла та здоров'я, досягненнями науки та техніки, комерціалізацією життя в аспекті харчування та зовнішньої привабливості, що створює нові напрямки на ринку товарів та послуг, які стають основою сучасної «індустрії здоров'я та краси», при цьому лікарі виступають не тільки основними агентами фармацевтичних компаній, але й монополістами «істинного» та «авторитетного» знання, на підставі чого саме вони конструюють «норму», оцінюють ступінь відповідності їй та втручаються при наявності того, що вважається патологією. Але у фокус уваги лікарів-психіатрів, як експертів психічного здоров'я, попадають лише крайні (клінічні) форми розладів харчової поведінки. На наш погляд, така позиція «споживачів» – «клієнтів» – «пацієнтів» призводить до перенесення відповідальності за власне здоров'я на лікарів, що ще в більшому ступені обумовлює відчуження тіла від необхідності рефлексії та усвідомлення тілесних відчуттів.

Література:

1. Доброродний Д. Г. Медикализация как социокультурный феномен и предмет междисциплинарного исследования [Электронный ресурс] / Д. Г. Доброродний, Ю.Г.Черняк // Электронная библиотека БГУ. Статьи факультета философии и социальных наук, 2012. – №1/2. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/35142/1/82-88.pdf>
2. Кириленко С.А. Наслаждение вкусом [Электронный ресурс] / С.А. Кириленко // Studia culturae. Выпуск 1. Альманах кафедры философии культуры и культурологии и Центра изучения культуры философского факультета Санкт-Петербургского государственного университета. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С.93-106. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/kirilenko/studia01_06.html.
3. Колесникова И. С. Новации в социологии медицины и здоровья / И. С. Колесникова // Социол. исследования. – 2008. – № 4. – С. 89–91.
4. Кордубайло Ю. Аптечные продажи в регионах Украины по итогам 2013 г. Helicopter view [Электронный ресурс] / Юлия Кордубайло // Аптека on-line.ua. – Режим доступа: <http://www.apteka.ua/article/272554>

5. Фуко М. История сексуальности-III: Забота о себе / [пер. с франц. Т. Н. Титовой, О. И. Хомы] / под общ. ред. А.Б. Мокроусова / М. Фуко. – К.: Рефл-бук, 1998. – 288 с.
6. Conrad P. Deviance and Medicalization: From Badness to Sickness / P. Conrad, J.W. Schneider. – Philadelphia: Temple University Press, 1992. – P. 263-265.
7. Foucault M. The Politics of Health in the Eighteenth Century / M. Foucault // Gordon C. (ed.) Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977. – New York: Pantheon, 1980. – P. 166-182.
8. Illich I. Medical Nemesis / I. Illich // Journal of Epidemiology and Community Health, 2003. – V. 57 (12). – P. 919-922.
9. Lock M. Encounters with Aging: Mythologies of Menopause in Japan and North America / M. Lock. – Berkeley: University of California Press, 1993. – 439 pp.
10. Schneider J.W. Deviant Drinking as Disease: Alcoholism as a Social Accomplishment / J.W. Schneider // Social Problems. – 1978. – V. 25 (4). – P. 361-372.
11. Szasz T. The Medicalization of Everyday Life: Selected Essays / T. Szasz. Syracuse. – New York: Syracuse University Press, 2007. – P. XXVI.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Хусейн Назаров, Мазбутджон Лутфуллоев
(Худжанд, Таджикистан)

ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ ПОРТАЛА УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Анализ существующей практики применения образовательных информационных ресурсов свидетельствует, что использование имеющихся на сегодняшний день образовательных информационных ресурсов, большинство из которых опубликовано в сети Internet, позволяет:

- организовать разнообразные формы деятельности обучаемых по самостоятельному извлечению и представлению знаний;
- применять весь спектр возможностей современных информационных и телекоммуникационных технологий в процессе выполнения разнообразных видов учебной деятельности, в том числе, таких как регистрация, сбор, хранение, обработка информации, интерактивный диалог, моделирование объектов, явлений, процессов, функционирование лабораторий (виртуальных, с удаленным доступом к реальному оборудованию) и др.;
- использовать в учебном процессе возможности технологий мультимедиа, гипертекстовых и гипермедиа систем;
- диагностировать интеллектуальные возможности обучаемых, а также уровень их знаний, умений, навыков, уровень подготовки к конкретному занятию;
- управлять обучением, автоматизировать процессы контроля результатов учебной деятельности, тренировки, тестирования, генерировать задания в зависимости от интеллектуального уровня конкретного обучаемого, уровня его знаний, умений, навыков, особенностей его мотивации;
- создавать условия для осуществления самостоятельной учебной деятельности обучаемых, для самообучения, саморазвития, самосовершенствования, самообразования, самореализации;
- работать в современных телекоммуникационных средах, обеспечить управление информационными потоками;
- формировать на их основе профильные образовательные информационные порталы.

Использование практически всех видов и форм образовательных информационных ресурсов в учебной практике существенно повышают качество визуальной и аудиоинформации, она становится ярче, красочнее, динамичнее. Огромными возможностями обладают в этом плане современные технологии мультимедиа. Кроме того, при использовании образовательных информационных ресурсов (ОИР) и преимуществ современных средств телекоммуникаций в обучении коренным образом изменяются способы формирования визуальной и аудиоинформации[1]. Если традиционная наглядность обучения подразумевала конкретность изучаемого объекта, то при использовании компьютерных и телекоммуникационных технологий становится возможной динамическая интерпретация существенных свойств не только тех или иных реальных объектов, но и научных закономерностей, теорий, понятий.

Образовательные информационные ресурсы должны оказывать обучаемым существенную помощь в выполнении требований стандарта образования. Так, например, повышения эффективности различных видов деятельности с помощью современных информационных технологий, а также формирования целостного представления о процессах и явлениях можно достичь, если использовать в применяемых в обучении образовательных информационных ресурсах компьютерную графику и анимацию[2]. Овладения культурой мышления и развития мыслительных способностей можно добиться, если использовать в качестве образовательных информационных ресурсов проблемные и исследовательские задания, интеллектуальные обучающие системы.

Из вышесказанного следует, что практическая реализация комплексного использования возможностей средств информационных и телекоммуникационных технологий в учебном процессе может быть достигнута за счет разработки и применения многофункциональных образовательных электронных информационных ресурсов, представляющих собой как все ранее известные программные средства и ресурсы учебного назначения, так и новейшие разработки, соответствующие передовому мировому уровню. Основными дидактическими целями использования подобных ресурсов, получаемых по телекоммуникационным каналам, в обучении являются сообщение сведений, формирование и закрепление знаний, формирование и совершенствование умений и навыков, контроль усвоения и обобщение[3].

Литература:

1. Андронов М.Е., Николаев Б.С. Интернет-порталы как современные средства обучения. СПб.: БХВ – Петербург 2009
2. Абсолютно ясно о создании Web-страниц и Web-сайтов: Учеб. пособие. Снелл Н. М.: Триумф. 2003
3. Интернет для всех. Олейников О.А. СПб.: БХВ-Петербург 2005

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

**Наталья Кац, Вадим Ким, Любовь Козлова
(Астана, Казахстан)**

**ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ
КАЗАХСТАН**

В настоящее время конкурентоспособность любого государства можно определить степенью интеллекта граждан, населяющих его, в связи с чем, образовательную систему необходимо развивать в соответствии с потребностями завтрашнего дня. Политические, социальные, образовательные преобразования, которые происходят в нашей стране, оказывают влияние на поиск новейших подходов к физкультурному воспитанию и образованию, концептуальную основу которых составляют государственные интересы, общественные запросы и нужды в физическом совершенствовании граждан [1].

Массовый спорт, здоровый образ жизни и физическая культура имеют важное значение в развитии Республики Казахстан. В Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» глава государства подчеркнул, что «...государство относиться с особой заботой к спорту и физической культуре. Собственно здоровый образ жизни служит ключом к здоровью нации.» [2] Наряду с этим, Президентом страны поставлена цель по увеличению к 2020 году числа казахстанцев, занимающихся спортом и физической культурой, до 30%, в том числе детей и подростков – до 15%. Республикой Казахстан в данном направлении ведется колоссальная работа: во всех регионах страны осуществляется реализация государственной программы по развитию физической культуры и спорта, проведена Азиада, возведен целый ряд спортивных объектов и сооружений.

Из года в год возрастает количество проводимых спортивно-массовых и физкультурно-оздоровительных мероприятий, участие в которых принимает более 2,5 миллионов казахстанцев.

В городах Астане, Павлодаре, Костане, Уральске, Шымкенте введены в эксплуатацию Дворцы спорта, в Атырау, Усть-Каменогорске, Караганде, Астане возведены спортивные комплексы, отвечающие современным стандартам. Капитальная реконструкция стадионов произведена в Астане, Павлодаре, Талдыкоргане, Караганде, Актюбинске, Уральске, Атырау, Костане, Дворца спорта и спорт.комплекса "Медеу" в городе Алматы. В микрорайоне Шанырак города Алматы проводится строительство школы-интерната республиканского масштаба для одаренных в спорте детей с современной спортивной базой, ведутся работы по возведению базы лыжного спорта республиканского масштаба в городе Щучинске, а также республиканской базы олимпийской подготовки в Алматинской области.

В целом, в Казахстане учреждено 499 физкультурно-оздоровительных и 87 профессиональных клубов, 488 подростковых клубов по месту проживания, 73 детско-юношеских клуба физической подготовки. В курс общеобразовательных школ внедряется третий урок по физическому воспитанию в неделю, а также четырехчасовые занятия в неделю в высших учебных и средних специальных заведениях [3].

Активное развитие получил спорт среди инвалидов, подтверждением тому стали успехи казахстанских спортсменов-инвалидов на соревнованиях международного масштаба. Так, трое казахстанских атлетов вошли в первую десятку на прошедших XIV летних Паралимпийских играх, проходивших в Лондоне. В целом, спортсменами с ограниченными физическими возможностями в состязаниях международного масштаба завоевано 53 медали.

Также активными темпами развиваются национальные виды спорта, по которым на соревнованиях международного уровня заслуженно завоевано всего 226 медалей, из которых 73 – золотых, 66 – серебряных, а также 87 – бронзовых.

В общем, благодаря мерам, предпринимаемым при постоянном содействии Главы государства, отрасль спорта и физической культуры получила динамичное развитие [4].

Наряду с этим, в настоящее время в отрасли спорта и физической культуры Казахстана сохранился ряд проблем.

В целях решения задач по развитию физической культуры и спорта, поставленных Президентом страны, Агентством был проведен анализ состояния и развития отрасли в разрезе областей. В ходе анализа выявлено, что ключевой проблемой в формировании и развитии массового спорта в Казахстане служит неразвитая спортивная инфраструктура. По результатам 2012 года в стране насчитывалось 33 тысячи 347 спортивных сооружений, из которых на селе – 21 тысяча 450 единиц. В том числе объектов учреждений образования – 24 938, объектов физкультурно-спортивного назначения – 7 026, спортивных школ – 1 383. В сравнении с 2011 годом число спортивных сооружений выросло на 733 единицы, в том числе на селе – 273 ед.

Неуклонно сокращается число детских подростковых клубов и детско-юношеских клубов физической подготовки (ДЮКФП). К примеру, если в 2011 году их общее количество составляло 651, то по результатам 2012 года – всего 626.

Дальнейшая подготовка спортивного резерва и воспитание спортсменов международного класса, развитие спорта и физической культуры требуют новейших подходов в организации учебно-тренировочного процесса с учетом стремительно меняющихся запросов международных спортивных организаций, непрерывного процесса совершенствования методов и форм подготовки спортсменов, дальнейшее развитие системы воспитания спортсменов страны, начиная от новичка до мастера международного класса. В первую очередь в процессе формирования спортивной подготовки необходимо выделить ряд предпосылок, позволяющих подчинить финансово-экономические, материально-технические, кадровые, а также иные положения реализации возможностей современной методики подготовки:

- формирование организационных условий, обеспечивающих централизацию подготовки спортсменов, неизменное соперничество в процессе тренировок и использование конкуренции в качестве главного критерия в повышении работоспособности, более глубокой мобилизации функциональных резервов организма и оптимизации адаптационных процессов;

- органическую согласованность организационно-методических начал подготовки в вышестоящих (сборные команды, центры олимпийской подготовки, школы высшего спортивного мастерства) и нижестоящих (школы-

интернаты для одаренных в спорте детей, центры подготовки олимпийского резерва, детско-юношеские спортивные школы и школы олимпийского резерва) структурных подразделений системы спортивной подготовки в отношении ее задач, целей, материально-технического, кадрового и научно-методического обеспечения.

С данной целью необходимо:

- формирование материально-технической базы и оптимальных условий в целях подготовки спортивного резерва и воспитания спортсменов международного уровня, оборудовав ее качественным современным оборудованием и инвентарем, отвечающим специфике видов спорта с обеспечением спортсменов сбалансированным питанием, фармакологическими восстановительными, витаминными средствами, медицинскими услугами; усилить роль регионов, направленную на отыскание одаренных детей и подростков, формирование спортивного резерва для сборных команд республики;

- улучшение методов и форм подготовки спортсменов, построение системы воспитания спортсменов страны от новичка до мастера международного класса;

- продолжение работы, направленной на образование школ-интернатов для одаренных в спорте детей и полноценных региональных центров подготовки олимпийского резерва во всех областях республики;

- организация систематического диспансерного медицинского осмотра учащихся школ-интернатов для одаренных в спорте детей, школ олимпийского резерва, детско-юношеских спортивных школ, центров подготовки олимпийского резерва, центров олимпийской подготовки, и спортсменов сборных команд областей и республики;

- создание условий для развития зимних и игровых видов спорта;

- создание специализированных классов с продленным днем обучения и основательным учебно-тренировочным процессом, детско-юношеских клубов физической подготовки в учреждениях общего среднего образования;

- разработка системы отбора спортсменов для зачисления в сборные команды областей и страны;

- обеспечение организации состава сборных команд республики на основании жестких требований, предъявляемых современными достижениями к спортсменам;

- совершенствование системы стимулирования спортсменов чемпионов и призеров Азии, мира и их тренеров;

- выделение Президентских (государственных) стипендий отличившимся спортсменам и тренерам победителям и призерам чемпионатов Азии и мира;

- обеспечение проведения запланированных спортивным календарем республиканских мероприятий и участие сборных команд и сильнейших спортсменов страны в соревнованиях международного масштаба, включая чемпионаты Азии, мира, Олимпийские и Азиатские игры, а также прочие официальные и отборочные международные спортивные мероприятия;

- выделение стипендий Акимов областей, г.Астаны и Алматы членам национальных сборных команд по видам спорта;

- активизация работы и повышение здоровой межведомственной конкуренции в сфере подготовки спортсменов высокого уровня;

- внесение предложений о выделении квот на поступление ведущих спортсменов в высшие учебные заведения Казахстана.

В большинстве стран зарубежья огромной популярностью пользуются периодически проводимые национальные целевые программы физкультурно-спортивных мероприятий (кампаний), организованные для детей и подростков, например: «Неделя школьного спорта» в Австрии, «Молодежь тренируется для Олимпиады» в Германии, «Киви-спорт» в Новой Зеландии и др. На основании чего, можно предложить организацию реализации аналогичных проектов в Казахстане, на примере Алматинской области – «Жас барыс». Данные мероприятия необходимо организовать в рамках государственного социального заказа или ГЧП и Агентству следует принять меры по росту объема финансовых средств на данные цели. 29 млн. тенге, выделяемые ежегодно, очевидно не в полной мере достаточно для популяризации физической культуры и спорта.

Весьма слабыми темпами развиваются программы, предназначенные для детей-инвалидов. До настоящего времени не разработаны программы и положения лечебной физической культуры для реабилитации детей-инвалидов. А вопросы специальной инфраструктуры на спортивных объектах для инвалидов решаются в зависимости от волеизъявления местных исполнительных органов и до сих пор не стали нормой.

По каждому виду спорта учреждены отдельные ассоциации и федерации, которых в настоящее время в Казахстане насчитывается сотни. Однако у них отсутствует единый подход к решению текущих проблем и стратегических задач.

На основании изложенного, развитие спорта и физической культуры является межотраслевой задачей, в которой без тесного взаимодействия всех государственных органов, общественности, весьма не просто достичь настоящих результатов. На сегодняшний день в стране необходимо создание Координационного совета, призванного разрешать проблемы межсекторального взаимодействия.

Литература:

1. Барчуков И.С. Физическая культура: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования/ под общ. ред. Н.Н. Маликова. – 7-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2013. – 528с.
2. Послание Президента РК Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» // www.akorda.kz
3. Процюк О.А., Трубицкая Л.А., Белькович В.Н. Спорт в Казахстане: Проблемы и перспективы// «Современные проблемы физической культуры и спорта»: Материалы международной научно-практической конференции посвященной 7-ым Зимним Азиатским играм 4-5 февраля 2011 года (4-5 февраля 2011 года)/ под общей ред. А.А. Жумадилханова. – Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2011. -218 стр.
4. Бапакова С., Байтелесова Ж. Казахстан: физкультура и спорт (правительственный час)// http://i-news.kz/news/2013/10/22/7235362-kazakhstan_fizkultura_i_sport_pravitelstv

Оксана Назаркина, Наталья Соловьева
(Астана, Казахстан)

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Термин «культура», появившийся в период возникновения человеческого общества, далеко неоднозначен, тесно связан с такими понятиями, как «возделывание», «обработка», «воспитание», «образование», «развитие», «почитание». Этот термин в современном обществе охватывает широкую сферу преобразовательной деятельности и ее результаты в виде соответствующих ценностей, в частности, «преобразование своей собственной природы»[1, с. 6].

Уже само наименование «физическая культура» называет что-то очень важное. Физическая культура является частью общей культуры человечества и вобрала в себя не только многовековой ценный опыт подготовки человека к жизни, освоения, развития и управления во благо человека заложенными в него природой физическими и психическими способностями, но, что не менее важно, и опыт утверждения и закалки проявляющихся в процессе физкультурной деятельности моральных, нравственных начал человека. Таким образом, в физической культуре, вопреки её дословному смыслу, находят свое отражение достижения людей в совершенствовании своих как физических, так и в значительной мере психических и нравственных качеств. Уровень развития этих качеств, а также личные знания, умения и навыки по их совершенствованию составляют личностные ценности физической культуры и определяют физическую культуру личности как одну из граней общей культуры человека[1, с. 6].

Физическая культура и спорт является одним из наиболее существенных факторов укрепления и защиты здоровья. Это главным образом значимо в настоящее время, в состоянии резкого понижения двигательной активности (гиподинамии). Двигательная активность – один из важнейших компонентов здорового режима жизни человека, в основе которого разумное, соответствующее полу, возрасту, состоянию здоровья, систематическое использование средств ФК и спорта[1, с.8]. Задачи и содержание, средства и виды, расширение и действенность физической культуры и спорта следует рассматривать во взаимосвязи с внешней обстановкой, окружающей средой, питанием, возрастом и половой принадлежностью. Физкультура и спорт представляют собой персональные стороны жизни людей и поэтому являются составной частью организации здорового образа жизни каждого человека в отдельности и всего общества в целом.

Спорт как серьезный социальный феномен проникает во все уровни современной общественности, проявляя огромное влияние на главные сферы жизнедеятельности общества. Он воздействует на национальные отношения, деловую жизнь, общественное положение, формирует моральные ценности, характер жизни людей.

8 июля 2014 года Главой государства Н. А. Назарбаевым был подписан Закон Республики Казахстан «О физической культуре и спорте», ориентированный на усовершенствование государственного регулирования в области физической культуры и спорта с учетом нынешних требований к физической подготовке спортсменов, образование более продуктивной системы физической культуры и спорта.

Основной целью законопроекта являются совершенствование законодательной базы в области физической культуры и спорта, определение правовых, организационных, экономических и социальных основ обеспечения с учетом современных тенденций и требований деятельности и развития организаций массовой физической культуры, любительского и профессионального спорта.

Кроме всего прочего, предугаданы меры, координирующие функционирование профессиональной спортивной области, определены требования к деятельности спортивных федераций, разрешение на создание в организациях образования спортивных клубов, федераций, студенческих и школьных лиг. Законопроектом упорядочены способы и методы антидопингового контроля, установлено правовое регулирование вопросов развития спортивной медицины, а также планирования спортивных мероприятий и порядка их проведения.

Задействована процедура препоручение тренеров и фиксирование спортсменов спортивными федерациями, урегулированы вопросы подготовки спортивного резерва и спортсменов высокого класса, установлены правила присвоения спортивных званий, разрядов и квалификационных категорий, модернизирована государственная система поддержания заслуженных спортсменов и тренеров.

Люди, прошедшие школу спорта, уверены в том, что спорт поспособствовал им привить веру в собственные силы и способности, а также навык ими воспользоваться. Уроки, постигнутые юными спортсменами на спортивном поле, затем, как правило, помогают и в жизни. Многие из спортсменов утверждают, что именно спорт сделал из них человека, способного стать личностью. При помощи спорта осуществляется принцип современной жизни – "полагаться на самого себя". Это предполагает, что успех, прежде всего, зависит от собственных, индивидуальных качеств – амбиции, инициативы, деятельности, усидчивости, старания, выдержки и волевых умений.

Физическая культура и спорт исполняют важную роль в формировании индивида. Ценностный потенциал спорта допускает решать целый ряд воспитательных задач. Осознание трудовой стадии социализации закономерно следует из признания главнейшего значения трудовой деятельности для формирования и развития личности. Сложно согласиться с тем, что труд как условие разворачивания существенных сил человека завершает процесс усвоения социального опыта; еще труднее принять тезис о том, что на стадии трудовой деятельности прекращается воспроизводство социального опыта. Безусловно, юность – важнейшая пора в становлении личности, но труд в зрелом возрасте не может быть сброшен со счетов при выявлении факторов этого процесса.

Забота о развитии физической культуры и спорта является важнейшей составляющей социальной политики государства, обеспечивающей претворение в жизнь гуманистических идеалов, ценностей и норм, дающей широкий горизонт для проявления умения людей, их способностей, удовлетворения их интересов и потребностей, стимуляции человеческого фактора. Физкультура, являясь одной из сторон общей культуры, во многом определяет поведение человека в учебе, на производстве, в быту, в общении, способствует решению социально-экономических, воспитательных и оздоровительных задач. Огромная социальная возможность физической культуры и спорта нужно целиком применять на пользу преуспевания Казахстана, поскольку это – наименее расходный и наиболее эффективный двигатель форсированного этического и физического оздоровления нации.

Тем не менее, в данный момент физической культурой и спортом в стране занимаются всего 8-10% населения, в то время как в экономически развитых странах мира этот процент доходит 40 – 60%. Самая

актуальна і требуюча негайного рішення проблема – низька фізична настроєність навчаючихся. Действительний розмір двигательної активності навчаючихся і студентів не представляє повноцінного формування і укріплення здоров'я растущої генерації. Возрастає численність навчаючихся і студентів, причисляемых по состоянию здоровья к специальной медицинской группе. Распространенность гиподинамии(пониженной двигательной активности) среди школьников достигла 80%.

Бюджетное финансирование не покрывает в абсолютной степени потребности совершенствования как спорта высших достижений, так и спорта для всех, а для вкладчиков, готовых инвестировать средства в физическую культуру и спорт, не образованы соответствующие условия. Недостаточное количество постоянно занимающихся физической культурой и спортом в большей степени обусловлено практически совершенным отсутствием распространения здорового образа жизни и ценностей физической культуры и спорта в средствах массовой информации, особенно на телевидении.

Серьезная проблема для сферы физической культуры и спорта – утечка за рубеж квалифицированных специалистов, тренеров и спортсменов. Это вызвано, с одной стороны, высоким уровнем подготовленности наших специалистов, тренеров и спортсменов, необходимостью их на мировом уровне, а с другой – отсутствием условий для полноценной работы в нашей стране.

Физическая культура, создавая социальные интересы и побуждая к поискам, открытиям в области науки, новым методикам, новым техническим средствам, стимулирует развитие духовной и материальной деятельности. Она увеличивает потребности общества в строительстве материально-технических сооружений, побуждает к созданию приборов, конструированию и совершенствованию инвентаря и оборудования. Тем самым она способствует созданию новых материальных и духовных ценностей.

Основное преимущество физических упражнений как фактора адаптации заключается не только в том, что с их помощью можно моделировать различные ситуации трудовой деятельности, а, главным образом, в том, что они являются наиболее адекватным средством воспитания необходимых качеств.

Литература:

1. Физическая культура и спорт (лекционный курс для студентов I – III курсов) / сост. В. Н. Буянов, И.В. Переверзева. – Ульяновск: УлГТУ, 2011. – 310 с.
2. Барчуков И.С. Физическая культура и спорт: методология, теория, практика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И.С. Барчуков, А.А. Нестеров; под общ. ред. Н.Н. Маликова. – 3-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2009. – 528 с.
3. Дубровский В.И. Спортивная медицина: учебник для студентов вузов/ В.И. Дубровский. – М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1998. – 480с.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – 2-е изд. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – 304 с.

Олена Омельченко
(Дніпропетровськ, Україна)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОГРАМ ДЮСШ З ВЕСЛУВАННЯ АКАДЕМІЧНОГО

Сучасний рівень зростання спортивних результатів на українській та міжнародній аренах потребує постійного пошуку шляхів вдосконалення та раціоналізації тренувального процесу, а також пошуку засобів та методів, наповнюючих його [4]. Дивлячись на те, що багато авторів [2, 4] розглядають тренувальний процес як складну та багатofакторну систему, яка включає в себе технічну, фізичну, тактичну, психологічну та теоретичну підготовку, фахівцями постійно здійснюється пошук способів раціоналізації учбово-тренувального процесу [1, 3].

Необхідно відмітити, що у веслуванні академічному пріоритетною є фізична підготовка, яка є основою тренувального процесу веслярів. Але слід також відзначити, що без інших видів підготовки навчальний процес був би неповним. Загальновідомо, що тренувальний процес веслярів відбувається за програмою для ДЮСШ, СДЮШОР, ШВСМ та спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю [5]. Слід зазначити, що для успішної конкуренції на міжнародній арені необхідно відстежувати зміни, що відбуваються в початкових програмах інших країн. Час, коли спортсмени виходять на міжнародний рівень, співпадає з етапом підготовки до вищих досягнень. Саме тому для порівняльного аналізу видів підготовки нами була вивчена аналогічна російська програма з веслування академічного саме на цьому етапі [6] (табл.1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз співвідношення видів підготовки в програмах ДЮСШ України та Росії на етапі підготовки до вищих досягнень

Види підготовки	Період річного циклу								
	Підготовчий			Змагальний			Перехідний		
	Україна	Росія	Різниця, %	Україна	Росія	Різниця, %	Україна	Росія	Різниця, %
Загальна фізична підготовка	72 %	85 %	+13 %	24 %	15 %	-9 %	4 %	-	-4 %
Спеціальна фізична підготовка	53 %	65%	+12 %	47 %	35 %	-12 %	-	-	-
Технічна підготовка	59 %	67 %	+8 %	37 %	33 %	-4 %	4%	-	-4 %
Теоретична підготовка	41 %	76 %	+35 %	47 %	24 %	-23 %	12 %	-	-12 %
Участь у змаганнях	55 %	4 змаг.	-	45 %	4 змаг.	-	-	-	-
Інструкторська та суддівська практика	55 %	-	-	45 %	-	-	-	-	-

Проаналізувавши програми ДЮСШ України та Росії ми отримали наступні результати: в підготовчому періоді на загальну фізичну підготовку в Росії виділяється 85 % часу, що на 13 % більше, ніж в Україні. На спеціальну фізичну підготовку в Росії відводиться на 12 % більше часу, ніж в Україні – 53 та 65 % відповідно.

Технічна підготовка в підготовчий період займає 67 % в Росії та 59 % в Україні, різниця складає 8 %. Вміст теоретичної підготовки переважає в програмі Росії з різницею в 35 %. Участь у змаганнях в Україні складає 55 %, в Росії заплановано 4 змагання. Інструкторська та суддівська практика в програмі України складає 55%, в Росії такого виду підготовки не передбачено.

Змагальний період спланований таким чином: в Україні на загальну фізичну підготовку відводиться 24 %, в Росії 15 %, різниця складає 9 %. Спеціальна фізична підготовка складає 47 % часу в українській програмі та 35 % в російській, різниця становить 12 %. Технічна підготовка займає 37 та 33 % відповідно з різницею в 4 %. Теоретична підготовка в змагальному періоді складає 24 % в Росії, в Україні цей вид підготовки займає на 23 % більше часу і складає 47 %. На змагальну підготовку в українській програмі відводиться 45 % часу, а в російській програмі заплановано 4 змагання. Інструкторська та суддівська практика займає 45 % часу в Україні, в російській програмі на цей вид підготовки часу не передбачено.

Перехідний період характеризується наступним розподілом часу: на загальну фізичну підготовку в українській програмі відводиться 4 % часу, в російській програмі на цей вид підготовки часу не передбачено. Час на спеціальну фізичну підготовку в змагальний період не призначений в обох програмах. Технічна підготовка в українській програмі займає 4 % часу, в той час як в російській програмі часу на неї не призначається. Теоретична підготовка складає 12 % часу в Україні, в Росії часу на теоретичну підготовку в змагальний період не визначено. На змагальну та інструкторську практику в перехідний період в обох програмах часу не передбачено.

Після аналізу програм обох країн просліджується наступна тенденція.

В підготовчий період на усі види підготовки, зокрема на загальну фізичну та спеціальну фізичну більше часу відводиться в програмі Росії, а в змагальний період більше часу приділяється в українській програмі.

Висновки. Слід зазначити, що фізична підготовка в обох програмах виводиться на перший план, так як відіграє важливу роль в тренувальному процесі. Але необхідно відмітити, що в російській програмі цьому виду підготовки приділяється значно більше уваги, що відповідає сучасним тенденціям та постановці нашої проблеми. Таким чином аналіз двох навчальних програм дає можливість стверджувати що порушені нами проблеми в тренувальному процесі веслярів мають актуальність та потребують додаткового вирішення.

Література:

1. Абуд А.Д. Управление предсоревновательной подготовкой бегунов на средние дистанции: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / А.Д. Абуд. – СПб., 2008. – 26с.
2. Акмеев А.С. Планирование и классификация интенсивности тренировочных нагрузок высококвалифицированных бегунов на средние и длинные дистанции / А.С. Акмеев // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – СПб., 2007. – №3 (25).
3. Бальсевич В.К. Контуры новой стратегии подготовки спортсменов олимпийского класса / В.К. Бальсевич // Теория и практика физической культуры. – 2001. – №4. – С.9-10.
4. Бондарчук А. П. Управление тренировочным процессом спортсменов высокого класса / А. П. Бондарчук. – М.: Олимпия Пресс, 2007. – 272 с.
5. Веслування академічне. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю. – Київ: Літера, 2011. – 116с.
6. Гребля академическая. Примерная программа спортивной подготовки для ДЮСШ, СДЮШОР и ШВСМ. – Советский спорт, 2004. – 192 с.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Катерина Безіна, Лідія Кузьміна
(Харків, Україна)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ СЛОВА «ЩАСТЯ» В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Поняття щастя становить особливий інтерес для лінгвістичного аналізу, зважаючи на різноманітність семантичних ознак, що утворюють його зміст, предметну сферу й обсяг. Ставлення до щастя входить до визначальних характеристик духовної сутності людини, уявлення про нього утворюють прадавній шар світогляду разом із поняттями блага, сенсу життя, смерті, любові та ін. Важливість цього поняття закономірно відтворюється в мові. В останні роки різні аспекти лексичної одиниці «щастя» в мові й лінгвокультурі досліджували С. Воркачев, В. Колесов, Н. Сегал та ін. науковці. Їхні роботи здійснені на матеріалі російської мови. У вітчизняній лінгвістиці фольклорну формулу «щастя-доля» вивчає В. Білоноженко [1], аналізуючи етимологію слова «доля», розглядаючи, як у художній мові воно функціонує. Метою нашої роботи є дослідження лексико-семантичного поля «щастя» в українській літературі.

Науковці досліджують лексику, виокремлюючи й розглядаючи її окремі підсистеми, що в лінгвістичній літературі називають лексико-семантичними полями або групами. Складові елементи цих лексичних груп перебувають у різноманітних відношеннях і взаємозв'язках. «Системність лексичного складу, – зауважує Л. Лисиченко, – виявляється у всіх її елементах: в організації тематичних лексичних груп, у структурі багатозначного слова, у наявності синонімічних, антонімічних і т.п. зв'язків» [3, с. 4]. Отже системність мови простежується в різних аспектах: у наявності лексико-семантичних груп, у визначенні синонімічних або антонімічних відношень усередині цих груп. Тому в основі вивчення лексичної системи, вважаємо, повинні бути не лише окремі парадигми, а й парадигматичні відношення, що дозволять глибше проникнути в сутність цих відношень і не тільки диференціювати і класифікувати одиниці мови, але й визначити деякі закономірності в структурі й функціонуванні слів.

Найбільшим парадигматичним об'єднанням лексичних одиниць є лексико-семантичне поле (ЛСП). На думку О. Селіванової, ЛСП є об'єднанням певної частини мови, що має свій центр, ядро, яке включає найбільш уживані слова з яскравим інтегральним компонентом, та периферію, що містить слова менш частотні за вживанням, стилістично забарвлені [4, с. 282]. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів за редакцією С. Єрмоленко визначає ЛСП як сукупність мовних одиниць, переважно лексичних, об'єднаних спільністю змісту, одним поняттям, функційною подібністю позначуваних явищ [2, с. 131]. Отже, ЛСП характеризуються зв'язком слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору. Національна особливість лексико-семантичних полів виявляється в кількості наявних у полі слів і в характері опозиції між компонентами поля.

Ядром досліджуваного поля є лексема «щастя», що в сучасній мові має три значення, у кожного з яких ще є відтінки:

1. Стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь: *[Хвора:] Якби вдалось моє велике діло. Я б упилася щастям перемоги, – Не спогадом, надією жила б (Л. Українка, I, 1951, 120); Як мені даровано багато, Скільки в мене щастя, чорт візьми! – На землі сміятись і страждати, Жити і любити поміж людьми! (В. Симоненко, Земне тяжіння. 1964, 10).*

1.1. Зовнішній вияв цього відчуття: *Її повні, трохи бліді щоки спашнули рум'янцем, в тихих очах світилися спокій та щастя (М. Коцюбинський, I, 1955, 69); – Прапор з чохла! – Поглядом, сповненим щастя й готовності, Вася Бааіров прийняв команду (О. Гончар, III, 1959, 439).*

1.2. Радість від спілкування з ким-небудь близьким, коханим тощо: *Впивалася [Галя] щастям, хоч полохливим, боязким, а все-таки щастям... (П. Мирний, I, 1949, 404); Може, й тобі, моя панно, Колись доведеться Загати тую конвалію, Як щастя минеться (Л. Українка, I, 1951, 7).*

1.3. Про того, хто дає радість кому-небудь, викликає почуття симпатії, любові: *Я б тебе сховав Далеко! Далеко! щоб ніхто не знав, Щоб ніхто не бачив, де витає доля, Моя доля, моє щастя, Ти, моя Мар'яно (Т. Шевченко, I, 1963, 155); [Любов:] І ти щасливий, правда? [Орест:] Правда, моє щастя, моя зоре! (Л. Українка, II, 1951, 60).*

1.4. Те, що викликає відчуття найвищого задоволення життям, дає радість кому-небудь: *Я тільки думками літатиму за тобою по твоїх слідочках. Ото моє усе щастя теперечки (І. Нечуй-Левицький, VII, 1966, 154); Перед його очима носилося господарське щастя: весела жінка, щибетливі дітки, своє господарство... (П. Мирний, IV, 1955, 36).*

2. Досягнення, успіх, удача: *Де відвага, там і щастя (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 75); – А що, мамо, думаю ще їти у губернію, чи не буде там щастя?(І. Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 401).*

3. Доля, талан: *О боже мій милий! така твоя воля, Таке її щастя, така її доля! (Т. Шевченко, I, 1963, 5); – Ну, батьку, на те війна. Народне діло. Тут уже кому яке щастя (О. Довженко, I, 1958, 386).*

3.1. Добробут, щасливе життя: *Якось було мені сумненько. Звісно, чоловік і в часті, то часом смуток обіймає, – не то, що нам (М. Вовчок, I, 1955, 260); [Явдоха:] А він наслухався від цих бурлак та й собі: поїду та й поїду щастя шукать... (І. Карпенко-Карий, II, 1960, 107); – Хай гасають по твоїх просторах кімнатах веселі діти, хай спочивають і розкошують у достатках і щасті дозвілля твої люди (О. Довженко, I, 1958, 326).*

3.2. Доля, життєвий шлях кого-небудь: *Ой, світе мій ясний, світе мій прекрасний, Який мій талан нещасний! (Українські народні ліричні пісні, 1958, 269); – Пожила я з ним два роки та й одповіла. Отакий мій талан (І. Нечуй-Левицький, II, 1956, 111) [5, т. 11, с. 573].*

Отже, ключовими в тлумаченні лексеми *щастя* постають слова, що мають позитивне оцінне значення: *задоволення, радість, симпатія, любов, успіх, удача, добробут*. Вони називають поняття, що у свідомості народу асоціативно пов'язуються з уявленням про стан щастя. Можна сказати, що вони є видовими назвами понять щодо слова «щастя», тобто гіпонімами.

В одному зі значень синонімом до лексеми «щастя» є слово «доля». У художньому дискурсі воно має такі лексичні значення:

1. Хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежать від бажання, волі людини: Як бачите, доля закинула мене аж у Крим (М. Коцюбинський, III, 1956, 126); Коли ж мене на півдорозі стріне важка лавина і впаде, мов доля, на голову мою, тоді впаду я на сніг нагірний (Леся Українка, I, 1951, 196).

1.2. Умови життя; життєвий шлях і те, що на ньому виникає: Зозуля Горлиці жалілась, Що доля їй недобра судилась: Мов сирота вона, тиняється сама (Л. Глібов, Вибране; 1957, 183); Орел вийняв карі очі На чужому полі, Біле тіло вовки з'їли, – Така його доля (Т. Шевченко, I, 1951, 4)/

1.2. Бажане, щасливе життя: Нема щастя, нема долі, Лиш врода сама... (Л. Українка, I, 1951, 324); Прокіп Савич одним з перших порушив звичаї свого містечка і пішов шукати долі на морі, а в степах, на суходолі (Л. Дмитерко, Наречена, 1959, 8). [5, т. 2, с. 360].

2. Стан, у якому перебуває або перебуватиме що-небудь; майбутнє чогось: Задає я собі, що Ви обіцяли Написати до мене про долю комедії Єремівца «Шляхта» (М. Коцюбинський, III, 1956, 159).

Синоніми «щастя» і «доля» є поняттєвими. До ЛСП «щастя» слово «доля» входить лише з першим значенням. Внутрішня форма лексеми «доля» розкриває уявлення українців про існування вищої сили, що наділяє кожную людину щасливим (*щастя й доля, щастя доле, хвалити долю*) або нещасливим життям – *чорна, лиха, гірка, щербата доля*. Вона за принципом випадковості визначає головний вектор життєвого шляху людини, незважаючи на його власні прагнення й бажання: *випадати, перепадати, діставатися на долю; доля занесла, привела, судила; доля обділила, підставила ногу, обернулася іншим боком, увірвала нитку; зв'язувати, випробовувати, попитати долю; доля спокушає* [1].

Не випадковою є фольклорна формула *щастя-доля, щастя-доленька* [5, т. 11, с. 573], що має значення «радість у житті в кого-небудь, успіх, добробут»: *Вміла мати брови дати. Карі оченята. Та не вміла на сім світі Щастя-долі дати* (Т. Шевченко, I, 1963, 25); – *Я вже нараяла тобі раз щастя-долі, дитино у і більше до смерті не буду* (П. Козланюк, Ю. Крук, 1957, 467). Як видно, її часто використовують у художньому дискурсі. Про цю усталену мовну формулу докладно пише В. Білоноженко, зазначаючи, що слово «доля» ніби підсилює значення іменника «щастя», виступає синонімом до нього [1].

Синонімічним до слова «доля» є лексеми «талан», «фортуна», «щастячко», «доленька», «вдача», «успіх». Розглянемо їх ЛСП у художньому дискурсі.

1. Доля

1.1. Життєвий шлях кого-небудь: Ой, світе мій ясний, світе мій прекрасний, Який мій талан нещасний! (Українські народні ліричні пісні, 1958, 269); – *Пожила я з ним два роки та й овдовіла. Отакий мій талан* (І. Нечуй-Левицький, II, 1956, 111).

1.2. Щаслива доля, щастя: Нудно йому На чужому полі! Всього надбав, роботяга, Та не придбав долі – Талану того святого... (Т. Шевченко, II, 1953, 106); – *Та незабаром кинув я Конецпольських і подався до Києва, до Аксака. Але й там не знайшов я талану...* (З. Тулуб, Людолови, I, 1957, 70).

1.3. Успіх, удача: Старший брат і ні гадки собі: лежить та загіба гроші попатою – усе йому бог дав, а менший працює, як риба об лід побивається, а нічого не вдіє, ні в чому нема йому талану (О. Стороженко, I, 1957, 31); – *Ні, немає щастя й талану бідним на сьому світі і не буде ніколи!* – рішила вона (П. Мирний, III, 1954, 78) [5, т. 2, с. 360].

2. Фортуна, щасливий випадок, успіх: [Наталія:] Я питала себе, яка невідома зірка веде цю людину [Ярчука]? Може, це випадкова фортуна, збіг обставин? (І. Микитенко, I, 1957, 408); Інститутська історія забулась, а примхлива фортуна незмінно сприяла щасливому Сачкові (Л. Дмитерко, Розлука, 1957, 25).

3. Доленька (пестливе до «доля»): Доленько моя! Не дай мені вік діувати (Т. Шевченко, II, 1953, 147); *Чи знайду я коли-небудь Власну доленьку, Чи все тягати чуже ярмо Та неволеньку?* (П. Грабовський, I, 1959, 111) [5, т. 2, с. 358].

4. Вдача

4.1. Сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини і які проявляються в її діях, поведінці; характер: [Князь:] Ну, бачу, горе не зломало ще Твої вдачі гордої, Предславо! (І. Франко, IX, 1952, 211); *Мав Сашко вдачу жваву, невгамовну й веселу* (В. Козаченко, Вибране, 1947, 42).

4.2. Нахил або звичка до чогось: *Чи ви не знали його вдачі, що він п'є?* (Л. Українка, III, 1952, 469); *Добра вдача в колгоспних селян: Де зійшлись, – там і пісні звучати* (С. Олійник, Вибране, 1959, 109) [5, т. 1, с. 310].

5. Успіх:

5.1. Позитивний наслідок роботи, справи; значні досягнення, удача: *Ми ж про тебе знаємо, як ти по охоті успіху великого досягла в роботі!* (П. Тичина, II, 1957, 262); *Успіхи синтетичної хімії лікарських речовин дали величезний поштовх фармакології та фізіології* (Наука і життя, 11, 1965, 25).

5.2. Досягнення в навчанні, у вивченні чого-небудь: *В навчанні Захар виявляв такі успіхи й такі поривання все знати, що вчителі пророкували йому велике майбутнє науковця* (І. Ле, Право, 1957, 14); [Юлія:] *У мене в інституті такі успіхи... Грамотою нагородили* (З. Мороз, П'єси, 1959, 218).

5.3. Громадське визнання, схвалення: *Моя книжка в російському перекладі має деякий успіх, принаймні в російських літературних сферах* (М. Коцюбинський, III, 1956, 381); *Десять разів виходила актриса на виклики, успіх був надзвичайний* (Ю. Смолич, Театр, 1946, 55) [5, т. 10, с. 493].

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити певні висновки. ЛСП має певну автономність і особливості організації: спільну нетривіальну частину у тлумаченні, ядерно-периферійну структуру, існування зон семантичного переходу. У межах семантичного поля наявна сукупність слів, що об'єднані внутрішньомовними зв'язками на базі взаємопов'язаних елементів значення й мають спільну предметну, понятійну або функційну подібність явищ, що ними позначаються.

Література:

- Білоноженко В.М. Щастя-доля / В.М. Білоноженко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine12-12.pdf>
- Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибики, О.Г. Тодор; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 223 с.
- Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови / Л.А. Лисиченко. – Х.: ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 1997. – 129 с.

4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 712 с.
5. Словник української мови: [в 11 т.] / Академія наук Української РСР. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Науковий керівник:

старший викладач кафедри українознавства Харківського національного університету радіоелектроніки
Кузьміна Лідія Володимирівна.

**Леся Гуня, Ольга Іщенко, Світлана Дешко
(Львів, Україна)**

ASPECTS OF BUSINESS ENGLISH.

The article is an attempt to look at the reality of teaching English for Business Purposes (EBP)/ Business English (BE) from a practical point of view. It approaches the term BE as if through a funnel with English as an International Language (EIL) at the top, English Language Teaching/General English (ELT/GE) as its sloping sides, English as a Foreign Language (EFL)/English as a Second Language (ESL) at the top of the funnel's narrow tube, and English for Specific Purposes (ESP) at the very bottom, just above where BE, one of its main arms is placed. Special emphasis is laid on key distinctions between BE and ELT/GE, the function of BE teachers and the variety of roles that they assume in BE, on BE teachers as connoisseurs of specialist business expertise, and the importance of carrying out needs analysis as it brings to light some very important information about learners of BE [1, p.12].

BE is most definitely the current growth area in ESP which, in the two or three decades, attracted increasing interest and awareness. BE course books and other teaching/learning materials are proliferating, and language schools offering BE courses are blossoming. Several developments may have contributed to the expansion of BE, but speaking from the pedagogical point of view, the demand for BE must have originated from a particular kind of learners, often adults, who already had both grammatical knowledge of English, and also a specific purpose in learning English. In short, they were looking for a different approach, one which would provide them with an opportunity to use this knowledge more productively than had been previously possible, and therefore approached BE courses with heightened expectations.

Teaching BE is believed to be the teaching of English to adults working in businesses, or preparing to work in the field of business, i.e. a needs-directed teaching in which as much as possible must be made job-related, focused on learners' needs and relevant to them. Successful use of English is seen in terms of a successful outcome to the business transaction. Cost-effectiveness is required by both adults paying for themselves, and companies sponsoring their staff, so learners' bosses and supervisors or the person setting up the language training in a company may expect reports on learners' progress on a regular basis. Business is competitive, and learners' attendance can be even tracked, especially if the company is financing the course[2, p.39].

More and more people are nowadays required to learn English as the importance of EIL is still anything but decreasing. Nobody can deny the fact that, at the present time, English is the leading language of international communication, and the established language of science and business in the world. Although it is only one of several languages being promoted internationally in similar ways, its hegemony cannot be disputed. As a result, with the spread of English a huge demand has been created for teachers of English, and ELT/GE has become a billion-pound business[3, p.45].

The term Business English can cover a multitude of things. When someone says they teach business English or they are studying business English it is quite possible that the speaker and the listener may have a different understanding of the term.

The similarity is the constant attempt of BE to put as much emphasis as possible on the general content, i.e. learners' general ability to communicate more effectively, usually in business situations. Also no major differences are to be found in the area of learners, since in BE and ELT/GE learners are drawn from pre-service and in-service.

However, there are some quite important distinctions between BE and ELT/GE. To start with, in BE general content is normally mixed with specific content which relates to a particular job area or industry. To turn to learners' needs, in GE they are rarely as immediate and urgent as in BE where the most important characteristic is the sense of purpose, i.e. the fact that language is used to achieve an end. As already mentioned, the aims of BE will always relate to learners' work, and to fulfilling their occupational and professional language needs for English most completely, so the aims of BE courses might be eventually considered radically different from the aims of ELT/GE courses. The claims for BE are that it is more cost-effective than ELT/GE, focused on learners' needs, relevant to them, and successful in imparting learning.

Next two key contrasts arise from the area of programmes. Namely, the focus in BE is not merely on learners' accuracy (the correct use of language forms) and fluency (getting the message over) but also on developing the effectiveness of communication, i.e. the total performance-linguistic and non-linguistic. Similarly, BE aims to develop also specialist language knowledge and professional communication skills, not just general language knowledge and general communication skills [4, p.12].

Another important distinction is represented by the fact that the knowledge of business content and communication skills training is instrumental to BE trainers, not just the knowledge of ELT methodology. Finally, to turn to the two roles, the role of BE and ELT/GE teacher, they are not too different. However, the difference between them is *'in theory nothing, in practice a great deal'*. What lies at the core of the problem of the BE teacher's role is that in practical ways ELT/GE and BE teacher's work differ very much. Johns and Price-Machado are quite sure that 'Inexperienced or 'traditional' teachers cannot work within an experimental ESP context' [5, p.50].

In a broad sense, the content is different – topics will be related to the work place or world of business – so instead of family and friends, a business English course book may contain topics like global business cultures, or a day in the life at the office. The skills may be business communication skills like delivering presentations rather than speaking in general. This, however, is changing and very soon the difference between general English and business English may not be so easily demarcated. With new general English course books coming out with titles like 'Natural English' and 'Skills for life', the focus is changing as English's role as the lingua franca is reaching new heights. Publishers recognise that the demand for English is now more than ever an instrumental demand.

There is a demand for business English which appears to be growing because learners are becoming clearer about what they want to use English for and as I indicated the same is becoming true for general English learners. In today's global economy, learners want not only the skills to read, write, listen to and speak English fluently, they also want to be able to communicate in a way which will be recognised and appreciated by their counterparts in the international arena. They want their English language learning to be targeted to this aim and they often also want their success in this to be measured using an internationally recognised benchmark – hence the rise in demand for business English examinations.

The students may be different from those found in the general English classroom. More often than not, they work, are studying a business related subject or are trying to get a job and hope that a business English course will help them. Those who work may be managing directors of companies or office executives. I will explore the implications of this diverse range of learners in my next article.

What time of day? Usually, business English is taught at a time convenient to working people. This also depends on where the course is being taught and the attitude of both the participants and the companies sponsoring them. At the centre where I work, business English classes are run from 7-9 am and from 7-9 pm. How long should each session be? This is something you may or may not have control over but if you can have some input I think it is important to ask these questions in order to get the best out of your students [5, p.36].

However, the in-company courses are run at times dictated by the client. This usually is also preferred either at the beginning or at the end of the working day.

This could be anywhere, as with general English, in-company, in the comfort of your own sitting room – I know someone who teaches business English through the internet in the evenings after she has finished dinner or at a language institute. Where you teach has implications for both you and the lessons you plan. Why? Because the place you teach has both limitations and potential. For instance, what resources are available? Is it far from where you live? How much extra travel time will you need? What expenses might you incur? With a general English course these are not normally things you need to consider.

Your style of teaching will probably differ and the methodology you use and that which you find in course books can be a little different from general English. For example, instead of pair work and group work, you might find that students learn more through case studies, role play and simulation exercises. You may assume different roles from the general English teacher. For example, you are more likely to be more of a facilitator when teaching meeting skills or a mediator when teaching monitoring a negotiation.

Advantages and disadvantages of teaching business English Like any area of language teaching, teaching business English has its own set of pros and cons. In as simple a way as possible, I have outlined them in the table below:

Advantages	Disadvantages
<ul style="list-style-type: none"> • Get to learn new things about the business world and develop new skills as a teacher. • Students (usually) have a specific purpose for learning English and this is easier to cater to. • A huge bank of business-related authentic materials to choose from. • Get to meet a wide range of professionals and learn about the work culture of different countries and cultures. 	<ul style="list-style-type: none"> • May not be familiar with some of the more specialist vocabulary you may have to teach. • Hard to meet all students 'specific' needs. • Some business course books can be a bit dry and ironically, can take time to learn how to bring business English to life. • You may be younger than many of the students and can take time to establish credibility.

As we have seen, business English cannot easily be defined and if someone asks you to teach a group of business English learners; you could be teaching from a course book which looks similar to a general English course book, with a grammatical syllabus or you could be faced with a skills-based course which has functional language as an add-on. Either way, the material and students can be challenging for the inexperienced teacher and you should give yourself extra time to prepare for a business English course until you are familiar with the content. And remember – there is a wealth of resources both on- and offline to help you.

References:

1. Dudley-Evans, Tony. *Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge University Press. (Forthcoming), 1998. – 200 p.
2. Hutchinson, Tom & Waters, Alan. *English for Specific Purposes: A learner-centered approach*. Cambridge University Press, 2010. – 150 p.
3. Johns, Ann M. & Dudley-Evans, Tony (1991). *English for Specific Purposes: International in Scope, Specific in Purpose*. TESO, 2010. -225 p.
4. *Teach Business English* / S. Donna. – Cambridge University Press, 2000. -100 p.
5. Ellis M. *Teaching Business English* / M. Ellis, C. Jonson. – Oxford University Press, 1994. -350 p.

**Світлана Дешко, Ольга Іщенко, Леся Гуня
(Львів, Україна)**

TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES (ESP)

Most language schools have a selection of business English textbooks, and if not General English textbooks tend to have quite a few activities on business-related topics such as telephoning, emailing, Travel English and favourite TV ads. You could try having a flick through these textbooks and taking copies of anything you think is relevant, selecting by what is connected to your future students' area of expertise or what is connected to the kind of skill and language you think they will need in their work or studies. It might be difficult to judge what things are suitable before you have taught the students, and certainly before you have taught your first ever Business or ESP class, but looking through the books with these things in mind will help you pay more attention and therefore help you remember where the things you decided not to copy are when you need to look for more stuff later. Knowing the materials well could also help you if you are asked for your opinion when a textbook for the class is chosen.

School textbooks on a subject that your students' work is connected to, e.g. a GCSE Commerce book, can also be useful resources as long as the material does not look too childish [1, p.10].

You can use exactly the same methods as described above to collect photocopyable supplementary worksheets. These can be found in Business English supplementary books (e.g. Business Builder), Business English supplements for General English courses (e.g. Reward Business Resource Packs), scattered throughout some books on how to teach Business English and ESP, at the back of relevant teachers' books, and on the internet.

It is sometimes possible to find sample units of textbooks and additional supplementary activities for textbooks on the publishers' sites. In addition, the publishers and countless other websites offer flashcards, reading texts, podcasts, grammar and vocabulary exercises, and game ideas. These are sometimes available as things specifically for Business and ESP students, and are often available for free.

The additional benefit of materials from the internet is that you can often cut and paste it into a word processor program and make any changes you like in order to make it more specific to or manageable for your students. For example, you could take a grammar exercise and rewrite it so that all the sentences refer to what your students do in their jobs.

Ways of simplifying a text include rewriting it from memory with a particular length and language level in mind, giving lots of vocabulary and information on what will be said before they read it, or having an easy task where they don't need to understand everything that is written in order to answer the questions [2, p.22].

Once you have lots of lovely materials and teaching ideas that you want to use when you get your first Business English or ESP class, the next stage is to try them out as much as you can. This can be a problem when your other classes are studying Headway and you've found texts on bridge construction for your future ESP class, but there are ways around it. Things you are likely to be able to try out without going too far off the syllabus of your General English classes include business-related materials from General English textbooks, well-known news stories that are related to the area of interest of the students you will teach (e.g. a medical scandal that even a General English class would be interested in that you could also use with a future class of doctors), functional language that is important in many different contexts (e.g. requests and apologies), and skills work (e.g. writing a formal letter or short report). If your present students are taking an EFL exam, you may also be able to find some content that is relevant to both this class and your first Business or ESP class, e.g. TOEIC stuff for a future Business English class or IELTS stuff for a geologist.

If your future Business English or ESP student is also your first one-to-one student, reading up on how to teach this kind of class and experimenting with some of the techniques written there with your larger classes is also a good idea. Again, some of those techniques will be more easily adaptable to larger classes than others and you'll need to select and adapt carefully.

Most books on Business English and ESP teaching start by reassuring you that you don't need to know anything about your student's specialist area in order to teach them what they want from you, which is the English language. While that is true, everything you can find out about their industry, scientific area etc will both improve your ability to teach them and increase your interest in speaking to them. Unfortunately, trying to read a trade magazine or scientific journal is unlikely to help with either of these. Instead, it is best to start with the parts of their area that have popular and general interest, for example paperback books on high-flying brokers (if they are studying Financial English) or on the scandals of drug safety (if they work in pharmaceuticals).

As should be obvious from many of the points above, the more you know about your future students when you are preparing to teach them the better. Things you can ask the company or the person in your school who deals with them include exactly what their company does and what the students' roles are, what other general and specialist English studies they have already taken part in, what their levels are, what their strengths and weaknesses are, what they particularly need to be able to do in English, what language and skills they particularly want help on, and what their opinions are on how they should study [3, p.55].

If you cannot find out all the information above before the class, you will probably want to build some Needs Analysis into your first lesson. In small classes this obviously means asking them about those things, and in larger classes you can get them to practice their speaking while interviewing each other. You can find much more information on doing needs analysis in most guides to teaching Business English and ESP. How much you have learnt about them before the lesson will also change how well you can tailor the materials towards them, but it is possible to plan a first lesson that is suitable for almost anyone. For example, most Business English and ESP classes can benefit from a review of how to pronounce numbers in English, a tense review (preferably with the example sentences and exercises rewritten to seem more relevant to them), a functional language review, practice for meeting foreign guests, emailing practice and/or telephoning practice.

The most important difference lies in the learners and their purposes for learning English. ESP students are usually adults who already have some acquaintance with English and are learning the language in order to communicate a set of professional skills and to perform particular job-related functions. An ESP program is therefore built on an assessment of purposes and needs and the functions for which English is required.

ESP concentrates more on language in context than on teaching grammar and language structures. It covers subjects varying from accounting or computer science to tourism and business management. The ESP focal point is that English is not taught as a subject separated from the students' real world (or wishes); instead, it is integrated into a subject matter area important to the learners.

However, ESL and ESP diverge not only in the nature of the learner, but also in the aim of instruction. In fact, as a general rule, while in ESL all four language skills; listening, reading, speaking, and writing, are stressed equally, in ESP it is a needs analysis that determines which language skills are most needed by the students, and the syllabus is designed accordingly. An ESP program, might, for example, emphasize the development of reading skills in students who are preparing for graduate work in business administration; or it might promote the development of spoken skills in students who are studying English in order to become tourist guides.

As a matter of fact, ESP combines subject matter and English language teaching. Such a combination is highly motivating because students are able to apply what they learn in their English classes to their main field of study, whether it be accounting, business management, economics, computer science or tourism. Being able to use the vocabulary and structures that they learn in a meaningful context reinforces what is taught and increases their motivation [4, p.48].

The term "specific" in ESP refers to the specific purpose for learning English. Students approach the study of English through a field that is already known and relevant to them. This means that they are able to use what they learn in the ESP classroom right away in their work and studies. The ESP approach enhances the relevance of what the students

are learning and enables them to use the English they know to learn even more English, since their interest in their field will motivate them to interact with speakers and texts.

ESP assesses needs and integrates motivation, subject matter and content for the teaching of relevant skills.

A teacher that already has experience in teaching English as a Second Language (ESL), can exploit her background in language teaching. She should recognize the ways in which her teaching skills can be adapted for the teaching of English for Specific Purposes. Moreover, she will need to look for content specialists for help in designing appropriate lessons in the subject matter field she is teaching [5, p.72].

You have to set learning goals and then transform them into an instructional program with the timing of activities. One of your main tasks will be selecting, designing and organizing course materials, supporting the students in their efforts, and providing them with feedback on their progress.

Your skills for communication and mediation create the classroom atmosphere. Students acquire language when they have opportunities to use the language in interaction with other speakers. Being their teacher, you may be the only English speaking person available to students, and although your time with any of them is limited, you can structure effective communication skills in the classroom. In order to do so, in your interactions with students try to listen carefully to what they are saying and give your understanding or misunderstanding back at them through your replies. Good language learners are also great risk-takers, since they must make many errors in order to succeed: however, in ESP classes, they are handicapped because they are unable to use their native language competence to present themselves as well-informed adults. That's why the teacher should create an atmosphere in the language classroom which supports the students. Learners must be self-confident in order to communicate, and you have the responsibility to help build the learner's confidence.

The teacher is a resource that helps students identify their language learning problems and find solutions to them, find out the skills they need to focus on, and take responsibility for making choices which determine what and how to learn. You will serve as a source of information to the students about how they are progressing in their language learning.

What is the role of the learner and what is the task he/she faces? The learners come to the ESP class with a specific interest for learning, subject matter knowledge, and well-built adult learning strategies. They are in charge of developing English language skills to reflect their native-language knowledge and skills.

People learn languages when they have opportunities to understand and work with language in a context that they comprehend and find interesting. In this view, ESP is a powerful means for such opportunities. Students will acquire English as they work with materials which they find interesting and relevant and which they can use in their professional work or further studies. The more learners pay attention to the meaning of the language they hear or read, the more they are successful; the more they have to focus on the linguistic input or isolated language structures, the less they are motivated to attend their classes.

The ESP student is particularly well disposed to focus on meaning in the subject-matter field. In ESP, English should be presented not as a subject to be learned in isolation from real use, nor as a mechanical skill or habit to be developed. On the contrary, English should be presented in authentic contexts to make the learners acquainted with the particular ways in which the language is used in functions that they will need to perform in their fields of specialty or jobs.

Learners in the ESP classes are generally aware of the purposes for which they will need to use English. Having already oriented their education toward a specific field, they see their English training as complementing this orientation. Knowledge of the subject area enables the students to identify a real context for the vocabulary and structures of the ESP classroom. In such way, the learners can take advantage of what they already know about the subject matter to learn English [6, p. 77].

References:

1. Dudley-Evans, Tony. Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach. Cambridge University Press. (Forthcoming), 1998. – 200 p.
2. Hutchinson, Tom & Waters, Alan. English for Specific Purposes: A learner-centered approach. Cambridge University Press, 2010. – 150 p.
3. Johns, Ann M. & Dudley-Evans, Tony (1991). English for Specific Purposes: International in Scope, Specific in Purpose. TESO, 2010. – 225 p.
4. Teach Business English / S. Donna. – Cambridge University Press, 2000. – 100 p.
5. Ellis M. Teaching Business English / M. Ellis, C. Jonson. – Oxford University Press, 1994. – 350 p.
6. Brieger, N. The York Associates Teaching Business English Handbook. York: York Associates, 2011. – 170 p.

Людмила Довбня
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

РОЛЬ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОГО ФОРМУВАННЯ ФІЛОЛОГА-УКРАЇНІСТА

У процесі фахової підготовки філолога-україніста значну роль відіграють навчальні дисципліни історико-лінгвістичного циклу: старослов'янська мова, історична граматики української мови та історія української літературної мови, – при опануванні яких студенти пізнають закони внутрішнього розвитку мови, що дає їм змогу зрозуміти й усвідомити характер її сучасної системи як у літературній, так і в діалектних формах існування [3, с. 43].

Старослов'янська мова – перша дисципліна історико-лінгвістичного циклу, яку вивчають студенти-філологи. Цей курс є доволі складною і водночас важливою ланкою у професійній підготовці висококваліфікованого філолога – фахівця в галузі української мови. Він становить собою своєрідний славістичний вступ до історії української мови й відіграє важливу роль у лінгвістичній і загальнофілологічній підготовці студентів, оскільки ознайомлює їх із мовною спорідненістю слов'янських народів та джерелами їх писемної культури, із фонетикою і граматику давньої літературно-писемної мови слов'ян, формує уявлення про найважливіші закономірності, які характеризували в давню епоху всі слов'янські мови, а також про процеси розвитку їх фонетики та граматики.

Г. Судаков указує, що роль цього курсу в лінгвістичній підготовці вчителя-словесника визначається такими обставинами: «1) він закладає основи славістичних знань, презентує вибрані розділи із слов'янської філології, найважливіші й суттєві для розуміння історії слов'янських мов, їхніх генетичних і культурних зв'язків; 2) він є вступом

до історії ... мови, оскільки в курсі старослов'янської мови дається характеристика праслов'янської мови й динаміки розвитку її фонетичної системи та граматичного устрою; 3) у курсі вивчаються фонетика і граматики старослов'янської мови – найдавнішої літературно-писемної мови слов'ян і тому хронологічно найближчої до праслов'янської мови пізнього періоду [10, с. 3]. Як перша й найбільш рання писемна фіксація слов'янського мовлення, старослов'янська мова формує у студентів уявлення про основні мовні одиниці й закони, притаманні в найдавнішу пору всім слов'янським мовам.

Дійсно, цей курс ставить за мету, по-перше, закласти основи славістичних знань у студентів-філологів, вбираючи в себе найсуттєвіші дані із слов'янської філології: відомості про сучасні слов'янські народи і їх мови, про поділ слов'янських мов на три групи (південнослов'янську, західнослов'янську, східнослов'янську), про місце старослов'янської мови серед інших мов слов'янської сім'ї, про дві старослов'янські азбуки та їх історичні долі, про основні пам'ятки старослов'янської писемності.

По-друге, старослов'янська мова як навчальна дисципліна є пропедевтичною до історії української мови. Вона готує студентів до вивчення історичної граматики та історії української літературної мови, а також низки розділів курсу сучасної мови: фонетики й фонології, лексикології і фразеології, морфеміки і словотвору, морфології, синтаксису і стилістики сучасної української літературної мови; української діалектології. Це обумовлено тим, що саме в курсі старослов'янської мови дається характеристика праслов'янської мови та основних тенденцій розвитку її фонетичної і граматичної систем. Окрім того, слід вказати на потужні міждисциплінарні зв'язки старослов'янської мови із методикою навчання української мови, давньою українською літературою, культурологією тощо.

Після викладу матеріалу про індоєвропейські мови історію праслов'янської мови доцільно подати у вигляді двох етапів – раннього й пізнього. На ранньому етапі формувались особливості, що характеризують слов'янські мови в колі інших індоєвропейських і мають праслов'янський характер; на пізньому етапі здійснюється діалектне членування та активізуються діалектні відмінності, які призвели врешті до виділення трьох груп слов'янських мов. Особливу увагу слід приділити вивченню студентами механізму дії закону відкритого складу і складового сингармонізму як провідним тенденціям, що зумовили перебудову фонетичної системи праслов'янської мови, з'ясуванню головних причин значної частини фонетичних явищ (монофтонгізації дифтонгів, спрощення груп приголосних, зміни дифтонгічних сполучень, виникнення носових голосних, явища кінця слова тощо) [5, с. 8–11].

Окрім того, у курсі висвітлюються фонетика і граматики старослов'янської мови. Отримані студентами знання із цієї галузі є науковою базою для вивчення української мови, її фонетичної і граматичної будови та дериватологічних особливостей.

Значення курсу старослов'янської мови для студентів-філологів складно переоцінити перш за все через її велике культурно-історичне значення, оскільки вона поряд із грецькою мовою та латиною була однією з найдовершених літературних мов давньої Європи, а також у зв'язку з тим, що ця писемна мова зафіксувала мовну систему, хронологічно найближчу до праслов'янської мови [1, с. 59]. «Знання старослов'янської мови не лише як лінгвістичної системи, а і як культурно-історичного феномену, послідовне й цілеспрямоване звертання до текстів пам'яток письма церковної і світської тематики створюють умови для формування широкого культурного кругозору студентів, удосконалення їхньої спеціальної і фахової підготовки» [4, с. 45–46].

Слід також звернути увагу на складність аналізованого курсу, зумовлену об'єднанням у ньому двох лінгвістичних дисциплін: старослов'янської мови і праслов'янської мови, – у зв'язку з чим Г. Ільїнський та С. Бернштейн наполягали на необхідності введення окремої навчальної дисципліни – праслов'янської мови, у якій би висвітлювався матеріал з історичної фонетики й морфології праслов'янської мови [Там само]. С. Бернштейн зазначав, що в ньому «...повинні висвітлюватися без деталізації основні віхи історії праслов'янської мови: усі палаталізації та їх історія; усі основні зміни у сфері вокалізму; процес втрати закритих складів і його наслідки» [2, с. 10–11].

Посилаючись на Л. Паніна, Г. Самойлова зауважує: «Нині старослов'янській мові відводиться особлива, виняткова роль в історичному розвитку слов'янських мов – роль мови-консерванта... «Щеплення візантійської духовної культури до слов'янського племені» через старослов'янську мову і є вказівкою на його таку, що «консервує», однак життєздатну функцію. Вважаємо, що з-поміж інших і з цієї причини також сучасне духовенство вважає некоректною характеристику старослов'янської мови як мертвої мови» [7, с. 709].

Розробник типової програми із старослов'янської мови М. Станівський звертає увагу на те, що у зв'язку зі складністю та своєрідністю курсу викладач має добирати найефективніші методи і прийоми для того, аби студенти змогли оволодіти як теоретичною, так і практичною частиною курсу; викладач повинен інтенсивно використовувати наочність та активно керувати самостійною роботою студентів з метою навчити їх здобувати знання, систематизувати їхні застосовувати на практиці. Автор програми вказує на основні мовознавчі розділи, які мають бути висвітлені при вивченні аналізованої дисципліни: «Весь курс охоплює такі розділи: вступ, фонетика, лексикологія, фразеологія, словотворення, морфологія та синтаксис. Запропоноване розташування розділів програми курсу перевірене на практиці й рекомендується як найбільш доцільне з педагогічного погляду» [8, с. 4]. Водночас слід зазначити, що в лінгводидактиці вищої школи традиційно головна увага приділяється опануванню студентами таких розділів старослов'янської мови, як вступ, фонетика, морфологія й синтаксис, словотвір вивчається після усвідомлення ними особливостей сутності й парадигми (для змінних слів) кожної частини мови, тоді як питання лексикології та фразеології, як правило, залишаються поза межами курсу. Так, у виданих в Україні найбільш вдалих підручниках та навчальних посібниках із старослов'янської мови авторів О. Леути, М. Станівського (незважаючи на те, що саме М. Станівський увів ці розділи до типової програми), І. Царалунги лексикологія і фразеологія не охоплені, більше того, доволі часто вони не входять до розроблених викладачами навчальних програм. Очевидно, такий підхід зумовлений браком часу, що виділяється на вивчення старослов'янської мови на факультетах української філології.

Таким чином, у процесі роботи з вивчення старослов'янської мови слід звертати належну увагу на фонетичні, морфологічні та синтаксичні процеси, які тим чи іншим шляхом пояснюють явища сучасної української мови. Студенти повинні отримати знання, необхідні для осмислення таких особливостей мови, які можуть бути усвідомлені й пояснені тільки за умови їх історичного коментування, що передбачає застосування порівняльно-історичного методу, уміння й навички користуватися яким закладаються саме при вивченні старослов'янської мови.

Література:

1. Адливайкин С.Ю. Об изучении древнейшего этапа славянской языковой истории / С.Ю. Адливайкин // Актуальные проблемы изучения и преподавания старославянского языка. – М.: Изд-во Московского университета, 1984. – С. 57–61.
2. Бернштейн С.Б. Место курса «Старославянский язык» в системе университетского филологического образования / С.Б. Бернштейн // Актуальные проблемы изучения и преподавания старославянского языка. – М.: Изд-во Московского университета, 1984. – С. 9–14.
3. Довбня Л.Е. Педагогічна специфіка вивчення старослов'янської мови студентами-філологами в умовах кредитно-модульної системи / Л.Е. Довбня // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: зб. наук. праць. – 2010. – С. 43–49.
4. Зайцева Е.А. Изучение истории русского языка на филологическом и нефилологических факультетах педагогического вуза / Е.А. Зайцева // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2008. – №2. – С. 45–49.
5. Кондрашов Н.А. Старославянский язык / Н.А. Кондрашов; отв. ред. В.В. Иванов // Программы педагогических институтов: введение в языкознание, старославянский язык, русская диалектология, диалектологическая практика, практикум по русскому языку. – Сборник 1. Для специальности «Русский язык и литература». – М.: Просвещение, 1985. – С. 8–19.
6. Леута О.І. Старослов'янська мова: [Підручник] / О.І. Леута. – К.: Вища школа, 2007. – 255 с.
7. Самойлова Г.С. Дидактический потенциал старославянского языка как «языка-консерванта» в интеграции дисциплин историко-лингвистического цикла / Г.С. Самойлова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2010. – №4 (2). – С. 708–711.
8. Станівський М.Ф. Програми педагогічних інститутів. Старослов'янська мова. Для студентів спеціальності 2102 «Українська мова і література» / М.Ф. Станівський. – К.: Б. в., 1984. – 24 с.
9. Станівський М.Ф. Старослов'янська мова: [навч. посіб.] / М.Ф. Станівський. – К.: Вища школа, 1983. – 264 с.
10. Судаков Г.В. Старославянский язык: методические рекомендации / Г.В. Судаков. – Вологда: Русь, 1995. – 50 с.
11. Царалунга І.Б. Старослов'янська мова: [навч. посіб.] / І.Б. Царалунга. – Львів: Новий Світ-2000, 2007. – 188 с.

Зореслава Дубинець
(Армянськ, Україна)

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ЕВФЕМІСТИЧНИХ НОМІНАЦІЙ У СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ

Вагому частку лексичного та фразеологічного фонду нашої мови становлять евфемістичні номінації, які відображують соціокультурні й ціннісні орієнтири українців. Особливості творення евфемістичних номінацій стали об'єктом уваги Л. Булаховського, Ж. Варбот, С. Відлака, А. Домбровської, А. Кацева, Л. Крисіна, Б. Ларіна, В. Москвіна, О. Реформатського, О. Сенічкиної, К. Серажим, О. Тараненка, Б. Томашевського, Б. Уоррена та інших лінгвістів. Найбільше цікавлять для такої класифікації стало дослідження способів творення евфемізмів, зафіксованих у роботах вітчизняних і зарубіжних науковців: А. Кацева (1988), Л. Крисіна (1994, 2000), О. Януша (1997), В. Москвіна (1998, 2002), Ю. Баскової (2005), Н. Прядильнікової (2007), І. Решетарової (2010) та ін.). Проте сьогодні одним із основних джерел творення й поширення евфемістичних номінацій є художній дискурс.

Мета дослідження – здійснити словотвірний аналіз евфемізмів у сучасній жіночій прозі (на матеріалі творів М. Гримич, Є. Кононенко та І. Роздобудько).

Способи евфемізації, на нашу думку, доречно розглядати за мовними рівнями реалізації евфемістичної функції, як-от: фонетичний, морфологічний, лексико-семантичний, синтаксичний. Кожен із способів складається з певних прийомів. Підґрунтям для такої класифікації стало дослідження способів творення евфемізмів, зафіксованих у роботах вітчизняних і зарубіжних науковців: А. Кацева (1988), Л. Крисіна (1994, 2000), О. Януша (1997), В. Москвіна (1998, 2002), Ю. Баскової (2005), Н. Прядильнікової (2007), І. Решетарової (2010) та ін.

Фактичний матеріал засвідчує, що способи евфемізації в сучасній жіночій прозі представлено нерівномірно. Аналіз творів М. Гримич, Є. Кононенко та І. Роздобудько засвідчив відсутність евфемізмів, утворених фонетичним способом, та невисоку продуктивність використання жінками-письменницями морфологічного способу евфемізації. Серед його прийомів більшість науковців (Ю. Баскова, А. Кацев, Л. Крисін, В. Москвін, Н. Прядильнікова, О. Сенічкина) називають абрєвіацію, негативну префіксацію (термін А. Кацева), використання словотвірних засобів з інферіорним значенням, нульову афіксацію.

У сучасній жіночій прозі трапляються поодинокі приклади абрєвіації, як-от: *Прійхав на машині з номерами АП* (адміністрація президента), *проте поводився сумирно* [3, с. 37]. Скорочення імені за допомогою абрєвіації призводить до звуження його змісту, позбавляє більшості асоціацій, ним викликаних.

Такий морфологічний прийом евфемізації як негативна префіксація відбувається за моделлю: негативний префікс + іменник (прикметник, прислівник) – антонім за смислом до слова-табу. Наприклад: *В економічних питаннях несильний, практично всі його справи веде юрист, пов'язаний з ним поки що не з'ясованими зв'язками* [3, с. 77]; *Ти кінець кінцем виховуєш у дитині нездорові нахили!* [5, с. 26]. У зазначених евфемізмах ефект пом'якшення досягається тим, що негативні властивості предметів не називаються прямо, а позначаються через заперечення.

Мовні одиниці з інферіорним значенням у ролі евфемізмів – це насамперед демінутиви. Такі евфемізми письменниці вживають замість занадто різкого прямого найменування непривабливого явища: *...Сам Антоніус є надзвичайно порядною і шанованою людиною – Март простяг руку в бік чоловіка з лисиною і черевцем* [5, с. 53]; *– Це точно! Вона – язвочка рідкісна! Ти єдиний, хто співчуває мені. Решта вважають, що вона мене ошчасливила!* [3, с. 130]. Якщо в прикладах замінити демінутиви на прями номінації, значення вислову не зміниться, однак зміниться його тональність: замість пом'якшення буде звучати пряма негативна оцінка.

З евфемістичною метою надзвичайно активно використовують жінки-письменниці префікси, що мають значення неповноти дії або слабого ступеня вияву ознаки (*по-, недо-, під-*):

– *Чому ж він сам до мене не підходить?*

– *Він тебе побоюється... Тебе всі побоюються...* [3, с. 61];

„Та ні. Ви ж знаєте, я ці піонертабори недолюблюю...” [3, с. 61];

„Володька підгулював...” [4, с. 47].

Найуживаніші прийоми творення евфемізмів належать до лексико-семантичного способу евфемізації. Заміна номінативних засобів рідної мови іншомовними синонімами або іншомовними еквівалентами – продуктивний прийом творення евфемізмів у романах М. Гримич. Так, в „Егоїст”, міркуючи про тонкощі етикету, авторка зазначає: „в Україні своєрідна манера жінок вдягатися на прийоми, яка дисонує з європейськими традиціями” [3, с. 80]. Ще один приклад: „після того, як Георгій остаточно зрозумів, що нічого не зможе зробити..., він впав у депресію: не виходив з дому, перестав голитися. Лежав у ліжку і тупо дивився в стелю” [3, с. 153]. Як справедливо зауважує С. Відлак, „іншомовні слова менше шокують і здаються більш шляхетними” [2, с. 275].

Жінки-авторки на початку ХХІ століття послуговуються з евфемістичною метою фразеологізмами: – *Здається, ми потихеньку освоюємо це ремесло: таку лапшу на вуха людям вішаємо...* [3, с. 90]; *Видно, він Льонці наобіцяв золоті гори, бо після його приходу той прилип до справи як шевська смола* [3, с. 77]; *А батько встав на ноги, однак то вже не був батько* [5, с. 81]. Про героя роману М. Гримич „Егоїст” Георгія Липинського читач дізнається, що як нащадок славетного роду, він з деякою погордою ставиться до тих „українських політиків,... левову частку [яких] становлять... – колишні сільські хлопці і недолюблює „пана з Івана” [3, с. 21].

У розглянутих прикладах використано розмовні фразеологічні одиниці, наділені безпосередністю, невимушеністю. Їм властива певна вільність в оцінці становища. Такі фразеологізми урізноманітнюють авторське мовлення, служать засобом вираження оцінки певних явищ.

Евфемізація в сучасній жіночій прозі здійснюється за допомогою повного антоніма прямої номінації *антифраза / антифразиса*. Це різновид енантіосемії, троп, що полягає у навмисному, спеціально заданому вживанні мовної одиниці з протилежним значенням або конотацією [6, с. 191]: *В останній „інстанції” – бункері радикальної партії я й заробив цей мозаїчний розпис на обличчі (побите обличчя)* [8, с. 130]; – *Із чим ти до нас прийшов? – нарешті спитала вона Георгія. – З благою вістю... (з поганими новинами) – пожартував він і перелякався: це видалося йому святотатством, адже зараз він скаже їм усю правду* [3, с. 118].

Науковці вважають, що антифразис є евфемістичним, коли замінює відверту негативну кваліфікацію свого об’єкта позитивною оцінкою, хоча й фальшивою. Цю фальш викриває контекст або фонові знання про предмет [7, с. 188–189]. Наприклад: *Вона смажить оселедці і подає на стіл щоразу, як приїжджає її „дорога родина” (небажані гості) (М. Гримич „Варфоломієва ніч”) Чому ж настрій такий, наче попереду день народження свекрухи (поганий, пригнічений настрої)?* [4, с. 129].

Серед прийомів синтаксичного способу евфемізації у творах жінок-письменниць ХХІ століття нами зафіксовано еліпсис і трансформацію словосполучень.

Еліпсис – це стилістична фігура, побудована на пропуску слова чи словосполучення. Еліпсис зумовлює структурну неповноту синтаксичної конструкції, в якій відсікається неблагозвучний компонент: *Але була ще одна проблема, яку вирішити було важне. Справа в тому, що Зеленович брав. Брав нахабно і відверто (брав хабарі)* [5, с. 135]; *Ти вже зовсім, Людо! (зовсім втратила здоровий глузд)* [5, с. 126].

Іншим прийом синтаксичного способу евфемізації – трансформація словосполучення – це різні операції над його структурою, як-от: уведення додаткового позитивного компонента, вилучення небажаного компонента, надмірне поширення структури.

Уведення додаткового позитивного компонента до структури словосполучення, що містить слово з експліцитно вираженою семою негативної оцінки, відбувається з метою створення позитивної або нейтральної конотації [1, с. 108]. Наприклад: *І тому зараз усі методи доцільні, у тому числі не надто моральні (замість аморальні)* [3, с. 85]; *На мене дивилися, як на ідіота або закінченого покидька. Щоправда, я й сам відчував себе не дуже нормальним (замість дурним)* [8, с. 60]. – *Георгію, я знаю, що кажу: це дуже серйозна, досить розгалужена таємна організація. І вона користується далеко не просвітянськими ідеями* [3, с. 92]; – *Вірю, – сказав він мляво. Йому дуже хотілося вірити. Але голосу нього був не зовсім переконливим* [3, с. 153];

Вилучення небажаного компонента, коли евфемістична процедура супроводжується усиченням непристойної частини клішованої сполуки: *Під час акту Саша поспішав, боячись, що прийде мста* [5, с. 26]. З контексту дізнаємось, що йдеться саме про статевий акт.

Надмірне поширення структури словосполучення відбувається, щоб

ускладнити сприйняття читачем суті описуваної події, зменшити можливість негативної оцінки громадськості. Наприклад: *От і позбулася достроково права жити зі мною* [3, с. 14]; *Здається, вона від нього збирається піти* [3, с. 194]; – *Яке ти маєш право так зі мною говорити? – Я маю право, бо ти ввійшла в моє життя* [3, с. 156].

Синтаксичні прийоми творення евфемізмів, на нашу думку, є найбільш складними, оскільки евфемістичності вислову надають не слова або морфеми, а конструкція загалом.

Дослідження способів евфемізації в сучасній жіночій прозі дозволило встановити, що найуживанішим у творах М. Гримич, Є. Кононенко та І. Роздобудько є лексико-семантичний спосіб творення евфемізмів та його прийоми – вживання іншомовних слів та поляризація значень. Серед прийомів морфологічного способу евфемізації жінки-письменниці ХХІ століття використовують негативну префіксацію та словотвірні засоби з інферіорним значенням. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив невисоку продуктивність еліптичних конструкцій і трансформованих словосполучень як прийомів синтаксичного способу творення евфемізмів.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Розгляду потребують інші способи евфемізації (метафора, перифраз, генералізація тощо) в сучасній жіночій прозі.

Література:

1. Баскова Ю. С. Евфемизмы как средство манипулирования в языке СМИ: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Баскова Юлия Сергеевна. – Краснодар, 2006. – 162 с.
2. Видлак С. Проблема евфемизма на фоне теории языкового поля / С. П. Видлак // Этимология – 1965: материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам. – М., 1967. – С. 267–285.
3. Гримич М. Егоїст: Роман / М. Гримич. – Львів: Кальварія, 2003. – 228 с.
4. Кононенко Є. Зрада / Є. Кононенко. – Львів: Кальварія, 2002. – 160 с.
5. Кононенко Є. Повії теж виходять заміж: Новели / Є. Кононенко. – Львів: Кальварія, 2004. – 190 с.

6. Кравець Л. В. Стилiстика української мови: практикум: [навч. посiб.] / Кравець Л. В.; за ред. Л. І. Мацько. – К: Вища школа, 2004. – 199 с.
7. Москвин В. П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка // В. П. Москвин. – [2-е изд.]. – М.: ЛЕНАНД, 2007. – 260 с.
8. Роздобудько І. Гудзик /І. Роздобудько. – Харків: Фоліо, 2006. – 216 с.

Юлія Дубова
(Маріуполь, Україна)

CONSTRUCTIVIST TEACHING AS A MODERN WAY AND A NEW TECHNIQUE OF TEACHING ENGLISH

Nowadays there is a great variety of methods of teaching foreign languages (TFL). Our research touches upon a most popular modern technique of teaching – constructivist teaching. The present article deals with analysis of its impact to the improvement of learning English. Constructivist teaching is based on the idea that learners are actively involved in the knowledge construction process. Students themselves are the makers of meaning and knowledge in the frames of the learning process.

The **actuality** of the problem is grounded by a great effectiveness of this relatively new method in comparison with old methods of teaching English. Constructivist teaching fosters critical thinking and creates motivated independent learners. The **aim** of this article is to present an overview of constructivist teaching methods characteristics and point out some specific constructivist techniques used in TFL.

A wide variety of methods is based on constructivist learning theory which relies on some forms of guided discovery where the teacher avoids most direct instruction and attempts to lead the student through questions and activities to discover, discuss, appreciate and verbalize the new knowledge. These methods of constructivist teaching were researched by David Nunan and David Jonassen. In their works they state that one of the primary goals of using constructivist teaching is to develop students' ability to take initiative in their own learning experience. Furthermore, in the constructivist classroom, students work primarily in groups where learning and knowledge are interactive and dynamic. There is a great focus and emphasis on social and communication skills as well as collaboration and exchange the ideas. This differs from the traditional classroom in which students work primarily alone achieving their aims through repetition. Besides, the subjects are strictly adhered to and are guided by a textbook. Activities encouraged in constructivist classrooms include experimentation, research projects, field trips, films and class discussions. By using *experimentation method* students perform an experiment individually and then come together as a class to discuss the results. *Research projects* help students to research a topic and can present their findings to the class. *Field trips* allow students to put the concepts and ideas discussed in class in a real-world context. *Films* provide visual context and thus bring another sense into the learning experience. *Method of class discussions* is one of the most important methods of constructivist teaching. It is applied in all the methods described above [3]. In the constructivist classroom, the teacher's role is to prompt and facilitate discussion. Thus, the teacher focuses on guiding the students by asking questions and leads them to develop their own conclusions on the subject. David Jonassen identifies three major roles for facilitators to support students in constructivist learning environments such as modeling, coaching and scaffolding. *Modelling* is focused on the expert's performance. *Coaching* is focused on the learner's performance. Scaffolding is a more systemic approach which provides temporary frameworks to support learning and student performance beyond their capacities [1].

David Nunan considers that traditional assessment in the classrooms is based on testing. In this context, it is important for the student to produce correct answers. However, in constructivist teaching the process of gaining knowledge is viewed as being just as important as the product. Thus, assessment is based not only on tests, but also on observation of the student, the student's work and the student's points of view. Some assessment strategies include oral discussions, mind mapping, hands-on activities and pre-testing. Due to *oral discussions* the teacher presents students a "focus" question and allows an open discussion on the topic. *Mind mapping* categorizes the concepts and ideas relating to the topic. *Hands-on activities* encourage students to manipulate their environments or use a particular learning tool. Teachers can combine a checklist and observation to assess student success with the particular material. *Pre-testing* allows a teacher to determine what knowledge students bring to a new topic and thus will be helpful in further directing of the course of study. No less interesting technique of activation of cognitive activity trained is *the technique of the role game* which can also reflect a principle of problematical character at its certain organization and allows to solve problem situations of a various degree of complexity [2].

We come to a conclusion that the most useful approaches and methods for learning English are the methods of constructivism, communicative methods, tests, experiments, discussions and games. The advantages of the teaching methods and techniques mentioned above are numerous and they contribute to the development of such students' skills and abilities as language learning and intercultural skills, communication skills, critical thinking skills, reflective learning abilities, organizational skills, professional knowledge and team-working skills. A pledge of successful mastering a foreign language by the pupils lies in professionalism of a teacher which should be in constant search of new methods of teaching to make a lesson fascinating, cognitive and remembered. Many of the methods may be applied successfully for children of younger and more advanced age. The resulted techniques are interesting from many points of view and give a wide space for creative work. We consider it useful to include them in the learning process.

Література:

1. Jonassen, D. H. Constructing learning environments on the web: Engaging students in meaningful learning –1999
2. David Nunan. Communicative Language Teaching – 2004
3. Constructivist teaching methods [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Constructivist_teaching_methods

Науковий керівник:

старший викладач кафедри англійської філології МДУ, Плотнікова Олена Валеріївна.

Ольга Іщенко, Світлана Дешко, Леся Гуня
(Львів, Україна)

TEACHING BUSINESS ENGLISH USING INTERNET

Computer-assisted teaching and learning is an important concept that should be incorporated and applied by each special education teacher in the teaching and learning activities to make learning fun and interactive. Application of this method towards students with special needs is not widely used compared to other typical students. Computer is a sophisticated and useful electronic device. Humans use it to manage documents and to surf the internet. As technology invented is getting more advanced by days, computer seems to be beneficial to be used in learning. In the era of globalization, computer is found to be suitable to assist special education teachers in teaching and learning process as it is able to receive and process data efficiently and effectively. Ishak Othman (2002) defined Computer-Assisted Teaching and Learning as softwares used in education and the practices are developed by programming languages, multimedia authoring and programming which are suitable to be used in teaching as well as learning a subject. There are some people who equate Computer-Assisted Teaching and Learning with courseware. According to Ahmad Rasidi Osman (1999), Computer-Assisted Teaching and Learning is the use of computer complement with a certain type of software to assist teachers in teaching and help students in learning. In a research context, Computer-Assisted Teaching and Learning is defined as the use of computers or other electronic device that will effectively help teachers to deliver the contents of a subject either fully or partially during teaching. For instance, MicrosoftPower Point, MicrosoftAccess, MicrosoftWord, MicrosoftPublisher, MicrosoftExcel, MicrosoftPaint, AUTO CAD, Photoshop, and Flash [1, p.47].

In terms of the wider picture of language teaching and learning, it is sometimes easy to forget that computers have been available as a resource in language teaching for little more than twenty years. During this relatively short time, there has been a dramatic change in the number of options open to language teachers and learners. Initially, computers were mainly used as sophisticated typewriters, allowing learners to write and to correct and amend easily and effectively. Some basic interactive software was available in the early years, but this was generally restricted to the type of exercise found in grammar practice books with the added feature of a sound to indicate a correct or incorrect answer.

The real advance in the use of computers in language teaching came with the transition from floppy-disc to compact discs (CDs) as the basic form of software, the proliferation of e-mail as a means of communication and, most importantly, with the arrival of the Internet as a widely available resource. Today there is a vast array of language teaching material available on CD ROM or DVD, ranging from self-study materials to supplement published course-books, to ESP-based courses and culture-based materials. Many learners of English have access to e-mail and the Internet at home as well as at school and this presents teachers with a range of useful options in terms of setting writing tasks, communicating with learners by e-mail, giving learners research tasks and setting up project work based on researching the Internet. Where previously such tasks would have involved a great deal of letter writing on the part of both teacher and learners, on the one hand, and a potentially time-consuming visit to the local library on the other, they can now be accomplished quickly and easily without the learner ever having to leave his or her PC [2, p.97].

Although many learners seem to be much more familiar with the use of computers than a lot of teachers appear to be, there is still plenty of scope for some input in class related to computers. Basic terminology is a good starting point and a useful exercise may be the pronunciation of e-mail and internet addresses, such as jbloggs@newmail.com or www.onestopenglish.com. Similarly, there may be some value in teaching the meta-language of word processing (e.g. copy, cut, paste, insert), writing e-mails (e.g. reply, forward, delete) and surfing the Internet (e.g. search, link, key-word and so on). Many UK language schools are now responding to the specific needs of learners and offering computer-based options leading to word-processing qualifications such as the UK-based CLAIT, validated by the RSA, and the American MOUS qualification, validated by Microsoft. In both cases certificates are offered for different levels of competence from basic user to proficient user and both practice activities and examinations are offered "on-line".

In terms of practical classroom activities to exploit the Internet, if teachers have access to several Internet-linked computers for use with their classes, there are numerous possibilities. Learners can fill-in on-line questionnaires, research specific topics, prepare presentations using on-line information, graphs and diagrams, find the answers to questions set by the teacher, do interactive grammar, vocabulary and even pronunciation exercises, read and summarize the latest news, and contribute to on-line discussions and debates. With technology advancing at breakneck speed, it sometimes seems difficult for teachers to keep up but remaining informed is crucial. Our learners may already be several steps ahead in this area and to retain credibility we need to be familiar with the latest developments in computer technology and to be able to integrate computers confidently into our everyday classroom practice [3, p.120].

The Internet is a wonderful resource for teachers of business English. The Internet can enrich your lessons, provide you with authentic and up-to-date materials, and help you prepare for lessons as well as provide a fantastic opportunity for both your own research and that of your students. No matter how much experience or confidence you have in incorporating the Internet into your business English classes, you can take advantage of the benefits the Internet offers you at any level. Here are some tips to help to give you some ideas:

Be prepared

Even if you have no knowledge of your students' jobs or industries, the Internet is the perfect way to prepare before a course, or before meeting new students. If you are working within a company, find out a little about the company and its products and services by visiting its website. This will give you confidence and your students will appreciate your knowledge about what they do and respect your professionalism.

You may teach students who have roles you know very little about. In order to prepare, it is advisable to find out a little about their jobs in general terms. This will stand you in excellent stead when it comes to asking questions and setting contexts. When asking your students questions, you can ask in a little more detail, thereby giving students the opportunity to practise explaining their role in English. For example 'So you are an IT Co-ordinator. Does your job involve training staff, for example in Word and Excel?' You will feel able to prompt responses more effectively. You can find many job profiles on this website business contexts.

The main difference between teaching general English and business English is setting contexts so that your students are practising language in settings they may find themselves in. The Internet is a great source of authentic materials which are ideal for use in business English classes, whatever the level of your students.

Corporate websites are one such source of authentic materials. Even though these materials are clearly intended for native speakers, you can adapt all types of activities to suit all levels of students when exploiting these materials. You can choose company websites that are related to your students' work, which can therefore provide the vocabulary practice your students need. Then you can prepare questions about the content of the website you have chosen, and let your students scan the website for information (this can be timed activity if you choose). Whatever the level of your students, scanning activities are ideal because there is no need for them to understand every word. And they work with lots of types of websites. For example, you could pick 5 famous entrepreneurs and prepare questions about them (perfect for practising business-related vocabulary and structures, for example 'Which business did he found?') using <http://www.biography.com>. Then let your students create their own questions for the rest of the class, or prepare an imagined interview with a personality of their choice.

The structures that business English students have to learn are in principle the same as general English students. The difference is in context and vocabulary. Websites that are not necessarily intended for business audiences can be an ideal resource for business English teachers. For example, students could visit an airline website to practise travel vocabulary and structures.

The Internet also offers lots of authentic writing practice. From beginner level through to advanced, your students will be able to practice their writing skills within a business context using the Internet. One of the most important writing skills your students are likely to need is writing effective business emails. The correct tone, structures and layout are all components students need to learn. There are websites that give lots of useful information in writing business emails which are worth visiting [4, p. 67].

The Internet is an excellent research tool. By allowing your students to research a particular topic using the Internet, they can prepare either individually, in pairs or in small groups for a presentation or a piece of writing. Where books may be out of date or hard to come by, the Internet offers a host of free information that is current and relevant. Presentation skills are extremely useful, as is the ability to write concise reports, therefore you are allowing students to practise vocabulary related to their field in addition to giving them the chance to do relevant research. If necessary, pre-teach the vocabulary and structures your students are likely to need, and let them research either by giving them one or more relevant websites, or by allowing them to search for suitable websites themselves via search engines, for example the excellent <http://www.google.com>. As with any Web-based activity, the most important thing to remember is to set the students very concrete goals and achievable tasks. A presentation or piece of writing, therefore, is a perfect culmination of Internet research work.

Internet jargon

A useful addition to any business English course is a lesson in Internet terminology. From a student being able to say their email address correctly (explaining that @ is pronounced 'at') to being able to understand and use English language websites with confidence, it may be worth spending some time on teaching useful Internet-related vocabulary and phrases. This website has lots of useful information about Internet and computer-related jargon: To practise this terminology why not create a WebQuest for your students? A WebQuest is an inquiry-oriented activity in which students gather information from the Web. You can see some examples on [onestopenglish](http://www.onestopenglish.com) by clicking. You can make your WebQuest as simple or as complex as you want. It is a good idea to choose a theme if using more than one website, or to choose a relevant website to the topic or language you are teaching. To learn more about creating your own WebQuest have a look at this online tutorial:

Numbers

The Internet provides a lot of materials that can be used to practise structures in a context familiar to your students. For example, most corporate websites publish annual reports and statistics (for example, <http://www.sony.net/SonyInfo/IR/>), providing you with numbers, prices and percentages in an authentic context. Students could analyze figures and practise useful structures related to statistics ('there was an increase in sales of 5% last year') [5, p.98].

To practise numbers, prices and currencies, why not create a real situation by letting students use a commercial website. Your choice of website can depend on the vocabulary you want to teach or revise. You could practise office-related vocabulary using <http://www.officeworld.com>, food and drink using <http://www.harrods.com>, clothes at <http://www.gap.com> or you could find a website that sells items related to the industry your students are working in. Give your students a budget and let them choose and order goods online. They can have practice too in the ordering process in English as close as possible to the point of purchase. Again, language related to buying online will also be useful for students ('shopping cart') [6, p.76].

References:

1. Dudley-Evans, Tony. *Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge University Press. (Forthcoming), 1998. – 200 p.
2. Hutchinson, Tom & Waters, Alan. *English for Specific Purposes: A learner-centered approach*. Cambridge University Press, 2010. – 150 p.
3. Johns, Ann M. & Dudley-Evans, Tony (1991). *English for Specific Purposes: International in Scope, Specific in Purpose*. TESO, 2010. – 225 p.
4. *Teach Business English / S. Donna*. – Cambridge University Press, 2000. – 100p.
5. Ellis M. *Teaching Business English / M. Ellis, C. Jonson*. – Oxford University Press, 1994. – 350 p.
6. Brieger, N. *The York Associates Teaching Business English Handbook*. York: York Associates, 2011. – 170 p.

Нина Курасова, Луиза Халилова
(Карши, Узбекистан)

К ВОПРОСУ О СЕМАНТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ТЕКСТА

Текст как особая информационная и структурная единица всегда был объектом пристального внимания ученых. В науке существует множество точек зрения как лингвистов, так и литературоведов на природу и сущность речевого высказывания [1]. В необъятном массиве современных научных исследований по лингвистике текста интерес представляет концепция И.П.Гальперина.

Анализируя разные виды информации, проведенные на официально-деловых, газетных, художественных, публицистических текстах, И.Р. Гальперин показал, что информация как основная категория текста различна по своему прагматическому назначению. Ученый предлагает различать информацию: а) содержательно – фактуальную (СФИ), б) содержательно – концептуальную (СКИ), в) содержательно – подтекстовую (СПИ).

Каждый ее вид имеет свои семантические и лингвистические признаки, свойства. «Содержательно – фактуальная информация эксплицитна по своей природе, т.е. всегда выражена вербально. Единицы языка в СФИ обычно употребляются в их прямых, предметно – логических, словарных значениях...

СКИ не всегда выражена с достаточной ясностью. Она дает возможность, и даже настоятельно требует, разных толкований. ...

Содержательно-подтекстовая информация (разрядка автора. – К.Н.) представляет собой скрытую информацию, извлекаемую из СФИ благодаря способности единиц языка порождать ассоциативные и коннотативные значения, а также благодаря способности предложений внутри СФИ приращивать смыслы» [2, с.27-28].

Идеи И.Р.Гальперина служат теоретическим основанием для нашей работы, целью которой является анализ семантического пространства текста, организованного разными типами информационного речевого высказывания (СФИ, СКИ).

Обратимся к конкретному примеру – газетной информации:

«Современные компьютеры пополнили образовательные ресурсы Самаркандского областного института повышения квалификации и переподготовки педагогических кадров имени Бехбуди. Новые комплекты оргтехники позволили учебно-методическому центру увеличить количество классов, полностью обеспеченных передовыми информационно-коммуникационными технологиями. Сегодня их насчитывается уже более десятка. В распоряжении преподавателей также имеются лингафонный кабинет, электронные доски, видеопроекторы и другие технические средства, повышающие уровень и качество образовательного процесса» [3, с. 3].

Содержательно-фактуальная информация в данном случае включает в себя сообщение о конкретных фактах, связанных с государственной задачей компьютеризации образовательных заведений. Материал отвечает всем требованиям газетного жанра информации, регистрируя параметры предмета (что), места (где), цель (для чего). Единицы языка используются в их прямых, предметно-логических, словарных значениях: *компьютер, институт, оргтехника, учебно-методический центр, класс, лингафонный кабинет, электронные доски и т.д.* Ни лексический, ни синтаксический уровни не содержат каких-либо ассоциаций, подтекста или «приращение смысла». Семантическое поле здесь организуется социальным фактом, облеченным в документально-регистрирующую форму прагматического назначения.

Нечто подобное мы находим в эпистолярном тексте, который, однако, имеет более сложную семантическую, лексико-синтаксическую организацию. В отличие от газетного текста (информации), где субъект речи эмоционально не выражен (а может быть!). В письмах автор не может оставаться равнодушным к адресату, сообщаемой или интересующей его информации, фактам жизни реципиента. Возникает «индивидуально-авторское понимание отношений между явлениями» (по И.Р.Гальперину). Отсюда смена речевых кодов, «размывание» формальных признаков СФИ, обогащение семантического поля в результате смены жанра, его стиливых особенностей, целей речевого высказывания, конкретного адресата (знакомого, друга, сестры). Вэтом плане интересно рассмотреть эпистолярную форму текста. В нашем случае – это письмо А.П.Чехова к М.Горькому.

А. М. ПЕШКОВУ (М. ГОРЬКОМУ)

2 января 1900 г. Ялта.

Драгоценный Алексей Максимович, с новым годом, с новым счастьем! Как поживаете, как себя чувствуете, когда приедете в Ялту? Напишите поподробней. Фотографию получил, она очень хороша, спасибо Вам большое.

Спасибо и за хлопоты насчет нашего попечительства о приезжих. Деньги, какие есть или будут, высылайте на мое имя или на имя Правления Благотворительного общества – это всё равно.

Повесть в "Жизнь" уже послана. Писал ли я Вам, что Ваш рассказ "Сирота" мне очень понравился и что я послал его в Москву превосходным чтецам? На медицинском факультете в Москве есть профессор А. Б. Фохт, который превосходно читает Слепцова. Лучшего чтеца я не знаю. Так вот, я ему послал Вашего "Сироту". Писал ли я Вам, что мне очень понравился в Вашем третьем томе "Мой спутник"? Это такой же силы, как "В степи". Я бы на Вашем месте из трех томов выбрал лучшие вещи, издал бы их в одном рублевом томе – и это было бы нечто в самом деле замечательное по силе и стройности. А теперь в трех томах как-то всё переболталось, слабых вещей нет, но впечатление такое, как будто эти три тома сочинялись не одним, а семью авторами – признак, что Вы еще молоды и не перебродили.

Черкните два-три словечка. Жму крепко руку.

Ваш А. Чехов.

Средин Вам кланяется. Мы, т. е. я и Средин, часто говорим о Вас. Средин Вас любит. Его здоровье ничего себе [4].

Чеховское письмо обращено к молодому, но уже известному, писателю, с которым автор находился в добрых человеческих отношениях. Чехов для Горького – кумир, своеобразный наставник в творчестве. Письмо – свидетельство и человеческих, и творческих связей двух выдающихся представителей литературы рубежа веков. Содержательно-фактуальная информация письма, отражающая бытовые, деловые детали (*фотографию получил, хлопоты насчет нашего попечительства о приезжих, деньги высылайте на имя..., повесть уже послана...*), в одном пространстве текста соседствуют с характеристиками, относящимися к творческим вопросам, оценке произведений Горького, заботе о его признании (*послал Вашего «Сироту» для чтения профессору университета, я бы на Вашем месте...* – Чехов рассуждает и советует).

Через СФИ проецируются не только «отношения между двумя индивидуумами», но и социальная, культурно-историческая жизнь эпохи. Более того, содержательно-фактуальная информация на всех уровнях языка – лексическом, морфологическом, синтаксическом – органично связана и соотносится с содержательно-концептуальной, так как насыщена ассоциативными отношениями, связями, событиями, процессами, выражающими их «сложные психологические и эстетико-познавательные взаимодействия» (И.Р.Гальперин), «прорастающие» из бытового в психологический и бытийный планы.

Обратим внимание на экспрессивную выраженность текста, передающуюся и лексически, и морфологически, и синтаксически: приветствие – поздравление, вопросы о жизни, здоровье и т.д. (*Драгоценный Алексей Максимович, с новым годом, с новым счастьем! Как поживаете, как себя чувствуете, когда приедете в Ялту?*). Адресант использует нейтральные, литературные, экспрессивно-окрашенные слова и обороты, просторечие, что свидетельствует о доверительных отношениях писателей, с одной стороны, с другой, – о парадигме текста, насыщении его содержательно-концептуальной информацией эстетического и познавательного плана (*драгоценный, напишите поподробней, это все равно, как-то все переболталось, Вы еще молоды и не переболели, черкните два-три словечка*).

Таким образом, происходит расширение и углубление семантического поля текста, обогащаемого различными смыслами, передающимися посредством СФИ, СКИ, СПИ. В художественном тексте описанные процессы проявляются ярче, активнее в силу самой природы словесного искусства. Рассмотреть их – цель нашей следующей работы.

Литература:

1. См. работы Л.В.Щербы, М.М.Бахтина, В.В.Виноградова, В.Г.Адмони, Н.С.Валгиной, Л.Г.Барласа, С.Г.Ильенко, Е.В.Капацкой, В.И. Кодохова, А.Н.Кожина, Н.А. Леоновой, Л.А.Новикова, Л.Ф.Тарасова, П.Г.Черемисина, Н.М. Шанского и др.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 128 с.
3. Абдульманов Р. Компьютеры для преподавателей // Народное слово. 2014. 30 сентября. – 4 с.
4. А.П. Чехов-А.М.Пешкову (М.Горькому) <http://www.anton-chehov.info/pisma-za-1900-god.html>

Нина Курасова, Луиза Халилова
(Карши, Узбекистан)

ЭКСПРЕССИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СЛЕНГА (НА ПРИМЕРЕ ТОЛКОВОГО СЛОВАРЯ БИЗНЕСА)

Активное развитие рыночных отношений, тесное взаимодействие с мировой экономикой потребовало от деловых людей, и начинающих и даже опытных, знания не только сущности капиталистического дела, но и знания большого количества понятий и терминов, используемых в международном бизнесе и финансовой сфере.

Экономическая ситуация в свою очередь активизировала работу профессионалов-лингвистов по созданию специальных справочников и разного рода словарей, отражающих необходимую терминологию и процессы, происходящие в названных областях. В числе таких изданий особую значимость приобрел «Бизнес: Оксфордский толковый словарь» [1].

Словарь – переводное издание. «...Однако, – как свидетельствует аннотация, – работа по переводу и редактированию, осуществленная высококвалифицированными специалистами Института мировой экономики и международных отношений, придала словарю новое качество и приблизила его к типу фундаментального толкового словаря» [1, с.2].

Далее составители сообщают о структуре расположения статей, перекрестной системе отсылок и т.д., о том, что важно знать любому читателю. И нам, филологам, тоже. Но не как предпринимателям, а как специалистам в своей области.

Изучая словарь с лингвистической точки зрения, мы обнаружили интересный языковой факт: включение сленга, сленговых выражений (они всегда сопровождаются параллельным толкованием, отвечающим языковым нормам), распространенных в среде пока еще англоязычных предпринимателей, финансистов, менеджеров, акционеров. Но русский язык, особенно в условиях современных информационных технологий и специфики функционирования, очень быстро впитывает в себя различные заимствования, прежде всего из языка «туманного Альбиона».

Наряду с такими, уже распространенными понятиями и терминами, как: *акция, брокер, дилер, гиперинфляция, импортный депозит, прайм тайм, трансферты, маркетинг*, встречаются менее понятные обывателю, но, думается, знакомые современным деловым людям: *«горячие деньги», «грязный коносамент», джоббер, опцион на покупку, лимитед, кривая Филлипса* и т.д.

Нас же заинтересовали неожиданные в деловой речи: *«бабочка», «Зебра», «змея», «золотая оговорка», «ливрейная компания», «ошейник», «подгоняла», «прыжок дохлой кошки», «пуля», «путешествие туда и обратно», «срезание верхнего ломтя», «стратегия леди Макбет», «удобный флаг», «хромая утка», «язык «Ада» «черный рыцарь», «эффект кривой Джой»* и другие языковые единицы экзотического характера с точки зрения их экспрессивной окраски.

«...Под экспрессией,- пишет А.И.Ефимов,- понимаются выразительно-образительные качества речи, которые отличают ее от обычной, стилистически нейтральной, делают речевые средства яркими, образными, эмоционально окрашенными. ... С понятием экспрессии связаны многообразные выразительные оценочно-характеристические оттенки речи, смысловые оттенки основных значений слов и выражений» [2, с.103]. Профессиональный сленг, как любой другой, чрезвычайно экспрессивен, чаще всего за счет нарушения норм литературного языка. В силу своей специфичности, количественных и качественных характеристик, эмоциональной выразительности, сленг занимает не последнее место в системе языка, во многом формируя лингвистические, а значит, и культурные парадигмы современного человека. И уже поэтому его надо изучать.

Для того чтобы понять модели образования и особенности образительно-выразительных средств создания «бабочки», «змеи» или «черного рыцаря», следует знать их семантическое значение.

«Бабочка» – дилерская стратегия, используемая в торговле опционами. Предполагает одновременную продажу и покупку опционов ... с разными ценами исполнения или с разными сроками исполнения опциона. «Бабочка» оказывается наиболее прибыльной в условиях, когда курс ценной бумаги колеблется в узких границах» [1, с.86].

Понятие образовалось лексико-семантическим способом, при котором новые слова возникают в результате распада многозначного слова на слова-омонимы, при этом слово приобретает новое значение. В Словаре русского языка С.И. Ожегова дается только одно значение слова: «1)бабочка – насекомое с двумя парами покрытых

пыльцой крыльев разнообразной окраски», но известно и другое: 2) предмет мужского туалета. В нашем случае понятие возникло в результате переосмысления первого значения, по аналогии с движением насекомого в воздухе «в узких границах». Утрачивая прямое значение, сленговое слово не только обогатилось новым смыслом, но приобретает эмоционально-экспрессивную окраску, усилившуюся нейтральной, деловой или книжной лексикой, самой профессиональной, «серьезной» сферой функционирования. На стыке разных смыслов возникает ирония (одно из свойств сленга).

«Змея» – Европейская валютная система, в которой колебания курсов обмена валют между странами-участницами ограничивались пределом в 2 ¼ %. ... Первоначально система носила название «змея в тоннеле» – это указывало на возможности колебания обменных курсов в пределах, установленных тоннелем. ... [1, с. 597].

Происхождение слова «змея»/«змея в тоннеле» определяется семантикой пределов обменных курсов валют, «установленным тоннелем» в его колебаниях. Возникает ассоциация с амплитудой движения змеи по земле, что усиливает эмоциональное наполнение фразы. Способ образования тот же – лексико-семантический. И «бабочка, и «змея» попадают в новое семантическое поле.

«Золотая оговорка» – пункт в правительственном соглашении о предоставлении займа, предусматривающий, что его выплата должна делаться в золотом эквиваленте валюты, в которой предоставляется заем, по курсу на время или заключения соглашения или предоставления займа. Целью этого положения является защита кредитора от падения курса валюты заемщика, особенно если речь идет о странах с высоким уровнем инфляции» [1, с.276].

Семантика словосочетания «золотая оговорка» определяется его метафоризацией. Эпитет «золотая» имеет переносное значение, связанное с выгодным для кредитора смыслом «оговорки» («небольшим замечанием, дополнением к сказанному» – С.И.Ожегов) в правительственном соглашении, с одной стороны, с другой, – эксплицирует эмоциональную окрашенность фразы, имеющей многоуровневый смысл, ассоциативность, иронический подтекст.

«Холодный перезвон» – метод реализации продукта или услуги, который состоит в том, что торговый представитель предлагает свой товар или услугу людям, не проявлявшим интереса к этому товару, путем обхода домов, посылки предложений по почте или звонков по телефону. ... Основной целью «холодного перезвона» является быстрое вступление в контакт с людьми, что позволяет торговому представителю объяснить преимущества его товара или услуги до того, как его попросят уйти или положат трубку» [1, с. 121].

«Черный рыцарь» – лицо или фирма, делающие какой-либо компании нежелательное предложение о ее поглощении» [1, с.67].

И «холодный перезвон», и «черный рыцарь» как понятия имеют все признаки характеристики «золотой оговорки». Но если последняя имеет положительный иронический дискурс, то первые – отрицательный, что усиливается метафорическими эпитетами «холодный», «черный», ассоциациями с «холодной зимой», «неудачным делом», «бедным рыцарем», «ненужным человеком».

«Язык «Ада» – компьютерный язык, впервые разработанный в США для контроля за военной техникой. ... Язык получил свое название в честь Ады Лавлейс, которая была сподвижницей Чарльза Бэббеджа (1791-1871), одного из пионеров разработки методики расчетов» [1, с. 16].

В русском переводе метафора «Язык «Ада» усиливается расширением и усложнением смыслового объема, появлением в ее структуре дополнительных смысловых оттенков: первый связан с наименованием компьютерного языка, второй – с адресатом посвящения (Адой Лавлейс) и третий (для русскоязычного читателя) – ассоциативно – с адом, (преисподней). Вкладывали ли авторы названия компьютерного языка последний смысл? Остается загадкой.

Рассмотрев только несколько примеров профессионального сленга (насколько позволил объем статьи), мы пришли к заключению, что 1)сленговые слова и выражения в них формируются за счет иностранного заимствования, метафоризации, переосмысления имени собственного в нарицательное; 2)экспрессия сленга создается путем тропеизации (метафор, эпитетов, метонимий), экспликации дополнительных смысловых оттенков, иронии.

Литература:

1. Бизнес: Оксфордский толковый словарь: Англо-русский: Свыше 4000 понятий.-М.: Изд-во «Прогресс-Академия», Изд-во РГГУ, 1995. – 752 с. Далее цитируется по данному изданию с указанием страницы в квадратных скобках.
2. Ефимов А.И. Стилистика русского языка. – М.: Просвещение, 1969. – 262 с.

Баходир Муратов
(Карши, Узбекистан)

К ВОПРОСУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

Профессиональная подготовка учителя-словесника предполагает не ломку всего и вся чем-то новым, а обновление и модернизация обучения в ногу со временем. Для данного этапа обучения это прежде всего новый взгляд на всю систему профессионально-методической работы учителя, предполагающий:

- новый подход к системе традиционных средств и методов обучения, усиление их воспитательной и развивающей функции с учетом запросов современного общества и особенностей сложившихся реалий;

-использование (и дальнейшая разработка и совершенствование) новых технологий и инноваций, в основу которых положен передовой опыт учителей и исследования ученых-методистов и педагогов, представителей смежных наук;

-новая стратегия организации учебно-познавательной деятельности на уроке как основной форме учебного процесса в школе;

– повышение уровня профессионально-методической подготовки и переподготовки учителя, осуществляемой на уровне научных знаний, накопившихся к началу нового века.

Учебный процесс должен развивать интеллект школьников, воспитывать их волю, развивать эмоциональную сферу, формировать мотивы учения. Важнейшей характеристикой учебного процесса являются методы обучения.

Оптимизация методов является одним из важнейших элементов процедуры оптимизации процесса обучения. Если выразиться кратко, то она предусматривает осознанный выбор методов, их такое сочетание и соотношение на уроке, которое бы позволяло получить наилучшие для данных условий (особенность содержания урока, специфика класса и др.) учебно-воспитательные результаты за отведённое или необходимое минимальное время. Какие методы преподавания являются наиболее эффективными: словесные, наглядные или практические?

Так, словесные методы позволяют в кратчайший срок передать большую по объёму информацию, поставить перед учениками проблемы, указать пути их решения, они способствуют развитию абстрактного мышления школьников.

В процессе работы над текстом школьники учатся анализировать, синтезировать, выделять главное, сосредоточивать внимание на одних явлениях и абстрагироваться от других. Работа с образцами художественных текстов положительно влияет на эмоциональную сферу, учит чувствовать образ, развивает воссоздающее и творческое воображение.

Примерная система заданий для словесного метода обучения

1. При первом прочтении слушайте текст внимательно. Обратите внимание, какой тип речи свойственен ему, особенности какого стиля речи вам необходимо передать. Сформулируйте для себя тему и главную мысль текста (про что вам необходимо рассказать, что описать, над чем порассуждать и к какому выводу прийти).

2. Когда текст читается второй раз, вы можете сделать какие-нибудь пометки: опорные слова и сочетания слов, содержание прямой речи и т.д.

3. Теперь вам необходимо изложить текст. Сначала запишите его так, как он вам запомнился. Потом загляните в записи, сделанные во время второго прочтения, и внесите необходимые изменения, дополнения.

4. Прочитайте, что у вас получилось; при этом следите за тем, чтобы высказывание было последовательным, логичным, чтобы не было предложений, смысл которых тяжело или вообще невозможно понять (неправильно построенное предложение, пропущено слово, неудачный порядок слов и т.д.). Если необходимо, перестраивайте предложения, заменяйте или переставляйте слова.

5. Прочитайте текст ещё раз, обращая внимание на то, удачно ли вы поделили его на абзацы. При последующем прочтении проверьте написание слов и постановку знаков препинания. Важно осмыслить, для чего необходим тот или иной знак препинания (что он разделяет или выделяет) и какой знак должен стоять в каждом конкретном случае (если вы не уверены, лучше перестроить предложение таким образом, чтобы знак препинания не вызывал у вас сомнений).

6. Несколько минут отдохните, а потом переписывайте работу на чистовик. Старайтесь не делать исправлений, пишите разборчиво.

7. Перечитайте текст ещё раз. Сверьте чистовик с черновиком (не пропустили ли вы какое-нибудь слово, знак препинания). Если позволяет время, немного отдохните и потом ещё раз прочитайте свою работу так, как читали черновик.

Соотношение речевых (коммуникативных) явлений со структурой речевой деятельности:

1) фаза: ориентировка в условиях и задачах – речевые умения и навыки: умение определять объём высказывания и границы темы; ориентировка в содержании высказывания-умение подчинять свое высказывание основной мысли.

2) фаза планирования: умение собирать материал; умение систематизировать собранный материал и определять последовательность его расположения (план).

3) реализация программы: умение строить сочинения разных жанров и видов (описание, повествование, рассуждение; эссе и т.д.); умение выражать свои мысли правильно (в соответствии с нормами РЛЯ) и хорошо (богатство, точность, выразительность)

4) контроль-умение совершенствовать написанное (черновик).

Таким образом, принятая в школе система работы над связным высказыванием соотносится со структурой речевой деятельности.

Примерная система заданий для наглядного метода обучения

Я стараюсь как можно чаще использовать на своих уроках нестандартные задания, нестандартный раздаточный материал и наглядность. Нестандартные задания нередко представляют собой проблемные ситуации, вызывающие у учащихся затруднение, путь преодоления которого следует искать творчески. При планировании нестандартных заданий учителю необходимо учитывать 4 уровня проявления активности учащихся: а) нулевой, б) относительно-активный в) исполнительно-активный, г) творческий. Ведь иногда на уроках мы даем интересное задание, а для значительной части ребят оно бывает не интересным.

Пример. Ребята 9 класса получили задание написать за 20 минут мини-сочинение по картине Левитана «Над вечным покоем». На доске также были репродукции картин осенней тематики других художников. Задания были разными.

Ребята нулевого уровня подбирали прилагательные к данным мною существительным (по картине) и составляли с ними предложения.

Ребята относительно-активного уровня должны были придумать словосочетания и распространить их так, чтобы получилось 5 интересных предложений по данной картине.

Следующий уровень – исполнительно-активный, здесь ребята писали мини-сочинение из 5-6 предложений.

А творчески работающие дети должны были сравнить репродукции картин и написать, какая понравилась больше и почему.

Таким образом, одновременно с обучением на таком уроке ребята показали свои творческие способности и получили доступ к самостоятельным рассуждениям.

Примерная система заданий для практического метода обучения

Это уроки, имитирующие общественно-культурные мероприятия (заочная экскурсия, урок-путешествие, гостиная, лингвистический театр). Однако новые образовательные технологии предлагают инновационные модели построения такого учебного процесса, где на первый план выдвигается взаимосвязанная деятельность учителя и ученика, нацеленная на решение как учебной, так и практически значимой задачи. Это не противоречит творческим

процесам личностного совершенствования, так как каждая из педагогических технологий имеет собственную зону, в пределах которой происходит развитие личности. При этом, например, по мнению И.А. Колесниковой, если речь идет о технологическом взаимодействии с другими людьми, которые автономны в своем развитии, как все живые системы, то нужно прогнозировать некий диапазон изменений, которые педагог способен и имеет право произвести в конкретной профессиональной ситуации. То есть речь идет о диагностике обучаемых перед началом использования той или иной технологии и по завершении работы по ней.

Как видим, вырисовывается своеобразная система: цель-средства-результат.

Литература:

1. Левитес Д.Г. Практика обучения: образовательные технологии. М.: Издательство Института практической психологии; Воронеж: НПО МОДЭК, 1998. С.141–142.
2. Колесникова И.А. Педагогическая деятельность в зеркале междисциплинарной рефлексии. СПб.: СПбГУПМ, 1999. 242 с.

Тамара Товкайло
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ДІАЛЕКТНІ ОСОБЛИВОСТІ ІДІОСТИЛЮ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА

Початок ХХІ століття ознаменувався продовженням циклу наукових досліджень про творчу діяльність відомих діячів культури, які залишили по собі неоціненний мистецький скарб для майбутніх дослідників літерати, мови, діалектології тощо. Серед них заслуговує на особливу шану прозова спадщина Г. Квітки-Основ'яненка, наукова і національна велич котрого є безсумнівною, оскільки письменник не лише стояв біля витоків формування й утвердження рідного слова, а й усіяко пропагував регіональну специфіку слобожанського діалекту, намагаючись передати всю велич і неперевершеність «малоросійського» наріччя. «Між сучасними творцями повістей автор, що взяв собі ім'я Грицька Основ'яненка, – без сумніву, один з перших талантів, навіть і не в Росії тільки. Природа наділила його тонкою спостережливістю характерів, дивностей і всіх сторін життя, що прекрасно народжується під його пером без найменшого зусилля...

Зображуючи простонародний побут – цей камінь спотикання для найщасливіших письменників, він риси не внесе зайвої і жодним словом не зашкодить звабленню [5, с.64]».

Митець різко засуджував твердження скептиків про неможливість писати українською мовою «щось серйозне і зворушливе», оскільки ніби то ця «мова незручна і зовсім не придатна». Проте він довів усьому світу здатність української мови забезпечити повноцінний розвиток усіх літературних жанрів, провадив рішучу й наполегливу боротьбу за українське живомовне слово і літературну мову. Підтвердженням цього є листування митця та його літературно-критичні матеріали. «Важко впевнити десятки мільйонів, які своєю мовою говорять, пишуть, читають з насолодою, важко людям, які не знають тієї мови, впевнити їх же, що вони не мають її, – писав Г. Квітка-Основ'яненко в листі до редактора журналу «Отечественные записки... треба б противникам нашої мови простежити на місці появу книжки малорос[ійською] мовою... Мова, що має свою граматику, свої правила, свої звороти, які не можна передати, виразити іншою мовою; а її поезія?.. Хай спробують передати всю силу, всю велич, витонченість іншою!.. [1, с.44]».

Митець своїми творами на живомовній діалектній основі відіграв важливу роль у формуванні української літературної мови, збагативши її художньо-виражальні засоби. «Живучи в Україні, привчившись до наріччя жителів, я вивчився розуміти думки їхні і примусив своїми словами переказати їх публіці... [1, с.19]». Письменник розумів, що літературна мова «живиться» діалектами, черпає з них наснагу, зберігаючи при цьому стабільність норм, а ужиток говорів є доречним тоді, коли вони поглиблюють засоби літературної мови, збагачують її виражальні можливості, і тому можуть набути загальнонародного визнання, як от, скажімо: чітка вимова [o] в наголошеній і ненаголошеній позиціях; перехід етимологічних [o] та [e] в [i] у закритому складі; паралельне вживання варіантів деяких слів тощо.

Вихідець із Слобожанщини, зокрема з Харківщини, Г. Квітка-Основ'яненко брав участь у громадянсько-культурному житті міста. Він був ініціатором заснування в Харкові Товариства благодіяння та Інституту благородних дівць, одним із організаторів першого в Україні наково-літературного журналу «Украинский вестник», ініціатором харківських альманахів «Утренняя звезда», «Молодик», першим збирачем і публікатором усних творів прозово-розповідних жанрів – анекдотів, прислів'їв та приказок. Очевидно, він був особистістю, покликання якої – бути першим в усьому, бути гордістю своєї епохи, нації. «Квітка – писав професор М.Ф. Сумцов, – наче та бджола, наносив у свої драми і оповідання багато солодких щільників з квітчастої ниви української народної поезії [6, с.47]». Та справжнє призначення митець знайшов у літературній творчості, у «писанні з природи», орієнтованій на живий, навколишній діалектно-слобожанській дійсності. «Пиши про людей, бачених тобою, а не вигадуй характерів небувалих, неприродних, дивних, диких, жахливих [1, с.18]».

Уся творчість митця наскрізь пронизана народним духом, живомовними діалектними елементами, великою кількістю емоційно-забарвленої лексики, зокрема форм слів із формантами демінутивності (-оньк, -есеньк, -ісінк та ін.), що й забезпечило доступність його творів серед широкого кола читачів.

«Аж коло року 1840 починають майже в усіх літературах Європи появлятися твори, в котрих мужик являється героєм, життя його стається головним предметом, канвою талановитих творів літературних... В літературі українській... появляється далеко швидше, ніж деінде... оповідання Квітки-Основ'яненка, черпані виключно з життя народного [7, с.112]».

Саме Г. Квітки-Основ'яненку завдячує українська література і мова тим, що він першим у своїх творах відобразив харківський, слобожанський діалект зі своєрідними особливостями у фонетиці, лексиці, морфології. Письменник заперечив думку О. Шафонського, висловлену у 80-х р. ХVІІІ ст. у праці «Черниговского наместничества топографическое описание» про те, що слобожанський степовий говір є «грубий» за своєю вимовою, довівши надзвичайну мелодійність харківської говірки, безперечно придатність її до літературного вжитку. Зокрема, у повісті «Маруся» та інших творах велика кількість слобожанських діалектів, що надають їм надзвичайного колориту і неперевершеності (*заньмається, коя, озьме, робе, ходють, впять, нігда, усегда, огирок, конім* тощо). Діалектно-народна мовна палітра відображена Г. Квіткою-Основ'яненком не лише в пісні, а й у голосінні, похоронному обряді,

де використана велика кількість прислів'їв і приказок («коли не піп, то й не микайся в ризи», «чус кішка, де сало лежить», «шити-білити, завтра великдень!»), народних фразеологізмів («мокрим рядном на нас напасти», «часто химери гонять», «пошив у дурні»), специфічність ужитку окремих сполучників, займенників тощо. «Тільки що помолвившись стала вставати, тут як раз сонечко зійшло» [Квітка-Осн., I, 213]. «Як гримне на нас, як затупотить ногами... «Давай!» – кричить не своїм голосом, – «давай міні сей час!» [Квітка-Осн., I, 185]. «Дочко, а ходи ке сюди на пораду» [Квітка-Осн., I, 76]. «Ке-лишень, поцятаюсь («спитаю чи чіт, чи лишка») я он з тою дівчиною» [Квітка-Осн., I, 11]. Особливою манерою розповіді (то він проповідник, то навчатель), Г. Квітка-Осн. яненко продемонстрував дивовижне багатство народної мови і в поважних стилях («Козир-дівка», «Сердешна Оксана»), довів абсолютну придатність українського слова для створення великої національної української літератури. «Є такі люди на світі, що з нас кепкують і говорять та й пишуть, буцімто з наших ніхто не втне, щоб було, як вони кажуть, і звичайне, і ніжненьке, і розумне, і що, стало-бить, по нашому, опріч лайки та глузування над дурнем, більш нічого не можна й написати [2, с.111]».

Відкриваючи одну із граней творчого доробку митця, переконуємося, що твори Г. Квітки-Осн. яненко стали невичерпною скарбницею й для дослідників мови. У науковій спадщині О.О. Потєбні, зокрема у праці «Из записок по русской грамматике», широко використаний мовний матеріал Слобожанщини. О.О. Потєбня звертається до діалектної скарбниці Г. Квітки-Осн. яненко. Більше 300 посилань нараховано вченими-лінгвістами, що використані мовознавцем із прозової спадщини письменника, де відображені особливості живого мовлення тогочасного українського суспільства.

Таким чином, аналіз творчої діяльності письменника засвідчує різнобічність і далекоглядність інтересів Г. Квітки-Осн. яненко, лінгвістичну ерудицію вченого-патріота, наскрізне бачення ним процесів розвитку української мови, специфіку діалектних явищ і їх вплив на становлення й нормалізацію сучасної української літературної мови. Творчий доробок письменника є національним здобутком і матеріалом для подальших наукових досліджень та фахових інтерпретацій.

Література:

1. Гончар О. Григорій Квітка-Осн. яненко. Літературний процес / Гончар О. – К.: Дніпро, 1964. – 160 с.
2. Квітка-Осн. яненко Г. Суплака до пана іздателя / Квітка-Осн. яненко Г. – К., 1981. – Т.7. – С. 112-114
3. Квітка-Осн. яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори / Квітка-Осн. яненко – К., 1982. – 514 с.
4. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике / Потєбня А.А. – М., 1997. – Т. 4. – 340 с.
5. Современник. – 1938. – Т. XII. – С. 64-65.
6. Сумцов М.Ф. Вага і краса української народної поезії / Сумцов М.Ф. – Черкаси, 1917. – С.47.
7. Франко І. Зібрання творів. У 50-ти т. / Франко І. – К., 1980. – Т. 28. – С. 112-113.

Дилшод Хамраев
(Карши, Узбекистан)

ВНЕКЛАССНАЯ РАБОТА КАК ОДНА ИЗ СРЕДСТВ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ И ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ В 9 КЛАССЕ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Внеклассные занятия по русскому языку – это неотъемлемая часть всей учебно-воспитательной работы в школе. Внеклассная работа, в отличие от дополнительной работы, проводится постоянно. Организуется она для развития творческих способностей учащихся в области русского языка. Здесь учащиеся, как и на уроке, получают новые знания о языке, работают над культурой своей речи. Второй вопрос – формирование навыков самостоятельной работы как проблема, и пути ее разрешения. Понятие самостоятельной работы связано с уровнями проявления самостоятельного мышления учащихся или это работа частичного-поискового характера, или это собственно поисковая деятельность школьников. При частичном поиске учитель помогает учащимся наводящими вопросами или вопрос задания в какой-то мере подсказывает ответ. Собственно поисковая деятельность исключает эти возможности: учащиеся, отвечая на вопрос, должны ориентироваться в новой ситуации без непосредственной помощи учителя. Самостоятельная работа может быть классной и внеклассной.

Внеклассная работа имеет свои цели и задачи, свое содержание, виды и формы проведения, свои методы и приемы. Прежде всего, необходимо отметить, что и урок, и внеклассные занятия имеют одну и ту же цель: подготовить учащихся грамотных, свободных владеющих русским языком в его устной и письменной форме. В то же время внеурочная работа по русскому языку имеет свои цели:

- развить интерес к русскому языку как к учебному предмету;
- сформировать навыки самостоятельной работы;
- повысить общую языковую культуру.

И развивающее обучение, и проблемное преподавание, индивидуализация и дифференциация обучения и интенсификация учебного процесса не будут действенны без развития прочно сформированных интересов учащихся. Одним из путей формирования интереса к литературе и искусству является такая организация учебного процесса, которая составляет органическое единство классной и внеклассной работы, представляет собой целостную систему.⁵⁵

Одним из признаков системности в организации внеклассной работы является осуществление межпредметных связей.⁵⁶ Так, например, реализуя связи литературы и русского языка, организовывается работа литературного кружка, акцентируя внимание на языке произведения. На основе систематического использования межпредметных связей возможна организация и проведение комплексных внеклассных мероприятий, например, вечер 9-х классов «Музыкальные салоны 19 века», основанный на соединении изучения поэтического творчества А.С. Пушкина и музыкального искусства 19 века. Подготовка вечера включает организацию школьной выставки, тематическую направленность работ школьных кружков, проведение экскурсии в краеведческий музей.

⁵⁵ Прессман Л.П. Внеклассная работа по литературе. М.: Просвещение, 1983 – С.56.

⁵⁶ Межпредметные связи при изучении литературы в школе / Под. ред. Е.Н. Колокольцева. М.: Просвещение, 1990 – С.43.

При изучении поэтического наследия Пушкина возможно использовать самые разные формы внеклассной работы: экскурсии, вечера, диспуты, выставки, кружки, факультативные занятия и др. И вместе с тем, отметим, что внеклассная работа по литературе действительна и эффективна, когда ее формы взаимосвязаны, составляют при всем их разнообразии единство, когда, взаимопроникая и дополняя друг друга, они подвижны и гармоничны, то есть когда это система. Каждая форма внеклассной работы – отдельное звено единой цепи. Так, литературная экскурсия может предварять литературный вечер, который, в свою очередь, потребует подготовки литературной выставки, диспута. Вместе с тем каждая форма внеклассной работы самостоятельна, автономна.

Кружки – наиболее распространенная и стабильная форма внеклассной работы по литературе. Они позволяют углубить знания учащихся, формировать интерес к литературе и искусству на материале экскурсий, литературных выставок, факультативов, вечеров.

Одна из действенных форм внеклассной работы – литературные вечера. Тесно связанные с учебной работой, они способствуют обобщению круга знаний по искусству, истории и другим предметам, смежным с литературой. В процессе подготовки и проведения литературных вечеров учащиеся имеют возможность развить необходимые навыки работы с книгой, справочной литературой, отбора и систематизации материала.

Что же происходит с учеником при таком системном подходе к организации внеклассной работы? Прежде всего, активизируется процесс восприятия художественных явлений, он становится более целенаправленным и точным. Такое продвижение читателя вперед способствует решению самых разных задач: анализ конкретного произведения, знакомство с фактами культурной жизни, вхождение в мир иных, ранее мало знакомых или не знакомых вовсе художественных явлений и т.д. Есть еще одна задача, которая может успешно решаться средствами внеклассной работы – это интеграция отдельных сведений в представлении учеников, формирование целостной картины, например, об определенной эпохе. По-настоящему понять и почувствовать героев Пушкина, атмосферу той жизни, которую они проживают, наконец, понять и почувствовать самого поэта нельзя, не представляя тех конкретных реалий быта, которыми наполнена пушкинская эпоха. Примером внеклассного мероприятия, которое решает эту задачу, может стать «Литературная гостиная».

Сложность изучения лирики как рода литературы девятиклассниками заключается не столько в необходимости понимания особенностей иной, стихотворной формы речи, сколько в осмыслении специфики художественного поэтического образа. В лирике все – содержание. Малое пространство художественного текста делает высоко значимым каждое слово – оно порой звучит совсем необычно, наполняется новым смыслом, вступая в неожиданные отношения с другими словами. Поэтическим образом в лирике может быть не только человек или предмет, но и чувство, понятие. Развитие читательских умений учащихся 9 класса видится нам как процесс наблюдения над текстом стихотворений в динамике от простого к сложному: от осмысления особенностей состояния лирического героя и способов его выражения – к интерпретации поэтической идеи произведения.

Система внеклассной работы содействует возможности перевода интересов учащихся в новые области искусства. В формировании навыков и умений самостоятельной работы в обучении русскому языку вне класса особо стоит регулирующая и контролирующая функция учителя, хотя среди них по-прежнему особое место займут:

- крупноблочная подача учебного материала, в том числе и ориентированная на обобщенное (одновременное и опережающее) изучение взаимосвязанных тем, что потребует создания нового поколения учебников и учебных пособий, с одной стороны, а с другой, – повышения ответственности ученика за самоорганизацию изучения предмета как на уроке, так и дома;

- более широкое применение компьютерной техники;

- обращение к личности ученика, к проблемам гуманизации и демократизации обучения;

- отказ от командного, авторитарного стиля работы учителя с учащимися, повышение культуры общения на всех уровнях;

- системный подход к построению обучения предмету, исходной клеточкой которого является не один урок, а тема, включающая несколько уроков и внеклассных мероприятий;

- острая направленность на главное, наиболее существенное в изучаемом материале;

- установка на усвоение системных знаний и обобщенных способов деятельности;

- применение и совершенствование средств наглядности и моделирования;

- усиление обобщающей функции структурных элементов урока и внеклассной работы;

- структурирование и систематизация учебного материала не только учителем, но и самими учащимися;

- индивидуализация и дифференциация обучения, обеспечивающие оптимальное развитие каждого ученика;

- ориентация на вариативность средств, методов и форм обучения;

- направленность на экономию времени на уроке, привлечение к этой работе учащихся, технических средств обучения, внеклассных мероприятий;

- многоуровневый подход к преподаванию учебных предметов с ориентацией на большую целенаправленность обучения;

- усиление психосберегающих аспектов в системе новых и традиционных технологий обучения, создание на уроке благоприятного эмоционального фона, психологического комфорта и ситуации успеха для каждого ученика как личности, как субъекта процесса обучения.

Литература:

1. Межпредметные связи при изучении литературы в школе / Под. ред. Е.Н. Колокольцева. М.: Просвещение, 1990 – 243 с.
2. Прессман Л.П. Внеклассная работа по литературе. М.: Просвещение, 1983 – 215 с.

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИИ СРЕДСТВ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЗНАЧЕНИЯ СТЕПЕНИ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Такие ученые, как А.Н.Кононов, Т.И.Грунин, А.Гулямов, С.Н.Иванов, Ф.Исхаков, А.Мадрахимов, З.Магруфов, М.Аскарлова, Ф.Абдурахмонов, Х.Негматов, М.Содикова, а также их последователи всесторонне исследовали средства, выражающие значения степени в узбекском языке.

Ш.Шахобиддинова глубоко изучила категорию степени на основе системного подхода и выдвинула идею о необходимости дифференциации категорий степени и сравнения. В целом, исследование средств, выражающих степенные значения наблюдается в нескольких аспектах и подходах, что выявляется из следующей классификации:

1.Диакроническое исследование значения степени:

- а) формально-диакроническое;
- в) формально-функциональное диахроническое.

2.Синхроническое исследование значения степени:

- а) формально-синхроническое;
- в) формально-функциональное.

Первые образцы формально-синхронного анализа средств, выражающих степенные значения наблюдаются в монографии А.Н.Кононова «Хозирги замон адабий узбек тилининг грамматикаси» (Грамматика современного узбекского литературного языка). [1,с.162]

Ученый утверждает, что прилагательное степени делится на две формы: сравнительную и превосходную, а также выявляет, что сравнительная степень выражается тремя способами:

- а) морфологически, б) синтаксически, в) синтаксико-морфологически.

А.Кононов утверждает, что синтаксическом способе выражения сравнительной степени выделяются две разновидности: а) прилагательное занимает позицию по отношению к имени сравниваемого предмета в исходном падеже: *темирдан оғир* (букв.: железа тяжелее), *болдан ширин* (слаще мёда), *киличдан уткир* (острее меча);

в) слова-последологи **караганда** (букв.: смотря) в значение при сравнении кого-чего-либо, с кем-чем-либо, **нисбатан** (относительно в аналогичном вышеуказанном значении), **кура** в аналогичном значении занимают пост позиции по отношению словами в дательном падеже: *кандага караганда ширин* (слаще, чем сахар), *Андижонга нисбатан каттарок* (больше, чем Андижан).

При морфолого-синтаксическом способе значения выражают как морфологическое средство, так и синтаксическую конструкцию: *олмадан ширинрок* (слаще яблока), *углидан яхширок* (лучше сына).

А.Кононов различает 5 способов реализации превосходной степени:

а) при помощи слов: **энг** (самый), *жуда* (очень), *гойят* (чрезвычайно), *нихоят* (очень, крайне), *энг яхши* (самый хороший(-ая,ое,ие), *жуда чиройли* (очень красивый (-ая, ое, ые), *гойят совук* (чрезвычайно, очень холодный (-ая, ое, ые), *нихоятда иссик* (весьма жаркий(-ая, ое, ие).

б) при помощи аффиксов пртяжательного и исходного падежей, присоединенных к словам: *барча*(все), *хамма* (все), *бари* (все), *барчасидан* (хаммасидан) *баридан кучли*-сильнее всех.

в) повторением прилагательных, образующих сочетание в родительном: *яхшиларнинг яхшиси*(лучший из лучших), *донолардан доноси* (мудрый из мудрых).

г) путем присоединения прилагательного в родительном падеже к существительному в родительном: *ковунларнинг яхшиси*(лучшая из дынь), *шоирларнинг улуги*(великий из поэтов), *одамларнинг ахиллиси*(дружный из людей).

д) присоединением прилагательного в форме пртяжательности к существительному в исходном падеже: *ковунларнинг яхшиси*(лучшая из дынь), *шоирларнинг улуги* (великий из поэтов), *одамларнинг ахиллиси* (дружный из людей).

Своеобразное отношение к категории степени прилагательных выражено в академграмматике узбекского языка. В ней представлены следующие степенные формы прилагательных:

1) превосходная степень выражает преимущество знака;

2) уменьшительная степень выражает недостаточность знака;

3) сравнительная степень преимущество-недостаточность (уменьшимость) знака определяет с помощью разнообразных средств, выражающих превосходную степень.

При морфологическом методе (иначе: интенсивный метод), интенсивная форма выражает значение одного предмета, не сравнивая с таким же значением в другом предмете.

В качестве их разновидностей выделяются следующие:

а) путем образования закрытого слога в результате присоединения к первому разделенному слогу согласного звука и, если за ним, произнесение присоединяемого основного корня: *дум-думалок* (круглый-прекруглый), *сил* – *силлик* (гладкий-прегладкий), *коп-кора* (черный-пречерный), *коп-коронги* (темно-темно: тьма), *нес-нобуд* (зря пропадать, уничтожаться), *ям-яшил* (зеленый – зеленый, презеленый);

б) в результате разделения предыдущих звуков слова, добавляя к ним звуки (с,п,м,с) образуются закрытые слоги и затем добавляются к произношению корня: *кап-катта* (большой-пребольшой), *сап-сарик*(желтый-прежелтый), *сил-силлик* (гладкий-прегладкий), *коп-коронги* (тьма), *нес-нобуд* (зря пропадать), *ям-яшил* (зеленый-зеленый, презеленый, зеленый-презеленый);

в) повторяющийся однообразный слог в препозиции слова состоит из двух слогов(открытого и закрытого), иначе говоря, к двум отдельным слогам, образовав закрытый слог, добавляется звук(п), а затем к нему добавляется искусственный слог па: *тула-туери* (совершенно верно), *сопла-сог* (очень здоров), *опла-осон* (очень легко), *купа-куруг*(сухо-сухо, насуха), *тепа-тенг* (равный-преравный, равно), *хаппа-халол* (честный-пречестный, пречестно).

Лексико-семантический способ несколько отличается от лексического. В этом случае вместо слов, указывающих на признаки, используются слова в переносных значениях:

шакар ковун (букв. сахар-дыня, в знач. сладкая дыня), *шайтон киз* (букв. девочка-чертенок, в знач. озорная девочка (девушка), т.е. *резвый ребенок*).

Учеными отмечается, что степень уменьшительности более присущи для обозначения цвета, его оттенков, для ее выражения используются следующие средства:

1. аффиксация:

а) **-иш** \ **кизгиш**- (*красноватый*, -ая, -ое, ые), *саргиш*- (желтоватый, -ая, -ое, ые), *кукиш* (синеватый, -ая, -ое), *окиш* (беловатый, -ая, -ое, ые), **-(и)-мтир** (*черноватый*, -ая, -ое, -ые), *кукимтир* (синеватый, -ая, -ое, -ые);

б) аффикс-**рок** (*эскирок туфли-туфли-постарее*).

2. Лексические средства: *ярим* (половина), *ним* (полу-наполовину), *хиёл* (слегка), *оч* (светлый), *сал* (анемного), *айтарли* (почти), *унча* (не очень), *унчалик эмас* (не в такой мере), *у кадар... эмас* (не в такой степени).

3. Лексико-морфологический способ. При этом способе лексические элементы для выражения значений пользуются морфологическими формами: *буниси хиёл кичик –этот кажется немного меньше*.

В академграмматике утверждается также некоторое излишество значения в следующих словах и повторах слов, выступающих в качестве средств, выражающих сравнения, а также как знаков значения: *энг* (самый), *янада* (еще более), *баттар* (еще хуже), *бешбаттар каби сода* (хуже нет какой наивный), *бир-биридан* (один другого хуже-лучше), *биридан-бири* (один хуже-лучше другого), *кундан-кун* (день ото дня), *йилдан-йил* (год от года, из года в год), *ойма-ой* (ежемесячно, из месяца в месяц).

Авторы учебника рассматривая степенное значение с точки зрения грамматической категории, интерпретируют его на основе диалектном общей индивидуально-семантической реализации (общего грамматического и индивидуального грамматического значений). Это в свою очередь, в какой-то мере, привело к ограниченности в количественном отношении грамматических форм средств, выражающих степенные значения. Своеобразный подход наблюдается также при дифференциации средств, выражающих степенные значения, по видам. Авторы учебника, в отличие от интерпретации в академграмматике отнесли изменения, происходящие в результате повторов первых звуков прилагательных (*дум-думалок-круглый-прекруглый*, *соппа-сог-здоровый-прездоровый*). Авторы учебника «Хозирги узбек адабий тили» У.Турсунов, Ж.Мухторов и Ш.Рахматуллаев степень интерпретируют в качестве категории и различают, две формы степени: [2, с.399]

1) уменьшительную;

2) увеличительную.

В учебнике утверждается мысль, что форма превосходной степени прилагательного выражается лексическим способом (т.е. в препозиции прилагательного используются единицы: *энг* (самый), *жуда* (очень), *гоят* (весьма), *нихоятда* (весьма, чрезвычайно), фонетическими способами, в отличие от предыдущих учебников, утверждается, что при сопоставлении знаков двух предметов между собой осознаётся знак преимущества (*хаммасидан яхши-лучше всех*, *барчасидан ката-старше(больше) всех*, *баридан чиройли-красивее всех*).

Как свидетельствуют эти утверждения, авторы являются сторонниками рассмотрения форм, выражающих степенные значения, независимо от соотносительности средств по отношению к языковым уровням, грамматическими категориями.

Литература:

1. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. -М.-Л.: АН СССР, 1960.С.162-165.
2. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Современный узбекский литературный язык: учебник для студентов филологического факультета вуза. Т., 1992, 399-с.
3. Рахматуллаев Ш. Хозирги адабий узбек тили (учебник) Т., «Университет», 2006.С.151-153.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ**Євген Скрипник
(Чернівці, Україна)****ГУМАНІСТИЧНИЙ ЧИННИК ДУХОВНОСТІ СУСПІЛЬСТВА**

В сучасних умовах розвитку суспільства, в часи поширення масової культури, все більшої актуальності набуває інтерес до українських народних звичаїв і традицій з метою збереження духовних цінностей нашого народу.

Шляхи розвитку гуманізму в етнокультурі українського народу та гуманізації освіти на засадах історично-культурологічних дисциплін – це ті важливі питання, які будуть розглядатись в даній статті.

На початку XXI ст. в українському суспільстві розпочинається період усвідомлення нових духовних цінностей, відбувається розвиток української науки, зміна поколінь, виникають нові напрями в усіх сферах мистецтв.

Явища, які відбуваються в умовах науково-технічного прогресу, безумовно, збільшують необхідність людини активізувати свою діяльність для досягнення кращого рівня життя. Основною ланкою соціального розвитку суспільства є необхідність засвоєння людиною духовних цінностей на основі толерантності та взаєморозуміння. Людина зацікавлена у технічному прогресі, а митець – у творчості, де стверджується його особистість та індивідуальність. Життя людини залежить від рівня культури людства. «Особливим призначенням, таким, яке приводить людину в сумнів, чи зможе вона досягнути цього призначення чи ні – людина має лише як істота моральна, тобто соціальна. Той, хто сам не признає себе до чогось, той і не має призначення до чого-небудь» [3].

Поступово духовні потреби людини до краси, неповторності природи, любові, гуманізму, творчості домінують над соціальними. Адже з розвитком культури людства змінюються ідеали та зміст людського буття.

Сьогодні однією з важливих проблем духовності українського народу є співвідношення людини в оточенні технічного прогресу та зниження загального рівня культури.

Наприкінці XX ст. в українській культурі набула поширення тенденція нової концепції людини та світу, пов'язана із самосвідомістю особистості. Нова концепція передбачає гуманістичний початок визначальним, більш важливим, ніж соціальний. Сутність гуманізму полягає в утвердженні цінностей людської особистості та загальнолюдських ідеалів, права людини на щастя та самовизначення.

В історії розвитку культури гуманізм сягає з епохи Відродження. Сформувавшись як масовий рух та набувши потужності, ця течія згодом стала втіленням прогресивних сил людства та основою відносин між народами. Саме намагачись вжити та зберегти своє буття, людина змушена звертатись до гуманістичних знань та цінностей.

Головним видом духовної діяльності стало мистецтво. Воно набуло для людей Відродження масового значення, як в середні віки релігія, а в Новий час – наука і техніка. Недаремно відстоювалась думка, що ідеальна людина повинна бути художником, тому на перший план в епоху Відродження вийшов живопис.

До недавніх часів українська наука та освіта інтерпретувалася в інтересах сусідніх держав. Наслідками фальсифікації історії та культури українського народу стало створення образу України як території, яка не мала власної державності.

Навіть в період незалежності України постійно Міністерство освіти і науки України переписує історію України, українську літературу. Тому, саме сьогодні після подій на Майдані було відкрито правду про минуле українського народу та дало можливість розв'язати проблеми подальшого духовного розвитку країни. Не випадково сьогодні особливої уваги набули праці Д. Антоновича, Л. Білецького, М. Грушевського, в яких розглядаються проблеми духовності, гуманізму, національної самосвідомості українського народу. Якщо взяти той факт, що український народ зберіг свою одноманітність, якому вдалось відстояти гуманістичне ціле українського етносу, незважаючи на драматизм життєвих ситуацій, фактор розмивання культурно-ідеологічних систем, є важливим чинником громадянського суспільства. Гуманістично-духовні принципи українського народу були сформовані за часів Київської Русі, козацтва, Гетьманства. Завдяки Тарасу Шевченку, в його зверненні «До мертвих і живих, і ненароджених земляків» були піднесені ідеали єдності, віри, свободи українського народу. Виховання молоді на ідеях гуманізму є найважливішою передумовою духовності українського народу, його добробуту та потужним чинником розвитку сучасної української культури.

В українській міфології, фольклорі, філософії, історичних науках можна простежити мотиви гуманізму, адже ці ідеали відображають умови збереження людства та принципи загальнолюдського прогресу. В жодному разі наука не повинна використовувати антигуманні цілі, адже збагачення людини знаннями містить у собі невичерпне гуманістичне джерело.

У другій половині XVII ст. український гуманізм став зброєю, яка врятувала український етнос у його боротьбі за існування в період переходу до козацької доби. Український гуманізм тісно пов'язаний з традиціями грецького походження. Першими українськими гуманістами були друкарі книжок та меценати, які проводили боротьбу за українську національність. Виникнення українського друкарства пов'язане з ім'ям Івана Федорова.

Один із перших українських гуманістів, ентузіастів – В. Тяпимський намагався піднести рівень освіти свого народу. Найдавнішим осередком гуманізму в українських землях було місто Острог, де меценат Василь Костянтинович Острожський влаштував власну друкарню, школу, та зібрав гурток гуманістів.

На початку XVII ст. у Львові члени братства Ю. Рогатинець, К. Транквіліон організовують гурток гуманістів. Завдяки старанням Львівського єпископа Гедеона Балабана, у 1576 р. розпочинає свою діяльність Братство, де працює відомий гуманіст Памва Беринда. Львівські гуманісти велику увагу надавали освіті, вихованню підростаючого покоління, друкуванню підручників та богослужбових книг.

Ідеї гуманізму набули поширення у Києві у першій половині XVII ст. Організатором нового гуманістичного центру став архимандрит Печерської лаври Єлісей Плетенецький. За часи життя архимандрита Петра Могили лаврська друкарня видає розкішні «Тріодь постну» (1627) та «Тріодь цвітну» (1631).

На початку XXI ст. гуманізм утворюється в умовах багатомасштабних перетворень у житті наших сучасників, великих успіхів науки і техніки, позитивних змін у культурі.

Нині в усі сфери життя увійшла масова культура. Комерціалізація суспільних відносин у поєднанні з масовими комунікаціями призвели до утворення масової культури. Споживачами комерційних творів стають мільйони людей: телеглядачі, уболівальники нового «класу», здатного популяризувати дану продукцію. Отже,

стрижнем життя індустріального суспільства є формування особистості, яка дуже легко піддається пасивному впливу засобів інформації.

В умовах незалежності України відбувається повернення до кращих традицій виховання молоді в умовах поширення «масової культури» та глобалізації культури. Період ХХ- початок ХХІ ст. характеризується поступовим зростанням наукових інтересів до витоків і розвитку українських традицій та звичаїв. Адже наш народ має багату культуру, величезний скарб якої складається з цінностей, надбаних багатьма поколіннями. Вони закладені в українських звичаях, обрядах, фольклорі, адже в них – світовідчуття та світосприймання нашого народу. Гуманістична ідея є домінуючою у вихованні сучасної молоді.

На сучасному етапі України, опинившись у кризовій ситуації, додає негативні тенденції соціального та духовного розвитку, які заважають інтегрування в Європейську спільноту: «Поглибився інтерес до джерел історії та культури України, до проблеми самовизначення людини в культурі» [5, с. 9].

Українська культура сьогодні має знайти сили залишитись яскравим вогником загальнолюдської цивілізації: «24 серпня 1991 року України раптово перемістилася з Азії в Європу, хоч Європа вважається світовою модницею, все ж вона оцінюватиме нас за нашим розумом. Що ми бідні – всі бачать, що ми потенційно багаті – теж усі знають, але шануватимуть нас європейські народи не за наші скарги та злидні, не за наш традиційний український мазохізм і навіть не за матеріальний достаток, що є річчю набутою, а передусім за рівень просвіченості наших громадян» [2, с. 8].

Проблема гуманізації освіти в період «постіндустріалізму» набуває глобального масштабу. Криза цивілізації і культур призводить до глобальної кризи освіти та зниження соціальної активності особи в інтелектуальній сфері. Очевидно, що поки не буде здійснено перелом у розвитку соціальних відносин, не буде перелому ні в якому місці, ні в мисленні людини [1].

Аналіз сучасного розвитку культури та освіти свідчили, що доцільною має бути переорієнтація культурних змін, які б підпорядковувались духовному світу людини (суб'єкта культури), а не засобам суспільної диктатури.

Нині технічний прогрес впливає на характер економічних, політичних та культурних процесів, взаємопов'язаних між собою. «... у новому світі доброзичливість тих, чия релігія вимагає захисту, буде не просто моральним обов'язком, а обов'язковою умовою для виживання. Людське тіло не буде довго жити, якщо руки перебувають у конфлікті з ногами, а шлунок ворогує з печінкою. У цілому людське суспільство набуває ознак єдиного людського організму, і якщо ми будемо існувати і надалі, то повинні знайти почуття, звернені до підвищення благополуччя всіх, при цьому прагнення до індивідуальності благополуччя має бути спрямоване на весь організм, а не на окремі його частини [6, с. 18].

Отже, ця теорія знайшла своє висвітлення у працях А. Тойнбі, П. Сорокіна і Л. Гумільова. Виходячи з такого погляду на проблему, можна припустити, що в ХХІ ст. результатом співіснування суперкультур буде нове співвідношення сил, геополітична, економічна, цивілізаційна картина світу. Досвід історичного прогнозування свідчить про те, що майбутнє важко передбачити в усіх деталях і проявах. Можливо лише говорити про більш чи менш імовірний сценарій розвитку історії.

Література:

1. Мокляк Н.Н. Социальные отношения: проблемы и перспективы развития / Н.Н. Мокляк. – К., 1993. – 186с.
2. Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник та 172ео. – Л.; Краків; Париж: Просвіта, 1993. – 232 с.
3. Фейербах Л. Избранные философские произведения: [В 2 т.] / Л. Фейербах. – М., 1995. – 343 с.
4. Шейко В.М. Історичні аспекти розвитку індустріальної цивілізації на шляху до інформаційного суспільства. / В.М. Шейко // Грані: Наук.–172еорем. І громадсько-політ. Альбом. – Д., 2000. – № 6. – С. 22-26.
5. Шейко В. М. Самовизначення людини в культурі. / В.М. Шейко // Вісн. Держ. Акад. кер. Кадрів культури та мистецтв. – К., 2000. – № 4. – С. 5-13.
6. Russel B. Has Religion Made useful Contribution to Civilization? An Examination and a Criticism. – London: Watts Co., 1930. – 56 р.

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ СВЕДЕНИЯ ОБ УЧАСТНИКАХ КОНФЕРЕНЦИИ

- Абитаева Роза Шанракбаевна** – к.п.н., зав кафедрой педагогики и психологии Жезказганского университета им. О.А. Байконурова.
- Абулкосим Исоков** – студент Ташкентского фармацевтического института.
- Аккушуква Кульнар Базарбаевна** – старший преподаватель Жезказганский университет имени О.А. Байконурова.
- Ауезова Хадиша Танатаровна** – к.п.н., доцент. Жезказганский университет имени О.А. Байконурова.
- Аужанова Назгуль Бектурсуновна** – профессор. Жетысуский государственный университет имени И.Жансугурова.
- Ахмалтдинова Кульнарша Базарбаевна** – директор КГУ общеобразовательная школа-интернат №22. Казахстан, г.Караганда.
- Ахмеджонов Азиз Рустамович** – ассистент. Самаркандский филиал Ташкентского университета информационных технологий.
- Бажан Сергій Петрович** – аспірант кафедри «Менеджменту освіти, економіки та маркетингу», Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України.
- Баширова Жамал Рахимовна** – доктор педагогических наук, профессор (Жезказган, Казахстан).
- Бегжанова Гульзада Барлыкбаевна** – студентка Каракалпакского государственного университета. Республика Узбекистан.
- Безіна Катерина Юріївна** – студентка Харківського національного університету радіоелектроніки.
- Блашків Ірина Ярославівна** – психолог-викладач, провідний фахівець відділу виховної та психолого-педагогічної роботи з питань організації системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».
- Бородієнко Олександра Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент, докторант Інституту професійно-технічної освіти АПН України.
- Волкова Світлана Петрівна** – старший викладач кафедри українознавства ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».
- Воронков Александр Михайлович** – студент Кубанского государственного технологического университета.
- Гаврилов Андрей** – ассистент кафедры физического воспитания Института физического воспитания и спорта Луганского национального университета имени Тараса Шевченко.
- Глоба Елена Валерьевна** – магистрант Северо-Кавказского филиала Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Российский государственный университет правосудия».
- Глухова Наталія Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри МІВТ ДВНЗ «Національний гірничий університет».
- Гринчук Ірина Павлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва факультету мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Гуня Леся Михайлівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Дешко Світлана Дмитрівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Довбня Людмила Еммануїлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Дроздов Денис Николаевич** – кандидат биологических наук, доцент кафедры зоологии, физиологии, генетики УО ГГУ им. Ф. Скорины, г. Гомель, Республика Беларусь.
- Дубова Юлія Сергіївна** – студентка Маріупольського державного університету.
- Жабборов Абдугаффор** – кандидат биологических наук, доцент. Ташкентский фармацевтический институт.
- Жакупжанова Мадина** – студент Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова.
- Загіпа Сәмет магистрант** – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.
- Зюзина Ольга Николаевна** – кандидат технических наук, преподаватель кафедры прикладной математики Кубанского государственного технологического университета.
- Ибрагимова Айгуль Гафаровна** – к.ф.н., и.о. доцента фармакологии, фармакотерапии и клинической фармакологии Южно-Казахстанской государственной фармацевтической академии.
- Игнатова Елена Васильевна** – доктор PhD, специальность социология управления. Павлодарский государственный педагогический институт.
- Іщенко Ольга Ярославівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Каирканова Зульфья Раисовна** – магистр «Оценки», старший преподаватель кафедры учет, аудит и ИТ АО «Финансовая академия».

- Камышанская Оксана Владимировна** – магистрант Северо-Кавказского филиала Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Российский государственный университет правосудия».
- Кенжегүл Асқарбекова** – студент Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Кеукенов Ерлан Бауыржанович** – бакалавр Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.
- Ким Вадим Александрович** – старший преподаватель кафедры физического воспитания Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.
- Кириченко Максим Иванович** – аспирант кафедры історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
- Кожедуб Татьяна Ивановна** – ассистент кафедры зоологии, физиологии и генетики УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины».
- Козлова Любовь Игоревна** – старший преподаватель кафедры физического воспитания Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.
- Корнеева Ольга Кайратовна** – бакалавр Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.
- Косяк Сергей Дмитриевич** – методист I категории відділу виховної та психолого-педагогічної роботи з питань організації роботи кураторів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».
- Кравцов Андрей Викторович** – фельдшер-лаборант ГУЗ ГГКПБ, г.Гомель, Республика Беларусь.
- Кузьміна Лідія Володимирівна** – старший викладач кафедри українознавства Харківського національного університету радіоелектроніки.
- Курасова Нина Васильевна** – кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.
- Қасымов Берікжан Сырымұлы** – магистрант Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.
- Лановіюк Людмила Петрівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і політології Національного університету біоресурсів і природокористування України.
- Латыпова Эльвира Азатовна** – кандидат биологических наук, доцент. Ташкентский фармацевтический институт.
- Лисенко Галина Іванівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».
- Ліснічук Надія Вікторівна** – аспірант НУБІП України.
- Лісовий Вадим Анатолійович** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри музики факультету педагогіки, психології та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Лутфуллоев Мазбутджон Дадоджонович** – старший преподаватель кафедры «Информационно-вычислительных систем» Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики.
- Мекшун Алла Дмитрівна** – старший викладач кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету, аспірантка кафедри професійної освіти та безпеки життєдіяльності Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка.
- Музичко Людмила Володимирівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського національного економічного університету імені В.Гетьмана.
- Муратов Баходир** – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры русского языка литературы Каршинского государственного университета.
- Муратова Бахора Баходировна** – ассистент кафедры общей математики Каршинского инженерно-экономического института.
- Мурзалиева Айкерим Байказаровна** – старший преподаватель, Жезказганский университет имени О.А. Байконурова.
- Мустафаев Самадулла Муртазаевич** – д.б.н. Каршинский Государственный Университет (Узбекистан).
- Назаркина Оксана Николаевна** – старший преподаватель кафедры физического воспитания Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева.
- Назаров Хусейн Ёқубджонович** – магистрант Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики.
- Наумов Дмитрий Владимирович** – студент Кубанского государственного технологического университета.
- Никонова Ольга Александровна** – Астраханский государственный технический университет.
- Нурмаганбетова Раугаш Катанбековна** – ассистент, магистр педагогических наук. Жезказганский университет имени О.А.Байконурова.
- Омарова Вера Константиновна** – кандидат педагогических наук, профессор кафедры педагогики Павлодарского государственного педагогического института. Доцент ВАК.
- Омельченко Олена Станіславівна** – викладач. Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту.
- Орманов Намазбай Жаппарович** – доктор медицинских наук, профессор, заведующий кафедрой фармакологии, фармакотерапии и клинической фармакологии Южно-Казахстанской государственной фармацевтической академии.

- Орманова Ляззат Намазбаевна** – кандидат медичних наук, і.о. доцента фармакології, фармакотерапії і клінічної фармакології Южно-Казахстанской государственной фармацевтической академии.
- Пантелеев Павло Григорович** – лікар офтальмолог приватної офтальмологічної клінік "Corvis", м. Северодонецьк, Луганська область.
- Пернебекова Рахат Каримбековна** – кандидат біологічних наук, асоційований професор (доцент) фармакології, фармакотерапії і клінічної фармакології Южно-Казахстанской государственной фармацевтической академии.
- Перхайло Неля Антонівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та освіти дорослих ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Пісоцька Людмила Анатоліївна** – доктор медичних наук, доцент кафедри госпітальної терапії 2 ДВНЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України».
- Поливач Марія Анатоліївна** – аспірантка кафедри «Історії та політології». Національний університет біоресурсів та природокористування України.
- Причак Віра Федорівна** – методист I категорії відділу виховної та психолого-педагогічної роботи з питань організації методичного забезпечення навчально-виховного процесу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».
- Рахимов Абдихафиз Лутфуллаевич** – старший преподаватель. Каршинский Государственный Университет (Узбекистан).
- Рахманова Іңкәр** – студент Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова.
- Романкова Лілія Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології, завідувач відділу виховної та психолого-педагогічної роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».
- Сагадиев Тамерлан Роланович** – студент АО «Финансовая академия».
- Сагимбаева Эльмира Сагиджановна** – студентка АО «Финансовая академия».
- Сербинова Кристина Александровна** – аспірантка кафедри професійного образования Бердянского государственного педагогического университета.
- Скрипник Євген Миколайович** – асистент кафедри релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.
- Соловьева Наталья Алексеевна** – старший преподаватель кафедры физического воспитания Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева.
- Стефіна Надія Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики музичного виховання, співів та хорового диригування Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.
- Тютюнник Юлія Александровна** – магістрант Інститута Дитинства РГПУ імені А. И. Герцена.
- Уатаева Асем Мухитденовна** – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Жезказганский университет им. О.А.Байконурова.
- Умирбекова Айзат Кампитовна** – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Жезказганского университета имени О.А.Байконурова.
- Федченко Наталія Михайлівна** – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Жезказганского университета им. О.А. Байконурова
- Халилова Луїза Адыловна** – старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.
- Хамраев Дилшод** – преподаватель кафедры русского языка литературы Каршинского государственного университета.
- Химбикиянова Анжелика Сергеевна** – студентка Северо-Кавказского филиала Российской академии правосудия (г.Краснодар).
- Хромей Михайло Іванович** – магістр психології, методист I категорії відділу виховної та психолого-педагогічної роботи з питань системного психологічного супроводу навчально-виховного процесу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».
- Чайковський Ярослав Іванович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету.
- Шаймардан Серікбол** – магістрант Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.
- Шаропова Мохидил Амановна** – старший преподаватель. Каршинский Государственный Университет (Узбекистан).
- Шебанова Віталія Ігорівна** – кандидат психологічних наук, доцент, докторант кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Элмурадова Лайло Нормуратовна** – кандидат філологічних наук, старший преподаватель кафедры русского языка литературы Каршинского государственного университета.
- Юлчиева Мавлуда Тургунбоевна** – кандидат біологічних наук, доцент. Ташкентский фармацевтический институт.
- Яременюк Оксана** – викладач Тербовлянського вищого училища культури.
- Яренчук Людмила Георгіївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри технологічної освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩІЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

"Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет

имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета

«Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 29-30 ноября 2014 г. проводится VIII Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:**I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ**

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психоллингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання статей – 28 листопада 2014 р. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Оргвнесок - 10 USDСШАили 10 ЕВРО (перевод в рублях – 400 рублів);(в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редагування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** після проведення конференції на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України)середства перечисляються наступним чином:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:

Переводи по системі «Юністрим» для Бобровника Юрія Вікторовича в пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницький (в квитанції повинен бути вказаний код переводу і Ф.І.О. того, хто переводив гроші, країна).

(комісія 0,15 USDСША)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк Росії»)

Для учасників з Російської Федерації (400 руб.) оплати оргвнеска в рублях РФ (RUB) в відділеннях ОАО «Сбербанк Росії»(для того, щоб оргвнесок дійшов, в розділі НАЗНАЧЕНИЕ ПЛАТЕЖА, потрібно вказувати «ПЕРЕВОД ЛИЧНЫХ СРЕДСТВ», - тільки ці три слова).

56A: Банк-Посередник:	ОАО «Сбербанк Росії», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 3010181040000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUMM
57D: Банк Бенефіціара:	/30111810100000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Київ, Україна
59D: Бенефіціар:	/ 26207017148867/ Бобровнік Юрій Вікторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:

Или поштовим переводом на Ф.І.О.: Бобровник Юрій Вікторович, 08401, Україна, Київська обл, г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА: Western Union на Бобровник Юрій Вікторович (вказуйте код переводу Ф.І.О того, хто переводить оргвнесок).

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

Название статьи (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский // Евремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Начный руководитель: кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 29-30 ноября 2014 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает ошибка не отправления отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. В случае отправки научной статьи по электронной почте, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58, +38 (093) 335 78 86.

E-mail:neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ! Работы с рисунками и таблицами принимаются только в том случае, если они представлены в формате JPEG отдельным файлом.

ВНИМАНИЕ! После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: «Вашу статью получили и приняли». Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!
 Державний вищий навчальний заклад
 «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
 імені Григорія Сковороди»,
 молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,
 студентське наукове товариство історичного факультету
 «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 29-30 листопада 2014 р. проводиться VIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Ґрунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

XIX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Вибірчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на Web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua>. За результатами конференції буде сформовано електронний збірник матеріалів, який можна буде скачати в PDF-форматі на головній сторінці конференції за адресою - <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – українська, російська, англійська, французький, білоруська, грузинська, армянська, азербайджанська, казахська, узбекська, таджикська, киргизська, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – **29 листопада 2014 р. (включно)**.

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів).

Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після проведення конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово **ТУТ**.

Кошти перераховуються на рахунок:

Р/р: 26002273854001

ПІАТ КБ «Надра» ЦЕНТР

МФО320564

Одержувач: МГО «Незалежна асоціація молоді».

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ – 26426765.

Призначення платежу: благодійний внесок на проведення конференції, П.І.П. автора статті.

Або на картку **Приват банку 5168 7420 6537 9988** (одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS**-підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
за зразком: **Іван Петренко**
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком: **(ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (**у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)**) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файла з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com**, *тема повідомлення: 29-30 листопада 2014 р.* (у разі виникнення помилки при відправленні, повторно відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS-підтвердження**).

У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається достатньо відправити SMS з прізвищем автора публікації.

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Урклоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та захищено»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

E-mail: neasmo@gmail.com

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

УВАГА! Роботи з малюнками та таблицями приймаються лише у тому разі, якщо вони подані у форматі JPEG окремим файлом.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення подібних конференцій можна ознайомитися за адресою:

<http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Андрей Гаврилов, Виталий Шейко (Северодонецк, Киев, Украина) РЕАБИЛИТАЦИ ДЕТЕЙ С ЦЕРЕБРАЛЬНОМ ПАРАЛИЧЕМ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕПИНГОВ	6
Абулкосим Исоков, Мавлюда Юлчиева, Эльвира Латыпова, Абдугаффор Жабборов (Ташкен, Узбекистан) ДОРИВОР МАВРАК (<i>Salvia officinalis</i> L.) ЎСИМЛИГИНИНГ ОНТОГЕНЕЛИЗИНИ ТОШКЕНТ ШАРОИТИДА ЎРГАНИШ	7
Татьяна Кожедуб (Гомель, Беларусь) ПИЩЕВАЯ ЦЕННОСТЬ ДИКОРАСТУЩИХ МАКРОМИЦЕТОВ ОТНОСИТЕЛЬНО КАЛИЯ	8
Денис Дроздов, Андрей Кравцов (Гомель, Беларусь) ДЕЙСТВИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ НАГРУЗКИ НА ЛАБОРАТОРНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ КРОВИ ЧЕЛОВЕКА	10
Шонієз Қурбонов, Карим Дўстов, Абдулазиз Қурбонов, Олим Каримов (Қарши, Ўзбекистон) ЎЗБЕКИСТОН ЖАНУБИДА ЁШ СПОРТЧИЛАР ОВҚАТЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	11
Самадулла Мустафаев, Мохидил Шаропова, Абдихафиз Рахимов (Карши, Узбекистан) ЭКОЛОГИЯ БОБОВЫХ В СВЯЗИ С ВЫСОТНОЙ ПОЯСНОСТЬЮ	13
Намазбай Орманов, Рахат Пернебекова, Айгуль Ибрагимова, Ляззат Орманова (Шымкент, Қазақстан) ФОСФОРҒА СЕЗІМТАЛДЫҒЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ЖАНУАРЛАР ҚАНЫНДАҒЫ АНТИТОТЫҚТЫРҒЫШ ЖӘНЕ АНТИРАДИКАЛДЫ ЖҮЙЕСІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІНІҢ ФОСФОРМЕН ЖІТІ УЫТТАНУЫ КЕЗІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕРІ	14
Намазбай Орманов, Рахат Пернебекова, Айгуль Ибрагимова, Ляззат Орманова (Шымкент, Қазақстан) ЖАНУАРЛАРДЫҢ ҚАН ЭРИТРОЦИТТЕРІНДЕГІ ЛИПИДТЕРДІҢ АСҚЫН ТОТЫҚ ӨНІМДЕРІНІҢ ФОСФОРҒА СЕЗІМТАЛДЫҒЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ЖАҒДАЙЫ	16
Павло Пантелеев, Віталій Шейко (Северодонецьк, Київ, Україна) ІМУННИЙ СТАТУС ОРГАНІЗМУ ЛЮДЕЙ З КОРОТКОЗОРИСТЮ ВІД -3 ДО -6 ДІОПТРІЙ	18
Алимардон Рахматуллаев, Бобир Хамидов, Азиза Тураева (Карши, Узбекистан), Гулчеҳра Набиева (Ташкент, Узбекистан) СИСТЕМАТИКА ДОЖДЕВЫХ ЧЕРВЕЙ В УЗБЕКИСТАНА	19
Ёрқин Раҳматуллаев, Икром Чўлиев (Қарши, Ўзбекистон) ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНІНГ ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИДА ЯШАЙДИГАН ҚИШЛОҚ МАКТАБИ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ АМАЛДАГИ ОВҚАТЛАНИШИНИ ЎРГАНИШГА ДОИР	21
Г.О. Сейдалиева (Бишкек, Киргизия) ПЕРЕПЕЛОВОДСТВО КАК ПЕРСПЕКТИВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ПТИЦЕВОДСТВА	22
Гульназ Сулекешова (Уральск, Казхстан) ФИТОХИМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ	23
N.X. Hakimov, M. Q. Hamrayeva (SamDU, Samarqand, O'zbekiston) ТОГ'НИНГ YUQORI MINTAQALARIDA O'SUVCHI YOYVOYI DORIVOR O'SIMLIKLARINING NEMATODOFAUNASI VA UNING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI	25
Икром Чулиев, Ёркин Рахматуллаев (Карши, Узбекистан) ВЛИЯНИЕ ПРОИЗВОДНЫХ ГЛИЦИРРЕТОВОЙ КИСЛОТЫ НА ПАССИВНУЮ ПРОНИЦАЕМОСТЬ МЕМБРАН МИТОХОНДРИЙ	26

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

Ерлан Кеукенов (Астана, Казахстан) КАРТОГРАФИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ЧОКАНА ВАЛИХАНОВА	29
--	----

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Нэзгул Әужанова, Кенжегүл Асқарбекова (Талдықорған, Қазақстан) МЕКЕТЕПТИ КӨГАЛДАНДЫРУ АРҚЫЛЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ МЕН ТӨРБИЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	31
Наталія Глухова, Людмила Пісоцька (Дніпропетровськ, Україна) ВЕЙВЛЕТ-АНАЛІЗ КІРЛІАНОГРАМ ПИТНОЇ ВОДИ	33
Ольга Корнеева (Астана, Казахстан) К ВОПРОСУ ОЦЕНКИ СОСТОЯНИЯ ЗДОРОВЬЯ ЖИТЕЛЕЙ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ	35
Іңкәр Рахманова (Талдықорған, Казахстан) АЛТЫНЕМЕЛ ҰЛТТЫҚ САЯБАҒЫНА САЯХАТ	37

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Азиз Ахмеджонов (Самарканд, Узбекистан) ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ПЕРСОНАЛНИ РАҒБАТЛАНТИРИШ ВА КАДРЛАР СИФАТИНИ ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ	40
Зульфия Каирканова, Тамерлан Сагадиев (Астана, Казахстан) ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИНЦИПОВ ЭТИКИ БУХГАЛТЕРОВ	42

Зульфия Каирканова, Эльмира Сагимбаева (Астана, Казахстан) УЧЕТНАЯ ПОЛИТИКА ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	44
Олена Орленко (Херсон, Україна) МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО МІНІМІЗАЦІЇ АГРОРИЗИКІВ КРУП'ЯНОЇ ІНДУСТРІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	45
Дина Сагимбаева (Астана, Казахстан) МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ НА МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ	47
Інна Снігур (Гомель, Беларусь) ОТРАСЛЕВОЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ	48
Ярослав Чайковський (Тернопіль, Україна) АНАЛІЗ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ КРЕДИТНОГО ПРОЦЕСУ В ПАТ «ОЩАДБАНК»	50
Аліна Шавлай (Вінниця, Україна) ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ, ЯК ЗАСОБУ ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ ПІДПРИЄМСТВ	53

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Ботирали Вахобов (НамДУ ўқитувчиси) ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА ТУРК ЭТНОГРАФИК ГУРУҲЛАРИНИНГ ЖОЙЛАШУВИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР	55
Максим Кириченко (Харків, Україна) СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ПЕРЕЯСЛАВ В РУСЬКИХ ЛІТОПИСАХ	59
Людмила Лановюк (Київ, Україна) АРХІТЕКТУРНІ ШЕДЕВРИ Д. ДЯЧЕНКО	61
Галина Лисенко, Світлана Волкова (Дніпропетровськ, Україна) ІВАН СТЕШЕНКО ПРО РОЗБУДОВУ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ	62
Муроджон Насриддинов (НамДУ ўқитувчиси) ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ БОШҚАРИШНИНГ ИЛМИЙ ПЕДАГОГИК МУАММОЛАРИ	64
Марія Поливач (Київ, Україна) ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ ГОДІВЛІ ТВАРИН ТА ТЕХНОЛОГІЇ КОРМІВ ІМ. П.Д. ПШЕНИЧНОГО НУБІП УКРАЇНИ	65

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Ольга Зюзина, Дмитрий Наумов, Александр Воронков (Краснодар, Россия) МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ И МОДЕЛИРОВАНИЕ В АРХИТЕКТУРЕ	68
Бахора Муратова (Карши, Узбекистан) SOME CHARACTERISTIC of SPECTRAL DENSITY	70

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Ірина Гринчук (Тернопіль, Україна), Оксана Яременюк (Теребовля, Україна) ВИКОРИСТАННЯ ФОРТЕПІАННИХ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ У ПРАКТИЦІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ	72
Надія Стефіна (Суми, Україна) ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ У МУЗИЧНО-ТВОРЧОМУ РОЗВИТКУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	73

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Маъсуда Абдуллаева, Нилуфар Абдуллаева (Наманган, Ўзбекистон) МАКТАБГАЧА ТАРБИЯ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ОИЛАДА ЭСТЕТИК ҲИС ТУЙҒУЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ	77
Кульнар Аккушуква, Кульнарша Ахмалдинова (Жезказган, Казахстан) О РОЛИ ВОСПИТАНИЯ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА	78
Амирсеилова А.Т., Федченко Н.М. (Жезказган, Казахстан) ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ	80
Хадиша Ауезова, Асем Уатаева (Жезказган, Казахстан) МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ХАЛЫҚТЫҚ МҰРАНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	81
Сергій Бажан (Київ, Україна) ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У КОЛЕДЖАХ ТА ТЕХНІКУМАХ УКРАЇНИ	83
Олександра Бородієнко, Людмила Музичко (Київ, Україна) МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ КОУЧИНГУ В СУЧАСНІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ	85
Нәзгүл Әужанова, Мадина Жакупжанова (Талдықорған, Қазақстан) ДЕНСАУЛЫҚҚА ЗАЛАЛ КЕЛТІРЕТІН СЕБЕПТЕР	87
Елена Игнатова, Вера Омарова (Павлодар, Казахстан) СОВРЕМЕННОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВЕ ОБРАЗОВАНИЯ	89

Берікжан Қасымов, Сәуле Нұрқасымова (Казахстан Республикасы, Астана қаласы) АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ	91
Надія Лісничук (Київ, Україна) СТРУКТУРА САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ	93
Вадим Лісовий (Чернівці, Україна) ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНУ ЗНАЧУЩІСТЬ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	95
Алла Мекшун (Чернігів, Україна) ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ	97
Айкерим Мурзалиева, Раугаш Нурмаганбетова (Жезказган, Казахстан) МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ – САЛАУАТТЫЛЫҚТЫҢ БАСТАУЫ	98
Сәуле Нұрқасымова, Сәмет Зағипа (Казахстан Республикасы, Астана қаласы) ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ІТ ҚОЛДАНУ	100
Неля Перхайло (Переяслав-Хмельницький, Україна) ФЛЕШМОБ ЯК ЗАСІБ СТИМУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ	102
Кристина Сербинова (Бердянск, Украина) ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ БАРЬЕР» КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ	103
Шаймардан Серікбол, Сәуле Нұрқасымова (Казахстан Республикасы, Астана қаласы) ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҚ	104
Юлия Тютюнник (Санкт-Петербург, Россия) СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	106
Асем Уатаева, Айзат Умирбекова (Жезказган, Казахстан) ЕҢБЕК ТӘРБИЕСІ – ЖАС ӨСПІРІМ ҰРПАҚҚА ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МАҢЫЗДЫ ҚҰРАМДАС БӨЛІМІ	108
Жамал Баширова, Айзат Умирбекова (Жезказган, Казахстан) ТІЛ – КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰРАЛЫ	110
Людмила Яренчук (Ізмаїл, Україна) ДО ДІАГНОСТУВАЛЬНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ СТУПЕНЯ СФОРМОВАНОСТІ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ	112

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Гульзада Бегжанова (Нукус, Узбекистан) ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИДА ЮРИДИК ШАХСЛАР ҲУҚУҚ ВА МУОМАЛА ЛАЁҚАТИНИНГ МАЗМУНИ	115
Елена Глоба (Краснодар, Россия) ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТПУСКОВ В РОССИИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ	116
Оксана Камышанская (Россия, Краснодар) АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В РФ: ПОНЯТИЕ, ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ	118
Ольга Никонова (Россия, Астрахань) ЗАЩИТА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ПРАВ В ИНТЕРНЕТЕ	120
Ольга Никонова (Россия, Астрахань) ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА РАЗГЛАШЕНИЕ КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ	122
Анжелика Химбикиянова (Краснодар, Россия) ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВ САМОЗАНЯТЫХ ГРАЖДАН В ОБЛАСТИ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО И ДОБРОВОЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ	125

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Madina Badritdinova (Namangan, O`zbekiston) ABU NASR FOROBİY ASARLARIDA BILISH FAOLIYATINING O'ZIGA XOSLIGI HAQIDAGI MUAMMOLARNING YORITILISHI	127
Роза Абитаева, Наталья Федченко (Жезказган, Казахстан) ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ ПЕРВОКЛАСНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В ШКОЛЕ	128
Олена Боличева (Київ, Україна) ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПЕРСОНІФІКАЦІЇ ЗНАНЬ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СПОРТИВНИХ ПСИХОЛОГІВ	130
Раугаш Нурмаганбетова, Айкерим Мурзалиева (Жезказган, Казахстан) СПОРТШЫНЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯСЫ	132
Лілія Романкова, Віра Причак, Михайло Хромей, Ірина Блашків, Сергій Косяк (Івано-Франківськ, Україна) СИСТЕМНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ВНЗ	134
Асем Уатаева, Айзат Умирбекова (Жезказган, Казахстан) ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДАҒЫ АУЫТҚУШЫЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ШЫҒУ СЕБЕПТЕРІ МЕН ФАКТОРЛАРЫ	139
Віталія Шебанова (Київ, Україна) ЗМІНЕННЯ СТРАТЕГІЙ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІД ВПЛИВОМ СУЧАСНОЇ МЕДИКАЛІЗАЦІЇ	141

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Хусейн Назаров, Мазбутджон Лутфуллоев (Худжанд, Таджикистан) ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ ПОРТАЛА УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ	144
---	-----

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Наталья Кац, Вадим Ким, Любовь Козлова (Астана, Казахстан) ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	145
Оксана Назаркина, Наталья Соловьева (Астана, Казахстан) ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	147
Олена Омельченко (Дніпропетровськ, Україна) ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОГРАМ ДЮСШ З ВЕСЛУВАННЯ АКАДЕМІЧНОГО	148

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Катерина Безіна, Лідія Кузьміна (Харків, Україна) ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ СЛОВА «ЩАСТЯ» В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ	150
Леся Гуня, Ольга Іщенко, Світлана Дешко (Львів, Україна) ASPECTS OF BUSINESS ENGLISH	152
Світлана Дешко, Ольга Іщенко, Леся Гуня (Львів, Україна) TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES (ESP)	153
Людмила Довбня (Переяслав-Хмельницький, Україна) РОЛЬ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОГО ФОРМУВАННЯ ФІЛОЛОГА-УКРАЇНІСТА	155
Зореслава Дубинець (Армянськ, Україна) СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ЕВФЕМІСТИЧНИХ НОМІНАЦІЙ У СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗИ	157
Юлія Дубова (Маріуполь, Україна) CONSTRUCTIVIST TEACHING AS A MODERN WAY AND A NEW TECHNIQUE OF TEACHING ENGLISH	159
Ольга Іщенко, Світлана Дешко, Леся Гуня (Львів, Україна) TEACHING BUSINESS ENGLISH USING INTERNET	160
Нина Курасова, Луиза Халилова (Карши, Узбекистан) К ВОПРОСУ О СЕМАНТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ТЕКСТА	161
Нина Курасова, Луиза Халилова (Карши, Узбекистан) ЭКСПРЕССИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СЛЕНГА (НА ПРИМЕРЕ ТОЛКОВОГО СЛОВАРЯ БИЗНЕСА)	163
Баходир Муратов (Карши, Узбекистан) К ВОПРОСУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА	164
Тамара Товкайло (Переяслав-Хмельницький, Україна) ДІАЛЕКТНІ ОСОБЛИВОСТІ ІДІОСТИЛЮ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА	166
Дилшод Хамраев (Карши, Узбекистан) ВНЕКЛАСНАЯ РАБОТА КАК ОДНА ИЗ СРЕДСТВ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ И ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ В 9 КЛАССЕ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ	167
Лайло Элмуратова (Карши, Узбекистан) К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИИ СРЕДСТВ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЗНАЧЕНИЯ СТЕПЕНИ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ	169

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Євген Скрипник (Чернівці, Україна) ГУМАНІСТИЧНИЙ ЧИННИК ДУХОВНОСТІ СУСПІЛЬСТВА	171
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ /ВЕДОМОСТИ ОБ УЧАСНИКАХ	173
--	-----

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Інформація для учасників из стран СНГ	176
Інформація для учасників з України	179

Збірник наукових праць / Сборник научных работ

Українською, російською, казахською, вірменською та англійською мовами

Матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014 р. – 186 с.

Материалы VII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2014 г. - 186 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, Ю.С. Табачок.

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав, Ю.С. Табачок.

Проведення VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

